

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőbizottság elnöke
BETHLEN ISTVÁN GRÓF

Szerkeszti
SZEKFÜ GYULA

XXVIII. KÖTET
1936 SZEPTEMBER—DECEMBER

BUDAPEST
AMAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG KIADÁSA

Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest

BUDAVÁRA VISSZAFoglalása

KÉTSZÁZÖTVEN ÉVI TÁVLATBÓL tekintve vissza Buda visszafoglalásának — a felszabadító hadjáratok legfontosabb eseményének — jelentőségére, bizonyos új szempontok befolyásolják látásunkat. Ezeket a sors még jótékonyan elrejtette azon boldogabb nemzedék szemei elől, amely 1886-ban méltó pompával és kegyelettel ünnepelte meg a nevezetes évfordulót. Ma már tisztában lehetünk azzal, hogy 1918-ban lezárult az a korszak, amelyet 1686 hősei — magyarok, németek és a keresztény Európának úgyszólván minden nemzetét képviselő csapatok — véráldozatukkal nyitottak meg.

Azt jól tudták elődeink is, hogy a Lotharingiai Károly vezetése alatt álló császári és brandenburgi seregek világtörténelmi fontosságú tényrt vittek véghez, amikor a Bécsikapu felől sikerült hosszú ostrom után benyomulniok Buda várába. Kara Musztafa 1683-iki vereségének Bécs falai alatt inkább csak erkölcsi jelentőséget lehet tulajdonítani, hiszen ilyen csapásokat előbb is elszenvedtek a török seregek, anélkül hogy a nagy keleti világbirodalom megingott volna; Buda elvesztővel azonban leomlott a török védelmi szervezet északnyugati pillére. Az utolsó budai pasa janicsárjainak kétségbeesett hősiessége egy nagy világuralmi gondolatot iparkodott menteni. A török birodalom nemcsak a mohamedán világnak volt a képviselője, hanem évszázadokon át folytatója és érvényesítője volt egyszersmind Nyugat felé a bizánci gondolatnak és életformának is. Szulejmán szultán seregei a Balkán uralmát terjesztették volt ki a Duna és a Tisza völgyére. Magyarország volt az egyetlen terület, ahol a török szultán, mint a bizánci kultúrkörnek is tudatos reprezentánsa, a nyugati, a román-germán kultúrközösséghez tartozó alattvalók felett uralkodott s ezzel jogigényt szerzett magának a nyugati Európa sorsába való beavatkozásra. Világtörténelmi távlatból tekintve az európai fejlődést, Buda várának s vele Magyarországnak a visszafoglalása Keletnek s a Balkánnak, a bizánci kultúrának a visszaszorítását jelentette természetes határai közé. A Duna és a Moldva medencéje felszabadult a hosszú nyomás alól s megnyílt számukra a délkeleti, heterogén világ befolyásától mentes szervezkedés lehetősége. A világháborút követő évekre maradt az a szomorú feladat, hogy szétrombolják a közel két és fél százados szervezetet, megnyitva újból a bizánci kultúra előtt a Kárpátok medencéjét.

A magyar nemzeti fejlődést Buda visszafoglalása kétségkívül szerencsésen befolyásolta. Igaz, hogy e fejlődés nem volt autonóm, s főleg ethnikai téren nem mindenben kedvezett a magyarság érdekeinek, de a többé jóvá nem tehető eltolódások még a török uralomnak voltak a következményei. Másfél századon át meg volt bénítva és terméketlen Önvédelemre szorított volt a magyar nép hatalmas szervező tehetősége és a magyar királyság ereje, míg a magyar világnézet határozott, végzetes kettéválás jeleit mutatta. Buda visszafoglalása non valósította meg egy csapásra a magyar nemzetnek sem fizikai, sem lelki egységét, de ezen egységnek nélkülözhetlen előfeltétele volt. Feleslegessé tette Erdély önálló állami létét és kaput nyitott az unió gondolatnak, a magyarok egyesülése eszméjének, amely többé nem is aludt el. A magyar királyság és a magyar nép visszanyerte organizáló működése terét s szabadon munkálkodhatott az ország minden nemzetiségű lakosainak kulturális emelésén, felhasználva azt a hatalmas erőgyarapodást, amelyet a felszabadított területek magyarságának újból való bekapcsolódása jelentett a nyugati magyarság műveltségébe, valamint a Nyugatról bevándorló új gyarmatosok középeurópai kultúrája. A magyar misszió tehát alakot cserélt s feladata elvégzésénél hatalmas erőforrásra talált Közép-Európa új berendezésében.

Közép-Európa fejlődése tulajdonképpen most, Buda visszafoglalásával érkezett el legjelentősebb állomásához. Keleti térségei, — a német történetírás „Ostrau“-ja — tehát Lengyelország, a Moldva és a Felső-Duna medencéje, valamint Magyarország Erdéllyel, mint a nyugati, román-germán kultúrközösség elemei, a törökség, a Balkán ellen vívott élet-halálharcukban elsősorban azokra a hatalmakra támaszkodhattak, amelyekkel kultúrájuk révén szoros összeköttetésben kellett államok: a pápaságra és a német birodalomra. Ekként Közép-Európa két évszázadon át hatalmas egységes védelmi szervezetet alakított ki, amelynek gondja a német császárra — egyben Magyarország királyára — nehezedett. A középeurópai hatalmi szervezetet képviselő német birodalom azonban már régen nem volt abban a helyzetben, hogy megfeleljen feladatának, aminthogy meg nem felelők voltak a császári hatalom segélyforrásai is. A császári ház, a „Casa d’Austria“ hatalmának fejlődése tulajdonképpen igen szerencsétlen volt; a Habsburgok dinasztiája — a keleti ágat értjük elsősorban — hatalmas világbirodalmat alakított ki, mielőtt még nagyhatalommá válhatott volna. Végzetessé vált ez a fejlődés, amikor a Habsburg-család két ágra szakadt s a császári méltóság, amelynek súlyát V. Károly sem volt képes helyreállítani, a keleti ágra szállott. A császár, a keleti ág feje, a nagy német birodalom határszéli területeinek, az osztrák tartományoknak, Csehországnak és egyes nyugati határszéli tartományoknak volt csak territoriális ura, amelyek már geográfiai helyzetüknél fogva is teljesen alkalmatlanok voltak arra, hogy nagyhatalommá szereztessenek. Magyarország visszafoglalása azonban lehetőségessé tette egy tényleges nagyhatalom kialakulását a Duna és a Moldva medencéjében, amely új habsburgi nagyhatalom leglényegesebb alkotórészeit Magyarország és Csehország képezték, tehát két nem-német ország. Igaz, több mint egy évszázadon át küzdött még a hagyományos császári gondolat a

kialakulóban levő nagyhatalom államrezonjával. Ezen küzdelemnek fontos állomása volt a *pragmatica sanctio*, amely az immár integer Magyarországot s a lajtántúli örökös tartományokat a közös dinasztia által alkotott köteléken felül a közös védelem által meghatározott reális unióban egyesítette. Meg kellett vívnia Mária Teréziának is nagy küzdelmét a feltörő északi protestáns német állammal, Poroszországgal, hogy a Habsburgok császári méltósága teljes súlytalanságában mutatkozzék, ősi nimbusza hdyrehozhatlan kárt szenvedjen s a német birodalom területén létrejőjön az osztrák és a porosz nagyhatalom dualizmusa. Az 1686-ban megindult folyamat formális logikai befejezését 1804-ben nyerte, amikor Ferenc az osztrák császári cím felvételével nevet adott az akkor már százados múltra visszatekintő nagyhatalomnak. A magyar királyság és a magyar nép beilleszkedése Közép-Európa modern történelmébe a fentebb vázolt fejlődés keretében történt. Nyugodt, békés fejlődésük biztosítva volt egy nagyhatalom kötelékében való elhelyezkedésükkel, de ez a nagyhatalom nem az erőtlen — mert önálló territóriumokra szakadozott — német birodalom volt, hanem a Habsburgok monarchiája, amelynek nagyhatalmi állása elsősorban éppen Magyarországon nyugodott. Ezen tény politikai fontosságát felesleges bővebben kifejteni. Az a tény, hogy a Duna-Moldva-melléki nagyhatalom felbomlásával egyidejűleg a balkáni-bizánci kultúrkör újból megkezdte előrenyomulását Közép-Európa térségeire, szinte logikusnak mondható — már amennyire a történelemben logikáról szó lehet.

BUDA VISSZAFOGLALÁSA ÉS MAGYARORSZÁG felszabadítása ugyanis nemcsak a magyarság, vagy a Habsburg-dinasztia, avagy a német birodalom műve, hanem európai tett volt. Fontosságának megvilágítására állandóan szem előtt kell tartani a fentebb kifejtett, világtörténelmi távlatból levetített elgondolást; a magyar főváros falai alatt két kultúrkör ütközött meg egymással: a germán-román világ a hozzája csatlakozott magyar és szláv elemekkel küzdött a bizánci elemekkel átítatott iszlám kultúra ellen. Nyugat seregének hivatott vezetője a császár volt, akinek méltóságához és kötelelességeihez tartozott sok évszázad óta a pogány-misszió, a keresztény vallás védelme és terjesztése a hitetlenek között. A XVII. század végén azonban a császári méltóság csak hagyományos tekintélyét tudta már megőrizni, míg tényleges hatalma alig volt több annál, amit saját örökös tartományai szolgáltattak. A reformáció tudatossá tette s a harmincéves háború diadalra juttatta a német territóriumok önző, egyéni államrezonjuk által meghatározott politikáját. Nem a német birodalom vette tehát fel szervezeten a harcot Közép-Európaért, hanem egy univerzális hatalom, a császárság, s ez sikerre csak abban az esetben számíthatott, ha teljes erejével támogatja a keresztény világ másik univerzális jellegű tényezője, a pápaság. Közép-Európanak a császár vezetése alatt felvonuló, küzdő és vérző csapatai halhatatlan érdemeket szereztek Magyarország felszabadításában, de a török hatalom visszaszorításának nagyszerű eszméje a pápai trónon született meg, az események dinamikáját a pápa és munkatársai működése szabályozta, a siker feltételeit,

mint a külpolitikai előkészítést és az anyagi-pénzügyi eszközök előteremtését a katolikus egyház kiváló fejének tettereje és buzgalma biztosította. A nyugati keresztény gondolat győzött tehát Buda falai alatt; a harc egyetemes, világnézeti jellegét biztosították azok az univerzális tekintélyek, amelyekre a vezetés feladata hárult.

Azonban Buda visszafoglalásának, mint történelmi ténynek, a problematikája minden vonatkozásában világtörténelmi távlatokhoz vezet. Maga a tény olyan erők összehatásából és összeütközéséből alakult ki, amelyek egyfelől a nyugati keresztény szolidaritás és Közép-Európa eszméjének megőrzésén munkálkodtak, másfelől pedig az új politikai szemlélet, az ősit meghaladó és megtagadó fejlődés győzelméért küzdöttek. A diplomáciai előkészítés tanulmányozása éles világtársba helyezi ezt a küzdelmet. Alapjában véve még a két univerzális tényező, a pápaság és a császár szempontjai sem voltak egységesek. A katolikus egyház fejét és munkatársait kizárólag ideális természetű, erkölcsi megfontolások irányították, amikor eltelve az ősi, sok évszázados eszményeknek, a kereszties hadjárat s a pogányság visszaszorításának hevületével, a nyugati keresztény világot mozgásba akarták hozni. E mellett az egyetemes, ideális felfogás mellett az egyes államok egyéni érdekei csekély tekintetre számíthattak. XI. Ince, bár kevés volt a politikai iskolázottsága és a diplomáciai előképzettsége, tisztában volt azzal, hogy élete fanatikus hittől telített álmának a megvalósítása lehetetlen mindaddig, amíg Közép- és Nyugat-Európa képviselői, a német birodalom és a francia királyság uralkodói, egymással viszálykodnak. Ebből a megfontolásból fakadtak fáradhatatlan békéltető törekvései Lipót és XIV. Lajos között, amely törekvéseknek kevésbé praktikus voltát csak céltudatos voltak és szívósságuk múlta gyakran felül. Hatalmas erkölcsi tekintélyének latbavetésével mégis létre tudta hozni a nymwegeni békét; 1684-ben megakadályozta, hogy a két uralkodó nyílt háborút kezdjen egymás ellen a Kelet elleni küzdelem kellős közepén s buzdítására a jámbor Lipót húsz éves fegyverszünetet kötött — lealázó feltételek mellett, amelyek szégyenét mélyen érezte, — csak-hogy Kelet felé biztosítsa mozgási szabadságát. Valóban a mi „civilizált” nemzedékünk alig olvashatja bámulat nélkül, — s talán bizonyos szomorú irigység nélkül — hogy mily hatalmas erővel rendelkezett még az erkölcsi tényező a XVII. század végén s milyen nagyszerű, világot alakító saecularis politika sarjadt az apolitikus vagy inkább politikafeletti ideálok győzelméből. Buonvisi nuncius Lengyelországban beleavatkozott a királyválasztásba s nem törődve sem a habsburgi, sem a francia párt intrikáival, elősegítette Sobjeski János megválasztását, mert tudta róla, hogy jó katolikus és jó törökverő hadvezér. Midőn arról volt szó, hogy Lotharingiai Károlyt, a császár sógorát elvesztett hazája helyett ki kellene elégíteni más tartománnyal, nehogy ez a kérdés veszélyeztesse a békét Franciaország és a Habsburgok között, ugyanez a Buonvisi, aki tagadhatatlanul éles politikai látással rendelkezett, megpendítette azt a tervet, hogy a hős hadvezér kapja meg — Erdély fejedelemségét. Ugyanennek a magas cél állandó szem előtt tartására beidegzett, sokszor az élet realitárait elhanyagoló szemléletnek köszönhető, hogy volt valaki Lipót környezetében, aki jóindulat-

tál szemlélte az elvázott, nyomorult állapotban levő magyarság kéréseit. Buonvisi éles szemét nem kerülte el az a belátás, hogy a magyar nép megbékélése nélkülözhetlen feltétele a török elleni küzdelem sikerének. Rávette tehát Lipótot, hogy iparkodjék uralkodói kegyességét éreztetni a felkelőkkel s iparkodjék kielégíteni a magyarság nemzeti követeléseit, amelyeket ő, az idegen, meg tudott érteni s jogosnak tartott. A soproni országgyűlésen ugyanő, a katolikus egyház érdekeinek őre, meglegedett egy formális tiltakozással azon törvénnyel szemben, melytől a protestánsokkal béke létesítését remélték, de ami természetesen végső fokon nem elégítette ki azokat.

Ez az univerzális jellegű politika a magyarságot mindig a nyugati keresztény kultúrközösség integráns részének tekintette s Magyarország felszabadítását, a bizánci keleti világ kiszorítását a Duna-medencéjéből a keresztény Nyugat erkölcsi kötelességének tartotta. Ekként emelkedett nemzetünk s országunk sorsa világkultúrák, világok harcának magaslatába, az egyetemes nyugati kultúra életbevágó kérdései közé. Nemzeti létünk Buonvisi gondolkodásában kapcsolódott össze elválaszthatatlanul a Duna medencéjének új rendezésével és a humanizmus erkölcsi követelményeivel. Egyedül ő támogatta Esterházy Pált, az érdemes nádort abban a kétségbeesett törekvésében» hogy földünk felszabadítása ne jelentse egyszersmind fajunk anyagi tönkretételét, s a borzalmasan szenvedő népre a felszabadító, az udvar» ne rakjon az elviselhetőnél súlyosabb terhet.

Kedvezőtlenebbnek mutatkozott a magyarság nagy problémájának megoldására az ősi erkölcsi kötöttségéből felszabadult modem államrezon hatása. Már magában a bécsi udvarban legfeljebb egyetlen emberről állapítható meg, hogy a kereszténység közös érdekének szempontjait figyelembe véve iparkodott az eseményeknek irányt adni: magáról Lipót császárról és királyról. Környezete ellenben úgy fogta fel a török háborúkat, mint a habsburgi dinasztiának vagy legfeljebb a német birodalomnak egy többé-kevésbé fontos problémáját, amely hátrányosan befolyásolja a XIV. Lajos megalázására irányuló politikai akciót. Lipótot mélységes vallásossága és a császári méltóságról alkotott felfogása nemzetfelettivé alakította, míg államférfiainak politikai tevékenységét a XVII. század végén már kizárólag osztrák dinasztikus, illetve németbirodalmi egyéni államrezon irányította. Jellemző példa erre Lotharingiai Károlynak, a tisztalelkű és jámbor hősnek 1682-iki állásfoglalása, amikor megérkeztek az első megbízható hírek Bécsbe a török félelmes hadikészülődéseiről: habozás nélkül azt ajánlotta ő is Lipótnak, hogy tartsa fenn Kelet felé mindenáron a békét, mert „pár magyarországi megyéért“ nem érdemes kockára tenni a nyugati német határ érdekeit. 1684-ben rendkívüli erőfeszítésébe került Buonvisinek megakadályozni azt, hogy Lipót végérvényesen fel ne adja a török hadjárat tervét, sőt még 1685 őszen is a bécsi udvar jelentékeny része hajlandó lett volna békét kötni Keleten, nem törődve Magyarország sorsával s még kevésbé Budáéval, csakhogy a császár kezei Nyugat felé szabadok legyenek. Lotharingiai Károlyt és azokat az államférfiakat, akiknek mégis sikerült a török háború tervének megnyerni Lipótot, egyedül az a megfontolás vezette, hogy győzelem

esetén majd nyugodtabban lehet háborút viselni Franciaország ellen, mert nem fenyeget többé váratlan támadás a birodalom keleti határai ellen.

Ha már a császári udvarban — a magyar király udvarában! — alig volt található nyoma olyan felfogásnak, amely Magyarország felszabadítását s a keleti világ visszaszorítását természetes határai közé mint a nyugati kereszténység ideális ügyét Közép-Európa halaszthatatlan köteletségének tekintette volna, még reménytelenebb dolog több idealizmuson felépült politikai szemlélet után kutatni egyéb nyugati államban, habár kétségtelen, hogy a keresztény szolidaritás érzése még élő erő volt a tömegek lelkében. XIV. Lajos „az európai béke érdekében“ nézte jó szemmel a császárság nehéz harcát az oszmán hatalom ellen, mert a császár nem gondolhatott a német birodalom nyugati érdekeinek nyomatékos védelmére mindaddig, amíg ez a harc el nem ült és egyik fél végleges győzelmet nem aratott. Meg kell azonban állapítani, hogy még ez a nagy uralkodó, akiben a modern állam egoizmusa a legtökéletesebben érvényesült a maga korában, még ő sem mert elhatározóan szembefordulni a keresztény humánus mélységeiből felfakadó ősi erőkkel; ő sem vonhatta ki magát teljesen a pápaság univerzális célkitűzésének a hatása alól s nem tilthatta meg, hogy alattvalói eljőjenek Buda vára alá küzdeni és meghalni. A brandenburgi nagy választóból, Németország leghatalmasabb territoriális fejedelméből is hiányoztak az ideális megfontolások, azonban környezetében annál erősebben hatott a keresztény és a német érzés. Mikor hírt vette, hogy XIV. Lajos visszavonta a hugenottákat védő ediktumot, végül is engedett, hajlandó volt elszakadni a francia politikától, sőt még abba is beleegyezett, hogy a sziléziai kérdés, amely félszázaddal később a végzetes osztrák-porosz háborúra vezetett, különválasztassék a töröksegély kérdésétől, s csupán olyan segélyösszeg fizetését kötötte ki, amely megfelel az addig XIV. Lajos részéről élvezett penzióknak. Egész viselkedéséből az tűnt ki, hogy két világ, két kor határmegyéjén állott. A hős és kitűnően kiképzett brandenburgi csapatok mellett a bajor választó, Miksa Emánuel — a török harcoknak később ünnepelt hadvezére — vezette a német birodalomból a legszámottevőbb kontingenst Buda falai alá, de ismert dolog, hogy őt, a császár vejét, dinasztikus megfontolások irányították. Erkölcsi tényezőkből fakadóit áldozatkészség szelleme talán csak azokban a délnémet kerületekben uralkodott, amelyek egyházi fejedelmek vezetése alatt állottak. Meg sem kell említenünk, hogy a török elleni megmozdulásnál a németység részéről nyoma sem volt annak a „Drang nach Osten“-nak, amelyet mai divatos nevén „térzsükséglet“-nek neveznek a „Südostraum“-ot illetőleg s a melynek meglétét mai német írók oly előszeretettel tüntetik fel mint Bécs és Buda visszafoglalásának főmotivumát.

A tényleg lefolyt történetet nézve, Buda visszafoglalása és Magyarország felszabadítása két egymással szembenálló s egymással mégis kibogozhadanul összeszővődött világnézet ütközőpontjába a fentebb rajzolt erők következtében került. A Duna-medence egész területének visszahódítása a nyugati keresztény műveltség számára a hagyományos keresztény szolidaritás és a modern államok életét meghatározó egoisz-

tikus államrezon eredőjeként valósult meg. Elhatározóan szerencsés körülmény volt Magyarországra nézve, hogy a pápaság oly hallatlan erővel és következetességgel képviselte a nyugati szolidaritás elvét, de XI. Ince és Buonvisi akciója minden céltudatossága mellett is csődöt mondott volna, ha a Habsburg-dinasztia uralma alatt álló tartományok, valamint a német birodalom vezető territóriumainak jól felfogott államrezonja az adott politikai konjunktúrában nem követeli a törökkel való végleges leszámolást. A magyarságnak keserű elégtételül szolgálhat, hogy Zrínyi Miklós, a költő, századának legnagyobb magyarja, a géniusz világosságával évtizedekkel előbb meghatározta a világpolitika új szellemének ez alakulását, § pontosan megfogalmazta a magyarság kötelességeit és életfeltételeit az új viszonyok között. Ha tanácsa követésre talál s Buda alatt hatalmas, jól megszervezett magyar sereg küzd a császári csapatok oldalán, lényegesen más körülmények között alakul a Duna medencéjének, de talán egész Közép-Európának a sorsa.

A NYUGATI ÁLLAMOK politikájában a török elleni háború és Magyarország felszabadítása távolról sem foglalta le magának azt a feszült figyelmet, amelyet jelentőségénél fogva megérdemelt volna. Ezen tünemény okát azonban hiány nélkül fel lehet fedezni a világpolitikai viszonyok XVII. századbéli alakulásában. A harmincéves háború e tekintetben nem hozott lényeges változást. Gusztáv Adolf és Cromwell kísérletei új, vezető pozícióval rendelkező protestáns nagyhatalom kialakítására csődöt mondtak: a nyugati világ sorsa továbbra is a három katolikus nagyhatalomtól: a Habsburgoktól, Franciaországtól és Spanyolországtól függött. A spanyol hatalom azonban lassan elvesztette hatalmpolitikai állását s a döntő harcot Lipótnak egyedül kellett Közép-Európa képviselőjében megvívnia XIV. Lajos koncepciója ellen. Közép-Európa és Nyugat-Európa egymással szembe fordított küzdelmében egyik fél sem törődött többé a nyugati keresztény műveltség érdekeivel, sem Magyarország sorsával; Közép-Európa is lagymatag önvédelemre szorítkozott Kelet ellen, s mint a fentebbiekből kitűnik, csak kényszerből, a nyugateurópai politikájának védelmében folytatta a harcot a Duna medencéjében. A nagy dunavölgyi monarchia megalakulása és megszilárdulása lényegesen megváltoztatta a következő két és fél században ezt a helyzetet s fokozott jelentőséggel ruházta fel Magyarországot területét. A weszfáliai békében ugyanis a Habsburgok dinasztíája örökös tartományaiban és Dél-Németországban uralomra segítette a katolikus restaurációt, de ezzel szemben jóvá nem tehető csökkenést szenvedett a császári hatalom a német birodalomban. Közép-Európa keleti térségeinek megvédésére Kelet támadása és terjeszkedése ellenében két nagyhatalomnak lehetett volna ereje, a császárságnak és Lengyelországnak. Az utóbbit alkotmánya és a pártviszályokból eredett gyengesége képtelenné tették ily roppant feladat megoldására, a császárság pedig éppen a kritikus időpontban alig számíthatott már egyébre, mint dinasztikus tartományai segélyforrásaira, illetve az azokból fenntartott császári seregre. Ez a tény magyarázza meg a Habsburgok erőfeszítéseit, hogy Lengyelországot bevonják hatalmi rendszerükbe, de egyben igazolja Zrínyi zseniális gondolatá-

nak helyességét is, hogy a magyarságnak fokozottabb mértékben kell önvédelméről gondoskodnia, mert a nyugati népek modern államrezonja elnyomja a nyugati keresztény szolidaritás áldozatkészségét s a magyar föld sorsa harmadrangú jelentőségre csökken az európai politikában.

A legnagyobb veszély Magyarországra abban állott, hogy a Törökország által képviselt keleti-balkáni világ a XVII. században már közel állott ahhoz, hogy polgárjogot nyerjen végérvényesen az európai koncertben, de a magyarság földje még ebben a keleti-balkáni rendszerben sem jutott volna döntő jelentőséghez. A török hatalomnak kétségtelenül fontos érdeke lett volna, hogy a magyar királyság egész területét kiragadja a Habsburg-ház kezéből, de csak azért, hogy belőle ütközőállamot alkosson. Észak-Afrikában épúgy, mint Európában, ilyen többé-kevésbé független ütközőállamok vették körül a török birodalmat; ezek közé tartozott bizonyos fokig Erdély is. Hivatásuk az volt, hogy egy hatalmas szomszéd felé védőövként szerepeljenek, amikor az oszmán haderők más harctereken vannak elfoglalva, szükség esetén viszont súrlódási felületekké váljanak s segítsenek a háborút kirobbantani, amely az ő térségeiken folyik le. Arról szó sem lehetett, hogy a magyarság a török birodalom politikájában döntő vagy akár csak jelentős szerephez jusson. Ha a magyar nép véghetetlen elkésredésében a maga egészében Thököly Imre politikája mellé áll, talán sikerül 1682 körül ilyen török vazallus országgá tennie államát, azonban sorsa ugyanaz lesz, mint a szerencsétlen Erdélyé 1660 után. Nem volt kisebb az a veszély sem, mely a török politikához való csatlakozás esetén Nyugat-Európa rokonszenvének elvesztésével fenyegetett. Az a tendenciától nem mentes külföldi, elsősorban német történetírás, amely az újabb időkben is a török kiűzését tárgyalja, előszeretettel emeli ki a magyarság jelentékeny részének szembefordulását a nyugati kultúra által előírt politikai iránnyal. Egyidejűleg a pártatlan szemlélők elfogulatlanok voltak: nemcsak Sobjeski vette pártfogásába Thököly ügyét, hanem Buonvisi is elismerte a magyar követelések nagy részének jogos voltát; 1683 után azonban, Kelet és Nyugat élethalálharcának közepette, a magyar nemzetnek nyíltan színt kellett vallania s megmérhetetlen szerencsének kell tartanunk, hogy 1686 elején a kuruc vitézek, uruk elfogatása után, a király pártjára állottak, mert ez volt az utolsó időpont, amikor a magyarságnak be lehetett még bizonyítania, hogy a Nyugat ügyét a saját ügyének tekinti s Nyugathoz való tartozása révén jogot emelhet Kelet visszaszorítása után ősi földjére. Azok a magyar csapatok, amelyek hősiességgel küzdöttek a császári sereg és a német segélycsapatok oldalán Buda körül, hathatós segítséget nyújtottak az új dunavölgyi nagyhatalom kialakulásához; ez a nagyhatalom a török háborúk áldozataiból született meg s annak kötelékében a felszabadított Magyarország több mint két évszázadon át élvezhette Nyugat részeként a békés fejlődés lehetőségeit. A magyarság világtörténeti fontosságú pártfoglása 1686-ban, Thököly kurucainak heroikus küzdelme a nyugati, királyhú magyar csapatok oldalán tette lehetővé a Habsburgok nagyhatalmának a megszületését, amint utódaik Mária Terézia háborúiban vagy a Napoleon elleni hadjáratokban és

utoljára a világháborúban példátlan erőfeszítéssel küzdöttek a dunai monarchiáért, amelynek sorsával államuk és nemzetük sorsa szorosan egybe volt kapcsolva. 1686-ban küzdötte ki újból a magyar nemzet független államisághoz való jogát; ellenkező politika talán végérvényesen kizárta volna a nyugati népek közösségéből.

EZEN TÉNY HANGOZTATÁSÁRA talán még sohasem volt nagyobb szükségünk, mint a jelenben!

Buda visszafoglalásának a dicsőségében ugyanis többen osztoznak, s a résztvevők úgy a múltban, mint főleg napjainkban teljes joggal hivatkozhatnak érdemeikre. Az elfogulatlan történetírás ma már elismeri, hogy a nagy felszabadító hadjáratok gondolatának a megszületése s a kivitel lendületének a táplálása a pápaság halhatatlan műve. Az is kétségtelen, hogy a megvalósítás elsősorban az osztrák örökös tartományok s a leghatalmasabb középeurópai hadsereg urának, Lipót császárnak és királynak a vállaira nehezedett, aki az adott politikai viszonyok között a német nép nagyarányú és döntő jelentőségű segítsége nélkül nem tudta volna sikerrel befejezni a hosszú, véres küzdelmet. Az is igaz viszont, hogy a nagyarányú vállalkozás gyümölcsözőnek bizonyult, s jelentékeny mértékben átalakította Európa képét. A pápaság tekintélye sokat nyert, s a katolikus egyház uralkodó álláshoz jutott a Duna-Tisza közén, ahol előbb közel másfél századon át az elsoványodásnak volt kitéve. A Habsburgok új nagyhatalmat szerveztek meg, amelynek döntő szava volt Közép-Európa zavarossá vált viszonyaiban; hatalmas államukban megszilárdult a termékeny, román elemekkel átítatott kultúra; Bécs rövid évek elmúltával Párizs mellett a legfényesebb műveltségi központ lett Európában s évszázadokon át elhatároló befolyást gyakorolt nagy területek szellemi fejlődésére. Ez az új alakulat megindította a német birodalomban is a modern hatalmi helyzet kifejlődését s a német kultúra és német lényeg kiterjeszkedése előtt megnyitotta a Duna völgyét, a „Südostraum“-ot, amely terület sokban meg is maradt a német hatalmi és műveltségi körben.

Legnagyobb volt azonban a magyarság nyeresége: ősi állama helyreállítása és lassú kiterjeszkedésének lehetősége régi lakóhelyeire, de ezekért az előnyökért roppant áldozatokat hozott, úgyhogy azokat joggal vette igénybe. Eltekintve a török harcok véráldozataitól másfél évszázadon át és eltekintve a magyar csapatok nélkülözhetetlen közreműködésétől Buda visszafoglalásában, elsősorban kellene megemlékezni e hadjáratok szenvedő hősről, akit a külföldi történetírás megemlékezésére sem tart méltónak: a békés magyar népről, parasztról, de a nemesről is. Közismertnek nevezhető az a megállapítás, hogy a törökök kiűzésének pénzügyi feltételeit elsősorban a pápaság biztosította; nem is szólva azokról a hatalmas összegekről, amelyeket XI. Ince nunciának, Buonvisinek a sürgetésére a pápai kincstárból, továbbá a pápai állam és az olasz papság vagyonából küldött évente Sobjeski Jánosnak és Lipótnak, éppen Buda visszafoglalásához a legjelentékenyebb hozzájárulás az osztrák papság birtokaiból jött létre. Mindez azonban végeredményben kevés lett volna, ha a legnagyobb terhet, a katonaság ellátását a csonka, elpusztított Magyarország vállára nem

rakja a hadvezetőség. 1685 késő őszen még Thökölytől területeket kellett visszafoglalni, mert bizonyos csapatrészek kiteleltetése másként lehetetlen volt. Az 1685—6-iki évben a császári seregnek több mint felét a kevés magyar megye tartotta el; igaz, hogy rettenetes erőfeszítés árán, amely a nádort arra ösztönözte, hogy a pápa közbenjárásához forduljon a szenvedő nép érdekében. Buda visszafoglalására a magyarság nemcsak hadierejét bocsátotta tehát Nyugat rendelkezésére, hanem anyagi eszközeit is olyan mértékben, amihez hasonlót alig ismer a világtörténelem. A győri hajdú oldalán, aki a júliusi véres rohamnál elsőnek tüzte ki a keresztény lobogót Buda vára belső erődítményeire, szenvedésben és önfeláldozásban méltó társként áll a magyar jobbagy, akinek pusztulásáról Esterházy nádor oly tragikus képet festett, ők tették lehetővé vállalva Nyugat diadalát. Azt minden elfogulatlan ember természetesen fogja találni, hogy a magyar erő kevés volt a török világbirodalom megtörésére, hiszen erre Közép-Európa sem volt előbb képes; nemzedékek önfeláldozásával viszont kicrdemelte a magyarság, hogy Nyugat — mely tulajdonképpen önvédelmi harcot folytatott — hozzásegítse ősi földje birtokához. Ezt a földet azonban elsősorban a magyar nemzet töretlen energiája és hite, szenvedése és küzdelme váltotta meg. Buda visszafoglalása minden világtörténeti jelentősége mellett is csak egyik epizódja a Kelet és Közép-Európa között lefolyt nagy küzdelemnek, amelynek hordozója mindenekelőtt a magyar királyság és nemzet volt.

A magyar föld, amely Buda visszafoglalása után visszacsatoltatott Nyugathoz, ekként a magyarság jogos birtoka volt. A keleti és a nyugati világ közé beágyazott hazánk megváltása Közép-Európa segítségével nélkül nem valósult volna meg — legalább is belátható ideig nem —, de ezen segítség mértéke, sőt megadása Nyugat-Európa és Közép-Európa egymáshoz való viszonyától függött, s végeredményben a keresztény humanizmus világot átfogó erői által hozatott mozgásba, amelynek ideális érdeke volt és maradt, hogy Magyarország földje megmaradjon a germán-román kultúrközösség kebelében.

Buda visszafoglalása előtt is kétségtelenül ezek a világpolitikai tényezők befolyásolták Magyarország sorsát, s hasonló problémaállítás mellett befolyásolják ma is.

MISKOLCZY GYULA

A FÖLDHASZONBÉRLET REFORMJA

A FÖLDBÉRLET ELTERJEDÉSE az egyes államok közgazdasági életében igen különböző. Elterjedésénél főleg történeti és gazdasági feltételek játszottak hathatósan közre. Számbeli szaporodásánál jelenleg a halálozás, kiskorúság, a tulajdonos visszavonulása a gazdálkodástól, sok esetben tőkehiány vagy szaktudás hiánya, de legtöbbször éppen a meglévő tőkék és a kínálkozó előnyös gazdasági helyzetek jobb kihasználása játsszák a döntő szerepet. Alkalmos eszköz továbbá a földbérlet arra is, hogy általa csonka, egyoldalú gazdaságok kiegészíttessenek. Sok gazdaság kaszáló vagy legelő hiányában kénytelen ilyen területeket kibérelni.

A földbirtok hasznóbérbeadása azoknál a jogi személyeknél, amelyeknél a házi kezelést nehéz keresztülvinni, sok esetben elkerülhetetlen. Ilyen személyek főleg: állam, város, egyház, alapítvány és község. Ezen földbirtokok egészséges bérbeadása rendesen enyhíti a birtokmegosztás aránytalanságait és a korlátolt forgalmú birtokok merevségét. Ilyen módon a korlátolt forgalmú birtok a föld használatából és jövedelméből juttat a népesség földnélküli elemeinek is. Ebben az esetben a földbérleti rendszernek kiváltképp benépesítés! szempontjai lépnek előtérbe, míg egyéb előnyei — mint nagyobb tőke, nagyobb szaktudás — alig érvényesülnek.

A földhasznóbérletnek idők folyamán többféle alakja fejlődött ki, és pedig: az időre szóló hasznóbérlet, a részes földbérlet és örökhasznóbérlet. Maga az időbeli hasznóbérlet is lehet kis-, közép- és nagybérlet.

CSONKA-MAGYARORSZÁGON a földhasznóbérlet elterjedésének és nagyságának számszerűségét legszemléltetőbben a statisztikai adatoknak kellene kimutatnia. A földbérletek számszerű kimutatása és megismerése a dolog természeténél és éppen a hazai bérleti rendszer rendezetlenségénél fogva — sajnos — statisztikailag nem lehetséges annyira, mint amennyire az szükséges volna. Jelenleg megbízható statisztikai adataink csak a földbérlők számáról vannak. E szerint Csonka-Magyarország földbérlőinek számát az alábbi táblázat mutatja:

A haszonbérlet területe kat. holdakban :¹

		Földbérlek száma :	
		1920 és 1930	
I	kat. hold alul	24.075	17.504
I—5	„ „	43.571	83.065
5—10	„ „	12.736	24.720
10—20	„ „	7.881	15.615
20—50	„ „	5.697	9.418
50—100	„ „	1.825	2.294
100—200	„ „	892	1.131
200—1000	„ „	1.096	1.433
1000	„ „ felül	387	837
Összesen :		98.160	156.017

A földbérlek számával kapcsolatban tehát nagyfontosságú körülmény annak a megállapítása, hogy a földbérlek mekkora nagyságú területeken gazdálkodnak? Sajnos, hogy erre vonatkozólag sincsenek pontos statisztikai adataink s csupán némileg tájékoztatnak a Gazdacímtár 1925. évben megjelent számában kizárólag a 100 kát. holdnál nagyobb területet művelő földbérlekre vonatkozólag közölt adatok. E szerint az összeállítás szerint a közép- és nagybirtokosok földbirtokának haszonbérbe adott területe kitett:

Birtoknagyságcsoport. ²		Az összes haszonbérbe adott terület
100—500	kat. hold	328.662
500—1.000	„ „	180.053
1.000—2.000	„ „	193.323
2.000—3.000	„ „	123.539
3.000—5.000	„ „	121.511
5.000—10.000	„ „	236.606
10.000—20.000	„ „	189.858
20.000—30.000	„ „	110.877
30.000—50.000	„ „	141.561
50.000—100.000	„ „	329.604
100.000	„ „ felül	100.430
Összesen :		2.056.024 kat. hold

A 100 kát. holdon felüli földbérlek tehát 2,056.024 kat. holdon gazdálkodnak, míg a 100 kat. holdon aluli földbérlek saját becslésem szerint legalább is 1,200.000 kat. holdon gazdálkodhatnak. Így a földbérlek e két főcsoportja az ország 16.150.000 kat. holdat kitevő összterületéből körülbelül 3,300.000 kat. holdon gazdálkodnak, vagyis az összes földterületnek 20%-án, azaz egyötöd részén.

Az itt közölt statisztikai adatok még azon fontos körülményt is dokumentálják, hogy jelenleg Csonka-Magyarországon számbelileg a kisbérlek vannak többségben a közép- és nagybérlek fölött. Ez a körülmény kiválóan világítja meg nálunk a kisbérlelő társadalom munkájának nagy gazdasági és szociális jelentőségét.

A földbérlelő osztály helyzete már Nagy-Magyarország közgazdasági viszonyai között is — talán nem utolsó helyen — megoldásra váró feladat volt; viszont a szükséges rendezés elmaradásával e társadalmi réteg sorsa az idők folyamán az elavult termelési rendszer, a szervezetlen értékesítés, a drága hitel, valamint a korszerű

¹M. Stat. Szemle, 1933. 71. old.

²Gazdacímtár: 50 old. 1925,

földbérlő törvény hiánya miatt mindinkább csak rosszabbra fordult. A helyes földhaszonbérleti rendszer életnyilvánulása ugyanis bizonyos szabályoktól függ, amelyeket — ha a közgazdasági élet nem tud kellően érvényre juttatni — az államhatalom köteles törvény formájában mindenkire kötelező erejűvé tenni.

Igazságos földbérleti törvény megalkotása nemcsak a földbérlő érdeke, hanem érdeke a földtulajdonosnak is. Éppen napjainkban tapasztalhatjuk, hogy megfelelő törvény hiányában egyre nehezebbé és nehezebbé válik a haszonbérleti szerződések megkötése és igazságos elbírálása. Törvény hiányára mutat továbbá a sok perlekedés, sőt sokszor gyűlölet a földtulajdonos és haszonbérelője között.

A földhaszonbérleti viszonyok törvényes szabályozása szükséges továbbá azért is, mert nem engedhető meg, hogy a földtulajdonos és földbérlő közötti jogviszony pusztán a felek személyes ügyévé váljék, A két fél közötti jogviszony rendezett volta ugyanis a közérdeket is nagy mértékben érinti s e szempontból a földbérlő törvényhozási és közigazgatási rendezése az államnak nemcsak joga, de immár elodázhatatlan kötelessége.

A külföldi államok közül a földhaszonbérleti viszonyokat Anglia már 1870-ben törvénnyel szabályozta. Ezen idő óta is több nagyje entőségű törvényt alkotott a földbérleti viszonyok korszerű rendezésére. Jelenleg legfontosabb földbérleti törvénye Angliának az 1908. évi Agricultural Holdings Act. Törvényeiben Anglia főképp a földbérlők gazdasági és szociális érdekeinek megvédésére törekedett.

Franciaország először 1889-ben hozott törvényt a részföldbérleti viszony rendezésére.

Németország már az 1910-ban életbelépett polgári törvényei szabályozta a földbérleti viszonyokat. A háború után pedig több jelentőségű intézkedést tett a földbérleti kérdések terén. Így még 1919-ban életre hívta a kisbérlők érdekeinek védelmére a földbéregyeztető bizottságokat. E bizottságnak jogában állott a földbér méltányos megállapítása, a lejárt haszonbérleti szerződések méltányossági okokból való meghosszabbítása, valamint a földbérlő érdekének veszélyeztetése esetén a bérlet időelőtti megszüntetésének kimondása.

Ausztria 1913-ban külön törvénnyel szabályozta Görz és Gradiska tartományaiban a részes földbérleti viszonyokat. Már 1917-ben törvényt hozott a kisbéried viszonyok általánosságban való rendezésére, sőt a mai Ausztria is több törvényt alkotott e kérdések korszerű megreformálására.

Oláhország először 1907-ben hozott törvényt a földbérleti viszonyok rendezésére, majd 1909-ben a földbérlőszövetkezet és földbérlőtárszt kérdéseit is törvényhozási úton szabályozta.

A háború után Lengyelország és Csehország is törvényt hoztak a földhaszonbérleti viszonyok megfelelő szabályozására.

Amíg tehát az itt felsorolt államok már régen törvényt alkottak a haszonbérleti viszonyok szabályozásáról, azokkal ellentétben mi még ott tartunk, hogy törvény hiányában egypár kezdetleges rendelettel igyekeztünk földbérleti viszonyainkat úgy ahogy szabályozni. Ezért nálunk napjainkban is a haszonbérleti szerződések terén a „contractus contrahentibus legem ponit“ elve az irányadó, vagyis az, hogy a szerződésbeli megállapodás szab törvényt a felek között.

A magyar törvényhozás és közigazgatás eddigi intézkedéseiben túlnyomórészt a földtulajdonosnak fogta pártját és a földbérlő pana-

szeit, igényeit — legyenek azok jogosak vagy jogtalanok — elnyomni, illetve mellőzni törekedett. Így sokszor a két fél közötti ellentét szinte gyűlöletté fajult, aminek rendesen maga a gazdálkodás adta meg az árát. A földbérő osztály azért is sürgeti a haszonbérleti viszonyok törvényhozási rendezését, hogy a gazdasági életből végre valahára a jogtalan gazdagodás és az indokolatlan károsodás tisztességtelen lehetőségei kiküszöböltessenek.

A magyar mezőgazdasági kultúra fokozásában és terjesztésében is nagy érdeme van a földbérő osztálynak. A földbérők sorában ma az ország legkiválóbb gazdái találhatók. Vezetnek a növénynevelés, sőt az állattenyésztés terén is. Ezek a nagy feladatok a jövőben még fokozottabb igényeket támasztanak velük szemben. Mind világosabb tehát, hogy a földhaszonbérleti jogviszony korszerű szabályozása ma már valójában a magyar földbirtokrendszer egyik legnagyobb jelentőségű problémája.

Korszerű földbérő-törvényben kell mindenekelőtt szabályozni a haszonbéri időtartamot, nemzeti és faji szempontok érvényesülését; bérletbiztosítékot; elemi csapás esetén a bérleszállítás kérdését; kötött forgalmú birtokok kis- és középberletekbe való adásának ügyét; a haszonbérleti terület maximumát; gazdasági vitás kérdések eldöntéséle szolgáló gazdasági (vegyes) szakbíróóság ügyét; a bérleménybe fektetett beruházások értékének megtérítését; haszonbérek arányosításának mértékét a kigazdálkodható jövedelemhez, az adózás kérdését, a törvényes zálogjog új megállapítását, a haszonbérő gondos, szakszerű és türelemmel kímélő gazdálkodása irányelveit, örökhaszonbérlet és feles haszonbérlet alapelveit s végül a felmondás megállapítását.

A földhaszonbérleti viszonyok és érdekek törvényes rendezését hazánkban azonban nemcsak tisztán anyagi körülmények, de kiváltképp nemzeti szempontok is szükségessé teszik. Ezt sürgeti főleg Csonka-Magyarország 156.000 földbérője és a kezükben lévő mintegy 3,300.000 kat. hold földterület közgazdasági jelentősége. Ezt kívánják végül azok a szomorú állapotok, amelyek arról tesznek tanúságot, hogy a magyar gazdatársadalom és állam még most sem méltányolja eléggé a földhaszonbérlet gazdálkodásnak mezőgazdasági, főleg közgazdasági szerepét és jelentőségét.

A FÖLDHASZONBÉRLET reformjának második nagyjelentőségű problémája: a földbérőosztály hitelügyének és adósságainak rendezése. A magyar mezőgazdaság boldogulása és fejlődése megköveteli a több munkát és a nagyobb befektetéseket. Elegendő tőke nélkül ugyanis a természet leggazdagabb kincsei is meddők maradnak, az ember legnagyobb szorgalma és értelmisége is csak kevés hasznot hozhat. Ma nálunk azonban főleg a földbérő osztály az, amely megfelelő hitelszervezet hiányában rendkívül nehezen tudja még a legszükségesebb hiteltőkét is megszerezni. Ezzel szemben a nyugati nagy nemzetek közgazdasági élete már több évtizeddel ezelőtt megteremtette a földbérőosztály hitelszervezetét: az ingójelzálog törvénybe iktatása segítségével.

A mi közgazdasági viszonyaink között is nagyfontosságú lenne: az ingójelzálogjogi intézmény megalkotása, amelynek legtöbb hivatása volna a földbérlőosztály jobb hitelezésének megvalósítása, továbbá a mezőgazdasági üzemi hitel vajdó kérdéseinek megoldása. Az ingójelzálogjogról szóló törvényjavaslat még 1926-ban elkészült. E törvényjavaslat alap gondolata, hogy a gazda ingó vagyonára akként vehessen fel kölcsönt, mint az ingatlanokra, tehát továbbra is ő maradna az ingóság birtokosa, vagyis az csak jelképi fedezetként szerepelne.

Az ingójelzálog-intézmény megalkotásánál rendezni kell: a földtulajdonos és érdekelt hitelintézet zálogjogát lehetőleg úgy, hogy árverés alkalmával haszonbérbeadó és hitelező 50—50 százalékos arányban részesedjék. (Ez az álláspontja a német ingójelzálogjogi törvénynek is.) A földbérlőhitel eredményes szolgálata terén meg kell továbbá alkotnunk a mezőgazdasági kamarák kebelében a földbérlő-kataszter nyilvántartását. Ennek tárgya lenne: az élő és holt instrukció, a vetések, időleges termények s az esetleges ipari üzemek, amelyekkel a bérlet fel van szerelve s végül a bérleti szerződés legfontosabb megállapításai. E szerint a bérlőkataszterben regisztrálva lennének mindazok a kellékek, amelyek a földbérlő általános hitelképességének elbírálásához szükségesek. Mert ma a dolog úgy áll, hogy a földbérlőnek az ingóvagyonra mintha csak nem is léteznék, mikor hitelre van szüksége.

A FÖLDBÉRLŐOSZTÁLY hitelkérdéseinek rendezésével kapcsolatban feltétlenül meg kell oldani a földbérlőosztály eladósodását is. Az eddigi gazdaadósság-rendezéseknek nagy hibája, hogy a védettséget és egyéb kedvezményeket a törvény csakis a tulajdonos gazdákra terjeszti ki és a bérlőgazdákról még csak tudomást sem vesz. Ha a bérlők a gazdaszenvedés minden kálváriáját végigjárták a birtokos gazdákkal, méltányos hogy akkor, amikor ezeknek visszaadják a megélhetés reményét, róluk se feledkezzenek meg. De nem is igazságos az, hogy az a bérlő, aki véletlenül földbirtokos is, a birtoka révén élvezheti azok után a tartozások után is a védelmet, melyek mint személyi hitelek terhelik. Jelenleg a földbérlőosztály adóssága 200 millió pengőre becsülhető. E téren főleg azok a kisbérlők várják joggal a segítséget, akik hosszabb lejáratú bérléseiken házat építettek, gyümölcsöst, szőlőt telepítettek s most a viszonyok rosszra fordulása következtében adósságaik rendezetlensége miatt a pusztulás szélén állanak.

A harmadik megoldandó kérdése a földhaszonbérleti rendszernek a földbérlőszövetkezet szervezeti kérdése.

A földbirtokkezelésnek újabb formája a földbérlőszövetkezet kezelés. A valóságban egyébként a társas gazdálkodás eszméje nem új a mezőgazdaság terén. Sok községnél úgy a legelő, mint az erdőkezelés terén a közös birtoklás és használat már régen divatban volt. Az újkor a társulás (szövetkezés) eszméjét és elvét számos produktív alakban főleg a hitel, fogyasztás, közlekedés és ipar terén érvényre juttatta, legújabbán pedig a mezőgazdálkodás körében is magának utat tömi igyekszik.

A kishaszonbérlok mai nehéz helyzetén sokan a földbérlokszövetkezet létesítése által óhajtának segíteni. A földbérlokszövetkezetnél tulajdonképpen sok kisvagonú ember társul, hogy együttes munkával hasznosítsák a földet. A földbérlokszövetkezetet is a tagok és szervei (igazgatóság és felügyelőbizottság) alkotják. Az igazgatóságnak jut a legfontosabb szerep, amennyiben feladata: a szövetkezet vezetése és irányítása. Az igazgatóság mellett van a felügyelőbizottság, melynek feladata a gazdálkodás menetének és vezetésének ellenőrzése s általában a szövetkezet minden tevékenységének, működésének felülvizsgálata.

A földbérlokszövetkezet vezetése azonban nem hasonlítható, illetve non mondható teljesen azonosnak más szövetkezet vezetésével. Mert itt a szövetkezet ügyeit non lehet egy általános, mindenkor és mindenütt érvényben levő elvek alapján vezetni, irányítani, illetve a tagok teendőit, munkaköreit nem lehet egy általános séma alapján megállapítani és kiosztani.

Éppen ezért nagyon fontos, hogy legalább 1000 kat. holdra terjedő földbérlokszövetkezetek alakuljanak. Ekkora nagyságú földbérlet ugyanis elbír egy szakképzett vezetőt, aki az adott közgazdasági állapotokra való figyelemmel kell, hogy megállapítsa az egyes tagok időszakonkénti munkateendőit, valamint ő adja meg az egyes tagoknak munkakörük végrehajtása terén a helyesebb irányítást is. E szövetkezeti vezetőnek egyúttal nemcsak mezőgazdasági szakképzettséggel kell bírnia, hanem szükséges, hogy kereskedelmi szakismeretekkel is rendelkezzen. Mert ma már nem elég csupán a szövetkezet szakszerű és eredményes termelése, de elengedhetetlen követelmény, hogy termelvényeit nyereséggel is tudja értékesíteni.

A földbérlokszövetkezetnek két típusa lehetséges. Az egyik mód az, amikor a tagok közös művelést folytatnak. A valóságban azonban a közös gazdálkodást folytató földbérlokszövetkezet csak ritkán boldogul. Az ember — amint sokan állítják — nem ló, hogy mások, a gyengébbek helyett is húzzon s mert éppen hogy nagyon is ember, a saját munkáját jobbnak, értékesebbnek tartja és mindig azt hiszi, hogy a közös gazdálkodással becsapódott, mert többet adott a közösbe, mint a társai. Így a földbérlet terén is csak olyan szövetkezet boldogul, amely az egyéni gazdálkodás immunitását bizonyos mértékig megóvjá, vagyis nem kommunisztikus közösség, hanem bizonyos mellékteendők szövetkezeti ellátására irányuló tömörülés. Ilyen céllal irányuló tömörülés képét mutatja pl. a tejtermelés, a búzatermelés szabályozása, közös bevásárlás, közös hitelszerzés, általában a mezőgazdasági termelvényeknek közös értékesítésére való törekvés.

A földbérlokszövetkezetnek tulajdonképpen csak az a formája életképes, ahol a tagok közös erővel vesznek ki valamely földterületet s a közös célkitűzésnek megfelelően ugyan, de — az elparcellázott területeken — az individuális gazdálkodás szellemében gazdálkodnak. Mert a mezőgazdálkodásnál az egyéni képességek csakis úgy juthatnak érvényre a termelés különböző ágaiban teljességgel. Itt kellene most már az igazi földbérlokszövetkezet vezetőségének mindazon gondozó szerepeket betöltenie, amiket valaha a földesúr töltött be a jobbagység idején. Még így is a földbérlokszövetkezet megalkotása csak ott sikerül-

hét, ahol a termelés már szervezettebb, a népesség már intelligensebb, fegyelmesebb, szorgalmasabb és kifejlődött nála a társas szellem.

Jelenleg a földbérlo szervezetek létesítése terén áldásos munkó-
dést fejt ki az Országos Központi Hitelszövetkezet. E hitelszövetke-
zeti központ rendszerint vidéki hitelszövetkezete kebelében szervez
földbérlo szakcsoportokat. Ezek száma jelenleg 55 és mintegy 50.000 kat.
holdon gazdálkodnak. A hitelszövetkezeti földbérlo szakcsoport tókéje,
megbízhatósága és üzleti tevékenysége révén könnyebben tud tagjai
részére nagyobb földterületet kibérelni. Azonkívül a hitelszövetkezet
mint jogi személy — kiváltkép a kötött forgalmú földbirtokok tulaj-
donosainak — úgy anyagi, mint erkölcsi szempontból nagyobb garan-
ciát tud nyújtani, mint maga az egyes földbérlo.

Sajnálatos dolog, hogy nálunk eddig son a földbérlo osztály,
sem az állam nem karolta fel a földbérlo szervezetek ügyét. Mert
ha valamikor szükség volt földbérlo szervezetre, a mai nehéz idók
azok, amelyekben a gazdák egyesült erejükre támaszkodva hathatósan
elősegíthetik a maguk és gazdatársaik boldogulását. Éppen ezért a
magyar földbirtokpolitikanak — kiváltkép a földmunkás- és kisgazda-
osztály megsegítése érdekében — egyik nagyfontosságú feladat kell
hogy legyen a földbérlo szervezet gazdasági és jogi viszonyainak
rendezése.

A negyedik nagyjelentőségű problémája a földhasznóbérleti rend-
szernek a földbérlo osztály érdekképviseletének megszervezése. Fel-
fogásom szerint itt az ideje, hogy a földbérlok törvényes érdekképvise-
letet nyerjenek, mert a mai állapot e téren nem kielégítő. A mező-
gazdasági törvényes érdekképviseletről szóló 1920. évi XVIII. törvény-
cikk a földbérlok érdekei szolgálatának ellátásáról nem tartalmaz hatá-
rozott előírásokat. Így tisztán a kamarák tetszésétől függ, vájjon mi
módon kívánják szolgálni a földbérlok érdekeit.

Hazánkban a földbérleti osztály érdekeinek megvédésére és kép-
viseletére eddig a szabadtársulás útján törekedett. A földbérlok
eddig szervezkedésében azonban az alkotó erő nem tudott kifejlődni
s az alkotás, az eredmény és a nagyobb jövedelmezőség mindig el-
maradt s végül minden az érdektelenség, a közöny kódébe foszlott.
A földbérlok jelenlegi tehetetlen szervezkedésének kísérő akkordjai
lettek a baj és panasz, az anyagi és erkölcsi züllés s végül egy üres
egyesületi dm tartalom nélkül.

A földbérlo osztály érdekeinek megfelelő képviseletére és meg-
szervezésére a törvényes érdekképviseleti formát tartom. E szempont-
ból minden kerületi mezőgazdasági kamara kebelében a kamarai törvény új
megállapításával bizonyos különállással bíró önálló földbérlo szak-
osztály alakulna. Szükségesnek tartom továbbá, hogy a városi, mint
a törvényhatóságai mezőgazdasági bizottságok kebelében külön föld-
bérlo szakosztály létesüljön. A földhasznóbérlok országos, egyetemes
érdekeinek szolgálatára pedig Országos Földbérlo Kamarát kell ala-
kítani, melynek feladata lenne a kamarák földbérlo szakosztályainak
irányítása és együttes ellenőrzése a kamara vezetőségével, továbbá a
minisztériumnak hasznóbérleti ügyekben való támogatása.

A földbérlők törvényes érdekképviselőtének megvalósításával kapcsolatban azt is szükségesnek tartom, hogy a földművelésügyi minisztérium földbirtokpolitikai főosztályának keretén belül a földbérlők ügyeinek intézésére önálló földbérlési ügyosztály létesüljön. Ezen ügyosztálynak vezetője pedig olyan személy legyen, akinek országos viszonylatban a földbérlési ügyek terén kellő tapasztalata, jártassága és szakismerete van.

VÉGÜL napjainkban alapvető problémája a földhaszonbérleti rendszernek a földbérlési telepítés megoldása. Csonka-Magyarország földbirtokmegoszlása dacára a földreformnak még több tekintetben helyesbítésre szorul. Kiváltképp nagy területet foglalnak el és rosszul hasznosítják a kötött forgalmú birtokokat. Jelenleg az 50 kat. holdon felüli korlátolt forgalmú birtokok 3,827.000 kát holdat tesznek ki s az ország összterületének 24%-át foglalják magukba. E nagyterületű birtokoknak helyesebb és a szociális célt szolgáló jobb kihasználásáról gondoskodnunk kell s ha ezt nem tehetjük meg a szabad tulajdonba való bocsátás által, legalább a haszonbérleti forma útján tegyük azt könnyebben elérhetővé.

A kötött nagybirtokok felhasználása terén napjainkban főleg az a felfogás lép előtérbe, hogy e birtokok nagy részét a kisemberek gazdasági boldogulását szolgáló kishaszonbérlet formájában kell hasznosítani. Ezáltal a földbérlet utat nyit a derék, szorgalmas mezőgazdasági munkásnépnek a földesgazdák közé való emelkedésre. A haszonbértes telepítés alkalmas továbbá munkás kerttelepek létesítésére, törpebirtokok kiegészítésére, valamint középbirtokok számának növelésére. Kiváltképp a tőkeszegény, de szorgalmas földmunkásnak tudjuk így a birtokszerzést lehetővé tenni. A haszonbértes telepítésnél a föld megváltása egy vagy két évtizedes bérleti idővel kezdődik, ezen idő alatt a telepes megismeri a földet és a viszonyokat, jártasságot szerez a vidéki gazdasági termelésben s végül egy kis tartalékot gyűjt.

A haszonbértes telepítés sikeressége érdekében feltétlenül rendezni kell intézményesen a haszonbérleti viszonyokat és pedig a bérbeadás méltányos feltételeit, az elérhető kedvezményeket, a megváltás nagyságát, az adókat, a gazdálkodás feletti felügyeleti jog gyakorlását s a ki mozdítás kérdését. A haszonbértes telepítésnél kell főleg alkalmazni a földbérlő szövetkezet formáját.

A földhaszonbérlet kérdése egy emberöltő óta alig vette a közfigyelmet igénybe és sem az állami, sem a társadalmi tevékenységnek nem képezte gondját az, hogy a sok kisbérlő ügye miként fejlődik s vajjon rendelkezésére állanak-e a további emelkedés eszközei? Igaz, hogy az utolsó 30—40 év alatt sok intézkedés történt a mezőgazdálkodás, valamint a mezőgazdasági népesség szellemi és anyagi haladásának előmozdítása érdekében. A földbérlők érdekeinek az előmozdítására és megóvására azonban mindeztideig alig tettünk valamit; azok haladtak és haladnak ma is a maguk útján úgy ahogy bírnak, minden állami vagy társadalmi támogatás, segítség nélkül.

A gazdatársadalom, főleg pedig a földbérlő osztály boldogulása érdekében az itt felsorolt problémákat tovább nem hanyagolhatjuk el.

Régóta közfelfogás nálunk, hogy Magyarország elsősorban agrárország, amely körülményt nem elég csak hangoztatni, hanem azt a cselekvéssel támogató és nemzetépítő gondolat tengelyébe kell állítani. A földhaszonbérlet nemzeti hivatást csak akkor teljesíthet, ha a magyar faj megerősödését és boldogulását szolgálja. Akic a föld — azé az ország! Meg kell hódítani és biztosítani a magyar földet a magyar agrárnépesség számára. A földben tenyészik a nemzet évezredek fájá s a gazdálkodó társadalom e gyümölcsöző fa gyökere. E nemzetfenntartó réteg jobb boldogulása érdekében reformáljuk meg sürgősen földhaszonbérleti viszonyainkat is, mert a népek mai nagy harcában csupán az erős és fejlődésképes nemzeteké a jövő.

SZEKERES ENDRE

A CSEH NACIONALIZMUS ÉS A SZUDÉTANÉMET KÉRDÉS

KÖZÉPEURÓPA NÉPEINEK nacionalizmusát sohasem hathatta át a nyugati nagy nemzetek optimista életérzése. Történetük folytonos küzdelem és félbeszakadás volt. A XIX. század elején ébredező modern nemzeti érzéseiket is örökös gond árnyékolja be. Új élet, új jövő küszöbén álltak ekkor s mégis mindig a tragikus múltra kellett gondolniok. Történetükből nem önbizalmat meríthettek, hanem csupán aggodalmat a bizonytalan jövő felől. A nyugati nemzetek történetéből s nemzeti hivatástudatából optimizmus, új hódítás és fejlődés lehetősége áradt; a középeurópai népek legnagyobb élménye, uralkodó életérzése a gond.

A cseh történetben a XIX. század teljes újrakezdést jelent. A cseh múltból hiányzik a folyamatos történeti fejlődés és tradíció biztonsága; de ehelyett annál több benne a letörés és a félbeszakadás. Akárhogy is új kezdeteket hozott ide a XIX. század eleje, a cseh történet tragédiáit nem feledtethették el a fiatal nacionalizmus túlzón magabízó jelenségei. Ahogy általában a középeurópai nemzeti ébredéseknél, úgy a cseh nemzeti ébredésben is két hangulat verseng egymással: az egyik a nagy nemzeti jövő optimizmusa, a másik a múlt tragédiáin okuló s a jövő nehézségeit a múlt sorsszerűségei szerint mérlegelő aggodalom.

A cseh nép új fejlődésében nem csupán saját ereje, de az e fejlődését megtermékenyítő európai hatások is nagy szerephez jutottak. Ez annál könnyebben is történhetett, mert a cseh művelődés hosszú századokon át inkább volt átvevő természetű, mint saját alkotó. A XIX. század elejére már készen állt a szláv népek s főleg a németekhez oly közel eső csehek számára Herder történetfilozófiája: a Rousseau eszményein lelkesült német humanista a szláv népekben lelte meg az igaz, jó, békés ember megvalósulását s őket tette meg egy szebb európai civilizáció hordozóivá, a megöregedett világrész jövőjének reményeivé.¹ Így kapott a cseh nemzeti érzés a német filozófus ábrándjaiból civilizációs hivatástudatot és idealista ötvözetet. Herdert buzgón olvasta az 1820-as, 30-as évek cseh nemzedéke; Herder ma is a művelt, a nemes, az emberi németiség eszménye a csehek előtt, szemben a német uralmi akarat bismarcki s egyéb újabb típusaival.

Hogy így a német szellem adta a cseh nacionalizmusnak a legnagyobb kezdeti erőt, annak oka a cseh történet sajátos fejlődése volt. A kis cseh nép ott feküdt és fekszik a németiség különféle politikai

¹ J. G. Herder: Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. 1785.

alakulásai és szellemi áramai útjában. Szláv alkotás volt állama, de német hatalmi akarat és német mintaképek fejlesztették. A cseh művelődés így nem is lehetett oly egyénien szláv alkotás, mint amilyen a nyugatias, lengyel, vagy a bizánci orosz életforma. Ez a folytonos német hatás az első törés a cseh történeten. Ennek egyénisége így sokban a belső és külső német ráhatások eredménye is. Mégis: a csehszláv néplélek, a cseh föld, a cseh táj ezeket a német hatásokat igyekezett magához idomítani. A csehek ott éltek a középnémet-protestáns s az osztrák katolikus kultúrkörök vonzásában. De ugyanezeken lehetetlen észre nem venni egy erős és egyéniségét átütő cseh művelődési akaratot is. Néha kemény ez, mint kifelé a német hatásokon edződött cseh lélek, másutt meg egészen különösen ősi szláv lágyságú lett. Így ejti meg a cseh zene s a régi cseh művészet — mindkettő mégis teljesen nyugatias, sok idegen befolyás által alakított termék — a figyelőt.

A német hatalmi akaratok útjában a cseh politikai jellem s államfönntartó képesség is különlegesen alakult. Így lett évszázadokkal előbb is, ma is a cseh politika kemény és makaes, néha megalkuvó, de birtokát és szerzeményét nehezei eresztő; így lett a cseh államférfi is önző és konok, de ugyanezeken egyezkedésre, folytonos kompromisszumokra hajlamos. Mert csak ezzel a kettősséggel volt biztosítható a cseh állam léte egy évezreden át. Német hűbéresekké lettek a Premyslida nemzeti uralkodók, német hölgyek voltak feleségeik. Volt cseh király, ki a Minnesängerek lantján próbálta meg német költői tehetségét. Ezalatt már a cseh történet első századaiban német papok és polgárok halmoztak nyugati műveltséget az ősi szláv néprétegek fölé. A Luxemburgok fénykora „Németország szívévé“, az első német egyetem székhelyévé tette Prágát s a cseh földet s még a nagy huszita nemzeti király: Podjebrád György is német fejedelmi rokonságokkal akarta legitimálni uralmát. Német urak és polgárok sokan veszték el a fehérhegyi csata sodrában, mely ma a cseh népi tragikum szimbóluma; majd a Habsburgok uralmának a cseh barokk-kor fényes főnemessége adott díszet, aztán a fejlődő kispolgárság kész bürokratikus eszközöket.

A cseh-német viszony legfontosabb momentuma az volt, hogy a németség elsősorban belső hatóerő; Csehország nagy német lakosságával gyakran állt ott, hogy rövidesen német tartománnyá válik s egészen elveszti szláv jellegét. A német-keresztény kultúrközösségbe népét bevívó Szent Vencel óta nem lehetett el a cseh politika, művelődés, városi, polgári, nagyúri életforma a németek fejlesztő hatása nélkül. A mai tárgyilagos cseh történetírás úgy is tekint a németségre, mint a cseh fejlődés legnagyobb hajtóerejére. Ma is német a történeti cseh területek lakosságának harmada, három és fél millió; nos, a múltban ez a szimbiózis sokkal erősebb volt, hiszen — vallja a történetíró — „a németek ugyan részben nyelvileg elcsehesedtek, mi meg viszont elnémetesedtünk tulajdonságainkban és képességeinkben.“¹

Így itatták át a németek a cseh életet; így érthető, hogy minden német termék rögtön gyökeret verhetett a cseh talajon. De mikor Herder tanai, melyek a németeknek nem, de a szlávoknak annál jobban kedveztek, meghonosodtak a XIX. század legelején itt, az új cseh

¹ J. Pekaf: Smysl ceskych dejin. Praha, 1929. (A cseh történet értelme.)

nacionalizmus már kikezdte a régi cseh-német szimbiózist. A csehországi németek még ápolják ekkor a közös cseh haza kultuszát; német költők írtak a husziták hőstetteiről és racionalista-civilizációs törekvésű folvilágosodott osztrák-cseh főurak támogatták a népies cseh művelődés kezdeteit. De a föléledt cseh lélek már új útra tért. Nem tartotta fontosnak a „közös haza“ fogalmát, sőt kellemetlennek érezte a cseh-német együttélést. Nem ápolgatott magában romantikus „Landespatriotismus“-t, mint a németek. A cseh élet óvatosan levetkőzi most a tradicionális lelki formákat. Herder nyomán a nép lett nemzeti eszméje hajtóereje s csak kisebb részben a haza tudata s a német-cseh közös hazát jelentő történeti múlt. Herdertől megtanulták a többi szlávokkal együtt a csehek is, hogy ők a jövő civilizátorai és romantikus népkultuszuk e jövő záloga: így nőtt e civilizatórius és népi gondolat össze a cseh szívekben.

Ennek az optimista, jövőbelátó nacionalizmusnak a múltra mégis szüksége volt — a jövő érdekében. Most, a XIX. század elején duzzad mai méretűvé a cseh-német probléma: a csehek kizárólag maguknak, a maguk „népének“ foglalták le a közös „hazát“ s kizárni igyekeztek eszmei társbirtokából a németeket, a régi társbirtokost. Ily hangulatban fogalmazta meg a megújulás nagy történetírója és szellemi vezére: Palacky Ferenc híres tételeit a cseh történet „értelméről“, nagyrészt Herder nyomán s az 1830—40-es évek liberális ideáinak hatása alatt: a békés, művelt cseh népet a barbár germán hatalom, Rómával szövetkezve, folyvást letiporta, a cseh múlt, jelen s jövő „értelme“ és föladata a csehek örökös védekezése az elnyomó németek ellen; a cseh nép a humanizmus s a gondolatszabadság mártír nemzete, mely elbukott a német elnyomással szemben...

Herder tanítása népi optimizmust árasztott, Palacky történetírása ehhez hozzáadta a nagy nemzeti gond tragikus életérzéseit. A cseh múlt nagy államférfiai és gondolkozói a cseh-német szimbiózis javára vonták le nagyjából népük helyzetének következményeit Szent Vencel óta a cseh-barokk Bécset is vezető főurakig, e sorból Podjebrád Györgyöt és Comeniust sem véve ki. Viszont a XIX. század fiatalos nacionalizmusa elvetette ezt a tradíciót s a szimbiózis helyére a kizárólagos cseh népi-nemzeti egyeduralom koncepcióját állította, hol a németség már túrt, ellenséges elem.¹

Így nyúlnak vissza történetileg és szellemileg a múlt század elejére a inai cseh-német ellentétek kezdetei. A XIX. század eleje a cseheknél nem csupán az állami élet megújításának vágyát, hanem ennek egyúttal népi állammá való átalakítása iránti törekvéseket is érlelt. Viszont a cseh nép sohasem töltötte be teljesen állama határait. A németség ott élt mindenütt, határokon s az ország szívében egyaránt, ősi, gazdag, művelt életet. Bohemia, Böhmen — ez a fogalom államjogi és történeti értékű volt, de sosem jelentett cseh nemzeti államot. Állam és nép fogalmai cseh földön sem voltak soha azonosak. Nem volt soha a XIX. század elejéig történetileg erősen körülhatárolt „cseh“ államnemzet a szó mai értelmében. A csehek vezették az országot, ők

¹ J. Pfitzner: Die Geschichtsbetrachtung der Tschechen u. Deutschen in den Sudetenländern. — Historische Zeitschrift. 1932, B. 146, II. 1.

voltak a nagyurak, illetve a szegény parasztok s ez utóbbiakból fejlődött a mai cseh polgárság; a németek voltak a polgári, városi elem. A XIX. század elejétől fogva Bohemia, Böhmen régi értéke megfakul s egész 1918-ig a történeti államgondolattal birkózik a kizárólagosságra törő cseh népi nemzetállam eszméje. A cseh nép magára ébredt s államot akart magának teremteni, úgy érezte, hogy a múlttól örökölte a német kérdés fojtogató gondját s ellene csak a szervesen, erősen kiépített nemzeti állam védheti meg.¹

1918 nemzedéke új államot non is a tradicionális alapokon épített. Bohemia, Böhmen tradíciója nemzetekfölötti és katolikus háttérű volt. 1918 nemzedéke ehelyett a XIX. század nacionalista tradícióiba fogózott. Az új állam nem a történeti folytonosság jogán alapult elsősorban, hanem a nép jogán. Midőn nevet karestek neki, a történeti Bohemia helyett Masaryk nevezte el Csehszlovákiának. Így akarták már az állam nevével is kifejezni az új állam népi, természetjogi jogosultságát a külföld előtt. Bohemia, Böhmen birtokosa a németiség is volt; az új állam birtokosa egyedül a cseh és a vele egynek kijelentett szlovák nép — a „csehszlovák nemzet“ mint közjogi fogalom. 1918 nemzedéke a Habsburgok, a múlt bűneicrt a német népet tette felelőssé, mint a cseh népet tipró idegen uralom útsínálóját, eszközét. 1918 nacionalista szabadságmámorában így nem is foglalkozhattak komolyan a német dolgokkal. Három és fél millió állampolgárnak, mint egységnek, közjogi helyzete rendezetlen maradt; a csehszlovák fölfogás csak a „csehszlovák“ államnépet ismeri, mint nemzeti kollektívumot, a kisebbségek számára csupán individuális, de nem kollektív nemzeti szabadságjogokat biztosít. A csehszlovák nemzetállam újdonságának öröme így szorította félre a történettől öröklött gondokat.

A tömeg ma is örül a függetlenségnek. Ez a mámoros „nemzeti társadalom“ nem érti a cseh jövő felőli aggodalmait nagy gondolkozóinak. Diadalittasan sürgetik a nemzeti állam teljes, kíméletlen kiépítését. A humanista, demokrata jelszavak között egyre többen, egyre komolyabban gondolnak egy szélsőséges nacionalista diktatúrára, mely egy csapásra megoldaná többek közt a kisebbségi kérdést is. A nacionalista szellem behatol az egyetemekre is; 1919-ben az ú. n. Mares-féle törvénnyel megfosztják a német egyetemet attól a jogtól, hogy IV. Károly alapításának nevezhesse magát. „Carolinum“ — ez a szép régi név ma csak a cseh egyetemet jelenti, az 1882-es alapítást; ekkor vált két ágra, cseh és német részre Közép-Európa első főiskolája. Majd tavaly elveszik a német egyetem ősi jelvényeit is s a tüntető, verekedő cseh diáksereg élén ősz botanikus-professzorok vezetik a német rektorátus elleni ostromot..² Hasztalanul emeli föl magányos tiltakozó szavát e nacionalista láz ellen a csehek egyik legnagyobb tudósa, nemzeti életük és hibáik legőszintébb bátor kritikusa: a romantikus, frázisos, tüntető nemzetieskedés ellenkezik az egyetemek tudományos hivatásá-

¹ Az 1848—1918 közti cseh-német belső ellentétekről fölvilágosítanak: A. Fischei: *Das tschechische Volk I—II*. Breslau, 1929, Zd. Tobolka: *Politické dějiny národa ceskoslovenského. 1848—1914*. Praha.

² A Carolinum körüli nacionalista eljárást kritizálja a vezető cseh folyóirat beszámolója: Inglmayer: *Jak jsme obnovovali Karolinum, Pfitomnost*, 1934 dec. 5. (Hogyan újítottuk meg a C.-t.)

val; a nemzeti és nyelvi harc, a tanárok és diákok politizálása lealacsonyítja az egyetemet, melynek pedig egyetlen kötelessége a tudomány, de nem a nacionalizmus szolgálata.¹

Cseh földön is nagy az úr a tisztánlátók s a nacionalista elfogultság között. A fölfokozott nacionalista izzás nem szívesen hall hideg, józan hangokat. Magányosan állt a német kérdésről vallott nézeteivel a vezető cseh folyóirat ankétján² mai legkitűnőbb történetírójuk is: Josef Pékár. Elmondja itt, hogy ő erős nacionalista, mert nacionalizmus nélkül már rég elpusztult volna a cseh nép. De épp a tisztult nemzeti eszme érdekében ellenezni kell az Ausztria által akkor a csehekkel szemben használt módszereknek a németekre való jelenlegi alkalmazását. Ma az a cseh államrezon, hogy megbékítsék a németeket. Pékár úgy látja, hogy a mai cseh élet mindenütt a külszínre helyezi a súlyt: cseh föliratok, cseh hivatalos nyelv, cseh zászlók a német városok tornyain ... Pedig a cseh-német viszonyt nem a föliratok, a hivatalos nyelv, vagy akár II. József ledöntött szobrai határozzák majd meg, hanem a két nemzet társadalmának erkölcsi és anyagi erői; itt aztán bő tere lenne az egészséges nemzeti propagandának. A mai cseh államban fontosabb a káros külsőség, mint az érték és intelligencia. A régi cseh történet értékei igen sok németet forrasztottak lelkileg a cseh ügy mellé; a XIX. század nacionalizmusa megbolygatta ezt a harmóniát. Az államfordulat csak kiclezte a helyzetet s a csehek mindent önhatalmúlag akarnak megoldani. A német törekvések jövőjét a cseh vezetők tapintata, igazságérzete is befolyásolja majd. A csehek most erősek s sajtójuk izgat a németek ellen; a német diákság évi 800.000 Kc-vel rövidül meg a cseh diákság egyetemi jóléti akcióival szemben; senki se hallgat a legjogosabb német panaszokra. Persze, az együttélés érdekében a német sajtónak is mérsékelnie kellene hangját. Csehek és németek ma gyűlölködő idegenek; a cseh intelligencia ma virtust csinál belőle, hogy elfelejtsen németül, pedig — írja Pékár — sokkal jobb cseh hazafi az, aki jól tud németül... Káros aztán itt a németek ellen világnézeti okokból uszító cseh baloldal szerepe is; még károsabb a szovjetbarát hangulat s a Prágát ellepő, hivatalosan istápoltnémet emigránsok hatása. Állami érdek lenne, hogy a szimbiózis érdekében az ilyen jelenségek kiküszöböltessenek.

E nyilatkozat hatása nem maradt el. J. Pékár gyanús a cseh nacionalisták s a velük ma oly sokban egyező baloldal előtt 1918 előtti „dinasztikus“ és „feudális“ velleitásaicrt, Masarykkal szembeni sok ellentétéért, katolicizmusáért, „jobboldali“ politikai szimpátiáicrt. A nacionalista sajtó e nyilatkozata után is megtámadta: tendenciózusan, hazafiatlanul hangoztatja — úgymond — a cseh-német egymásrautaltságot s a kis cseh nép nagy alkotóerejét „szűk, korlátolt történelmi szempontok“ szerint kritizálja, kapitulál a német imperializmus előtt és vak viszont a prágai német egyetemen folyó horogkeresztes izgatásokkal szemben.³

¹ Em. Rádl: Jaké jsou naše university? Prítomnost, 1934 dec. 5. (Milyenek a mi egyetemeink?)

² Ceáti historikové o německé otázce. Prítomnost, 1935 márc. 20. — J. Pekar, K. Krofta, Z. Kalista hozzászólásai (Cseh történészek a német kérdésről).

³ A Národní Politika cikke, 1935 márc. 27.

Lehet: a történetíró itt túl veszélyes talajra jutott s tárgyilagos hangja idegen és ellenszenves elem a politikában. Ugyanezen ankét során már sokkal óvatosabb volt J. Pekar egy tanítványa: Zdenek Kalista, a cseh barokk tehetséges fiatal történetírója, aki már eleve kijelentette, hogy a kérdésekre csak történeszi szempontok szerint felel. Hivatkozik a régi cseh állam csehet és németet összhangba hozó tradícióira és sajnálja, hogy a szép „Landespatriotismus“ kihalt s hogy ma már nincs senki, ki németül is megszólaltatná a közös hazafiúi érzéseket... Nemzeti, népi állam a csehszlovák köztársaság, a történeti jog helyett a természeti jog az alapja s nem folytatása a régi Bohemiának, nem történeti, de aktuális alakulat. Mégis a németeket be kellene vonni az államépítés művébe; mint negatív elem végzetesek lehetnek. A cseh külpolitikának keresnie kellene az utat az új Németország felé, hiszen a cseh-német ügy nem izolált kérdés. Befelé meg föl kellene éleszteni újra a „Landespatriotismus“-t, a közös haza szeretetét; a centripetális erőket tán így paralizálhatná a németiség előtt is értékes történeti cseh gondolat...

De ezek magányos szavak. A mai csehszlovák állam tudatosan elvetette ezt a történeti tradíciót, Szóit Vencel, a Premyslidák, a Habsburgok mellé állt katolikus nagyurak hagyományait. Az új tradíció: a XIX. század népi-nemzeti programja, mely a németiség elleni örök harc és a huszita mozgalom élményeiből táplálkozik. A XIX. század diszharmonikus kor s a nemzetiségi kérdésbe csak zavart, ellentétet hozott; a XIX. század itt nem haladást, hanem visszaesést jelent. A cseh-német probléma is most jelenik meg, mint a régi tradicionális harmóniát, Bohemia egyensúlyát bontogató elem. Ha tehát Palacky tradícióihoz nyúl az új cseh gondolkozás, ezzel már eleve a harc s nem a béke s egyensúly mellé szögezi le magát.

Viszont szellemében amily mértékben elszakadt a mai cseh fölfogás a történeti folytonosságtól, épp ily mértékből törekszik megtalálni a mai Európával, illetve a XIX. századtól ittmaradt Európával a kapcsolatot. Masaryk a XVIII. és XIX. századi racionalista és liberális ideákból formált új nemzetföntartó eszmei erőt. A cseh közvélemény ma szívesen hasonlítgatja össze állama helyzetét Belgiummal, Svájccal, Svédországgal, a finnekkel. Legfőképp Svájc az, mely iránt legjobban érdeklődnek. Így keresnek maguknak a múlt helyett a jelenben analógiákat s európai fontosságukat hangsúlyozó igazolást. De általában tartózkodnak a konkrét analízistól, mert a részletes összehasonlítás és helyzetismeret nem egyszer oly kényelmetlen dolog, így főleg gyakran beszélnek Svájc és Csehszlovákia hasonlóságairól a hivatalos és fontoskodó teoretikusok. De rögtön ott a kész kifogás is: a svájci népek nem testvértelenek, míg a csehszlovákok egyedül állanak; a csehszlovákok többségi s államalkotó nemzet; a köztársaság hivatása nemcsak egy nemzetek fölötti demokrácia megvalósítása, hanem az is, hogy kifejezze és befejezze a nemzeti fölszabadulást¹. És még a hideg és mérsékelt Krofta Kamill, a mai külügyminiszter történetírói pillantását is befátyolozza a mai helyzet: elismeri a németek nagy múltját s értékeit — de ugyanekkor történetírását a mai viszonyok

¹ E. Sobota: Die Schweiz u. die tschechoslowakische Republik. Prag, 1927.

múltbéli igazolása vezet s így a cseh múltból eléggé igyekeznek kitudni a németeket.¹ Máskor meg úgy vélekedik, hogy „csöndes“ cseh-német együttélésről alig lehet szó — viszont az ellentétek csak fejlesztik a két nemzet belső energiáit és így eléggé jó hatásúak.² Egyik legutóbbi beszédében pedig — bár elismeri a németek jogát rá, hogy „második államnemzet“ legyenek — kifejezetten elutasítja a svájci módszer alkalmazását, hiszen 1918-ban nem cseh-német szövetségi állam, hanem csehszlovák nemzeti állam alakult; a németek viszont legyenek bizalommal a demokrata és humanista állam iránt, mely garantálja jogaikat...³

1918-tól máig a csehek a népi természetjogra hivatkoznak; ugyanily alapon szereztek meg Szlovenszókót: a szlovák nép egy nép velük, — „népünk keleti törzse“ írják a szlovákokról — s a természet igazsága nem engedheti, hogy ez a született, természeti kapcsolat semmivé váljon a magyar történeti jog nyomása miatt... Viszont mikor nagy német területek, hivatkozva a népek önrendelkezési jogára, 1918-ban Ausztriához, esetleg Németországhoz akartak csatlakozni, az államalkotó nemzedék e mozgalmat erőlesen fegyverrel verte le s a német önrendelkezési igényekkel szembeszögezte az évezredes cseh történet jogait.⁴ Masaryk, aki pedig mindig a természetjoggal érvelt a cseh igények javára, a németekre szintén a cseh történeti jogot alkalmazta nyilatkozataiban: „... a németeklakta terület a mi földünk s a miénk is marad. Államot teremtettünk s meg is fogjuk tartani. Megalkottuk államunkat s ezzel meghatározott németjeink jogi helyzete is, akik mint kolonisták jöttek országunkba“ (1918 dec. 22-i első elnöki üzenete). Majd meg így beszéltnyilvánvaló a különbség a népek önrendelkezési jogában; kis külföldi kisebbségeinktől eltekintve mi csehek és szlovákok teljes nép vagyunk. Viszont németjeink nem teljes nép, csak kolonizáció. A németek hozzánk is elküldték hódítást kereső kolóniáikat.“ (1919 jan. 1.)

A németiség így került hátrányosabb helyzetbe. A század végén Bécs magukra hagyta őket s a csehek erős politikai és társadalmi rohama elől egyre jobban visszaszorultak. Ahogy a csehek, úgy idővel a németek is visszahúzódtak a maguk népiségébe, nem voltak már osztrákok vagy a közös cseh haza polgárai, csak pusztán, egyszerűen németek. Most már ennek az új szudetanémet népiségnek szellemében hangoztatták jogaikat. Történetírójuk: Berthold Bretholz a csehek kolonizációs teóriájával szemben azt a sokat vitatott tételt hangoztatta, hogy a németek az országnak ősbibb lakói, mint a csehek, a népvándorlás ottmaradt germánjainak leszármazottai.⁵

A cseh és német álláspont így ott ütközik össze, hogy kic az ország s kic a földet biztosító leszármazás és természeti jog. A csehek

¹ K. Krofta: Das Deutschtum in der tschechoslovakischen Geschichte. Prag, 1934.

² A Pfitomnost már említett ankétja során.

³ Krofta beszédéről irt a Lidové Novinyban a német dolgok cseh szakértője: Zd. Smetáček: Druhy státní národ? 1936 máj. 24. (Második államnemzet?)

⁴ P. Molisch: Die sudetendeutsche Freiheitsbewegung in dem Jahre 1918—19. Wien.

⁵ B. Bretholz: Geschichte Böhmens u. Mährens. I—III. Reichenberg. 1921—1924.

magukat tartják az ország természetes birtokosainak s a németeket ebben a népi-nemzeti-állami organizmusban idegen elemnek; a németek meg épp a természeti jogra hivatkozva akartak 1918-ban népi-nemzeti államukhoz csatlakozni — illetve akarják ma kivívni a történeti és cseh földön őslakosi, természeti jogaik nyomán elismeretésüket, másodikként államnemzet¹ gyanánt.

A két ütköző álláspontot nehéz egyeztetni. 1926-ban ez részben sikerült. A német agrárok és keresztényszocialisták hosszú befolyásolások, tárgyalások után aktivista irányba tértek s belépték az erősen agrár irányba induló cseh kormánykoalícióba.

Masaryknak s a cseh államfönntartó rétegnek nagy öröme volt ez a német aktivizmus. Masaryk maga is sok nyilatkozatában hangsúlyozta a németekkel való megegyezés fontosságát, a kölcsönös bizalmat és megértést. E téren a demokratikus államformának nagy jelentőséget tulajdonított. A csehek, hangoztatta, egy új — szláv típusú — demokráciát teremtettek a nyugati demokráciák mellé; a többségi, demokratikus elv érvényesítéséből ki kell zárni minden sovinizmust. Az állam, mint tudatos organizáció, más, mint a természettől adott faj vagy nemzetiség. Ezért a többségi, az államalkotó elemnek oly atmoszférát kell kifejlesztenie, mely megnyeri a kisebbségeket és feledteti, hogy az állami és népi határok sohasem eshettek egybe a történet során. Ez lenne a cseh-német kormánykoalíció hivatása... .

Masaryk e demokrata optimizmusa nem tetszhetett a minden méltányosságot gyöngeségnek ítéelő szélső nacionalistáknak. Az államfordulat után ily vitáktól volt hangos a cseh közélet. A Masaryk gondolatait hirdető vezető publicista, F. Peroutka ekkor heves polémiákat vívott a „csehszlovák nemzeti állam“ eszméjének szélsőséges hiveivel, így védte Masaryk álláspontját: a békekonferencia három és fél millió németnek nem ismerte el önrendelkezési jogát; tehát óvakodni kell egy szélsőséges belső imperializmustól s a németeknek lehetővé kell tenni, hogy otthon érezzék magukat, hisz a csehszlovák köztársaságnak önmaga s Európa előtt az a hivatása, létének igazolása, hogy összebékítse a nemzeti ellentéteket...^a

Masaryk államalkotói optimizmusa, a XVIII. és XIX. század eszményeiben való hit, illetve ezen eszmények gyakorlati politikára való fölhasználása s a mai jogállapot általuk való igazolása folytatódik Benes külügyminiszterben, a mostani elnökben. Nála a humanizmus, demokrácia, népjog mind a gyakorlati politika eszközévé válik. A német kérdésről szóló nyilatkozataiban is a XIX. század eszményeihez folyamodik. Visszatérő motívumai aktív politikus korából való nyilatkozatainak: a monarchia- és fasisztaellenes demokrácia, a polgári jogegyenlőség, a népek közti szolidaritás hangoztatása. Hisz benne, hogy a tradicionális nyugati racionalizmus győz a közép- és kelet-

¹ Erwiderng des Präsidenten der tschechoslov. Republik T. G. Masaryk auf die Kundgebung der Vorsitzenden des Abgeordnetenhauses und Senats, sowie des Stellvertreters des Vorsitzenden der Regierung anlässlich des 10. Jahrestages der Unabhängigkeit am 28. Okt. 1928. Prag, 1928.

² F. Peroutka idevágó tanulmányait 1. „Boje o dnešek“. Praha, 1925 (Harc a máért) című kötetben.

európai politikai ösztönösség fölött. 1789 elvei örök érvényűek; csehek és németek közös emberi programja az értük való harc. Csak a demokrácia szolgálja a népek szolidaritását; az autoritativ formák tagadják ezt; a diktatúrák alap gondolata a harc s a XVIII. és XIX. század nagy elvei iránti ellenszenv, a humanitás elvetése. A cseh és német politika, vélte Benes, találkozhatnék a haladás szolgálatában, a humanításban és demokráciában. Szintézisre kell hozni a nemzeti eszmét s a népek közti szolidaritást... Csehszlovákia erre alkalmas; békeküldetése Belgiumhoz, Hollandiához, Svájchoz hasonlatos... Az ily atmoszférában majd kialakul a csehszlovák közös haza szeretete, mely kedves lehet a kisebbségeknek is. A humanitás eszményei vezéreljék a két népet! Cseh és németek találkoznak majd Lessing, Goethe, Schiller, Kant — s főleg Herder, — illetve Hús, Comenius, Palacky: a német és esdi humanizmus eszményeinek szellemében .....¹

Masaryknál és Beneánél a humanitás hangoztatása a politika igazolása s ebben nyomukban jár a mai cseh élet. A gyakorlatban így lett humanitás, demokrácia, népi jog a bel- és külföldi propaganda dogmatikus frázisa. Ebben a légkörben nagyon magányosan áll a cseh nemzeti élet nagy kritikusa: Emanuel Rádl professzor. Nála a humanitás magas eszmény, önérték s nem a gyakorlati politika machiavellisztikus eszköze. Rádl bátran kritizálja a cseh nacionalizmus hibáit, ellentmondásait s ezért nagyon népszerűtlen a nemzeti körök előtt. Szellemileg legközelebb az angol-szászokhoz áll. Így benne is tovább él a XVIII. és XIX. század sok eszménye s igen sok mai jelenséget ezen az individualizmuson és racionalizmuson át figyel. Jellemző és érdekes tünet, ahogy a cseh gondolatvilág legjedesebb képviselőiben is a XIX. századhoz ragaszkodik s így idegen a mai Európa új áramai között. De a csehek ebből a hátramaradásból dicsőséget formálnak; el vannak szánva a XVIII. és XIX. századi eszmények védelmére s általuk csinálnak maguknak új nemzeti tradíciót.

Rádl a nemzetiséget éppoly egyéni ügynek tartja, mint a vallást, s ezért akarja az államot elválasztani a nemzetiségtől, illetve föléje emelni. A német kérdésről írt nagy könyvében² élesen támadja Palacky liberális nézeteit, melyek a cseh-német ellentétek forrásai. Palacky keresztényellenes volt; Rádl megállapítja, hogy a kereszténység a cseh nép történetének legnagyobb szerencséje; így lettek európai s főleg nyugati nép. Palacky cseh nép és német papok közt, egy ezredévvél döbb már, nemzeti ellentéteket keres, — holott a régi csehek Isten ígéje és nem a misszionárius nemzetisége után mentek.

Ezután Rádl részletesen analizálja a cseh-német ellentét fejlődését; szeremé, ha Masaryk jelszava: „Jézus és nem Cézár“ valóság lehetne. A középeurópai fejlődés főbaját abban keresi, hogy erősen hatott mindenütt a XIX. századi német romantikus tan a nép és az állam organikus voltáról. Az organikus államtan primitív elv, — oly társadalmaké, hol az egyén még nem ébredt önmaga tudatára s a

¹ Dr. Edvard Benes: „Rede an die Deutschen in der C. S. R. Aussig 1935.

² Em. Rádl: Válka Cechu s Nemei. Praha 1928; németül is: Der Kampf der Deutschen mit Tschechen. Reichenberg. 1928.

monarchia és az állam rabszolgája. Az organikus elmélet reakció a francia fölvilágosodás ellen. Rádl itt megvédi az ú. n. atomisztikus társadalmi fölfogást; mindenestül az egyéniség híve oly misztikus teóriákkal szemben, melyek az állam isteni rendeltetése, vagy a „nemzeti lélek“ ürügyén elnyomják a szabadságot. Fichte és Hegel bűnösök itt s főleg a „nép“ misztériumát hirdető Herder, a nacionalizmus atyja — s mellettük Adam Müller „az állam germán felfogású tanának“ szerzője. Az ily „transzcendentális“ fölfogás a nép s állam „organikus“ voltáról, vezetett Rádl szerint a frázisokban bő cseh nacionalizmus kialakulásához is. Így áll szemben a „cseh nemzeti öntudat“, a „csehszlovák nemzet lelke“, a „cseh nép“ a „magyarokkal“, „németekkel“, — sőt magukkal a cseh egyénnel is; a „nép“ uralma elnyomja az egyént... A „nép“ ily misztikus fölfogása vezetett aztán a pánszlávizmus és a pángermanizmus felé is; ideológiájuk közös, Herdertől való. Így ered közös atyától a két legnagyobb politikai ellentét. Az „állam“, a „nép“ így mindent maga alá nyom s előidézi terjeszkedési, kollektív törekvéseivel a háborús nacionalista lázat. Itt megsemmisül az egyén s az erkölcsi individualizmus; a csehek csak átveszik s utánozzák így a német tanokat.

Rádl a latin és germán organikus történet- és állammagyarázatok (Gentile, H. Jellinek, Fr. Meinecke) ellen a szerződéses társadalomtant hirdeti, az egyén szabadságát az állammal szemben. Kifogásolja, hogy a csehszlovák alkotmány is az organikus politikai gondolkozást vallja, tehát végeredményben német gyökérzetű. Az egyént elnyomja az „államérdek“ autoritása — s ez különösképp áll az egyéni nemzeti sajátságuk miatt az „államérdek“ előtt ellenszenves kisebbségekre.

Az organikus — népi eszméből következett az is, hogy a német és magyar „népet“ legyőzöttnek tartották a háború után, diktáltak nekik a „csehszlovák nemzet egyetemes akarata“ (organikus-misztikus nemzetfölfogás!) által; senki se kérdezte tőlük, milyen is legyen az államhoz való viszonyuk. A katolikus egyház, a magyarok és németek 1918-ban az állam ellenségei voltak; ki kellett hát használni ellenük az új helyzetet. Így vitt a többségi demokrácia abszolutizmusra; hol itt a szabadság?

Jobb lett volna elfogadni az angolszász szerződéses elméletet, vallja Rádl, hol a törvény, az állam non teher, de az értelmes emberek közös belátásának eredménye. Jelenleg az állammal szemben elvész az egyén erkölcsi és lelkiismereti szabadsága. A népjog így lett a többség, az erősebb privilégiuma. Ily nyomokon haladva Rádl aztán részletesen elemzi a német sérelmeket s élesen kritizálja a németekre gazdaságilag, kulturálisan ránehezedő nyomást. Szeretné, ha állam és népei kibékülnének: közös és méltányosságon alapuló állampolgári érzést ajánl.

S közben, az 1935-ös nyári választások nyomán a csehbarát német aktivizmus megsemmisült. Henlein szudétanémet pártja óriási többséget kapott s a német aktivista pártok összetörték. Jelenlétük a kormányban már csak pusztá gesztus a csehek részéről az „államhű“ németességgel való együttműködés lehetősége felé. Henlein mozgalma idegesíti a cseh társadalmat, hitleri és „államellenes“ ten-

denciákat látnak borne. S bár újabban Henlein totalításra törvő pártjában is belső ellentétek keletkeztek, a párt erőviszonyait ez alig gyön-gíti.

A csehek Henleinnek szemére vetik, hogy magát tartja a német nép kizárólagos, jogos képviselőjének. S kifogásolják azt is, hogy programja bizonytalanul hallgat az államhoz való viszonyról s túl sok benne a romantikus-organikus népi képzelgés..¹ Emanuel Rádl az „animalisches Volkstum“, Fichte és Othmar Spann követése helyett ismét az állampolgári eszmét ajánlja figyelmükbe s a fajteoriák helyett a csehszlovák szabadságjogok kultuszát, a haladás és demokrácia szeretetét, II. József szellemének fölélesztését, a népiség helyett az állampolgári alapon való cseh-német találkozást..²

Hogy válaszolnak erre a németek? A gyakorlat azt mutatja, hogy a csehszlovák állampolgári tudat kialakítása alig sikerült. A csehszlovák állam 1918-ban nemzeti állammak indult, az is maradt, nem lett belőle „Keleti Svájc“. A németiség tehát visszafordul a maga népi őstőneihez. Henlein egyik legutóbbi nagy beszédében óriási lelkesedés között hirdette, hogy a szudétanémetiség az egyetemes német nép s kultúra részese; nem kell neki a „sudetendeutsche Sonderkultur“ s a csehszlovák „Mischkultur“. Ehelyett a maga akarata szerint akarja megszervezni a csehszlovákiai népi német műveltséget³ Egy másik beszédében pedig már kifejezetten követelte a német kultúr-autonómiát.

„Állam“ és „nép“ küzdelme így váltakozik a csehszlovák állami mechanizmusban, melyet minduntalan váratlan „organikus“ erők akasztanak meg. A cseh nép számára organikus eredmény a köztársaság, a többiek számára idegenszerű keret. A cseh nép legkitűnőbb elméi akarnának segíteni e dilemmán. De náluk is erősebb az organikus-népi cseh hatalmi akarat. Paradox helyzet: a cseh törekvések a népi természetjog alapján tagadták a régi osztrák és magyar állampolgári, politikai, történeti formák jogosultságát, igazságát. Most viszont a német természetjogi-népi nacionalizmussal szembe került a csehszlovák állampolgári és politikai kötöttség. Gyakorlatilag így válik be a tétel: a mechanizmus, a ráció fölött nagyobb úr az őstőn s a természet. A cseh nép is nehezen fékezi állami, mechanisztikus kere-teivel az organikus német népi őstőnöket. Ez a nehéz helyzet az oka, hogy a mai cseh élet újra tele van a cseh történet régi tragikus életérzé-sével, a megoldatlan német probléma gondjaival.

GOGOLÁK LAJOS

¹ Em. Rádl cikke a Prager Tagblattban. 1934 okt. 25. — E. Sobota: Národ-noeti v C. S. R. — Národnostni Obzor 1935 máj. (Nemzetiségek Csehszlovákiában).

² Em. Rádl: Zur politischen Ideologie der Sudetendeutschen. Prag—Leipzig. 1935.

³ Henlein beszédéről 1. a Prager Tagblatt és a Die Zeit 1935 február 25-i beszámolót.

AZ ÚJ EURÓPAI MŰVÉSZET *A XX. VELENCEI BIENNALE*

A Háború után szinte lélektani szükség gyanánt feltámadt közösségi ösztön sehol oly tisztán és őszintén nem nyilvánkozott, mint a művészetben, a művészi érzés áramlásaiban, irányok hatásában és kölcsönhatásában, kapcsolatok újrafelvételében és megszervezésében, nemzetközi kiállítások, kongresszusok és összejövetelek rendezésében. Aki a humánus szellem e várva várt ébredését figyelemmel kísérte, hitet tehet amellett, hogy mennyit köszönhet neki az új európai gondolat, az emberiség és a magasabb szellemiség visszahódításának nemes célja. Mennyivel hatékonyabb és őszintébb volt ez a szellemi közeledés, ez a szolidaritás, mint maga a Népszövetség, amely a háború utáni első, legnehezebb évtizedben alig volt más, mint a győztes hatalmak zsákmánybiztosító kartelje. A művészet újra megmutatta magas erkölcsi hivatását. Leghamarabb tudott felülemelkedni a gyűlölet légkörén. Mérlegére nem a politikai hatalom vagy a mérgezett ideológiák ólomsúlyát helyezte, hanem a tiszta művészi értéket, akkor is, amidőn súlyos belső válságokon ment keresztül, úgy mint maga az egész kor. A trianoni Magyarország hamar felismerte e szerepét, hatását és erejét s élt is vele. Európai helyzetének javulásában, szellemi tekintélyének visszaszerzésében nagy segítségére volt friss tehetségeket ontó művészete és külföldi szerepkörének rendkívül szerencsés irányítása, ami annál nehezebb volt, mert belső életében sok, újabban jórészt letisztult zavar keletkezett. A nemzet örök hálával tartozik és soha el nem felejtheti, hogy, amidőn külpolitikai nehézségekkel küzdött, valósággal körülzárták, megalázták, művészei babért hoztak haza és tűztek a magyarság vértől verejtékező homlokára. Midőn politikailag nem ismerték el egyenrangúnak, művészete a legfontosabb nemzetközi fórumokon, a kultúrában vezető nagy nemzetekkel egy sorba küzdötte fel magát és messze megelőzte azokat, akiknek kedvéért letiporták.

Nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy bár művészeink apostolokként járták végig Európát és Amerikát s mutatkoztak be egyenként és együttesen a nagy nemzetközi tárlatokon, Barcelonától Bruxelles-ig és Stockholmig, Helsinkitől Rómáig, Londontól New-Yorkig, különösen egy országban könnyítették meg mindig útjukat és fogadták őket tárt karokkal. Olaszország ez, amely ma újra egyik irányítója az európai művészetnek, s ahol a legjelentékenyebb nemzetközi kiállításokon találkoznak a világ művészei. A velencei ú. n. Biennale

több mint 40 éve kétévenként gyűjti össze a világ modern képzőművészeti termését, az olasz művészetnek szentelt nagy központi csarnokban és 15 nemzet külön pavilonjaiban. Az iparművészet haladását a háromévenként rendezett milánói Triennale mutatja be, az erre a célra emelt hatalmas állandó épületből, a „Palazzo dell'Arte”-ban s a körülötte sorakozó alkalmi pavillonokban. Ebben az évben a két kiállítás ideje éppen egybeesik egymással. A XX. Biennale még a szankciók idejében nyílt meg s a művészet emelkedett szellemének és kiegyenlítő szerepének főlemelő példája, hogy azon éppúgy, mint a csaknem egyidőben, egy nappal előbb, május 31-én felavatott milánói iparművészeti kiállításon a szankciós nemzetek is résztvettek, Anglia és Oroszország kivételével. Sőt a milánói kiállításon ezúttal több külföldi nemzet állított ki, mint az 1933-i legutóbbi Triennialén. Velencében diplomatikusan úgy hidalták át Anglia távolmaradását, hogy az angol pavillonban az Olaszországban élő külföldi, köztük angol művészek képeit és szobraikat állították ki, amihez meg kell jegyezni, hogy a velencei angol kiállítást, eltérően a többi nemzetétől, nem az angol kormány, hanem egy londoni művészeti egyesület szokta rendezni. Az orosz pavillont e nyáron a futuristák népesítik be.

Örömet és élvezetet, de nagyon sok tanulságot is nyújt ez a kétévenkénti művészeti seregszemle. Pontos keresztmetszetet ad az egyes nemzetek legújabb művészetéről, rávilágít a művészi haladás útjára, a problémákra, amelyek ma a művészeket foglalkoztatják. Mérleget készít művészekről, nemzetekről, irányokról. A nemzeti törekvéseket internacionális ellenőrzés alá, az otthoni nagyságokat, különösen a vélt vagy mesterségesen felfújott nagyságokat nemzetközi mérőléc alá helyezi, amely sok esetben igen üdvös és kívánatos.

A mostani velencei kiállítás általános benyomása s első és legfontosabb következtetése, amit belőle levonhatunk, az, hogy a modern művészet túljutott a krízisen, az új stíluskeresés első szakaszának sokszor értedén és éretlen, de szükségszerű kísérletein, elvont képletein, torzításain, amelyek már-már túllépték a művészet határát, bármily érdekesek is voltak. A folyó visszatért medrébe. A kiállítás valamennyi pavillonja beszámol róla, hogy a legújabb művészet visszahódította a természetet, szemléletét azonban függetlenítette a régi materializmustól és akademizmustól, aminek érdeme kétségkívül az új stílus első, romboló úttörőit illeti. Formalátása összevontabb, felfogása szellemibb lett. Újra megtanulta a képszerkesztést. Tud örülni megint a szép formáknak és színeknek. Gondot fordít a tiszta kivitelre, ami által jobban tolmácsolni és fokozni képes a művészi hatást, éppúgy mint a régi nagy mesterek, anélkül hogy ezeket utánozná, csak követni akarja őket. A művészi valóságot azonban nem téveszti össze a természeti valósággal, ha abból is indul ki. Megválogatja és művészi értelmükben leegyszerűsíti a természeti formákat s azokat lélekkel telíti. Más ez, mint a múlt századnak az anyaghoz és merev formákhoz tapadó akadémikus naturalizmusa. Az új művészi stílus leegyszerűsített természet-szemléletet közvetít. Legrövidebb meghatározása: spiritualizált realizmus. A kubizmus és a többi izmus is leegyszerűsítette, desztillálta a valósági formákat, ebben azonban annyira ment, hogy a természetet

elemeire bontotta, elvonatkoztatta, sokszor geometrikus formákkal helyettesítette be, végeredményben elpusztította. A spirituális és racionális tartalmat kereste ugyan, de más korérzést fejezett ki, mint a legújabb művészet, hiszen a két művészi korszakot egy fél emberöltő választja el egymástól. A tegnapi modern művészet, kubizmus, futurizmus ma ortodoxnak, maradinak számít s kiválóbb képviselői, sőt megalapítói, egy Picasso, Cárriá, vagy Severini is rég továbbjutottak rajta a mondott irányban.

Az átalakulás, a lehiggadás, a természethez való visszatérés valamennyi kiállító nemzetnél a leghatározottabban kifejezésre jut, a helyi hagyományok és esztétikai adottságok bő változataiban. Ebben rejlik a kiállítás rendkívüli elvi jelentősége. Nyilvánvaló ez a frontváltozás még oly pavillonokban is, mint a francia, belga, német, cseh, amelyek a korábbi kiállításokon szinte kérkedtek a művészi kilengésekkel. Meg lehet állapítani, hogy az izmusok kora lejárt s újabb stíluskorszak köszöntött be, amely Európa-szerte mind több tért nyer és általánossá lesz. A torz újítások agresszivitása megszűnt s újra jogaiba lépett a művészi szép, nem a régi, sablonos s méltán gúnyolt akadémikus szépség, a Salonok banalitása és felületessége, hanem az új ember, az új művészet szépségérzése. Az új európai művészet befejezett tény. Törekvései az olasz részben domborodnak ki legerősebben, nemcsak azért, mert legtöbb művet, a központi csarnok ötven termében és a kisebb pavillonokban 240 festő, 94 szobrász és 91 grafikus összesen 1664 művet mutatja be, hanem azért is, mert Olaszország az új stílus kialakításában az igen fogékony közszellem, az államhatalom és az eleven esztétikai és kritikai irodalom támogatásával ma vezető szerepet játszik. Úgy látszik, hogy az európai művészet irányítását Párizstól Róma veszi át. Nem lenne kielégítő magyarázat az új Olaszország nagy lendületére hivatkozni, amely kétségkívül művészi életét is magával ragadta. Mélyebb, tisztán művészi okok is közrejátszottak. Az egyetemes művészi fejlődés iránya, a plasztikai, szerkezeti, tartalmi törekvés egybeesik az olasz művészi hagyománnyal, megfelel az olasz művészi alkatnak és felfogásnak. A mai festészeti stílusnak közeli rokona a korai Quattrocento, kivált Piero della Francesca, Castagno, Uccello, Ghirlandaio, s merít is belőle elvi tanulságokat. A modern szobrászat a régiek közül senkihez sem áll oly közel, mint Donatellóhoz, akár a nemrég fiatalon elhunyt Andreottira, akár az ifjabb olasz nemzedék legkiválóbb fiatal szobrászára Bertire, akár a legnagyobb élő francia szobrászra, Charles Despiauira gondolunk.

Maraini mesteri rendezése pompásan kihozza a mai olasz művészet jellemző vonásait és törekvéseit. Négy kimagasló festő nagyobb sorozatokkal foglalja el a két főtermet s üti meg az alaphangot. Felice Carena falának közepén hatalmas történeti festmény függ, az 1887. első abesszín hadjárat egyik megrázó jelenete: a dogali csata hősi halottai előtt tisztelen az életben maradt maroknyi olasz csapat. A művészre annyira jellemző vörös barnás tónus fogja össze a tömör csoportokat s a háttérben szélesen rajzolt nagy kopár hegyek fokozzák a nagyszabású képhatást. Óriási úr választja el ezt a modernül felfogott s retorika nélkül előadott jelenetet a múlt század illusztratív vagy teát-

ralis csataképeitől. Történeti festészet ez a szó magas értelmében s kiváló példája annak, hogy a történet eseményeit a mai festészet eszközeivel is meg lehet szólaltatni. Az ifjabbak közül többen a mai kor történelmi eseményeit ábrázolják, amire épp a diadalmas abesszín háború szolgáltatott kitűnő alkalmat. Az afrikai háború dicsőítése a fő témája a futurista csoportnak is, amely a maga elvont s ma már fejlődésre nem képes módján a gépdübörgés és a színharsogás erejével tükrözted a háború dinamikáját. Meg kell adni azt az elismerést, hogy műveik nem laboratóriumi készítmények, hanem közvetlen élményen alapulnak, amennyiben Marinetti és több társa mint önkéntes tényleg részt is vett az abesszín harcokban.

Az egykori zajos futurista Gino Severini művei, olajképei, köztük egy újabb családi képe önarcképével, freskótöredékei és a tavasszal Budapesten is látott és méltatott mozaikjai Carena műveivel szemben ugyancsak az első nagy teremben sorakoznak fel. A leegyszerűsített, zárt formákon, szigorú képszerkesztésen alapuló Novecento stílusának egyik fő képviselője. Igazi területe a fal, de kisebb műveit is tökéletes stíluszisztaság avatja jelentékennyé. A következő nagy teremben a korábban szintén futurista Carrá darabosabb, tömegekre és szerkezeti ritmusra épített művészete és Ferrazzi poétikus naturalizmusa jut erőteljesen szóhoz. Ferrazzinak négy hatalmas szövött falkárpitja is rámutat a mai olasz festészet monumentális törekvéseire, ami nemcsak a négy vezető mesternél, hanem, ami még fontosabb, a legkiválóbb fiatalokkal is közös.

A kis Staffeilei-kép mindinkább elveszti jelentőségét. A művészetet jobban érdeklik a nagyszabású feladatok, de a moderm építészet is alig enged a kis függő képek számára teret. Az olajfestés mellé felnyomul újra a freskó és a mozaik. A tisztán vizuális és tárgyaltalan képek helyett a mai embert mozgó témákat keresik. A művészetbe beviszik az élet humánus tartalmát. A véletlen, mindennapi valóságot átszervezik s nagyvonalú képszerkezetbe foglalják. A monumentális feladatokra bő alkalmat nyújt a lüktető olasz élet, a nagyírájú építkezés. Az ifjúságot nevelik is rá kitűnő iskolákban és iskolákon kívül. Ilyen irányú pályadíjakat tűznek ki a kiállítások, amelyek többet akarnak nyújtani, mint a művészi divatok bemutatását, vagy a beküldött és véletlenül egymás mellé kerülő képek és szobrok kifüggesztését és felállítását, hanem nevelni akarnak művészt és közönséget, irányt szabni és programot adni. A velencei kiállítás vezetősége tíz meghatározott tárgyú freskóra és nyolc monumentális szoborra írt ki pályázatot, harmincöt éven aluli művészek számára. A festők a kiállítás egyik tennének falaira a helyszínen festették meg pályanyertes terveik alapján a freskókat, mindegyik egyet-egyét. Jellemzők a kitűzött témák, amelyek a mai olasz életbe markolnak s részben Mussolini nevezetes mondásait illusztrálják. A témakörben a falképeken többek között az Anyaság, a Földművelés, a Föld „megváltása“ (redenzione), a Vatikáni kibékülés (Conciliazione), egy fasiszta vértanú emléke, a hadbavonulás, a társadalmi megsegítés; a szobroknál a fasiszta Itália mint az Igazság védelmezője, a föld bonifikálása, a győztes atléta, Littoria szerepel. Az ifjú művészek valamennyien biztonsággal kezelik az új olasz stílust,

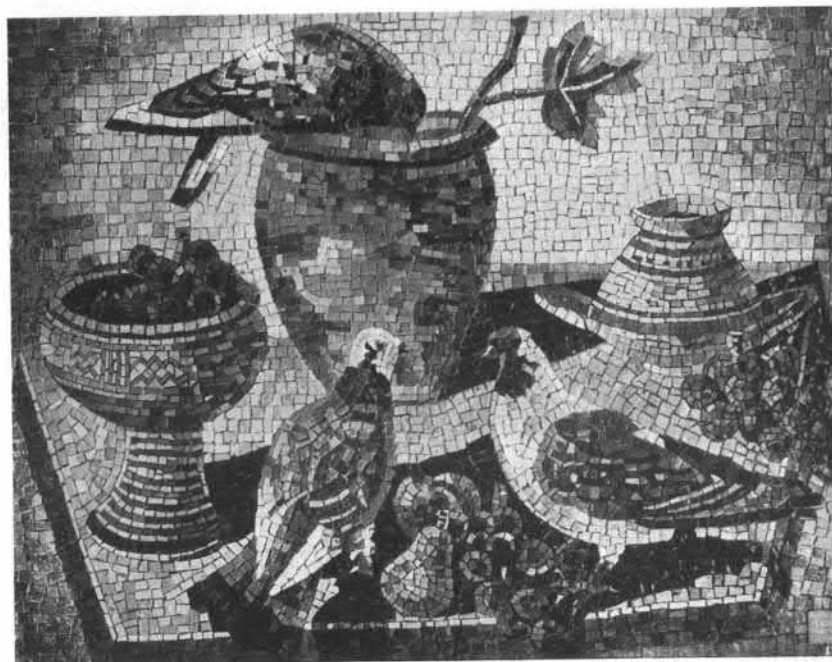
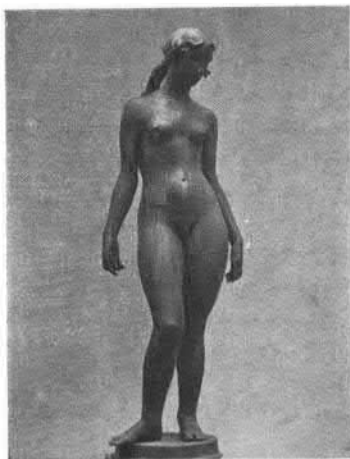
mint magától értetődő adottságot, mint művészi anyanyelvüket, anélkül hogy egyéniségüket feladnák vagy modorosakká válnának. A festőket világos térképzés és plasztikai érzék, a valóság egészséges megfogása, tisztult formaérzék, szerkezeti egyensúly, kitűnő technika, a szobrászokat tiszta megmintázás, az erő friss lendülete tünteti ki. A festők közül Chiti, Italo de Giorgio, Corsetti és Conte, a szobrászok közül Zamboni és Ugo Arvedi nevét kell megjegyeznünk. Általános tetszést arat a festők gárdájából Gianni Vagnetti Születés című nagyobb freskójával és költői felfogású Órzo angyalával, s örömet szerez a nagy kollektívával bemutatkozó Fausto Pirandellónak, a nagy drámaíró fiának szép haladása.

A szobrászati rész biztosan tartja az új olasz plasztika ismert magas színvonalát. Az előcsarnokban Maraini csiszolt formaérezsű lebegő bronz Vittoria-ja hirdeti Olaszország győzelmét. A második nagy terem közepén megkülönböztetett elhelyezésben büszkén szemléljük a mi Kuzmik Líviánk szellemesen két nézletre komponált, erőteljesen mintázott nagy szoborcsoportját, a Szent család egyiptomi pihenését. A magyar származású szobrász három éven keresztül a Római Magyar Akadémia ösztöndíjasaként érlelte rendkívüli tehetségét, amelyről az előző kiállításokon a magyar pavillonban adott bizonyosságot, míg most, mint a római Modem Képtár kitűnő igazgatójának, a Magyarországhoz az igaz barátság szálaival is fűzött Roberto Papimnak neje az olasz csarnokba költözött s szerez régi és új hazájának dicsőséget. Nagyobbszámú, de kisebbméretű s jórészt a budapesti olasz kiállításon is látott művekkel szerepel Arturo Martini, az újabb olasz szobrászat egyik legizgalmasabb és legérdekesebb alakja, akinek egészen modem ízű művészete sajátosan fonódik össze az etruszk hagyományokkal s ezzel a fiatalok közt egész iskolát csinált (Dante Morozzi, Marino Marini, Filippo Tallone, stb.). Az etruszk kultusz a régészetben, irodalomban és művészetben a mai Olaszországnak egyik legelevenebbül ható áramlata, amely a hellén klasszicitással szemben a rómaiság etruszk alaprétégebe ágyazza szellemi ősiségét. A mai olasz szobrászok többsége mégis közelebb érzi magát a későbbi korok, az ókori rómaiság és még inkább a korai reneszánsz szelleméhez, amelynek mesterművein különösen a fiatalok okulnak. Jó jel, hogy ez a fiatalság megbecsüli a gondos formai kialakítást, a kivitel jóságát és szépségét és elfordul attól a fölényeskedő magatartástól, amely a szobrászt problémákat pozitív tudás nélkül véli megoldani s amely annyi fényes tehetséget tört le, külföldön és nálunk is. Érthető, ha elsősorban Firenzéből, a reneszánsz plasztika legfontosabb centrumából, Donatello és Ghiberti hazájából kerülnek ki a szobrászt munkába elmélyülő s a régi olasz műhelyhagyományt becsülettel követő fiatal tehetségek. A tavalyi budapesti kiállításon is rendkívüli sikert aratott Antonio Berti és Lelio Gelli magaslik ki közülük. Az előbbi aprólékos gondnal és bámulatos közvetlenséggel mintázza meg bronz portréit, anélkül hogy formái szétesnének. Lelki kifejezése is megkap, bronztechnikája pedig virtuóz. Gelli kőben és márványban dolgozik s Ghibertihez áll közelebb. „Anita“ című szép fekvő női alakja nemes formáival és vonaljátékával a kiállítás egyik legvonzóbb szobrászati alkotása. Által-

lában itt is, mint a legtöbb kiállításon sok az arcképszobor. A fiatalok eltérni igyekeznek a mellszobor megszokott formájától s mint Berti is, ötletes beállításokat és elvágásokat adnak fél- és háromnegyedalakban. A kezekkel és a kézmozdulattal is gazdagítják a formai hatást és a lelki jellemzést, amire szintén egy nagy firenzei szobrász, Verrocchio nyújtotta a Quattrocentóban az első példát. Nem búcsúzhatunk el az olasz szobrászattól anélkül, hogy meg ne említsük a budapesti kiállításról is jól ismert Francesco Messinát, akinek különösen erőteljes Federzoni-portréja tűnik ki és Antonio Loccardát, a budapesti kiállítás egyik legnépszerűbb szobrának, a doboló balillának ifjú mesterét, aki Fürstenberg Erzsébet grófnő mellszobrával kelt tetszést.

Az olaszok ebben az évben is külön épületben prezentálják a sajátos velencei iparművészeti ágak, az üveg és a csipke újdonságait. A velencei csipkegyártás nem tud sok újat felmutatni. Ismétli magát, bizonyára kereskedelmi okokból is, hiszen a főfogyasztó, a turista a megszokott régi típusokat keresi. Az üvegipar azonban csodálatos módon, szinte évről évre új formai és technikai ötletet, új színárnyalatot talál. A stilizált muránói üveggyümölcsök, kaktuszok, groteszk állatok vagy antikizáló vázák után most kissé nehezkesebb alkatú, nyers kristályra emlékeztető edényeket és egyszerűbb rajzú, tiszta térformákból kiinduló tejüvegeket produkálnak. Külön nagy gyűjteménnyel szerepel a milánói Ravasco, a legkiválóbb olasz ötvös, amilyen Cellini óta nem sok volt Olaszországban. Műveit a tavasszal Budapesten is megcsodáltuk. Nemes anyagokból, achátból, jászpiszból, kristályból készült tálain, szelencéin, kis házi oltárain a legfinomabb művű aranyzománcot elegyíti drágakövekkel, gyöngyökkel és naturalisztikusan formált faragott korállal. Az iparművészeti csarnokot a modem olasz és francia könyvillusztrációk bemutatása egészíti ki. A központi épület előcsarnokát pedig a modern olasz könyvkötés bemutatása teszi változatossá, s ebben Severini festő leányának munkái rajzban és kivitelben egyaránt külön rangot képviselnek.

A külföldi pavillonok szemlét illik a franciával kezdeni. Mindig a legjobbak közé tartozik s ha ezúttal nem is tartalmaz valami különlegeset, színvonalja magas s rendezése izléeses. Ha más nem, érdekessé szokta tenni a retrospektív terem, amelyben az elhunyt nagy festőit idézi fel, Gauguin, Toulouse-Lautrec, Manet és Monet után ez évben Degas-ra került a választás, már azért is, mert atyja Nápolyban született s ő maga is fiatal kora óta huzamosan tartózkodott és dolgozott Olaszországban. Ezek a visszapillantások megkönnyítik a közelmúlt műtörténeti beállítását s nem egy vonatkozásban adnak a kortársak ítéletével szemben helyesbítésre alkalmat. A legnagyobbak szerepét is tisztázzák s lehántanak róluk nem egy, ma már elavult vagy hamisnak felismert jelszavat. Valamikor a művészet forradalmárainak számítottak, s történeti távlatból ma sorra látjuk, mennyire mégis a múltban gyökereztek, ha a hozott újjal a maguk korában fel is rázták a művészi életet. Degas-t hol az impresszionistákhoz, hol meg a naturalistákhoz sorolták, holott — állapítja meg róla a katalógus előszavában Louis Hautecoeur, a párizsi Luxembourg-Múzeum igazgatója s a francia csoport rendezője — „mindinkább nagy klasszi-

Fent balra : Borberek K. Zoltán: Kubikos, *jobbra* : Frank Utzon: Vénusz.
Középen : Gino Severini: Mozaik. *Lent*: Souverbie : A föld

Fent balra : Francesco Messina : Luigi Federzoni, az olasz szenátus elnökének képmása, *alatta*: Antonio Maraini: »Vittoria«. *Jobbra*: Attilio Corsetti : Anyaság
Lent: Felice Carena : »Dogali 1887«

kusnak tűnik föl“, s megemlíti, hogy fiatal korában Olaszországban a Quattrocento festők műveit másolta. Igaz, hogy Velence számára nem azokat a műveit, ballerínákat, énekeseket, vasalónőket szedték össze, amelyeknek alapján annak idején népszerűségét és a naturalisták közé való könyvelését köszönhette, hanem elsősorban olasz személyeket megőrkítő arcképeit, amelyek a rajz tisztaságával és a tónus finomságával művészi értékben semmivel sem állanak emezek mögött. Bár a Biennialén bemutatott, 1859-ben festettj ismert nagy csoportos képe, a „Belleli család“ ma már kissé fakón hat, mint egy kedves régi daguerrotype. Tárgyban is olasz ihletésű az idősebb nemzedék egyik kiválóságának, Maurice Denis-nek képsorozata. Elsősorban egyházi festő, a modern egyházművészeti törekvéseknek finomtollú teoretikusa. Gyakran olasz milióbe helyezett s a kiállításon is képviselt vallásos festményeiből Fra Angelico szelleme árad, akinek a művész tertiarisrendi testvére. Kiállították egy nagyobb méretű régebbi képét, „Homage a Cézanne“, amely a modern festészet e nagy ősenek műtermében hódoló festőket, élükön Denis-vel ábrázolja, s az újabb művészet törzslétárába tartozik. Rendkívül tanulságos az egykori „vadak“ (fauves) ma már megszélidült csoportja, Marquet, Moreau, Souverbie, Griend és a légiesen könnyed Madame Laurencin, volt kubisták és szürrealisták, akik éppúgy, mint a korábban az expresszionisták táborába tartozó Chapelain Midy, Oudot, Caillard, Aujame, valamennyi fiatal festő, megtértek a természethez. Legtöbbje belekapcsolódott a XIX. századi francia festészet nagy hagyományába, így Souverbie „La Terre“ c. hatalmas allegorikus vásznán Puvis de Chavannes monumentális stíljébe, Chapelain Midy a legtisztább impresszionizmusba, mégpedig Lucienne Simon maradibb módján. Gaubinat Corot egyenes művészi leszármazottja, s ez a genealógia sem szégyelni való. Meg kell még jegyezni, hogy az új francia festészet feladta a Tart pour Fart teóriáját, amelyet sokan a francia festészetre oly jellemzőnek tartanak, bár az igazi nagyok a Fart pour Fart idején is témát festettek, s hangulatot, érzést, lelkeséget fejeztek ki. Ezt az elvet, mint a legtöbb elméletet, a gyengék számára találták ki, a teória mindig az ő erejük.

Jó tudni, mi történik Franciaországban, amelynek fejlődését még sok helyütt s méltán tartják irányadónak, s amelyre oly sokan hivatkoznak azok közül, akik a francia festészetet a műkereskedelemhez közelálló montpamasse-i harmadrendű folyóiratok rossz kliséiről ismerik.

A szobrászt anyagból Despiaunak, a formai finomságok, a felület-szépségek és a lelki elemzés e páratlan mesterének több bronza, s Paul Landowskinak, a római francia akadémia igazgatójának nemes formai kultuszról tanúskodó, klasszikus hatású művei ragadnak meg.

Nyugodtabb és tisztább levegőt szívhatunk a belga pavillonban is, amelyben korábban a szélső újítások lázmérője szintén magasra szökött. Most zavartalan művészi élvezetet nyújt s néhány egészen kiváló alkotással gyönyörködtet, mint Obsomer, Buisseret, Logelain és a neoklasszikus Naver tónusszépségekben bővelkedő arcképei, Carte jól felépített Szent Mártona, Gilsoul, Piron, Saverys hangulatos

tájképei. Jellemző valamennyire a flamand ősökben gyökerező nagy tónuskultúra és az éles megfigyelésen alapuló szemlélet, amely a részleteket is a természet áhítatának poézisével vonja be, akárcsak az Eyckok, Gérard Dávidok, Memlingek művein. Az új realizmus a belgáknál is a régi helyi művészet hagyományaihoz vezet vissza. Újra rátaláltak a sajátos nemzeti kifejezésre s helyreállították a nemzeti művészet folytonosságát.

A Belgiummal a kiállításon is szomszédos Hollandia csak grafikai és kisplasztikai műveket állított ki. A mai holland grafika a XVI. és XVII. századi nagy előzményeknek méltó folytatója. Noha az anyag modern, könnyen felismerhető Lucas van Leyden, Golzius és a nagy Rembrandt hatása. A legszebb lapok Eeckman, Sluiter, Reuter és van Gelder művei. Nagy szerep jut a grafikának s különösen a fametszetnek a lengyel pavillonban is. A régi népies fametszetben bemutatja azt a kiindulási pontot, amelyből a lengyel grafika mai magas színvonalára emelkedett, s amely technikában és érzésben nemzeti jellegének kialakításához segítette. A két éve elhunyt Skoczylas többnyire a lengyel népeletről és meséből meríti metszeteinek tárgyát, míg a fiatalok közül kiemelkedő Crostowski tárgyválasztása és technikája modernebb. Két festő és egy szobrász nagyobb gyűjteménye egészíti ki a Treter varsói tanártól kitűnően rendezett kiállítást. Az 1932-ben 50 éves korában elhunyt Tadeusz Makowski a gyermekek festője s azok csodálkozó szemével és naiv fantáziájával nézi a világot. A szintetikus realizmus festői eszközeivel mesevilágot alkotott magának, amit bizonyos szláv szentimentalizmus hat át, s amely nagyon egyéni és vonzó. A természet egészséges és derűs tolmácsa csendéletein, népi jelenetein és arcképein a krakkói Frideryk Pautsch, s széles formai összefoglalás jellemzi a Párizsban élő gróf Zamoyski gránit és bronz portréit és aktjait.

A naturalizmus és a mérsékelt impresszionizmus határán álló Vincenz Benes 8 olajfestményén kívül a kisebb művészetekkel, rajzokkal és akvarellekkel, továbbá kisplasztikával mutatkozik be Csehszlovákia is. A korábban mohón fogadott „Párizsi iskola“ visszhangja a cseheknél is elhalt s józanabb, mesterkéletlenebb szemléletnek adott helyet, ami úgy látszik a népjellegnek is jobban megfelel. Itt is találkozunk a gyermeki lélek vonzó és kedves tolmácsával, Josef Czapek leegyszerűsített, szélesen kezelt vízfestményein. Figyelemre méltó anyagszerű szobrászatiak, bár egy-egy torz figurán (Kapliczky) még kísért az expresszionista túlzások rossz szelleme.

Az olasz és a francia mellett legerősebb a dán pavilion szobrászata, amelynek klasszicizáló oszlopos előcsarnoka úgy épült, hogy alkalmas legyen szobrok elhelyezésére. A jól méretezett, egyetlen nagy teremből álló belső is, két nagy dekoratív vászon kivételével, csupa szobrot foglal magában. A szobrászat Thorwaldsen óta Dánia nemzeti művészete, s a nagy klasszicizáló mester irányához ma is hű, amihez finom hatással némi modern íz járul. A kisplasztikában szívesen kísérletezik új problémákkal. Frank Utzon Vénusza, J. C. Bierg Danaidája, Kai Nielsen ébredő női aktja a kitűnő bronztechnikában is az egész Biennale legjobb szobrai közé tartozik.

A spanyol pavilion nyújtja a legkevésbé egységes képet. Zavaros, mint az ország egész élete. Anyaga feltűnően konzervatív. Érdekes, hogy a forradalmi Spanyolországnak van a legmaradibb kiállítása, amiben Szovjet-Oroszország esete ismétlődik, ahol a hivatalos művészet, a kiállítások a legbanálisabb naturalizmust képviselik. A mai spanyol művészetben a romantikus irány mellett újklasszikus törekvések bukkannak fel. A kiállítás közepes anyagából Vasquez Zuloaga-arcképe, Prieto római vedutája, Pruna finom hatású, érdekesen beállított női alakja és Jósé Clara tömör plaszticitású aktja emelkedik ki.

A görög művészet még alig bontakozott ki a régi akadémikus irányból. A Velencében kiállított némely mű, de különösen az újabban emelt szép pavilion jó arányaival és betonra húzott téglaburkolatával azt mutatja, hogy biztató jövő elé tekint. A kiállításon feltűnik Dimitriades Costának remek görög márványba faragott torzója s kellemesen hatnak Miklós görög hercegnek őszinte vedutái.

A svájci művészetet a hármas nemzetiségű országra három irányból zúduló szélsőséges áramlatok levezetése és rendezése foglalkoztatja. A francia kubizmus, az olasz futurizmus és a német expresszionizmus kavardásából ugyan már kikerült, s visszatért ahhoz a természethez, amelynek szép tájaival a gondviselés megáldotta, művészete határozottabb újabb irányba azonban még nem tudott kibontakozni. Leginkább az olasz svájci Aldo Pattocchi fametszeteiben csillan fel az új európai stílus.

Ausztria sem találta meg útját, s úgy látszik nem is keresi. Aránylag kis számú, összesen 68 darabot felölelő velencei anyagában nehéz irányokat megkülönböztetni. A bécsi szecesszió, az újabb osztrák művészetnek Kokoschkán kívül utolsó egyéni stílje elvirágozott s szinte nyomtalanul tűnt el. A festőknél leginkább a nyers, darabos technikával kifejezett élénk kolorizmus tűnik fel, ami Kokoschka hatásának az eredménye, de találunk erőtlen impresszionista csökevényeket is. Nagyobb sorozatban Herbert Böcklt állították előtérbe. Az osztrák állam nagy arany érmével kitüntetett, zavaros és színkezelésben nyers Madonnájánál az osztrák egyházművészet sokkal jobbat tud felmutatni. Annyi bizonyos, hogy imádkozni nem igen lehet előtte. A leeresztett redőnyű üzletházra emlékeztető osztrák pavilion előtt a megboldogult Dollfuss kancellár bronz feje, Rotter kisasszonynak csak méreteiben, semmint felfogásában monumentális gyenge alkotása emelkedik. Jobb Schuschnigg kancellárnak az olasz származású Ambrositól mintázott s az előcsarnokban elhelyezett mellszobra. A kiállítás legjelentékenyebb darabjai az 1934-ben elhúnyt Anton Hanak szobrai, amelyekben Rodin hatása az újabb osztrák művészetre jellemző dekoratív érzéssel párosul.

A német kiállítás élesen világít rá a Harmadik Birodalom művészetének esztétikai tapogatózására. Az új központi hatalom szakított a weimari kormány művészetpolitikájával, kicelte magát azonban a háború után fékét vesztett német expresszionizmus is. A hitleri uralom első éveiben a német művészet a XIX. század első felének érzelmes romantícizmusát élesztette fel, ami azonban nem szolgáltatott a továbbfejlődés számára életképes magot. Most úgy látszik,

az impresszionizmus felé tájékozódik, s ott szeretné folytatni, ahol L. Corinth elhagyta. Ezt az igazodást hangsúlyozza a német pavilion három főfalán bemutatott Leo von König. Bágyadt szürke tónusaival, nyers ecsetvezetésével, merev képbeállításával valóban német érzést visz a francia eredetű impresszionizmusba, amelyet azonban ma már alig lehet feltámasztani. Közelebb áll a német művészi felfogáshoz Kowalski és Kriegel aprólékos, atomizáló művészete, Birkle, Kausch és a Thomára emlékeztető Dettmann figyelmes tárgyfestészete. Jó fényt vet a mai német szobrászatra, amely kétségkívül fölötte áll a festészetnek, Richard Scheibe-nek a felszabadított Saar-vidéket allegorizáló, zárt formaadású bronz szobra.

Utolsónak hagytuk a magyar kiállítás ismertetését, noha az olasz s egyéb külföldi kritika szerint az elsők, a legsikerültebbek közé tartozik. A magyar művek tényleg a legaktuálisabb magyar művészetet képviselik. A nagy terem főfalán Rudnay magyar érzésének gordonkaszólama csendül meg, míg a szomszédos falakon Csók, Fényes és Iványi-Grünwald hervadhatatlan frissége és Csánky festői hangulatos magyar tájszemlélete ad fogalmat az idősebb nemzedék töretlen munkaerejéről. Csak Vaszary és Koszta került a fiatalok közé, akik három további teremben irányok szerint csoportosulnak, a dinamikus Aba-Novák, a lírai Szőnyi és a klasszicizáló Molnár C. Pál köré. Külön termet kapott az akvarell, ahol Rudnay, Vaszary és Csánky mellett a fiatal Ernőd, Dudás és Kákay-Szabó brillíroz, valamint a grafika, amely Zádor, Szőnyi, Varga, Conrad, Boldizsár, stb. rézmetszeteivel, Molnár C. Pál, Gáborjáni Szabó Kálmán, a szegedi Buday György, Dex Ferenc és az erdélyi Gy. Szabó Béla fametszeteivel a legjobb nemzetközi színvonalon áll, s egy kisebb terem jutott a magyar művészi könyvnek. A pavilion lépcsőzetén Borberek Kováts Zoltán bronzba öntött magyar kubikosa, az utóbbi évek egyik legjobb magyar monumentális szobra fogadja a látogatót, üti meg a magyar csoport alaphangját, s hívja fel a figyelmet a fiatal magyar szobrászgárda kiválóságára. Az utolsó években felizmosodott fiatal magyar szobrászaink megérdemlik, hogy ezúttal velük vonultunk fel Velencébe. Pátzay Pál „Budapest“ c. bronz, Anonyi Grandtner Jenő remekbefaragott márvány Magyarországi Szent Erzsébeté, Vilt Tibor élettől vibráló mellszobrai, Dózsa Farkas ritmikusan komponált ülő női aktja, Ispánki erőteljes bronzlova, Boldogfai Farkas lendületes figurái, Madarassy Walmek és Ispánkinak az olasz Quattrocento szellemében fogant érmei igazolták ezt a bizalmat. A kiállító művészek nagy része a Római Magyar Akadémiából került ki, aminek magyarázata az, hogy a „római magyar iskola“ fiataljai ma a magyar művészet első vonalába tartoznak.

A magyar kiállítás kiegyensúlyozottsága mellett is frissen és modernül hat. Egész szelleme az európai művészet megújulásának azon az egyenes útján halad, amely ha el is hagyta a korábbi merész és veszélyes kanyarokat, nem hátra, hanem a jövőbe előre vezet.

GEREVICH TIBOR

LISZT FERENC-KIÁLLÍTÁS A NEMZETI MÚZEUMBAN

A LISZT-EMLÉKÉV eseményei közt művészeti jelenség szemző pontjából első helyen áll az az emlékkiállítás, amely június 6-án nyílt meg a Nemzeti Múzeum nagytermében Hóman Bálint megnyitóbeszédével és a Liszt zongorán előadott zongoraszámmal Dohnányi Ernő és Göllerich Gizella (Liszt tanítványának) előadásában. A Petrarca-szonett, a Szt. Ferenc-legenda és a 13. rapszódia hangjai non hatottak idegenül abban a teremben, amelyben egykor — az 1856 augusztus 26-án és 28-án tartott nyilvános főpróba alkalmával — először szólaltak meg Budapesten Liszt Esztergomi Miséjének hangjai és amely közel egy évtizeden át (1853—1861) rendszeresen vendégül látta a Filharmóniai Társaság hangversenyeit. Emellett ne felejtjük el azt sem, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum az az intézmény, amelynek gyűjteményére hagyta Liszt kifejezett kívánsággal művészi pályájának legértékesebb és legkedvesebb emléktárgyait: így többek közt a régebben Beethoven, majd később Liszt tulajdonát képező Broadwood-féle zongorát, amely most — kettős ereklje értékét tekintve — a Nemzeti Múzeum legbecsesebb emléktárgyai közé tartozik.

Mindez a Nemzeti Múzeumnak mondhatni erkölcsi kötelességévé tette azt, hogy a Liszt-év ünnepeiből kivegye a maga részét is, Liszt emlékét a múzeumi hagyományokhoz híven kiállítás rendezésével idézve. E méltó és szép gondolattal szemben el kellett némulnia minden aggodalomnak, amely a kiállítás eszméjével szemben — az emlékkiállítások általános jellege és jogosultsága tekintetében — felmerülhetett. Kétségtelen, hogy a tisztán alkalomszerűen, igazi belső kapcsolat és különösen művészi érték híján való emléktárgyakból összeállított emlékkiállítások általában kevésbé alkalmasak a közönség érdeklődésének felkeltésére, még kevésbé a történeti tudás vagy művészi ízlés tervszerű fejlesztésére.

A Liszt-kiállítás esetében ez az aggodalom szerencsére alaptalanak bizonyult. Egyrésztől ugyanis a rendelkezésre bocsátott anyag meglepő gazdagsága lehetővé tette a szigorú szempontú válogatást, úgyhogy a kiállítás nagytermében összeállított anyag ízlésnevelő, művészi szempontból is elsőrangúnak mondható. A Liszt-ikonográfia e tekintetben egészen kivételes értékű festmény- és műlapanyaggal rendelkezik: oly értékek sorozatával, aminőket a XIX. századnak talán egyik más kiemelkedő alakjára vonatkozólag sem tudunk volna összeállítani.

A képzőművészeti ábrázolt anyag részletes ismertetése ehelyütt túl messzire vezetne. Az összeállítás vezetőgondolata egyrésztől az

volt, hogy Liszt életének minden korszakát jellegzetes és értékes képanyag mutassa be. Itt is különös tekintettel voltunk a magyar közönség ismereteire és igényeire. Liszt élete körülményei, amelyek élete végén kötötték őt tartósan Magyarországhoz, egyesülve a késői Munkácsy-féle ábrázolás szuggesztív erejével, természetesen az öreg Liszt alakját rögzítették leginkább a magyar közönség elképzelésébe. Ennek ellensúlyozására a kiállítás keretében különösen az ifjúkor és a férfikor ábrázolásait állítottuk előtérbe. E szándékban segítségünkre volt az, hogy a kiállítás számára rendelkezésre bocsátott művészi értékű ábrázolások nagy része ebből a fiatalabb korból való. Hogy csak a legfontosabbakra hívjuk fel a figyelmet, ide tartoznak többek közt H. Lehmann és Barabás Miklós festményei, Kriehuber bájos kőrajzai, Preller és R. Balze eredeti rajzai.

Mindemellett pedig az eszmei vonatkozásoknak olyan gazdag sorát tárja a kiállítás szemléltető módon a magyar közönség elé, amelyre másutt és máskor lehetőség nem volt. A levelek, kéziratok és nyomtatványok logikus, tárgyszerinti csoportosításával olyan zenetörténeti és művelődéstörténeti ismereteket fog a Liszt-kiállítás közönségünk szélesebb rétegeihez eljuttatni, amelyek egyébként csak a zene tudományi művek szűkkörű olvasóközönsége számára voltak hozzáférhetők. Ha elgondoljuk, hogy Liszt alakja mennyire centrálisán helyezkedik el a XIX. század művészi-szellemi áramlatainak sodrában, nem találhatjuk túlzottnak azt a megállapítást, hogy Liszt levelezésén, szellemi és zenei fejlődésén keresztül páratlanul plasztikus képet, életteljes keresztmetszetet nyerhetünk a XIX. századnak úgy szólván minden fontosabb szellemi vagy művészeti mozgalmáról.

Ebben a tekintetben a Nemzeti Múzeum kiállítására fontos kulturális hivatás vár: feladata az, hogy kiegészítse és némely pontban helyesbítse a népszerű Liszt-regények és Liszt-életrajzok nyomán a nagyközönség elképzelésében kialakult Liszt-képet. Ellensúlyt kíván adni a népszerű Liszt-irodalom sekélyes divatjával szemben, amely Liszt életét hovatovább szerelmi élmények, futó epizódok sorozatává alacsonyította. Hivatása az, hogy visszahelyezze jogaiba Liszt Ferenc páratlan tudású, ritka fegyelmű művész-egyéniességét: elválassa alakjában a lényegest, tehát mindazt, ami művészetével szervesen összefügg, a lényegtelenről, a pusztán esetlegestől, az életrajzi epizódtól. Természetesenem akarunk ezzel a közkezen forgó népszerű Liszt életrajzoktól minden érdemet elvitatni, hiszen ezek keltették fel széles körben az érdeklődést Liszt alakja, egyénisége iránt, még az olyan közönség körében is, amely egyébként művészi problémákkal szemben alig mutatott érdeklődést. Most már a kiállítás és a komoly készültségű Liszt-irodalom feladata lesz az, hogy az így felkeltett fogékonyságot a tulajdonképpen zenei és esztétikai problémák irányában továbbvezesse, elmélyítse.

Hogy az a beállítás, amely Liszt egyéniségét érzelmi, szerelmi epizódok mozaikjából akarja megszerkeszteni, menthetetlenül a felszínen marad és meghamisítja a művész képét, azt akár egyszerű statisztikai megállapítással kimutathatjuk. Az a több, mint 50 hatalmas

kötetet megtöltő közel 700 zenemű, amely Liszt kompozíciójából reánk maradt, igazán elég volt arra, hogy egy hosszú, munkás emberéletet tökéletesen lefoglaljon, kivált ha ehhez még hozzávesszük a virtuóz-évek csodálatos zongorajátékosi teljesítményét, majd később, Weimarban a lelkiismeretes pontossággal végzett karmesteri, betanító munkát. Ha elgondoljuk, hogy Liszt mindezt a kimerítő tevékenységet teljes lélekkel, egész odaadással végezte, nem juthatunk más következtetésre, minthogy az érzelmi élet Liszt egyéniségében csak futó epizódokat jelentett.

Ez az elgondolás az, amely a kiállítás gazdag zenei kézirat- és levélműanyagának az összeállításában vezetett minket. Célunk az volt, hogy a kiállítás a páratlanul érdekes ember mellett közönségünknek megmutassa a művészt is, aki tudatos tervszerűséggel irányította életét és alkotómunkáját világosan felismert művészi célkitűzései szolgálatában, így a rendelkezésre bocsátott óriási anyag (több mint 460 levél, 68 eredeti kézirat, számtalan első kiadás és nyomtatvány) elrendezésében a közelfekvő kronológiai rend mellett igyekeztünk a gondolati és zenetörténeti összefüggés szempontját is világosan kifejezésre juttatni, az egyazon gondolatkörbe tartozó kompozícióknak együttes csoportba való kiállításával és a rokontárgyú levelek csoportos összefoglalásával. Így kerültek együvé az Esztergomi Misére, a Szt. Erzsébet Legendára, Liszt irodalmi működésére, magyarságára és más ilyenmű tárgykörökre vonatkozó levelek és nyomtatványok. Ezzel a csoportosítással sikerült a kiállítás eszközeivel Liszt szellemi és művészi világának (nála, mint igazi romantikus művésznél, ez a kettő szorosan egybefonódik, el nem határolható) néhány olyan jellegzetes vonására rámutatnunk, amelyek egyébként a közkézen forgó Liszt-irodalomban nem jutnak megfelelően érvényre.

Legyen szabad e jellegzetes vonások közül néhányat ízelítőnek itt kidolgoznunk. Lényegesen megkönnyíti a problémák áttekintését, ha bevezetőnek felidézzük magunk elé Liszt életének főbb korszakait úgy, amint ezeket Liszt saját maga, élete végéről visszatekintve összefoglalta. Liszt mozgalmas életének 75 éve (1811—1886) ebben az érdekes áttekintésben a következőképpen alakul:

1. Gyermekkor, atyja haláláig: 1811—27. Utána a tanácstalanságnak, kísérletezésnek 3 éve, 1830-ig.
2. Tapogatózó tanulmányok és zeneművek Párizsban, majd átmenetileg Genfben és Itáliában: 1830—38.
3. A hangversenykörutak korszaka, a virtuóz zongorajátékos fénykora 1838—48.
4. Lelki koncentráció és komponista-munka Weimarban: 1848—1861.
5. Öregkor, a Weimarban megkezdett munka szerves folytatása Rómában, Pesten és Weimarban: 1861-től haláláig, 1886-ig.

Mint látjuk, a gyermekkor emlékeit csak az időrendi összetartozás laza kapcsolata fűzi egybe: ideológiai szerves összefüggés, tervszerű irányítás ennek az időszaknak sem zeneműveiben, sem egyéb emlékeiben ki nem mutatható. Ez időszak eseményei közül kihatásai-

ban legfontosabb volt a Párizsba való költözés 1823 őszén, amely döntően alakította, determinálta Liszt egyéniségének franciás kultúráját, zenei nemzetköziségét és szellemi beilleszkedését a francia irodalmi és zenei romantika eszmevilágába.

Az a három év, amely Liszt utólagos visszatekintésében kitöltetlen maradt (1827—30), a szellemi meddség, tanácstalanság ideje volt Liszt zenei fejlődésében. Lázás buzgalommal merül el a korbéli romantikus irodalom és művészet tanulmányozásában. Zeneileg azonban még nem elég érett, nem elég független ahhoz, hogy a lelkét, szellemét megmozgató gondolatoknak formás zenei kifejezést adhasson, ezért egy időre szinte teljesen lemond a kompozícióról.

A lelki válságnak, tompultságnak ebből az állapotából szellemileg az 1830-as júliusi forradalom eszmevilágának, zeneileg pedig Paganini művészetének a megismerése vezette ki a fiatal Lisztet. Míg az előbbi a francia társadalom hagyományos rendjének és osztályhatárainak felforgatásával a művész társadalmi pozícióját emelte magasabbra és ezzel helyreállította Liszt művész-önérzetének az egyensúlyát, addig Paganini játéka a démonikus erejű, kifejező játék és kompozíció új lehetőségeit nyitotta meg előtte.

Ekkor érlelődik meg benne az az elhatározás, hogy Paganini eredményeinek a zongorairodalom számára való kiaknázása útján új lehetőségeket teremt a poétikus és a virtuóz zongorajáték területén. Elhatározását csodálatos akaraterővel és szívóssággal valóra is váltja: a 30-as évek folyamán fejlődik Liszt Európa első zongoraművészevé.

Amikor Liszt később, visszatekintésében, a tapogatózó tanulmányok és zeneművek korának nevezi ezt az időt, tulajdonképpen próbálkozásainak és az igénybevett műformáknak sokféleségét, tarkaságát akarja kifejezésre juttatni. Az e korbéli kompozíciók, melyeket kiállításunkon, kéziratok és első kiadások alakjában kiállítottunk, valóban jellegzetesen mutatják a fiatal Liszt zenei érdeklődésének szétágazó irányait: a divatos virtuózzene (Valse de Bravoure, Grande Fantaisie, oouv. i, Impromptu sur des themes de Rossini et Spontini), a Paganini művészetén csiszolt káprázatos zongoratechnika (24 Grandes Études) és végül a poétikus zongorajáték (Erlkönig, átirat Schubert után, Années de Pélerinage) emlékeit. A legutóbb említett munka már a jellegzetesen romantikus felfogású művészt állítja elénk, akit megkap a természet, a hegyi tájak költészete, míg a Schubert-átirat azt a nagyszabású művészi munkát jelzi, amelyet Liszt Schubert addig szinte ismeretlen dalainak játszásával Európa-szerte kifejtett, ezzel egyúttal saját maga számára is megnyitva a dallamos, énekszerű, poétikus zongorajáték területét. Ugyanezak jellegzetesen romantikus vonásra mutat az ugyanebben a csoportban kiállított Petrarca-szonett is: az irodalmi ihletből, költemények hangulatából fogant zenemű típusára. A különböző művészetek körének ez a romantikus összekapcsolása egész életén át végigkíséri Liszt alkotómunkáját: Michelangelo, Raffael, Goethe, Dante mind ott szerepelnek zenei ihletének forrásai közt.

Ugyanebben az időben jut teljes kifejtésre Liszt zenei alkatának egyik legjellemzőbb vonása, a rögtönző, improvizatorikus hajlam, amely

nemcsak alkalomszerű, rögtönzött játékát tette ragyogóan szénessé, elevenné, hanem írásban lerögzített zeneműveinek is jellegzetesen pillanatszerű, a rögtönzés pillanatában fogant jelleget kölcsönöz. £ jellemvonás egyik szemmél látható jele az előadási jelek és előírások szokatlan mértékű szaporítása. Liszt számára és általában az improvizáló hajlamú virtuóz számára a kótaírás egymagában nem elegendő művészi szándékai kifejezésére, segítségül kell vennie az írott szó, az irodalmi magyarázat és hangulatkeltés eszközeit, hogy elgondolását megmagyarázza ...

Végeredményben Liszt úgynevezett programzenéjének is itt találjuk meg a végső gyökerét. Nem programzene ez olyan értelemben, mint pl. Berlioz muzsikája, amely eleve adott irodalmi programúhoz igazodik, illusztráló kísérőzene módjára. Lisztnél ellenben nem egy példát tudunk arra, hogy előbb volt meg a zenemű és csak utólag készült hozzá a magyarázó irodalmi dm vagy szöveg. Az irodalmi Programm Lisztnél (akár teljes költeményről, akár pusztá címjelzésről van csak szó) nem annyira előre megválasztott, a kompozíció menetét irányító minta, mint inkább csak magyarázó szöveg, előadási utasítás a lényegében zenei elgondolású munka számára. A gondolat életrevalósága nyilvánvaló: valamely ismert költemény vagy dráma egy-egy alakjának, hangulatának a megnevezéséből sokkal világosabban és pontosabban ismeri meg az előadóművész a komponista szándékát, mint egész sor szokványos előadási jelből. Gondoljunk csak el például, hogy a Faust-szimfónia Gretchen- vagy Mefisto-tételének jellemét mennyi fölös szóval kellene a komponistának magyaráznia, mikor így a tétel címfelirata egyetlen szóval minden szükségesről tájékoztat.

Égészen más gondolatkörbe vezet minket a kiállítás külön csoportjában elhelyezett magyar kompozíciók anyaga. E munkákhoz az ösztönzést az 1839—40. és 1846. években tett magyarországi útjain nyerte Liszt. Eltekintve itt ez utazásoknak habár fényes, de alapjában véve mégis a lényegét nem érintő külsőségeitől (ünneplések, magyar díszkard átadása), itt inkább azokra az eszmei, gondolati tényezőkre akarok rámutatni, amelyek Lisztet e magyar kompozíciók megírásában irányították. Itt megint jellegzetesen romantikus gondolatot találunk: a klasszikus zene általános emberi, egyetemes ideáljával szemben a romantika mindenütt a sajátosat, különöset, adott esetben egyenesen a távolesőt keresi, a távolságot akár időbeli, akár térbeli értelemben véve (középkori, „romantikus“ témák, a távolkeleten, exotikus keretben játszódó operák, mesetémák). Ez az irányzat adott új jelentőséget a zenei „couleur locale“ gondolatának is és ezen keresztül irányította az érdeklődést a különböző népek eredeti népzenejére. Ezt a gondolatot legtöbbször a német irodalmi romantikával kapcsolatban szokták nyilvántartani; de hogy az új elképzelés a francia zenei romantika irányától sem volt idegen, azt éppen legutóbb mutatta ki Gárdonyi Zoltán Liszt Ferenc magyar stílusáról írt kitünően összefoglaló monográfiájában (Musicologia Hungarica III, a Magyar Nemzeti Múzeum kiadása, 1936). Gárdonyi idézi Reicha zeneszerzéstáának egy jellegzetes részletét, ahol ez a nagytekintélyű párizsi pedagógus (egyébként a fiatal Lisztnak is tanítómestere) arra a művészetpolitikai fontosságra mutat

rá, amelyet az egyes európai népek eredeti dallamainak szakképzett zenészek által való összegyűjtése és művészi feldolgozása jelentene.

Liszt is kezdetben csak mint feldolgozó kerül szembe a magyar zenével. A verbunkos zene szokatlan fordulatai — egyesülve 1838-ban ellenállhatatlan erővel újraébredő magyar érzésével — felkeltik érdeklődését és a „Magyar Dallok“ sorozatában (amelyek a későbbi híres rapszódia-ciklus darabjainak forrásává lettek) rögzíti meg Magyarországon szerzett benyomásait. Legyen szabad az időrend elé vágva, helyütt mindjárt rámutatni arra is, hogy Liszt későbbi magyar műveiben már nem elégedett meg a feldolgozó, átíró szerepével. A weimari korszak kezdetén megteszi innen a döntő lépést a magyar stílusú eredeti kompozíció területére. Lisztnek ez a stilizált magyar zenéje — bár eszközeiben és külsőségeiben ma már túlhaladott álláspontot képvisel, amennyiben egy azóta nem igazán magyar és népi gyökerűnek bizonyult népies stílusból, a XIX század verbunkos zenéjéből indult ki — tulajdonképpen az első és eszme fontosságában alig felbecsülhető kísérlet volt önálló magyar zenei stílus kialakítására.

Liszt, magyar zeneműveivel kapcsolatban a Nemzeti Múzeum kiállítása természetesen nem térhetett ki Liszt sokat hangoztatott és sokat vitatott magyarságának a problémája elől sem. Eltekintve itt a leszármazás véglegesen máig sem tisztázott és talán nem is tisztázható kérdésétől, Liszt magyarságának a tekintetében olyan előnyös helyzetben vagyunk, hogy nem kell másra hivatkoznunk, mint Liszt sajátkezü leveleinek és hiteles nyilatkozatainak az anyagára, ahol számtalanszor nyíltan hitet tett magyarsága és magyar érzése mellett. Egyedül a budapesti Liszt-kiállítás számára átengedett levelekből minden nehézség nélkül 20 olyan levelet tudunk ebben a csoportban összeválogatni, amelyekben Liszt félreérthetetlenül magyarnak vallja magát. Nemzeti elfogultság nélkül is megkívánhatunk annyit, hogy bár lennének végre Liszt magyarságának ellenzői annyi lojalitással a mester alakja iránt, hogy ezeket a férfias komolysággal megírt és minden álhazafias opportunizmustól ment sorokat komolyan vegyék és megadják Liszt saját szavának azt a hitelt és tiszteletet, amelyet emberi és művészi őszintesége minden esetben és mindenki részéről megérdemel.

Ugyancsak a negyvenes évek magyarországi benyomásai szolgáltatták Lisztnek az anyagot a Rákóczi-induló kompozíciójához. Az a tény, hogy a kiállítás csak ennek az egy indulónak a feldolgozását öt különböző, Liszt kezétől származó kézírásos változatban tudja bemutatni, rávilágít Liszt zenei egyéniségének egyik jellegzetes vonására: arra az állandó javító, csiszoló, átdolgozó munkára, amelynek Liszt zeneműveit mindig újra meg újra alávetette. Gyakran a nyilvános előadás megtörténte után, sokszor évek múltával veszi elő munkáját gondos átdolgozás céljából. Ne feledjük el, hogy Liszt mindezt a lelkiismeretes munkát páratlanul mozgalmas és kimerítő zongorajátékosi és karmesteri tevékenysége mellett végezte.

Hangszerelési fantáziájának sokoldalúságát és rendkívüli hajlékonyságát mutatja viszont az, hogy ugyanazt a munkáját — a szükségnek, illetőleg a rendelkezésre álló előadó-apparátusnak megfelelően — három-négyféle változatban is el tudta készíteni, énekre, zongorára

vagy zenekari együttesre. Ez a sokoldalúság mutat rá a tudományos Liszt-irodalom legalaposabb munkájának, Peter Raabe kétkötetes Liszt-monografiájának (1931) egy alapvető fogatkozására, amely a Liszt alkotó munkáját bemutató második kötetben (Liszts Schaffen) nyilatkozik meg. Raabe ugyanis Liszt zeneműveit a klasszikus zenetörténeti irodalomban használt formális rendszer szerint, a megszólaltató hangszer vagy énekes apparátus szerinti csoportosításban veszi elemzés alá (zongoraművek, zenekari művek, dalok, kórusművek, stb.). A fentebbiek után nyilvánvaló, hogy ez a szempont nem lehet egyedül mérvadó Liszt zeneműveinek a megértésénél, hiszen láttuk, hogy Liszt ugyanazt a zenei, témái tartalmat sokféle módon tudta megszólaltatni; a zenei gondolat nincsen nála eleve hangszínhez kötve (mint például Beethoven fantáziájában). Raabe formális szempontú csoportosítása mindenképpen indokolt volna a zenei klasszicizmus műveinek az elemzésénél, teljesen megtévesztő eredményre vezet azonban Lisztnél, aki nem győzte eleget hangoztatni, hogy zenei alkotásában tartalmi, ideológiai elgondolások vezették, nem pedig formális zenei szempontok. Amikor Liszt 1860-ban művészetének célját „a zenének a költészettel való benső összekapcsolása által történő megújításában” jelölte meg (Die Erneuerung der Musik durch ihre innige Verbindung mit der Dichtkunst), akkor tulajdonképpen egész művészi pályájának vezérgondolatát foglalta ezekben a szavakba.

Az itt elmondottakból mindjárt kiderül az is, hogy milyen szempontból kell majd a modern zenetörténeti kutatásnak Liszt műveit elemeznie és rendszereznie: a művekben kifejezésre juttatott poétikus eszmék, gondolati tényezők szempontjából. A Kretzschmar-féle zenetudományi hermeneutika (tartalmi magyarázat) csődöt mondott ugyan a klasszikus kor zeneműveinek elemzésében, éppen a magyarázat lehetőségeinek korlátlanlansága, a helyes interpretáció bizonytalansága miatt. Lisztnél azonban a poétikus elgondolás alapvonalai legtöbb esetben tisztán állnak előttünk: itt a tartalmi magyarázat sohasem tévedhet olyan parttalan belemagyarázásba, mint Beethoven vagy Mozart műveinek az elemzésében.

Épp az a tipikusan romantikus elgondolás, amely Lisztnél, éppúgy mint Wagnernél, a zenét a többi művészettel, nevezetesen az irodalommal összefűzi, könnyíti meg ebben az esetben az alapul vett eszmei tartalom kidolgozását, mert hiszen, legalább is nagyjából, ismerjük azokat az elgondolásokat, amelyek a kompozíció folyamán Lisztet foglalkoztatták. Vigyázzunk jól: nem arról van itt szó, hogy egy zenei lefolyáshoz párhuzamos irodalmi történetet, cselekményt találjunk, mely amazt magyarázná. A programzenének ez az alacsonyrendű, illusztratív fajtája, mint már fentebb kimutattuk, Liszt gondolatvilágától alapszabán véve távol áll. Liszt nagy szimfonikus művei közt nem találunk egy olyat sem, amelynek lefolyása valamely drámai vagy epikai cselekmény zenei utánarajzolása, illusztrációja lenne: a Tasso, Hamlet vagy Faust zenei szerkezete teljesen független a megfelelő irodalmi mintáktól. Liszt túl világosan látta a zenei kifejezés természetadta korlátait, hogysem zenéjét ilyen naivan illusztráló szerepre alacsonyította volna. Minden esetben általános eszmei, érzelmi tartal-

mák, vagy pedig karakterfigurák (Faust) azok, amelyek zenei fantáziáját megindítják, végeredményben tejhát olyan szellemi tényezők, melyek a köznapi értelemben vett programzenétől távol esnek, azon felül-emelkednek.

Liszt zenei elgondolásának ez az idealisztikus, eszmékre támaszkodó beállítása nyilatkozik meg magyar műveiben is. Ezeknek a magyar műveknek igenis van közös vonásuk: azoknak a zenei eszközöknek az összessége, amelyeket Liszt e művekben a magyarság eszméjének zenei kifejezésére felhasznált. Mi az eszközök felhasználásában tervszerűséget, logikus továbbfejlődést látunk, nem úgy mint Raabe, aki — formalisztikus nézőpontjából tekintve — a magyar zeneművek közös vonásait nem tudja vagy nem akarja észrevenni.

Liszt zenei elgondolásának idealisztikus beállítottsága legkövetkezetesebben a weimari korszak (1848—61) alkotómunkájában nyilatkozik meg. A komponistamunka ebben az időben foglalja el Liszt életében és gondolatvilágában a vezetőhelyet. Liszt 1848-ban úgyszólván teljesen lemond a zongorajátékosi, virtuózszerelésről, hogy teljesen alkotómunkájának szentelhesse magát. Ebben az időben alakul ki esztétikai állásfoglalása is a jelen és a múlt problémáival szemben. Meggyőződése az, hogy a hagyományos ciklikus szimfóniaforma (szonátaforma) már betöltötte hivatását, abban többé újat mondani nem lehet. Ezért szembehelyezkedik a romantika másik, konzervatívabb irányával, a Schumann-Brahms-körrel és a szimfonikus költemény típusát teremti meg a maga számára, amely egyetlen nagyszabású tételbe sűríti össze az egész kompozíció mondanivalóját, motívum- és témaanyagát.

Liszt utolsó nagy életszakaszának (1861—86) a produkcióját nem lehet olyan egységes szempontok alá foglalni, mint a virtuózévek vagy a weimari idő emlékeit. Törekvésének céltudatos irányítása, régi energiája a megvalósításban mintha lassan hanyatlóban volna. Kétségtelen azonban, hogy egyrészt a római tartózkodás (1861 óta), másrészt a mélyen vallásos Wittgenstein hercegnő befolyása Liszt figyelmét és gondolatvilágát egész különös mértékben fordította ékkor az egyházi zene problémái felé. Egyházi kompozíciók már régebben is foglalkoztatták, most azonban ereje legjavát szenteli e munkának. Természetes, hogy a Nemzeti Múzeum kiállítása azokat az egyházi műveket helyezi előtérbe, amelyek Magyarországgal kapcsolatosak, tehát mindenekelőtt az Esztergomi Misét (1855), a Szt. Erzsébet Legendáját (1857—62) és a Magyar Koronázási Misét (1867). Egyébként ez a három nagy mű szinte kimerítően feltárja előttünk azokat a problémákat, amelyek Liszt egyházzenei alkotásaival kapcsolatban felmerülhetnek.

Liszt már 1834-ben, tehát még virtuózutazásainak megkezdése előtt, több mint húsz évvel első nagyszabású egyházi művének megalkotása előtt, kifejtette, hogy milyennek képzei el a jövő egyházi zenéjét: „legyen nagyszerű, erős és hatásos; óriási arányokban egyesítse a színpadot és a templomot, legyen drámai és szent, pompázó és egyszerű, ünnepélyes és komoly, stb.“ A fiatal Lisztnek ez a nem egészen szerencsésen fogalmazott nyilatkozata utóbb sok félreértésre és támadásra adott alkalmat. Azt vetették szemére, hogy a színpad, az

opera szellemét akarja bevinni a templomba. Pedig hogy Liszt gondolatvilágától az ilyesfajta profanizálás teljesen távol állt, ahhoz nem fér kétség: ezt bármelyik misekompozíciója éppúgy bizonyítja, mint a római korszakban komponált nagyszabású Christus-oratóriuma. Legfeljebb annyit lehetne mondani, hogy Liszt, akinek stílusa szimfonikus zenéjében és zongoraműveiben egyaránt az egyénien meggyőző, néha kissé retorikus színezetű, nagy, széles gesztusra volt beállítva, természetesen az egyházi zenében sem tagadhatta meg egyéniségét, zenei természetét. Itt is színesebb, elevenebb, egyénibb zenét ír, mint amilyet az egyházzenei gyakorlat általában megkíván és megenged.

Hogy Liszt mindezek mellett komolyan törekedett az objektivitásra, azt a Szt. Erzsébet-oratórium megkomponálásának egy érdekes epizódja bizonyítja. Liszt mintegy epikai, történeti hitelességet akart adni munkájának avval, hogy oratóriumába beleszötte a régi magyar énekeskönyvek Szt. Erzsébetéről szóló dallamát. Liszt pesti barátaitól ismételt levelekben kérte ennek a dallamnak az elküldését és láthatóan nagy súlyt fektetett arra a történeti hitelességre, amit ez a régi dallam jelentett munkája számára.

Nem akarunk tovább, a részletekbe hatolóan belemerülni Liszt zenei világának a jellemzésébe. A kiállításnak darabok százaiból álló anyagát lehetetlen volna ily rövid ismertetés keretén belül kimeríteni. Mindössze azt akartuk itt kimutatni, hogy az emlékkiállítás anyaga is mennyire alkalmas volt arra, hogy a tiszta emléktárgyi jelentőségen felül, szemléletesen érvényre juttassa a Liszt művészetében, pályafutásában megnyilvánuló történeti, eszmei tartalmat. Hogy ezek a szellemi tényezők az olyan gyorsan száguldó, mozgalmas életben, mint amilyennek Liszt Ferencét ismerjük, mégis oly tisztán, oly világosan tudtak kifejezésre jutni, az már a puszta emberi nagyságon felül Liszt művészi nagyságának és önfegyelmének páratlanul beszédes tanúsága. Lisztnek, az embernek ma oly divatos méltatása mellett ne feledkezünk meg Lisztről, az alkotóművésztől sem; ha a Nemzeti Múzeum Liszt-kiállítása ezt az alapgondolatot megfelelő nyomatékkal kifejezésre tudja juttatni, akkor igazán megfelelt hivatásának.

BARTHA DÉNES

A DIÁK OLVASMÁNYAI *

MI MINDENT OLVAS manapság a gyermek? Erre a kérdésre próbálunk az alábbiakban megközelítő pontossággal megfelelni. Azért csak megközelítő pontossággal, mert a valóság kiderítése egyáltalán nem könnyű feladat. Ahhoz, hogy gyermekeinknek a könyvhöz való viszonyát minden vonatkozásban teljes részletességgel, végérvényesen tisztázzuk, módszeres vizsgálatoknak, megfigyelésen és kísérletezésen alapuló kutatásoknak előmunkálataira volna szükség, ilyen előmunkálatokat azonban eddigelé még alig végeztek. Az a néhány adat, mely rendelkezésünkre állt, inkább csak arra volt jó, hogy megállapításainkat valamennyire ellenőrizzük. Csak egyetlen, a tél folyamán lezajlott, szélesebbkörű kutatás eredményeit közölhetjük, a szó szoros értelmében első tájékoztatót, még hozzá nem is a kérdés egész területére kiterjedő vizsgálatát. Eredményünk olyasféle értékű, mint az orvos első látogatásáé az első betegnél járványos betegség idején. Száz helyre kellene ilyenkor az orvosnak sietnie, de egyszerre csak egyfelé mehet, kiszemeli tehát betegei közül azt, akinek állapota értesülése szerint a legsúlyosabb s feltehetőleg a többiekére nézve is jellemző, s nála kezdi meg munkáját. Tudja, hogy segítsége csak első segély lehet, ideiglenes és tökéletlen, de arra elég, hogy a közegészségügyi hatóságokat fellármázza, s a behatóbb klinikai vizsgálatoknak és az eredményesebb gyógykezelésnek kiindulópontul szolgáljon.

A gyermek életének legválságosabb szakasza a serdülőkor, minden valószínűség szerint serdülőkön kell tehát legszembetűnőbben mutatkoznia a napjainkban immár általánossá vált olvasóláz kóros jelenségeinek is. Vizsgálódásunkat aránylag szűk körre lévén kénytelenek korlátozni, ezért választottuk „első betegül“ a középiskolás ifjúságot. A legtöbb mód és lehetőség bármilyen könyv megszerzésére a nagyvárosokban nyílik, a középiskolások közül is tehát főként a fővárosiakat vizsgáltuk, adataink ellenőrzésére kutatásunk körébe vontunk azonban egy éppen ellentétes végletet képviselő, nem is kisvárosi, hanem falusi középiskolát is: a mezőkövesdi reálgymnáziumot. A budapesti iskolákat úgy válogattuk meg, hogy tanulóifjúságunkban lehetőleg a

¹ Februári számunkban Fábíán István beszámolt volt a budapesti diákok olvasmányairól. Cikkének mintegy kiegészítéseként közöljük most ezt a részletet egy másik kutatónak a falusi gyermek olvasmányaira is kiterjedő, „A mai gyermek és a könyv“ c., sajtó alatt lévő könyvéből.

fővárosnak valamennyi társadalmi rétege képviselve legyen: két nagy budai fiúközépiskolából, a II. kér. kir. egyetemi kath. reálgimnáziumból s a II. kér. áll. Mátyás király reálgimnáziumból és két pestiből, a VII. kér. áll. Madách Imre gimnáziumból s a IX. kér. áll. Fáy András reálgimnáziumból gyűjtöttük adatainkat.¹ Az öt iskola együtt összes fiúközépiskoláinkról hozzávetőleges képet ad, mert diákságában az egész magyar ifjúság társadalmi és felekezeti rétegződés szempontjából körülbelül az országos arányszámnak megfelelően szerepel. Csak a falusi gyermek nem jut számarányának megfelelő helyhez benne, ámde a falu fiainak többsége nem is a meggyőződésünk szerint legveszélyeztetettebb középiskolás csoportba, hanem a népiskolaiba tartozik. Hasonló megfontolás alapján hagytuk egyelőre figyelmen kívül leányifjúságunkat is. A veszély, amelyben forognak, olvasmányaiknak, sőt minden léptüknek a fiúkénál még mindig jóval szigorúbb ellenőrzése miatt sokkal kisebb. Ízlésük, érdeklődésük, betűszomjuk egyébként, más kutatóknak reájuk is kiterjedő vizsgálata szerint, nem üt el annyira a fiúkéétől, mint első pillanatra hihetnök.

Ami a vizsgálat módszerét illeti, jobb híján kénytelenek voltunk a sokat s nem egészen alaptalanul támadott, kellő óvatosság mellett azonban mégis eredményesen használható kérdőíves módszerhez folyamodni. Elkövtünk minden lehető, hogy a válaszok őszinték legyenek. Az öt intézetre rövid egymásutánban, egy-egy intézetnek valamennyi osztályára egyugyanazon órában, meglepetésszerűen csaptunk le, hogy a fiúk a feleletre előre ne készülhessenek, egyik a másiknak választát ne befolyásolhassa. Azonfelül, hogy a névtelenség takarójába burkolózhattak, élőszóval külön is nyomatékosan biztosítottuk őket, hogy válaszuk miatt semmiféle rendszabály foganatosításától nem kell tartaniok. A kérdést élőszóval adtuk fel, a válasz megfogalmazására csupán pár pillanatnyi gondolkodási időt hagytunk, alig valamivel többet, mint amennyi annak papírra vetésére szükséges volt, s máris következett a másik kérdés. Szomszédságától, az előtte vagy mögötte ülőktől útmutatást, segítséget a kérdés elhangzása után beállott csendben így jóformán egyetlen tanuló sem kaphatott, megtevesztő válasz kieszelésére ideje sem igen juthatott. Mindössze három dologra voltunk kíváncsiak:

i. Melyik a megkérdezettnek pillanatnyilag legkedvesebb könyve?
2. Hány könyvet olvas átlag hetenként? 3. Tagja-e az iskola ifjúsági könyvtárán kívül valamilyen más közkönyvtárnak? Ha igen, melyiknek?

Az első kérdéshez magyarázatul hozzáfűztük, hogy annak a könyvnek lehetőleg szerzőjére is, de legalább címére vagyunk kíváncsiak, amely a kérdezettre az utolsó öt-hat hónapban a legnagyobb hatást tette. A másodiknál megjegyeztük, hogy az éppen lezárult héten olvasott könyvek számát szeretnők tudni. A valótól eltérő válaszokra leginkább az első kérdésnél számíthattunk, azért ehhez, mintegy a felelet próbájaként, még két pótkérdést is fűztünk: a) Kiről vagy miről szól a könyv? b) Mit szeret benne?

¹ A vizsgálat gyors, pontos és zavartalan végrehajtását Pintér Jenő dr., budapesti tanker, kir. főigazgató úr és Bayer Róbert, tanügyi főtanácsos, mezőkövesdi reálgimn. igazgató úr szíves engedélye és pártfogó rendelkezése tette lehetővé. Támogatásukért ezúton is hálás köszönetét mondok.

Ilymódon iparkodtunk meggyőződni arról, valóban olvasta-e a kérdezett a legkedvesebbjeként bevallott könyvet. Megtetéztük végül elővigyázatosságunkat azzal, hogy a válaszok közül csupán azokat vettük figyelembe, amelyek minden tekintetben megbízhatónak látszóttak. A csak valamilyen szempontból is aggályosak egyszerűen a papírkosárba kerültek. Ilyen aránylag kevés akadt, s ezek legtöbbször sem megtévesztés gyanúja miatt, hanem azért nem volt figyelembe vehető, mert a felelők — többnyire kis diákok — a kapott utasításokat félreértették, s ezért hiányosan válaszoltak. Ismételték pl. a kérdést is, s emiatt nem maradt idejük egyik vagy másik válasz leírására. Több mint harmadfelezer, pontosan 2521 válaszlap közül mindössze 63, azaz 2.6 százalék bizonyult hasznavehetetlennek. Az elfogadott 2458 választ intézetenként, ezeken belül osztályonként is feldolgoztuk és táblázatokba s grafikonokba foglaltuk, rövidség és áttekinthetőség kedvéért azonban itt csak a végeredményt¹ tesszük közzé. Ott, ahol ettől bármilyen tekintetben lényeges eltérés mutatkozik, erre külön utalunk.

Az ELSŐ KÉRDÉSRE kapott válaszok tanúsága szerint középiskolásaink legkedveltebb írói: Gárdonyi, Jókai, May és Verne. Érettük rajong a diákoknak több, mint fele: Gárdonyiért 16.2, Jókaiért 14.0, Mayért 10.4, Vernéért 9.7, négyükért összesen 50.3 százalék. Népszerűségüket más íróké meg sem közelíti. A sorrendben nyomban utánuk következőket már jóval kisebb százalék kedveli: Coopert 3.6, Herczeget 2.7, Molnárt 2.6, Defoet 2.5, Mikszáthot. Dumas-t, Madáchot, Donászyt, Aranyt, Sienkiewiczet, Gulácsyt 1.9-1.3, Dickens-et, Petőfit és Rákosi Viktort 1.0—1.0, Sebőköt és Twaint 0.7—0.7, tizenhatukat együttvéve 2.67 százalék. E húsz író között oszlik meg eszerint a fiúk 77.0 százalékának rokonszenve. A fennmaradó 23.0 százalék érdeklődése már akkora szóródást mutat, hogy jellemzőnek csak egyesekre, de nem csoportokra mondható. Homérosztól Vicki Baumig, Zrínyitől Hitlerig a világirodalomnak úgyszólván minden nagy vagy legalább híres neve fellelhető a válaszlapokon.

Meglepő e kép egyezése más kutatóknak más-más időpontban s részben másféle módszerrel nyert eredményeivel. Pintér Jenőnek a budapesti tankerület összes középiskoláira kiterjedő kérdőíves kutatása 1922-ben az alsó négy osztályban 24, a felsőben 21 közkedvelt íróat állapított meg.² Az alsósok kedvencei közül 14, a felsősökéi közül 11 szerepel névsorunkban, mégpedig az első négy ugyanabban, a többi csaknem azonos sorrendben. Drescher Pál szerint a Fővárosi Könyvtár fiókjainak 744 diákolvasója, csupa 15 éven felüli középiskolás fiú, 1934 tavaszán a megfigyelés 4—4 egymást követő napján 46.5 százalékban annak a 11 írónak műveit vette kölcsön, aki a szerintünk legkedvesebb 14 közül való. A legnagyobb keresletnek Jókai, Herczeg és Gárdonyi örvendett.³ Még egyezőbb eredményre jutott

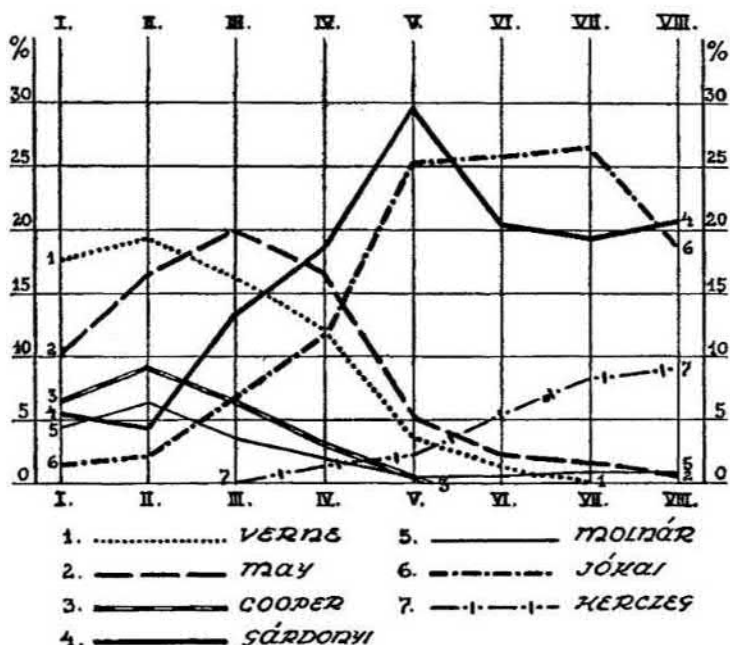
¹ Ebből is csupán a minőségre vonatkozót.

² Pintér Jenő: A budapesti tankerület III. sz. értesítője. Bp., 1922. 85—87.1.

³ Drescher Pál: Mit olvas a Fővárosi Könyvtár közművelődési fiókjainak közönsége? A Fővárosi Könyvtár évkönyve, IV., 1934. Bp., 1935. 35—72.1.

Kempelen Attila 1935 tavaszán.¹ Kérdőíveinek tanúsága szerint 278 budapesti, városligetkönyéki reálgimnazista fiú közül a serdülőkorban lévők 47.25 százaléka Jókai, Verne, May és Gárdonyi, további 32.75 százaléka Arany, Herczeg, Petőfi, Mikszáth, Dumas, Cooper, Gulácsy és Madách műveit, a felserdültek 49.0 százaléka Cooper és Dumas kivételével ugyanezeket az írókat olvasta legszívesebben. Fábíán István közelebről nem jelzett módon, alkalmasint a fiúkkal való meghitt beszélgetések útján, szerzett adatai² arról adnak hírt, hogy kezdetben a diák Gaál és Donászy mellett főként Vemet és Mayt, a kamaszkorból kicrve pedig leginkább Gárdonyit és Mikszáthot kedveli és becsüli. Jókait szerinte ekkor már lenézik, mert „gyerekeknek való“.

Nemcsak az írók, hanem műveik között is különbséget tesznek a gyermekek. Van író, akinek egész sor könyvét, a legtöbbnek azonban csak néhány művét, Molnárnak, Defoenek, Madáchnak, Gulácsynak pedig csak egyetlen alkotását emlegetik a válaszlapok. A legtöbb művel Verne szerepel. Sorrendben utána May következik, itt azonban a szavazatok túlnyomó többsége már egy műre, a Winnetoura esik. Cooper művei közül Az utolsó mohikán, Herezegtől a Pogányok, Sienkiewicztől a Quo vadis? hódít legjobban. Változik a legkedvesebb-

¹ Kempelen Attila: Adatok a művelt magyar ifjúság esztétikai fejlődéslelektanához. Bp., 1935. Magyar Psychológiai Szemle, 371—377. 1.

² Fábíán István; Gimnazisták olvasmányai. Magyar Szemle, 1936. febr. 194—200. 1.

nek jelzett mű a korról is. Jókaitól a legelső osztályokban csupa elbeszélést találunk regényeinek uralma a negyedik-ötödik osztályban. Az új földesúr-ral kezdődik s az Egy magyar nábob-bal meg a Kárpáthy Zoltán-nal alapozódik meg véglegesen. Egészen különleges a helyzete ebből a szempontból Gárdonyinak. Elsőségét a diákok közti népszerűségben főként az Egri csillagok-nak köszönheti. A hatodik osztályig jóformán minden válaszlapon ez szerepel. Csak a hatodikban kezd az Egri csillagok az Isten rabjai-val s a Láthatatlan emberrel; a nyolcadikban pedig Az én falum-mal és társadalmi regényeivel is sűrűbben váltakozni. Az egyes művek népszerűsége alapján a Verne-féle tudományos regényt, a Winnetou-t, Az utolsó mohikán-t s a Pálutcai fiúk-at tekinthetjük eszerint a kis diák, Az új földesúr-at, a Pogányok-at, a Fekete vőlegények-et s Az ember tragédiájá-t pedig a felső osztályosok tipikus olvasmányainak. Valamennyi fölött és előtt áll az Egri csillagok, a magyar fiúnak középiskolás pályája elejétől csaknem végéig, legeslegkedvesebb könyve.

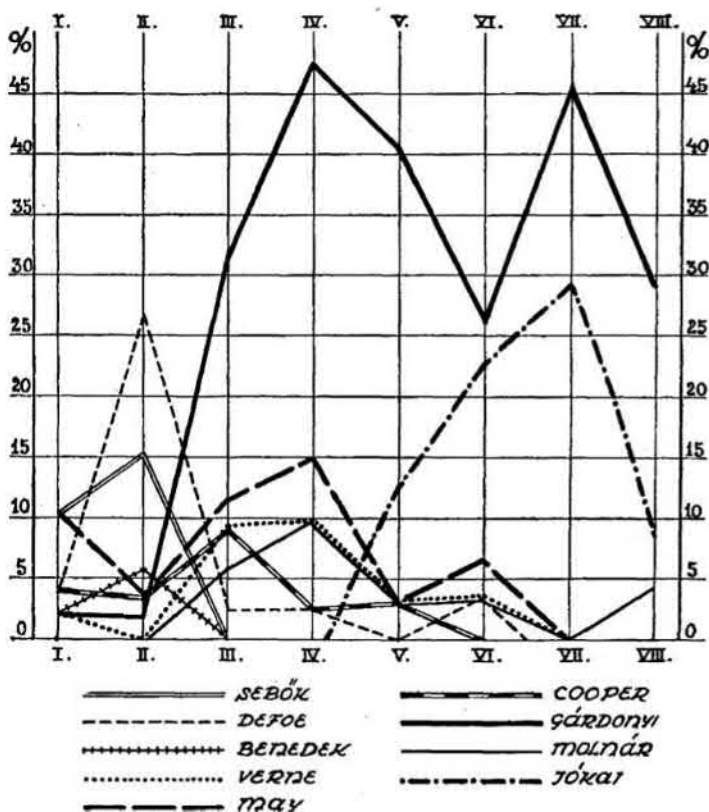
Az írók népszerűségének a középiskola nyolc osztályában való eme hullámváltozásáról az előbbi grafikon nyújtott képet.

Feltűnő ezen az ábrán mindenekelőtt a fiúk érdeklődésének éles irányváltozása a negyedik és ötödik osztály mesgyéjén. Az alsó négy osztályban Verne és May vezet, delelőjükre a másodikban, illetve a harmadikban, tehát pontosan a korszak közepén érnek. Mögöttük Cooper és Molnár népszerűsége emelkedik az előbbiekenél jóval alacsonyabb tetőpontra. Már a második osztálytól kezdve felfelé ível azonban Gárdonyi és Jókai pályája is. Gárdonyic már az ötödikben delelőre ér s rövid hanyatlás után emelkedve fut ki a középiskolából, Jókai meg úgyszólván kétszer is delel, az ötödikben s a hetedikben, de a nyolcadikban hirtelen zuhanással lép ki a vizsgált korszakból. Végig megtartja emelkedő irányát Herczeg pályája, úgyhogy igazi delelőnek még nyolcadikbeli népszerűsége sem mondható. E két íróén kívül csak Mikszáth és Madách útját rajzolhattuk volna még emelkedőnek az ábrára: Mikszáth mélypontja 0.5 a harmadikban, Madáché 0.3 az ötödikben, delelőjük 4.3, illetve 5.2 a nyolcadikban.

Sok mindent megmagyaráz a görbék titkaiból az, amit az egyes művek népszerűségéről fentebb mondtunk. A legkedveltebb mű, az Egri csillagok, úgyszólván hősi eposz prózában: modem változata a gyermekkorból nemzetté serdülő népek, következésképp a mindenkori serdülők igényeit is leginkább kielégítő formának. Nem véletlen tehát, hogy vonzóereje a második osztálytól a hatodiknak a végéig tart. Azt pótolja irodalmunkban, mégpedig a gyermekolvasó szempontjából a lehető legszerencsésebben, amit Lönnrot iparkodott pótolni a finn irodalomban a Kalevala runóinak összegyűjtésével, Arany János a micnkben a Buda halála megalkotásával, illetve a tervezett hún trilógiával: a hiányzó naiv eposzt. Vannak vonásai, amelyek May vagy Cooper, sőt a második részben olyanok is, amelyek Verne írásainak vonzóerejével bírnak, s vannak, amelyek a romantikus Jókai-cra hasonlítanak. Éppoly diadalmasan tud megküzdeni a kis gyermek cselekvésvágyát kielégítő kalandos történetekkel, mint amilyen szívós

harc után engedi át a teret a romantikus regényeknek. Veresége egyben a romantika veresége is: voltaképpen nem Jókai győzi le, hanem Gárdonyi, a történeti és társadalmi regényíró, majd Herczeg, Mikszáth s a filozófus Madách, azaz a lehiggadt, érettebb férfiúi életszemlélet és életbölcseiség. A romantika alkonya, a kifelé, a rejtelmes életbe készülődés kora már az a kor, mely végre megválnak tőle, mint ahogy az előző, mely leginkább szívébe zárja, a nagy eszményekért hevülése, a félelmet nem ismerő hősi lendületé, ennek elődje, a kalandor pedig, amelyben hódító útja kezdődik, a szertelen tettvágyé és vállalkozókedvé.

Az olvasmányok sorrendjében nincs, ami meglepjen, annál meglepőbb, milyen korán jutnak el az egyes könyvtípusok a gyermek

kezebe. A kalandos történet már u—12 éves korban, a romantikus regény 13—14 éves korban erősen hódít, bizonyos tehát, hogy kisebb mérvben már hamarabb is vonz. Arra vall ez, hogy a fejlődés üteme gyorsabb lett: a gyermek ma rövidebb ideig gyermek, mint régente volt. Perdöntőnek tetsző bizonyítékkal szolgál erre a fejlődésben

sokféle okból nyilvánvalóan elől járó nagyvárosi gyermek s az élet sodrától távolabb eső falusi gyermek olvasmányainak egybevetése. Mint a mellékelt grafikon mutatja, a mezőkövesdi fiúk életében a Cooper—May—Verne—Molnár-korszakot egy Defoe—Sebők—Benedek-korszak előzi meg; ez utóbbi esik a második, amaz csak a negyedik osztályra. Jókai pályája a negyedik után ível fel hirtelen — éppoly hirtelen, mint ahogyan Mayé, Vernée, Molnáré a delelő után itt egyszerre zuhan — s a hetedikben ér tetőpontra. Gárdonyic élesebb fordulókkal — a negyedikben 47.5 százalékos delelővel s a hatodikban 25-8 százalékra visszaesve — nagyjából az átlaghoz hasonlóan halad, ezt a hasonlóságot azonban ezúttal az egri vár közelsége s az Egerből sugárzó Gárdonyi-kultusz miatt nem vehetjük különösebben figyelembe, mert bizonyos, hogy az író művészetétől független mozzanatok is belejátszanak. Az a gyanúnk, hogy a Gárdonyi-vonalnak kellő értékre csökkentésével ez az ábra a magyar fiú húsz-huszonöt évvel ezelőtti irodalmi érdeklődésének képét adja. Mindenesetre közelebb érezzük, mi felnőttek, magunkhoz, emlékeinkből előködlő gyermekségünkhöz, mint az átlagnak a képét, amelyet pedig a mezőkövesdi görbék kiegyenlítő ereje már valamennyire enyhített.

Annál meglepőbb, hogy a nevelés két tényezője közül csak az egyik, az iskola igyekszik a gyermek olvasmányait, néha túlzottan is, a régi helyzethez szabni, a másik azonban, a szülői ház, nem egyszer csaknem az ellenkező végletbe esik. Egyáltalában nem ritka jelenség, hogy a szülő a gyermek kezébe korához, érettségéhez még nem illő könyvet ad. Legtöbbször az átlagtól elütő 23 százaléknyi kisebbség válaszlapjain találkozunk ilyen könyvekkel, akad azonban néhány példa majd minden osztályból a többség válaszlapjain is. Mikszáth Szóit Péter esernyője pl. elsősök, Dumas Monte Christo-ja másodikok, Az ember tragédiája negyedikesek válaszlapjain is szerepel. Az egyik Monte Christo-esetnek történetesen sikerült utánajárnunk, s kiderült, hogy édesanyja adta a könyvet a fiúcska kezébe. Az olvasmányok megválasztására tanácsot kérő szülőkkel folytatott beszélgetéseink arra engednek következtetni, hogy ez az eset nem egyedülálló. Hasonló tapasztalatokról számolnak be mások is. Bátor József pl. arról ad hírt, hogy egy anya, elsős fiacskájának nagyfokú intelligenciáját bizonyítandó, azzal dicsekedett neki, hogy a fiú már Gobineau Renaissance-át olvassa. Később, egy tízpercben, ő maga is rajtakapta a csodagyermeket, amint Kellermann Alagút-ját falta.¹ Koraérettségről, hogy ne mondjuk, koravénsegről tanúskodnak a kisebbség kezében már negyedikes korban is elég sűrűn forgó efféle művek: Hitler, Harcom; Dosztojevszkij, Bűn és bűnhődés; Zweig, Ámok stb. Fábrián szerint a kamaszokban az irodalmi vagy tudományos szenzációk majd mindig visszhangot kapnak a középiskolában. Hitler uralomrajutását valóságos láz kísérte. A „Mein Kampf“-ot — írja — „alighanem több diák olvasta, mint felnőtt.“ Megerősítik ezt a véleményét a kisebbség válaszlapjairól előkerült Shaw-, Wells-, Spengler-rajongókról tanúskodó adataink. Csaknem bizonyos, hogy

¹ A családi nevelés útjain. A középiskolai tanuló és a szülői ház. Szerkesztette Kispart János. Bp., 1935. Budapesti Kegyeztanítói Gimnázium. 165. 1.

ezt a koraérettségre, csodagyermekségre való hajlamot jórészt a szülői hiúság s a jelenségben rejlő veszélynek fel nem ismerése táplálja.

Még sűrűbben fordulnak elő a kisebbség válaszlapjain világnézetüknél fogva határozottan romboló szellemű vagy értéktelenségük miatt pedagógiai hasznót egyáltalában nem hajtó művek. Az első csoportba tartoznak egyebek közt a kamaszképzetet nem kívánatos módon izgató, a szerelőmnek testi vonatkozásait túlságosan kihangsúlyozó regények is, mint teszem azt Móricz vagy Zilahy néhány, úgy látszik, igen kedvelt műve; az utóbbiba a legkülönfélébb rendű és rangú bűnügyi és kalandregények. Mindez már nem az irányításban mutatkozó hibáknak, hanem az irányítás, még inkább az ellenőrzés hiányának, illetve elégtelenségének következménye. Akad olyan eset is, mely a bajnak, ha nem is legfőbb, de egyik, figyelmen kívül semmi esetre sem hagyható okára is rávilágít. A legnagyobbak kezébe sem való könyvek egyikét, egy igen vonzóan és ügyesen megírt kalandos útleírást, mely a kínai tengerpart kikötőinek örömtanyáiról nyújt részletes beszámolót, mint utóbb megtudtuk, maga a szülő ajándékozta karácsonyra, teljesen jóhiszeműen, másodikos fiának. Előzetesen elolvasni nem ért rá, külsőre pedig a könyv a megtévesztésig hasonlított az ifjúsági ajándékkönyvekhez. A könyvkereskedő is mint ilyent ajánlotta figyelmébe.

Vizsgálatunk természetéből következik, hogy ponyvatermék vagy köztudomás szerint nem diáknak való olvasmány csak kivételesen szerepelhetett a válaszlapokon. Bármily óvatosak voltunk is a vizsgálat végrehajtásában, bármennyire iparkodtunk is meggyőzni a fiúkat, hogy teljesen őszintén felelhetnek, arra, hogy a válaszlapok e tekintetben is a feltétlen igazságot tárják fel, nem számíthattunk. A diák bizonyára ösztönösen is óvakodott attól, hogy magamagáról az iskolában annak céljaival és szellemével nyilvánvalóan ellenkező képet adjon. Az is lehet, hogy sokszor egészen jóhiszeműen helyezte válaszában a különben neki kedves és gyakorta forgatott ponyvaterméknek az iskolai szempontból is kifogástalan könyvet elébe, mert ha rákapott is a rosszra, ízlése még nem romlott meg annyira, hogy ez utóbbinak művészi és erkölcsi felsőbbrendűségével tisztában ne lett volna. Válaszlapjainkat ebből a szempontból nem vehetjük tehát készpénznek. Az alattomosan partot mosó szennyvizek lassú munkájáról statisztikánk csak halvány fogalmat adhat, de nem biztos képet. Az, hogy még ilyen körülmények közt is szerepel jó egynéhány cseppet sem kívánatos könyv a válaszlapokon, mindenesetre arra vall, hogy e lassú vizek munkája a statisztikánkból kimutathatónál sokkal erősebb. Fábiánnak a micnknél e szempontból jóval megbízhatóbb módszerrel végzett vizsgálata igazolja is ezt a gyanúkat. „A detektívregény uralma végighúzódik az egész középiskolán“, mondja egy helyütt. Másutt ismét: „A detektívregény ma jóval jelentékenyebb szerepet játszik az iskolában, mint tizenöt-húsz évvel ezelőtt.“ Okát is adja ennek a megfigyelésnek: „A mai detektívregény tetszetősebb köntösben jelenik meg, szövege is szellemesebb, érdekesebb, logikusabb, mint a régi volt.“

¹ Fábián: i. m.

Összegezzük most már megállapításainkat s vessük fel a gyermek olvasmányainak minőségére vonatkozó vizsgálódásaink befejezéséül a kérdést: mi vigasztaló s mi elszomorító a vázolt helyzetben?

Örvendetes mindenekelőtt, hogy fiaink túlnyomó többségének ízlése a sokfelől fenyegető kísértések ellenére sem romlott meg. Azt a gyermeket, aki középiskolás pályája elején Verne-hősökért, Winnetouért, Unkasért, Nemecekért rajong, azután meg Gergely deákért és Ankerschmidtért hevül, hogy végül Márton kanonokkal, Czibak Imrével vagy éppen az örök Adámmal töprengjen a magyarság és az emberiség dolgain, nincs mit féltünk. Nem könnyű őt levenni a lábáról. Erkölcsi alapja szilárd, esztétikai érzéke ép és egészséges. Csalhatatlan ösztönnel válogatja ki a könyvözönből az erkölcsileg legmagasabbrendű, irodalmi szempontból legértékesebb s a maga értelmi és érzelmi fejlettségi fokának is legmegfelelőbb műveket s ezeket zárja legjobban szívébe.

Megnyugtató az is, hogy ha koreszmék, világesemények, divatok — pl. a Spengler- vagy Hitler-láz — olykor-olykor meg is zavarják a gyermek ítéletét, a kilengés csak ideig-óráig tart, s a kilendítő erő fáradtával magától megszűnik. Pintér Jenő¹ 1922-ben, a felső osztályokban, ha nem is a többségen, de egy még eléggé jelentékeny kisebbségen az akkor dühöngő Ady-láz mellett még egész sor más mindenféle furcsa olvasólázat figyelt meg. Az Ady-láz Drescher² és Kempelen³ adatai szerint is közepes érdeklődéssé higgadt azóta, a többi erősen csökkent.

Nyugalanságra ad okot a koravéniségre való, s mint láttuk, a felnőttől is nem egyszer szított hajlam. Csodagyermek aránylag ritkán születnek, s még ritkábban válnak belőlük csodafelnöttek. Rendszerint még átlagosak sem. A fejlettségi fokát meghaladó mű vagy megerőlteti a gyermeket, vagy épp a lényegét nem szívja fel belőle. Ez utóbbi, alkalmasint gyakoribb esetben, a gyermek — mint Batori igen helyesen mondja⁴ — „híjával marad azoknak a fiús élményeknek, amelyeknek hatása alatt társai természetesen és szervesen bontakoznak gyermekből ifjúvá, ifjúból férfiúvá“, s mikorra abba a korba ér, amelyikben rendes körülmények közt az idő előtt olvasott művel találkoznia kellene, a könyv nem lesz rá hatással. A mai gyermek sok és sokféle, a nevelőre is ólomsúllyal nehezedő oknál fogva úgyszólamint hamarabb érik, mint kellene, csöppet sem örvendetes tehát, hogy gyermeksege kurta éveit még olvasmányai is rövidítik.

Határozottan aggasztó a téveszméktől telített ifjúsági könyveknek, nemkülönben a férc- és szennyműveknek egyelőre még kiderítetlen mérvű, de a jelek szerint kétségtelenül növekvő hódítása. Az a 23 százalék, mely olvasmányai megválogatásában csaknem teljesen magára hagyatva sokszor ugyancsak egyéni és veszedelmes utakon jár, s amelynek százalékszámát a rossz könyvekbe ma talán még csak belekóstolt, holnap azonban talán már belehabarodó lappangó csoport még növeli, aránylag igen nagy tábor. Négy magyar diákfiú közül

¹ Pintér: i. m.

² Drescher: i. m.

³ Kempelen: i. m.

⁴ i. m.

legalább egy immár ezekből való, jóban-rosszban, örömben-bánatban osztozik a többiekkel, könnyen megeshetik tehát, hogy azok valamelyikét is letéríti újtjáról, akik ma még az edzett, erős, egészséges lelkú többséghez számítanak.

A legelszomorítóbb jelenség végül az irányításnak fentebb részletezett többrendbeli hibája és fogyatékosága. Ezekre a hibákra és fogyatkozásokra vezethető vissza ugyanis jórészben a többi aggasztó tünet is. Az irányításnak egyelőre még elvei sincsenek tisztázva. A felnőttek véleménye e tekintetben megoszlik. A végletek uralkodnak: egyfelől maradiság, másfelől túlhajtott haladásvágy. Amaz arra kényszeríti a gyermeket, hogy maga vegye a kezébe olvasmányai sorsát, emez elvakultságában képes rákapatni non neki való szellemi táplálékokra. Mindkettő jót akar, s mégis mind a kettő kárt tesz, s nem egyszer tesz kárt tudtán kívül még ama kivételes harmadik is, amelyik elvben tisztában van teendőjével, de a kivitelben, mint az útleírást vásárló apa esete bizonyítja, balvéletlennel esik áldozatul. A baj gyökere, hogy sem a gyermekeink kezén forgó könyveket, sem magát a gyermeket nem ismerjük eléggé. Gyermekkorú emlékeinkre, képzeletünkre, külsőségeken alapuló ítéletekre bízunk magunkat, vaktában tapogatódzunk ahelyett, hogy az irodalomtudomány és a lélektan segítségével éles, a kérdésnek legrejtettebb zugaiba is behatóló vilá-gosságot gyújtanánk.

L. ÚJVÁRY LAJOS

ANTIREVIZIONIZMUS ES NAPISAJTÓ ROMÁNIÁBAN

*Antirevizíós cikkek, az Universul és StellánPopescu, a Daday per, Eftimiu;
„El a mancsokkal a nemzeti zászlóról“ Universul és Adevérul karca s ami
mögötte van.*

A ROMÁNIAI NAPISAJTÓ nagy kitartással és buzgalommal foglalkozik a trianoni szerződés revíziójának kérdésével.

Egy antirevizíós cikk, legyen az magyarellenes piszkolódás vagy tárgyilagosság színezetében öltöztetett tanulmány, mindig népszerűvé tesz egy lapot: az olvasóközönség — már amennyit a 63 százalékból írni-olvasni nem tudó közönség olvas — szereti a magyarellenes támadásokat, ami mindenestre hozzájárul a lap anyagi megalapozásához is. Antirevizíós buzgalomban elül járnak a bukaresti nacionalista újságok; tisztességesebb hangúak az erdélyiek és érthetően hangtalanok a bukovinaiak és besszarábiaiak. Néha egy-egy cikknek imponálás címe van, hogy az olvasó komoly, tudós tanulmányt vár, máskor már a cím elárulja az alantas nívót — valószínűleg az utóbbinak van több hatása.

1935 őszén a kolozsvári „Patria“ egyik számában „A magyar revízió a történeti materializmus világában“ című cikk jelent meg. Ez csak komoly dolog, vélheti az olvasó.

Ha igaz, — mondja Ion Costea, a cikk írója — hogy minden szellemtörténeti jelenség összetett gazdaság-társadalmi érdekek eredménye, akkor a sovinszta magyar revizionizmus háta megett is azok kell, hogy rejtőzzenek. S nem lehet véletlen, hogy a magyar revizionista mozgalmak eredete összeesik a gazdaság-pénzügyi krízis kezdetével s a krízis intenzitásának megfelelően növekedett elképzelhetetlen arányokban.

A magyar — magyarázza gondolatát Costea — mint steppe-nép seholy másutt nem alapíthatott volna magának hazát Európában, mint a pannon pusztán. Ott is elpusztult volna, ha két körülmény nem biztosítja fennmaradásukat: a római kereszténységhez való csatlakozásuk és a hegyvidéki autochton lakosság leigázása, ami nem volt nehéz, tekintve, hogy azok még olyan fejlődési fokon álltak, hogy a betörőknek nem tudtak ellenállni. A magyar vadászó és halászó nép volt és rablásból élt s felfogásuk szerint parazita életük folytathatása számára a legyőzött népek kellett, hogy az emberi munkát nyújtsák jobbágyként, dézsma, stb. formájában.

De a civilizáció haladásával gyarapodnak az állami és társadalmi igények, melyeket a puszták a maga egyedüli búzával nem tud kielégíteni; fa, só, kő kell, amit mind nem a puszták, hanem a hegyvidék képes nyújtani, amely vidékek népe autonómiával rendelkezett s amit most a magyar puszták érdekében meg kellett semmisítenie és a magyar pusztákhoz csatolni. „Unió vagy halál“, idézi Costea Erdély uniójának jelmondatát s Erdély helyzetéhez hasonló volt Horvátországé. Egy gazdaság-politikai imperatívum állt a „magyar nemzeti állam“ gondolata megett. S hogy a perifériáknak a pusztai államhoz való szorosabb hozzáfűzése, a tizenkilencedik század erőszakos magyarizáló politikája, a nemzeti állam megvalósítására való törekvés nem egy metafizikai koncepció volt, tanúsítja, hogy mindez összeesett a magyar kapitalizmus

kifejlődésével, ami, mint mindenütt, Magyarországon is imperialisztikus irányzatú volt. Mindehhez hozzájárult egy hipertrófiában szenvedő főváros keletkezése, ami egy húszmilliós népre volt szabva és a nemzeti állam főerősségévé lett.

Kérdezzük most: kinek a bűne az a történeti fatalitás, ami érte Magyarországot azzal, hogy olyan területre szorult, melyen legelemibb politikai és gazdasági igényeit sem bírja kielégíteni? Kinek a bűne, hogy ott van egy főváros, olyan gazdaság-társadalmi szervezettel és reá-épített intézményekkel, hogy egy nagyobb és gazdagabb országra volna szüksége alapokul, mint amilyent a mai magyar nép bír alkotni? 'Egy nép kedvéért, mely megszokta, hogy mások munkájából és gazdaságából tartsa fenn magát, nem lehet más népeket feláldozni. Ha nem tud Magyarország élni, pukkadjon meg: ez a sors követelménye.

Persze, a gazdaság-társadalmi szükségletek kielégítése nagy meg-
rázkódtatásokkal jár. Az egyén, ha nincs mit egyék: lop, esetleg gyilkol s ezt csinálják a nemzetek is: háborút.

Ebben az esetben két lehetőség van:

Vagy igen gyöngék a felhasználható erők s akkor — Magyarországról szólva — teljesen elveszti gazdasági s azzal járó politikai függetlenségét. Vagy érdekeltté tud tenni ügyében más népeket, melyeknek segítségével próbálja meg visszaszerezni azt, amit elvesztett. Előbb azonban meg kell, hogy győzzék a világot a magyarok arról a jogtalanságról, ami őket állítólag Trianon által érte, holott valójában egy mestersegesen kitermelt imperializmusról van szó, amit tragikus helyzetük okoz s amit súlyosít parazita ambíciójuk, hogy egy államot és fővárost tartsanak fenn, aminek fenntartására nincs meg saját erejük.

Akár így, akár úgy — Magyarország állandó veszedelmet jelent az európai békére. Az első esetben: ahhoz sok idő kell, míg Magyarország elveszti teljes gazdasági és politikai függetlenségét; a másodikban: integritásának helyreállítása új és új összeütközések okozója lenne.

Van mégis egy harmadik megoldás is: a magyarok egész gazdaság-politikai és kulturális berendezkedésüket reá szabják jelenlegi államukra; kibékülnek szomszédaikkal s megegyezve velük, méltóságos és független állami életet élnek.

Hogy ez megtörténhessék, szükséges, hogy a nép lerázza a jelenlegi reakciós osztályuralmat, amely még ma is az ázsiai ösök módjára mások munkájából és izzadságából akar élni.

Nem akarok ilyen részletes ismertetést adni más cikkekről; de egyből idézek még pár sort, melynek szintén impozáns a címe, de alantas és piszkolódó a tartalma: „A magyar revizionizmus a nemzetközi erkölcsökhöz való viszonyában“ s valami Ion Colfescu írta a „Napunea Romănesc“ ez évi február 20-i számában.

Colfescu szerint a nemzetközi erkölcs alapja a népek életében az, hogy melyik nép van teremtő szellemmel s melyik nincs azzal felruházva?

Természetesen a román fel van, a magyar nincs. „Ce au făcut Ungurii in trecut?“ — kérdi — mit csináltak a magyarok a múltban? s azt feleli, hogy semmit. Mert van a magyar földnek története, de azt non a magyarok csinálták. Legnagyobb embereik, vezetőik s azok a cselekedetek, melyekkel a magyarok dicsekszenek, nem a magyaroktól valók, hanem azoknak az elemeknek munkája, kiket a magyarok a „föld söpredékének“ neveznek. Ez a „söpredék“ volt a magyarság teremtő géniusza s tette lehetővé a magyarság létezését és mai napig való fennmaradását Közép-Európában. Mert — mondja Colfescu — az oláh, a tót, a szerb csak addig söpredék a magyar szemében, míg ragaszkodik saját fajtájához és nyelvéhez, de amint azt elhagyja, a műveltség és kultúra fényes képviselőjévé válik. Amit bizonyítanak a Hunyadiak.

És tovább ilyen hangnemben.

A revízióellenes álláspont saját, román szempontból való komolyabb kifejtését másfelé kell hogy keressük. Még 1934 nyarán jelent meg Rosenthal ügyvédnek, a külügyminisztérium korábbi jogi tanácsadójának egy cikke az „Adevérulban“ ezzel a címmel: „Lehetséges-e a trianoni szerződés revíziója?“ Felelete természetesen az, hogy nem lehetséges és a lehetetlenség okait pontokba összegezi:

a) az 1919 augusztusi szerződés, melyet Románia az antant-hatalmakkal kötött, elismeri Románia jogát a románlakta magyar vidékekre;

b) ugyanúgy elismerik Románia e jogát a wilsoni pontok;

c) a háború befejezése után az osztrák-magyar monarchia összes nemzetiségei kimondták önrendelkezési jogukkal élve saját nemzeti államukhoz való csatlakozásukat;

d) a békekonferencia, anélkül hogy az érdekelt népkisebbségeket meghallgatta volt, elismerte az önrendelkezési jogot és az illető nemzetiségek joga felett való döntés megvizsgálását egy bizottság hatáskörébe utalta;

e) a magyar béke delegáció számos beadványt intézett a békekonferenciához, amelyekben tiltakozott a nemzetiségek követelése ellen és némely esetben népszavazás elrendelését kérte;

f) a békekonferencia gondos vizsgálat alá vette a magyar beadványokat és visszautasította minden ellenvetésüket a határokat illetőleg és népszavazások elrendelése tekintetében, kijelentve, hogy az idegen uralom alá kerülendő magyar kisebbségek védelméről külön gondoskodás fog történni;

g) Magyarország kijelentette, hogy a nyújtott garanciákkal és a Millerand-féle kísérőlevél tartalmával meg van elégedve. Ratifikálta a szerződést és megtörtént a határok kiigazítása;

h) Magyarország csatlakozott a népszövetséghez s ezzel elismerte a kötött szerződések érvényét és változatlanóságát.

Ezekkel a pontokkal teljesen felesleges vitatkozni, mindenki tudja, hogy mennyi az igazság bennük. Csak csodálkozik az ember azon a nyílt szemérmertlenségen, mellyel Rosenthal a többek között azt állítja, hogy a békekonferencia gondos vizsgálat alá vette a magyar delegáció beadványait és a magyar nemzet a szerződés ratifikációjával vállalta az ország szét darabolását.

Az ANTIREVÍZIÓS PROPAGANDA terén külön helyet foglal el a nacionalista, kisebbségellenes, antiszemita „Universul“. Szerkesztője Stelian Popescu alapította volt, mint említettem, a román antireviziós ligát és elnöke annak kezdettől fogva. A lap természetesen bőven hoz tudósításokat a liga működéséről és hoz antireviziós cikkeket nap nap után. Gyűlöletre szító, magyarellenes és lekicsinylő írások ezek, melyek felhasználnak mindent, amivel Magyarországot és a magyarokat bemocskolhatják.

Ismerteti a lap például a magyarországi kisebbségek helyzetét s írja: azt a terrort, melyet a magyarországi kisebbségeknek kell elszenvedniök, jól ismerik a románok. Az európai közvélemény és az a sok idegen, aki Budapestre megy és hallgatja a magyarok hipokrita lamentálását, a jelenlegi kisebbségek helyzetéből vonhatna következtést, hogy mit szenvedtek a románok évszázadokon keresztül s milyen veszedelmet jelentene szabadságra és békére nézve egyaránt a magyar revizionizmus megvalósulása. Ezzel a helyzettel csak szembe kell állí-

tani — írja egy másik cikk — azt a helyzetet, melyben a romániai minoritások, illetve minoritás van, mert a cikk csak a németekről s nem szól a magyarokról is. „A német kisebbség“ — írja — „olyan elbánásban részesül nálunk, milyent álmodni sem mert volna magyar uralom alatt: iskoláik vannak és megvan minden polgári és politikai joguk. S ne higgye senki, hogy a németek elfelejtették, hogy milyen sorsuk volt a magyar időkben; vannak dolgok, miket sohasem lehet elfelejteni.“ Mindezt leírja nyugodtan a lap, mintha senki se tudná, hogy az erdélyi századok lassanként rájöttek, hogy ők is egy elnyomott kisebbség sorsára jutottak s Romániában lojalítás, államhűség nem jelent semmit a többségi nép szemében. Bizonyosan olvasta az „Universul“ is Hans Hedrich bánáti kamarai képviselő cikkét a múlt tavasszal, melyből csak egy pár sort idézek:

„Egyre tisztábban és félreérthetlenebbül tűnik elé a németiségnek, mint országunk minden népkisebbségi csoportjának politikai helyzete. Egyre kevésbé jogosult a kellemes önáltatás és kényelmes opportunizmus. Mint az ország valamennyi más kisebbsége, mi is az élethez való jogaink ellen indított egyetemes és tervszerű támadással állunk szemben... Legfőbb ideje, hogy komolyan vegyük fontolóra, vajjon nem kell-e az eddigelé elszigetelődésben és tétlen várakozásban kimerült magatartásunkat teljesen új alapokra helyezni? Eddigi politikai beállításunk azon a feltevésen alapult, hogy a kisebbségeket a hatalom birtokosai államférfiúi módon kezelik; de ez a felfogás minden jogosultságát elveszíti abban a pillanatban, mikor végleges csődje nyilvánvalóvá válik, amint ez most következett.”¹

A lap, az „Universul“, egyik múlt őszi számában a hírhedt Gociman azt írja, hogy súlyosan téved mindenki, „aki azt hiszi, hogy Magyarországon jobban mennek a dolgok, mint Romániában, hogy Magyarországon ‚civilizált. és nem ‚balkáni. állapotok vannak“. S egy későbbi cikkében, kapcsolatban a Magyarországon ez év áprilisban lefolyt turáni keresztelővel, meg is mondja véleményét a magyarokról: „A magyar nép“ — írja cikke befejezéséül — „mai napig nem bírt az európai kultúrához simulni. Beleöltözött nyugati ruhába és felvette a kereszténységet, de ruha és vallás ma is csak kölcsönvett nála s kész visszatérni a hét vezér pogányságának korszakához, mikor, mint Attila hunjai, ők is isten ostorai voltak. Ez a turáni hajlamuk mutatja, hogy a magyar nem tudja megtalálni helyét az európai civilizációban s veszedelmes anakronizmust képez Európában.“

Az interparlamentáris unió alkalmat adott az „Universul“-nak, hogy megleckéztesse a román delegáció vezetőjét, Mircea Djuvarát, a kamara alelnökét azért, mert egy udvarias frázissal fordult a magyar nemzethez. A román távirati tudósító, a „Rador“ szerint, Djuvara üdvözölte „a magyar nemzetet, mely a románnal együtt hoz áldozatot az igazság és testvériesség oltárán.“ Mélységesen felháborodott ezen a beszéden az „Universul“, ami „túlhaladja az udvariasság megengedhető formáit és a valósággal is éles ellentétben áll.“

„Ha Magyarország őszintén és véglegesen lemondana a revíziós propagandáról és kihívó és támadó politikájáról, még akkor sem lehetne szó az igazság és testvériesség oltárán hozott áldozatokról, mert az akkor

¹„Neue Wege in unserer Politik“ című cikk a „Grosskokler Bote“ című segesvári lap 1935 március 2-ik számában.

is csak egy jogi és ténybeli helyzet elismerése volna. Magyarországtól senki sem követeli, hogy áldozatokat hozzon, hanem hogy az európai béke érdekében ismerje el a nemzetközi szerződéseket és vállalt kötelezettségeit. Miután a trianoni béke a volt Magyarország nemzetiségi kérdésének egyetlen logikus és igazságos megoldását létrehozta, a magyar államférfiak kötelessége, hogy azt elfogadják és tiszteletben tartásuk és ne támadják az alatt az ürügy alatt, hogy az sérti a magyar nép geopolitikai, történelmi és gazdasági érdekeit. ..

Nem a racionális, konzervatív nacionalizmus vak, hanem az a hivatalos politizálás — ez Djuvarának szól —, „mely Genf nemzetközi, pacifista képzelődéseiből táplálkozva, veszedelmes lehet országunkra nézve, mert nem vesz tudomást a való életről.“

A való életről, ami az „Universul“ szerint nem egyéb, mint a magyar-román viszony kérdése, s ahogyan azt egy másik cikkében írja:

„Az erdélyi románságra nézve szomorú emlékü magyar uralom alatt csak a ,három nemzet. — melyek együttesen a lakosság kisebbségeit képezték — élvezett egy valamiféle ,contrat social. alapján minden jogot és szabadságot, míg a többségben lévő őslakó román jogtalan és elnyomott volt.. . Nem sül le a bőr a magyar vezetők arcáról, hogy a két nép együttműködéséről beszélnek ma, magyarok és románok együttműködéséről, mikor a magyarok a románságot barbárnak tartják és vadul támadják a román államot, mely a legliberálisabb, legtürelemesebb és civilizáltabb politikát folytatja volt elnyomóival szemben, akik semmit sem akarnak tanulni a múltból.“

Kötetekre menő ilyen piszkolódást idézhetnék, de azt hiszem, elég ennyi s talán próbáljuk megnézni, hogy ki az, akinek égisze alatt mindez a gyűlölködéstől elvakult, de valószínűen jól jövedelmező magyarellenes politika folyik? ki az a Stelian Popescu, az „Universul“ szerkesztője?

MÚLT ÉV JÚNIUSÁBAN hadbírótság elé állították volt Daday Lórántot és azzal vádolták, hogy Székely Mózes írói név alatt kiadott „Zátony“ és „Csütörtök“ című regényei alkalmasak, hogy a magyar revíziós propagandát szolgálják, az utóbbi az egyesült Erdély és regát csődjét domborítja ki és súlyos rágalomokkal ássa alá a román állam tekintélyét. A per folyamán tanúként többek között kihallgatták Vajda Sándort is, aki vallomásaiban kijelentette, hogy „ha tőlem függne, Daday könyvét lefordíttatnám románra s oda adnám államférfiaink és polgáraink kezébe, hogy olvassák. Én nem ítélném el az író, az én szememben tükör ez a könyv, melyben hibáimat látom. A revízió ma úgyis csak egy világ-katakizma esetén képzelhető el és a magyar kormány csak porszemét akar hinteni a nyomorgó magyar nép szemébe a revízió gondolatával. Daday könyve a mindenét elvesztett magyarság keserű lelkiállapotát tükrözi vissza. Engedékenyek és kíméletesek kell hogy legyünk a magyarsággal szemben, mert ma mi vagyunk az erősek és ők a gyengék ... Minket is a magyar világban mindennap megvertek, de éppen ez adott erőt és tett sovínisztákká bennünket.“

De sem Vajda, sem mások hasonló vallomása nem használt: a hadbírótság Dadayt hat hónapi fogházra és 10.000 lei pénzbüntetésre ítélte.

A súlyos ítélet nagy visszatetszést keltett nemcsak a magyar, hanem imitt-amott román körökben is. Egy kiváló regáti román író,

Victor Eftimiu, aki egy időben, 1927-ben a kolozsvári román színház igazgatója s később a román Pen Club elnöke volt, hevesen kikelt ellene. Telegrammot küldött a „Pátriának”: „Az írás szabadságának nevében tiltakozom magyar kartársunk elítélése ellen. Ilyen ítélet után a román írók legtöbbszörének is a sóbányákban volna a helye.” Erre azonnal jött az „Universul” s megtámadta Eftimiut, hogy a Daday ügyben összefogott a „budapesti revizionistákkal”. Eftimiu nyilatkozatot küldött az „Universul”-nak, de az nem közölte, más lapokban azonban megjelent. „Igaz, hogy az írásszabadság védelmében” — írta benne — „tiltakozást jelentettem be a hadbíróóság ítélete ellen. Nem olvastam a könyvet s az író sem ismerem, de mint szabadságot élvező író és a Pen Club elnöke, azt hiszem, hogy a börtönök csalók, gyilkosok, gyújtogatók és más gonosztevők, nem pedig azok számára épültek, akik regényt írnak. Nem lehet ebbe az ügybe a nemzeti eszmét belekeverni. Hazugság az „Universul”-nak az az állítása, hogy engem „budapesti revizionista íróként” ünnepeltek volna azokért a szolgálataimért, melyeket a magyar ügynek tettem s ezért a budapesti magyar Nemzeti Színház előadta volna egy darabomat. Minden vitatkozásnak van határa.”

Mint ki fog derülni, Romániában nincs. Következő támadásában az „Universul” már azzal vádolta Eftimiut, hogy 19x6-ban, mikor kitört a román háború, a francia „Figaro” hasábjain csúfot csinált a román parasztból. Most már, jó román szokás szerint, kezdett a dolog személyes térére terelődni. November 22-iki számában azt kérdi az „Universul”, „ciné este Victor Eftimiu?” ki az az Eftimiu? s kivonatokat közöl a „Figaro”-beli „L’âme roumaine” című cikkből:

„A románság latinsága” — citálja Eftimiu cikkét — „egy pár szó csodálatos logikájából áll, mellyel ki tudja fejezni, hogy ezt vagy azt a munkát mért nem csinálja meg. Boldogan magyarázza, hogy mért nem dolgozik. Szereti a napsütést, mert napsütésben nem lehet dolgozni ... A román paraszt bandita, az egész népies irodalom ezt mutatja, melyben a paraszt nem szerepel másként, mint erdei tolvaj vagy rablóbanda vezér. A néphumor adta a román ember szájába a mondást: „Megyek munkát keresni, adja Isten, hogy ne kapjak!” Ez a magyarázata, hogy a városokban a munkát idegenek végezik; a román hivatalnok vagy ügyvéd.

A görög származású, de török alattvaló Eftimiunak — fűzi ehhez Seišanu, az „Universul” dkkirója, — soha egy percig sem volt román érzése, bár itt, ebben az országban élvezte népünk hagyományos vendégszeretetét és bőkezűségét. A balkán Levanténak ez a produktuma nem bírta felfogni a háborúnak, azoknak a tragikus időknak nagyságát, hanem éppen akkor űzött gúnyt a román parasztból; és cselekedte azt nem itthon, ahol mint minden kalandor, Ő is helyet és módot talált, hogy megszedje magát, hanem Berlinben, Párizsban és Budapesten. A háború alatt még török útlevéllel ment Ausztriába és Németországba és dolgozott ellenünk. Állt ellenségeink szolgálatában; de irt cikkekét Brátianu lapjában, a „Viitorul”-ban, aki nagyon jól ismerte ennek a kalandornak az összeköttetéseit von dem Buscheval, Czeminnel és Radeffel.

Mindez eléggé jellemzi Eftimiu szerepét Romániában.”

A kölcsönös piszkálódás folyt, míg ez év elején Eftimiu kiadott egy másfél száz oldalas könyvet, melynek címe megfelelően lehetne: „Ki az a Stelian Popescu?”, de tényleg az: „Jós laba de pe tricolor”, el a mancsokkal a nemzeti zászlóról.

Mielőtt erről szólnék, meg kell hogy említsek egy másik, kezdetben egészen jelentéktelenül indult incidenst.

Bukarestben egymást keresztező két utcában egy kőhajtásnyira egymástól, a Strada Brezoianuban van Stelian Popescu nacionalista, antirevizíós lapjának, az „UniversuT”-nak a székhelye, amit rendszeresen csak úgy „Brezoianu”-nak hívnak s az abba az utcába torkoló Strada Sarindarban a liberális zsidó lapesoport, a „Dimineat—Adevérul” szerkesztősége, röviden „Sarindar-sajtó” s ráadásul, az utóbbival éppen szemben, a szintén Popescuék befolyása alatt álló legkíméletlenebb antiszemita lap, a „Porunca Vremii”, az „Idők parancsa” című lap szerkesztősége, melyet a Sarindar-sajtó rendszeresen csak „Porcaria Vremii”, „az idők disznósága” néven emleget. A két vállalat között „világnézeti” különbség van, ami egymás kölcsönös mocskolásában nyilvánul meg, de mindennapi időben romániai sajtóviszonyok között nem volt feltűnő. Az idén májusban azonban a két sajtóvállalat világnézeti különbsége olyan arányokat öltött, ami emberhalállal járt és nemcsak az antirevizíós Brezoianu és a „kommunista” Sárindar minden szennyesét hozta napfényre, hanem éles visszhangot vert a román bel- és külpolitikában is.

A két vállalat akút háborúja csak lassan ért meg. A rendszeren sem nagyon titkolt utálat közvetlen kitörését valami afféle okozta, hogy összevesztek a ploesti vasúti állomás újságárusító kioszkjának bérlete felett, melyre mindkettő pályázott. Már nem emlékszem, hogy melyik kapta meg, de úgy kell lenni, Sarindarék, mert a csatát ők kezdték meg Popescu üzleti ügyeinek piszkálásával s aztán folyt és folyt és az Efümüi-ügyből egyfelől s az Universul—Dimineata—Adevérul háborúságból másfelől a román közéleti állapotok tökéletes képét lehet megrajzolni.

„A ROMÁN SAJTÓ GANGSZTEREINEK ÉLÉN, de sokkal veszedelmesebb, mint bármelyik, mert kezébe markolta a nemzeti trikolort, áll az „Universul” szerkesztője, Stelian Popescu, egy balta-doamnai pápa fia, akinek, bár soha rendes foglalkozása nem volt, ma olyan vagyona van, melynek mértékéről senkinek sincs fogalma. Ez az ember soha annak az újságnak, melyet szerkeszt, egy sorát sem írta. Lévén nagyralátó, nem elégszik meg jogtalanul szerzett millióival, hanem a közélet vezére is akar lenni. Az országot két részre: jó románokra és rossz románokra, revizionistákra és antirevizionistákra osztotta. Aki előfizet az „Universul”-ra, jó román és becsületes; aki nem fizet elé, tolvaj és a nemzet árulója. A nemzeti színekbe takarózva Stelian Popescu évek óta zsarolja az országot a hazafiasság nevében.

Most már eljött az ideje, hogy odakiáltsuk neki: félre a mancsokkal a nemzeti zászlóról!..

Ezt Eftimiu írta könyve bevezetésében.

„Olvasó, te nem ismered Stelian Popescut, nem ismered múltját. Mi mindent elibéd terjesztünk s mikor minden tanúbizonyosság előtted lesz, meg fogod érteni, hogy miért vagyunk kénytelenek kivételesen durva hangot használni vele szemben s miért közérdek, hogy ezt az embert leleplezzük?

Kérdezed: honnan vette ez az ember a jogot, hogy ő válassza ki, hogy mire üsse rá az erkölcs bélyegét, ő adjon jó vagy rossz bizonyít-

ványt a hazafiasságból s mondhatta rólunk, hogy nekünk „nincs jogunk országunk ügyeibe avatkozni”.

Mi megmondjuk: onnan vette, hogy ő: hazafi! Nem olyan hazafi, mint akárki, mint te vagy én; nem olyan, akiben él ennek az érzésnek a szemérmessége, aki érzi ennek az érzelmnek a magaadottságát és természetességét, melyre nem kell éjjel-nappal hivatkozni. Olyan hazafi 6, aki folyton ordítja, hogy ő az, jóllehet semmi érdeme nincs; de tudja, hogy a lármázó és jól kihasznált hazafiság eszközül szolgálhat, hogy könnyű karriert csináljon és jól sikerüljenek üzletei.“

Ezt az „Adevéruł” írta május 17-iki számában, mikor megkezdte Popescu ellen a támadást s egy hét múlva pontokba szedve sorolta fel, hogy mi kifogásai vannak Popescu közéleti tisztessége ellen. A következők:

1. Drajnai vállalatában, mely külföldi és zsidó tőkén alapul, koldusbotra juttatta egy halom román falu népét;

2. mint mámeáscai birtokos perelte és fosztogatta a környék szegény parasztjait;

3. ez az inviduum 1918-ban 100.000 le! közvetítő díjért és az egész vételár 10%-áért el akarta adni az „Universul“-t az akkor Bukarestet megszálló németeknek;

4. ugyanez az inviduum abban az időben egy memorandumot készített és adott át Mackensennek;

5. dolgozott a megszállás alatt a németek által kiadott „Gazeta Bucureștilor” című lap számára és Mackensen előtt csalással vádolta Vintila Brátianut, a későbbi miniszterelnököt;

6. egyfelül kiadja magát Franciaország barátjaként, másfelül összeköttetésben áll a hitlerista „Porcária Vremii“-vel („Porunca Vremii”);

7. az „Universul” állandóan a románságot kisebbítő cikkeket közöl, melyeket a magyar sajtó a román állam ellen használ fel.

„Mi” — fejezi be az „Adevéruł” — „bizonyítani fogjuk mindezt és kíváncsiak vagyunk, hogy valaki azt fogja-e állítani, hogy azok kitaláltak, elferdítettek vagy nem teljes pontossággal igazak?”

Mit bizonyítanak a Dimineata—Adevéruł dokumentumok és Eftimiu könyve?

Fennebb, Eftimiu könyvéből vett egy idézetben az állt, hogy Stelian Popescu egész életében soha semmi sem volt és mégis milliókat szerzett. Ez nem igaz: Popescu a háború előtt és alatta rövid ideig vizsgálóbíró, judecător de instrucție volt. De mint bíró rettenetes volt. „Stelian Popescu egy állati barom” — írja a Dimineata —, „felpuffadt testében bűnös ösztönök élnek. Még 1902-ben háborodott fel először ellene a közvélemény, mert kiderült, hogy eléje került vádlottakat rettenetesen kínozták” A sors iróniája volt, hogy éppen az „Universul”, mely akkor még nem volt az ő kezében, sorolta fel az eseteket, hogy hány embert és miképpen kínoztatott, annyira, hogy közülük például egy alkalmatlanná vált a katonai szolgálatra.

A „Dimineata” gyanítatni engedí, hogy Popescu az „Universul” tulajdonához sem egyenes úton jutott: a lap alapítójának, Luigi Cazzavillannak egy állítólag hamis végrendeletét hirdette ki és hitelesítette bírói minőségében.

Ezekre a régi időkre nyúlnak vissza a „Drajna” erdővállalat gazságainak a kezdetei is, melynek folyamán öt román falu parasztságát fosztotta ki és tette tönkre, amely kapcsolatban legjellemzőbb az, hogy a vállalat romániai négy részvényese közül kettő, Haimovici és Omstein zsidó, a részvények többsége pedig svájci németek kezé-

ben van, akiket Romániában Popescu képvisel, minek folytán a vállalatban neki jut a döntő szerep. „Természetesen rongyos kis haszon kedvéért nem mozdul meg az ‚Universul‘ híres patriótája de őt román falu tízezernyi népét kész éhen veszni hagyni, csakhogy zsiros osztalékokat küldhessen az ország határán túl lévő részvényeseknek.“

„A fanarióták fosztogatták az országot“ — írta Eftimiu ezzel a vállalattal kapcsolatban, — „de legalább egy-egy templomot, egy iskolát építettek, megsegítettek egy szegényt. Stelláin Popescu és Herman Haimovici kegyetlenebbek, gonoszabbak, mint ezek a tegnapi rablók. Nincs bennük egy emberi vonás, nincs kultúrájuk, finomságuk, mint volt a görög fanariótákban. Eredj a Valea Teleajenulun végig a falvakban és kérdezd meg a kifosztott lakosokat: alapított-e Popescu, a havasok királya, csak egy templomot, egy iskolát vagy egy kórházat? Küldött egy gyermeket iskolába; temettetett-e el egyetlen szegényt ez az ember, aki elrabolta tőlük az erdők és sírkeresztjeik fáját?“

A múlt év tavaszán történt, hogy az „Universul“ vállalat egyik revizorja, Bunescu Stefan, feljelentette a pénzügyminisztériumban Popescut, hogy kezén elkallódtak a lap által gyűjtött jótékony célú alapok és a kincstárt milliókkal károsította meg; feljelentésében száz milliókról beszél. De a feljelentésnek nem lett fogadata. „Soha a liberális párt el nem tűrné“ — írta a román közéletre jellemzően Victor Eftimiu, — „hogy egy ember ellen eljárjanak, aki olyan nagyon sokat tud s egy fúria dühével támadna meg és piszkolna össze minden minisztert, aki igazságot akarna vele szemben szolgáltatni.“ „Tudjátok“, mondta olvasóinak a „Dimineata“, „hogy bűnös ösztönei, vadsága és gázságai miatt hóhérnak nevezték volt Popescut: ‚Stelian cálaúP. De mint újságtulajdonosnak, más neve van: ‚Stelian sálául‘, Stelian a cápa. Tegnap hóhér — ma cápa; tegnap szégyene a bíróságnak, ma szégyene a sajtónak.“

Hogy milyen cápája a sajtónak Popescu, azt egy hosszú névsorral bizonyítja az „Adevéru“. Mihalachet azzal vádolta az „Universul“, hogy 20.000 lováért el akarta adni az ország egy részét, a cadrilatert, a bulgároknak; Luput, hogy Moszkvával áll összeköttetésben; Vajda Sándort „Tisza István emberének“ nevezte s azt állítja róla, hogy szét akarja zülleszteni Nagyromániát, el akarja szakítani Erdélyt a regáltól; Maniu Budapestre jár politikai utasításért; Madgearut politikai gyilkosságra való felbujtással vádolta; Iorgát azzal, hogy mikor miniszterelnök volt, közpénzen nyomatta könyveit és így tovább.

Emellett a Brezoianu egy pikáns lapot ad ki, „Veselié“, „gyönyörűség“ címen, melyből Eftimiu könyvének „pornográfia“ című fejezete egy halom képmutatványt, vetkőző és levetkezett nőt mutat be, csak azt jegyezve meg hozzá, hogy egy Popescu kell hozzá, hogy pár ezer lei haszonért kész legyen megrontani a román ifjúság virágát.

De mindennél nagyobb újságíró-bűne Popescunak az, hogy hazááruló. 1918-ban, Bukarest okkupációja alatt eladta pennáját és jómagát a németek által kiadott „Gazeta Bucureștilor“ című lapnak, melybe cikkeket írt, megvádolta az „előző“ kormányt, Brátianu kormányát, amely háborúba vitte az országot s beárulta Vintila Bratianut Mackensennél. Az „Adevéru“ június 3-iki száma hosszú oldalakon keresztül közli facsimilében a Gazeta cikkeit, melyek alatt ott áll Popescu neve.

Mindezzel a sok rettenetes támadással szemben mit tehetett Popescu: megírta, hogy a Sárindar-sajtó zsidó és kommunista, mert „ha nem is éppen minden zsidó kommunista, de a kommunista leg-többje zsidó“ s aztán a végén mozgósította az utcát.

Május végén kezdte el közlését és aztán minden számában újra és újra lenyomatta, hogy a „Dimineaja“ és „Adevéru“ minden szerkesztője és munkatársa mind zsidó; hogy Constantin Graurt Rosenfeldnek, Traian Vladot Samil Sabinnak, Brănisteanut Burah Bemssteinnak, Răpeanut Rosenbergnek, Soreanut Haim Schomak hívták s így tovább és tovább. Kommunisták is nyilvánvalóan a Sárindar-lapok, mert az éppen akkor, május—júniusban folyó craovai kommunista per fővádoltja, Ana Pauker, leánynevén Ana Rabinovics, akit el is ítélték tíz évi fegyházra, Marcel Paukernek a felesége, aki Emil Paukemek, a Sárindar-lapok egyik tulajdonosának a fia és évek óta Moszkvában él mint az OGPU egyik vezetője.

„Íme, ezek akarnak bosszút állani az „UniversuT ‘-on és Stelian Popescun, mert van bátorságuk, hogy felhívják a kommunista veszedelemre a figyelmet, ezek akarják eltüntetni a román közélet teréről Stelian Popescut, akinek nincs semmi más szándéka, mint hogy meggyógyítsa a beteg erkölcsöket és követeli, hogy a gazemberek börtönbe, az idegek vesztégzár alá kerüljenek.“

„Az első pillanattól kezdve“ —írta egy másik cikkében az Univer-sul, —, ahogy megnyilatkozott a Dimineafa és az Adevéru talmudi szelleme, tudták a jó románok, hogy mekkora veszedelem fenyegeti az ország erkölcsi egészségét... A két lap talmudistái, felhasználva minden pokoli eszközt, mindent elkövetnek, hogy ledöntsék az „Univer suit. arról a tiszteleti helyről, melyre Popescut román hite és munkája emelte. A terv nem lehetett ördögibb módon kitalálva; hogy Románia feladja utolsó lehelletét, el kell hogy tűnjék az „Universul“. Ezt akarja elérni, ezt ordítja a Sárindar.

Mint Shylock, aki a szív tájékaról akarja kivágni a font húst, a Sárindar Shylockjai is oda akarnak ütni átkos öklükkel, ahol a román erő és remény van szimbolizálva az „Universul“ és Stelian Popescu által.

De na kardot emelnek, kard által fognak elveszni. A román nép lelkiismerete a büntető fegyver, mely meg tudja ismerni ellenségeit és meg tud tőlük szabadulni a maga idejében.“

A harc azonban nem állott meg a szerkesztőségekben, a papíron, hanem kiment az utcára. Kezdetben csak gyűléseztek jobboldaliak is, baloldaliak is; bizalmi nyilatkozatokat küldtek ennek is, annak is és kölcsönösen elégette egyik a másik lapját. Ploestiben nagygyűlést tartottak a „keresztény-nemzeti románok“, melyen cuzisták, vajdisták, gogisták vettek részt. Pirid tábornok dörgő szónoklatot tartott az „ügynevezett“ sajtó, az „anumita presa“ ellen: „Ne olvassuk annak a sajtónak a lapjait! Átkozott legyen, aki az „Adevéru“, „Dimineata“ vagy „Cuvântul Liber“ vagy más zsidó újság egyetlen szavát elolvassa!“ Azután jöttek az utcai tüntetések, a szerkesztőségek megtámadása, rombolások; az utcai verekedések mind véresebbekké váltak s a Sárindar-sajtó két alkalmazottja behalt sebébe. Az utcai háborúk híre eljutott külföldre s többek között Franciaországban a népfrontnál rossz vért szült az „Universul“ fasisztáskodása. Állítólag Titulescu közbe-lépett s lévén Romániában cenzúra, a kormány egy napról a másikra betiltotta a sajtóháborút és piszkolódást.

Július harmadikán sem az „Universul“-ban, sem az „Adevérul—Dimineata“-ban nem jelent meg piszkolódás. E helyett az „Universul“ első lapján nagy vörös betűkkel a következő kiáltvány állt:

„Románok!

Mindent megtettem, hogy rámutassak a minket fenyegető kommunista veszélyre és azokra, akik idegen segítséggel veszélybe akarják dönteni hazánkat. A mai napon a kormány megtiltotta, hogy bármit is írjunk, ami felfedné, hogy kik nemzetünk ellenségei és mi az a méreg, mely nap nap után rágja lelkünket.

Mától kezdve védje magát mindenki, ahogy tudja, ha az országot elárasztják a kommunisták, támogatást nyerve az Adevérul és a Dimineata lebujaiból előmászó kommunisták által.

Stelian Popescu.

MINKET MINDEZ A SZENNY csak annyiban érdekel, hogy elibünk tárja, hogy ki és kik azok, akik minket, Magyarországot gyalázzák és jogunkat, hogy a trianoni szerződés revízióját követelhessük, kétségbe vonják. De az, hogy a román sajtó egy része, hogy Victor Eftimiu, a kitűnő író, elénk állítja Stelian Popescut, az antirevizíós liga elnökét és alapítóját, az antirevizíós mozgalom vezérét, mint börtönbe való kalandort, nem teszi azt, hogy ők távolról is ne volnának éppen olyan ellenfelei a magyar revízióknak, mint Popescu és „Universul“-ja.

Könyvében Eftimiu elbeszéli, hogy Popescu 27 millió lei értékű antirevizíós bélyeget bocsátott ki. De a befolyt pénz „egyenesen a nemzetiszínű gangszter zsebébe vándorolt. Egyfelől a pornográf ‚Veselia‘ útján szerez magának milliókat, másfelől ellopja az antirevizíós bélyegek értékét. Teszi mindezt a nemzeti zászló árnyékában.“ A könyv egy másik oldalán azonban ezeket írja:

„Becsület és hazaszeretet nagyon kényes dolog. Becsületes ember nem beszél becsületről, mert azt mindig magával hordja mint egészséges testét. Csak beteg test van szerveinek tudatában.

A hazafi sem csinál mesterséget honszeretetéből. A nemzeti zászló sokkal szentebb dolog, hogysen folyton lobogtassuk és csizmánkat takarítsuk vele.

Amit legjobban utálok Popescuban, az nemzeti zászlónk folytonos bepiszkítása. Hogy elfelejtsék régi hazaárulását, ököltre fogta a hazaszeretetei, beletakarózt a nemzeti zászlóba és csinált egy haszontalan ‚antirevizíós ligát.‘

Haszontalan és nincs sehol más országban ilyen liga. A szerződések revízióját egy győztes államban sem veszik komolyan. Az antirevizíós propaganda csak megerősíti a hitet, hogy lehet revízió. Teljesen felesleges, mert nincs a világon román, aki ma csak gondolna is a határok megváltoztathatására.

Egész Románia egy egyetlen antirevizíós liga, melynek elnökét Károly királynak, főtitkárát Titulescunak hívják, tanácsa a mindenkori kormány.

Isten kegyelméből és a nemzet akaratából minden román tagja ennek az egyesületnek, tagdíj nélkül, jelvény, hivatal nélkül részese ennek a nagy nemzeti hímek. Nincs szükség, hogy Stelian Popescu biztasson.

El a mancokkal a nemzeti zászlóról!“

Jó mindezzel tisztában lenni s levonni mindennek sok különféle tanulságát.

A HORVÁT REGÉNY ATYJA

ARÉGI BUDA egy itt felejtett darabja a Fő-utca 20. sz. alatt álló hangulatos barokk-ház. Alig tudja már valaki a Fő-utca pestiessé vált sürgés-forgásában, hogy hajdanában e házban egy jómódú budai polgári család élt és hogy ez a családi ajándékozta meg a horvát irodalmat egyik legnagyobb írójával, Senoa Ágosttal.¹

A Senoák Csehországból Bécsen át kerültek Budára. A budai Senoa-ház első gazdája Senoa János pékmester (1769—1838) volt, a horvát regényíró nagyatyja. Gammel Anna Mária Antóniával való házasságából származott Senoa Alajos (1805—1878), aki cukrász lett. Mikor a budai szeminárium igazgatóját, Alagovic Sándort, zágrábi püspökké nevezték ki (1830), ez udvari cukrászként magával vitte a fiatal Alajost. Alagovic valaha Nagyszombaton tanult. Udvarmesterévé tehát megtette a nagyszombati Rabáts Miksát. Ennek Teréz nevű leányát (1813—1847) vette feleségül énoa Alajos. Az udvari cukrász szolgálta Alagovic utódát, Haulik György bíborost is, aztán tisztes vagyona téve szert, nyugalomba vonult. Zágráiban maradt, de horvátul bizony mindvégig igen gyengén tudott. Legidősebb fiát, a regényírot (1838—1881), magyar szóra Pécsre adta, ahol ez a gimnázium első osztályát végezte el (1849—1850). Bár tudtunkkal később csak egyszer fordult meg Magyarországon (1861), Senoa Ágost jól tudott magyarul. Egyik Öccse, Aurél, visszakerült Budára és ennek leszármazottai ma is magyarok.

SENOA ÁGOST középiskoláit az egy pécsi év kivételével a horvát fővárosban végezte el. Két évig ott tanult jogot is, aztán Strossmayer püspök ösztöndíjával Prágába került. Hat évet (1859—1865) töltött a cseh fővárosban. Jogi tanulmányait eléggé késedelmesen végezte el, de sok minden egyebet tanult. Először is nyelveket. Senoa vagy tíz nyelven beszélt. Sokat olvasott, szorgalmasan járt színházba és foglalkozott dramaturgiával. Hogy fenntartsa magát, újságíróskodott és tevékeny részt vett a cseh politikai mozgalmakban.

Prága után egy évig Bécsben és egy évig Zágráiban élt, mint újságíró. Egy szép szempár aztán arra bírta, hogy biztosabb kenyér

¹A jelen tanulmány természetesen a horvát szakirodalom felhasználásával készült, Senoa műveinek legteljesebb kiadása a 20 kötetes Binoza-kiadás, melyet Barac Antal zágrábi egyetemi magántanár rendezett sajtó alá (1931—1934).

után nézzen. 1868-ban Zágráb város szolgálatába lépett. 1873-ban városi tanácsossá választották és ebben az állásban holtig megmaradt.

1868-ban vezette oltárhoz egy túrmezei nemes leányát a még ma is élő Iátvanovic Slavicát (1850). Hat gyermekük született. Közülük három nőtt fel: Milan zágrábi egyetemi tanár., Dragica, Vabic Dragutinné és Branko, a zágrábi Nemzeti Színház jelenlegi igazgatója, különben jeles festő is.

Hivatalos elfoglaltságán kívül részt vett Senoa a horvát irodalmi élet minden mozgalmában és élete utolsó évtizedében rengeteget írt. Zágrábból már csak ritkán mozdult el. Néhány hivatalos út, egy olasz utazás és a nyaralások, rendszeren a szlovén Dobmán (Neuhaus): ennyi az egész. 44 éves korában hunyt el.

MINT KÖLTŐ kezdte meg írói pályáját az ifjú Senoa. 1855 óta verselgetett és a hatvanas évek elejétől a horvát folyóiratok szívesen hozták nagy formai és nyelvi készségről tanúskodó verseit. Szerelmi lírája házassága után vált mélyebbé. Néhány szerelmi versét megzenésítettek és ezek kedvelt szalóndarabok. A maguk korában igen népszerűek voltak hazafias ódái. A könnyen hangolható költő minden ünnepélyes alkalomra megírta a maga ódáját, mely hangzatos formában a horvát közvéleményt fejezte ki.

Költeményei közül kétségtelenül románcai a legértékesebbek. Mintegy ötven ilyen „történetkéje“ (povjestice) van, ahogyan ő nevezi őket. Tárgyukat túlnyomólag a horvát történelemből és a néphagyományból merítik. Szavalásra alkalmas formában fordultos nyelven vannak megírva. Vagy nyolcat-tízet most is ismer minden művelt horvát. Akad közöttük néhány magyar vonatkozású is, mint a Hunyadi Jánosról szóló Zlatni krst (Arany-kereszt), a IV. Bélának a tatárok elől való menekülését megéneklő Sljivari (Hétszilvafások). A leghatalmasabb alkotás románcai között a Propast Venecije (Velece bukása), mely a dicső köztársaság tragikumának teljes átérzésével, nagy költői beleéléssel és pompázó nyelven van megírva. Legmegkapóbb részlete a köztársaság utolsó éjszakáján a dogé palotája előtt őrt álló horvát katona rajza, aki gondolatban otthon jár hazájában a rab Dalmáciában, de mint a hűség és fegyelem élő szobra az utolsó percig kitart a vártán.¹

DRAMATURGIAI, kritikai és újságírói munkásságával is mély nyomot hagyott a horvát irodalom fejlődésében, 1860—67 között elsősorban újságíró. A cseh radikális-nacionalista irányzat hatása alatt áll és ennek szempontjaival bírálja a Monarchia átalakításának kísérleteit. A megoldást a federációban látja. A horvát kérdést szoros horvát-szerb együttműködéssel véli rendezhetni. Hazatérése után érdeklődése egyre inkább a horvát kultúrpolitikai kérdések felé terelődik. 1866—1880 között jelennek meg Zagrebujái, melyek a horvát főváros társadalmának kíméletlenül szarkasztikus rajzát nyújtják. Ezekkel született meg a horvát tárca.

¹ Senoa versei közül tudtommal csak egy dalát (Az én csillagom. Külföld 1894, 12 sz.) és két románcát (A pálosok végrendelete, Kővé vált násznép. Katholikus Szemle 1900, 242—46, 758—66 1.) fordították le magyarra.

A színház kora ifjúsága óta érdekelte. 1865-ben írt is egy vígjátékot (Ljubica), mely dramatizált Zagrebulja és éppen ezért nem is állta meg helyét a színpadon. A horvát színház számára lefordított vagy húsz darabot, köztük kettőt Shakespeareből (Romeo és Júlia, Sok hűhó semmiért). A zágrábi színházban a prágai és a bécsi állapotokhoz képest elmaradott viszonyokat talált. 1840 óta ugyan a német Múzsza mellett szóhoz jutott a horvát is, de még a német Múzsza elnémulása után (1860) is tovább élt a horvát színpadon a német szellem. Az illyrizmus és az ötvenes évek hoztak ugyan néhány játszható eredeti darabot, de a műsor szinte kizárólag német szentimentális darabok és bécsi bohózatok fordításából állott. A horvát színház teljhatalmú ura Demeter Demeter volt, aki a német drámákat tartotta egyedül a horvát színpadra valóaknak.

Senoa a Pozorban 1866 őszén egy cikksorozatot írt a horvát színházról. A tanulmányban elsősorban eredeti horvát drámákat követel. A színháznak nemcsak nyelvben, hanem szellemben is horvátnak kell lennie. Utalva a cseh és a magyar példára, gondoskodást kíván a színészek művészi képzéséről. Ehhez azonban állandó színházra van szükség. Prágában és Pesten is csak akkor virágzott fel a színészet, mikor a két nemzeti színház megalakult. A német szentimentális drámát és a külvárosi bohózatot száműzni kell. Seribe, Sardou, Feuillet, Augier darabjai nemcsak értékben állanak messze felettük, hanem jobban megfelelnek a horvát ízlésnek is. És mint a drámai művészet leghatalmasabb alkotásait, meg kell honosítani Shakespeare műveit is. A színpadon a legtisztább horvát nyelvnek kell hangzania és nem szabad megtérni az annyira divatos álpátoszt.

A magyar irodalomtörténet ismerői e fejtegetésekben azonnal ráismernek Vörösmarty és Bajza eszméire. A horvát irodalomtörténet Senoa mintáját Neruda Janban (1834—1891) keresi, aki Senoa személyes barátja is volt. A Neruda-hatás részletes vizsgálatával azonban még adós a horvát irodalomtörténet. Tudjuk, hogy a magyar színészek 1860-i zágrábi vendégszereplésekor Senoa eljárta előadásaira és hogy 1861-i budai tartózkodása alatt is megfordult a magyar színházban. Vörösmarty és Bajza művei akkor már összegyűjtve is olvashatók voltak, de ismerhette Senoa az Athenaeumot is, hiszen e folyóiratot annak idején az illyrek figyelemmel kísérték.

Senoa e tanulmánya meglehetősen vihart keltett. Pár év múlva megnyitotta számára a színház kapuit. 1868-ban a színház művészeti igazgatója, 1870-ben dramaturgja lett. 1873-ban megvált az igazgatótól. Színigazgatói működése nem váltotta be azokat a reményeket, amelyeket hozzá fűzték. A horvát drámai irodalom még szegényes volt, a színészek naturalisták, a publikum nem méltányolta a magasabb művészetet. Senoa kénytelen volt megalkudni a körülményekkel. Mégis minden irányban emelte a Nemzeti Színház színvonalát. Már-már közhely a horvát irodalomtörténetben, hogy a színház körül hárman szerezték a legnagyobb érdemet: Demeter mint megalapító, Senoa mint a nemzeti műsor megteremtője és a színházi élet megszervezője és Miletic mint Senoa reformeszméinek diadalra juttatója.

1874-ben átvette az 1860-ban megindult szépirodalmi és kritikai folyóirat, a Vienac (Koszorú), szerkesztését. Ezzel emelkedett irodalom-szervezői pályája csúspontjára. Senoa Vienaca az a gócpont, melyből a horvát irodalmi törekvések szinte napjainkig kiindultak. Senoa, a Vienac szerkesztője, irodalmi diktátor lett, aki azzal, hogy megnyitotta folyóirata hasábjait valaki előtt, vagy nem, írói sorsokat döntött el. Sok támadás érte szerkesztősége alatt és ha áll is az, hogy bizonyos mértékig elfogult volt azokkal szemben, akik szakítani akartak az illyr hagyományokkal, bizonyos az is, hogy a maga nemében mind a mai napig Senoa Vienaca volt a legjobb horvát folyóirat

A folyóiratban folytatta a Pozorban megkezdett kritikai munkásságát. Egyrészt a Nemzeti Színház előadásait kísérte figyelemmel, másrészt a horvát irodalom jelenségeit. Senoa kortársai között volt néhány jelentékeny műbíráló, de ezek dogmatikus kritikusok voltak. Velük ellentétben Senoa nem írt elméleti jelentőségű tanulmányokat, informatív jellegű cikkei azonban szerencsés intuícióval találják el a megbírált munka lényegét. Éppen ezért igen nagy hatásuk volt, mind a közönségre, mind az írókra.

A REGÉNYÍRÓ Senoa az, akinek már a maga korában is a legnagyobb publikuma volt és az, akit ma is a legtöbbet olvasnak. A Zagrebujákából nőttek ki első novellái. A hatvanas években nem is jutott tovább néhány jóízű novellaszerű karcolatnál. Van közöttük kettő, mely bizonyos, eddig észre nem vett, jelentőséggel bír. Az egyik a Dúsa Lumirova (Lumir szelleme 1862), mely feltűnő hasonlóságot mutat Gaal József Egy zenebarát kínszenvedései (1841) című novellájával. Gaal novellája az Athenaeumban jelent meg. Egy okkal több feltennünk, hogy Senoa a folyóiratot forgatta. A másik a Do triputa Bog pomaze (Háromszor segít az Isten 1868), melynek egy részlete tekinthető a legnagyobb horvát regényíró, Babic-Gjalski, híres Batto-rych-novellái őskének.

A hetvenes években egyre-másra jelennek meg társadalmi és történeti novellái és regényei. A társadalmiak között a legfontosabbak: Prijan Lovro (Lőrinc barátom 1873) egy prágai barátjának emléke sok önéletrajzi elemmel, a horvát irodalom első realiztikus novellája; Barun Ivica (Jancsi báró 1874) egy akkoriban közismert zágrábi utcaseprő szomorú élettörténete; Mladi gospodin (A fiatal főtisztelendő 1875) egy öreg örök káplán elbeszélései; Ilijina oporuka (Illés végrendelete 1875) a zágrábi századeleji polgárság életének sötét rajza Hamupipőke győzelmével; Karamfil sa pjesnikova groba (Szegefű a költő sírjáról 1878), Preseren, a legnagyobb szlovén költő, sírjának hangulatos képe egy diákköri szerelem fájó emlékével; Vladimir, (1879) az illyr-magyarón ellentétek a magyar szabadságharc idején; Pros jak Luka (Lukács, a koldus 1879) a folytonos pörösködés miatt tönkrement és lezüllő parasztság rajza; Kanarineva ljubovca (A kanári szeretője 1880) egy elszegényedett előkelő vén kisasszony szomorúan neveléses története; Branka (1881) a polgári származású tanítónő és a saját rendjében csalódott fiatal gróf házassága. Az utolsó, valamint a Vladimir nagy hatással volt Babic Gjalskira.

Még ünnepelebbek voltak történeti regényei: Zlatarevo Zlato (Az aranyműves aranya 1871) Senoa legolvasottabb műve, a XVI. század Zágrábjának megrázó rajza az aranyműves leánya és egy fiatal főúr tragikus szerelmi történetének keretében;¹ Cuvaj se senjske ruke! (Ódd magadat Zengg kezétől! 1875) a zenggi uszkokok és a Velence zsoldjában álló Rabatta császári tábornok véres küzdelmei a XVII. század elején; Seljacka buna (Parasztláadás 1877) a Gubec Mátyás-féle 1573-i parasztlázadásnak, melyet Tahy Ferenc kegyetlensége okozott, története; Diogenes (1878) a költő legművészebb regénye, a XVIII. századi Zágráb társadalmi életének megragadó rajza; Kletva (Átok 1881) Senoa legnagyobb szabású műve, melyet azonban már nem tudott befejezni, a Nagy Lajos halála után beállott horvát zavarokat állítja elének.

Senoa a világirodalom nagy regényíróit igen jól ismerte. Dickens, Walter Scott, Turgenyev és Viktor Hugo, Manzoni hatását észre lehet rajta venni. A horvát irodalomtörténet azonban még nem foglalkozott e hatás részletes kimutatásával. Bizonyosan találhatók műveiben német, cseh és amit eddig nem érintettek, magyar hatások is. Mindez azonban nem fogja csökkenteni Senoa regényköltészetének értékét és eredetiségét.

Néhány lényegtelen kivételtől eltekintve művei tárgyát a horvát történelemből és a horvát életből veszi. Történeti regényeihez igen beható tanulmányokat folytatott és ezekről jegyzeteiben szorgalmasan be is számol. Nem hiába szeretett volna a horvát Országos Levéltár igazgatója lenni, teljesen otthon van a diplomatikában és a történeti szakirodalomban. Smiciklas Tádé, a nagynevű horvát történetíró, egyetemi előadásaiban tanítványait mindig arra intette, hogy az okleveleken és szakmunkákon kívül forgassák Senoa regényeit is. Ahogyan első történeti regényében a polgári és a papi Zágrábnak, a Gricnek és a Kaptolnak, torzsalkodásait elének állítja, ahogyan megeleveníti az erőszakoskodó nemesség és a királyi privilégiumokkal védekező polgárság küzdelmeit, az ma is meggyőzőbb és igazabb minden történeti műnél. Későbbi történeti regényei is hasonló erényekkel dicsekszenek. Még az is, ami költői lelemény bennük, korhűen van a történeti keretbe beállítva.

Senoa egész sereg horvát típust fedezett fel és vezetett be az irodalomba. Az arisztokratától a proletárig minden horvát érdeklí és szeretettel, megértéssel, művészettel rajzolja meg. A legszívesebben mégis a zágrábi polgárság életével foglalkozik. Törekvéseivel láthatólag azonosítja magát. A polgári családi életet tartja az ideális életformának. Rajzolásához folyton vissza-visszatér. Előszeretettel zengi meg a szerelem diadalát a rendi előítéletek felett. Találónan neveztek el polgári romantikusnak. Mikor Senoa írt, a rendi előjogok már megszűntek, de a nemesség vezető szerepe a horvát közéletben még tartott és a múltak maradványaival lépten-nyomon találkozni lehetett. Őenoa a demokrácia költője. Hitt a demokrácia világmegváltó hivatásában. A demokratikus tendencia a Seljacka bunában a legkirívóbb.

¹ Senoa állítása szerint e regényt magyarra is lefordították. Nem sikerült e fordítás nyomára bukkannom, önállóan semmiesetre sem jelent meg.

Gubec Mátyás, az egyszerű paraszt, sokszor úgy beszél, mintha századvégi radikális vezércikkíró volna. Demokráciája azonban nem jelenti a többi rend megsemmisítését, hanem valamennyi társadalmi rend együttműködésében találja meg a nemzet boldogulásának titkát. Egyik 1879-ben írt Zagrebüljájában írja: „Sokan azt tartják rólam, hogy megátalkodott demokrata vagyok ä la Gambetta. Demokratának érzem magam egész szívemmel, de nem vagyok petroleur. Tisztelem azt a kék vért, mely nemcsak címerével akar első szerepet játszani, hanem finomságával és eszével is. Nem gyűlölöm a haute voléet, hanem irtózom a haut voulant voler-k kasztjától“.

Senoa novellisztikájának nagy erénye művei benső átéltsége. Évekig formálta lelkében a tárgyakat, mielőtt elbeszéléseit papírra vetette volna. Prekerenről szóló novelláját húsz évvel az élmény után írta meg. Kritikáiban is állandóan hangsúlyozza, hogy a regényíró csak akkor fogjon munkához, mikor regénye lelkében már egészen kialakult. A dolgozásnak ez a módja minden alkotását csodálatos melegséggel árasztja el, amely mindenkit megkap.

A kidolgozás technikai kivitelére jóval kevesebb gondot fordít, különösen utolsó éveiben, mikor valósággal agyon írta magát. A részletek művészi kiképzését sokszor rutinnal pótolja. Epizódjai, kifejezőmódjai, sőt egyes alakjai is gépiesen ismétlődnek, néha a modorosság jegyeit öltve magukra.

A jellemrajz gyöngye oldala. Lélektani mélységről szó sem lehet nála. Az angyal és az ördög visszatérő alakjait legtöbb művében megtaláljuk. De így is a Zlatarevo Zlato angyali tisztaságú Dórája és méltó szerelmese Pál mindenha felejthetetlen alakjai maradnak a horvát irodalomnak. A jellemrajz hiányait az elbeszélés varázsával feledteti. Hatásos jeleneteinek egymásba fűzése, párbeszédeinek drámai fordulatossága társulnak fényes elbeszélő művészetével. Ilyenre nem volt előtte példa a horvát irodalomban és népszerűségének egyik titkát ma is ezek a tulajdonságok képezik.

A Zagrebüljék minden nemzeti hibát kegyetlen gúnnyal üldöző szerzője a jóság és elnézés dickensi humorával lep meg bennünket szépprózai elbeszéléseiben. A jónak nála végül is győznie kell, ha másként nem, a jövő kiengesztelődésében. Kegyelmes a megtért, vagy elbukott bűnös iránt is. Az emberiség és főleg nemzete kulturális és etikai emelkedésének tudata mélyen áthatja. E célt nem moralizálással, hanem elbeszélő művészetével kívánja szolgálni.

Regényei bármikor játszanak is, a hatvanas és a hetvenes évek eszméit hirdetik átszűrve nemes gondolatvilága mérsékletén. Műveinek politikai tartalma Strossmayer és Starcevic programmjának szintézise. Strossmayer horvát kulturális színezetű délszlávsága és Starcevic intranzigens horvátsága összeolvadnak az ő művészete kohójában. A horvát nemzeti gondolat idő haladtával mindegyre jobban hangsúlyozódik műveiben. Irodalmi elveiben, politikai nézeteiben holtig hú maradt a Strossmayer híveiből alakult nemzeti párt-hoz, mint a Vienac szerkesztője kemény harcot vívott a jogpárttal, ellenben szépirodalmi működésével akaratlanul is a jogpárt erősödését mozdította elő és talán többet tett érte, mint a politikai agitátorok

és maga Starcevic is. Azt, hogy a horvát nemzet független akar lenni a maga hazájában, senki tudatosabban és hatásosabban nem hirdette, mint Senoa. Ez az oka annak, hogy a ma horvátságát sem képviseli az irodalomban senki egyetemlegesebben, mint az örökké élő Senoa.

ZAGRAB KÖLTŐJÉNEK is nevezik. Valóban egyetlen horvát író sem forrott annyira össze a horvát fővárossal, mint ő. A Vlačka utcájában született. Abban az utcában, mely valóságos jelképe lett a zágrábi lokálpatriotizmusnak, kedves túlzásaiban a Gricnél tovább nem látó campanilizmusnak. Legszebb művei Zágrábban és közvetlen környékén játszanak és műveiből össze lehet állítani a horvát főváros egész történetét. Szülőföldje negatív oldalait feltárták Zagrebüljái, szépségét, fényét, dicsőségét megzengték versei és regényei, melyek tele vannak a városhoz intézett forró szerelmi vallomásokkal. Legnépszerűbb regényének utolsó mondataiban elgyönyörködik az esti napsugár arany csillámában látszólag új életre kelő medvjedgradi romokon, de — fejezi be művét — „roskadozik az ódon vár, lassan elomlik, ám távolabb a hegy alatt épül és emelkedik a fényes, az erős, az ifjú hős: a mi Zágrábunk!” Egészen stílszerű volt, hogy az 1880-i nagy zágrábi földrengés következtében a túlfeszített hivatalos munka ásta alá egészségét és így Zágráb költőjét Zágráb katasztrófája döntötte korai sírjába^

Mikor a Horvát Matica 1931 december 13-án Senoa halálának félszázados évfordulóját ünnepelte, a Matica elnöke, Lukas Fülöp, ünnepi beszédében felvetette a kérdést, miként lehetett Senoa, akinek ereiben egyetlen csepp horvát vér sem keringett, a horvát szellőn legpregnansabb kifejezőjévé. Seholy a világon, — adja meg a választ Lukas, — nem teremti a nemzeteket a vér néma hangja, hanem a kultúra, az öntudat, az akarat és a beszéd. A vér biológiai összetétele csak nyers anyag, melynek, ha értéket akar nyerni, formára és eszmére van szüksége és ezeket a nemzeti gondolat adja meg neki. A nemzeti eszme nincs a koponya alakjához, a szemek színéhez, a termet nagyságához kötve. Nemzetek kínokban és szenvedésben születnek. Nem biológiai teremtmények és nem is a természet alkotásai. A nemzeti eszme irracionális erő, mely az egyéni érdekek ellenére is érvényt szerez magának. Senoa a lángész intuíciójával belemerült a horvát múltba és jelenbe és azt, ami nemzedékek és századok munkájával lappangó zavaros alakban ott szunnyadt, kiemelte onnan, átélte, formát és értelmet adott neki. És amit az idegen származású Senoa ily módon kitermelt, abban a horvát nemzet felismerte önmagát, belső hajlamait, óhajait, ideálját. Így lett a fajilag nem-horvát Senoa minden horvát költők leghorvátabbika.

BAJZA JÓZSEF

FIGYELŐ

ÚJ MAGYAR BÖLCSELET ÉS NEVELÉSTAN

NÁLUNK ÚGYSZÓLVÁN a múlt századközepéig nem is beszélhetünk bölcseleti irodalomról. A nyugati műveltséget közvetítő kolostori, káptalani iskolák külföldről hozott ismeretüket s tudásanyagukat igyekeznek beléplántálni a magyar lélekbe. A középkorban virágzó skolasztikának éppúgy csak szerény, bár tagadhatatlanul ügyes közvetítői vannak, mint a későbbi renaissance-nak. A platonista törekvések éppúgy megtalálják magyar képviselőiket, mint a fölvilágosodás szkeptikusai. A múlt század ezerrétű szétszóródása megtenni a maga magyar gyümölcseit is. De még itt sem beszélhetünk önálló magyar bölcseletről.

A Philosophiai Szemle, az Athenaeum megindulása, majd a Magyar Filozófiai Társaság megalakulása (folyóirata a Magyar Philosophiai Társaság Közleményei) előkészítették a talajt egy eljövendő magyar bölcseleti rendszer számára. Böhm Károly az első, aki önálló rendszert alkotott. Filozófiája a kantianizmus egyik legjelentősebb kihajtása. Követői iskolát alkottak. A bölcseleti érdeklődés megteremtése és fölajzottsága alkalmas talaj volt annak, aki mind külföldön, mind pedig itthon ismert és elismert rendszere megalkotásával megteremtette az első önálló magyar filozófiai rendszert. Pauler objektív idealizmusa, tiszta logikájának imponáló fénye egyre jobban közeledik az Abszolútum felé. Nemcsak élete, hanem szellemi útja is egyike a legtisztéletreméltóbbaknak.

Pauler legkiválóbb tanítványa, br. Brandenstein Béla most adta ki rövid összefoglalásban teljes filozófiai rendszerét (Bölcseleti alapvetés, Bp. 1935. 54. 1.). Kísérjük végig ezt a rendszert, amennyire folyóiratunk engedi.

Módszertani kérdéssel indul el a mű, ami természetes is. A Pauler által erősebb hangsúlyt kapott redukciót tartja ő is a bölcselet sajátos módszerének a dedukcióval és az indukcióval szemben. A lét rendjében első helyen álló elvekből nem indulhatunk ki (ez lenne a deduktív módszer), mert számunkra elsősorban mégis csak a tapasztalati valóság van adva; a szaktudományok eredményeit meg hiába összegezzük (ez lenne az indukció), filozófiai, azaz sajátos igazságokra nem bukkanunk. A valóságban mint következményben rejlő előfeltételekre kell rámutatnunk, s ennek egyetlen eszköze a redukció.

Dolog: mindaz, ami nem semmi, tehát ez a legtágabb értelemben vett valamiség, amellyel szemben már csak a semmi áll. Minden dolog valahogy megvan, azaz fennáll. A dolog fennáll: voltaképp tautológikus tétel, mégis sokat mond. Megalapozza önmagát, maga is fennáll, éppúgy mint jelentése (éppen mert nem-semmi). Tagadhatatlan: tagadása már a tétel igazolása, önmaga megalapozásából következik, hogy a semmiről semmi sem állítható: minden állítás már valami, dolog, azaz éppen nem-semmi. A dolgot általában három őshatározmány jellemzi: tartalom, forma és alakulat. Erre a három őshatározmányra építi föl Brandenstein egész rendszerét.

Minden dolog elsősorban valami, a „mi“ kérdésre felel (ez benne a tartalom); tartalma a „hogyan van“ kérdésre felel (minden dolognak vannak összefüggései, legalább önmagával azonos; ez a forma); minden dolog egység vagy többség, azaz valamiféle mennyiségi oldala van s ez a dolog alakulata. A bárom alapfogalom egymást kölcsönösen fölteszi: azaz korrelát. Maga a dolog az őshatározmányok korrelációja.

Kérdés, hogy az őshatározmányok tapasztalatunkon belül egyenlő mértékben fordulnak-e elő. A megütött zongorahang épp miséjével, uralkodó tartalmi jellegével hat: mintegy formált és alakított tartalom. Az azonosság elvében is van tartalom és alakulat, de mindkettő mintegy fololvad az elv összefüggésvoltában, formavoltában. A számok és tiszta téralakok vizsgálata az alakulat dominálását mutatja. Minden dologban legalább egyik őshatározmány ilyen sajátosan domináló helyzetben van: a másik kettő csak vele és általa áll fönn. Kutatásaiban e megállapítással jut tovább. Az őshatározmánynak ezt a magasabb fokát sajátosnak nevezi; ez magában foglalja a nemsajátosakat is. Csak nemsajátos őshatározmányokkal bíró dolog nem állhat fönn, mert csak a sajátosnak van saját fönnállása. Ezzel azonban már túl is lépte a Fennállástan (Ontológia) tárgykörét.

A Tartalomtan (Totika) tárgya a sajátos tartalmak, függetlenül attól, vájjon ezek a sajátos tartalmak a tapasztaló alany tudatán kívül is fennállnak-e vagy sem. A sajátos tartalmat mindenekelőtt bizonyos teltség jellemzi, ezért mindig egyedi, szinguláris, egy (nincs tehát egyetemes piros). Mindenekelőtt a tartalmak körében felmerülő egyetemes határozmányokat, kategóriákat vizsgálja, s három ilyen talál: 1. tartalmi lét (tétele: a sajátos tartalom van), 2. tartalmi hasonlóság (a tartalom hasonló), 3. tartalmi állítás (minden sajátos tartalom állított; van legalább egy állító tartalom, azaz tartalmi önmeghatározás). A tartalmi állítás adja a tartalmi rangokat. Első az önmagát állított és másokat állító tartalom; második a mástól állított, önmagát és mást is állító, harmadik a csak mástól állított, de nem állító tartalom (Isten — ember — érzéki minőség). Ezt követi még a kategóriák további felsorolása, melyek mindegyike zártan illeszkedik bele a tartalomforma-alakulat hármasságába.

A sajátos formával a Formatan (Logika) foglalkozik. Logikán természetesen a tiszta logikát érti. A Bolzano és Husserl fölállította, s legnagyobb rendszerezője, Pauler-kidolgozta logika eredményeit bizonyos kritikai megválogatással teszi magáévá. Alapelvei az őshatározmányok hármasságának felelnek meg: azonosság elve ($A \text{ est } A$), összefüggés elve ($a \text{ — minden — dolog összefügg}$) és a feltételezés elve ($a \text{ — minden — dolog feltételezett}$). Az első kettőt Paulertől veszi át azzal a változtatással, hogy nem fogadja el Pauler fogalmazását, mely a középkizárás elvére volt figyelemmel: $A \text{ est solum } A$. Az ellentmondás elvét mindketten ebből származtatják. A harmadik alapelv tulajdonképp a leibnizi elégséges-alap elvének s a pauleri osztályozás elvének visszavezetése ősbibb elvre. Az alapelvekből nem logikai úton halad tovább (a logikai tétel nem hoz létre semmit), hanem a tartalomtól állított új tartalomból hámozza ki a formai kategóriákat.

Az Alakulatlan (Matematika) az alakulati alapokat az egészben, egyenlőségben és egységben találja meg. A három korrelát alakulatból való továbbhaladás az első, ősi tartalom egy önmagával szembeni, más tartalmi állításból érthető.

A dolog és őshatározmányait tárgyaló alapvetés (Fennállástan) lezárult a sajátos tartalom, forma és alakulat tudományágaival. E hármat összefoglaló őshatározmány lehetetlen. A valóság és sajátos tartalomnak sajátos formájával és a kettő sajátos alakulatával való kapcsolata. E kapcsolatot a Valóságtan (Metafizika) vizsgálja. Az elnevezés megmagyarázása után a végtelen változás

lehetetlenségének Aristotelestől fölvetett, de nem egészen igazolt elvét bizonyítja. Legérdekesebb fejtegetései az okok szükségszerű szellemiségére vonatkoznak. Hume-nak ad igazat: a természet jelenségei nem okozzák egymást, csak egymásután következnek. Minden ok kimeríthetetlen és elműhatatlan, szabadon létesítő, hatásába át nem menő valóság, akaró és tudatos, tehát szellemi erő, szellemi valóság. Mindezek a fejtegetések a valóság ősalkatára vonatkoznak; a következő vizsgálódások a valóság fölépülésével foglalkoznak. A természeti erők és az emberi lélek másodrangú aktív valóságok. A test hatása a lélekre így már könnyen érthető, hisz ugyanaz, mint a természeti erők hatása az anyagra. A világ két részből áll: a másodrendű szellemek világából (ember és a természeti erők) és az anyagból. A természeti folyamat a szellemi erők kölcsönhatása az anyagon. A teremtett szellem szabad erőlény-voltában, szellemi hatóképesség-voltában van Istentől teremtve és függ Isten fönntartásától (a teremtés és a predesztináció kifejtése). Fölújítja Leibniz tanítását a legtökéletesebb világról.

Ezzel véget érne a bölcséleti kutatás, ha nem tudnók, hogy maga a valóság nem egyféle. A sajátos őshatározmányok kapcsolata (és ez a valóság!) is különbségeket mutat. A sajátos őshatározmány nem egyenlő mértékben van meg mindenütt: ez a sajátosnál is jobban kiemelkedő őshatározmány a sajátmű tartalom, forma és alakulat.

A sajátmű tartalomnak megfelel a gyakorlati valóság vagy a cselekvés világa, s ezzel a Cselekvéstan (Pragmatika) foglalkozik, megállapítva a cselekvés-kategóriákat. Mint mindhárom valóságirányban, úgy itt is jellemző a szellem rövidszavú, találó rajza.

A Tudománytan (Teoretika) az elméleti életág jellemzése után az ismeretelméletet tárgyalja bővebben. A következtetésről szóló rész az arisztotelészi hagyományokon alapuló degresszív szillogizmust nem tartja ki-elégítőnek, mert benne előfeltételezést lát. A szillogizmus helyes alakja csakis a regresszív szillogizmus, melynek formája:

S	est	M
M	est	P
S	est	P

Művészettana (Poiétika) már a legtöbb érdeklődő előtt ismerős Művészetbölcsélet című művéből (más művei tárgyalására mint másutt, úgy itt sem térhetek ki). A természet művészi voltának összefüggése és összeszövődése az emberi művészettel szükségszerűleg következik metafizikai tanításából, mely szerint a létező világ a legtökéletesebb — tehát a legszebb is. A fölosztás tartalmi, formai és alakulati jelleg szerint történik, melyeken belül az alfölosztás ugyanezt a hármasságot mutatja: 1. képzőművészetek (szobrászat, festészet, építészet); 2. költészet (dráma, epika, líra); 3. zene (drámai zene, epikus vagy programzene, lírai zene).

Bármennyire különálló is e három birodalom, a valóságban, az életben sohasem jelentkeznek ilyen széthullottan, hanem egymásbafonódottan. A három (cselekvő, elméleti és művészi) énalakat a ható szellemi erőben teljes személyes szellemmé kapcsolódik össze; hatásvilágaik pedig az egész életet adják. Ez az összeszövtség adja meg magának a kapcsolatnak is külön-szemlési jogát, melyet az Erkölcsstan (Etika), a bátran szellemi élettannak is nevezhető tudomány végez el. Áttekinthetőség kedvéért álljon itt a rendszer vázolata:

Fennállástan—Ontológia		
(A dolog és őshatározmányai)		
Tartalomtan—Totika	Formatan—Logika	Alakulattan—Matematika
(sajátos tartalom)	(sajátos forma)	(sajátos alakulat)

Valóságtan—Metafizika

(sajátos tart. + s. forma + s. alakulat)

Cselekvéstan—Pragmatika Tudománytan—Teoretika Művészetan—Poiétika

(sajátnemű tartalom) (sajátnemű forma) (sajátnemű alakulat)

Erkölcstan—Etika

(sajátnemű tart. + sn. forma + sn. alakulat)

Brandenstein rendszere büszkesége lesz új filozófiáinknak. Tévesen tartják skolasztikusnak; mindenesetre katolikus filozófus, ha ezt a jelzőt egyáltalában használni akarjuk. Filozófiája az Abszolútumra, az örök összlekemre megy vissza. Hogy mégsem nevezhető skolasztikusnak, arra elég volt rendszerének ez a vázlatos ismertetése is. Az igazság fennállásának módjáról a legtökéletesebb világról, a természeti erők szellemi voltáról vallott nézete nem egyezik meg a „philosophia perennis“ tanításával, bár annyit meg kell hagynunk, hogy a katolikus hittudomány nem egy megállapítását gyümölcsözően használhatja föl, pl. az Istenember létezése lehetőségének, sőt bizonyos értelemben létezése megokolásának bizonyításában, vagy az őshatározmányokat a Szentháromság tanánál, stb.

Pauler rendszere nélkül az ő bölceleté sem születhetett volna meg. Nemcsak a tiszta logikára áll ez, hanem azokra a kezdetekre is, melyek a pauleri ideológiában, az Abszolútum megközelítésében folytatásra vártak. Paulerről már sokan megállapították, hogy hajlott a platóm eszmék felé. Brandenstein sokban követi mesterét, viszont sokban el is tér tőle. Akik a tetszetős megállapításokat, általánosításokat szeretik (melyekben a helyes megfigyelés mellett annyiszor megfér a tévedés), azok szeme előtt könnyen fölbukkanhat a mesterről és tanítványáról az a gondolat, hogy a huszadik század meghozta a magyar Platont s a magyar Aristotelest. Csakhogy az ilyen megállapítások gyakran keveset mondanak. Annyi mindenesetre igaz hogy Pauler Platonhoz, Brandenstein Aristoteleshez áll közelebb. Ezzel lett aztán a tanítvány — minden különbség ellenére is — inkább rokona a skolasztikának, mint mestere volt.

A magyar bölcelet történetében Böhm Károly kezdeményezése után Pauler jelenti a legönállóbb és legtermékenyebb gondolat-épület megteremtését. Az általa elvetett mag jó talajba hullott. Alig dőlt ki a mester, máris átveszi örökét legkiválóbb, sokoldalú műveltségű tanítványa. Szinte megdöbbentően ifjan jelentkezik még a mester vigyázó szeme előtt (25 esztendőskorában jelent meg önálló rendszerének első kötete Németországban) a tanítvány, hogy bő termékenységgel ontsa egymásután műveit. Meglepő logikai iskolázottsága, a lényegre sokszor találóan rátapintó nyelvérzéke, nem egyszer lendületes stílusa (az egyes élet- és szellem-alkatok jellemzése!) élvezetes olvasmánnyá teszik könyveit még akkor is, amikor a gondolatok merész szárnyalása vagy mély elvontsága a bölceletileg iskolázatlan olvasó számára lehetetlenné, a tudós számára pedig nehézé tennék a követést.

AMIKOR BÖLCSELETI IRODALOMRÓL beszélünk, nem szabad megfeledkeznünk azokról a részletmunkákról sem, melyek a filozófia egyes ágait vagy segédtudományait művelik. Századunk nemcsak a történelemben igyekszik megkeresni az átfogó szempontokat; az irodalomtörténettől kezdve az orvostudományig minden tudományon érezhető az az egészséges hullám, amit a szellemtörténeti irány gyűrűzött a múlt század bogarászó, talán kissé horizonttalan tükrére. Korányi Sándornak a szervezet egészét szemmel tartó elmélete éppúgy az összefogó szempontokat hangsúlyozza mint Freud lélekelemzése vagy Adler pszichológiája. A részletek mögött mindig valami összefüggést keresünk, valami távolabb mutató tartalmat,

mely megmagyarázza a valóságot. Ebben nagy a szempontok után kutató korban talán még jelentősebb azok tevékenysége, akik a kutatás munkáját, a kézzelfoghatóságok összegyűjtését vállalják magukra. Akaratlanul vagy tudatosan szilárd talajt adnak azok lába alá, akiket az adatok elhanyagolása messzire röpitene a valóságtól. Meggátolják azt, hogy a tudomány álmódzássá váljék, ők azok, akik utánajárással vagy kísérlettel vagy kutatással igazolják a még ingatag alapra épült, de tetszetős gondolatokat; akik kiegészítik a hiányos méréseket, vagy szellemes, újfajta módszereket dolgoznak ki; akik összefoglalják s világosan rendszerezik azt a tudásanyagot, amit egy tárgykörre vonatkozólag összeszedhetünk s ezáltal szilárdabb talajt nyújtanak a továbbhaladóknak, mintha tapogatózó gondolatokkal ösztönöznék a kutatást. Azt másokra hagyják. Van ebben a munkában bizonyos szerény öntudatosság, mely tiszteletet érdemel.

Bognár Cecil új könyve (Pszichológia, 1935. 334 l.) röviden összefoglalja mindazt, amit a lélekről tudunk. A lélektan hagyományos módszeréhez ragaszkodik az anyag beosztásában és elrendezésében, mint maga mondja Előszavában, és ezzel mintegy elárulja könyve célját is: a már némi lélektani ismerettel bíró olvasók tudásának kibővítését. (Ezért alkalmas nemcsak bevezetésnek a pszichológiába, hanem tanulságos olvasmánynak azok számára, akik szeretnének továbbkutatni. Ebben mindenestre segítségül szolgál az ügyesen összeállított bibliográfia is a könyv végén.) A bevezető kérdések tárgyalása után (módszertani s rendszerezési problémák, alapfogalmak, a tudat és tudattalan jelentése, test és lélek s ez utóbbi jelenségeinek felosztása) áttér a tulajdonképpeni lélektan tárgyára. A három első fejezet a megismerés, érzelem és törekvés, a lélek e három alapiránya köré csoportosítja világos mondanivalóit. Akik sokallják Kornis háromkötetes munkáját (A lelki élet), viszont valamivel többet akarnak tudni az iskolában tanultaknál, azok nagy haszonnal forgathatják ezt a könyvet. A megértést könnyűvé teszik a kísérlet-ismertetések (melyek között nem egyszer a szerző saját kutatásainak eredményeire bukkanunk, pl. a térszemléletnél stb.), a mindennapi életből vett találó és mindenkinek szembetűnő példák. A személyiségre és jellemre vonatkozó negyedik fejezet, továbbá a pszichológia egyes ágait ismertető fejezet jó útmutató azoknak, akik tovább szeretnének kutatni.

Bizonyos mérséklet jellemzi könyvét: egyik irány sem ragadja magát. Ahol a pszichológia még nem tudott döntő eredményre jutni, ott szerzőnk is tartózkodó álláspontot foglal el. Lehet, hogy ezzel nem elégtí ki azokat, akik újat várnak egy lélektantól — de minden bizonnyal megóvja a kezdőket sok-sok téves felfogástól, megkönnyíti útjukat az igazság keresésében. Természetes, hogy sok minden akad, amivel a kritikus olvasó nem ért egyet (áll ez különösen a lélektan egyik-másik újabb eredményére), egyet azonban el kell ismernünk: — még azoknak az irányoknak is lelkiismeretes bemutatását olvashatjuk, amelyekkel a szerző nem azonosítja magát. Az egész mű alapos, becsületos munka, mely a megtalált eredményeket mindenki számára hozzáférhetővé teszi.

Bár nem tartozik a filozófiához a neveléstan, mégis itt lesz helyénvaló, ha két munkáról megemlékezünk. Mindkettő posthumus kötet. F i n á c z y Ernő Didaktikáját már tanítványai: Balassa Brúnó, Nagy J. Béla és Prohászka Lajos adták ki. Egyetemi előadásait nyomtatták ebbe a kötetbe, amit maga a szerző állított össze. A könyv nemcsak kegyeletes megemlékezés, nemcsak tisztelgés a nagy magyar neveléstörténetíró előtt, hanem gazdag, sokoldalú tudásának újabb bizonyítéka. Egész tanárnemzedék nőtt föl ajkán, hallgatta szeretettel a mestert. Tanítványai az ország nevelésében már most is számottévő helyet foglalnak el. Mindenüvé magukkal vitték a

lelkesítő tanár példáját, meleg egyéniségének emlékét, körülrajongott, mindig finom, harmonikus lelkét. A könyv részletmunka: a neveléstudománynak az az ága, mely a nevelés három része közül (testi, értelmi és erkölcsi nevelés) az értelmi neveléssel foglalkozik. Elméleti oktatástant ad, mely azonban szükségképpen nyúl példákhoz, hogy fogalmait világosabbakká tegye.

A tárgyalás önként esik szét részekre: értékekről (célokról) és eszközökről kell szólnia. Az eszközök vizsgálata egyenlő a módszerek vizsgálatával. Az értékítélet után, mert ezt jelenti az értékek vizsgálata, a közösség szempontjából jelöli meg az elsajátítandó műveltséganyagot. Célja az, hogy ne csak az egyén legyen művelt, hanem hogy kultúrközösséget teremtsen az oktatás útján. Ebben megegyezik O. Willmann fölfogásával, melynek hatását másutt is kimutathatjuk. Bevezetésül megismertet a didaktika történetével és irodalmával.

Mindenütt jellemzi az a bölcs magatartás, mely már az oktatás fogalmának és föladatának vázolásából is kitűnik: nem csatlakozik egyik szélsőséges irányhoz sem; az oktatás materiális (művelődési) föladatát épp olyan fontosnak tartja, mint formális (lélekművelő) hatását. Mindkettőnek tág értelmezése és szoros egybekapcsolása óvja meg a különösen napjainkban kirívó szertelenségektől. Az oktatás anyagának kiszemelésében figyelemmel van minden tárgyra, mégis nagyobb szeretettel, szinte melegséggel időzik a klasszikus nyelveiméi, hogy meggyőző erővel bizonyítsa tanításuk jogosultságát. A tantervi „successio“ kérdésében két általános érvényű elvet vesz vizsgálat alá: a hézagtalanság és a fokozatosság elvét. A harmadik, a történeti elv alkalmat ad arra, hogy bírálja Ziller kissé egyoldalú fokozatelméletét; ugyanakkor azonban meghajtja elismerésének zászlaját Ziller egyik legnagyobb tanítványa, a magyar Kármán Mór előtt, akinek sikerült lecsiszolnia az érdességeket s máig is gyümölcsözőleg használható egyöntetűséget teremtett a gyermeki lélek és a történeti fokok között. Az oktatás technikájának és módszerének tárgyalása közé szúrja megjegyzéseit az oktatás alakjáról (tanalak). A herbarti fokozatoknak helyes értelmezése és megértése értékes megállapításokra vezet. A formális fokozatok nem esnek egybe egy-egy leckeórával, nincs mindenütt helye mind a négy fokozatnak. Csak általános irányítást adnak a módszeres menet alapelveire nézve. Amikor a tanár egyéniségét rajzoló lapokat olvastam, valahogy megjelent előttem az ősz professzor alakja, amint tágultszemű hallgatóságának magyarázza a didaktika alapelveit s valahogy szavaival, egész szuggesztív egyéniségével adja mellé azt, ami mindig kimondhatatlan és megtanulhatatlan s ami a nevelésben is jelentős, az imponderabiliákat: a lélek emelkedettségét, a gyermek, iskola és a tudomány szeretetétől áthatott lelkület kirobbanó, lebilincselő erejét.

Alig foglalta el nagy elődje katedráját Weszely Ödön, a pedagógiai tanári szék újra megüresedik. Könyve (A korszerű nevelés alapelvei, Bp., 1935. 5561.) a neveléstudomány rendszerét adja. Ne gondoljunk azonban valami új rendszerre: mindenre kiterjedő, lelkiismeretes összefoglalás ez, melyben a pedagógia kérdései után érdeklődő olvasó mindenre megtalálja a feleletet. Fölveti tudományának újabban kipattant problémáit, kritikus szemmel boncolgatja a tévedéseket. A kultúrfilozófiai irány (Dilthey, Spranger) képviselője. Szándékosan tettem előre Fináczyt, aki a herbarti és willmanni hagyományok követésében megelőzte Weszelyt. Weszely Széchenyiben látja azt, aki a nemzetbe plántálta a kultúra fontosságának tudatát. Művében Kornis kultúrfölfogása éppúgy helyet talált, mint a gyermeklélektanok kutató munkájának újabb eredményei. A nevelő tényezők között minden helyet kap, ami bármi módon is hatással van az egyénre.

A képességek fejlesztésébe illeszti bele a testi nevelést, hogy aztán külön tárgyalja az akarat, érzelem és értelem nevelését. Mindez azonban csak azért van, hogy továbbszármaztassuk kultúrértékeinket. Talán sokan nem értenek egyet a moderm műveltség főbb jellemvonásait összegyűjtő fejezettel; bizonyos gondolatokat egészen máshonnan és másképp származtatnak, talán másban látják az értékek eltolódását is: — annyit azonban mindenkinek el kell fogadnia, hogy a szerző igyekezett minden kérdésre megfelelni. A realiztikus, szociális és ideális értékek hármass csoportja mindenre kiterjed, amit a nevelésben valaha is megvalósítandó értéknek tartottak. A hivatásra való nevelés adja meg azokat a kicsengéseket, amelyeket már a mű olvasása közben is nem egyszer éreztünk: — hogy a nevelés nem ér véget a tervszerű neveléssel, nem szűnik meg az iskola padjaival, munkasztaival, kísérleti és előadótermeivel, hanem továbbfolytatódik az életben a maga egyszer józanító és nemesítő, másszor kiábrándító és pusztító hatásával.

A neveléstan minden kérdését felölelő rendszeresség, a minden érdeklődőt kielégítő, pontos és megbízható könyvészet olyan munkává teszi, mely nélkülözhetetlen azoknak a könyvtárban, akik a gyakorlati nevelés terén működnek és sem idejük, sem pedig módjuk nincs arra, hogy részletkérdésekkel foglalkozó monográfiákat olvassanak.

Három becsületes, feladatával bátran és lelkiismeretesen szembenéző munka, mely a zürzavaros kérdésekben eligazítást ad, — s egy gondolatkolosszus, mely a magyar bölselet új hajtása. Három munka, mely példát ad a követésre, lehetőséget az önálló továbbhaladásra, útmutatást a kutatásra — s egy könyv, mely több minden példánál, melyet nem lehet követni r — csak örömmel és büszkén kézbevéve forgatni. Három tudatosítás és rendteremtés a múlt értékei között — és egy kifelémutatás a jövőbe.

ÁGOSTON JULIAN

ŐSZINTE KRITIKA AZ ANGOL SZÍNHÁZAKRÓL

NE KERESSÜNK „irodalmat“ az angol színházban. Az angolok, mint már annyiszor leírtam, a világ legnagyobb színjátszó nemzete (beleértve az olaszokat is) és az angol dráma s az a színdarab, amit a mi esztétikánk „középfajú drámá“-nak hív, nem az irodalomban gyökerezik, mint a német vagy a francia dráma, hanem a színházban.

Az angol közönség túlnyomó többsége mindenkor elsősorban szórakozni járt a színházba. Ez így volt Erzsébet királyné korában is és így volt a XIX. század végén, amikor a kontinens közönsége felemelkedni, megrázódnival, ígét hallgatni ment Ibsen, Maeterlinck, Hauptmann és Strindberg darabokhoz. A komoly gondolatot, a nagy problémákat, az ígét az angol közönség mindig a könyvben kereste és a szószékről hallgatta, nem a színházban. Shakespeare-ről és kortársairól nem tudjuk, vájjon szándékosan rejtették el nagy gondolataikat a népszerű szólások mögé, Bemard Shaw-ról viszont tudjuk, hogy a legügyesebb fogásokhoz és bohóctrükkökhöz kellett hogy nyúljon, hogy komoly mondanivalóit a közönség a színházban is meghallgassa. Jól kell ismerni Angliát ahhoz, hogy Shaw nagyságát tisztán lát-

hassuk s még ma, 1936-ban is dilemma előtt állunk vele szemben, mert nem tudjuk, hogy Shaw írói nagysága-e az, ami ezt a nyolcvanéves aggastyánt még mindig a színpadon tartja, amikor a századforduló „új drámája“ már régen porosodik a könyvtárakban s amikor Hauptmann és Maeterlinck már régen élőhalottak, Shaw mindenképpen kivétel.

Aztán ne felejtjük el, hogy Angliában, az individualizmus hazájában, ahol a kivétel a szabály, nincsen meg az az intellektuális demokrácia, amely annyira jellemző a kontinensre, de különösen ránk magyarokra. A mi középosztályunk még romjaiban is „irodalmibb“, mint az angol középosztály s nálunk az „általános műveltség“ kifejezés még mindig része szókincsünknek. Nálunk a színházzal kapcsolatban egy „magasabb szempont“, „irodalmi szempont“ még mindig szerepet játszik, ha máshol nem, a színházi kritikában. Angliában viszont erről éppen úgy nem esik szó, ahogy a pesti közönség nem vesz tudomást a színházi ügyelő egyébként jelentékeny tevékenységéről.

Angliában az irodalom s ezzel a színpadon levő „irodalom“ is mindenkor a kis klikkek magánügye volt (igaz ugyan, hogy ezek a kis klikkek elég nagyok bizonyultak arra, hogy eltartsanak néhány „tisztá irodalmi“ író és költőt), ehhez képest azonban a nagyközönség előtt népszerűtlen színdarab egy tipikusan angol intézménybe, a magánszínházba szorult. Ezekben a részvénytársasági alapon dolgozó kis kamaraszínházakban kerül sorra az „új dráma“, ha Angliában erről egyáltalán beszélni lehet. Egy-két, fiatal ír és angol dramata haladottabb törekvései. Rendszerint olyan munkák, amelyekben több a szó, mint a cselekmény, vagy olyan „tisztultabb eszmék“ dramatizálása, amelyek a nagy színházban még akkor sem kerülhetnek előadásra, ha a szerző az irodalmárok körében előnyösen ismert költő s esetleg a Nobel-díjat is megkapta. Ide kerülnek továbbá azok a darabok, amelyeket máshol a cenzúra nem engedélyezne. Az angol cenzúra, mint ezt már megírtuk, elég szigorú; szempontjai azonban mások, mint például a mieink. Ha bohózatról, vígjátékról, operetről van szó, az angol lordkancellár meglepően elnéző a sikamlósságok, kétértelműségek vagy éppen malacság tekintetében. Ha azonban komoly darabról van szó, a cenzor pkjbsza éppen ott lép közbe a legerősebben, ahol az átlag művelt embert leginkább érdeklő három problémáról van szó, amelyek: a politika, a vallás és a nemi kérdés.

A magánszínházakban jutnak aztán szóhoz a titkos szerzők is, amelyeknek száma Angliában légió. Semmi sem jellemzi jobban az angol ember óriási színházimádatát, mint a rengeteg műkedvelőtársulat és a temérdek titkos szerző. Angliában a széles tömegek úgy írják a darabot, mint nálunk ugyanaz a tömeg a verset.

Ezek az emberek a legkülönbözőbb társadalmi osztályokból kerülnek ki: vannak köztük arisztokraták és vannak kereskedősegedek. Sheriff, „Az Út Vége“ szerzője, kishivatalnok, Anthony Kimmins, akinek egy bohózatát három évig adták egyfolytában, tengerésziszt, Miss C. L. Anthony, a „Havasi Gyopár“ szerzője, bevásárló a Selfridge-áruházban, Merton Hodge, akinek „A Szél és az Eső“ című darabja 1933 vége óta folyton műsoron van, orvos. Ezeknek az embereknek egy része kis magánszínházakban jutott szóhoz először, az ilyesmi azonban ritkaság s az angol magánszínház inkább „érdekes“, tipikusan „angol jelenség“, mint az új színház szempontjából fontos valami.

Megérkeztünk tehát ahhoz a megállapításhoz, hogy az angol közönség elsősorban szórakozni, mulatni jár a színházba, mielőtt azonban rátérnénk azokra, akik a közönségnek ezt az igényét legsikeresebben szolgálják, nézzük először azt a másodrangú szempontot, amelynek következtében még mindig elég sok darab jut sikerre. Az angol embert a színházban másodsorban az

átlagembertől különböző figura is érdekli. Mintegy szeret bekukucskálni az övétől különböző életkebe. Ezt a közönségréteget két szerzői csoport szolgálja ki. Az „életképirók“ és a kosztümös darabok szerzői. Az első csoportba tartozik például J. B. Priestley, a kitűnő regényíró, aki az elmúlt években több sikeres színdarabot írt főleg az általa olyan jól ismert északangol középosztály életéről. Kevés bennük a cselekmény, inkább nagyszerű jellemrajzokkal létesítenek a színész és a rendező számára kitűnő lehetőségeket. Ide tartozik Walter Greenwood is, aki az angol munkanélküliek életét vitte színre.

A kosztümös darab Angliában nem a kor eszméit szólaltatja meg első sorban s nem keres analógiát a múlt és a jelen között, mint például Herczeg Ócskái Brigáderosa vagy a Bizánc, hanem szorgalmas könyvtári és múzeumi kutatás révén sok aprólékos munkával és még több kitűnő rendezői fogással reprodukálja régi korok levegőjét. A történelmi figurákról szóló darabok viszont „szenzációs leleplezésekkel“ szolgálnak s végeredményben azt adják a színpadon, amit Maurois vagy Lytton Strachey a biográfiában. Még mindig divatban van a híres emberek magánéletében való turkálás, mint például Besier darabja Browningről, a költőről (amely nálunk „Ahol Tilos a Szezelem“ cím alatt aratott sikert).

Most pedig térjünk át a nagyszerű angol dramatiszták új generációjára. Ezek az emberek a színpad kitűnő ismerői. Nagyszerűen tudják, hogy mi kívánkozik oda és mi nem, dialógusban utolérhetetlenek, szerkesztésben elsőrangúak. Ami azonban témáikat illeti, ezen a téren meglehetősen szegények s talán ennek a körülménynek köszönhető, hogy a pesti exportdráma Londonban mindenkor szóhoz tudott jutni.

Pestre ebből az új generációból jóformán csak két név jutott el eddig: Noel Coward és John Van Druten. Coward külön fejezet az angol színház történetében. Dráma, operett és librettóíró, zeneszerző, rendező és színész egy személyben. Elsősorban színész, ami legjobban éppen azokban a prózai darabjaiban tűnik ki, amelyek munkásságából ebbe a cikkbe tartoznak. Coward szinte zseniális pontossággal tudja, hogy az adott pillanatban az angol közönség mit kíván és azonnal szállítja az árut. Minthogy az angol közönség ilyen irányú kívánságai meglehetősen szerények és igénytelenek, ami a darab tartalmát illeti, ehhez képest Coward sem nyújt nekik többet. Időnként azonban megpróbálja s tragikus jelensége is a nagyszerű színházi iparos életének, hogy irodalmi ambíciói vannak, amelyeket nem tud kielégíteni. Coward, a londoni szállásadónő fia, statisztaként kezdte, egész életén keresztül színész volt s az is marad. Tökéletesen ismeri a színpadot, de ez a színpad az ő hazájában elég távol van a valóságtól és a művészettől. (Az angol színpad mintegy „iparművészet“.) Coward tipikusan az angol közönségnek dolgozik és darabjai más nyelvre fordítva, nem az ő színészei szájában, erősen közepesek. (Cowarddal siker tekintetében Ivor Novello versez, aki szintén színészember, de népszerűséget még nem ért el.)

John Van Druten, a másik fiatal, ma harmincöt éves. Első sikerét huszonkét éves korában aratta a „Young Woodley“-val, egy angol college boy történetével, amely évekig volt műsoron s egy csapásra ismertté tette nevét. Azóta minden évben bemutatják egy darabját, amelyet minimális téma, kevés cselekmény és kitűnő dialógus jellemez. Nálunk a Nemzeti Színház játszotta „Mindig lesznek Júliák“ című vígjátékát.

A nálunk még nem ismert angol drámaírók közül különösen Keith Winter és James Bridie tűnnek ki. Winter ma harminc éves. Egész gyerek volt, amikor egymásután két regényét adták ki. Ösztönösen finom, nagy reményekre jogosító írások voltak, a szerzőjük azonban nem elégedett meg az „irodalmi“ sikerrel és nekivágott a színpadnak. Vagy tíz színdarabot írt azóta, néha egy évben két darabját is játszották, több-kevesebb sikerrel.

A színpadon Keith Winter tipikus rutmié s „új utakon“ keresi... a kasszasikert.

James Bridie, ma úglátszik, Angliának az európai szemszögből mért legjelentősebb színműírója. Foglalkozásra nézve orvos Glasgowban. Ma is praktizál és a közönség jóformán csak azt tudja róla, hogy fiatal ember, máskülönben erősen visszavonult. Bridie főleg vígjátékokat írt, mint például az Alvó Tiszteletes (A Sleeping Clergyman) vagy Tóbiás és az Angyal (Tobias and the Angel), amely a Biblia ismert történetének dramatizálása napjaink angol nyelvkinésében és nagyszerű komédia. Első sikerét Bridie The Anatomist (Az Anatómus) című darabjával aratta. Ez a komor hátterű vígjáték Dr. Robert Rnox-szal, a híres edinburghi anatómus életével foglalkozik s megeleveníti azt a korai XIX. századot, amikor az angol orvosoknak még hivatásos halottrablók szolgálatait kellett igénybevenniök, hogy előadásokat tarthassanak. Ebben a darabban már teljesen előttünk áll Bridie, óriási vitalitás, a nyelv nagyszerű és gazdag kifejezőereje és az emberábrázolás tökéletessége. Micsoda változás a londoni West színházak megszokott szalonkomédiái és detektívdramái után.

A tavaly télen bemutatott Mary Read című darabja eddig legjobb munkája. Egy különös leány élete, akit a körülmények férfiruhába kényszerítettek és mint tengeri kalóz fejezi be az életét. A történelmi könyvek csak pletykákkal segítették itt a drámaíró, aki aztán bámulatos képzelőerejével megelevenítette az egész kort: a csodálatos és étellel teli angol XVIII. századot. A festő Hogarth figurái jelennek meg a színpadon és a Kincses Sziget kalózromantikája, a spanyol örökösödési háború, Anna királynő korának nemes diófabútorai, katonák, verbunkosok, matrózok, csapszékek, katonasárik, az Antillák fűszeres levegője, amelyben színes papagályok rikácsolnak és fekete halálfejes zászlók lobognak.

Ebből a témából egy hívatlan író melodramát csinált volna, giccset, karikatúrát, Bridie kezében azonban a darab életet adott, vért, történelmi levegőt, egy mozgalmas, gyorsütemű drámát, amely az embernek belesajdul a szívébe. Ez a darab több volt, mint „szerencsés kéz“ munkája, ez tiszta és magasrendű művészet, egyetlen melléfogás, elrajzolás nélkül. Kóválygó fejjel ment el a közönség a színházból és úgy érezték, hogy életük új fordulóponthoz jutott. Ennél többet író nem érhet el.

HEGEDŰS ÁDÁM

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

*A spanyolországi forradalom — A nagyhatalmak szerepe a spanyol zavarokban —
A hatalmi ellentétek kiegyenlítése*

AZ UTOLSÓ HÓNAPOK megnyugtató eseményei következtében az európai feszültség kezdett enyhülni. A szankciók megszüntetése Olaszország győzelme után, a német-osztrák megegyezés, a lengyel-francia viszony javulása, anélkül hogy ez a német-lengyel jó viszony rovására menne, mind megannyi jel arra, hogy Európa talán mégis keresni akarja a megbékülés útját. A hatalmi összeütközések lehetőségeit csökkentette az angol-olasz közeledés éppen úgy, mint az olasz-német megegyezés lehetősége, a montreux-i Dardanella-konferencia sikere szintén azt mutatta, hogy az érdekek megfelelően körülhatárolt kielégítésével lehetséges a hatalmi pozíciókat őrző szerződések revíziója is. A locarnói öthatalmi konferencia összehívása is valószínűnek látszik, amióta Franciaország belenyugodott abba, hogy a Rajnavidék megszállása miatt nem rekriminál, hanem hajlandó Németországgal asztalhoz ülni egy új garancia-szerződés megkötése céljából. Természetesen nem hihetjük e megnyugtató események alapján sem, hogy mindez már meghozhatja egy új európai egyensúly helyreállítását s a hatalmi összeütközések későbbi kikapcsolását. Ennyire még nem jutottunk, de a látszat az volt, hogy megvan itt is, ott is az akarat a béke útjának megkeresésére, mert hogy a háború milyen veszélyt jelent mindenkinek, azzal tisztában vannak Berlinben éppúgy, mint Párizsban, Rómában éppúgy, mint Moszkvában vagy Londonban. Ezt a diplomáciai látszat szerint megnyugtató helyzetet, illetve ennek a helyzetnek a visszásságait, az őszinteség hiányát, mely az egyes hatalmak szándékait jellemzi, hirtelen megdöbbenően vérvörös fénnel világította meg a spanyolországi pusztító tűzvész.

Július 17-ről 18-ra virradó éjszakán Spanyolországban katonai forradalom tört ki a népfront kormánya ellen. A kitörés főszéke nem az anyaországban, hanem Spanyol-Marokkóban volt, ahonnan Franco tábornoknak sikerült egynéhány zászlóalj sorkatonaságot és gyarmati katonaságot Cadixban a spanyol anyaország területén partra szállítani. Egyidejűleg Sevilla, Barcelona, Madrid, Burgos és még egynéhány más nagy spanyol város helyőrségei is fellázdáltak. Madridban és Barcelonában a csapatok egy részének, különösen a repülőknak, a polgári milíciának és a munkásságnak segítségével sikerült ugyan a lázadást leverni, a garnizonok legnagyobb részében azonban a felkelés vagy ellenforradalom, vagy, még más néven, a „fehérek“ lázadása győzött. A népfront oldalán maradt Madridban és Barcelonában gyors kormányválságok követték egymást. Madridban a véglegesen megalakított kormány összetétele szerint polgári baloldalinak látszik: tényleg azonban a legszélsőségesebb elemeknek, részben a kommunistáknak, részben a tőlük alig különböző szocialistáknak, részben még az anarcho-szindikalistáknak döntő befolyása alatt áll. A katalán kormány pedig már összetételében is erősebben szocialista és kommunista, semmint polgári. Spanyolországban a rezsimváltozásokat rendszerint a katonaság szokta véresen végre-

hajtani. Az 1930-as forradalom, amely a választásokban megnyilvánult akaratot tulajdonképpen a néptömegek megmozdulása által a katonaság passzivitása mellett vitte diadalra, inkább meglepő kivétel volt, mintsem a szabály megerősítése. Spanyolország azonban, és ezt éppen az utolsó hat év eseményei mutatják, még távolról sem érett meg a parlamentáris demokráciára. A spanyol paraszt és munkás egészen példátlan tudatlansága — Spanyolország az első helyek egyikén áll az európai államok között az analfabéták arányszámát illetően —, a spanyol hevesvérűsége és szinte magától értetődő kegyetlensége, amit a bikaviadatok népszerűsége is mutat, a belső rend fenntartását s a kormányzás nyugodt menetét mindig, bármilyen kormány számára is, igen nehezé és állandóan válságossá tették. A fennálló és mind élesebbé váló belső meghasonlás levezetésére Alfonz király által 1923-ban megkísérelt Primo de Rivera-féle siralmas végű diktatúra éppolyan meddő kísérlet volt, mint amilyen meddőnek bizonyult a köztársaság győzelme is.

A Pirenei-félsziget nagy államát jellemző kétlakiság minden léptenyomonyon megnyilvánult és közelebb hozta az összeütközés veszélyét. Egy oldalon nagy latifundiumok, önző és igen magas arányszámban abszontista tulajdonosokkal, a másik oldalon számunkra elképzelhetetlen nyomorban és a világtól való elzártságban élő primitív, de erőszakos és gyűlölködő parasztság. Az egyik oldalon nagy összehordott magántőke kétségtelen sikerrel próbálkozott a nagyipar kifejlesztésével: de ezt a sikert beárnyékolta az igen alacsony munkabérek és a növekvő munkanélküliség. Az egyik oldalon szigorú, nagy lelki hatalmat gyakorló, de bőségben élő klérus, a másik oldalon a kommunista és anarcho-szindikalista agitáció, amely a teljes istentelenséget és vallástalanságot nem sikertelenül hirdette. Mindezek fölött és között becsúgyó, nem mindig tisztakezű és nem egészen tiszta célú politikusok és katonatisztek. Könnyű játéka volt itt akár a Trockij-féle, akár a Sztalin-féle kommunista agitációnak. Amidőn az 1934-es választások után, amelyek az irányítást inkább jobbfelé hajlott, nem sikerült okos kormányzással a jobboldali frontot megerősíteni és a múlt év korrupciós botrányai után, amelyek a középen álló radikális pártot teljesen lejárátták, már alig lehetett kétség afelől, hogy a legközelebbi választás meghozza az egyesült baloldalt, az úgynevezett népfrent győzelmét. A folyó év elején végbement választások meg is hozták ezt a győzelmet s az agrár és katolikus pártok vereségét. Moszkva pénze kétségtelenül erősen dolgozott a munkásság és a parasztság körében és az is hamarosan kétségtelenné vált, hogy a kormányzat mindinkább a kommunizmus, a proletárdiktatúra felé hajlik. Azana minisztelenököt, kiből utóbb köztársasági elnök lett, már mindenki a spanyol Kerenskiné nevezte. Ha nincs jobboldali reakció, akkor a kommunizmus és a kommunista uralom következtében talán egy mindent lassan, de ellenállhatatlanul szétbomlasztó anarchizmus lett volna a valószínű normális fejlődés. A tisztikar, amely csendben előkészítette a katonai lázadást — ezt nyilván a spanyol nagytőke finanszírozta — arra a meggyőződésre jutott, hogy nem lehet tovább várni. Ezt az elhatározást tetté érlelte, mert a tettet halaszthatatlanná tette Calvo Sotelo kiváló konzervatív vezér meggyilkolása egyenruhás madridi „leninfűk“ által. Az elkeseredés a polgári és tiszti konzervatív fronton tetőfokra hágott, amikor a kormány — vagy a rendőrség — Sotelo gyilkosait szökni engedte. Ilyen előzmények után egy teljesen több részre oszlott lakosság minden rétegének a részvételével ütött ki a spanyol ellenforradalom és az azt követő példátlanul véres polgárháború.

Bár a helyőrségek többsége a fehér katonai felkelőkhöz csatlakozott, Spanyolország különös terepviszonyainak, a közvélemény megosztásának és a munkásság gyors felfegyverzésének következtében az ellenforradalmárok

nem tudtak olyan gyors sikert, diadalt aratni, mint amilyen szükséges lett volna ahhoz, hogy megakadályozza egy hosszantartó, beláthatatlan pusztításokat okozó polgárháború kitörését. A guerilla-háborúra különösen alkalmas terepen, amelynek segítségével közel százharminc éve a spanyolok Napoleon fölényes stratégiájának is fittyet tudtak hányni, még ha a fölkelők Madridot elfoglalnák is, az sem döntené el végleg a polgárháború sorsát. Száz évvel ezelőtt Spanyolország hasonló polgárháborúban vészett, amikor a karlisták Izabella királyné, a szerintük nem törvényes örökös, ellen felázadtak. Hz a karlista polgárháború kisebb-nagyobb változatokkal, amelyek során a Don Carlos trónralépését kívánó párt néha a szó szoros értelmében kiszorult Spanyolországból, évtizedekig eltartott. Talán a katonai technika mai állásánál nem valószínű, hogy évtizedekig eltartson a polgárháború, de az kétségtelennek látszik, hogy hosszan elhúzódó, pusztulást okozó, Spanyolországot gazdaságilag és erkölcsileg tönkretévő állandó belső harccal kell számolnunk. Ha pedig végül egyik fél győz, akkor kétségtelen, hogy aránylag hosszú ideig kegyetlen, a másik fél híveit könyörtelenül kiirtó diktatúra rezsim fog következni. Ha a fehér front győz, saját vezérei bejelentései szerint, nem óhajtja a monarchiát helyreállítani: tényleg az adott helyzetben veszedelmes provokáció lenne, akár Don Alfonzét magát, akár legkisebb fiát, az aszturiai herceget, kit trónörökössé tett, a trónra ültetni. Tehát fenn fogják tartani a republikánus államformát katonai diktatúra keretében. Ha pedig a népfront győz, úgy a felfegyverzett munkás milíciák ellenőrzése mellett és befolyása alatt kétségtelen a proletárdiktatúra kikiáltása. Hogy a kommunizmus, a háta mögött álló nemzetközi támogatással, amit neki a harmadik internacionále és egyes más országok nyújtanak, képes lesz-e valamilyen rendezett uralmat fenntartani s Spanyolország nem fog-e évtizedekre anarchiába süllyedni, azt már sem megítélni, sem megjósolni nem lehet. De Európa szempontjából már közömbös is lesz, hogy az infekciós pusztulásnak kommunizmus vagy egy fokkal tovább, anarchia lesz-e a neve. Vannak jelei annak is, hogy sokan megegyezően nyugvó megoldást is keresnek. Ma valószínűtlennek látszik, hogy a fennálló nagy, szinte áthidalhatatlan elvi ellentétek és gyűlölködés mellett, mely mindkét felet áthatja, kölcsönös engedékenység alapján kiegyezés jöhessen létre!

A spanyol polgárháborúnak európai kihatásai többfélék és beláthatatlanok lehetnek. Bármilyen excentrikus is a Pirenei-félsziget helyzete a többi Európához képest — éppúgy, mint Oroszország Ázsiához, Spanyolország félig-meddig Afrikához tartozik —, bármilyen excentrikus is lakosságának a vérösszetétele — igen erős az arab és a zsidó keveredés — bármilyen excentrikus a történelmi fejlődése, mai politikai és társadalmi kialakulása két szempontból világítja meg az európai helyzetet, illetve fogja azt befolyásolni. Először is példával mutatta be a harmadik internacionále propagandájának pusztító hatását, azt, hogy amit a szovjet hivatalos képviselői Európának demokratizálódásukról és átalakulásukról beszéltek, tulajdonképpen szemfényvesztő propaganda volt, amelynek a leple alatt robbantó és bomlasztó politikájukat folytatták a legkülönbözőbb országokban, ezek között elsősorban Spanyol- és Franciaországban. Különösen az angolok meglepő naivsággal — talán a franciák befolyása alatt is — hitelt adtak a szovjetpolitika ártatlanságának és a nyugati demokráciákban talán még ma sem látják azt a veszélyt, amit a kommunizmus terjedése és újabb fertőzési centrumok keletkezése, a polgári társadalomnak, éppen a demokráciának, egész civilizációnk szempontjából jelent. A másik, pillanatnyilag és diplomáriailag talán még veszedelmesebb közvetlen hatása az, hogy Európát már most két csoportra látszik osztani. Azok közül, akik a spanyol republikánus kormány győzelmét kívánják, alakul az egyik csoport, míg a másik csoportot azok alkot-

ják, akik az ellenforradalom és a fehérek diadalát óhajtják. A kívánság és az óhaj itt ugyanis nemcsak egy platonikus érzelmi megnyilvánulást jelent, hanem, amint az elmúlt hónap tapasztalatai bizonyítják, jelent mindkét oldalról effektív támogatást vagy támogatási lehetőséget.

Ha a polgárháború mai méreteiben (tehát nemcsupán helyi és kisebb jelentőségű küzdelmekben) még soká tart és az egyik vagy másik csoporttal rokonszenvezőknek azzal a veszéllyel kell számolniok, hogy az ellenfelek győznek, ami, hogy egyebet ne említsünk, a középtengeri erőviszonyok teljes eltolódását jelentené, akkor megvan a valószínűsége annak, hogy a spanyol polgárháború európai polgárháborúvá fajuljon. Nézzük elsősorban Franciaország helyzetét és állásfoglalását: Párizsban szintén népfronti kormány van uralmon, amelyen belül a szocialisták dominálnak és amelyet kívülről a kommunisták terrorizálnak. Nyilvánvaló, hogy a kormány is, de a francia közvéleménynek az a többsége, amely ezt a kormányt megválasztotta, a madridi népfront győzelmét óhajtja. A francia kormányon belül első naptól kezdve igen erős összeütközések voltak ama kérdés felett, hogy vajjon támogassák-e a „legálisan megalakult” köztársasági kormányt vagy pedig a teljes semlegesség mellett foglaljanak állást. A kommunista és szocialista politikai érdek látszólag a spanyol népfront-kormány támogatása mellett szólt volna, a józanabb elemek — s ezek közé tartozik Blum miniszterelnök is — veszedelmet láttak ebben két okból: egyrészt, mert az ember sohasem tudhatja: győzhetnek az ellenforradalmárok s akkor Franciaországnak egy keletkezése percétől kezdve ellenséges kormánnyal kell számolnia a szomszédországban, pedig ennek támogatása neki, afrikai összeköttetései miatt, életbevágóan fontos. A másik még ennél is nagyobb veszély pedig az, hogy ha az egyik európai nagyhatalom kormánya a polgárháborúban nyíltan az egyik oldal mellé áll, ezzel quasi arra kényszeríti a többi nagyhatalmakat, hogy politikai érdekük és pártállásuk szerint szintén állást foglaljanak. Ez az adott helyzetben, tekintve Olaszország nagy középtengeri érdekeit, amelyeket egy spanyol jobboldali kormány igen könnyen szolgálhat, és tekintve Németország antikommunista állásfoglalását, a legnagyobb háborús veszélyt idézhette volna vagy idézhetné ma is fel abban a pillanatban, mikor pedig ez a veszély a többi európai fronton éppen a minimumra szállott alá. A francia kormány ebből a dilemmából úgy óhajtott kiszabadulni, hogy az érdekelt hatalmaknak — előbb Angliának, Olaszországnak, Portugáliának és Németországnak, továbbá a fegyverszállítások szempontjából elsősorban számba jöhető országoknak és a politikailag érdekelt ötödik európai nagyhatalomnak, Szovjetországnak, végül minden európai államnak, azt javasolta, hogy közös semlegességi nyilatkozatot tegyenek. Semmi sem jellemezheti jobban azt a mélységes, majdnem már nyílt háborúra emlékeztető bizalmatlanságot, amellyel az európai országok egymás iránt viseltettek, mint az, hogy mindegyik érdekelt hatalom, beleértve a kezdeményező Franciaországot, csak azt ügyeli, hogyan szállítanak a többiek hadianyagot annak a csoportnak, amely hozzájuk közelebb áll! Az kétségtelen, hogy francia repülőgépek mentek Madridba, hogy Franciaországban gyűjtés folyik a vörös front támogatására és hogy önkénteseket toboroznak segélycsapatok szervezésére. Francia és angol híradások szerint Olaszországból is kísérlet történt volna munícióval megrakott repülőgépeknek Tetuanba való küldésére, de e repülőgépek egy része állítólag kénytelen volt Francia-Marokkóban leszállni, ahol mind származását, mind tartalmát megállapították volna. A semlegességi javaslatra eddig csupán Anglia felelt fenntartás nélküli elfogadással, támogatva azt Berlinben és Rómában is. Sőt Anglia hamarosan még tovább ment a példaadásban, amivel a hozzá közeledni akaró Németországot szándékoztak befolyásolni. Ettől ugyanis Olaszországra reméltek jó hatást. A londoni

kormány ugyanis nemcsak a hadianyagoknak, hanem még a polgári repülőgépeknek a Spanyolországba való kivitelét is betiltotta — bármely fél részére történjék is a szállítás. Portugália, mint szomszédos és közvetlenül érdekelt állam, elvben hozzájárult, de már kénytelen volt komoly fenntartásokkal élni főképp arra az esetre, ha a polgárháború valamilyen módon átcsapna a területére. Olaszország eleinte halogatta a hozzájárulását és ellenjavaslatokat tett, amelyek szerint nemcsak a fegyverszállítást, hanem a morális támogatást, mint gyűjtéseket, segédcapatok szervezését és a sajtókampányt is a nem-intervenció és neutralitás fogalma alá kellene vonni. Minthogy nyilvánvaló, hogy demokratikus államokban, mint Franciaország, a rokonszenv megnyilvánulását megtiltani nem lehet, a mai belpolitikai konstellációban pedig a személyes szabadság megsértésének tekintenék, ha francia állampolgárt meg akarnak akadályozni abban, hogy Spanyolországban az életét kockára tegye, nyilvánvaló, hogy ha Olaszország a megalkuvás lehetősége nélkül ragaszkodott volna ezekhez az ellenfeltételekhez, az egész akció zsákutcába jutott volna. A Németbirodalom bár elvben elfogadta a semlegességi nyilatkozatot, ha Oroszország is teljesen tartózkodik a beavatkozástól (?), egy lefoglalt repülőgép és több megölt állampolgár dolgában elégtételt vár a madridi kormánytól, mielőtt, a deklaráció aláírásával, segítségére sietne. Nagy megkönnyebbítést jelentett tehát az egész európai helyzetre, hogy Olaszország az eredeti francia javaslatához hozzájárult s fenntartásait későbbi tárgyalások útján akarja csak érvényesíteni, Németország pedig fegyveres hadianyagkiviteli tilalmat rendelt el Spanyolország felé.

Európa azért mégis hamarosan a választ el kerülni, hogy arról döntsön, áldozatul vesse-e oda magát a bolsevizmus pusztításának, vagy pedig egyik része felvegye a harcot — gyilkos, mindent megsemmisítéssel fenyegető harcot — a másik rész ellen? Vagy pedig van talán még valamilyen mód a társadalmi, gazdasági, világnézeti és hatalmi ellentétek olyan kiegyenlítésére, amely Európa egységét és vele a római keresztény civilizációt megmentheti? Itt nem a bolsevizmus és a fasizmus állnak egymással szemközt, amint ezt az orosz propaganda a hiszékeny Európával elhitette, hanem a bolsevizmus egész civilizációkat fenyegeti pusztulással, tehát a demokráciával kerül szembe, tekintet nélkül arra, hogy a többség akarata diktátorok vagy parlamentek útján érvényesül. Ha a polgári demokráciák ezt felismerik és felismerik azt is, hogy ebben a küzdelemben a fasizmus és a nemzeti szocializmus fegyvertársai, sőt szövetségesei is lehetnek, akkor lehet még optimizmussal a jövőbe nézni, mert Európa domináló polgári keresztény többsége ebben az esetben a demokrácia győzelmét jelentheti a kommunizmus diktatúrájával szemben. Ha ez a felismerés késik, akkor csak a különböző társadalmi és gazdasági koncepciók, erkölcsi és hatalmi erők megütközése marad hátra.

A hatalmi ellentétek kiegyenlítésére valóban sok minden történt az utóbbi időben. Bár talán, ilyen látszat mellett, szigorúan véve ugyanannyi történt az ellentétek kiélézésére is. A Dardanella-megegyezés megszüntetett egy Törökországra rákényszerített igazságtalan szolgalmat, tehát egy olyan okot, amely esetleg az új török birodalmat adott helyzetben háborús cselekedetre kényszerítette volna. De viszont megnyitotta az orosz flotta számára az utat a Közép-tengerre és ezzel újabb bontó erőt vitt be Európa e zárt tengerébe. Az, hogy Olaszország nem aláírója a montreux-i egyezményeknek, szintén inkább alkalmas arra, hogy a feszültséget növelje, semmint hogy csökkentse. A július 11-i német-osztrák megegyezést szerencsésen egészítette ki egy azóta létrejött gazdasági és személyforgalmat rendező egyezmény Berlin és Bécs között, amelynek egyik legkimagaslóbb pontja a németeknek Ausztriába való utazását büntető 1000 márkás vízum megszüntetése. De itt is láthatók a zavaró momentumok: az olimpiai fáklját hozó sport-

csapatot nemzeti szocialista demonstrációval fogadták Bécsben. Ennek következményeképpen az osztrák kormány felfüggesztette az amnesztiarendelet végrehajtását. Lehetséges, hogy az izléstelen demonstrációt agent provocateurök készítették elő és joggal remélhető, hogy ez nem zavarja meg a létrejött jó viszonyt, de hogy itt valami izzik a hamu alatt, ami veszélyt is rejt magában — az kétségtelen. Az olasz-német viszony javulását úgy az olimpiász alkalmával lejátszódó demonstráció, mint a spanyol kérdésben mutatott közös fellépés is bizonyítják. Ha a kommunista veszedelem Európa nyugatján is komolyabbá válik, úgy mindinkább valószínű, hogy az eredetileg taktikai célokat szolgáló német-olasz közeledés egy végleges hatalmi csoport alapjait vetette meg. Az angol diplomáciának sikerült tapintattal elérnie, hogy az úgynevezett Locarno-előkészítő konferencia, illetve a locarnói hatalmak júliusi konferenciája csak egyszerű hármas megbeszéléssé alakuljon át, amelynek a befejező közlemény szerint más célja nem volt, mint hogy egy Németországot és Olaszországot is magábanfoglaló locarnói értekezlet megtartását határozza el. Tudnivaló, hogy a németek alaptétele szerint ezen az értekezleten csak Nyugat-Európa biztonságát érintő kérdéseket: az új rajnai megegyezést, a nyugati légi Locarnót, szabad tárgyalni. A francia doktrína szerint Európa biztonságát viszont nem lehet nyugati és keleti részre osztani. A franciák tehát azon lesznek, hogy belevonják Németország keleti határainak kérdését is. Amilyen reményteljes maga a tény, hogy egy ilyen értekezlet októberben, ha közben egyéb veszélyes fordulat nem zavarja meg, létrejöhet, éppen olyan kockázatokkal is járhat ez az őshatalmi értekezlet. Hitler Ribbentropnak londoni nagykövetté való kinevezésével mindenesetre dokumentálta, hogy az angol-német jó viszony kiépítésére éppen annyi súlyt helyez, mint az olasz-német barátságra. Nagy-Britannia pedig hatalmi helyzetét lényegesen javította az Egyiptommal létrejött szövetségi szerződéssel, amely véget vet a súrlódásoknak és annak a veszedelmes helyzetnek, amelybe a birodalom érdekei a Szezi-csatoma körül jutottak. Hogy ebből, a spanyol tűzvész megvilágítása mellett egypár vonással odavetett helyzetképből ki milyen következtetéseket von le Európa szempontjából, az teljesen vérmérséklet és talán világfelfogás dolga. Remélnünk kell, hogy végül mégis a józanság fog az öngyilkosságba kergető erőknél felülemelkedni.

OTTLIK GYÖRGY

MAGYAR KISEBBSÉG ROMÁNIÁBAN

A súlyosbodó helyzet okai — Angheliescu újabb támadásai — Iskolaügyek, név- és vérelemzés, visszaramánosítás — A marosvécei gyűlés — Isac Emil a magyar színészet ellen — A Krenner-, Demeter-, Roska-per — Újabb elbocsátások — A marosvásárhelyi kultúrpalota ügye — A nagyszalontai árverés — Majláth és Makkos lemondása — Az erdőszentgyörgyi templomszentelés — A katolikus nagygyűlés

A MAGYAR NÉPKISEBBSÉG sorsa Romániában szinte óráról-órára rosszabbodik. Az állandó rosszabbodás egyik oka a feltartóztatlan leromlás, amely számban, anyagiakban és szellemiekben egyaránt észlelhető az ellene irányuló szakadatlan támadások következtében, amelyeket kivédeni, vagy visszaverni már alig van módja és ereje. A másik ok, hogy a legyengült népkisebbségnek egyre kíméletlenebb támadásokkal, egyre súlyosabb feladatokkal kell megküzdenie. Az atmoszféra ólmosan nehéz és a magyarság elleni gyűlölettel telített a válságát élő Romániában, úgyhogy az eddig bevált fegyverek egymásután válnak használhatatlanná a magyarság kezében. A szélsőjobboldali mozgalmak nemcsak az ország belső állapotát akarják megváltoztatni, hanem új utakra akarják terelni külpolitikailag is Romániát, — az országot megtartó nagyhatalmi pólusokat Párizs helyett Berlinben és Rómában keresve. A magyar népkisebbségre nézve azonban egy ilyen változás is legfeljebb újabb kétségeket hozna, mert Románia elkarnyarodása a jelenlegi szövetségi rendszertől egyúttal az ország belső konstrukciójának megváltoztatását is jelentené, és pedig a totális nemzetállam legkíméletlenebb módon való megvalósításával, amely ellenségének tart minden „nemlojális“ kisebbséget és amely még kérlelhetlenebb ellenfele a revizionista Magyarországnak, mint a jelenlegi áldemokrata ország. A jobboldali szelek már erősen fújnak és a kormányzat, amely leplezetlenül rokonszenvezik ezekkel a tömegekkel, igyekszik az ő rokonszenvéket is megnyerni. Erre pedig a legkönnyebb és legolcsóbb mód a jobboldal által követelt nacionalizmust kiszolgálni, elsősorban a népkisebbségek pusztítása által. Így az önös pártérdekek szépen összekapcsolódnak a „magasabb államérdekkel“, amely a jelenlegi felfogás szerint elsősorban az ország nacionalizálását és kisebbségek kipusztítását jelenti. Természetesen a bolgár és ukrán kisebbségek mellett a magyar az, amely elsősorban céltáblája ezeknek a támadásoknak, míg a lojális — valljuk meg, néha túllojális — németek békén élhetnek a „megértő“ állam kebelén. A divide et impera tanítása szépen érvényesül itt is és a magyarságnak számos küzdelmet kell megvívnia a német testvérkisebbséggel, amely ha egyebet nem tesz, úgy „régibűnöket“ szór a magyarság fejére. A közös kisebbségi arcvonala eszméje véglegesen a kútba esett és az erdélyi magyarság — igaz magyar sorshoz méltóan — irtózatossá elhagyatottságban folytatja harcát, amely egyre nehezebbé és sorsteljesebbé válik.

A magyarellenes hadjárat élén természetesen még mindig Angheliescu közoktatásügyi miniszter jár, aki valóban bámulatraméltó zsenialitással talál ki állandóan újabb és újabb módszereket a magyar kultúra megbénítására. Az ezévi érettségi vizsgákról pontos kimutatás eddig nem készült, de annyi ismeretes, hogy az országos bukási arányszám meghaladja az 50%-ot. Ez — az eddigi tapasztalatok alapján — annyit jelent, hogy a magyar érettségizők 80—90%-a bukott meg a vizsgákon. Úgy látszik ilyenformán akarják lassan

kipusztítani a magasabb képzettséggel rendelkező magyar középosztályt, amelyet anyagilag már úgyszólván teljesen elpusztítottak. Bármennyire fájdalmas is ez, sokkal súlyosabb és a népkisebbségi életben nagyobb horderejű ténykedése Anghelcsunak a magyar népiskolák rendszeres pusztítása. Az állam iskolák közül alig néhányban tanítanak magyarul. A tanítókat elbuktatták a nyelvvizsgákon és helyükbe román neveztek ki, vagy egyszerűen bezűntették az iskolát. Így pusztították el az utóbbi tanévben, részben egyszerű tanfelügyelői szóbeli rendeletre, Brassó három elemi iskoláját, tovább a megyében a bácsfalui, csemátfalui, krizbai, pürkereci, hosszúfalui, újfalui, keresztvári, tükrösi, zajzoni, tatrangi — Bihar megyében Nagyvárad négy elemi iskoláját, továbbá Nagyszalonta, Bikács, Bodonos, Keresztúr, Fugyi, Gyanta, Jákóhodos, Jánosfalva, Fugyivásárhely, Remete, Sonkolyos, Szalárd, Hegyközszentimre, Szántó és Telki magyar községek állami magyar iskoláit, illetve magyar tagozatait. De hasonló méretű a pusztítás a felekezeti iskolákban is, amelyeket a legképtelenebb indokokkal zárnak be. A gelencei iskola tragédiája iskolapéldája annak a módszernek, amelyet a román kormányzat alkalmaz. A régi iskolát „egészségügyi okok miatt“ bezárták. A gelenceiek erre új iskolát építettek. Amikor az épület készen volt a tanfelügyelő nem adta meg a nyilvánossági jogot. A gelenceiek erre elmentek instanciázni, aminek az lett a vége, hogy egyáltalán nem engedték meg az iskola megnyitását és most el akarják venni román iskola céljaira az új épületet.

De mindezeket túlmenően kíméletlenül folyik tovább a vér- és névelemzés és a „visszarománosítás“ akciója. Az anyakönyvi hivatalok rendszeresen román ortográfiával írják be az újszülöttek neveit és számos esetben görögkeletieknek jegyzik be a református, vagy katolikus szülők gyermekeit. A Kisekből így lesz Chis, a Trombitásokból Trámbitas, a Szabókból Sabau, a Nagyokból Nagh, a Kerekesekből Chereches stb. A székelyföldön hatósági segédlettel bukaresti orvosok, dr. Ramneantu Petre vezetésével vérvizsgálatot tartottak. Azt hirdették a falvakban, hogy kötelező oltást hajtanak végre, 20.092 székely ember vérért lopták így el — más kifejezés erre nincsen — és megtörtént a „tudományos“ összehasonlítás, amely oly módon hajtatott végre, hogy két nagy csoportot csináltak. Az egyikbe azoknak a vére került, akiket az orvosok nevük hangzása után románoknak minősítettek, a másikba pedig a többi székelyé. Erre megállapították, hogy a székelyek románok, mivel a vércsoportok egyeznek. Ezenfelül a Tiszavidéken végrehajtott magyar vérvizsgálat adatait is felhasználták és megállapították, hogy a magyar és székely vér teljesen különbözik egymástól, míg a székely és román egyezik, ergo: a székelyek kétségkívül elmagyarosodott románok. A vérvizsgálatról kiadott mű a Román Akadémia 20.000 leies Oroveanu-díját nyerte el Bukarestben. Ilyen körülmények között szinte magától értetődő Anghelcsu közoktatásügyi miniszter május végén kiadott körrendeleté „a székelyek által lakott területeken és a határ mentén élő románok eredeti nemzetiségükre való visszatérítéséről“. — A rendelet szerint az Összes állami iskolák és a román nyelven tanító magániskolák kötelesek az említett helyeken élő „elnemzetlenített“ lakosság „segítségére“ sietni. Minden egyes iskola vidékének egy-egy községét veszi „védelem alá“ és tényleges segítséget nyújt az illető görögkeleti egyháznak harang, kegyszerek és szentképek beszerzése tekintetében. Minden iskola gondoskodik román könyvtárról, azonkívül minden iskola lehetőségéhez mérten több „elnemzetlenített“ gyermeket vesz gondozás alá internátusában. Minden iskola kulturális és nemzeti működést fog folytatni tanítói és tanulói útján a kiválasztott községben, ahová legalább kétszer évente ellátogat. A közoktatásügyi miniszter ezt a rendeletet megküldte a belügyminisztériumnak is kérve, hogy annak alantas szervei támogassák a határozat végrehajtását. Szépen kapcsolódik

ehhez a rendelethez Miron Christea pátriárka felhívása a görögkeleti papsághoz. „Felhívom Önöket, alakítsanak papokból és kántorokból missziós csoportokat, amelyek ismételten bejárják a Székelyföldet, vonzó istentiszteleteket, szentbeszédeket tartanak, énekeljenek és egyházi ajándékokat osztogassanak. Meg fogják látni, hogy ez a munka meghozza a kívánt eredményt!“ Szóval a román kisebbségi politika: anyagiakban tönkretenni a kisebbséged megfosztani vezető osztályától, megrabolni műveltségétől és művelődés, lehetőségétől, a legdurvább módon asszimilálni és azután a megfélemlített, talajtvesztett népet szentbeszédekkel és egyházi ajándékokkal, hatósági segédlettel szépen beteregni a bizánci egyház kebelébe. Ez a kívánt eredmény, amelyet Románia pátriárkája elérni óhajt és bizonyosra vesz. És hogy a magyar múltnak még leghalványabb emléke is kivesszen, a nyáron megindult a „képrombolás“ Erdélyszerte. Úgyszólván az összes magyar vonatkozású szobrokat, emléktáblákat, képeket eltüntették a városokból és falvakból. Sikerült Erdélyt átfesteniök románra.

A magyarság minden erejének megfeszítésével küzd ez ellen a hadjárat ellen. Az Országos Magyar Párt jogvédő irodái túl vannak zsúfolva munkával és a magyar törvényhozók állandóan Bukarestet járkák, hogy a panaszosok ügyeit elintézzék. Hogy ez minden jóakarát és minden fáradozás ellenére milyen csekély eredménnyel történik, az elképzelhető. Bukarestben könnyen osztogatnak soha be nem váltandó ígéreteket és ha ott orvosolnak is valamilyen sérelmet, Erdély messze van és ki törődik azzal, hogy mit mondanak Bukarestben. A tanfelügyelő és a csendőr szuverén úr, aki legfeljebb közigazgatási bírósági ítélet előtt hajlik meg, anélkül azonban, hogy az ítélet általános érvényét elismerné. Így azután, ha sikerül is egy kedvező ítéletet kiverekedni, a következő napon ugyanazt a sérelmet ugyanaz az ember gondolkodás nélkül újból elköveti. Mégsem szabad azonban a párt jogszerű és alkotmányos munkáját meddőnek tekinteni, mert súlyos, emberfeletti munkája eredményeket mégis felmutat, és minden fáradozást megér akár egyetlen megmentett iskola, vagy egyetlen megmentett magyar.

A kultúra megtartásáért azonban másutt is erős küzdelem folyik. Legkiemelkedőbb eseménye ennek a küzdelemnek az Erdélyi Helikon ezidei marosvécsi gyűlése volt, amelyen nagyjelentőségű határozatokat hoztak. Így elsősorban elhatározták, hogy a Helikon tudományos könyvtársorozatot indít meg, hogy az időszerű tudományos kérdéseket megfelelő színvonalon ismertessék. A magyar kultúrától és tudománytól hermetikusan elzárt Erdélyben ennek a könyvsorozatnak óriási hivatása lesz. Ugyanekkor elhatározták, hogy szorosan együttműködnek a népművelés feladatainak vállalásában a rokon intézményekkel és megkönnyítik a népművelési füzetek kiadását, valamint a népkönyvtárak felállítását egyelőre 29 faluban, aminek anyagi feltételeit már megszerezték. Elsősorban a Kacsó Sándor által Brassóban megindított Ágisz-szövetkezet ezirányú működését támogatják. Bánffy Miklós gróf a gyűlésen bejelentette, hogy a Szépművészek Céhe a kolozsvári Magyar Színházzal egyetemben állandó drámapályázatot hirdet. A pályadíj harmincezer lei. A pályázaton kizáróan romániai szerzők magyar nyelven írott műveit veszik figyelembe.

A Helikon tehát erejét messze meghaladóan nyújtott segédkezet az erdélyi magyar színházasoknak a drámapályázat kiírásával. Rövidesen megjött erre is román részről a megfelelő válasz. Isac Emil erdélyi születési főfelügyelő a sajtónak kijelentette, hogy a szépművészeti minisztérium megszünteti a kerületi rendszert és a koncessziókat az egész országra szólóan adja ki. Isac Emil ehhez hozzáfűzte, hogy erősen meg fogja rostálni a színházigazgatókat és egyúttal erélyesen fellép a műkedvelő előadások ellen, amelyek a „művészi nívót“ veszélyeztetik. Egyúttal gondoskodik arról is, hogy

a magyar színházak a jövőben ne hanyagolhassák el a román színműírók darabjainak bemutatását. A jövőbeni helyzet tehát az, hogy a színigazgató, aki játszási engedélyt kap, az országban bárhol játszhatik — ahol a várostól is engedélyt kap. A helyzetet egy kis példa ékesen illusztrálja: Szabadkai József színigazgató júniusban játszási engedélyt kért Máramarosszigeten a város időközi bizottságától. A bizottság a kérést elutasította azzal a példátlan indokolással, hogy Máramarosszigeten mindössze hat magyar család él és így felesleges a magyar színtársulat vendégszereplése! A további helyzet pedig az, hogy a román színtársulatok, melyek természetesen előnyben részesülnek, elfoglalják a városi színházakat és a „nagyobb szabadság“ jegyében nem engedik helyhezjutni a magyarokat, akik így az országúton maradnak. A műkedvelő előadások megszorításával pedig a magyarság egyik legjobb kulturális eszköze hull ki a kézből.

Nem volt szegény az utóbbi néhány hónap az ítéletekben és perekben sem. A legmegdöbbentőbb és legfájdalmasabb az az ítélet volt, amelyet a semmitőszék erősített meg Krenner Miklós, az erdélyi magyar újságírók nesztorja perében. Krenner 1933 húsvétján az Ellenzékbe vezércikket írt „Húsvéti harangszó“ címen. Cikkében foglalkozott a transzilvánizmus és az önkormányzat kérdésével is. Az ügyészség a Mărăzescu—Mironescu törvény alapján emelt ellene vádat. A törvényszék, drámai tárgyalás után Krennert kéthónapi fogházra, politikai jogainak öt évi és újságírói működésének három évi eltiltására ítélte. Az ítélet óriási megdöbbenést keltett, azonban azt úgy a tábla, mint legutóbb a semmitőszék is helybenhagyta, illetve jogerőre emelte. Dr. Roska Márton, a kiváló régészt az egyetemi tanács állásából felfüggesztette és illetményei kiutalását is beszüntette, a hatóság pedig közrend elleni vétség alapján indított eljárást ellene, mert tanulmányt írt az EKE kiadásában Budapesten megjelent „A történeti Erdély“ című műbe. Roska Márton ügyében csak ősszel hoznak ítéletet. Ghibu Onisojfor egyetemi tanár az elmúlt évben a zilahi Wesselényi-kollégium ellen indított hajszát és azt javasolta, hogy az állam a kollégiumot, mint volt magyar állami tulajdont vegye birtokába. Ghibu akciójára Demeter Béla újságíró válaszolt a Keleti Újság-ban, leleplezve a professzor üzemek. Ghibu pert indította Demeter ellen, akit végül is háromhavi fogházra és 40.000 lei kártérítésre ítélte a kolozsvári törvényszék. De ki tudná a számát azoknak a pereknek és ítéleteknek, amelyek szürke kis magyar egzisztenciákat törtek derékban ketté, vagy pusztítottak el. A Magyar Párt csak a „nyelvnemtudás“ miatt elcsapott kisebbségi postások ügyéből 470 esetben indított pert és ezekhez csatlakozik a vasutasok, tanítók és egyéb alkalmazottak ezreinek pere.

De változatlanul tart tovább a magyar közvagyon kisajátítása és elrablása is. Marosvásárhely híres Kultúrpalotáját Dandea úr, az időközi bizottság elnöke a Fundatia Carol nevű román egyesületnek akarja átadni ajándékképpen, mert a kultúrpalota „nem fizeti ki magát“. Itt volt ugyanis a film-színház, amelynek látogatottsága erősen megcsappant a színmagyar városban, miután a magyarnyelvű feliratokat eltiltották. Az ugyanitt elhelyezett könyvtárt alig látogatják, mert egyrészt az „államellenes“ műveket még annak idején kivették belőle, másrészt 17 éve egyetlen könyvet sem vásároltak. A Kultúrpalotát Marosvásárhely polgársága a századforduló körül két és félmillió aranykoronáért építette és számos műkincsét, — így egy híres Munkácsy-képet — ugyancsak közadakozásból vásárolta. A Magyar Párt helyi tagozata most kénytelen perrel támadni meg az időközi bizottság döntését. Nagyszalonta város vagyonát pedig a napokban elárverezték a város 8 milliós tartozása fejében. A nagyértékű városi ingatlanokat természetesen potom pénzen románok vásárolták meg, miután a város román vezetősége elköttyavetyélte a vagyont és súlyos adósságokkal terhelte meg a várost. De vajjon

folytassuk-e a felsorolást? Mindezek után szinte magától értetődik, hogy a kormány betiltotta a Magyar Párt Sepsiszentgyörgyre tervezett nagygyűlését, azzal az indokolással, hogy a politikai helyzet túlfeszült ilyen nagyarányú gyűlés megtartására. Ugyanakkor azonban a román pártok nyakra-főre tartják gyűléseiket, amelyeken az uszítás nem tartozik a másodrendű tényezők közé.

Az egyházi életben nagyjelentőségű személyi változások történtek Erdélyben. A kitűnő Majláth Gusztáv Károly gróf római katolikus püspök helyére utódlási joggal Vorbruchner Adolfot nevezte ki a Szentszék, akinek püspökké szentelése fényes külsőségek között zajlott le Gyulafehérvárt. A szertartást Cisar érsek végezte a másik két erdélyi püspök Fiedler István és Pacha Ágoston segédletével. Erdély másik nagy püspöke, Makkai Sándor is megvált püspöki székétől és a debreceni egyetem egyik tanszékét foglalta el. Távozása súlyos veszteséget jelent Erdélyre nézve, amelynek egyik leghivatottabb szellemi vezére volt. Helyét Vásárhelyi János volt püspökhelyettes foglalta el, akinek püspöki működése elé nagy reménységekkel tekintenek. Az új református püspök első főpásztori ténykedése felemelő ünnepség keretében történt. Vásárhelyi János felszentelte az erdőszentgyörgyi újjáépített ősi kálvinista templomot, a Rhédeyek ősi templomát, amelynek újjáépítésére Mary, Nagybritannia özvegy királynéja nyújtott segédkezet, nagyanyjának Rhédey Klaudina grófnőnek emlékezetére. Nem kevésbé volt jelentőségteljes Vorbruchner Adolf püspök első tevékenysége sem, aki a marosvásárhelyi katolikus nagygyűlés előtt jelent meg első ízben püspöki minőségben a hívek előtt. A katolikus nagygyűlés ezeket vonzott a székely fővárosba és a körmenet végeláthatatlan soraiba messze községek küldöttségei jelentek meg. A nagygyűlés letárgyalta az összes aktuális problémákat és meghatározta a legközelebbi teendőket. A szörnyű nyomás alatt szenvedő magyarság élnitudásának egy újabb megnyilatkozása volt a nagygyűlés, amely újból egybefogta láthatóan is Erdély katolikus magyarságát.

ZATHURECZKY GYULA

FILMÉLET A TAVASZI ÉS NYÁRI ÉVADBAN

A TÉLI ÉVAD ÓTA a filmélet nem hozott nagyszámú rendkívül kimagasló alkotást, de új és jelentős kérdések tömkelegét vetette fel kisebb alkotásaival. Ezek a problémák: a szinkronizálás, a színes filmek színproblémái, a plasztikus film, az oktatófilm és szerepe az iskolában stb. különösen időszerűvé teszik a beszámolót. Az elmúlt évad a maga problémáival mintegy bevezetésül szolgálhat az új évadhoz, hiszen ezek a kérdések fokozottabb mértékben jelentkeznek majd a jövőben.

Nagy számban találkoztunk ismét operettekkel és zenés vígjátékokkal, noha a termelés e téren csökkent az előző évekéhez képest. (Csókra születtem, Nagymama, Dubarry, Csókos órák, Nem élhetek muzikaszó nélkül, Felhívás keringőre, Mit hozott a gólya, Fehér ló, Kacagj Bajazzo, Okos mama, Kaland az operabálon, Bécsi randevú, Csókra lányok, Mindenki a fedélzetre, stb.) Akadt egynéhány közöttük, amely nagyszerűen felépített képeivel, változatos ritmusával, színes és gazdag képkapcsolásai miatt említést érdemel. (Broadway Melody, Kubai táncos, Rivaldafény 1936., Rose Marie stb.) A téli évad óta nagynehezen megindult szinkronizálás általánosságban azokat az eredményeket hozta, melyeket az őszi évad elején előre jeleztünk. A szinkronizált filmek kivétel nélkül szomorú képet mutattak és bár a legtöbb már eleve gyenge alkotásnak számított, legnagyobb része mégis főleg a szinkronnak köszönhette bukását. A közönséget elsősorban a technikai eredmények kedvetlenítették el, e tekintetben természetesen még sok a kívánni való, de tökéletes eredményeket sohase tudunk elérni. A technikai problémákon kívül kitűnt azonban a szinkronizálásnak egy komoly művészi problémája is. Hagyjuk egyelőre az első szinkronizált filmeket (4½ Muskétás, Ne sírj édesanyám, Az én fiam), vegyük elő az utolsók egyikét. A sivatagon keresztül c. filmalkotásról van szó, amely elsősorban a May-rajongóknak okozhatott sok keserű csalódást primitív tartalmi felépítésével és meséjének naív fordulataival, melyeket a közvetlen szemlélet még jobban kiclezett, még tűrhetetlenebbé tett. Művészi szempontból azonban a formai tévedések még kirívóbbak voltak, a disszonáns hatást ugyanis a kép és hang közötti ellentét még fokozta. A hang és a kép, a mozgókép kifejezési törvényei szerint nemcsak technikai, illetve külső kapcsolatban van egymással, hanem belsőleg is egységet képez. A filmen minden eddigi szinkronizált filmnél jellemzőbben láthatuk, hogy az idegen

milió, az idegen szokások, az idegen kultúra és civilizáció, az idegen emberek mozgóképeire nem lehet idegen hangbenyomásokat erőszakolni. S valóban a film naiv, szinte nevetséges belső fordulatai nem okoztak olyan disszonáns hatást, mint a keleti sivatagban, keleti milióban, keleti külsőben és keleti szokások közt élő emberek magyar beszéde, amelynek még meg volt az a nagy hibája, hogy színpadias volt, erőltetett és patetikus, tehát egészen elhibázott volt a magyar színészek beszédtechnikája is.

A hang és a kép belső kapcsolata szempontjából a 4 és y_2 Mus-kétás c. darab könnyebben elviselte a szinkronizálást. A Sivatagon keresztül c. kép művészi jelentéktelensége ellenére sem volt szinkronizálásra alkalmas. A szinkronizálásnak legkomolyabb művészi problémája tehát, hogy a kép és a hang belső tartalmi szempontból kapcsolatban legyen egymással, ne legyen ellentmondás a képek és az új hangbenyomások között. Úgy látszik azonban, a szakember a szinkronizálandó darabok kiválasztásánál nem sokat törődött ezekkel a kérdésekkel, vagy talán tudomást sem szerzett róluk. Az én fiam és a Sivatagon keresztül c. film legalább is erre mutat.

Az elmúlt évad néhány filmje felvetette a mozgókép színproblémáit is, sőt akadt egy a harmadik dimenzió megoldására is. (La Cucaracha, Hiúság vására, a nagyszámú színes trükkfilm; Audioszkop.) Nyilvánvaló, hogy a színes mozgókép nem újkeletű. Már a film első éveiben próbálkoztak színesítéssel (technikai felkészültség híján kézzel festettek), egyszerűen már akkor tudatában voltak annak, hogy színek nélkül a mozgókép nem ad tökéletes képet az életről. Az elmúlt hónapok színesfilmjei azonban bizonyosságot tettek arról, hogy még ma sem jutottunk el a tökéletes technikai megoldáshoz s hogy művészi szempontból éppenséggel még több kívánni való van hátra. Egyúttal ismét kísért egy idegen művészet befolyása. Az elmúlt hónapok színesfilmjei rikító, erős, keresett színeikkel s a színekhez erőszakolt képeikkel arra engednek következtetni, hogy a színes filmek a kezdet kezdetén erősen a festészet hatása alá kerülnek majd. A szín uralodik a tartalom és a formán. E tekintetben talán még a színes trükkfilmek voltak kevésbé bántóak: a mese és a karikatúra világa könnyebben elbírja a természetellenes színeket. Nem is lesz addig komoly művészi eredménye a színnek a mozgóképen, míg a gyakorlat és a technika nem teremti meg az élet természetes színeit és színárnyalatait. A színnek természetesen a mozgóképen csak másodsorban lehetnek kifejezési céljai, elsősorban mint életjelenségnek van jelentősége, mint a hangnak vagy a harmadik dimenzióknak. Kiegészítik a film életképét. A harmadik dimenzió kísérletei különben még csak a kezdet kezdetén tartanak. (Audioszkop.)

A MAGYAR FILMÉLETBEN sok biztató, de még több nyugtalanító jelenséggel találkoztunk. A nagyszámú magyar film közül kevés érdemel említést. A nagy mohóság, amellyel nekifogtak a gyártásnak (igaz ugyan, hogy ebben a szinkron-rendeletnek is volt valami része) sok átlagon aluli darabot hozott felszínre (Címzett ismeretlen, Nagymama, Barátságos arcot kérek), s az anyagi sikertelenség, sőt bukás

(mint azt már előre megmondottuk) sokakat vitt anyagi romlásba. A Légy jó mindhalálig Móricz Zsigmond regényéből, illetve színpadi alkotásából készült s azonkívül, hogy hemzsegett a reprodukált, a filmre projiciált színpad hibáitól, jellemzően, szemléltetően mutatta (ami a színpadon Vaszary Piroska egyénisége és kora miatt kevésbé tűnt fel), hogy mennyire elhibázott a főszereplő Nyilas Misi gyermek-egyénsége, illetve hogy mennyire roskadozott parányi egyénisége a nagy gondolatok és hatalmas eszmék súlya alatt. A premier plan megmutatta, hogy a fejletlen test és parányi lélek abban a fejlődő szellemben és gyermek-diák miliőben nem tudja a felnőtt Móricz Zsigmond nagy eszméit magába fogadni és mennyire nem tudja elhittetni, hogy tőle származnak, kicsi világának kicsi élményeiből fakadtak.

A Nem élhetek muzsikaszó nélkül, — mintha éveken keresztül nem kaptunk volna eleget a magyar specialitásnak tulajdonított ihajtyuhaj világból — filmre vitte ugyancsak Móricz hasonló című színművét. Nem akarjuk részletezni, hogy milyen kevés köze van ennek a világnak a magyar falu életéhez, hogy milyen hazug képet ad a mai magyar falu lelkéről (a falu-kutatók beszélhetnének róla), amely súlyos problémáival a nélkülözések karjaiban sokszor élethalál harcát vívja; hősiezen és türelmesen. Csak attól féltünk, hogy véletlenségből egyetlen egy idegen is betoppan abba a moziba, ahol ezt a filmet vetítik. Nem csoda, hogy később már nem tudtunk megbotráncozni, amikor megjelent az egyik nagy filmszínházban ennek a képnek hasonló nyugateurópai vetülete, a nyugateurópai ember magyar kultúraszemléletének dokumentuma, A telivér leány. Mit várhatunk az idegen szemlélettől, ha jómagunk teremtjük meg ezt a felfogást, ha mi éltetjük és tápláljuk?! A filmcenzúrának mindenestre ezen a területen is sok komoly munkája akadna. Mert hajítófát ér minden propaganda, a legügyesebb és legtarkább reklám, ha a legtökéletesebb és legmodernebb reklámlehetőség, a film mozgóképeivel, azoknak szemléltető, szuggesztív-intuitív erejével ezt a felfogást hirdeti rólunk. Fokozatosan és öntudatlanul lesz úrrá ez a felfogás, ez a hazug szemlélet és különösen hangzik, de sok igazság lehet abban, hogy később már a közvetlen szemlélet, az élő valóság sem fogja meggyőzni az ellenkezőről az idegent.

A téli évad első tartalmi szempontból elfogadhatóbb filmje után (Az új földesúr) megjött az első drámai kísérlet is (Café Moskva). Nem hozott semmi újat, sem tárgyában, illetve tartalmi törekvéseiben, sem formaművészetében, a rendezésből. Jelentősége, hogy az évek óta burjánzó nagyszámú operett és zenész vígjáték helyett végre megindította a komolyabb irányt. Az új földesúr és Café Moskva jutalomban részesült (Az új földesúr hat, A Café Moskva három szinkronjegyet kapott). Sajnáljuk, hogy az Ember a híd alatt c. darab, amely ugyan nem nagyon emelkedett az átlagalkotások fölé, de formaművészetében először mutatott filmszerű törekvéseket, sőt filmszerű eredményeket s e tekintetben felette állt a másik kettőnek, nem részesült jutalomban.

Az új szinkron-rendelet, amely az előzőt bizonyos tekintetben korigálta, üdvös változásokat hozott. Minthogy előnyben részesíti

a magyar filmet a szinkronizált külföldi filmekkel szemben (a magyar film több szinkronjegyet kap), a tőke természetesen nagyobb kedvvel gyárt majd magyar filmet, tehát a rendelet új változata fokozottabb mértékben biztosítja a magyar film jövőjét. Bizonyos, hogy a másodhetes mozikban dívó két slágeres rendszer megszüntetése is fellendítette a gyártást, hiszen rövid idő alatt egy csomó kisebb magyar filmet gyártottak. Az új rendelkezések értelmében ugyanis a második film nem haladhatja meg az 1200 métert. A filmgyártásnak egyik legkomolyabb problémája azonban még ma is megoldatlanul áll. Tőke nélkül nincs film és nagy tőke nélkül nincs nagy film. Lehetőséget kellene nyújtani a tőkének, hogy több kisebb film helyett egy nagyobb filmet gyártson, természetesen nagyobb tőkével, így az ipar és kereskedelem egyformán jól járna, viszont a magyar filmet lassan megszabadulna a néhány hét alatt összetákolt, szegényes filmektől. Ismételjük, kereskedelemnek és iparnak mindegy, hiszen a tőke egyformán forog, csak nagyobb teret nyújt a művészi lehetőségek kiaknázására. Ennek pedig semmi akadálya sem volna, ha a tőke nagy kedvezményeket kapna ilyen esetben, nagyobbakat, mint több kisebb film esetén együttvéve s ha jutalom esetén a szinkron jegyek számát a felhasznált tőke nagyságától is függővé tennék. Ha e téren nem történnek komolyabb intézkedések, a magyar film ügye kátyúba jut. A közönség megunta már (mint az elmúlt évad megbukott darabjai bizonyítják) az évek óta egy témakörben mozgó, egynívójú, egyforma stílusú rendelkezéseket és egyformán szegényes tőkével néhány hét leforgása alatt összetákolt filmeket. Az Új földesúrnak elsősorban az lehet a tanulsága, hogy a nagyobb tőke legtöbb esetben meghozza a nagyobb anyagi sikert.

A külföldi filmek tetemes része témakörben és kidolgozásban a némafilmhez tért vissza. (Halálfejes lobogó, Lázadók.) Különösebb eredményeket ugyan nem hoztak, de az időbeli történés változatossága, a ritmus sebessége és a milió jelentősebb, szélesebb szerepe egészséges levegőt teremtett. Ezek között akadt azonban néhány, amely a némafilm egykori hatalmas eredményeit még távolról se közelítette meg, sőt rendkívüli nagy csalódást okozott. (Keresztes hadjárat, Pompeji pusztulása.) A közönség filmszemléletének sokat használt az évad végén a negyvenéves film kezdetleges alkotásainak felújítása. A kezdetleges, technikailag és sokszor művészileg is primitív képeken számos romlatlan, tiszta filmszerű motívumot találhatott a szemlélő.

Ezeken kívül is volt még több említésre méltó alkotás, (Almok kertje, A pénz rabjai, Vágy, A szent és rajongója, Golem stb.) de éppen a roppant hűhóval beharangozott darab, Wells: Mi lesz holnap? c. filmje (W. C. Mencias) nagy csalódást hozott nemcsak a kritikusnak, hanem a közönségnek is. Ez a nagy csalódás és bukás azonban előrelátható volt, mert Wells regényét csak a legnagyobb félreértés árán vetíthették filmre. Nyilvánvaló, hogy a leggazdagabb technikai felkészültség és a legmesszebbmenő áldozatkészség sem tudja eltüntetni azokat a különbségeket, amelyek a mozgókép és a nyelvi kifejezés között kifejezési erejükben és természetükben megnyilvánulnak. Ezen a területen természetesen nem tudott versenyezni a mozgókép a

nyelvi kifejezés korlátlan lehetőségeivel és Wells írói képzeletével. Az eredménytelenségek és sikertelen próbálkozások elkezdődtek a műteremben és tovább folytatódtak a mozi nézőterén, a közönség körében. A közönség ugyanis, amely a nyelv elvont kifejezési természete és korlátlan, szabad lehetőségei szerint egyénenként maga is teremt, szabadon, szinte gátlás nélkül alkot és elképzeli, ha irodalmi alkotásokat élvez, a mozi nézőterén csupán az előtte lepergő mozgóképekre volt utalva. Ezek a képek természetüknél fogva élesen körvonalazták Wells írói képzeletének fantasztikus elgondolásait s ezáltal, hogy az elvont képeket a szemléletben objektiválták, lehullott róluk a képzelet fantasztikus, korlátlanul száguldó leple s így a mozgóképek leláncolták, gúzsba kötötték a közönség alkotóképzeletét. Nem maradt tehát más a szemlélőnek, mint azok a mozgóképek, melyeket a rendező a regényből tárgyiasított, ezek azonban a regény hatalmas képzeletanyagához képest vajmi szegényes képet nyújtottak.

Az évad művészi eseményei: a Mazurka, az örvény és a Boldogság c. filmek voltak. Az elmúlt évek nagy művészi alkotásai, amelyek: az Extázis, az Ordonánc, a Moszkvai éjszakák és részben a Nocturno is, mind legnagyobb részben az orosz stílus formaművészetét tükrözték, a szimbolikus lehetőségek néha szélsőségesen (Extázis) uralkodtak a formán, ellenben a ritmus kevésbé érvényesült a kifejezési törekvéseknél. Csak Paul Czinner alkotásában, az Álmodó szájában találtunk a szimbolikus törekvések mellett a ritmus szempontjából is kifogástalan formaművészetet. A Mazurkában, mely Willy Forst mesteri rendezését dicséri, évek óta először tűnt fel nagyobb arányban a ritmus kifejezési lehetősége. A darab megérdemelt sikerét a zseniális képkapcsolás mellett a változatos és művészi módon felépített ritmusnak köszönheti. Tagadhatatlan azonban, hogy a színészek kiválasztása is filmszerű alkotóképzeletre mutat, mert hiánytalanul jellemző képiességük első pillanattól kezdve megadta már puszta megjelenésükkel is egyéniségüket. Gondoljunk csak az énekesnő, illetve az első asszony képére (Pola Negri), akinek a megszemélyesítőjét Forst a tengeren túlról hozatta ide, vagy a leány mozgóképeire, esetleg Michailow, illetőleg Kirow mozgóképeire.

Az első képek rohanó ritmusa jellemezi az egész darab tartalmi és formai felépítettségét. (Az autó rohan az állomásra az anyával és leányával.) A ritmus elsősorban a darab tartalmi részében érvényesül, de a formában is művészi módon jut kifejezésre. A képek időtartama és a képkapcsolás ritmusa szempontjából két klasszikus képcsoportot emelünk ki. A zeneiskola egyik tanulótermében vagyunk. Liza megpillantja az ajtóban Michailow alakját. Közben megnyílik a másik ajtó, a leány zenetanára jelenik meg, aki gyors egymásutánban, megállás nélkül mondja el mondanivalóját. Mozgása, megjelenése és távozása mind fokozott ritmusban történik. Amikor egyedül maradnak, a történet megáll, az alakok állnak és hallgatnak. A jelenet közepén vagyunk. Érezzük a közeledő vihar előtti fojtott nyugalmat és csendet. Attól a pillanattól kezdve, hogy a leány határozottsága beleszól a nyugalomba és tanításra szólítja fel a férfit, a ritmus sebessége ismét emelkedőben van, egyúttal a férfi veszi át annak irányítását. Lassan, de észrevehetően fokozódik a ritmus, míg a tábla előtt eléri a tetőfokát és váratlanul feloldódik a csókjelenetben, amelynek testi és lelki hatását a gyermek-leányra egyszerű, de filmszerű motívumokkal szemlélteti, illetve szimbolizálja a rendező.

A ritmus hármas tagoltsága: a kezdés képeinek rövidege és a történés lüktető irama; az utána következő nyugalmi jelenet, annak pianója és a rákövetkező fortissimo olyasféle hatást gyakorolnak az emberre, mint a nyelvi befejezés területén egy verssornak jambikus-trochaikus lejtése. Művészi jelentősége és kifejezési ereje óriási. Változatosságot ad, az érdeklődést fokozza, amellet a képek belső tartalmát, lelki beállítottságát és hangulatát is visszatükrözi.

A másik képcsoport közvetlen Kirow háborúból való visszatérése előtt az estélyen játszódik le. Az asszony (Pola Negri) megjelenik az estélyen. Az egész termet nyugalom ulti meg: a párok és a csoportok halkan beszélgetnek. Az asszony kimérten, méltóságteljesen, lassú és vontatott ritmusban jön lefelé a lépcsón. Közben az egyik asszony megpillantja őt és meglepetésében elkiáltja a váratlanul megjelent asszony nevét. Egy pillanat és az egész terem nyugalma felborul. Mindenki feléje rohan, körülveszik, magukkal sodorják, rohannak vele és összevissza kiabálnak. Kisvártatva a legnagyobb ritmusban és a legnagyobb hangzavarban megszólal a zene: mazurkát játszik. Ebben a percben mindenki otthagyja, egy pillanat alatt senki sincs körülötte, maga is némán, mozdulatlanul áll és vár ... Szemlélődik, majd elmosolyodik. Nemsokára megjelenik Michailow és táncba viszi. A ritmus ismét megindul. A jelenet ritmusa hullámvonalyszerűen váltakozik és bevezeti az utána következő képeket, melyeknek belső történést a mazurka ritmusa uralja.

A film váltakozó ritmusa tartalmi és formai tökéletességét annak köszönheti, hogy a rendező zseniális módon bánt a tér- és időbeli kihagyásokkal, ugrásokkal. Segítségükkel mesteri módon kapcsolta egybe a cselekmény lényeges és hatásos fordulatait. Éleslátással és finom érzékkel hagyta el a művészi szempontból jelentéktelen tér- és időbeli jelenségeket és kapcsolatukat.

A pályaudvaron vagyunk. Még halljuk Liza utolsó szavait: arra kéri barátját, hogy az első számú székre üljön a hangversenyen. A következő képen már ott ülnek a hangversenyterem páholyában a széken. A színház öltözőjében vagyunk. Kirow van ott menyasszonyával. „Semmi sem tud bennünket elszakítani” — mondja Kirow s az egymást ölelő pár képebe már belefutnak a következők, a háború egymásbarohanó szimbolikus képei. Közvetlen utána már ott látjuk az anyát a gyermek ágya mellett stb. Végül a második rész második felében a gyilkosság után közvetlenül a pisztoly ott hever az asszony lábainál. A pisztoly képe premier plan-ban (az asszony meredten nézi), majd ugyancsak ez a kép következik, de a pisztoly más megvilágítása jelzi a más miliót; most már a bíróság asztalán fekszik, előtte pedig Liza áll és tanúskodik. Ami a cselekmény menete szempontjából lényegtelen a képeken, vagy a tér és időbeli folytonosságban fölösleges részeket, művészi érzékkel hagyta el, így tudta a változatos és rohanó ritmus mellett a cselekmény belső tömörségét és feszültségét megőrizni, sőt fokozni.

Végül, de nem utolsó sorban említjük meg a jelen és a múlt eseményeinek zseniális, hatásos és drámai egybekapcsolását, képcsoportjainak eredeti, meglepő egymásutánját, amelyek nagy mértékben fokozzák a művészi hatást, annyira, hogyha időrendbe állítanék a képek egymásutánját, a darab legalább felerészben elveszítené drámai erejét és feszültségét, művészi hatását.

Az évad vége felé jelent meg a két másik film: Az Örvény (Edmond T. Greville) és a Boldogság (L'Hebrier), Sok külső jelenségben hasonlítottak egymáshoz: mindkettő a francia szellem alkotása és tárgyuk első pillanatra szintén mutat külső hasonlóságot (egy férfi és egy nő viszonya áll a középpontban), nem csoda tehát, hogy a közönség és a kritika körében sok összehasonlításra adtak alkalmat. Mindkettő nagy sikert aratott, de az értékelés tekintetében kissé megoszlott a kritika véleménye, sokan a Boldogság-ot a másik fölé helyezték. A Boldogság meséjében, annak fordulataiban, motívumaiban talán eredetibb, frappánsabb, de nem vitatható, hogy az örvény forma-művészetében és filmszerűségében messze fölötte áll. Az utóbbi

tárgya és annak beállítottsága miatt sok vitára adott alkalmat: sokak szerint mélyen emberi, mások szerint túlságosan emberi, de ez élet-szemlélet és világnézet dolga. Lélektani problémái inkább a finom árnyalatok iránt mutattak érdeklődést, mint a nagy, markáns kérdések iránt. Formaművészetén azonban a harmónia, a kiegyensúlyozottság szelleme uralkodott. A néhány évvel ezelőtt nagyrészt orosz rendezési hagyományokon megindult francia filmgyártás, az orosz rendezők eredeti, zseniális, de gyakran szélsőséges és egyoldalú formatórképeit összhangba hozta a tartalommal. Ezt mutatta az örvény formaművésze. Képeinek és képcsoportjainak nyugodt tisztasága, a miliő rendkívüli művészi szerepe és az események belső ritmikus csoportosítása, végül szimbólumainak keresetlen világossága és tisztasága. E tekintetben az utolsó évék egyik legtökéletesebb alkotása. Rendkívüli sikere bizonyítéka annak, amit fejtegetéseink elején írtunk a közönség izlésváltozásáról, hogy a színpad lassan ráneveli a közönséget az igazi film értékelésére és élvezésére.

Akadtak ugyan néhányan, akik ráfogták, hogy cselekménye szegényes és ritmusa lassú, vontatott: pedig a képek mögött a történések nagy tömege játszódik le. A filmből két képcsoportot emelek ki. A férfi tudta, hogy felesége hűtlen lett hozzá. Az előző képek a tragédia, illetve a szerencsétlenség pillanatától kezdve szemléltetően mutatták a nő testi és lelki küzdelmeit, jóakarató harcait és egyre fogyó testi és lelki ellenállását. Vele párhuzamosan folyik a férfi lelki vívódása: akárhová megy és akárhol jelenik meg, minden (a folyóirat fedőlapján a színész, a rádió táncdala, a sporttudósítás, a mulató hangulata stb.) a legkülönbözőbb irányból testi nyomorúságát asszociálja. A férfi, aki felesége testi és lelki kínjait jól látja, emberi pillanataiban kezdi megérteni a nő nehéz vergődéseit. Lelkében a megcsalás keserű, inkább tragikus hangulatában indul a férfi lakására. Attól a pillanattól kezdve, hogy belépett az ajtón, a képen alig történik valami, a férfi lelkében azonban egy egész világ változik meg: ezek a képek magyarázzák meg utolsó vallomása öszintéségét.

A férfi tehát belépett az ajtón és szemben áll a másik férfival, aki csupasz mellett és karokkal áll vele szemben. A két kép váltakozik: a férjé, aki két karjával a botra roskadva áll és a másik, akinek hatalmas termetén a feszülő és domboruló izmok az élet egészségét sugározzák. Aztán premier plan-ban a két botra támaszkodó kéz és a megroskadt alsótest és a másik férfi képe, akinek a feje a férj tragikus szemléletében a szégyentől és a bűnbánattól meghajlik. Közben refrainként ismétlődnek a miliő képei: a szoba falain a sportideál különböző képei, kitáguló és büszkén domborodó mellkassal, feszülő izomzattal. Az egész miliő a férfi, az izomóriás testének szépségét, erejét és egészségét hirdeti. Végül megpillantja a sezlont, mellette egy asztalkán a felesége képét, végül a sezlondon testi szerelmük félreérthetetlen nyomait. Nincs egy mozdulat, még egy hangot sem hallat, csak megfordul és eltávozik, összeroskadt alakja, tragikus tekintete és később az asszony előtt szemének szomorú, de megbékülő fénye hirdeti, hogy beletörődött tragikus sorsába: megérti és megbocsátja az asszony bűnét. A következő képeken együtt találjuk otthonukban a férfit és a nőt. A nő arról tesz vallomást, hogy mindig és mindenkor változatlanul csak őt szerette. A férj válasza, de a képe is azt mutatja, hogy ezt a vallomást őszintén elhiszi, mert abban az előző miliőben, mélyen emberi szemléletén keresztül megértette, hogy a nőnek nem lehetett elég ereje a küzdelemre, amelynek indító okát saját testének nyomorúságában hordja. De bizonyos abban is, hogy bűnéhez lelkének kevés köze volt.

Ezt tükrözteti az utolsó jelenet képcsoportja is. Fönn magasan, a hegy tetején sötét gyászruhában, mozdulatlanul áll a nő. Előtte a hatalmas, gigászi miliő az előtérben a mérnök szellemének és lelkének monumentálisán tárgyasított alkotásával. Ezek a képek oldják meg megnyugtatóan a film erkölcsi problémáit is. Az asszony férje szellemének

megkövesedett emléke felett elhárítja magától a másik férfi közeledését. Csak aki megértette a darab mélyen emberi problémáit és szándékait, tudta azt zavartalanul, gátlás és ellentmondás nélkül élvezni. A film megtisztult formaművészetével és tisztán emberi beállítottságával tipikusan a francia szellem alkotása.

A két utolsó darab műsoron volt egy jó ideig a nyári évad elején is. A nyári évad többi alkotása, noha akadt köztük egy-két komolyabb törekvés is, művészi eredményeket nem hozott. (Égő határok, Titkos randevú, Golem, Kenyér, stb.) Csak egynéhány trükkfilm okozott ismét kellemes meglepetést (Miky mosolygó muzsikája). Az évad mélypontját a régi műfaj, a filmszkeccs felújítása jelentette. Nemcsak a műfaj természete segítette ezt elő: ismét együtt láttuk a filmet és a színpadot a legnagyobb összevisszaságban, de a darabok maguk is a legprimitívebb tákolmányok (Forog az idegen, Szomorú csütörtök, vidám vasárnap, stb.). Csak a programnélküli forró nyári napok menthetik némileg alkotóikat és közönségüket. Különösebb jelentőségük azonban a közönség állásfoglalása és fejlődő ízlése szempontjából éppen a nyári évadra való tekintettel nem lehetett.

A TUDOMÁNYOS FILM világából elsősorban az Ufa nagyszabású kultúrfilmjeit kell megemlítenünk. A német filmtermelés az utolsó időben kevés nagy művészi filmet alkotott. É tekintetben az utolsó években nagy lendülettel megindult francia filmgyártás sokkal több komolyabb, filmszerűbb és harmonikusabb alkotással dicsekedhet. Annál csodálatraméltóbb azonban, amit a tudományos film terén teremtettek. Szinte tökéletesen választották meg a tudomány minden területén a mozgókép kifejezési lehetőségeinek megfelelő tárgyi területet, ami a legmélyebb és a legtájékozottabb szemléletre mutat, mert föltételezi a nyelv és a mozgókép kifejezésbeli lehetőségeinek és különbségeiknek tökéletes ismeretét. Tudományos eredményeikben és filmszerűségükben egyedül állanak. Az elmúlt évad tudományos, illetve kultúrfilmjei is bámulatos eredményeket hoztak. Elsősorban az állatvilágból varázsoltak elénk néhány csodálatos életképet. Rövid idő alatt, néhány képcsoporttal a legjellemzőbben mutatják be az állat egész világát (Vadak egymás között, Madárvonulás csodái, Hangyák állama, Sziklák örök vándorai). De más tárgykörből is láttunk érdekes és jellemző képeket (Készülődés az olimpiászra, Az acél, Repülőposta az óceánon, Római nagy napok, Útépités csodái).

Néhány hónapi készülődés után az elmúlt iskolaév végefelé megjelentek az első oktatófilmek is. Megjelenésüket már régóta vártuk, és az első példányokat a legnagyobb érdeklődéssel néztük végig. Ma már mindenki tudatában van annak, hogy milyen óriási a jelentősége a meginduló filmoktatásnak, ha ez a meggyőződés nem is alapszik mindig mélyebb szemléleten, vagy nem is fakad minden esetben élményekből. A nyelvi kifejezés elvont természetéből származó hiányokat csak olyan kifejezési eszköz tüntethette el némiképp, amely szemléleten alapszik s amely követni tudja az élet szakadatlan ritmusát, tehát az eddigi, pusztán szemléltető segédeszközökkel szemben egyedül a mozgókép. Mennyire másképp alakul majd a gyermek lelkivilága az

új ismeretek és azok határozott körvonalai szempontjából, ha arról az új vagy idegen világról: idegen kultúráról, idegen szokásokról vagy természeti tüneményekről és állatokról stb. nemcsak elvont „üres fogalma“ lesz, hanem tökéletes szemlélete is. Ha az élet természetes törvényszerűsége és életmegismerésünk természetes lélektani rendje szerint először szemlélete lesz a jelenségekről, az élet bármilyen megnyilatkozásáról, csak utána indul meg majd az elvonás munkája. Ha a gyermek tudása gyökeret verhet a szemléletben, ha rendszertelenül száguldó képzelete meg tud majd fogódzni (különösen a serdülő-kor absztrakcióra hajló éveiben) s ha a szemlélet segítségével határokat tud szabni képzeletének elméje. Nem kell hosszabban fejtegetnünk, hogy ezeknek nemcsak didaktikai szempontból (ezt könnyen át lehet látni), hanem tisztán nevelési szempontból is milyen messze- menő következményei lesznek a gyermek kialakuló egyénisége szempontjából: egyéniségének határozottságát, életszemléletének biztonságát tekintve.

A legnagyobb örömmel fogadtuk tehát az első oktatófilmeket, de megbecsülhetetlen pedagógiai jelentőségük tudatában igyekeztünk tárgyilagos bírálatot mondani eredményeikről és szerepükről. Tisztában vagyunk azokkal a nagy nehézségekkel, melyekkel a meginduló filmoktatás szervezői megküzdöttek, éppen azért el kell ismerni, hogy aránylag rövid idő alatt az anyagi, a technikai és az adminisztratív nehézségek tömegét oldották meg, illetve hátrították el. Ma tehát már ott tartunk, hogy a technikai és műszaki felszerelésen kívül nagyobb számú oktatófilm is áll az iskolák rendelkezésére. Bizonyára a problémák és nehézségek nagy tömege és az idő rövidege az oka annak, hogy az első filmek nem mutattak egészen megnyugtató képet, hogy több félreértéssel találkoztunk. Néhányat megemlítünk közülök.

Általában sokszor éreztük, hogy a rendezés nélkülözötte a mesterseges megvilágítást, melyre pedig legtöbb esetben szükség van. (Hogyan készül az acél, a drót és a drótáru? 3. rész.) A képek tisztasága és világossága gyakran hagyott kívánni valót. Voltak esetek, amikor a probléma kidolgozása nem volt elég széles és mindenkor kifogástalanul szemléltető, vagy legalább is nem merítette ki a mozgókép lehetőségeit. (A bélbolyhok működése.) Néhány esetben viszont lényegtelen mozzanatok kerültek a képekre, amelyek a tárgyra nézve nem voltak jellemzők, tehát elmaradhattak volna. Általában a filmek egy lényeges félreértést szemléltettek, amelynek veszedelmére már régebben felhívtuk a figyelmet. A filmek mozgóképei általában csak szemléltettek, de kifejezési törekvéseket nem nagyon találtunk. Egyszóval az eddigi szemléltető eszközökkel szemben csak annyival hoztak többet, hogy némi történet is szemléltettek, noha történet is keveset kaptunk aránylag. Különösen a különböző városokkal kapcsolatban tapasztalhattuk ezt. (Kolozsvár, Nagyvárad, stb.) Képeket és látképeket kaptunk a város különböző épületeiről, illetve a város különböző részeitől, s a képek rendszere sem volt olyan, hogy az illető városról a gyermek lelkében egységes és jellemző kép alakulhatott volna ki. Az utóbbinak pedig éppen az az oka, hogy pusztán csak szemléltetés történt. Análizálni kellene tehát, hogy Pudovkin kifejezésével éljek, meg kell keresni

tárgyi szempontból, tehát az illető város szempontjából legjellegzetesebb jelenségeket s a kifejezéssel kapcsolatban a képeket úgy kell megalkotni (premier-, second-, total plan, stb.) és rendszerezni (a különböző montage-lehetőségek), hogy az illető város képe egységesen álljon előttünk minden tekintetben és jellemző, egyéni képet adjanak. Nemcsak a nyelvnek vannak meg a gazdag lehetőségei, hogy néhány szóval, illetve néhány mondattal rávilágíthat a dolgok lényegére, a mozgóképeknek is megvan ugyanaz a lehetőségük, persze polárisán ellentétes irányban és más módon.

Hasonló értékű félreértésekkel talákoztunk egy másik filmen, amely az állatvilágból vette tárgyát. (Régimódi állataink.) A szemléltetésen és az időbeli történés kifejezésén kívül a mozgóképnek megvan az a nagy előnye, hogy megtudja adni a szemléletben a természetes miliót is, sőt kifejezésre tudja juttatni azt a viszonyt is, ami az élőlény egyéni élete és a milió között van. Az egész élet előttünk folyik le a születés percétől kezdve a pusztulásig. Abban a milióban látjuk, amelyben életet nyer s amelynek hatása alatt természete, küzdelmei, jellemző vonásai, titkos, egészen sajátos szokásai a természet különböző hatásai között kialakulnak. Előttünk folyik le küzdelme a milióval, az őt környező növényi és állati világgal, harca a létért és a kedvező létföltételekért. Nemcsak a természetadta formája, alakja, hanem természetes mozgása, életritmusa (melyet pl. az állatkert állatvilágában sem lehet megfigyelni) mind a legjellemzőbben állnak előttünk. A fent említett oktatófilm (Régimódi állataink) azok az állatok vonulnak el előttünk, amelyek külső megjelenésükben, mozgásukban stb. a Jura- és Krétakori ősszállatokra emlékeztetnek. (Óriás teknős, elefánt, rinocerosz, zsiráf, stb.) A mozgóképek egyszerű egymásutánban reprodukálják az állatokat. Nyilvánvalóan látszik a képeken (pedig erre elsősorban nem is a milió hívja fel a figyelmet), hogy az állatkertben élő állatok között csinálták a képeket. Fáradt megjelenésük, életunt mozgásuk és életritmusuk stb. a legkevésbé alkalmas arra, hogy a szemlélőben helyes kép alakuljon ki az illető állatról és életéről. Csak a reprodukált őslények mentik némileg a filmet, de komolyabb jelentőségük azoknak sincs. A fővárosi tanuló különben is kevés újdonságot fog találni a filmen. Azonkívül kezdetleges a képek hossza és időtartama, a ritmus aránytalansága úgy, hogy egyik-másik állat képe néha ugyanabban a helyzetben aránytalanul hosszú ideig fut előttünk (fókák). Általában dhibázottnak találjuk a feliratokat, sem a mozgókép szellemének, sem az oktatófilm didaktikai céljainak nem felelnek meg.

Természetesen mindezek olyan hibák és félreértések, melyeket a kezdet kezdetén nehezen lehet elkerülni. A nagy lendület azonban, amellyel az oktatófilm ügye megindult és a gyakorlat bizonyára meghozza a megtisztulást, örülünk, hogy megindult a filmoktatás és reméljük, hogy megjegyzéseink némileg hozzájárulnak a kibontakozáshoz.

KRAMPOL MIKLÓS

MAGYAR SZEMLE

1936 OKTÓBER

XXVIII. KÖTET 2. (110.) SZÁM

ÁLLAMTERÜLET ÉS NÉPISÉG

ATIGRIS ÉS EUFRÁT FOLYÓK vidékét északról és keletről párhuzamosan futó hegyláncok, nyugat és dél felől Arábia kegyetlen sivatagja határolják. A jól körülzárt medence különleges, önálló táj. A folyókmenti termékeny alföld a népességet földműveléshez szoktatja, véglegesen letelepíti. Az árvizek együttműködésre szoktatják a lakosságot, az összesűrűsödő népesség intenzív gazdálkodást űz, öntöz, ez még szorosabb együttműködést kíván; a lakosság államba szervezkedik és művelődik.

A legnagyobb népsűrűség és legintenzívebb gazdálkodás a két folyó közén, azoknak közép- és alsófolyásánál fejlődik ki. A hosszúkás medence peronéin még félnomád és nomád népek élnek, kik azonban élénk cserekereskedést űznek a földművelő vidékek népességével. A táj harmonikus: egymásra utalt és egymást kiegészítő termelésű területrészeket foglal egybe s bár az egyes résztájakon a különböző eredetű és foglalkozású, különböző időkben bevándorolt népek külön-külön szervezkednek, az egész tájat összefogó vaskeret egymásmellé rendeli őket.

A tartós, erős államalakulások alapja itt a terület. Városok, vidékek torzsalkodnak egymással, háborúba is keverednek, mégsem igazi ellenségek. Igazi ellenség csak a medencén kívülről néha-néha beütő szilaj nomád, mely végigdúlja a művelt városokat, elhordja a föld összetakarított gyümölcseit és szétrombolja az öntözőműveket. A medencei népek egymással való torzsalkodása nem egyéb mint pártviszály, a főhatalmakra való törekedése egy-egy népcsoportnak vagy vezérnek. Igaz, a hosszan elnyújtott országban két tipikus egymással rivalizáló terület különböztethető meg: a déli és északi rész; a főhatalmat hol ez, hol az szerzi meg, de az egymással folytatott háborúk nem jelentik egyik vagy másik fél megsemmisítését. A győző megelégszik azzal, ha a szomszéd az ő előbbvalóságát, főhatalmát elismeri. A csatornák s a gazdasági élet alapjai épségben maradnak.

Különb is ezeket a belső vetélkedéseket csak a történetírás sajátos volta emeli különös jelentőségre. Egy-egy hadjáratról, vagy a vezérek döntő sikereiről, hódításokról sok feljegyzés készül, a békeévek egyhangú életéről kevés. Szemünkben — történelmi olvasmányaink alapján — gyakran folyik össze egy-egy nép élete és története kiváló és hétköznapi uralkodók szerencsés vagy balvégzetű hadjáratainak láncolatává. A modern történetírás igyekszik ezt az egyoldalú-

ságot csökkenteni, de a régi korok békeéveinek történetét igen sokszor csak következtetésekkel, találgatásokkal tudja megrajzolni. Az effajta történelem forrásai hasonlatosak a prehisztorikus korok történetének forrásaihoz, hiszen legtöbbször használati eszközökből, építkezések maradványaiból, ajándék- és zsákmánystatisztikákból, legjobb esetben törvénykönyvek szűkszavú megállapításaiból következtethetünk letűnt korok mozgalmas, lüktető békeéletére.

Mezopotámiában változtak az uralkodók, különféle népek adtak egymásnak helyet, de Mezopotámia mindig egy életközösség maradt: egy és erőszak nélkül oszthatatlan.

Egyiptom helyzete hasonló. Az életterület itt is erősen zárt. Sivatag és tenger összefűtik a termékeny Nílus-völgy lakosságát. A táj mégsem olyan harmonikus mint Mezopotámiánál. Egyrészt nagyon elnyújtott és keskeny, másrészt hiányzanak az egymást kiegészítő és az átmeneti területek. Talán ez a körülmény utalta rá Egyiptom nagy birodalmait jobban a tengerre — s ezen keresztül Kis-Ázsia és Arábia, valamint a Földközi-tenger egyéb partvidékeire—, mint Mezopotámia népeit és birodalmait. A folyóvölgy szintkülönbségei is hátrányosan befolyásolják a szoros életegység kialakulását, a kataraktok sokszor képeznek határt. Mindezen akadályok azonban nem mérkőzhetnek a Nílusvidék átfogó hatású földrajzi jellemvonásaival. A népesség állammá szervezkedésének alapja itt is a terület: a nem tágítható és szűkíthető keret. A Felső- és Alsó-Nílusvölgy különállása itt még gyakoribb, de itt sem lehet állandó. A lakosság foglalkozásszerű és rendszeres mozgásainak játéktere (play ground, Spielraum) a hazai föld: a Nílus völgye marad.

Egészen más képet mutat Hellas. Nincs zárt, összefüggő keret, melyet a görög birodalom vagy birodalmak állandóan és kizárólagosan betöltenek. A birodalom rátelepül apró kolóniáival a Földközi-tenger keleti öblének partvidékeire s e vidékek idegen népeire. A közös életkeretet tulajdonképpen a mozgás, az érintkezés hozza létre, támpontjai a görög tenger szétszórt szigetei, kikötői, az élet lüktetését azoknak a barázdáknak sokasága jelzi, melyek a görög kereskedelmi hajók nyomán fakadnak a Földközi-tenger hullámain.

Nem kell bizonyítani, hogy ennek az államszervezetnek az együtt-tartása, az egészséges vérkeringés és életműködés biztosítása, nehezebb feladat, mint a területileg összefüggő, jól körülhatárolt államoknál. Nem csoda, hogy a politikai és államtudományok a görögöknél oly magas színvonalra emelkedtek. Az is következik a fent leírt körülményekből, hogy területszerzés és vesztes — amennyiben nem a szervezetet összefogó góccokat érintette — nem jelentett lényegbevágó változást a birodalom életében. Amíg a hajóhad szabadon működött, az utak szabadok voltak s az athéni polgár és görög gyarmatos szabadon tudtak érintkezni egymással, addig kisebb-nagyobb területvesztések a birodalom életét nem nagyon zavarták.

Róma világbirodalma sem bírt zárt földrajzi kerettel, bár a hódító császárok és vezérek nagy érzékkel bírtak a jó határok megválasztása iránt. Körülbelül négy évszázadon keresztül határolta a római birodalmat észak felé a Rajna és Duna vonala. E két hatalmas folyó ez

időben igen jó határnak bizonyult, de ugyanilyen jó határ volt délen Afrika teljes szélességében a Szahara sivatagja, délkeleten Arábia homoktengere és Irán zord magasföldje, nyugaton a még nem ismert óceán. A keret tehát földrajzilag kitűnő volt, de már a bezárt terület nem mondható összefüggő és egyben különálló földrajzi individuumnak. A birodalmat a légiók s a légiók számára Rómából minden irányban kiépített kitűnő utak tartották össze. Az utak mentén épülő római városok és várak s az utakon lebonyolódó kereskedelem, a római consulok és helytartók szervező ereje, a „civis romanus sum“ varázsa s nem kevésbé a birodalom periférikus részeinek s a határokon túli területeknek viszonylagos lakatlansága biztosították a világbirodalom összetartozását. Területek nyerése és vesztese itt sem életbevágó fontosságú, ha a birodalmi autarchia s a termelési körzetek fokozatos elosztódása következtében egy-egy gabonaadó provincia körüli bajok gazdasági nehézségekre vezettek is, a birodalom létét ilyen területi problémák nem veszélyeztették.

E két utóbb említett birodalomnál tehát az államszervezés alapja nem a különleges terület, hanem a kedvező helyen és körülmények között sűrűsödő és szétáramló népi erő, az államszervezés művészetének és technikai eszközeinek kifejlődése.

A közép- és újkorban Európa területén több helyen fejlődtek ki népsűrűségi góccok, a közlekedési viszonyok, eszközök és utak nagyarányú javulásával a népesség elterjedése könnyebbé vált, új államok keletkeztek s a művelődés általánosodása révén az államszervezési képesség is több helyen jutott szerephez. Bár az óceánok megnyílása s az európai népességnek tengerentúli gyarmatokra való kiáramlása a kialakuló államok területi és szervezeti képét — különösen a partmentiekét — nagy mértékben befolyásolta, ma is jól meg lehet figyelni az egyes államalakulások képében és történelmében a terület földrajzi jellemvonásainak szerepét.

A közlekedési eszközök újkorban fejlődésére s a tengereken lebonyolódó forgalom mellett már nem alakulhatnak ki forgalmas tengerpartok mellett vagy azok közvetlen közelében olyan zárt államok, mint voltak a Tigris—Eufrátes és Nílus völgyiek. Ilyen típusú tarlós államok korunkban csak a kontinensek belsejében alakulhatnak ki különösen kedvező körülmények között és nem nagy területeken. Talán legkitűnőbb példát erre a Kárpátok medencéjében kifejlődött államok adtak. De a nem tipikusan „zárhelyi“, másfelől „kötetlen területű“ államok történetében és politikai fejlődésében is megfigyelhetjük ezeknek a földrajzi körülményeknek a hatását.

Ragadjunk ki néhány példát. Az Ibéri félsziget területe jól körülhatárolt földrajzi individuum. Az ókori nagy birodalmak bukása után nagyrészt egységes államszervezet alatt élt. Csak a nyugati partvidék egy darabja szakadt le róla—bizonyára az Atlanti-óceánon meginduló nagy forgalom eredményeképpen is — politikai különállóságával. Nincs híján e terület változatos vidékeknek, hegy és vízrajza sem olyan harmonikus egység, mint például a Magyar Medencéé, a lakosság etnikai képe is elég tarka, mégis összetartozását majdnem mindig sikerült megőriznie. A helyes államszervezés feladata itt a különböző

vidékek népcsoportjainak helyes összefogása és a kijelölt területen való egészséges együttműködés biztosítása. Hiába volt Spanyolország fekvésénél fogva úttörő az óceánok meghódítása és a gyarmatosítás terén, a maga teljes életét nem tudta kifelé kiélni, belső erőit nem tudta teljesen messzi célok érdekében összefogni, partjai és honi kincsei sem voltak alkalmasak arra, hogy olyan nagy népsűrűséget tömöríthessen egyes vidékein, melyből gyarmatait s az ezek összefogásához szükséges nagy centrumokat táplálhatta volna. Megmaradt nagyjában befelé élő zárt államnak még akkor is, mikor a fél világot mondta magáénak.

Szervesen egybekapcsolódó természetes részekből álló területen fejlődött ki Franciaország. Korántsem olyan zárt egész, mint a spanyol félsziget vagy a Magyar Medence; maguk a földrajzi tényezők nem szabják meg pontosan minden oldalon az ország határait, — különösen nem északkeleten és keleten, de a La Manche felé sem fejeződik be a táj. Ám elég erős a keret ahhoz, hogy a különböző tájrészek különböző népeit egy nemzetté kovácsolja. Mindent e tekintetben nem végeznek el a természeti erők, az összekovácsolás munkájában az emberi szervezőerőnek és szellemnek is ki kell vennie a maga részét. E feladatot a francia szellem derekasán el is végezte, neki köszönhetjük a nemzet-elmélet bölcséleti alapvetését és a nemzet-szervezésnek egy sikerült példáját.

Anglia birodalma ismét a föníciai és görög államszervezet típusokra példa, csak hogy nagyobb méretekben és a közlekedési eszközök. Meg egyéb technikai vívmányok fejlődésének eredményeivel módosítva. Az államszervezetnek nincs egységes területi alapja. A birodalom alapjai a kereskedelmi és hadihajóhad, a jól kiválasztott flottabázisok, a kábelvezetékek, a londoni üzletember, meg az angol kereskedő és közigazgató kolonizátor. Ezt az államot semmiféle nemzet-elmélet nem tarthatja össze, inkább kereskedelmi és közlekedésügyi elméletek s még inkább az idevágó gyakorlat. Nem támogatják a birodalom összetartozását parancsoló földrajzi tényezők sem, legfeljebb az anyaország kedvező földrajzi fekvéséről és a nagy népsűrűség tömörítésre való alkalmasságáról beszélhetünk.

Íme egy kis állam: Csehország. Zárt földrajzi keret, harmonikus terület jellemzik. Vízrajza ugyan nem olyan összetartó, mint a Magyar Medencéé s kelet felé való határa is bizonytalan (Morvaország). Az igen alkalmas területen erős, de kicsiny állam fejlődik ki. Ereje meggyűlvén, ki-kitör természetes kereteiből és a földrajzi határokon túl próbál terjeszkedni. Lausitz, Szilézia, Morvaország és a Kárpátok vidéke, a Bécsi Medence jelzik a kitörések irányát; a zárt cseh területen túl terjeszkedő államalakulatok azonban tiszavirágéletűek s a végső eredmény mindig az, hogy a szélesebb területi alapokon álló szomszédok erősebben ráteszik kezüket a magterületre is. Ez a terület azonban idegen államkeretben is erős és egyéni marad. A terjeszkedési törekvéseket a földrajzi körülmények nem segítik elő, ezért az ilyen próbálkozások népi alapokat keresnek (huszitizmus, cseh-szlovákizmus).

Kifejezetten a lengyel és a német nép tartja és tartotta össze államai — Lengyelország és Németország — területét. Sem egyik, sem

másik terület nem természettől fogva összetartozó, külön individuum, nincsenek jó határaik. Viszont a tengerekhez való helyzetük sem olyan, hogy arra különösen építhetnének. Mindkét ország számára csak a hazai föld marad mindvégig az állami élet alapja. Ezt a hazai földet azonban erővel és okossággal kell együtt tartani s ha lehet, növelni. Mert a terület növekedésével és csökkenésével közel egyenes arányban nő vagy csökken az ország ereje és hatalma, de csak akkor, ha a népi erő elegendő és alkalmas az erős államszervezet megvalósítására. A határozott területű államoknak saját erős földrajzi kereteiken túl való terjeszkedései rendszerint erőtlenekek, legfeljebb a peremvidékek körül, azok védelmére létesített ú. n. „glacis-tartományok“ tartósabbak, de az így hódított, „határokon túli“ vidék mindig kevesebb értékű tagja az államnak (provincia), mint maga a magterület vagy annak valamelyik darabja. A „kötetlen területű“ államok terjeszkedésénél a hódított terület nem kisebb értékű államtag, az éppen olyan része a birodalomnak, mint a többi. Viszont az egységes és határozott alapterületű állam esetleges hódított provinciáiban meghagyhatja a lakosságot a maga helyi gazdasági, kulturális és népi szervezetében s megelégedhetik azzal, ha a főhatalmat elismerteti vele, ezzel szemben az olyan állam, melynek összetartó eleme elsősorban az együvé szervezett népesség, kénytelen a hódított nép életébe erős kézzel belenyúlni, hogy az állami organizmus egységében hiba ne essék.

NÉHÁNY FONTOS TANULSÁG vonható le a fenti fejtegetésekből középeurópai vonatkozásban. Bár az eszme-futtatás igen goromba vázlatokon épült, úgy érzem, alkalmas arra, hogy valószínűsítse az alább kiemelt tanulságok helyességét.

Közép-Európában több alkalmas földrajzi felépítésű államkamra van, melyeknek keretében az államszervezet kialakulását elsősorban a természeti tényezők irányítják. Ilyen összetartozó és harmonikus egészet adó terület a Magyar Medence, a Cseh Bástyá, kevésbé sokoldalú, de nagy történelmi összetartozást mutató földrajzi individuum a Havasalföld, több kisebb balkáni medence, tartós történelmi különállóságot mutatott fel Kelet-Poroszország területe. Ezekkel a kamrákkal szemben kiterjedt területei vannak Közép-Európának, melyeket erős természeti keret nem fűz egybe.

Különös játéka a sorsnak, hogy a szorosan összetartozó területeken többnyire egymástól sokkal elütőbb etnikai népcsoportok telepedtek le, mint egyes nyílt tájakon. Felvethetné valaki, hogy ebben a körülményben éppen szabályszerűség kristályosodik ki: azaz az egységes területek jobban megbírják a különböző eredetű népcsoportokat saját külön sajátosságaikkal, míg az összetartókeret nélküli tájakon multhatatlanul szükség van az államokba szervezett népek egyöntetűbbé válására. Ez a feltevés nem egészen valószínű, mert a harmonikusan összetartozó területeken is számos példáját találjuk az egybeolvadásnak, viszont történelmileg vitán felül kimutatható tény az, hogy véletlen — vagy legalább is nem a helyi fejlődésből szervesen adódó — események döntötték el a népcsoportok elhelyezkedését Közép-Európában. Így bizonyos az, hogy a török-dúlás nélkül a

Magyar Medence etnikai képe ma egészen más volna. Az is valószínű, hogy a magyar állam épségben maradása az újkor elején könnyebbé tette volna Csehország részére a Németbirodalomtól való különélést, ami esetleg mentesítette volna a Cseh Medencét a nagyarányú német betelepedéstől. Ezek feltevések. Tény az, hogy jelenleg Közép-Európában erős földrajzi keretek közt szorosan egymásra utalva különböző etnikumú népek élnek, míg másfelől összetartozó nagy népek laknak egység nélküli, széttöredező területeket.

Erős tartós államszervezet csak úgy jöhet létre, ha alkalmazkodik ezekhez a földrajzi és népi körülményekhez. A Kárpát Medence, Cseh Medence, Havasalföld kiváló kereteket nyújtanak egészséges államalkotásokhoz. Ezeket a kereteket ki nem használni hiba volna. Viszont ezeknek a kereteknek s a kereteken belüli területeknek harmonikus felépülése nem tűri meg a medencéken belül húzódó éles határokat, melyek a szorosan egymásra utalt népeket életműködésükben egymástól elválasztják.

A medencéken belüli különböző etnikumú népcsoportok különben sem alkalmasak arra, hogy önmagukban életképes külön államokba szervezkedjenek. Ha viszont — mint ez a világháború utáni területrendezésnél történt — a széttöredezett tájkamrák egyes részeit a kamrákon kívüli területekkel kapcsoljuk össze, akkor számolni kell állandóan az alkalmatlan államterület széthúzó erejével. Ezt a széthúzó erőt csak a népességnek szoros egységbe való beszerzése közömbösítheti. Ezért igyekeznek az újonnan létesült középeurópai államok a népegység megteremtésére, ezért találták fel a cseh-szlovák és jugoszláv nemzetet s ezért igyekszik Románia a maga ötmillió kisebbségét mindenáron eltüntetni. A kisebbségi szerződéseket létrehozó államférfiak nem ismerték az általuk „rendezett” terület természeti felépülését, nem voltak tájékozva a közös életterek kereteiről és — úgy látszik — nem voltak tudatában azoknak az elméleti politikai és államtani ismereteknek sem, melyek pedig államszervezetek megalapozásánál szükségesek. Különben észrevehették volna, hogy akierőszakolt „szerződéses” nem állanak összhangban a létesített államok feladataival és szükségleteivel. Mindenesetre Csehszlovákiából, Jugoszláviából, Romániából erős, egységes államot csak a kisebbségi szerződésekben vállalt kötelezettségek teljes mellőzésével lehetne létrehozni.

A világháború után, részben a területconkitások következményeképpen, igen erős hangsúlyozást kapott a Németbirodalomban az az elmélet, hogy az állam alapja a nép, a Németbirodalmat a német népközösség alkotja. A Németbirodalom saját tagjainak tartja a más államok területén élő német eredetű polgárokat is s azok életének irányításában részt vagy legalább is szót kér magának. Viszont teljes jogú saját állampolgárának csak az államalkotó népközösség tagjait tartja. Ennek az államszemléletnek a német irodalom nagy propagandát csinál. Akadnak más államokban is, nálunk Magyarországon is, szószólói. Különleges érv a mi helyzetünkben, hogy nekünk magyaroknak néptestünk egynegyedrésze jelenleg idegen államok keretében él, tehát különös érdekeink szólnának ezen „új államszemlélet” érvényesülése mellett.

Először is meg kell állapítanunk, hogy ez az „új államszemlélet” nem új. Alkalmazásban volt már sokszor és van Németországban már régen, csak nem volt ilyen pregnánsul és ilyen 99%-ig teoretikus pontossággal megfogalmazva és keresztülvive. Mint fent kifejtettem, az egységes nagy Németbirodalom nem is nyugodhatik más alapon. Hiányozván a földrajzi keret és a területi egység, az állam elsőrendű és egyedüli összetartója a homogén egységgé szervezett nép. Innen a disszimilációs tan, mely az idegen fajú lakosok elkülönítése árán a maradék azonos fajúak együvértartozását erősebben véli kidomboríthatónak. Hogy ez az egyöntetűség létrehozható-e valóban és sikerül-e az egész német népet érdekeiben, felfogásában, természetében homogénné szervezni, az más kérdés, nem tartozik ide, de hogy a felfogás és a cél a németiség szempontjából helyes, azt nem lehet vitatni. Akik tehát visszautasítják ezt az elméletet és mint kározt és hasznavehetetlent támadják, azok az éremnek csak az egyik oldalát látják. De csak a másik oldalát látják ugyanazon éremnek azok is, akik a Kárpátok Medencéjének területén is alkalmazhatónak és üdvösségre vezetőknek tartják a népközösségi és faji alapon való államszervezést.

A Kárpátok Medencéjében egy bizonyos faj disszimilációs alapon a többi fajok közreműködő segítségével nélkül nem képes egészséges és tartós államberendezést létrehozni. Nem állhatnak meg ilyen faji szervezetű külön-külön államok sem egymás mellett, egyrészt mert a fajok erősen egymásba keveredve élnek, másrészt mert egyikük-egyikük erőtlenséghez, hogy a többiektől független életképes államot szervezzen. Ott, ahol ilyenre mégis törekednének, a célt csak nagyszámú idegenfajú bennszorult polgár súlyos jogfosztásával és elnyomásával lehetne megközelíteni. Magyar szempontból ilyen fejlődés mindenféle eredményt hozhatna, csak üdvösét nem. A Magyar Medence területén a természeti tényezők ereje s a népesség elsőrendű életszükségleteinek minél alkalmasabb kielégítése együttműködésre szorítja az itt élő népeket faji, származási, felekezeti különbség nélkül. Az együttműködés egymással való keveredéssel jár, ezt korlátozni, befolyásolni lehet talán, de útjába állni nem célszerű. A Magyar Medence népességének szabályszerű mozgása van. Egy köralakú, központi lejtésű, szinte ideális játéktér képe alakul ki a megfigyelő előtt, ha a népesség mozgási, belső vándorlási irányait több évtizeden át vizsgálat tárgyává teszi. Ezeket a körülményeket az államkeretek és szervezet kiépítésénél nem lehet figyelmen kívül hagyni.

A Magyar Medence azok közé a ritka területek közé tartozik, melyen a természeti tényezők markáns erővel kiépítették a letelepülő lakosság számára a közös élettér kereteit. Az ember alkalmazkodhatik ezekhez a keretekhez, vagy harcolhat ellenük, de észre nem venni őket, láthatatlanná tenni bennszülötteknek bennszülöttek előtt nem lehet.

RÓNAI ANDRÁS

AUSZTRIA A KIEGYZÉS UTÁN

AZ OSZTRÁK-NÉMET *modus vivendi*nek ma még sem előtörténetét, sem végső következményeit nem lehet egészen áttekinteni, de részben az Ausztriában szerzett helyszíni tapasztalatok, részben pedig az azóta történt események talán már elegendők ahhoz, hogy legalább körvonalait kivehessük a július 11-i bécsi paktum nyomában ígérkező új lehetőségeknek.

Eddig három eshetőségre gondoltunk az osztrák kérdés megoldásaként: a restaurációját az Anschlusra és a dunai föderációra. Az osztrák-német keretegyezmény óta azonban ez a helyzet megváltozott. A szerződés szövege nemzetközi jogi szempontból még leginkább a restauráció felé hagyja nyitva az ajtókat, ugyanakkor azonban az erőviszonyok szempontjából a gravitáció az Anschluss irányába mutat s ez teljesen elhalványította a konföderáció lehetőségét, bár — s ez a német-osztrák kibékülésnek Európa és Magyarország szempontjából talán az egyetlen lényegbevágóan hasznos ígérete — ugyanakkor megnyílt az út a negyedik lehetőség felé is, ez a lehetőség pedig az, hogy Ausztria, miután a Duna-völgyébe legalább is most nem tudott bekapcsolódni, a jövőben úgy igyekezzék megőrizni függetlenségét Németországgal szemben, mint Belgium Franciaországgal szemben. Bécsben a legkülönbébb — igaz, hogy inkább csak osztrák és olasz — helyeken emlegetik ezt a fejlődési lehetőséget, amelynek legfőbb feltétele az volna, hogy Ausztriában éljen az akarat függetlenségének fenntartására. Mennyiben tartható fenn és erősíthető ez a bécsi politika, ez az osztrák kérdés legfőbb pontja. Második pontja, hogy milyen lesz Németország magatartása? Bécsből nézve úgy látszik, mintha meg volna a lehetőség arra, hogy Németország végleg letegyen az Anschlusról és ne csak kényszerűségből, hanem meggyőződésből is elfogadja Bismarck dunai politikáját, ami a belga megoldást Németország számára is termékenyebbé tenné. A német magatartás másik véglete az volna, ha a birodalomból brutálisan és túl hamar erőltetnék a gleichschartolást, ami döntő fordulatot adhatna a dolognak, minthogy ez volna egyetlen biztos módja a most szövődő német-osztrák szálak elszakításának s az eddigi bécsi olasz befolyás restaurálásának. S mert csak egy ilyen változás tehetné megint időszerűvé Ausztriában a Habsburg-kérdést.

Körülbelül ezektől a kérdésektől függ az osztrák helyzet alakulása s ezért tagolódik ez a beszámoló a következő szakaszokra: a kiegyezés előtörténete (az osztrák függetlenség belső hinterlandja), a keretegyezmény végrehajtása (a nagynémetek és az Anschluss, a katolikus álláspont), a külpolitikai háttér (lemondhat-e a nemzeti-szocializmus Ausztriáról, optálhat-e Bécs még egyszer Németországgal szemben Olaszország javára?).

A KIEGYZÉS ELŐTÖRTÉNETE. Az osztrák-német kibékülésnek előzményei az abesszin háború megindításáig nyúlnak vissza. 1935 augusztus 18-án, a népszövetségi tanácskozások küszöbén Párizsban

Aloisi, Eden és Laval találkozásánál megghiúsul az utolsó békítési kísérlet Róma és London között s kilenc nappal ezután Bécsben Papen és az akkori osztrák külügyminiszter, Berger-Waldenegg, megkötötte az úgynevezett német-osztrák sajtó-fegyverszünetet; október 3-án az olasz csapatok átlépték Abesszínia határát s nyolc nappal később, október 11-én az osztrák kormány nevében Adam ezredes a rádióban bejelentette: a német és az osztrák kormány között nem folyik tárgyalás, de természetesen, hogy ha az osztrák és német személyiségek hivatalosan vagy magánúton találkoznak, megbeszéljük, hogyan lehetne csökkenteni a német-osztrák feszültséget. November 28-án pedig már azt jelentette ki maga az osztrák külügyminiszter a Bundestagban, örömmel állapítja meg, hogy Ausztria viszonya Németországhoz az utóbbi időben normálisabbá vált. 1935 őszétől fogva hozta szóba Papen bécsi követ több ízben Schuschnigg kancellár előtt valamilyen békepaktumnak a kérdését, minthogy azonban Papen az ajánlatot mindig csak a maga és nem Hitler nevében tette meg, tárgyalásra nem került sor közöttük. Körülbelül ezzel egyidejűen, tehát ugyancsak az abesszin háború kitörése után, indultak meg a beszélgetések Schuschniggék és a nagynémetek között, amelyek akörül forogtak, hogy milyen feltételekkel csatlakoznék a jobboldali ellenzéknek ez a nem-náci része a Schuschnigg-kormányhoz? A nagynémetek legfőbb követelése az volt, hogy Ausztria állítsa vissza régi külpolitikai barátságát Németországgal; hogy a bécsi kormány mondjon le minden más barátkozásról, amelyet Németország maga ellen irányulnak érezhet (például osztrák-ceseh viszonylatban) és hogy Ausztria ne támaszkodjék olyan egyoldalúan a latin orientációra, mint eddig. Belpolitikailag ennek a tárgyaló csoportnak fő követelése az volt, hogy a nagynémet körök szöveg és hatalomhoz jussanak a kormányzásban, vagyis, hogy parlamenti nyelven szólva, a Vaterländische Frontba tömörült eddigi kormánypártok lépjenek velük koalícióra. Schuschnigg ezekkel a feltételekkel nagyjából egyetértett, elsősorban azért, mert — s az osztrák kérdésnek s kivált az osztrák-német kibékülésnek mérlegelésénél erről sohasem szabad megfeledkezni — az osztrák nép, a baloldal nagyrésztét is beleértve, súlyos lelki kényelmetlenségnek érezte a német testvérnéppel való ellenségeskedést s mert Ausztriában nem tagolódik a közvélemény olyan két szigorúan ellentétes táborra az Anschluss mellett és vele szemben, mint azt messziről gondolnék. A marxisták is visszattentek volna egy németellenes külpolitikai kombináció esetleges végső konzekvenciájától s másfelől a helyzet alapos ismerői azt állítják, hogy még az osztrák nemzeti-szocialistáknak is van egy része, amely nem óhajtja alárendelt „Gau“-vá süllyeszteni az önálló Ausztriát.

Maguk a nagynémetek még kevésbé törekednek ilyenforma Anschlusra. Amikor ők a csatlakozást propagálták, még arra számíthattak, hogy Ausztria legalább is akkora önkormányzatot élvezhet, mint a régi Bajorország, ezenfelül pedig a nagynémeteket belpolitikai hagyományaik is visszatartják attól, hogy a Harmadik Birodalom karjaiba omoljanak. A nagynémet mozgalomban nagy szerepet játszott a monarchiabeli vezető osztályok liberál-konzervatívizmusa s ma ez a mozgalom még azt sem remélhetné, hogy megtűrik abban a forradalmár

diktatúrában, amely kifejezetten a társadalmi és szellemi elit ellen irányul.

Az ausztriai nagynémet tábor és a nemzeti-szocialista irány között azonban nemcsak ilyen gondolkozásbeli és társadalompolitikai ellentétek vannak, hanem korkülönbség is elválasztja őket egymástól.

A nemzeti-szocializmus iránt igen megértő emberektől hallani Bécsben azt a megállapítást, hogy az osztrák nácik túlnyomó része húsz-harminc éves állástalan fiatalember s hogy az egyetemi ifjúság és a fiatal diplomások közül is jobbra csak az nemzeti-szocialista, aki családi vagy tanulmányi Összekötetéseinél fogva nem került a sugárkörébe valamelyik nagynémet vagy katolikus egyesületnek. Az ilyen ifjúsági nevelés igen nagy szerepet játszik az osztrák közéletben, ekkor skatulyázódi« el világnézetileg egész életére az osztrák ember — ami különben ismert jelenség az erősebb hagyományú országokban — s ebből a szempontból várnak igen sokat Ausztriában a most kezdődő szolgálati kötelezettségtől is, mert azt remélik, hogy az egyetemen kívüli fiatalságnak ilyen úton való megfigyelmezése sokakat fog eltéríteni s a legfiatalabbak nagyrészt vissza fogja tartani az úgynevezett „fehérharisnyás kamasznácizmustól”. Úgy, hogy ha az eddigi helyzet továbbra is fenn maradt volna és a Berlinre néző náci és nagynémet mozgalmak továbbra is elzárva maradtak volna Németországtól, előreláthatóan minden évvel és minden nemzedékkel gyengült volna ez a két irány és ezzel arányosan erősödött volna önműködően is az osztrák gondolat tábora.

Most, hogy a német-osztrák kibéküléssel és az Ausztriában megint nyútan fellépő német vonzással a külön osztrák gondolat ezt a hátvédjét elvesztette, messziről úgy látszott, mintha az osztrák függetlenséget fenyegető német árvíz máris túljutott volna az első, mégpedig a döntő rohamon. Azonban közelebbről nézve a dolgokat és egymással összevetve a legkülönbélebb bécsi véleményeket, azt kell hinni, hogy Schuschnigg azért határozta el magát — az alább még szóbjövő külpolitikai körülményektől eltekintve — a nagynémetekkel való koalícióra, mert arra számít, hogy a nagynémetek nem akarják az Anschlusst és nem is kerülnek majd ilyen befolyás alá; mert azt reméli, hogy a nagynémetek belpolitikailag sem igyekeznek majd a maguk társadalmi konzervativizmusát egészen feladva mechanikusan lemásolni a német rendszert és vele a tömegek indulatainak uralmát, az elitképzés és az osztálytagozódás elvetését és mert azt hiszi, hogy az osztrák nagynémetek, még ha ugyanolyan antiszemita érzelmek vezetik is őket, mint a birodalmi németeket, ezeknél humanisztikusabb módszert akarnak követni a zsidókérdésben. Szerepet játszhatott Schuschnigg meggondolásaiban az a körülmény is, hogy bár ezekben a kérdésekben bizonyos eltérés mutatkozott az osztrák nácik és a nagynémetek között, mégis párhuzamosság volt a két irány között annyiban, hogy egyaránt követelték a jobb viszonyt Németországgal, egyformán ellenezték az olasz tájékozódást és együtt kívánták a kormányzat kiterjesztését jobbfelé. Lehetséges tehát, hogy Schuschnigg, amikor a latin kultúrájú osztrák nemzet elnevezés helyébe a német népcsaládkhoz tartozó osztrák állam jel-szavát tette és amikor elhatározta, hogy a nagynémeteket fokozatosan bevonja a kormányzásba, akkor arra számított, hogy ezáltal éket ver a nagynémetek és a nácik közé, mert ezek az engedmények elegendők ahhoz, hogy kielégítsék és a kormány iránt lojálisá tegyék a nagy-

németeket, de nem elégíthetik ki és így továbbra is az ellenzéken tartják a náciakat, aminek következtében az osztrák nemzeti-szocialisták nemcsak a rezsimnek, hanem a nagynémeteknek is ellenzékévé válnak. Erre a föltevésre mindenesetre elég alapot nyújt a nagynémetek és nemzeti-szocialisták közt uralkodó különbség.

Érthető tehát, hogy Schuschnigg szívesen bocsátkozott tárgyalásba a nagynémetekkel és hogy a Papennel való eszmecsere elől sem zárkózott el, hanem csupán azt várta, hogy Papén Hitler nevében ismételje meg ajánlatát. Erre márciusban került sor, igen jól tájékozott olasz forrás szerint még a rajnai bevonulás előtt. Ez arra vall, hogy Hitlert az Ausztriával való kibékülésében külpolitikai szempont vezette. Minthogy pedig ez az immár hivatalos német ajánlat az ugyancsak márciusban aláírt magyar-osztrák-olasz pótjegyzőkönyvek megtárgyalása előtt hangzott el, nyilvánvaló, hogy Hitlernek ez a békekészsége Mussolini, Schuschnigg és Gömbös római találkozóján is szóba került. Hogy Mussolini a német ajánlat jóindulatú megfontolását ajánlotta Schuschniggnek, azt nemcsak a későbbi események mutatják, hanem Mussolini egyik bizalmasának az a kijelentése is, amelyet az ideai római hármas konferencia napjaiban tett e sorok írójának és amely szerint a római tömb készen áll arra, hogy gazdaságilag együttműködjék Németországgal. Az is kétségtelen azonban, hogy akkor még mind Mussolini, mind Schuschnigg elzárkózott az elől, hogy a német-osztrák paktum egyszerű kétoldalú szerződés legyen. Ezt bizonyítja az a tény, hogy a pótjegyzőkönyvek aláírásának napján a római Lavoro Fascista egyik munkatársa kereken fölvette a kérdést Schuschniggnek, — s kényes külpolitikai problémáról lévén szó, aligha a maga kezdeményezéséből — hajlandó volna-e Ausztria kétoldalú szerződést kötni Németországgal, amire Schuschnigg tagadó választ adott, megállapítván, hogy ilyen nagy és ilyen kicsiny állam között kétoldalú szerződésnek csak relatív értéke lehetne. Föltehető tehát, hogy ekkor még úgy az olasz, mint az osztrák kormány harmadik garantáló hatalom jelenlétére is gondolt Berlin és Bécs mellett, nyilván a római csoport tagjaira, vagy legalább is Olaszországra. Ha ez volt az olasz és az osztrák álláspont márciusban, mi történt közben, hogy júliusban már Róma is és Bécs is megelégedett ezzel a „relatív értékű“ kétoldalú szerződéssel?

Az osztrák belpolitikában nem történt döntő eltolódás, Starhemberg bukása inkább csak külpolitikai érdekességük minthogy Starhemberg herceg ápolja a legbizalmasabb személyes jóviszonyt az osztrák politikusok közül Mussolinivei, a belső hatalmi egyensúlyt azonban Starhemberg lemondása nem zavarhatta meg, mert a Heimwehr eltörpül a hadsereggel, a rendőrséggel és a csendőrséggel szemben. Ebben az időben a belpolitikai tárgyalás mindenesetre olyan előrehaladott állapotban volt Schuschnigg és a nagynémetek között, hogy valahányszor szóba hozta Papén a külpolitikai kérdések mellett az osztrák belpolitikai normalizálást, Schuschnigg azzal hátrította el az erről való eszmecserét, hogy ez egyrészt osztrák belügy, másrészt pedig erről ő már tárgyal az osztrák nagynémetekkel, az osztrák náciakkal pedig nem hajlandó tárgyalni. Ugyanakkor azonban Schuschnigg a nagynémetektől sem fogadott el feltételeket, hanem körülbelül erre az álláspontra helyezkedett: a külpolitikai békéről Papennel tárgyal s ha Hitler megelégszik majd az eredménnyel, az őket is ki kell hogy elégítse s belpolitikailag sem kötelezi

magát többre, mint hogy közli a nagynémetekkel azt a szándékát, hogy koalícióra lép velük a Vaterländische Fronton belül és hogy az enyhébb vétségekért elítélt és internált politikai bűntetteseknek amnesztiát ad.

Ilyen hangon csak az tárgyal, aki nagyon biztos a dolgában s Bécsben valóban mindenki úgy látja, hogy a rezsim olyan feltétlenül számíthat valamennyi fegyveres erő abszolút engedelmességére, hogy minden ellenáramlatot könnyűszerrel Összemorzsolhat. Ennek a titka főképp abban van, hogy az osztrák ember ha puhább is, mint a német, egyetlen egy szempontból még a németnél is következetesebb, akkor, ha felülről jött parancs teljesítéséről van szó. Az osztrák ezredek, ezt sokan emlegetik most Ausztriában éppen ezzel a kérdéssel kapcsolatban, csak akkor bomlottak fel az összeomlás után, amikor többnapos fegyelmezett várakozás után nyilvánvaló lett, hogy Bécsből nem kaphatnak többé parancsot, mert a központi hatalom megszűnt. S hogy a kapott parancsok ez az ereje ma is és a karhatalom minden részében él, mutatja, hogy nemrég egy náciérzelmeiről ismert vidéki rendőrtiszt elesett — a helybeli nemzeti-szocialistákkal való utcai harcban.

Mindebből úgy látszik, hogy a Dollfuss—Schuschnigg-rezsimnek részben sikerült megoldania az osztrák önállóság megszervezésének hármass, hatalmi, ideológiai és külpolitikai feladatát. Diktatúrával megvalósította a függetlenség híveinek belpolitikailag megrendíthetetlen túlsúlyát és a legjobb úton volt a felé, hogy a diktatúra mögött a nemzedékek lassú kicserélődésével egységes nemzeti közvélemény alakuljon ki, minthogy napról-napra jobban hódított tért ideológiailag is a legitimizmus és az osztrák nép dunai küldetésének tudata. Ehhez már csak a harmadik, a külpolitikai feladat megoldása hiányzott, ami viszont már nemcsak az osztrákokon állott, úgyhogy ma az a helyzet, hogy a belpolitikai fejlődés eléggé előrehaladt ahhoz, hogy most már önmagában is akadályozóan tudjon hatni az Anschluss-erőkre, ugyanakkor azonban a nemzetközi helyzet (elsősorban a német-osztrák egyezmény) ma már szintén gátat jelent Ausztria előtt úgy a restauráció, mint a dunai együttműködés felé.

Éppen ebből a holtversenyből született meg a belga megoldás gondolata, amely mögött újabb versenyfutás alakulhat ki egyrészt belpolitikailag, — a nagynémetek elhalványítani, a keresztényszocialisták és a velük részben egybeeső legitimista tábor pedig erősíteni igyekeztén az osztrák öntudatot — másrészt pedig külpolitikailag, minthogy Németország és a Dunán érdekelt nagyhatalmak között s nem utolsó sorban éppen Berlin és Róma közt valószínűleg csak most fog valójában kitömi a mérkőzés a Dunamedencében.

A KERETEGYEZMÉNY VÉGREHAJTÁSA. Ebben a versenyfutásban Schuschnigg aránylag kényelmes helyzetet biztosított magának. Sem a Németbirodalommal, sem pedig az osztrák nagynémetekkel szemben nem vállalt semmilyen kézzelfogható kötelezettséget, amelynek elmulasztását jogilag meg lehetne állapítani, neki viszont hatalmában áll, hogy egyoldalúan konstatalja, betartják-e a németek a megállapodást vagy sem.

Hogy Schuschnigg ilyen fölényes helyzetbe kerülhetett, annak nemcsak belpolitikai oka van, az osztrák rezsim belső erőssége, hanem külpolitikai is, nevezetesen, hogy a németek közeledtek őhöz a kezdeményezéssel és hogy az aláírást megelőző utolsó napokban Berlinből és Rómából sürgették, hogy a bécsi kormány mondja ki

már a boldogító igent. Schuschnigg két nappal az egyezmény aláírása előtt még jóhiszeműen sugalmazta a híreket, hogy ősz előtt nem jutnak el a megállapodásig, mert ezt a néhány hónapot ki akarta használni arra, hogy az amnesztia következtében szabadlábra kerülő és Németországból hazaköltöző nemzeti-szocialisták várható rendezettségével szemben közigazgatási előkészületeket tegyen. Közben azonban az történt, hogy Hitler újabb s talán a legnagyobb engedményre határozta el magát az utolsó pillanatban s hogy Mussolini is kifejezte azt az óhaját, hogy ha Ausztria már amúgy is döntött a Németországgal való kibékülés mellett, akkor tegye meg olyan időpontban, amikor azt — a lokarnói értekezlet előestéjén — az olasz diplomácia is ki tudja aknázni a maga javára, az egyezmény aláírását tehát Schuschnigg ne halassa Őszre, hanem tegye meg lehetőleg órákon belül. Ekkor ment Papén repülőgépen Hitlerhez, aki bécsi források szerint eredetileg csak azzal a feltétellel járult hozzá Papén javaslataihoz, hogy ha Németország elismeri is az osztrák függetlenséget, vészkijáratként nyitva kell tartani az utat egy ausztriai népszavazás felé. Minthogy pedig Schuschnigg csak úgy volt hajlandó engedni Berlin és Róma sürgetésének, ha a németek erről az esetleges igényükről is lemondanak, Hitler végül felhatalmazta Papent ennek az ígéretnek megtételére is, ami után Schuschnigg is szívesen határozhatta el magát az okmány végleges megszövegezésére és aláírására.

A hatás, amelyet az egyezmény magában Ausztriában keltett, azt mutatta, hogy a német-osztrák béke megteremtése nagyon bonyolult feladat. Nem volt egyetlen csoport vagy pártárgyalat, amely a fordulatot minden fenntartás nélkül üdvözölte volna, de jellemző a helyzetre, hogy teljes elégedetlenség is csak a két szélsőségen jelentkezett, a fehérharisnyás nemzeti-szocialistáknál és a kommunistáknál.

A náciak nagyrésze nyíltan hangoztatta, hogy Hitler elárulta őket, mert az Anschlusról való lemondás mellett még ahhoz sem ragaszkodott, hogy az osztrák kormány helyezze vissza állásukba azokat a náciakat, akiknek az utóbbi évek alatt nemcsak a pályafutásuk semmisült meg, hanem a családjuk is kenyér nélkül maradt. A bécsi nemzeti-szocialisták arról is beszélnek, hogy amíg a birodalomból mostanáig havi hétszáz ezer márkát küldtek Ausztriába, hogy ennek feléből segíeyezték a kereset nélkül maradt náci családját, addig a jövőben ettől a segélytől is elesnek. Súlyosbítja helyzetüket ezen kívül az új államvédelmi törvény, amely szintén július u-ikén lépett életbe és amely — a sorsnak eléggé különös, de azért logikus iróniájából — német mintára szigorítja meg az államrend ellen vétők üldözését. Ezek után maguk az osztrák nemzeti-szocialisták is el vannak készülve arra, hogy tömegeik egy része — ezt ők maguk mondják így — „visszamegy“ a kommunistákhoz.

Az aránylag legmegelégedettebb réteg a nagynémetekből kerül ki, akik most azt remélik, hogy nem csak elveik, hanem az állítólag már most ősszel esedékes második nagynémet miniszteri kinevezés után embereik is fokozatosan tért hódítanak a kormányzatban, bár tudják, hogy nyert ügyük csak akkor lesz, ha ez a békés behatolás legalább egy-két évig eltarthat, mert ha előbb borulna fel az osztrák-német béke, akkor őket is igen könnyű volna „kihajózni“ a rezsimből. A mostani szélsőséget mindenestre gyors iramban igyekeznek kihasználni arra, hogy visszanyerjék régi pozíciójukat a főiskolákon és a hivatalokban s hogy minél jobban előzőnljék a Vaterländische Front szervezeteit.

A legitimisták a keresztényszocialistákban bizakodnak, ezek pedig azt remélik, hogy ha a nagynémetekkel való koalíció egyelőre lehetetlenné

teszi is az ő programjuk teljes megvalósítását, megtarthatják túlsúlyukat, hogy így legalább ellenszegülhessenek a nagynémeteknek, ha azok mégis közelednének a nácizmushoz.

Érdekes a Heimwehr helyzete is. Maga Starhemberg, nem akarván nyíltan elítélni egy olyan aktust, amelyet Mussolini pártol, üdvözölte ugyan az egyezményt, de a Heimwehr hivatalos lapja, a Heimatschützer elárulta Starhemberg őszinte véleményét, amikor azt írta, hogy az osztráknémet egyezménynek jó hatása lehet, „ha lojálisán betartják“ s hogy részen kell állni a nemzeti-szocialisták földalatti törekvéseivel szemben.

Ez a résenállás egyébként általános jelszó Ausztriában, amely most nagyon hasonlít egy bokrokkal és lombos fákkal teleszórt s egyenest gerillaharcra berendezett területhez, amelyen könnyebb támadni, mint védekezni és ahol, ha két ember szembetalálkozik egymással, mind a kettő megreppen. Jó példa erre a német-osztrák turistaforgalom kérdése is. Az osztrákok attól tartanak, hogy a hozzájuk kiránduló németek mind agitálni fognak, a németek pedig éppen ellenkezőleg attól félnek, hogy a német túristák fogják csodálkozással megállapítani, hogy a diktatúra lehet enyhébb és derültebb is, mint az övék.

Ez a más léggör, az osztrák embernek a némettől elűző természete legfőbb hátvédje az osztrák önállóságnak. Az osztrák ugyanis, még ha rabjává vált is a nemzeti-szocialista ideológiának, nem akar folyton masírozni; jó katona, ha kell, de a katonádsí nem szórakozás a számára és még kevésbé szenvedély, amellyel polgári napjainak szabad idejét sietne kitölteni. Túlságosan bensőséges volt Ausztria kapcsolata évszázadokig Lombardiával és a velencei tartományokkal ahhoz, hogy az osztrák karakter ki tudta volna vonni magát az onnan átszivárgó hagyományok hatása alól s így nemcsak a nevezetes osztrák „slampéria“ tartja a rokonságot a földközítengeri embernek levantei örökségű lazaságával, hanem műveltségének latin elemeit, humánusabb ösztöneit is ebből az irányból, Róma felől kapta; igaz, hogy ezt is európaizálta, mert ami a Földközi-tengeren sokfelé részben talán babona, az nála tisztább, valódibb, szellemibb vallásosság.

Ez az osztrák néplélek, ha maradt még valami ereje az árnyalatokból élő szellemnek az egyszerűségükkel ható jelszavak és a yers erő kultuszával szemben, ellent tud majd állni a nemzeti-szocializmus átsugárzásának, sőt vannak, akik azt hiszik, hogy Ausztriában megismétlődik az úgynevezett habichtizmus, mert amint Habichték túl primitív rohamának ellenhatásaként izmosodott meg az osztrák függetlenségi mozgalom, úgy most az Ausztriába beengedett német nyomtatványokban közelebbről megmutakozó berlini politikai szellem is sokféle vonatkozásban inkább elriasztóan, semmint csábítóan fog hatni a differenciáltabb és érzékenyebb dobhártyájú osztrák emberre — legalább is papirforma szerint.

Erre számítanak keresztényszocialista oldalról, amikor a jóindulatú várakozás álláspontjára helyezkednek az egyezménnyel szemben, bár, hogy ebben a magatartásban mennyi a remény és mennyi a bizalmatlanság, ma még nem lehet megállapítani. Az osztrák közvélemény, amely a katolikus állásponttól leginkább a Reichspostból értesül, úgy látja, hogy a katolikus egyház diplomáciájának aktív része van az osztráknémet kibékülés létrehozatalában, mert a Reichspost minden alkalmat megragad annak éreztetésére, hogy a német-osztrák közeledés következtében a német katolikusok helyzetének enyhülése várható. Feltűnő volt, hogy a Reichspost már a július 11-iki kiegyezés előtt is a németországi úgynevezett Sittlichkeitsprozess-ekért való felelősséget elhárította a Harmadik Birodalom vezetőségétől és ezeket a pereket a nemzeti-szo-

cialista pártba behatolt baloldali-radikális és liberális elemeknek tulajdonította, s még ennél is nagyobb figyelmet keltett a Reichspostnak azóta sokat emlegetett július 23-iki vezércikke, amelyet a szerkesztőség szerint „egy osztrák egyházfejedelem“ írt, hogy „kiegészítse és motiválja“ azt az üdvözlő iratot, amelyet az osztrák katolikus püspökök nevében Innitzer bécsi hercegek intézett Schuschnigghez az osztrák-német kibékülés alkalmából.

A cikkből ugyanis általában azt olvasták ki, hogy a katolikus egyház csak a nemzeti-szocialista mozgalomba bekerült „idegen“ elemekkel száll szembe, hogy ugyanakkor megértést tanúsítson a — valódi nemzeti-szocialisták iránt. Az egyik meglepetésre azonban következett a másik. Waitz dr. salzburgi érsek az österreichische Akademie előadássorozatán kijelentette, hogy a Reichspost cikke, szemben azzal a szerkesztőségi jegyzettel, hogy azt egy osztrák egyházfejedelem írta, nem származik egyetlen osztrák püspöknek sem a tollából, ellenkezőleg, az osztrák püspökök elhárítják a cikk nagyon veszélyes tartalmát, minthogy abban számos túlzás és helytelen felfogás jut kifejezésre. Waitz érseknek ezek a szavai mindenesetre ellensúlyozhatták azt a hatást, amelyet a Reichspost keltett, annál is inkább, mert Pacelli bíboros-államtitkár a pápa nevében ugyanakkor táviratban üdvözölte az österreichische Akademiét, amely tudalévően a sokak szerint nemzeti-szocialista hajlandóságú Salzburger Hochschulwochen ellenlábas.

A véletlen úgy akarta, hogy ez a beszámoló olasz földön íródjék, ahol az olasz katolikus sajtó cikkei és a Vatikán életét figyelemmel kísérő olasz személyiségekkel folytatott beszélgetések bepillantást engednek abba, hogyan ítélik meg Olaszországban az osztrák katolicizmus helyzetét az osztrák-német kibékülés után. Az itt hallott véleményt pedig azért érdemes idézni, mert rávilágít az előbbi polémia mélyebb összefüggéseire is; e szerint a Vatikán magatartása párhuzamos Schuschniggel jóindulatú várakozás a német politikával szemben.

A bécsi kormányzat és az osztrák klérus tehát bizalmatlan a német ígéretekkel szemben és csak a legnagyobb óvatossággal, a visszarántásra és az ellentámadásra készen teszik bele kezüket a német békejobba, ugyanakkor azonban Bécsben és a Vatikánvárosban egyaránt látnak bizonyos, ha mindjárt parányi lehetőséget is arra, hogy a Harmadik Birodalom a jövőben feladja imperializmusát kifelé, a Duna, vagyis az Anschluss, befelé pedig a katolicizmus irányában.

A KÜLPOLITIKAI HÁTTER. Ha az ember csak olyan jelekből olvas, hogy hogyan folyt le a tárgyalás Papén és Schuschnigg között, azt a benyomást merítheti, hogy Ausztria valóban megváltozott berlini stílussal áll szemben. Mennyire alakult át Hitler gesztusainak árnyalata és hangjának színezete Papén kezében és szájában, azt nem lehet tudni, hiszen emlékezhetünk még arra, hogy Hindenburg és Hugenberg is csak úgy tudott megegyezni Hitlerrel, hogy — a közvetítő Papent látták maguk előtt.

Papén pedig nemcsak művelt ember, hanem meg van ajándékozva azzal az angolosan hideg szeretetreméltósággal, amely önmagában is igen megnyerő tulajdonság. Ezenfelül Papén olyan szerénységgel tud fellépni és tárgyalni, amely talán csak a születtett nagyúr és a hatalomhoz szokott ember tartózkodása, de amely igen kellemes és sokszor lefegyverző légkört tud teremteni. Érdekes volt megfigyelni például Papén viselkedését a július 11-iki egyezményt követő napokban, amikor a bécsi angol és amerikai újságírók asztaltársasága ebéden látta vendégül, hogy a fehérasztalnál beszélgessen velük a Schuschniggel kötött megegyezéséről és az ebéden kollégaként ugyancsak meghívott magyar újságíróval; az a finom öngúny, ahogyan magát az intrikus Talleyrandhoz hasonlította, az a szerénység, amelyet nem csak a maga személye, hanem a német birodalom nevében is tanúsított — osztrákok nem voltak jelen a

társaságban és mégis hangsúlyozottan mindig „osztrák-német“ szerződéssről beszélt, és Schuschniggot is mindig előbb említette, mint Hitlert — mindez azt mutatta, hogy Papén ha már nem tudja letompítani az éleket, legalább ügyesen el tudja takarni. Ahogy az ember beszélni hallja, mindenesetre az az érzése, hogy olyan tárgyalófél, aki még a bántókat is rá tudná beszélni, hogy — fogjanak össze az oroszlanokkal.

Mindezt azért bocsátjuk előre, hogy éreztessük, lehetséges, hogy Papén csak sikerült dunai sisakrostélya a Harmadik Birodalomnak, de hogy nyomban utána hangsúlyozzuk, hogy bármennyire feljogosít a közelmúlt arra, hogy mögötte meglepési szándékot gyanítsunk, mindez nem több egyszerű föltevésnél, mert az a magatartás, amelyet Németország egy idő óta Ausztriával szemben tanúsít, kifogástalanul lojális. Akik az osztrák-német tárgyalásokba bepilanthattak, valamennyien egyetértének abban, hogy a németek azt a benyomást keltették az osztrákokban, hogy Németország nemcsak papiroson, hanem valóban le akar mondani az Anschlusról és hogy nem csupán Hitlerben van meg a szándék arra, hogy a szavát állja, hanem hogy a birodalom vezető köreiben, az állami bürokráciában, kivált a külügyminisztériumban és, ami a döntő, a vezérkarban. Ma már legalább négy fal közt szóhoz jut az az irányzat is, amely azt tartja, hogy Németország vesztébe rohan, ha továbbra is erőlteti az Anschluszt, mert ez legbiztosabb és leggyorsabb élesztője a németellenes európai koalíciónak. S az a körülmény, hogy Hitler ebben a kérdésben nem a pártra, hanem az állami bürokráciára hallgatott, talán annak a jele, hogy ez az irányzat idővel megerősödhetik.

Olaszországban úgy tudják, hogy a német külügyminisztérium minden alkalmat megragadott eddig is arra, hogy az államfő és a párt felé hangoztassa Anschluss-ellenes érveit, amelyek szerint Németország nagyobb hasznát veheti Ausztriának, ha az külön államiságát megtartva hajlandó második német külpolitikai alanyként együttműködni a német birodalommal az európai koncertben, hozzáfűzvéen ehhez azt is, hogy Németország külpolitikai súrlódási területe jelentékenyen megnövekednék az Anschluss vagy akár a hideg Anschluss révén, mert közvetlen érintkezésbe jutna három új állammal, Magyarországgal, Délszláviával és Olaszországgal. Hasonló álláspontot foglal el a birodalmi hadsereg vezérkara is — ugyancsak eszerint az olaszországi forrás szerint — s arra hivatkozik, hogy ha Németország nyugaton vagy északkeleten hadat visel és Ausztria a birodalomhoz tartozik, akkor nem csak könnyebb hátbatámadni Németországot, hanem még a délkeleti szomszédok semlegessége esetén is nagy haderőt volna kénytelen Németország az osztrák Gau-ok nem-német határain készenlétben tartani; míg ha Ausztria nem csak formailag külön állam, hanem az európai köztudat szerint is független politikai test, akkor Németországnak nemcsak hogy megtámadtatástól nem kell tartania délkelet felől, minthogy egy valóban független Ausztrián át idegen államok sem vonulhatnak fel Németország felé, hanem a német-osztrák határt sem kellene megszállnia s így nagy német csapat-testek szabadulnának fel más irányban.

A kérdés csak az, hogy a nemzeti-szocialista párt kénytelen lesz-e engedni ezeknek az érveknek? Hitler július 11-i elhatározásából arra következtetni, hogy a Führer — a pártnak, a hadseregnek és a bürokráciának ez a kapcsoló pontja — máris a külügyi hivatal és a vezérkar mellé állt, túl korai volna; annyi azonban kétségtelen, hogy a bécsi egyezmény az ezeken a tájakon jelentkező Anschluss-ellenes iránynak legalább is ideiglenes és legalább is felületi érvényesülését jelenti és hogy ideológiailag ez az első vereség, amely a nemzeti-szocialista pártot érte. A totalitás ugyanis megkívánta, hogy a párt a birodalmon belül és azon kívül megtagadja az egyenjogúságot azon németektől, akik más politikai felekezett-

hez tartoznak, viszont a bécsi szerződés nem csak, hogy elismerte az osztrák népnek — vagy ha pontosan ragaszkodunk a július 11-i okmány jogi tartalmához — az osztrák állam minden, tehát másfajú polgárának is németiségét, hanem kifejezetten hozzájárult ahhoz, hogy egy nem-náci totalitás érvényesüljön az osztrák nemzeti-szocialistákkal szemben, aminek az osztrák kérdésen túl az egész Auslandsdeutschtum szempontjából is nagy a jelentősége, mert ezek után a külföldi német nemzeti-szocialista pártok Ausztrián kívül sem hivatkozhatnak többé a nem-náci pártokkal szemben arra, hogy ők monopóliummal képviselik a külföldi német lakosság felé Hitlert, a birodalmat és az össznémetiséggel való kapcsolatot.

Hogy a nemzeti-szocialista párt az ilyen következményekkel járó bécsi paktumot felborítani igyekszik, érthető. S úgy látszik, ennek az elégedetlenségnek a jele, hogy a német sajtónak az a része, amely nemcsak a párttól, hanem a birodalom egyéb tényezőitől is irányítást kap, lojálisán értelmezi a német-osztrák kibékülést s hogy viszont azok a lapok, amelyek köztudomásúan kizárólag a párttól függenek, nyíltan úgy kezelik az osztrák-német közeledést, mint az Anschluss előkészítését. Így például a nemzeti-szocialista párt hivatalos közgazdasági orgánuma, a Deutsche Wirtschaft ezt írta: „Az osztrák-német egyezmény átmeneti megoldás az Anschluss előtt, katonai szempontból az Alpésekben való német védekezés biztosítását jelenti (olyan célzás ez az Inn völgyére, amelynek Rómában nem nagyon örülhetnek), gazdaságilag pedig az első lépés olyan gazdasági birodalom megalapítása felé, amely Közép- és Kelet-Európát foglalja magában.“ Feltételezhető persze, hogy a nemzeti-szocialista párt vezetőségének nem mindegyik tényezője gondolkodik így, Bécsben például úgy tudják, hogy Hess, Hitler helyettese és legesélyesebb utódjelöltje, már 1933-ban azt a nézetet vallotta, hogy Ausztriának és a külföldi németiségnek meg kell hagyni a függetlenségét — ehhez azonban hozzá kell tenni, hogy Hess alighanem elszigetelten áll ezzel az állítólagos felfogásával a pártban és hogy azok, akik nem a Pax Germanicával akarják megoldani a dunai kérdést, még veszedelmesebbnek tarthatják ezt a Hess-féle békés, tehát simább és hatékonyabb behatolást? mint azt a Habicht-féle, eredeti nemzeti-szocialista megrohanást, amely legalább politikai és lelki reakciókat váltott ki a dunai népekből.

Ez a meggondolás vezette-e Hitlert ebben az Anschluss szempontjából visszakozó lépésében, szintén nem lehet tudni. Egyelőre azonban semilyen aktuális ok nincs arra, hogy a világ ne igyekezzék a Führert szaván fogni, annál is inkább, mert nagyon nyomós külpolitikai okok szólnak a mellett, hogy ha Hitler kénytelen volt kezet nyújtani Ausztriának, akkor hasonló külpolitikai kényszerűség tartósan is rá tudja bírni arra, hogy a most megkezdett útról ne próbáljon letérni. Ausztriában és Olaszországban egyértelműen úgy vélekednek, hogy a német birodalom olyan nagy elszigeteltséget érzett maga körül úgyszólván minden irányban, hogy csak az osztrák szelep kinyitásával tudott a ráneheződő légnyomáson enyhíteni.¹

Ez kézenfekvő magyarázata annak, hogy miért kezdeményezte Németország az abesszin háború megindulása után, hogy miért sürgette a rajnai megszállás óta s különösen, hogy miért erőltette még jobban az angol kérdőív hatása alatt a német-osztrák békülést. Arra viszont már kevésbé találunk ilyen egyszerű választ, hogy miért engedett Olaszország szabad utat az osztrák-német közeledésnek. Az a közkeletű fejtegetés, hogy Olaszország a német-olasz barátság kedvéért tette ki Ausztriát az Anschluss veszélyének, tarthatat-

¹ Osztrák kormánykörökben már májusban tudtak Rydz-Smiglynek a franciákkal való tárgyalásáról s Bécsben meg vannak győződve arról, hogy a külpolitikai indítók között, amelyek a német kormányt az Ausztriával való kibékülés sürgetésére s július elején a végső engedmények megadására rábírták, az angol kérdőív mellett az első helyen éppen Rydz-Smiglynek ez a magatartása állott.

lannak tűnik fel, nemcsak mert — mint egy olasz diplomata e sorok írójának a bécsi paktum után kijelentette — a németekkel való szövetkezés Franciaországot Olaszország ellenségévé tenné, Olaszország pedig nem tudja vállalni, hogy a Földközi-tengeren az angolokkal és a franciákkal egyszerre nézzen farkasszemet, hanem azért is, mert ha a Róma—Bécs-együttműködés megszűnik, akkor a Brenneren át az Adriára nehezedő német nyomás következtében Olaszország abba kellene hogy hagyja szerepét a Duna és a Balkán felé, ami azt jelentené, hogy Olaszország megszűnnék kontinentális nagyhatalom lenni. Az olaszok mindenesetre arra számítanak, hogy erre nem kerül sor és hogy Ausztria Belgium módjára meg tudja őrizni különállóságát. Ezt a reményt — amely semmiesetre sem bizonyosság — az osztrák helyzet ismerete alapján valóban lehet osztani, sőt az sincs kizárva, hogy a római paktum megtartja prioritását az osztrák-német egyezmény mellett. Kérdés azonban, — és ez a punctum saliens az olasz-osztrák viszonyban — hogy ha Ausztria, amelyet máris sokan neveznek megint Német-Ausztriának, beleszokik a németbarátságba, ha az osztrák nép látni fogja, hogy a birodalom valóban tiszteletben tartja az osztrák függetlenséget és hogy Berlin nem vár Béctől egyebet, mint külpolitikai lojalitást: akkor a legközelebbi — és minden emberi számítás, sőt maguknak az olaszoknak bevallása szerint is belátható időn belül esedékes — német-olasz összekülönbözésnél hogyan fog viselkedni Ausztria? Vájjon elképzelhető-e, hogy ezek után Ausztria a Németországgal szembenálló fél javára optáljon? Kivált akkor, ha azt látjuk, hogy az Ausztriában jelentkező német propagandának máris szemmel látható éle van Olaszország és az eddigi ausztriai befolyás irányában.¹

Minthogy pedig semilyen hivatalos olasz nyilatkozat nem mondja, hogy Olaszország — a már amúgy is útban volt egyezmény sürgetésétől eltekintve — aktív részt vett az osztrák-német megállapodás létrehozatalában, jogunk van feltételezni, hogy Schuschniggot nem olasz, hanem kizárólag saját szempontjai vitték bele a németekkel való kézfogásba. S lehetséges, hogy Schuschnigg volt az, aki miután márciusban Rómában még visszautasította a Németországtól ajánlott kétoldalú szerződés gondolatát (akkor még remélhető volt, hogy az olasz-francia együttműködés állandósul és hogy Róma számára nyitva marad a francia híd London felé; akkor még Franciaország tettekkel tényező volt; a Habsburgok szinte ante portás állottak és akkor még az osztrák-cseh közeledésről is szó volt), júliusban már a maga fejével döntött a német ajánlat elfogadása mellett, talán mert az előbb említett körülmények mind a visszájukra fordultak vagy

¹ A nagynémetek olaszellenes irányzatára jellemző Gleise von Horstenau tárcánélküli miniszter cikke, amely Göring lapjában, az esseni *Nazional Zeitung*ban jelent meg szeptember 4-én. Gleise von Horstenau, aki a Schuschnigg-kormányban a nagynémetek bizalmi embere, vezércikkében egész nyíltan utal arra, hogy Berlin és Bécs közös politikájának iránya az Adria. „Egy birodalom volt az, amely Közép-Európát a második évezred első felében politikailag, kulturálisan és gazdaságilag a kereszténység szellemi alapján megszervezte“... „A hófedte Alpések osztrák hágói jelentik a hidat a Keleti-tengertől az Adriához. Ma már ez a híd nyitva áll s a két német állam közti normális kapcsolatok felújítása a harc termékeny ideje után megint lehetővé teszi Közép-Európa újjárendezését a szó legmesszebbmenő értelmében.“

legalább is elhalasztódtak s mert Rómában elleneztek minden kísérletet, amely Ausztriát olyan partnerhez juttathatta volna, amellyel együtt Bécs egy középhatalom szerepét játszhatná. Bár kérdés, hogy olasz szempontból nem lett volna-e preferábilis az, ha Ausztria középhatalommá válik, semmint az, hogy egy nagyhatalomnak válik a barátjává?

Éppen ezért lehetséges, hogy, bár mind a két folyamat egyformán az abesszin háborútól datálódik, nem a német-olasz közeledésből született meg az osztrák-német egyezmény, hanem fordítva, az osztrák-német kibékülés volt az elsődleges és az olasz-német közeledés volt a kísérő jelenség. E párhuzamosság mindenképpen tanulságos, mert amióta tért nyert az olasz befolyás Abesszíniában, azóta jutott olyan helyzetbe az olasz diplomácia, hogy megossza a maga kizárólagos befolyását Ausztriában.

MINDEBBŐL máris azt a következtetést vonni le, hogy Olaszország Abesszínia meghódítását ausztriai pozíciójával fizeti meg, korai és túlzott volna, annyi azonban kétségtelen, hogy az abesszin háború — úgy, amint azt sokan kezdetől fogva elkerülhetetlennek látták — kihatott a középeurópai helyzetre. Milyen mértékben, azt még nem lehet áttekinteni, mert ez olyan tényezőktől függ, amelyek még kipróbálatlanok: az osztrák gondolat teherbíróképességétől, a német külpolitikának Bismarck és Habicht közt ingadozó vonalának végleges irányától s végső soron attól, hogy mikor és kik között vezet majd nézeteltérésre a Közép-Európában mégis tért hódító bilaterális külpolitikai módszer.

FREY ANDRÁS

A SPANYOL NÉPLÉLEK

A SPANYOL TÖRTÉNELEM UTOLSÓ FEJEZETEI, beleszámítva a legutóbbi időket is, olyan kínos és véres vajúdas fájdalmait mutatják, amelyeket nem lehet egyszerűen csak politikai vagy gazdasági, de még világnézeti okokkal sem magyarázni. A spanyol nép láthatóan szilárd alapját veszítette, kibillent egyensúlyából, de ezek az őt megrendítő erők, amelyek nyomán csak rom és pusztulás támad szerte az egész félszigeten, nem körülmények közrejátszódásából erednek, nem ilyen vagy olyan adott helyzetből fakadnak. A lökés, amelynek következtében a spanyol lélek végzetes belső hasadásban hasonlott meg önmagával, sokkal mélyebbről tört elő; nem világpolitikai vagy hazai események váltották ki, nem politikusok vagy egyes néprétegek hibái, mulasztásai és balfogásai idézték fel, nem pusztán világnézetek összezapása nyomán robbant ki és nem tekinthető egyszerűen a mai erjedő korszellem délnyugateurópai megnyilvánulásának sem. Kétségtelen, hogy mindezek a körülmények nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy az eseményeket kirobbantsák és egyre véresebb mederbe tereljék; de ezek végeredményben csak felszínre hozták és fellobogó lángok tűzfényében mutatták be a népi lélek önmagát kínzó vergődését nagy tanácstalanságában, tehetetlenségében és talaj átvesztett mivoltában. Mert a spanyol valóban elveszítette lába alól a szilárd alapot és kérdés, meg tudja-e azt majd újra találni, mikor és hogyan jut el újra az útra, amelyen felismeri hivatását? Avagy még pontosabban: ráatalál-e egyáltalán a mai hivatására?

Nem lesz ez könnyű, fölötte fáradságos lesz, hiszen a mai korszellem sem kedvez túlságosan a spanyol egyéniségnek. Ma Európában az individualista és kollektív eszme méri össze erejét, készül a nagy leszámolásra.

Aligha van még egy népe Európának, amely annyira par excellence individualista volna, mint éppen a spanyol. A spanyol ember mindig úgy tudja, látja és hiszi, hogy ő, egyedül és kizárólag ő áll a világegyetem középpontjában. Nem lehet megállapítani, a világ van-e őérette, vagy ő a világért, oly szoros egységben forrtak össze, annyira egymásbaolvadtak. Viszont ez a világkép, amelyet magának megalkot, sohasem tárgyi, sohasem személyi, hanem mindig egy eszme, amely magához ölel történelmet és eseményeket; földrészeket egyesít, minden dolgoknak láthatatlan összefüggését adja. Bármit tesz, gondol, terveit, akar, azt saját független elhatározásából cselekszi, a legindividualistább

módon; de egyénisége elválaszthatatlanul benne él ebben a kötelező és parancsoló világképben, amelyet az eszme hat át. Nem kérdezi, nehéz is volna rá felelni, az a számára világot jelentő eszme van-e érette avagy megfordítva; csak érzi egész lényében, működésében soha nem igazodik mások után, parancsszavakra legkevésbé hallgat. Nem kötelességérzet hajítja ilyen vagy olyan elhatározásában, nem felelősségtudás, nem is józan számítás, érdek vagy haszonlesés. Mértéke, ura és parancsolója nem egyéb, mint önmaga, aki összeforrott a benneélő világképpel, egy eszmének e vetületével. Ennek rabja, elszánt, ha kell, áldozatos, ha szükséges, hősies kergetője, ebben éli ki magát, mert rajta keresztül önmaga kiteljesüléséért küzd. De még az azonos eszme nyomán sem rendeli magát alá más ember akaratának; számára a lét e kettő: önmaga és a világot jelentő eszme.

Ez a spanyol: a transzcendentális individualizmus. Erről kevesebbet beszélnek, ezt kevésbé ismerik, hiszen, ha individualizmusról esik szó, leginkább ennek liberális-kispolgári megnyilvánulására gondolunk. Egyben igaza van a kollektív világnézet harcosainak: ez a másik fajta individualizmus a kispolgárban, a nyárspolgárban találja meg legősintébb megjelenési formáját. A polgárban, aki önkörébe zárt, elhatárolt és kicsinyes, mert az átütő erejű, átfogó anyagon túl emelkedő eszme idegen elpuhult testétől és szellemétől. Szemében világkép a vagyon, a magántulajdon, a kényelem; a testi szükségletek örömmé, gyönyörre és fényűzésre fokozása; esetleg elvek és törvények tisztelete, amelyek alkalmasak és hivatottak életének biztonságát alátámasztani. Bár különben, éppen óvatos önzése folytán, félénk, habozó, aki lehetőleg mit sem kockáztat és ha csak egy mód van rá, megalkuszik és kölcsönös koncessziókkal bátyázza körül hadállásait politikában éppen úgy, mint magánéletében; ezeknek a törvényeknek, ennek a megszokott és kényelmes világrendnek érdekében és védelmében még harcra, áldozatra is hajlamos; de ezt is csak pusztán anyagi önzésből teszi. Hősiessége és bátorsága tehát éppen olyan suta, mint amilyen meddő szellemi élete. Számára a szellemi élvezet is az anyagi gyönyörök egyik kifinomultabb fajtájává aljasodik; irodalmi, művészeti, bölcséleti alkotásokon úgy csámcsog, mintha ebédje kiegészítő részét alkotnák. Élvezni tud, úgy anyagi, mint szellemi téren talán a legrefináltabb élvező, de mindez öncél nála, amely mögött nem ködlik fel világképe hátterén a központi, nagy eszme árnyéka. Nyugalmát keresi mindenek fölött, hogy anyagiasságának élhessen. Ezért kétkedése, megértő liberalizmusa, türelme és barátsága, amelyért cserében hasonlót vár. Nem akar másokat meggyőzni vagy meghódítani, mert nincs eszméje, amely erre feljogosítaná. Viszont ideges borzongással riad fel, ha mások akarják valamely eszme szolgálatába állítani. Ettől a gondolattól mindig idegen marad, ezt soha nem lesz képes megérteni, mert individualista, aki mindent önmagán keresztül lát, de önmagának lényegét csak az anyag és az anyagi szellem alkotja.

Ámde szemben ezzel a kispolgári lelkülettel van egy transzcendentális individualizmus is, amely leghatározottabb tagadója minden kicsinyes középszerűségnek és anyagiasságnak, amely nem óvatos, félénk és habozó, de bátor, hősies és tettekkészséggel, lendülettel telített;

amely nagyvonalú, tevékeny és alkotó, ha megtalálja az eszmét, amely elvont magasságokba emeli és az eszme hivatását a materiális világképben; de amely tragikussá és rombolóvá lesz, amint ennek híjával elveszíti lába alól a talajt. Amit most, a spanyol történelem utolsó évtizedeiben látunk és megfigyelhetünk, nem egyéb, mint ennek a tragikus, transzcendentális individualizmusnak szomorú vajúdása.

TRÉFÁSAN SZOKTÁK MONDANI, hogy minden spanyol tulajdonképpen született anarchista és Spanyolország legjellemzőbb kórtünete az anarchia. Ez az állítás azonban messze túlmegy a csipős szellemesség határán és tulajdonképpen mély, végzetszerű igazságot fejez ki. Mert a spanyol ember lelke legalján valóban és lényegében anarchista, ami csak egyenes következménye ennek az előbb ismertetett sajátos individualizmusnak. Ez az ősi ösztönökből táplált lelki adottság végigvonul a félsziget egész történelmén a legrégebb időktől kezdve egészen napjainkig. Hiszen tényleg, az individualizmusnak ilyen fokától és fajától már csak egy lépés az egyéni önkény tobzódása, amely a nép életének minden nagyobb és sorsdöntőbb eseményénél kikerülhetetlenül be is következik.

Mint már említettük, a spanyol egyedül, saját személyében áll szemközt kérdésekkel és problémákkal, ideálokkal és tervekkel, amelyeket mind egy őt vezérlő, központi eszme egyetlen szemszögéből néz. Amiért harcol, amit maga elé kitűz, az lehet egyben általános nagy nemzeti gondolat, szociális igazság, világnézeti kérdés, de mindezek felülemelkedően és mindenekelőtt személyi élmény számára. Még ha közös célok egy tömegbe terelik is őket esetről-esetre, akkor is, nem mint a nép, a nemzet vagy az elvtársak seregének egyik közkatonája áll ki a vérző arénára, hanem saját személyében, saját feje szerint harcol és legfeljebb tudomásul veszi, hogy mások is oldalán állanak, bár nem azért, hogy őt segítsék, hanem, hogy ugyancsak a saját életüket kockáztassák.

Sokan értetlenül állanak szemben, idegen országok fiai, a bika- viadalok intézményével és nem fogják fel, miképpen maradhatott meg az évszázadokon keresztül mind a mai napig a spanyol nemzet legjellegzetesebb, legnépibb nemzeti szórakozása és sportja. Könnyed felületességgel egyszerű vérszomjasságnak és vad szenvedélyek kitombolásának tekintik, esetleg a sztoikus lelkűict fájdalommal szembeni érzéketlenségének. Pedig annak jelentősége sokkalta mélyebb, szimbolikusabb és föltétlenül szebb. Ez a magáramaradott, egyedülálló embernek, a férfinak harca, kacérkodása a halállal, amiben pusztán saját tudása, tehetsége, ügyessége, izmai és bátorsága segítik, amitől oly messze esik a tömeg-bátorság, a fanatizált csorda-hősiesség. Ezt a férfias, egyéni bátorságot ünnepli tomboló tébolyban a nézők tízezres sokasága, akiknek lelke mélyén szunnyadó ősi vágyak és álmok nyernekk itt kielégülést.

És éppen ilyen ösztönös, lényegében spanyol a guerilla-harc, amely nem véletlenül származik Spanyolországból. Csatában, háborúban éppen úgy, mint a közélet minden megnyilvánulásában, az egyéni kezdeményezés, egyéni hősiesség és vállalkozás az, ahol a spanyol tel-

jesen kiéli önmagát. Szíve legmélyén tulajdonképpen csak kelletlenül engedelmeskedik feljebbvalóinak, hiszen amiért küzd, az legegységibb ügye, mert másként nem tartaná érdemesnek, hogy egyetlen lépést is tegyen érte. A saját dolgait pedig szereti maga elintézni, nem érzi, hogy rá lenne szorulva mások támogatására, főleg nem mások intézkedésére. A guerilla-háború, bandák harca, tulajdonképpen az egyéni hősiességnek megnyilvánulása.

Ez a guerilla-harcmod terelődött át a politikára is, amikor egymás után alakultak pártok, amelyek állandóan harcban állottak egymással, a parlamentben éppen úgy, mint az utcákon. De maguk a pártok is hamarosan frakciókra, kisebb és széthúzó csoportokra szakadtak, úgyszólván minden valamire való politikus igyekezett legegységibb elgondolásait zászlajára tűzni és nehezen fért meg valamilyen nagyobb csoportosulás kereteiben. Mert keret és korlát gyanánt csak azt ismerik el, amit önmaguk lényé ír elő számukra.

Ahol pedig így szerteaprózódik a nép, amelynek egyedei individualizmusukban nem passzívak és habozón közömbösek, de harcosak és tevékenyek, ott máris megvannak az anarchia előfeltételei és csak a pillanat kell, amikor nagy események következnek el és vérre megy a mérkőzés. Akkor egyszeriben megjelennek az utcákon az úgynevezett pistolero, ezek a csatangoló gyilkosok, akik szemrebbetés nélkül lőnek le magános sétálókat, villamosvezetőket és lesből a felfegyverzett karhatalmat. Üldözésre méltó, kiirtásra érdemesült banditák ezek a köz szempontjából, de tulajdonképpen, egyénileg tekintve bátrak, vakmerők, sőt önön eszmék hősei, akik saját hatáskörükben akarnak leszámolni az eszme ellenségeivel. Ha pedig ellentétes eszmék kerülnek összeütközésbe és ez az összeütközés már véresen robban ki: akkor polgárháborún túlmenően máris anarchia van Spanyolországban, ahol a cégjelzett és hivatalos, egymással harcban álló hadviselő csapatok mellett ott vannak ezek az egyénileg harcoló guerillabandák vagy egyes pistolero, maga a mindig szintvalló, soha meg nem húzódó, nem kicsinyes érdekeit néző kisember elvakultan és könyörtelenül, egyforma elszántsággal és könyörtelenséggel várva és adva a halált. A legkisebb hívó szó is elég, hogy nyílt utcákra szólítsa őket békés magánéletük elvonultságából; ezért az állandó nyugtalanság feszültebb években és évtizedekben, az elszórtágukban is oly gyakori gyilkosságok és mindig újra, hirtelen fellobbanó gyújtogatások, rombolások, kegyetlenkedések. Ezért kétszeresen nehéz itt levezetni a feszültséget, túlvezelni a nehéz és mozgalmas éveket, mert a harc korántsem dől el hadseregek jó vagy balsorsával, hiszen a hadsereg körött mindig ott lapul a guerillahad, az anarchista pistolero, a vakbuzgó verekedővé vált polgár, aki túléli a hadvezér bukását.

Elvek és eszmék itt nem csupán hadseregeket mozgósítanak, de talpra állítják az egész népet; nem mint népet, hanem mint egyének és egyedek embermillióit, akiket bár ellentétes ideálok, de ugyanazzal a lelkes tüzzel és elvakult szenvedéllyel fűtenek. Más országok belső harcaiban hadseregek mérkőznek meg egymással az eszme jegyében, érdekében vagy ürügye alatt. Itt maguk az eszmék törnek kíméletlenül egymásra, illetőleg az egyének, akikben az eszme testet ölt. És ez az

eszme külön-külön él minden egyesben, megalkuvást nem ismerően. Ahol az ideált egy kollektív réteg hordozza, ott a kollektívum szétzüllesztésével könnyen elsikkad az eszme is. De itt az ellenfelet egyenként és egyénekként kellene kiirtani ehhez, mert mindegyikük önmagában hordozza az integer eszmét, mint lényének és létének alapját. Belső harcokban ezt is cselekszik, az egyének kiirtását, könyörtelenül és következetesen, ember ember ellen. Ez azután végső kifejlődésében az anarchia, oly hűséges és őszinte megnyilatkozási formája a spanyol népléleknek.

SZÖRNYŰSÉGEKRŐL, VAD PUSZTÍTÁSOKRÓL hallunk, valahányszor polgárháború lángja lobban fel a messzi félszigeten. Ennyi vérszomjas kegyetlenséget, kíméletlen, ádáz elszántságot aligha tud felmutatni még egy nép történelme. Nem is kell messzire visszanyúlni a múltba, bőven akad példa a legutóbbi évek sodrában, kezdve a trónt és királyt buktató forradalomtól egészen napjainkig. Ijesztő és hajmeresztő az a kegyetlenség, az a semmi kíméletet nem ismerő vadság, amely az események nyomán lépten-nyomon kiütöközik. Elevenen elégetett papok, keresztrefeszített ellenségek, felperzselt és rommá dült évszázados templomok, kardokkal összeszabdalt kincseket érő festmények, összetört szobrok, feldúlt könyvtárak, szétszórt múzeumok, meggyalázott templomfelszerelések, tömeges kivégzések. Mi ez a vandál örület, a megszálltságnak ez a tébolya?

Bármily különösnek és bizonyára népszerűtlennek is hangzik: ez az eszmének tébolyult örülete. A spanyol lélek egy eszmének a vetülete. Ezzel forr össze egész lénye, ezen át néz mindent, mindent rajta keresztül értékeli. Szerinte semmi sem önmagában és önmagáért való, mert minden földi dolgok csak annyiban értékesek, amennyiben az eszmét szolgálják. Mi sem áll messzebb tőlük, mint a Tart pour l'art csakugyan kispolgári elve, a kicsinyesség, amely nem keresi a művészetnek és a hétköznapiak minden megnyilvánulásának nagy, eszmei, világnézeti háttérét és tartalmát. Nem véletlen, hogy az egész spanyol irodalom, művészet, amennyiben nem udvaronc lelkek alkotása, mind a nagy, elvont ideálok szolgálja és alázatos hitvallása.

Embert és művet, műalkotást is, a spanyol elsősorban azzal a szemmel néz, mennyiben felel az meg az ő egyéniségének és központi nagy gondolatának. Egyéniségének és rajta keresztül ennek az eszmének kibontakozása és megvalósítása számára létkérdés, amely mellett minden egyéb másodrendűvé válik, legyen az emberélet, vagy műkincs, nemzeti ereklye, milliokat érő érték. Hiszen nemrégiben írták meg a napilapok, hogy Barcelonában a nagy dúlás idején máglyára rakták egy templom műkincseit, köztük egy Rafael-képet. Egy arra járó külföldi százezreket ígért érte, és mégsem akadt egyetlen egy sem a csöcselék-ből, aki azt megmentette volna. Itt nem milliókról volt szó, hanem egy számukra gyűlölt eszméről, amelynek vászonra festett jelképeit is el kellett tüntetni, el kellett pusztítani.

Csak amikor egy eszme testet ölt az emberben, lehet valaki ilyen megszállott és könyörtelen, de egyben ilyen elszánt és halált megvető. Spanyolország nem csupán a mártírok hazája, de azok kínzóái is. És

az, aki ma a másikat elevenen elégeti vagy megnyúzza, elszántan számít arra, hogy holnap esetleg övele bánnak el így az ellenfelek.

Ez az individualizmus nem a megbújó és megalkuvó önmagának-élés világnézete, hanem harcos, cselekvő, hittel, sőt hivatástudattal telített, tehát türelmetlen, a végsőkig következetes és ebben, ezáltal kegyetlen. Nem meggyőzni, nem is legyőzni akar másokat: az ellenvélemény létében és valójában sérti és mintegy önfenntartási vágyból akarja azt egyszerűen kiirtani. Ezért van, hogy szemében a szeretet egyenlő a harccal a szeretett lény vagy eszme érdekében. Ez nem a pacifista, de még csak nem is pusztán az alkotó individualizmus, és nem a lírai, gyöngéd és érzelmes szeretet; harcos, a szó szoros értelmében verekedően és gyilkosán harcos individualizmus, amely el akar tiporni maga körül mindent és mindenkit, aki belső köreit megzavarhatná; és szeretet, amelyben több a kínzó szenvedély, mint a békés kielégülés. Ebben a harcban nem ad, de nem is vár, nem is kér kíméletet. Ez a vandalizmus és vérszomjas kegyetlenség nem a megrészegült csöcselék állati dühe és szenvedélye, hanem az a rettenetes és kíméletlen következetesség, amely egész embert kíván, amely nincs senkire és semmire sem tekintettel, amely nem ismer felebarátot, civilizációt és kultúrát, ha ezekre hivatkozva akarják lendületét mérsékelni vagy megkötni.

Ezért ez az anarchia nem csupán kíméletlen és kegyeden, de egyben haláltmegvető is. Akár „fehérekről“, akár „vörösekről“ van szó, az önfeláldozásban egyik valamennyien, és abban is hasonlítanak, hogy tudnak bukott ügyért is meghalni. Bámulatos az a hősiesség, amellyel ez év folyamán a rettenetes nagy polgárháborúban szembenállottak egymással az ellenfelek. Bármelyik tört is előre, tett további hódításokat, minden követ, minden utcasarkot vérrel kellett megvenni, halottakon átgazolva. Ilyen vagy olyan eszme hevíti vagy hevítette őket, amellyel kitarítottak, halálraszántan védtek utolsó pillanatokig immár tarthatatlanná vált erődöket, összeszorított fogakkal és helytállva. A munkás odahagyta biztos állását, a hivatalnok irodáját, existenciát feláldozva indultak meghalni az eszméért.

Érdekes jellemvonása a spanyolnak, hogy amikor egyrészt szereti a jó, kényelmes, bőséges életet, a vidám gondtalanságot, a jó borokat és gazdag, változatos konyhát, amikor igazi életművész a szó keletiesen buja értelmében; mindez egyszeriben elveszti fontosságát, ha fel kell áldozni az eszme érdekében. Akkor ezekből a fiatalos lelkű, vidám és kedélyes örök-gyermekekből fenevadak vakmerőségével küzdő hősök lesznek, akiket nem undorít a hullaszag, bírnak éhséget és fáradtságot, aszkéták, igénytelenek és lemondók. Nem véletlen az sem, hogy Spanyolország az aszkéták és a misztikusok országa; az eszme hőseié és megszállottjaié, ugyanakkor, amidőn a béke éveiben oly élveztegek és gyermekesen könnyelműek. Tudnak élvezni, talán jobban, mint akárki más, de ismerik, és ha kell, végsőkig gyakorolják is a lemondás hősiességét.

Akármilyen szörnyűek is a tünetek, amelyek az ilyen polgárháborút kísérik: van ebben a helytállásban, ebben a cselekvő, tettrekész áldozatosságban valami lenyűgöző és szinte emberfeletti. Ilyesmire csak akkor képes az ember, ha kivetkőzik önmagából és egészen

feloldódik valamiben, ami lehet örület, lehet szent cél, lehet fanatizmus vagy messianizmus, de mindenképpen eszme, amely legyőzi a testet és az anyagot. Legyőzi és közben gyakran el is pusztítja.

Milyen százszázalékosan spanyol egyik legigazabban és legleplezetlenebbül jellemző írójuk, Madariaga, amikor ezt a megdöbbentő megállapítást teszi: „A háború mindig, minden körülmények közt elítélendő, aljas és kárhoztatni való. Egyetlen jó, szép és igaz háború van és az a polgárháború. Mert itt nem érdekek, de eszmék állanak harcban egymással; eszméért pedig szép, szent és nemes dolog harcolni.“ Megdöbbentő és ijesztő, de gyökeresen spanyol ez a merész kijelentés. Polgárháború, annak minden kegyetlenségével, borzalmával és pusztításával: ahol mégis a szent eszme leng a zászlókon! Ugyanaz a furcsa paradoxon, mint a bikaviadalnál: nem fontos, mellékes a patakzó vér, a feltépett gyomrú lovak, az állatkínzás; mert szép az egyéni harc és ügyesség.

Látszólag milyen ellentétben áll ezzel minden spanyol polgárháborúnak másik jellemző és az idegen számára teljesen érthetetlen tünete: a vérengző dühvel párosult udvariasság, jószív, szolgálatrakészség, szinte azt lehetne mondani, kedélyesség. Saját élményekről beszélek, amikor azt mondom: láttam vértől megittasult, üvöltő és romboló csöcseléket, amely éppen gyújtogatott és lövöldözött, irtotta az ellentábort. És ez a vérbenforgó szemű, tébolyult dühöngő, ha két puskalövés között idegen, külföldi került útjába, aki nem volt ellenség, aki kívülállt az eseményeken és így nem került szenvedélyének útjába: egyszeriben átváltozott szolgálatrakész, előzékeny és mosolygó lovaggá, aki derülten széles mosollyal és nem csekély büszkeséggel magyarázta: Hát verekszünk, uram, verekszünk. Megadta a kért felvilágosítást, kezét fogott, meghajolt és indult vissza gyilkolni vagy meghalni. Pillanatokra ismét a gyermeteg kedélyű, végtelenül jószívű, kedves magánember lett, visszazökkent napsugaras hétköznapi hangulatába, amelyből elszólitotta a harcmezőre a védelmére váró, fenyegetett eszme. Ez az anarchista forradalmár, aki lelkiismeretfurdalás nélkül hajlandó lett volna kiirtani az ellentábort gyermekestől és asszonyostól, aki legszívesebben istállót rendezett volna be a kolostortermekben és attól sem rettent volna vissza, hogy foglyokat halálra kínozzon: szolgálatrakészen, karonfogva vezetett át a veszélyeztetett pontokon és kedélyesen csevegett útunk alatt.

A legutóbbi, nagy polgárháború idején a sok külföldi kommunista befolyására fordultak elő erőszakoskodások idegenekkel is. De oknélküli, céltalan gyűlölet igazában soha nem irányult ellenük mindaddig, amíg nem szegődtek tevékenyen egy-egy irány szolgálatába. A spanyol csak akkor kegyetlen, pusztító és vérengző, ha azt valamely eszme érdekében teszi. Tömegmészárlásaiban is van logikája és tervszerűsége, mert nem Part pour Part gyilkol, mint sokféle másegyebütt a vértől megittasult csöcselék. Csak az ellenséget akarja kiirtani, igaz, hogy azt alaposan, kegyetlenül és kímélet nélkül. És míg egyfelől vérengző fenevad, a másik oldal felé mindig megőrzi napsugaras, délszaki lelkületét.

ANARCHIA ÉS PARANCSURALOM olyan fogalmak, amelyek fölötté közel kerültek egymáshoz, egyik a másikkal közvetlen okozati összefüggésben, egyik vonzza a másikat; különösképpen Spanyolországban. Ahol általános zűrzavar, fejtelenség veszélyezteti a közrendet, ahol ennek nyomán teljes csőd fenyegeti az állam életét, ahol egyének és apróbb csoportosulások törnek ádázul egymás ellen csak saját érdekeik és céljaik szolgálatában: ott szükségszerűen felmerül az igény, a vágy, valamely biztos, szilárd pont után, amely rendet tud teremteni a nyugtalanságban. Ilyenkor vetődik fel az „erős kéz” gondolata, ilyenkor következik el a diktátorok ideje, akik rendszerint mind azzal a céllal és programmal jönnek, hogy pusztán időlegesen veszik át az uralmat, amíg a feldúlt közéletet visszaterelik nyugodt és sima medrébe. Rendszerint ezzel a célkitűzéssel jönnek, hogy azután, hatalomra kerülve, ott végérvényesen rendezkedjenek be.

Amilyen lényéből fakadó ösztöne a spanyolnak, hogy született anarchista, éppen olyan erős hajlama van a parancsuralom iránt; de mindig csak abban az értelemben, hogy azt gyakorolja, ne pedig elszenvedje és utasításait kövesse. Ez talán látszólagos ellentmondás, pedig nagyon könnyen érthető. Fanatikus, százszázalékos a következetesség, amellyel egy-egy eszme szolgálatába szegődik. Éppen úgy vakbuzgó híve és követője annak, mint ahogy üldözi és gyűlöli a vele szembehelyezkedőket. Nem hajlandó közelében ellenvéleményt tűrni és tűzön-vizén keresztül, a legnagyobb erőszakosságok árán is, de ezt az eszmét akarja megvalósítani. Ennek érdekében igyekszik célját és meggyőződését győzelemre juttatni, tekintet nélkül arra, megfelelő-e az embertársainak. Éppen itt, ebben ütközik ki individualizmusa, amely az eszmét soha nem kívánja a kollektívum érdekeibe és medrébe beágyazni, soha nem kísérli meg a kettő Összeegyeztetését. A többieket nem is törekszik a maga igazáról meggyőzni; a mások véleménye nem fontos számára. Az elvont ideál kiteljesülése az egyedül irányadó, és itt torkollik bele erőszakossága az elméleti fanatizmusba. A spanyol diktatúrákat tehát nem szabad a többi államok parancsuralmaival összehasonlítani. Egészen más az eredetük, mások céljaik és terveik, egészen különállók módszereik.

A mai korok parancsuralmi szinte kivétel nélkül a kollektív gondolaton épülnek fel és így népnevelő célzatúak. Ezek is egy-egy eszmének szolgálatába állottak, de gyakorlatiasan azonnal munkához is láttak, hogy összehangolják eszméjüket a nép igényeivel, egyéniségével, boldogulási lehetőségeivel. Miután pedig rendszerint egészen új elgondolásokat hirdettek, a jövő érdekében kezdtek dolgozni, rávetették magukat az ifjúság nevelésére, hogy olyan új nemzedéket termeljenek ki, amelynek egyetemessége már összhangban van a parancsuralom új eszméjével. A „régieket” vagy békés kihalásra ítélték, vagy pedig erélyesebb módszerekkel kiirtották, hogy helyet készítsenek a jövődönnek.

Merőben más a spanyol parancsuralom, amely éppen elvont ideológiájában, az eszme fanatikus szolgálatában úgyszólván mellőzi a népet, a tömegeket és azok hangulatait. Nem az a fontos, hogy mit szólnak hozzá a polgártársak; oly mindegy, kényszer alatt, fogcsikor-

gatva és tehetetlen kiszolgáltatottságban, avagy örömmel és lelkesedéssel hódolnak-e meg. A döntő jelentőségű a meghódolás, az eszme diadala. Ez volt és előreláthatólag ez is marad gyöngye pontja minden spanyol diktatúrának, amely a zűrzavar, az anarchia romjain alkotni akar. Mindig csak a kitervelt épületet tartja az építő szeme előtt és vajmi ritkán a munkásokat is. Nem igyekszik összhangba hozni érzelmi világukat és értelmi meggyőződésüket a kialakuló, újonnan körvonalazott renddel, amelynek mélyén az új eszme érik. Neki a rend a fontos, hogy amaz nyugodtan érlelődjék. Hogy azután ez a rend a tehetetlen, gyűlölködő elnyomottság várakozó és energiáit gyűjtő némasága-e, avagy a boldog megkönnyebbülés és meglepettség: az másodrendű kérdés. Ezért fordítanak oly kevés gondot az új nemzedék nevelésére, a különféle néprétegek felvilágosítására. Az ellenkezőket nem meggyőzni, de kiirtani akarják. Ha pedig ettől való félelemben nem hangzik el nyilvános tiltakozás, akkor úgy vélik, hogy már minden rendben is van. Az a legigazibb antiszociális, kollektívum-tagadó parancsuralom, amely akaratát individualista önkénnyel erőlteti rá a tömegekre, anélkül, hogy megvolna jószándéka a kettő kiegyensúlyozására.

Igen jellemző példa erre a háború utáni diktátornak, Primo de Riverának szerepe és működése. Amit ő kitermelt, az jellegzetesen spanyol parancsuralom volt, csak szelídebb, emberségesebb és vértelenebb, mint megannyi előtte és utána. A katolikus-dinasztikus gondolatnak volt föltétlenül jószándékú, lelkes és hívő harcosa, aki a már akkor ingadozó trónt akarta megszilárdítani és véget kívánt vetni a már-már teljes anarchiának, amely országszerte dúlt. E tervének érdekében, vértelen eréllyel bár, de vaskézvel, beszüntette az ellenzéki érzelmi klubokat, szakszervezeteket, újságokat, gyülekezeteket. Kémei útján a legkisebb titkos megmozdulásról értesülést szerzett, azonnal közbelépett és a bűnösöket lecsukatta. Igaz, közben igen sokat, maradandót alkotott szociális, gazdasági téren, pár év alatt hallatlan módon föllendítette az országot. De ez mind az ő saját, személyi műve volt, amelybe szűkebb környezetén kívül eszeágába sem jutott bekapcsolni a nép széles rétegeit. Nem alakította meg céljai továbbápolására az ifjúsági szervezeteket, nem erősítette meg a társadalmat. Ő uralkodott, Primo de Rivera saját személyében, az ő akarata érvényesült, amelyet mindenkinek követnie kellett. Jószándékból-e, avagy kényszerítve követik: nem volt döntő jelentőségű. Aki ellenszegült, az börtönbe került. Nem csoda tehát, ha utána nyomban összeomlott egész életálma, bekövetkezett a katasztrófa, amelynek minden jószándéka mellett is csak előidézője és siettetője lett.

Azóta ugyanez folyt és folyik, csak sokkal véresebb, szörnyűbb formában. Mindegy, ki gyakorolja a parancsuralmat, egyén-e, avagy társadalmi rétegek, pártok. A belpolitika a köztársaság kikiáltása óta a váltakozó parancsuralmak sorozata. Ha a baloldal került uralomra, akkor nem vette pillanatra sem figyelembe a nép másik rétegének igényeit, saját elgondolásait akarta arra kényszeríteni és zsarnokká vált. De még csak nem is kísérelte meg áthangolni ezt a konzervatívabb

réteget saját céljaihoz. Láthatólag inkább kiítani és tönkretenni szerette volna. A jobboldal, azóta egyszer bekövetkezett rövid uralma alatt ugyancsak elhanyagolta azokat a szociális tennivalókat, amelyekkel tért nyerhetett volna a másik párt felé; majd véres elszántsággal verte le az elégedetlenség nyomán kitört baloldali forradalmat. Azután megint a baloldal győzött és került felül. Erre olyan erőszakkal kezdte üldözni a másik tábor, hogy ellenhatásként kitört a katonai forradalom, amely kétfelé osztotta az országot a huszadik század legborzalmasabb polgárháborújában. Közben pedig ezekből a spanyol néplélekből érthetően úgyszólván véres harcokból egyszer csak kiemelkedett Moszkva vigyorgó alakja, a vezetést a baloldalon kezdték orosz kommunista módszerek szerint „tökéletesíteni“, minek következeként jöttek létre azok a borzalmak, melyek az egész emberiség szégyenét képezik, s melyeket legutóbb a pápa siratott meg a megkínzott, de még életbenmaradt spanyol menekült papok körében. A diktatúra felszítja az energiákat, gyorsítja az elégedetlenség kirobbanását, mert a született diktátor legkevésbé azt bocsátja meg, ha egyénisége kiélésében gátolják és korlátozzák. Az elégedetlenség pedig egyszer, előbb vagy utóbb, de mindig kirobban. A diktatúra felszámolása mindig az anarchia, amelyre később újabb diktatúra következik. A hatalomra törő jelentősebb és sikertelibb egyének e törekvései mögött közben ott lappang a kisemberek sok ezre, akik feltétlen uralomra nem juthatnak, tehát saját lehetőségeik szerint élnek ki magukat — az anarchiában. Parancsuralmat jelentő személyek vagy rendszerek egyfelől, állandóan fenyegető és mindig újra kiújuló anarchia másfelől: ez a váltogazdasága nem is évtizedek, de évszázadok óta a spanyol történelemnek, úgy, hogy az elfogulatlan szemlélő riadtan veti fel a kétkedő kérdést: van-e, hol is van az út kifelé ebből a szörnyű belső bomlásból és vajúadásból?

MENEKVÉS ÉS KIÚT innen csak egy lehetőség, de hol lehet azt ma megtalálni? A történelem mutatja és bizonyítja, hogy a spanyol nemzet akkor volt nagy, diadalmas, élettől duzzadó, akkor teljesített történelmi hivatást, ha volt egy eszme, amely minden egyéb fölött állt, amelyben fel tudott oldódni az egész nép, amelynek fényéből elhalványultak az apró egyéni viszálykodások árnyai. És az is jellemző, hogy milyen eszme tudta ezt a fajt meghódítani.

Amidőn a spanyol világképe transzcendentális, elvont és a tárgyi valóságokon messze felülemelkedő eszme, akkor ennek áldozatos, fanatikus és elszánt harcosa, hajlandó érte mindent, még önmagát is feláldozni. Emögött még gyakorlati érzéke is háttérbe szorul, aminek történelmében már sok kárát látta. De ezt a kárt sohasem tekintette áldozatnak. Így vált képessé arra, hogy a legmagasztosabb, legszebb és legegységesebb eszmék önzetlen és ezért páratlan szószólója és előharcosa legyen. Világképe sokáig transzcendentális eszme volt, amely elfordulva a földtől a végtelenbe néz. Ez fejlesztette ki minden benne fölhalmozott életöröm mellett is lelke mélyén gyökeredző sztoikus világszemléletét, a föld és a föld javainak háttérbe helyezését a nagy eszmék mögött. Messze távolba, egyenesen a végtelen felé sóvárgott. Végsőkig való következetessége ebben is megnyilvánult,

hogya már eszmét keresett, akkor egyenesen a legnagyobb, legszebb, legelvontabb és legfenségebb felé fordult. És mert a mindenségben akart feloldódni végtelen távlatok után szárnyaló lelke, ezért lett hőse, lovagja és mártírja az Isten-gondolatnak, amelyet számára a katolicizmus jelentett. Ennek a katolikus hitnek volt évszázadokon keresztül vérző bajnoka, áldozatos hőse, ez volt a központi mag, amely körül kikristályosodhatott valami egyetemes nemzeti életideál.

Történelemkutatók számára hálás és eddig még fel nem dolgozott anyag lenne, kimutatni ennek a katolicizmusnak hatását éppen a népi lélek fejlődésére a mórok elleni háborúktól kezdve egészen a spanyol nagyság hanyatlásáig. Amíg ennek a központi gondolatnak éltek, addig megvolt hivatástudatuk, amely erőt, lendületet és önbizalmat adott számukra. Ezzel a hivatástudattal harcoltak Valencia, Granada, Cordova visszahódításáért, ez kovácsolta őket össze a mai többé-kevésbé egységes nemzetté. Hiszen individualizmusuk szinte már a nemzeti gondolat fölött is győzedelmeskedett, ami oly nyilvánvalóan látszik a tartományok öntudatában és egymás elleni vetélkedésében. Ez a hivatástudat vitte őket az újonnan felfedezett világrészek felé. Véget kellene már vetni a felfedezések hőskorát befeketítő sok rágalomnak, amely szerint kalandorok és vérszomjas gyilkosok dúlták végig a spanyol újvilágot. Éppen ellenkezőleg: a spanyolok elsősorban is elvont, transzcendentális ideálokéit hitet hirdetni indultak ki a keresztet fennen hordozva a messi tengerekre, és hogy Észak-Amerikát elvesztették, annak főoka, hogy sokkal gyakorlatiasabb célkitűzésű népek jöttek nyomukban. Amint azonban a XVII—XVIII. században elhanyaglik ez a harcot sürgető hivatástudat, elhomályosul a népet egybekovácsoló központi nagy eszme, amelynek helyébe nem tudtak újat és ugyanoly összefogót kialakítani: itt kezdi a spanyol nép elveszíteni lába alól a talajt. Rétegek távolodnak el egymástól, tűznek ki újabb jelszavakat zászlaikra, jelentéktelenebb és sekélyesebb ideálokért indulnak harcba a régi tűzzel és kíméletlenséggel, de immár egymás ellen. Harcolnak, tépik és marcangolják egymást és önmagukat, keserves vajúdás ez, tanácstalanság és tépelődés, örök háború, mert hiszen ez harcok individualizmusuk alapeleme. Ami hiányzik náluk, amiért talajukat veszítették: az a hivatástudat hiánya, a mai hivatásnak, transzcendentális és egyetemes erejű eszmének nélkülözése.

A katolicizmusnak jelenleg megszűnt Spanyolországban a mindeneiket egyesítő, összekovácsoló ereje, sőt szinte válaszfal lett a két népréteg között. Határvonal a spanyol tradicionalizmus és a modem, katolikus- és vallásgyűlölővé fejlesztett szocializmus mesgyéjén. A kollektív eszme nem felel meg individualizmusuknak. Királyság vagy köztársaság: egyik sem az a végtelen térségekbe mutató eszmény, amely kielégítené örök sóvárgásukat a transzcendentális magasságok felé. Harcos tevékenység után áhító lényük belső háborúban tobzódik és éli ki fel nem használható energiáit. Valami nagy, végtelenbemutató eszme, mindenkit összefogó hivatásérzet az, amit vérzőn keresnek. És addig nem is állanak talpra szilárd talajon, amíg ezt meg nem találják.

NÉMETSÉG ÉS PROTESTANTIZMUS

VERMEIL EDMOND, a Sorbonne egyik professzora — aki már strasbourgi egyetemi tanár korából elmélyedő tanulmányozója a német léleknek — nemrég több érdekes tanulmányt bocsátott közre a német nacionalizmusról, annak eszmetörténeti, kivált vallási gyökereiről. Az egyikben¹ Brunetiere-nek azt az ötletes megállapítását veszi alapul és fűzi tovább, amely szerint a német gondolkozás képtelen a nyugati „universalisme d'abstraction“-ra, tőle legfeljebb csak — a romantika óta — „universalisme de composition.. telik: vagyis a német szellem nem képes a politikában elgondolni egy olyan nemzetfölötti egyetemességet, amelynek összetartó kapcsolatai (latin és angolszász módra) elvont észigazságok — humanitás, szabadság, társadalmi igazságosság, demokrácia stb. — volnának; a német szellem csak annyiban képes vállalni egy európai és esetleg világ-univerzalizmus gondolatát, amennyiben az, minden elvont eszmeiség kizárásával, nem egyéb, mint az egyes nemzeti egyéniségeknek, mint erőkomponenseknek minél erőteljesebb ütközéséből kialakuló eredmény. Vermeil szerint már most, a német szellemnek ez a sorsdöntő politikai meghatározottsága, vallási oldaláról tekintve — „pangermanisme religieux!“ — alapjában lutheri örökség: a lutheránizmus szegül ellene a vallásban minden racionalista általánosításnak, akár a katolicizmusban, akár a kálvinizmusban (a latin és az angolszász népek e két nagy szellemi formálójában) véli felfedezni azt, és a lutheránizmus juttatja először hatalmas önálló kibontakozáshoz a germán lelket egy, a lényétől idegen, ezer esztendő latin-római kötöttség után, amely kibontakozás természetes következményeként a germán lélek a latin-római lélekkel, a német „kultúra“ a nyugati „civilizációval.. szemben azóta folyvást idegennek, mégpedig ellenségesen idegennek érzi magát.

Egy másik tanulmányában,² lényegileg azonos gondolatmenettel, arról elmélkedik Vermeil, hogy a latin-angolszász Nyugat a civilizáción valami egészen más dolgot ért, mint a németiség a „Kultúr.. fogalmán, (amely franciák és angolok számára, tudjuk, lényegében lefordíthatatlan szó is). A nyugati ember — úgymond — civilizációnak nevezi az egyetemes emberi szellemi értékeknek egy adott rend-

¹ Les caracteres essentiels et la génèse du nationalisme religieux en Allemagne. Le Christianisme Sodal 1936.

² L'Allemagne hitlérienne et l'Idée internationale. L'Esprit International 1936.

szerét, egy gazdag és szilárd rendjét. A német pedig kultúrán a világ-egyetem természeti energiáinak s az azok kormányzására hivatott emberi szellemnek egymással való benső és szükségképeni, de folyvást kérdésessé váló és folyvást meg-megújuló egységét érti: ennek az egységnek a megvalósítására viszont legelsősorban a német szellemet tartja hivatottnak. Mind a nyugati civilizáció, mind a német kultúra kitermelte magából az individualizmus értékeit. Csakhogy a nyugati individualizmust észszerű célok szabályozzák s ezért lényegében mindig optimista — a német individualizmus pedig a Luther pesszimizmusának gyermeke, amelynek számára nem az észszerű célok a fontosak, az egyedül fontos maga az őt mozgató belső energia (az „egyedül üdvözítő hit“) és ennek az energiának, tehát a tiszta akarásnak korlátlan szabadsága, akármilyen legyen e szabadság végcélja és végeredménye. „A lényeg az, hogy bensőnkben hasson az Isten vagy a Teremtés, s ne korlátozzuk többé tevékenységünket oly szabatosan megformált célok munkálására, amelyeket az ész tűz élönkbe“.

Nem kell pontról-pontra rámutatnom, mennyi önkényes konstrukció van a francia gondolkodónak ezekben az érdekesítő állításában. Nem is a vékony igazságtartalmuk miatt kívántam velük foglalkozni, hanem azért, mert a németiség mai óriási akarásainak, nyílt és rejtett vívódásainak nemnémet szemmel való megítéléséhez a legtanulságosabb adalékokat szolgáltatják. Látnivaló belőlük különösen az, mennyire nem képes a külföldi szemlélő a németiség másfél-ezer éves sorsdrámájának ezt a mostani mondhatatlanul feszült peripetiáját a vallási kérdés, főként pedig a lutheri reformáció bekapcsolása nélkül értelmezni. De valószínű, hogy a dolog tárgyilag is így áll — ebben az egyben igazat adhatunk Vermeilnek: a németiség ösztönösen érzi, hogy újkori sorsának kialakítására a lutheri protestantizmus volt döntő hatással, ez juttatta egyéniségét óriási méretű kibomlásához, de más oldalról ez vitt bele olyan új kötöttségeket és korlátokat is, amelyek a fejlődésében a latin és angolszász népekkel szemben hátrányosan hatottak rá; most tehát egy titáni kísérletet tesz, hogy szellemisége vallásos alapjait mintegy revideálja és átrendezze, a legmagasabbra hatványozza bennük mindazt, ami „volkhafft“ szempontból felszabadító és előrelendítő hatással bír és viszont hatástalanítsa, „sterilizálja“ bennük mindazt, ami hátráltathatná a nagy népi „Aufbruch“ lavínájának egyenletesen gyorsuló mozgását.

Ezt az egy értelmet talán világosan leolvashatjuk a már negyedik esztendeje folyó német vallási-politikai vizsályból, amelynek képe egyébként, éppen protestáns vonatkozásaiban, ma már teljesen kaotikussá vált, nemcsak a kívülálló és viszonylag távoli szemlélet előtt, hanem valószínűleg a benne állók, sodródók és emésztődők számára is.

A káoszt egyik felől maga a nemzeti szocialista állam okozta azzal, hogy a német protestáns egyházi élet „Gleichschaltung“-ját, az új népi erőrendszerbe való fenntartás nélküli bekapcsolását az első pillanattól kezdve munkába vette s ettől a céljától máig sem tért el, a cél eléréséhez vezető utakat, módokat és eszközöket azonban, kül- és belpolitikai megfontolásoktól vezettetve s részben kényszerítve, oly sűrűn és oly hirtelen változtatgatta, a hivatalos tényezőknek e kérdés-

ben való megnyilatkozásainál a Talleyrand-féle elvet: „a szavak arra való, hogy eltakarják gondolatainkat!“ — oly szuverénül igénybe vette, hogy már ezzel magával megteremtette — alapjában egységes vonalvezetése ellenére is — a legteljesebb zűrzavart. De felelős természetesen a káosz előállásáért igen nagy mértékben maga a német protestantizmus is. Az őt feltagoló teológiai, politikai, világnézeti különbségek s részben ellentétek kezdettől fogva megakadályozták abban, hogy az egységes állami akarattal szemben egységes magatartást tanúsítson s az állami akarat időnkénti, néha villámgyors taktika-változtatásaival szemben ugyanolyan egységes és gyors alkalmazkodásra legyen képes. Az elmúlt negyedfél év alatt a német protestantizmus kebelében nemcsak az a két nagy tábor alakult ki, amelyeknek körvonalai az első nagy erőpróbák után szembetűnni kezdtek: egyikül a „Deutsche Christen“ tábora, amely az állami akarathoz és a népi gondolathoz való föltétien és gyakorlatilag határtalan alkalmazkodás szószólója volt az egyházi élet legbensőbb, legfinomabb és leglelkibb vonatkozásaiban is — másíkul pedig a „Bekennende Kirche“ serege, amely a nemzeti szocialista gondolat legteljesebb politikai igenlése mellett sem volt hajlandó feláldozni az állami totalitás követelményeinek a bibliai kijelentést, a történeti hitvallások evangéliumi igazságtartalmát és a maga ezeken nyugvó keresztyéni lelkiismeretét. Ma már e két nagy s kezdetben igen szilárdnak és megnemalkuvónak látszott tömörülés között közvetítő irányok alakultak ki s még a legszigorúbb „hitvallók“ körén belül is nagyon élesen szóhoz jutott az eleinte csaknem teljesen kikapcsolódni látszó lutheránus-református ellentét; végül sokszor nagyon különböző a protestáns egyházi helyzet képe s az egyes pártok erőviszonyainak alakulása tartományi egyházanként is, (amelyeknek különálló szervezetét és egyéniségét a nagy egységes birodalmi egyházba maradék nélkül beolvasztani természetesen negyedfél évi fogadkozás és gyürkőzés után sem sikerült). Pillanatnyilag az a helyzet ennek következtében, hogy a hohenzollemi és a weimari birodalom protestantizmusának már akkor is elég szomorú és vigasztalan külső és belső feldaraboltsága gyermekjátékszamba ment ahhoz a zűrösen kavargó és bomló folyamathoz képest, amelyben ma vergődik a hitleri Németország protestantizmusa.

Ha valamely tétova prognózist a kívülálló (s értesüléseiben egyrészt a keményen és állandóan megszájkosarazott német egyházi sajtóra, másrészt a viszont néha nagyon németellenesen elfogult egyéb külföldi egyházi és nem egyházi sajtószervekre utalt) megfigyelő megkockáztathat ezzel a helyzettel szemben, akkor az legfeljebb annyi lehet, hogy az állami akaratnak a protestáns egyházi élet „Gleichschaltung“-ja terén alighanem meglesznek a maga további, s tán az eddigieknél sokkal realisabb sikerei. A már több mint egy év óta működő birodalmi (protestáns) egyházügyi miniszter, Kerrl Hans, az állam „segítő karját“, „szeretetszolgálatát“ nyújtotta az önmagán segíteni nem tudó, önnön zűrzavarába egyre jobban belebonyolódott egyház felé. Azzal a rendeltetéssel nevezték ki, hogy két év alatt „rendbeszedi“ a protestáns egyházi ügyeket, megszünteti a

belső egyházi vizslyt s azután önálló lábra állítja az egyházat, hogy az maga döntsön végleg a saját szervezeti, hitvallási és egyéb benső függő kérdéseiben. Kerrl határozott sikereket könyvelhet el missziójának első esztendejéből. Azzal kezdte, hogy a kétbalkezű birodalmi püspököt, Müller Lajost félretolta s az ő, megelőzőleg állami szervek részéről is bőségesen támogatott, brutális módszerével nagyban s egészben véve szakított (erőszakosságok ugyan a hitvalló egyház lelkészeivel és híveivel szemben ő alatta is fordultak ugyan s ma is fordulnak elő, de az egész rendszer mégsem azokra van már építve s különösen az olimpiászt megelőző hónapokban — érthető okokból — feltűnően lecsökkent a számuk). Azután — noha Müller névlegesen ma is (e sorokat augusztus végén írjuk!) ott ül még a birodalmi egyház főkormányán — a tényleges egyházkormányást Kerrl miniszter az általa összeállított „Reichskirchenausschuss“-ra, illetőleg a tartományi egyházak egyrészében „Landeskirchenausschuss“-okra bízta, és ezekben olyan lelkészi és nemlelkészi egyházférfiak közreműködését sikerült biztosítani, akik, noha széles egyházi rétegek rokonszenvét bírták és ma is bírják, nem tartoznak sem a szélsőséges „Deutsche Christen“ közé, sem pedig a „hitvallók“ alkut nem ismerő táborába. Érmek a közvetítő jellemének és hivatásának megfelelően a Reichskirchenausschuss, a kiváló, hitvallásos lutheránus Zoellner vezetése alatt nagy erőfeszítéseket tett, hogy állandóan biztosítsa a maga számára mind a történeti hitvallásokhoz ragaszkodóknak a bizalmát, mind pedig azokét, akik minden őszinte keresztyéni, vagy legalább vallásos hitük mellett is a népi, a nemzeti, az állami érdekek közvetlen és elsődleges szolgálatában látják az egyház, különösen pedig az evangélikus egyház főfeladatát,

A hitvallók felé nagyszerű és bizalomgerjesztő gesztusa volt Zoellnerének s a hátuk mögött álló Kerrlnek, hogy Müller Lajost, ha forma szerint nem is, de lényegileg valósággal exkommunikálták a német evangélikus egyházból. Müller ugyanis, hogy százszázalékos „deutschchrist“ voltát minden kétségen felülállóvá tegye s talán hogy már több mint egy éve csak tengéletet élő primási hatalmának és tekintélyének több erőt és népszerűséget kölcsönözzön, ez év tavaszán kiadott egy „Deutsche Gottesworte“ című háromíves füzetet — ha nem csalódunk, első és egyetlen, önállóan megjelent „irodalmi“ művét — s ebben nem kevesebbet kísérelt meg, mint a Jézus Krisztus „hegyi beszéd“-ének (Máté 5., 6. és 7. fejezeteinek) a harmadik birodalom szellemében való átfogalmazását:

Pl. a Máté 5:9-et (Boldogok a békeszeretők, mert őket fogják Isten fiainak nevezni) szerinte a mai német embernek így kell prédikálni (nem fordítjuk le, hogy annál hívebben meglássék gondolata): „Wohl denen, die mit ihren Volksgenossen Frieden halten. Sie tun Gottes Willen.“ — A Máté 5:39-nek pedig (Én viszont azt mondom néktek, hogy ne álljatok ellene a gonosznak, hanem aki arcul üt téged jobb felől, fordítsd oda annak a másik arcodat is) ez az igazi német értelme a Müller fogalmazásában: „Ha a te bajtársad (Kamerad) izgatottságában arculvág téged, akkor nem mindig helyes rögtön visszavágni. Férfiasabb dolog megőrizni fölényes nyugalmat. Valószínű, hogy azután el is fogja magát szégyelni a bajtársad.“¹

¹ Die Christliche Welt 1936. 479. hasáb.

Természetes, hogy nem csupán a „hitvalló egyház“ hívei, de felekezeti különbség nélkül minden komoly keresztyén, aki az Üdvözítő kijelentéseinek isteni föltétlenségére még egyáltalán súlyt helyez, csak helyeselhette a Reichskirchenausschuss súlyos, sőt megsemmisítő ítéletét a birodalmi primásnak, Hitler bizalmi emberének a blaszfémia-hoz közelálló bibliacsavarásairól:

„A könyv nem egyéb, mint rászedése az olvasóknak, mert olyasmit mutat be nekik a biblia tartalma, a Jézus Krisztus beszéde, az egyház igehirdetése gyanánt, ami a valóságban nem az, Ezáltal a Krisztusban végbement üdvtényt tökéletesen meghamisítja, elzsidósítja és kizárólag ehhez a jelen való világhoz köti. A szerző ezzel az iratával és annak utószavával maga szakítja el magát az evangélikus egyháztól, amely az Isten igéjén alapul, hitvallása szerint él és határozott tan nélkül nem életképes. Minden olyan nyilatkozata a szerzőnek, amely ennek a ténynek ellentmondani látszik, ez írása alapján hazugnak lepleződik le.“¹

Nem ismerünk még egy esetet az egyháztörténetben, amikor „egyházfő“ ilyen takarosán és ilyen tökéletesen meghazudtolt és dezavualt volna a tulajdon egyháza. Úgy, hogy ezt az egész, bizonyos tekintetben lesújtó és szégyenletes esetet másfelől mégis a német protestáns káosz tisztulása egyik legörvendetesebb jeleként lehetne üdvözölni, ha ...

Ha egyfelől ott nem állana az az egyháztörténelmileg szintén példátlan és módfelett nyugtalanító tény, hogy az ilyképpen lényegileg kiközösített Müller az eset után három hónappal, ha félreállítva és jégretéve is, de még mindig hivatalában van (ami az államilag támogatott Reichskirchenausschuss-szal szemben nem igen lehetséges más-ként, mint csak egy még magasabb, sőt legmagasabb állami támogatással!). És ha másfelől nem kellene azt észrevennünk, hogy Zoellnerék ugyanakkor, amikor a Müller személyében és könyvében a „Deutsche Christen“ szélsőséges balszámát — igazában a germán „nemzeti egyház“ protestáns címke alatti útcsinálóját — tisztos bátorsággal elítélték, a „Deutsche Christen“ konzervatív jobbszárnyával megkeresték és, úgy látszik, meg is találták a megértést:

Egy hónappal a Müller elítélése után a R. K. A. teológiailag helyeslő ítéletet mondott a D. C. központi, konzervatív vezetőségének részletes hitnyilatkozatáról, amely egészben véve a bibliai kijelentés és az evangélikus hitvallások alapjára helyezkedik ugyan, de még mindig vannak súlyosan aggályos tételei: így az Ószövetség kijelentései tekintélyének önkényes korlátozása, valamint annak hangoztatása, hogy a prédikációnak a bibliai örömméretet nemcsak „zeitverständnis“, hanem „artgemäß“ módon is kifejezésre kell juttatnia (ne felejtjük, hogy a Deutsche Christen programja kezdettől fogva ebben a keresztyénség lényegétől idegen „artgemäß“ fogalomban tetőződik, aminthogy tulajdonkép ebben az egyetlen fogalomban benne is van a keresztyénség germanizálásának minden további követelménye). És ugyanilyen aggályos kijelentése ennek a hitnyilatkozatnak pl. az is, amely szerint a keresztyén hitről való bizonyágtévesnek sohasem szabad oly módon történnie, „hogy az a német népnek az ő nagy nemzeti élménye és törekvése fölött érzett örömet megrontsa s a nemzet iránt való odaadás étoszát vallásos szempontból problematikussá tegye“. Ez a legutóbbi követelmény ugyanis végeredményben az egész evangéliumhirdetést, a protestáns keresztyén egyháznak mégis csak legközpontibb élettevékenységét, mindenestül alárendeli

¹ Die Christliche Welt. 1936. 573. hasáb.

a nemzeti szempontnak és jogot ad a nemzeti és állami élet tetszésszerinti fórumának, hogy egyszerűen bilincsbeverjen minden olyan keresztyén egyházi tevékenységet, amelyet a maga korlátolt szempontjából nem talál eléggé „artgemäss“-nek s amelyetől a nemzet „örömét“ félti!¹

Zoellneréknek ezt a becsületesen, de veszedelmesen közvetíteni akaró magatartását mérlegelve, meg lehet értenünk, hogy ez az államilag támogatott hivatalos középpárt, nemcsak a Müller-féle radikális „Deutsche Christen“-balszámy részéről szenved szakadatlan heves támadásokat, de a „Bekennende Kirche“ intranszigenz és többszörös leolvadás után is nagyon erős blokkjának ellenállásával szintén folyvást számolnia kell. A hitvalló egyház, amely a maga államilag el nem ismert, de tényleg mind e mai napig működő szervezetével magát tekinti a német reformáció egyedül jogosult utódjának, egy év óta többszörös belső válságon ment át: vezetőségének a Reichskirchenausschuss-szal együttműködni hajlandó tagjai kiváltak belőle, kiclesedtek kebelében az „első szerelem“ szent tűzében csaknem felolvadni látszott lutheránus-református ellentétek — de tömör magva mégsem indult bomlásnak. Ma is csak az a helyzet, hogy a német protestáns egyházaknak azok a lelki vezetői és egyszerű tagjai, akik mindenekfölött valónak tartják a Krisztus királyi uralmát s őszinte és áldozatkész hazafiságuk mellett sem hajlandók engedni — lelkük üdvösségéről lévén szó! — az Evangélium idő- és nemzetfölötti feltétlenségéből: óriási többségükben a hitvalló egyház keretei közt található fel. Ezeknek a folyó év februárjában tartott nagyszabású és igen izgalmas, de a végén méltósággal telt kihangzású oeynhauseni zsinatukon volt bátorságuk hatalmas elvi deklarációkban tiltakozni az államnak az egyház ügyeibe való, habár csak ideiglenes és átmeneti belenyúlása ellen is, valamint az ellen, hogy a birodalom közoktatásügyi politikája egyre tervszerűbben szorítja ki az iskolából — némely látszatok olyan-amilyen megőrzése mellett is — a valódi keresztyén szellemet.² Sőt — amiről persze német egyházi és világi lapokban egy szót sem lehetett olvasni — a hitvalló egyház vezetősége azt is meg merte tenni az esztendő közepe táján, hogy magához a vezérhez és kancellárhoz nyújtott be terjedelmes emlékiratot, amelyben Isten örökérvényű parancsaira, a golgotái Áldozat egyszeri és tökéletes voltára hivatkozva, nemcsak a német népet rendszeresen dekriztianizálni törekvő szellem, az egyházak és lelkészeik ellen időnként elkövetett erőszakosságok ellen emelte föl rettenthetetlen tiltakozó szavát, hanem még arra is rámutatott Hitler előtt, hogy az ő személyének mértéktelen bálványozása nemcsak politikai, de erkölcsi téren is abszolút tekintélyül odaállítása, bizonyos emberfölötti fénybe vonása sérti az élő Isten dicsőségét és kihívása az ő haragjának.³

Hogy ezek után a hitvalló egyház az államhatalom és a nemzeti szocialista párt részéről a legközelebbi jövőben semmi jót sem várhat: az természetes. Az olimpiász alkalmával ugyan zavartalanul tarthatta

¹ Die Christliche Welt, 1936. 651. hasáb.

² A zsinat iratait és lefolyását 1. a „Vierte Bekenntnissynode der Deutschen Evangelischen Kirche“ című kézirat gyanánt (ez is jellemző!) Wuppertal—Barmenben nyomtatott kiadványban.

³ Le Matin július 18. V. ö. La Semaine Religieuse de Génévé augusztus 1.

Berlinben a maga külön istentiszteleteit, — ami persze a külföldi protestáns vendégekre tekintettel megadott engedmény volt! — de azelőtt is, azóta is állandó rendőri zaklatásban van része, aminek a vége, lehet, előbb vagy utóbb egész szervezetének szétrobbantása s a hitvallók seregeinek a katakombába kényszerítése lesz. Ettől már csak azért is tartani lehet, mert, amint mondtuk, a hivatalos egyházi középpárt pozíciója, állami támogatással, nagyon megerősödött (az állam magától értődőleg ezt, tehát Zoellneréket tekinti egyedül legitim egyházi alakulatnak és vezetőségnek!) — és valószínűleg még sokkal jobban meg fog erősödni abban a pillanatban, amikor az állam egy nyugodtnak hitt külpolitikai és kedvezőnek ítélt belpolitikai helyzetben fel fogja vetni az ultima ratiót: a nem a hivatalos egyházba tartozó lelkészekről és egyházközségektől meg fog vonni mindennemű jogi és anyagi segílyt — amit még eddig nem mert megtenni — és nem lesz hajlandó velük messzebbmenőleg törődni, mint egy szektával, legföljebb az ellenőrzésüket fogja százszor szigorúbban venni, mint pl. a „pünkösdsők“ mozgalmát.

Az a szellem, amely a harmadik birodalom németiségét fűti és lendíti előre egy olyan sorsúton, melynek irányát, tartamát, végcélját és végpontját talán még azok is alig sejtik, akik az élén járnak e döbbenetes iramnak — semmiféle komoly és valóban lelki keresztyénségnek nem kedvez, protestánsnak csak oly kevésbé, mint katolikusnak. Abban, ahogyan egy fiatal új professzor — az új korszak egyik kreatúrája — hirdette nemrég Luther és a reformáció dícséretét a berlini egyetem egyik történelemtanszékéről, valódi keresztyéni és evangéliumi szempontból végképpen nem volt semmi köszönet:

„Még ha Luther megrögzötten megmaradt is a keresztyén bibliáhitben, de azért Rómával való szakítása által mégis ő ütötte az első rést a sajátos faji (arteigen) hit számára. Még ha nem sikerült is neki, hogy a római egyházat a németiség egész történeti területén lebírja, azért mégis csak ő volt az, aki a Róma elleni ezeréves harcban a legnagyobb csatát megvívta és ezért felülmúlja a német történet legnagyobb alakjait és alakítóit is. Bármily óriási véraldozatba került a német népnek a reformáció a harmincéves háborúban, mi azért hívek maradunk hozzá, mégpedig nem úgy, mint szanitécek, hanem úgy, mint katonák. Mert a mi osztályrészünk nem az összhang, hanem a feszültség, nem a nyugalom, hanem a nyugtalanság, nem a béke, hanem a harc.“¹

A mai világhangulatban természetesen ez a hang ver a lelkek mélyén legtöbb visszhangot. A német birodalom sorompóin és a németiség faji határain kívül is. És ahol egyszer ez a hang visszhangra talál, ott rögtön a keresztyénséggel, annak minden, történetileg kialakult hitvallásával szemben is pontosan ugyanaz a magatartás üti fel a fejét, amellyel most a harmadik birodalom egyház- és művelődéspolitikájában találkozunk. Nem árt, ha befejezésül arra figyelmeztünk, hogy ez a hang már hazánkban sem csak a malom alatt hallható, hanem megszólalt irodalmilag is. Egy különben hang és modor tekintetében egészen mértéktartó, néhol egyenesen rokonszenves és majdnem mindenütt meghatóan naív, vaskos könyvben — a fasiszta és

¹ Pleyer Kleo: Die Reichweite der deutschen Reformation. Antrittsrede an der Universität Berlin. 1935. Historische Zeitschrift 1936. (153. köt.), 289. l.

nemzeti szocialista elvek és rendszer alkalmazása átfogó, részletező programmirat alakjában a magyar köz- és magánviszonyokra — olvasuk egyebek közt a következő követelményeket, a kétségnek és a bizonytalanságnak még az árnyékától is mentes hangon előadva:

„Az államnak a fajtestvéri szeretet kifejlesztése érdekében be kell avatkoznia a valláserkölcsei oktatásnak, az iskolában és Isten házában való végzésének módjába . . . Méltóbbnak tartom a fajtestvéri szeretet prédikálását a túlságosan általános felebaráti szeretet dicséreténél... A . . . keresztyén egyházak ... fajunkat tekintsék és hirdessék Isten hivatással bíró, választott népének .. . Hitelvi tekintetben minden egyház tanítaná egyelőre azt, amit eddig jónak talált. Mindazáltal egyes, bár talán nem tudatosan internacionalizmusra és defetizmusra vezető nézetek és legendák tanítását már most is mellőzniök kell. [Ilyen a reformátusoknál a predestináció, a lutheránusoknál az egyedül hit által üdvözülés!].. . Arra az álláspontra kell a magyar egyházférfiaknak helyezkedniök, hogy igenis Istennek tetsző dolgot művelünk akkor, ha országunk megrablóit... halálosan gyűlöljük .. . Meg kell tehát vizsgálni a papnöveldek tanításait, tanszemélyzetét és tankönyveit. Ha pedig ott inter- vagy super-nacionális, fajunk jövőjével ellenkező befolyások érvényesülnek, azokat meg kell szüntetni. A papnevelést is „gleichschaltolni“ [így!] kell.. . Szerintem legcélszerűbb az lenne, ha egy egységes magyar keresztyén egyházat lehetne [anglikán módra] megalkotni, a nacionális morálelviek elfogadásával.. . Az egyedül üdvözítő faj szeretet.. „¹

Naivnak mondtuk ezt a nevezetes írást — de még nálánál is naivabbnak tartanók azt, aki olyasmit képzelve, hogy ezek az eszmék minálunk mindörökre meg fognak maradni egy magánkiadásban megjelent könyv lapjain, és hogy adandó alkalommal nem fognának akadni nálunk is vállalkozók ez eszméknek a gyakorlatba átvitelére. Hiszen ott áll ország-világ előtt a német példa, és ebből a példából a megfelelően hangolt lelkek itthon valláspolitikai tekintetben is csak ösztönt fognak egyelőre meríteni, nem pedig — mementót.

RÉVÉSZ IMRE

¹ Magyar megújíhdás felé. Írta: Kovách Imre. Budapest, 1936. Lásd főként a 21., 22., 33., 84., 85., 184. és 243. lapokon mondottakat, ahonnan az idézetek is valók.

A KÖZÉPISKOLAI TANÁRSÁG

ILYENKOR, az iskolai év kezdetén, igen érthető okokból egy pillanatra a középiskolák felé szokott fordulni a társadalom figyelve. A figyelmet maga az intézmény, értelmiségünk nevelő helyei között a legszélesebb mezőre tekintő, követeli magának. A legutóbbi másfél évtizedben nem is kellettek ilyen szabályos időközökben visszatérő dátumok ahhoz, hogy a társadalom érdeklődő szeme a középiskolára, mint intézményre irányítottassék. A nemzetnevelés megnövekedett gondjai számos rendelkezést hoztak létre, melyek a sokáig megállapodott életű nevelés-intézményt a változó időhöz és a változott egyéni s közösségi igényekhez igyekeztek hozzáajlítani. A társadalom élénk részt is vett az új középiskolát irányító eszmék előteremtésében, mert érezte, hogy a nevelő intézmény sorsában róla, jövőjéről van és lesz szó. Katasztrófák után és az átmenetek idején, általában akkor, midőn a közösségnek megvalósítandó aspirációi vannak, a jövő felé irányult szem az eljövendő megvalósulás minden kis csirájára különös gondot visel. A csira az ifjúság, növelő talaja pedig az iskola. A nemzeti, sőt az egész egyetemes emberi közösségnek nagy váradalmi vannak a középiskolától. A nevelés feladatának sokrétű terhét a maga teljességében mind a ketten át is adták neki. Társadalom, család, de még a valamikori legerősebb nevelő hatalom, az egyház is, lemondóban van arról, hogy a nevelés funkcióit saját eredeti keretein belül végezze és minden ilyen irányú munkát a mai formáiban legfiatalabb és sok tekintetben személytelenné vált intézmény kezébe készülni helyezni. Az iskola vállalta a sokszínű feladatot: nevelni akar szerető családtagot, hithű lelket, jó honpolgárt és embert. Nevelő tárgyait megszorította, a nevelés alkalmait gyakoribbá tette, munkájának idejét az élet külső követelményeinek megfelelően hol növelte, hol csökkentette, neveltjeit szervezte, végzi és végezte a külső s távoli világ megismertetését, mindent, ami a megkívánt célokhoz valamilyen módon közelebb vihet. Mindenfajta szellemtörténeti, politikai rendszerbeli megtörtént vagy csak ezután történő változás reá tekint és tőle várja a szükséges előkészítést vagy a befejező formálást. Ez a jelenség, mely nem egy tekintetben amaz előbb említett nevelő keretek meggyengülésének is jele, hozta magával, hogy a nevelő intézmény egyetemesen s benne különösen a középiskola, életjelentőségében úgy megizmosodott, hogy a szellemi élet történetében példanélküli.

A középiskola tehát, mely az emberré alakulás legtermékenyebb idején bánik a reábízott szellemmel és testtel, az érdeklődésnek előterében áll. A személytelen intézmény mögött azonban emberek élnek, munkálkodnak, mint eszmék, céltudatos elgondolások megvalósítói és továbbadói. Az intézményes keret mérete és hatóereje a tőle várt teljesítmény következtében szokatlanul nagyra és láthatóvá nőtt, a benne dolgozó emberek élete annál ismeretlenebb. Ismeretlen a maga általánosságában, formáiban, mindabban, ami a nevelő munkát előkészíti, táplálja, a kívülről kapott eszméket, céltűző ideálokat magán átszűri és életté alakítja. A középiskolai tanárság régóta érzi és panaszozza ezt az ismeretlenséget. Munkájának úgynevezett publicitása, ha nem valami iskolai botrányról van szó, majdnem egyenlő a semmivel, írásos kifejeződései a szakkörökön túl nem terjednek. „Miért nem merülnek el az értesítők figyelmes olvasásában azok, akik hívatva varrnak a nemzet sorsának intézésére, miért nem hallják az e lapokon felhangzó sikolyokat, panaszokat?”¹ — kérdi időnként szenvedélyes pátozzsal a magát az életnek nagyon is második sorában érző tanárság.

Ezen az ismeretlenségen eddig egyetlen ponton lehetett rést találni. Rajta a társadalom gyakran át is tekint. Arról a fajta ismeretlenségről van itt szó, mely érettségi találkozók vacsoráin formálódik a meghatódottság, az emlékezés és a derű jótékony ködében. Általában az emlékezés színező ereje alakított ki egy globális tanárjelleget, mely pozitív oldalon a „szigorú, de igazságos“, a negatív oldalon a „figura“ megjelölésekben kristályosodott ki, meghagyván a két alapelem némely variánsainak lehetőségét is. A „zord külső, mely érző szívet takar“ a fonákjára fordított ember, a diákcsínyek célpontja ebből az emlékezés-kultusból kiindulva tette meg útját a szépirodalom és a színészi alakítások segítségével az állandósult képlet felé. E képlet bizonyos finomításai és árnyalásai sem hiányoznak. A tanár az ideál-ember, az ő országa sem e világból való, a gyakorlati élet dolgaival szemben tájékozatlan és gyámoltalan, elveket képvisel; mivel pedig sokszor tapasztalnia kell, hogy ezek az elvek mily kevéssé érvényesülnek az életben, ő az eszményi tragikus személyiség, az élet környörtelenségeinek áldozata. Mint sokszor mondja maga is: pályaválasztásával már „eljegyezte magát a szegénységgel“ s az élet minden sikere és java hiú kincs, melynek megszerzésére nem is vágyik. „A magyar tanárság nagy része ma sem hivatalnok, hanem utópiákat kergető lelkesült tömeg.”²

E kettős képlet, melyben az egyik szélső értéket a kifigurázott gyámoltalanság, a másikat pedig a megmerevült eszményiség képviseli, igen természetes folyamatként alakult ki. Életszerűségének hitelét elősegítette, hogy maga a tanárság is igen szívesen látta önönzellemisségét e társadalomlélektani képletben kifejezett tartalom hordozójaként. Mindennapi hivatásbeli gyakorlata is olyan természetű, hogy igen könnyen meghatározható az értékbeli fölé- és alá-

¹ Orsz. Középsz. Tanáregyesületi Közlöny 1934—35., 39.1. Bihari Ferenc cikke.

² Orsz. Középsz. Tanáregyesületi Közlöny 1934—35., 193.1. Csanády Sándor cikke.

rendeltség viszonyával. Munkájának „anyaga“, a fejlődő gyermek, minden újabb nevelési és tanítási mód ellenére, úgy állhat előtte, mint javításra, felemelésre váró kezdeti tökéletlenség. Vele szemben a tanár a tudatos értékek birtokosa és ezeknek a közösség által megbízott átszarmaztatója. Ő maga, valahányszor kifelé is szükségét látja lelke megmutatásának, azonosnak tudja magát mindazokkal az eszményekkel és elvekkel, melyeknek őrzésére és továbbadására élete erejét szentelte. A tanár személyiségében „benne van a hivatás-szeretet ... benne van ebben a műveltségünk értékeiért való rajongó szeretet... Benne van a mindig fiatalos, majdnem gyermekies lelkesedés mindenért, ami szent, ami igaz, jó és szép... Benne van az önzetlenség... az érzelmek színes skálájú... ihlet, tárgy-szeretet, biztos tudás ... a gondolkodás tudatossága... didaktikai készség.“¹ A tanárság igen gyakran szemlélheti a maga ideális arcképeit, melyekkel vagy maga ajándékozta meg önmagát, vagy egy-egy ünnepi pillanatban a társadalom tünteti ki.

A részletezőbb önvizsgálatot, mellyel e szellemi páncélzat mögé tekinthet, nem igen szokta keresni. Noha hivatásának mindennapi gyakorlatában (a szót a legteljesebb értelemben véve, a színészt sem hagyva ki) mindig „alakít“, önmagát és neveltjét, ezenkívül pedig a képviselt értéktartalmakat: az önkritika hangja a lehető legritkább abban a szakirodalomban, mely a tanárság munkájának köszöni létét. Amint önmaga nem tart éles képet adó tükröt maga elé, ugyanúgy kívülről is ritkán nyújtanak feléje olyant, mely életszerűen plasztikus képet mutatna. A szépirodalomnak az a már említett, közepesen igen aluli rétege voltaképpen megerősíti a tanárt abban a lélektani képzetben, melyet világbeli helyzetének megoldására már fölállított. Érmek az irodalomnak esetleges torzításait vagy felháborodva visszautasítja, vagy pedig tragikus személyiségének kereteibe visszahúzódnán, rezignációval tudomásul veszi. Ha pedig a magasabb irodalom állítja eléje a tükröt (Babits, Kosztolányi, Móricz, Márai, Komlós regényei), a benne tapasztalt alakrajzbeli raffinement elriasztja a hosszabb és a termékenyen elmerülő szemlélettől, nem egyszer csak a részleteket, főként a „leleplező“-ket ragadja ki és siető visszautasítással elfordul tőlük. Amint az önszemlélet megvilágító elmélkedés szinte teljesen hiányzik, még ritkább az az eset, hogy tanár-író nyúljon önmaga mint téma felé. A tanár-költők lírája az önszemlélet területén igen gyakran megreked az alkalmi természetű átlag-poézis vagy a szkématikus eszményítés árkában.

A MŰKÖDŐ KÖZÉPISKOLAI TANÁROK mai száma körülbelül 2500. Ez a non valami nagyszámú tanárság ma nem kevesebb, mint öt szakegyesületbe van „tömörülve“. A legnagyobb taglétszámmal rendelkezik ebből az öt egyesületből a legrégebb, az Országos Középiszkolai Tanáregyesület. Itt a tagok létszáma mintegy 1300, tehát az egész középiszkolai tanárságnak a fele. Hogy az egésznek csak a fele volt beszervezhető a legrégebb és a múltjánál fogva leggyetemesebb törekvésű egyesületbe, már magában is elgondolkoz-

¹ Magyar Középiszkola 1934., 35. I. Kispartai János beszéde.

tató. A másik négy egyesületből három felekezeti jellegű, a negyediket a háború utáni politikai-világnézeti küzdelmek hívták életre s a címében kiemelten hordott aktuális tartalmú „nemzeti“ jelző mutatja az új egyesülés elvi alapjait. Mind az öt egyesület dolgozik, gyűlésezik, összejöveteleket tart, folyóiratot (a két protestáns egyesület közösen egyet) ad ki. Az élet jelei láthatók és kézzelfoghatók.

Maga az egyesületi munka igen változatos és némely területen számottevő eredményei is vannak. De maga ez az öt egyesület pusztán meglétével az erők oly megosztódásához vezet, mely még a kétségtelen eredmények hatóerejét is csökkenti. Mindegyik tanáregyesület különféle szakosztályokra oszlik, az egyes pedagógiai munkaköröknek megfelelően, és ezek mindegyike követeli magának vagy az aktív, vagy a passzív résztevést.

A szervezkedő elkülönülés minden hátrányát a legrégebbi szervezet, a már említett „országos“ egyesület tapasztalja a legelevenebben. Mai életében oly tradicionális erők működnek, melyek természet-szerű örökítései a valamikori megalakulás idejének. Az ifjabb egyesületek, melyek közül egyik-másik éppen e ma már időszerűtlennek minősített örökség miatt alakult meg, aktuális társadalmi erőkre támaszkodnak: a felekezeti és világnézeti önelhatárolás által megszabott területen, néha talán kisebbben, mint amaz öregebb testvér, de kétségtelenül öntudatosabb biztonsággal állanak meg. A jelent s a jövőt való igénylésük érezhetően nagyobb, mint a régi közösségé. Az ebből fakadó bizonytalanságnak és kényes helyzeteknek már eddig is több jele volt tapasztalható. Az Országos Középiskolai Tanáregyesületnek valamikor az adott tekintélyes életlendületet, hogy képviselője és kivívója volt a középiskolai tanárság anyagi természetű követelményeinek. Távlabbi és közelebbi múltja egyaránt mutatja, hogy erőfeszítései nem voltak mindig hiábavalók. A fizetésrendezések, az előlépési viszonyok valamelyes megjavulása, jóléti intézmények létesítése volt munkája eredménye. Amikor az elért eredményeket, melyekről tanár csak az elismerés hangján beszélhet, itt megemlítjük, lehetetlen észre nem vennünk az egyesület saját jövőjére irányuló veszélyeket. Az egyesület a körülötte felegyenesedő, világszemléleti fundamentumaik által jobban a jelenhez tapadó és erősebben a jövőre appelláló, új szervezetek nyomása következtében lassanként maga is elkezdte életének hatókörét szűkíteni. Feladatát a mindenkit összekapcsoló anyagi igények teljesülésének kiharcolásában vélte megtalálni. Mivel ebbeli küzdelmeinek sikerét nem akarta veszélyeztetni, a közelmúlt iskolai reform idején elvi jellegű szavát igen halkra fogta és az érdemleges kritikai állásfoglalástól tartózkodott. A kritika ennek következtében más, az újabb erejű közösségekben keresett magának helyet és ott próbálta a maga elgondolásai szerint a jövőt előkészíteni. Ennek a legrégebbi tanári közösségnek a közlönye nemrégiben „Visszalapozunk“ címmel új rovatot nyitott s ebben emlékezik a múlt ütközeteire és kivívott eredményeire. Nem szimbóluma-e ez a történetivé válásnak?

Igen érthető, hogy ez a legnagyobb múltú egyesület érezte meg a fiatalabb tanár-nemzedéknek a közösségi léttől való szinte teljes távolmaradását. Történtek külsőleges kísérletek is e helyzet megvál-

toztatására. Egy-egy jószándékú igazgató még az egyesületbe való beteretléstől sem riadt vissza. Az anyagi természetű kívánságokért folytatható harc, bármily sok is ezen a téren, különösen a kezdés legelején álló tanárok érdekében a teendő, ma éppen a fiatalabbak előtt nem eléggé zászló a tömörülésre. Úgy érzik ugyanis, hogy az anyagi javulásért ma egészen kilátástalan a harc, sőt még az eddig elért eredmények is inkább a mindig lassan haladó időnek, semmint valami céltudatos küzdelemnek köszönhetők. Az a jogbizonytalanság, a várakozásban való elfáradás és elfásulás, mely őket ma már egészen előtötte, elvette hitüket attól, hogy reménykedhessenek valami személytelen szervezet értük való harcában. Inkább személyekre építenek, ha jövőjükről van szó, olyan erőkre, melyek a kisebb és a jelen sodrában biztosabban haladó szervezetekben könnyebben megközelíthetők.

A fiatalabbaktól való eltávolodás egyébként gondja a többi tanártársadalmi közösségnek is. A gond talán kisebb, mint az előbbinél, de éppenúgy érezhető. Ha végignézzünk egy-egy tanárgyűlést, a megjelentek között alig találunk negyven évesnél fiatalabbat. A jóakarató és egységet építő szervezés állandóan elfelejti, hogy a mai ifjabb tanárnemzedék egy részének, mely a pénzügyek virágosabb idején külföldet járhatott s a várakozásokban is szemlélhetett és tanulhatott, szinte hihetetlen minőségbeli igényei vannak. Ezek az igények nem elégíthetők ki bármilyen szépen hangzó, de lomtári szavakkal. A nagy reprezentációs közgyűlések és vándorgyűlések, melyek leginkább volnának hivatva új seregek toborzására, ezt az igényt gyakran kielégítetlenül hagyják. A gyűlések hosszadalmas formásaiban a fiatalabbak a személyeknek való üres hódolás tartalmatlanságait vélik felfedezni, az egyesületi mechanizmus mozgását a lényegbevágó kérdések elől való menekülésnek nevezik, időrablásnak, mely lehetetlenné teszi, hogy számára fontos ügyek beható megbeszélés tárgyai lehessenek. E sorok írója nem egyszer volt tanúja annak a kifáradásnak, mely ily gyűléseken a megjelentek nagy részét elfogta; látta semmivé válni azt a befogadó várakozást, melyet egy később következő tartalmas előadás hívott a gyűlésre érkezettekben életre. Hogy időből és kedvből kifogyván, soha e nagy alkalmakkor elvekkal és gyakorlati kérdésekkel kapcsolatban közvetlenebb eszmecsere nem alakulhatott ki, egészen magától értetődik. Elismerjük, hogy ennek az elégedetlenségnek nem az összejttek többsége adott hangot, de az is bizonyos, hogy a kisebbség a magyar tanárság szellemiségének nem alsó színvonalán helyezkedik el. A kérdés az, hogy a magyar tanárság szervezeteinek szüksége van-e erre a kisebbségre. Ha a felelet igenlő, akkor itt van egy fogható pont, ahol a küllöket a szekér előbbremozdításához meg lehet ragadni.

A középiskolai tanárság akkor, midőn államkormányzati hatalom, továbbá a nevelő erejében egyre gyengülő társadalom és család a feladatok egész sokaságát rakja vállára, igen erős kisebbségérzettel végzi munkáját. Pozitív megnyilvánulásai ma főleg azokban a reflexekben találhatók, amelyekkel a tanárság a hivatali felsőség és a társadalom egy-egy mozdulatára felelni szokott. Sértődötten szokott tiltakozni alakjának azon a már említett átlag-formákon túllépő irodalmi ábrázolása ellen, erős küzdelmet folytatott hosszú időközön keresztül a tanári

cím védelméért. Megpróbálta magát egyre több és több hivatalos fallal körülbástyázni (közhivatalnoki jelleg), hogy rajta kívül álló erőket állíthasson állandóan fenyegetettnek érzett méltósága megőrzésére. Rengeteg erő és gondolat pazarlódik el körében a „rendi“ öntudat minél erőteljesebb megépítésében. Nincs másik hivatásbeli ág, melynek ez kínzóbb ügye volna, mint a tanárságé. Mindezek a küzdelmek, akár jártak látható eredményekkel, akár nem, ahhoz szoktatták hozzá a tanárságot, hogy önmagáról alkotott értéktudatát személytelen intézkedésekkel gondolja biztosítottnak és minden bírálatot, mely ezt az értéktudatot súrolta, indokolatlan és felelőtlen erőknél tudjon be. A tanártársadalmi szervezet legfőbb gondjai közé tartozott, hogy a „tanári rend“-et erősítse, de elfeledkezett az egyénnek önbírálatra neveléséről, azoknak a nagyon is látható hiányoknak a megmutatásáról, melyek eltüntetése nélkül nincsen valódi érték; elfeledkezett arról, hogy tagjait nyugodt és tiszta tekintethez szoktassa azokban a dolgokban, melyek munkáját, ennek jelentőségét és megbecsülését érintik. A mai hivatalos nyelvben egyre gyakrabban fordul elő a merev és hideg „tanszemélyzet“ szó, mint a tanárság egyetemének megjelölése. Mintha csak fonák értelmű szentesítése volna a „rendi“ törekvéseknek!

Bármennyire erősen gyökereznek is bizonyos nézetek, szemléleti képletek a magyar társadalomban a középiskolai tanárról, mostanában tanúi lehetünk itt is bizonyos alakulásnak. Az egyetemes nyomorúságban, mely egyképpen nehezíti meg minden életpályán a kezdést és a folytatást, a tanári mesterség szinte arra a fokra „emelkedett“, hogy a pályaválasztásnál szinte előnyökre tett szert. Ilyen körülményes formulázással kell megjelölni azt a napjainkban jelentkező tünetet, hogy a magyar fogalmazás szerinti „jobb családok“ fiai és főképpen leányai közül egyre többen választják a foglalkozás-hierarchiában meglehetősen alacsonyan álló tanári pályát. Ugyanígy, igen erős fenntartásokkal, emelkedésnek tekinthető az a körülmény, hogy a középiskolai tanárságból egyre többen jutnak politikai szerephez. Vannak is sokan, akik a tanári ügy érdekében egyenest elengedhetetlennek tartják az erőteljes politikai szereplést. Legutóbb is ezzel az érveléssel igyekezett az egyik politikai párt a maga tanügyi szervezete számára a legrégebb tanáregyesület „en bloc“ való csatlakozását megnyerni.

HA MOST EGÉSZEN általánosságban próbáljuk megragadni a mai tanári lelkületet, egy hirtelen észrevezés segít hozzá bennünket. A mai magyar tanárság (értvén e gyűjtő néven, mint eddig is, azt a réteget, mely önmaga felől gondolkodni szokott) igen jól tudja, hogy egész munkája, minden téren való magatartása az idő áramlásába került és változásra van ítélve. A változás tudata azonban nemcsak külső erők nyomásának következménye. Függetlenül azoktól a világszemléleti összetevőktől, melyek a nevelés időnkénti tartalmát és irányát megszabják, a változtatás ösztöne a tanárban szünet nélkül működik és a tanítás-nevelés gyakorlatának egyik részét, a módszerbelit állandóan uralma alatt tartja. Ez az ösztön, bármilyen ellentmondó a meghatározás, a leginkább intellektuális gyökerekből származik. A cél a változ-

tatásokkal az, hogy a megadott és a „megkövetelendő“ tudásanyagot miképpen lehetne a legeredményesebben és a legmaradandóbban átadni a nevelteknek.

Nincsen még egy foglalkozás, mely a „mesterség“ titkaival annyit bibelődnek, mint a tanárság. Ma e szenvedélyével még igen kedvező helyzetben is van. A valamikori egyetlen tanár-folyóirat helyett, nem számítva más pedagógiai orgánumokat, ma négy áll a gyakorlati módszerek megbeszélésére és terjesztésére. A legutóbbi 10—15 esztendő folyóirat-lapjai szinte ontották a módszeres dolgozatokat. Az egyik folyóirat szerkesztője már azt írta nemrégiben, hogy „ha az ember módszertani irodalmunknak minden tanácsát követné, úgy járna, mint a vasút, mikor az állomásokon minden előírást részleteiben is pontosan megtart s nem tud elindulni“.¹ Ez az állapot azért nem ilyen aggasztó. Egyszerűen azért, mert ez a gyakoriságában és tömegében olyan riasztó módszertani irodalom szinte nyom nélkül porzik szét a folyóiratok lapjain. Nincsen szerv, mely rostáló figyelemmel kísérné őket. A négy folyóirat közül csak kettőnek, a két felekezeti tanáregyesület lapjának van, s ezeknek is csak egy-két esztendő óta, rendszeres lap-szemléje. A legnagyobb és legrégebb egyesület közlönye, mely pedig első renden volna hivatva arra, hogy a különféle tanári szervezetekben végzett munkának a használható gyümölcseit összegyűjtse, ilyen tájékoztatásra mindeztideig egyáltalában nem gondolt. De az is, ami az említett helyeken valamelyes számontartásként megtalálható, nélkülözi az életszerű rendezést, az állásfoglalást, a gyakorlat érdekében való egybeépítés szándékait: megmarad hideg regisztrálásnak, anyagnak, mely mellett idő és a folyóiratok új számai elhaladnak. A kívülről szemlélő számára ezek a tanári írárok, melyekből az érdekelt nevelő nem egy okos tapasztalatra juthat, gyakran olyanok, mint valami mániákus magánbeszéd: mindenki önmagát idézi, csak önmagában bízik, mert tudja, hogy távolabbra nem is hat. Nem csoda így, hogy azok, akik a középiskolai nevelés és tanítás ügyeit a legfelsőbb fokon irányítják a nyilvánosságra került gondolatokban csak a több-kevesebb egyéni színezettel ellátott ötleteket látják s rájuk pusztán mint eleve meghalásra ítélt eszmékre tekintenek. Volt idő, nem is olyan régen, hogy nagy jelentőségű iskolai reformok a tanárság megkérdezése nélkül mentek végbe. A tanárság akkor emiatt csendes hangon, mint általában szokása, méltatlankodott, de az ehhez való joga csak akkor lesz igazán teljes, ha saját mesgyéjén belül megpróbálja az eszmék rendezését és kritikai rostálását.

Mindez a mesterség technikai titkaival való foglalkozás, mely a tanárság szellemiségének kezdettől való alapjegye, a legújabb években még bővült is. Magában a módszerességből, intellektuális eredete értelmében, mindig van valami önmagáért való. A fiatalabb tanárnemzedék látja ezt és azon az úton van, hogy mindazt az energiát, melyet elődei az anyagközvetítés és nevelés módjainak kidolgozására fordítottak, inkább neveltjeinek megismerésére használja fel. Ez a neveléstől távol eső területen megindult környezet- és egyén-lélektani tanulmány a pedagógiában is átalakító erővel fog jelentkezni. Mindenek-

¹ Orsz. Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 1934—35., 58. 1.

előtt az így nyert ismeretek a tanítás és a nevelés módjainak megváltozását hozzák magukkal, de talán sokkal fontosabb lesz abbeli hatásuk, hogy a tanár önmagáról alkotott képét kell általuk újra megrajzolni. Nem egy helyütt történtek, főként vidéki középiskoláink tanárai részéről, olyan kísérletek, melyekkel magát az ifjúságot szólaltatták meg: mondjon véleményt tanáiról, a tanárról általában, az iskolai élet mai berendezéséről, a tanítás és nevelés különféle szükségleteiről, nyilatkoztassa ki óhajtásait, megvalósítható ötleteit. A tekintély-pedagógia valószínűleg nem kis bizalmatlansággal pillant az ilyenféle tapogatózásokra, de rá kell jönnie, hogy ez eddig szokatlan eszközökkel a ma és a jövő tanára „von unten” keresi saját feladatait, változó arcának vonásait. Az a tanári eszményi szobor-kép, melyet jórészt a görög-latin-német idealizmus erkölcsi és műveltségi ereje vésett ki s rakott fel szinte életfeletti magasságba, merevségét egyre jobban veszíti és pózcsereire kényszerül.

Gyakran lehet hallani azt a megállapítást, más hivatali szakokhoz hasonlóan, hogy a magyar tanárság a fiatalok nehéz elhelyezkedése következtében megöregedett. A számszerű adatok e tekintetben hiányzanak. Lehet, hogy így van, de talán még sohasem volt olyan erős a hangosan is emlegetett reform-hajlandóság a tanároknak, mint éppen manapság. Csak a múlt század 80-as és 90-es éveit lehetne itt a mával összehasonlítani. Akkor azonban megalkotni kellett, ma pedig átalakítás a sürgetett feladat. E reform-vágy, melynek valódi mélységét és magasságát itt nem mérhetjük meg, kétségkívül összefügg a magyar élet egészében megjelenő újító szándékokkal. A reformálás ma napirenden van, jogát és szükségét az államvezetés felelős emberei képviselik tetteben és szóban. A reformgondolat ma nem katakomba-életű, kívánása a vezetettek részéről sem jár kockázattal, az érette való kiállásban helyeslő tömegeket és az idő parancsoló követelését érzi mindenki maga mögött. Így, nem pedig valami kvietista jellemalkatból, érthető, hogy a magyar tanárság az elmúlt tíz-tizenöt esztendő minden egyes tanítói és nevelői reformját általánosságban örömmel és lelkesedéssel fogadta. Minden alkalommal majdnem tüntetően mutatta, hogy hű a haladékony időhöz. El- és megítélésében a „rég” magyar középiskolának, melynek ő is a neveltje volt, egyáltalában nem maradt el a politikusoktól, a sajtótól és az egész társadalomtól. Időszzerű akart lenni.

E magatartására szükség volt. A hosszú ideig nagyjában nyugalmi helyzetű középiskolai nevelésnek s vele a nevelői lelki alkatnak ki kellett mozdulni a helyéből. Nálunk azonban, hol gyakori jelenség a heterogén szellemformáló erők együttes jelentkezése, e kimozdulás igen különféle összetevők eredője. A mai magyar középiskolai tanár úgy érezheti magát, mint Thomas Mann Zauberberg-jének Hans Castorpja, a tanulni és haladni vágyó ember e huszadik századi szimbóluma, akit a svájci szanatórium időtlenségében egyszerre akar magának meghódítani a humanista Settembrini, a közösség-szervező erőszakember Naphta és az amorf „egyéniség”, Peeperkom. A nemrég még a nyugalom időtlenségében élő tanár most fogalmak és célkitűzések zavarába került.

Ha egyetlen ponton próbáljuk megközelítem a zavarból eredő feszültséget, azt kell mondanunk, hogy a mai magyar középiskolai tanár valaminek, amit eddig értéknek tartott, a veszendőbe menésétől fél. Amit félt, konkrét formájában talán többféle, de az érzés azonos. Azon az útvonalon, melyen az egyes korszakok nevelési elvei mutatják a vándorlás mérföldköveit, nagy távolságot tettünk meg a XVI. század „kegyes és művelt tevékenységének, az „eloquens pietas“-nak elvétől a maiakig. Minden egyes lépés az időszerűség jegyében jött létre, mindegyik lépéssel tovább részeltük a religiozum és profanum kezdeti kettős egységét. A középiskola feladatának nagy gonddal készült meghatározásai, melyek örökkévalót és időszerűt igyekeznek összeegyeztetni, árnyaló jelzők sokaságának egyensúlyi mutatványával éreztetik az összhangért folyó küzdelmet. Nemzetünknek az e világi megmaradásért folyó állandó erőfeszítései szekuláris teaidók felé fordítják a ügyeimet s minden más pusztán e teendők elvégzésének segítő eszközeként tekintetik. „Az embervilág is — írta nemrégén keményen és meghökentően egy protestáns tanügyi vezető — ráhelyezkedett a növény- és állatvilág biológiai alapigazságára: a faj az örök, az állandó, a lényeges, az egyed, a múlandó, a korlátolt, a semmi. Éppen ezért a földi munka, küzdelem célja csak a faj szolgálata lehet, ezt kell erősíteni minden testi és lelki erővel.“¹ Hogy az alkalmi megszólalások egyesek és „közvélemény“ részéről, a törvények s rendelkezések szintetikus szövegeit nagy hamarsággal népszerűsítők e téren milyen messze mennek, arról talán jobb nem is beszélni. Non véletlen, hogy a szekuláris eszmékkel szemben nyomai vannak bizonyos ellenpólusok keletkezésének. A katolikus tanáregyesület elnöke nem minden nyomaték nélkül figyelmeztet arra, hogy a tanári személyiség „végső feltételei nem a mulandóban, hanem az örökké állandóban... a halhatatlan lélekben vannak adva.“² Azt sem lehet esetlegességnek nevezni, hogy ma, a magyar középiskolák egységének megszervezése idején, a protestáns középiskolák tanárainak legjobb szellemei foglalkoznak azokkal a hagyományos elvekkel és feladatokkal, melyek a felekezeti nevelés és tanítás önelvű létét meghatározzák és biztosítják. És bizonyos, hogy bennük nem partikuláris hatalmi érdekek megvédésének célzata dolgozik. Érzik alap-princípiumok összeütközését.

Hogy foghatóbb is legyen mindaz, amit mondtunk: a mai középiskolai tanárság veszendőbe menni látja a „mérték“-et, melyhez önmagát, gyakorlati munkáját mérheti. Bizonyos tantárgyakkal kapcsolatban már is végérvényesen elveszítette az anyag nevelő erejében vetett hitét. Gondolunk itt a latin-görög oktatásra. „Az iskola kevésbé lelkesen, álmosan, lendület nélkül tanítja a klasszikusokat, mert nincsen visszhangjuk a társadalomban, mert a tanár érzi, hogy munkája a kor értékérzésének megváltozása miatt részben hiábavaló.“³ Az iskolai tevékenység bizonyos pontokon már csak élettelenül zakatol, mint a fűtőanyagát elfogyasztott gép, melyet még a lendítőkerék tétlenség! momentuma tart néhány pillanatig mozgásban. Minél közelebb lépünk

¹ Protestáns Tanügyi Szemle 1935, 247. 1. Vitéz Bessenyei Lajos cikke.

² Magyar Középiskola 1934, 38. 1. Kisparti János beszéde.

³ Orsz. Középisk. Tanáregyesületi Közl. 1935—36, 2.1. Kornis Gyula beszéde.

a tanári munka hétköznapijához, a pedagógus Hans Castorp kérdései zsúfolva kergetik egymást: „A középiskola... túl van zsúfolva, a tanárnak tehát súlyos kötelessége a szelektálás, kissé vaskosabb szóval: a selejtezés. Hacsak annyit selejtez ki, mint békeidőben, tulajdonképpen nem felelt meg feladatának, mert ma aránytalanul nagyobb számban tódul az ifjúság a középiskolába, mint régen. Ha azonban erélyesebben selejtez, akkor baj van a százalékkal, a szülők is felszisszennek és ellenséges hangok hallatszanak az újságokban is a középiskola ellen. A tanár tanítson meg mindenkit, aki beiratkozik, — kívánják — azért tanár s legyen tekintettel az egyéni képességekre. De tartsa szem előtt a szociális szempontot is. A szegény gyermek művelődési környezete ne legyen akadály a haladásnak. A tanár tehát folyton azon a módszeren gondolkodik, mellyel a diák legkönnyebben fogja fel az előírt tananyagot. A legjobb módszerek megrövidítik a diák házi munkáját, de meghosszabbítják a tanítás munkáját, a tanár tehát nem képes az előírt anyagot elvégezni. Másrészt, ha lehetőleg mindenki számára egyengeti a középiskolai pályát, a legjobb módszer mellett is leszállítja a színvonalat és rázúdulnak a főiskolák: selejtezetlenül, felkészületlen tömegeket kapunk... A szellemi és testi nevelés egyensúlya álljon helyre. De hol marad idő a szellemi öntevékenység érvényesülésére?... Ha a diák délutánját a testi nevelés nem egyszer teljesen lefoglalja, hogy feleljen meg másnap az előírt szellemi tananyagból? Mit követelhet tőle a tanár? A hanyagsággal szemben pedig az erkölcsi eszközökön kívül semmi rendszabály nem áll rendelkezésére, s elvárják tőle, hogy az ő érdeklődéskeltése, buzdítása minden akadályon győzedelmeskedjék.“¹

MINDEDDIG SZERENCSESEN sikerült elkerülnünk, hogy leírjuk a már erősen megkopott „válság“ szót. Nincs is szükség rá. Krízisriadalmat kelteni egészen céltalan és elhibázott. Amit rajzoltunk, töredékes helyzetképe a magyar közműveltség egyik fontos szervének. A kép azonban bizonyos tanulságokat kínál. A magyar tanárságnak súlybeli növekedésre van szüksége. E növekedést nem érheti el külső kormányzati intézkedésekkel, a politika, a sajtó, a társadalom ügynevezett jóakarátának megnyerésével, hanem csakis belső erőinek magasra emelésével. Tágabb tekintethez kell hozzászoktatnia magát, önmaga keretein belül várnak rá nagy feladatok: az eszmékben a rendcsinálás és az „egyetlen szükséges“-nek megtalálása. Ki kell termelnie azt az eddig még láthatatlan tanár-elitet, melynek tagjai szellemi minőségüknél fogva alkalmasak e belső teendők elvégzésére s teljességre törekvő emberségük mintaadó lehet befelé, a szakszerű közösség felé, kifelé pedig a szellem hódító erejével taníthatja a munka megbecsülését.

KERECSENYI DEZSŐ

¹ Orsz. Középisk. Tanáregyesületi Közl. 1935—36, 192. 1. Kardeván Károly cikke.

NÉMETH LÁSZLÓ
VAGY
AZ IFJÚSÁG VEZETÉSE

A MAGYARSÁG HELYZETÉNEK és jövőjének magasabb pont-
ról meglátott, szintetikus rajzaival alig találkozunk nap-
jainkban. Elmúlt a magyar klasszicizmus korszaka, amikor
Kemény Zsigmond, Eötvös József és társaik hol vizio-
nárius erővel, hol európai helyzetünk őszinte és exakt kutatásával
próbálták kirajzolni tényleges nemzeti egyéniségünket és annak el-
képzelhető és megvalósítható lehetőségeit. Ezek a vizsgálatok és
rajzok klasszikus íróinknál épúgy tragikus színezetet nyertek, mint
korábban Széchenyi István, még régebben Zrínyi Miiódos a költő
hasonló vizsgálatai. Helyzetünket egyikük sem találta könnyűnek,
s a magyar fejlődést derékba tört török veszedelem óta szinte sza-
bálynak tarthatjuk, hogy a magyarság önszemlélete tragikus jellegű.
Hiszen a Nagydai cigányokban is ily nemzeti önszemléletet nyújtott
Arany János, akinek fia hasonlóképen ironikus versekben mondta el
keserű kritikáját a délibábok népéről s annak helyzetéről.

A klasszicizmus letűnte óta is akadtak ugyan szintézisre törekvő
kísérletek, de ezek nem tükröztették többé nehéz történeti útunk
tragikumát, hanem egy-egy adott pillanatban a helyzet félreismerésé-
ből származó optimizmus diktálta őket, mint a háború előtt a Bal-
kánra hágó Nagy-Magyarországnak, vagy a „harmincmillió magyar-
nak“ vágyálmait. A világháború óta még egy fokkal leszállóit a szín-
vonal: a nemzetiségi koncepció, melyet publicisztikánk itt-ott meg-
csillogtat középosztályunk előtt, a magyarság helyzetét és jövőjét
már el sem tudja képzelni többé önmagában, hanem csak valamely
nagy, tényleges vagy képzelt hatalom függvényeként. Nagy-Magyar-
ország mint a „turáni testvérek“, vagy mint „a németek“ ajándéka:
a magyar jövőnek ilyen elképzelése mutatja, hova jutottunk Kemény
és Arany óta, hova jutott önbecsülésünk, önkritikánk és akaratunk.

tában, ~~1935~~ velem együtt vigasztalannak érzi ezt a mai helyzetet, annak
nagy öröme telhet Németh László könyvében,¹ mely tudatosan
visszatér a „tragikus életérzéshez“, s megpróbálja a „sorssal merész,
önáltatás nélküli farkasszemre rábírní a magyart“, nem azért, mert
rémeket lát, hanem mert, mondja, rémeket akar leküzdeni. Nem
kevésbé klasszikus magyar hagyományt követ akkor, amikor meg-
rajzolja a tényleges európai helyzetet, s abban próbálja felismerni

¹ Magyarság és Európa, a Franklin-Társulat Kultúra és Tudomány sorozata

helyzetünket és lehetőségeinket. Még inkább bővíti a néző távlatait azzal, hogy a mai Európa helyzetét történetéből alakítja ki: szerinte Európa — amit Németh László az európai kultúrával vesz egynek, mert kultúra neki egyszerűen élet — azóta, hogy első nagy korszakain, a görögség és azt az elterjesztő rómaiság időszakain keresztülment, több „nagy növéstünemény” során fejlődött: a tőle „keresztesháborúknak” nevezett középkori egyházi kultúrán, a renaissance-on és a felvilágosodáson keresztül. Németh László az orvostudományból lépett be az irodalomba és szellemiségbe, s talán természettudományos kezdetei magyarázzák ezt a történeti koncepcióját, melyben katolikus és protestáns egyházak szerepét erősen félreismeri, s az új történet legjelentősebb motorának a Royal Societyt tartja, ahonnan Voltaire és más „ügynökök” vitték szét az új gondolatot, mely átalakította Európát. Szemlélete mégsem materialista, sőt ellenkezőleg a természettudományos XIX. századot mély hanyatlás korának minősíti, s a ma problémáját épp abban látja, hogy minő bonyodalmak árán fog kiemelkedni Európa ebből a hanyatlásból a kultúra, azaz élet új teljessége, egy újabb, magasabb „növéstünemény” felé. A zűrzavarból kifelé áhítozva jeleket lát, melyek az új idők elkövetkeztét sejtetik: a művészetek századvégi különceiben, minők voltak Verlaine, Mallarmé, Stefan George, az új katolikus írókban, minő Claudel vagy Maritain, a lelkeséget és humanizmust erősebben hangsúlyozó történetírásban, az új néprajzban, mely ősi közösségek életérzésétől létrehozott kultúrákat mutat fel nekünk, kiknek beteg életérzése végzetesen elszakadt közösségünkől, s végül a lélektanban. Mindezek a tudományok szerinte mitológia-szomjasan készülnek egy új, az emberiség mélyeibe hatolandó léleklátásra, mely végül felfedezi — és meg is valósítja közöttünk — a legmélyebb, legszellemibb emberi kultúrát, a görögséget azon a szélesebb fokon, mely ma természetes is, hiszen az első görögség óta Európa több növéstünemény folytán gazdagodott.

A természettudományos világnézet embere megérkezett tehát a legszellemibb konstrukcióhoz, s a jelen kritikus szemléletéből, pesszista elítéléséből a tiszta görög szellem szigetére, melyet akár az optimizmus szigetének is nevezhetnénk. Sem a megvalósíthatás, sem a belső ellenmondások kérdését nem vetjük fel: az egész rajz tiszta szellemi, nemes és önzetlen, s így a mai korban csak örülnünk lehet, hogy akad valaki, aki képes ily magas állásonról nézni a dolgokat, s zűrzavarukból ily tiszta rendet alkotni önmaga számára. De Németh László a maga szigetét kiszélesíti a jövő magyarság szigetévé. A XIX. század magyar életét époly hanyatlásnak tekinti, mint az egykorú európai történetet: szerinte a török korszakból soha ki nem épültünk, s Kazinczy, Berzsenyi és Csokonai, Széchenyi és Kossuth lendülete után jött a kiegyezés korának társadalmi betegsége: a középosztály elvesztése azáltal, hogy a polgári és nemesi erényeket magában egyesítő középnemesség elpusztult, s helyét nem tudta elfoglalni a parasztság sorából felemelkedő új polgári középosztály. Innen a századvég minden baja: a latifundiumok érintetlensége, a zsidóság anyagi és szellemi térfoglalása, s az a külsőleges, a népi és nemzeti

lényeket nem ismerő élet, melyet a hivatalnok-középosztály tart fenn az állam étatsztikus erő kifejtése útján. A világháború után ugyanez a társadalom restaurálta magát, s ha előbb Tisza István, most Bethlen István a társadalom legkiemelkedőbb alakja, s ez a társadalom ma „merevebb, tunyább, romlottabb“ az előbbinél, új magyar gondolatot nem tud a mai zűrzavar orvoslására termelni: kifelé „magyarságunkat kockáztató irredenta-szónoklat“, befelé „gipszágy mindennek, ami mozdulat, gondolat, reform“, az államgépezet egyedül zakatol nemzet és nép helyén, — ebből a sivárságból menekül a szerző a görög szigetre és menekíti — egyelőre csak erős hitében gyökerező optimizmussal, a magyarságot is. A magyarság Szigete „Telepes-Magyarország“, fiatal életerős embereknek görög, föníciai, angol mintára letelepítése a latifundiumok helyén, külön szövetkezeti szervezetben: a szövetkezése a földbirtok, ő osztja ki a telepeket, ő gondoskodik a termelési tervről, az értékesítésről, a telep orvosi szolgálatáról, kultúrájáról. Telepes-Magyarország így lesz egy céltudatos Kertország, mely végre fel tudja majd használni a magyar föld nagyszerű termékenységét és népeket összekötő jellegét, s miután ez a Kertország maga is a XIX. század szellemétől eltérően erkölcsi alapokon épült fel, át fogja venni Közép-Európa népei közt az új szellem és erkölcs aposztolátusát: Közép-Európa népeiben tudatosítani fogja a közös sorsérdeket, ezek a népek magyar példára fogják félretenni a nemzeti elvből folyó gyűlölséget, összeállnak német és orosz között Sziget-Európává, hogy példájukra megszülessék az Új-Európa, a görögség szellemében újjászületett új humanizmus világa.

Németh László látja az űrt, mely a valóság és álmai közt tátong, de sokkal pesszimistább, semhogy azt hihetné, hogy itt megvalósítható, józan gyakorlati javaslatokkal még lehetne elérni valamit; érzi ugyan, hogy illuzionizmusnak, felhő járásnak látszik, amit elképzelsz és vádat fog kelteni, de hiszi, hogy vállalni kell a legnagyobbat, s akinek elég ereje, eszméje és erkölcsse van a vállalásra, az nem fog leonidászi harcban elpusztulni, hanem megéri a szalamiszi diadalt. A magyarságnak ez hősi küldetése, kell tehát vállalnia. Szép szavak, nemes elképzelés, magas álláspont annyira, hogy a kritikát félretéve az egészset mint egy művészi jelenséget lehet élveznünk.

A MAGYAR SZEMLE megindulása óta ragaszkodott azon magatartáshoz, melyet Gyulai Pál valósított meg Budapesti Szemléjében, a magyar klasszicizmusnak azt túlélő folyóiratában, amikor a szerkesztőségről, annak személyi dolgairól, sőt a saját könyveiről sem hozott folyóiratában híreket. Ezt az elvet próbáltuk követni akkor, amikor társaságunk elnöksége és szerkesztősége személyi működésével nem foglalkoztunk, amikor elnökünk, gróf Bethlen István országos ünnepségből inkább úgy vettük ki részünket, hogy szűkebb hazáját, Erdélyt ismertettük, vagy amikor a közéletünkben ma már némi jelentőséghez jutott Magyar Történet kötetéről soha nem hoztunk ismertetést, mert azok akkori alelnökünktől és a szerkesztőtől származtak. Most az egyszer, Németh László könyvével kapcsolatban, kivételt szeretnénk, s ehhez itt olvasóink szíves engedelmét kérjük.

Az a felfogás, mellyel kiegyezés korabeli és világháború utáni fejlődésünket Németh László elítéli, sokban megegyezik e sorok írója felfogásával, amint az a Három Nemzedékben és annak újabb kiadásában kifejezésre jutott. Ezzel Németh László tisztában van és egyébként is nagy mértékben helyesli e sorok írójának történetírói működését. Annál meglepőbb, — első pillanatra, amíg meg nem értjük — hogy azon erők között, melyek a világháború után következő nagy belső, szociális és gazdasági átalakulást szerinte megakadályozták és újból megmerevítették a régi, beteg társadalmi rendet, a Magyar Szemlét is felsorolja, mint amely Bethlen István gróf „restaurációs“ törekvéseinek szolgálatában működik, s amelynek szerkesztését én úgy irányítom, hogy az átalakulásra hajlandó forradalmi fiatalságot az európai műveltség eszközeivel s annak színe alatt megnyerem, leszerellem, s tulajdonképpen: fájdalommentesen eltöröm gerincüket, úgyhogy soha nem fogják többé a nemzeti átalakulás nagy feladatait szolgálhatni. Szerkesztői működésemet tehát ellentétben levőnek látja történetírói munkásságommal, s ha nem is fejezi ki ily világosan, de azt véli, hogy magamnak is megtörött gerincem, amikor Bethlen István gróf vezetése alatt vállalkoztam e folyóirat szerkesztésére.

Nem védekezés, hanem egy értékes ember felvilágosítása céljából térek itt ki erre a vádra és szemlélődésem végén Németh László gondolkodását is világosabban fogjuk látni. Bethlen István és Tisza István könnyen összehasonlíthatók, tényleg azonban kevés hasonlóság adódik egyéniségük történeti szemléletéből, kivéve azt a lényeges egyezést, hogy mindketten teljes feloszlástól mentették még államunkat és vele a magyar népet. Szociális reform bizonyára egyiknek sem volt feladata, de nagyon téved Németh László és vele sok „szociális gondolkodású“ modern fiatal, ha azt hiszi, hogy a század elején és a háború után egyetlen eredményes nemzeti munka a szociális reform lehetett volna. Ez, mondom, nagy tévedés és figyelmen kívül hagyja az akkori tényleges viszonyokat, melyek annyira rosszak voltak, hogy reform helyett — Tisza, illetőleg Bethlen közbelépése nélkül — közelállottunk államunk és nemzetünk felbomlásához. Az állam nemcsak szükséges rossz egy nép számára, s az államot nemcsak mint irtózatot Leviathant kell tekintenünk mai étatisztikus, totalitárius falánkságában, hanem mint az európai életben a népeket szervesen összefogó egységet, amelynek hiányában, az államiság meggyöngülésekor a nép maga is szétesik, idegenek prédájává, háború esetén védtelen, elpusztítandó csataterévé válik más népeknek, melyeknek megvan a maguk állami szervezete. Tisza István bizonyára sok hibát elkövetett politikai pályáján, de mindez nem kisebbítheti igazi nagy nemzeti érdemét: hogy megmentette a magyar államot és felfegyverezte a végső nagy küzdelemre, mely hogy katasztrófálisan végződött, az egyáltalában nem az ő hibája vagy bűne volt. Ha Tisza nem menti meg államunkat, akkor ma szóba sem hozhatnánk a szociális reformot, mert nincs önálló étellel bíró nép, mely önmagát reformálhatná, hanem még mai, trianoni területünkön is idegenek hajtanák azt végre. Nem csekélyebb érdemeket szerzett Bethlen István gróf kormányzata, amikor hasonlóképp teljes anarchiától, felbomlástól és esetleg fel-

osztás veszedelmeitől mentette meg államunkat és népünket. Egy nép számára bizonyára nem a legmagasabb életforma a bürokráciától biztosított állami lét, de vajjon lehet-e önálló népi lét, elképzelhető-e a magyarság számára, ily önálló állami lét nélkül? Az akkori eseményeket nem szükséges itt részleteznünk, s azt sem, minő küzdelmesen biztosította Bethlen István gróf belső életünk rendjét és külső biztonságunkat. Lehet, hogy Németh László ezeket primitív, banauzikus munkáknak tartja, melyekre szót sem érdemes vesztegetni, s kezében a szociális írással könyörtelenül követeli az államélet biztosítása helyett a szociális reformot. Holott ezek nem primitív, hanem — még egy idegen szóval: primär feladatok voltak, a legelső életszükségletek követelték végrehajtásukat és aki végrehajtotta őket, az minden további népi életünknek létfeltételeit teremtette meg. Itt megemlíthetem, hogy Németh László szemléletét egy könnyen megbocsátható illúzió zavarja a háború utáni „restauráció“ megítélésénél. Ő azt hiszi, hogy a Bethlen kormányrajutását megelőző viszonyok kitermeltek volna magukból nemzeti, népi, társadalmi átalakulást, s így abban látja Bethlen és irányja hibáját, hogy ezt a természetes fejlődést megakasztotta. Ezzel szemben csak egész mellékesen legyen szabad arra mutatnom, hogy a Bethlen előtti erők újabban ismét előtérbe léptek és vajjon hol van az új élet, melyet ők akár ma tudtak volna megvalósítani? Németh László maga mondja ki könyvében az irgalmatlan ítéletet a legújabb reformtörekvésekről és eredményükről.

Ugyancsak Németh László maga is felismeri, hogy a mai reformhiánynak igazi oka a nemzeti társadalom megmerevedése: épp ez a társadalom, középosztályunknak nagy része az, mely szerinte is gipszágyba teszi a gondolatot és cselekedetet. És miután tisztában vagyunk azzal, hogy ez a társadalmi betegségünk egyenes következése kiegyezés korabeli viszonyainknak, azt hiszem világos, mennyire túlzott társadalmi jelentőséget tulajdonít Bethlen kormányának, amikor régi társadalmi betegségeinkért is őt teszi felelőssé.

Ha most tekintetbe vesszük a magyarság fenti elsődleges szükségleteit, akkor talán nem tűnik fel annyira halálos bűnnek, ha egy nem politizáló, semmiféle párthoz soha nem tartozó, nemzeti szemléletben nem forradalmat, de szerves reformot követelő történetíró arra vállalkozik, hogy államéletünk újrászervezőjének vezetése alatt folyóiratot szerkesszen! Annál kevésbé, mert józan szemléletnek a más és holnapot illetőleg is fel kell ismernie, hogy a társadalmi reformon kívül pusztán létünk is bármikor újból veszedelembé kerülhet, vele állami és nemzeti konzisztenciánk, s ezek megmentésére éppen a háború utáni, Németh Lászlótól gúnyosan emlegetett „Rend“ megteremtőjének, Bethlen Istvánnak működésére lehet még szükség. Egyébként is a Magyar Szemlének nem az volt a feladata, hogy a társadalmi reformot megakadályozza, hanem ellenkezőleg: helyzetünk reális külső és belső szemléletére nevelve, felkelteni tényleges szükségleteink iránt az érzéket abban a középosztályban, mely szinte teljesen megmerevedett már illúzióiban. Hogy mindezt nyugodtan, felindulás nélkül mondhatom, azt annak tudata teszi számomra lehetővé, hogyha valamikor megvalósulnak szükséges nemzeti reform-

jaink, ezek kezdeti nyomai, első kifejezései, s az értük való, igaz, mindig nyugodt, nem forradalmi propaganda helyének a Magyar Szemlét fogják majd felismerni. Ha Németh László körül néz hívei közt, a reformot komolyan kívánók táborában, azt fogja látni, hogy szinte mindnyájan a Magyar Szemlének is munkatársai, s nem egy van közöttük, aki nálunk kezdte irodalmi reformtevékenységét. A „gerincek megroppantása“, mit Németh László szememre hány ártatlan arccal, — talán tényleg nem is tudja, mit cselekszik ily vádat emelve — egyszerűen abban áll, hogy ezek a fiatal írók bizonyos érzelmi kifejezésektől tartózkodnak a Magyar Szemlében írva, ami érthető is, hiszen mi és közönségünk nem forradalmat, hanem „convulsió nélküli“ reformációt óhajtunk népünk számára! A Magyar Szemle realiztikusan felvilágosító, s ezzel a reformot előkészítő munkáját mindnyájan végezzük, fiatalok és öregek, különböző pártállású írók és olvasók, akiknek sorából épp a vezetőt, Bethlen István grófot kifejezteni vagy kitagadni, egészen különös, a valóságtól elfordult eljárás volna.

DE ILYEN VALÓSÁGHIÁNYBAN szenvedő nézetekkel bőven találkozunk Németh László elképzeléseiben. S itt érkezünk el az ifjúsági vezetésnek a címben említett kérdéséhez.

Németh Lászlót nemcsak sok minden predesztinálta az ifjúság vezetésére; ő ezt a vezetést tényleg gyakorolta is akkor, amikor folyóirataival maga köré gyűjtötte a reformifjúság elitjét, szélesebb körök számára pedig létrehozta és velük elfogadtatta az ő debreceni kiáltványát, mely az Európaszerte terjedő kollektív gondolatnak a mi viszonyainknak megfelelő, máig is legsikerültebb fogalmazása (miként erről már másutt írtam). Azóta csak két-három esztendő telt el, s ma Németh László már nem a fiatalság közt mutatkozik, melynek hivatott vezére lehetne, hanem távolból, a Szigeten, melyet igen magas, s ami még nehezebbé teszi a dolgot, igen tanult intelligencia nélkül megközelíteni sem lehet másoknak, még kevésbé a tömegnek. Pedig Németh László tömegek reformjára gondol, tömegeket akar megmozgatni, onnan távolból, a görögség elvont, csak néhány boldog humanista belsejében létező Szigetéről!

A valóságérzék ez a hiányossága nagy előnye lehet a költőnek, de még nagyobb hátránya a társadalmi kritikusként. Innen érthető, hogy bármennyire rokonszenves is érzéseinken át a szigeti terv, a tényleges viszonyok kritikájának Németh László könyvében ellent kell mondanunk. Ő csak a végső fokot, a kiteljesedést tudja látni, s a közbeeső, s mennyire szükséges, el nem kerülhető! fokokat el-mellőzi, sőt lenézi és megveti. Azt akarja, hogy az értelmiségi ifjúság magáévá tegye a szegénység, a parasztság ügyét, s kigúnyolja az ifjúság falujárását, mely bármily kevés pozitív eredménnyel jár és néha groteszk formában jelentkezik, mégis ma szinte egyetlen lehetősége annak az elmellőzhetlen közbeeső foknak, amikor ifjúságunk legalább megismeri a falut, annak embereit és viszonyait. Németh László nagyot akar, de az ahhoz vezető eszközöket nem látja és nem akarja. Ez magyarázza a Magyar Szemlére vonatkozó felfogását is.

Pedig az új nemzedéknek folytonos, mindennapi munka kis eszközeivel kell kialakítania felfogását és módszerét, mert ha ezt nem teszi, továbbra is megmarad az előtte járók megmerevedett társadalmiszemléletében, legfőleg a frazeológia lesz a reformé, a tények és a valóság nem! Nagy hátrány, ha ebben a munkában az ifjúságnak nincsenek előtte járó vezérei, akik a vezetést nagyobb anyagismerettel, több tanultsággal és teljesebb lelki függetlenséggel szerezték meg maguknak. Úgy látom helyzetünket, hogy a nagy megoldások megint elodázódtak (ami tán nem is csodálatos, sőt előrelátható volt, ismerve nemzeti társadalmunkat és annak nehezen mozdítható voltát), s azon ifjúság számára, melynek egyetlen programpontja a földreform, csak a kétségbeesés marad, amint ez is az egyik, tán öntudatlan, mozgatója Németh László Szigetre vonulásának. Pedig szakértelemmel és szak tudással sok oly feladat volna található, ami a végső megoldást elősegíthetné, s amin a fiatalság közvéleménye most is sikerrel dolgozhatnék. A társadalmi részletfeladatok megjelölése nem az én dolgom, de talán megemlíthetem itt, minő nagy feladata volna az ifjúságnak — az ily kérdések iránt érzéketlen idősebbekkel ellentétben — számbavenni azon kisebbségvédelmi eszközöket, melyek igénybevételét előbb-utóbb követelnünk kell a leszakadt magyarság számára. Hányan tudják nálunk, az ifjúság körében is, mi az a nemzeti kataszter, nemzeti kúria, s mi az értelme a kulturális vagy területi autonómiának, melyet ma már pl. a szudétánémetség egész nyíltan, hivatalos vezére ajkán át követel! Ha egyszer számunkra is lehetővé válik leszakadt testvéreink ügyeivel ily módon foglalkozni, vájjon lesz-e ennek súlya akkor, ha közvéleményünk még ifjabb rétegeiben is teljesen tájékozatlan?

Megmerevedett társadalmunkat nem lehet hirtelen mozgékonyá tenni, mint ahogy a gyógyvíz megoldja a bénult izmokat, — a nemzeti szervezet jövője inkább abban van, hogy realistább, belátóbb, tanul tabb ifjú társadalmi rétegek váltsák fel a régieket, s épp ehhez kell mindennapi munka és hogy az ifjúság vezetőket alakítson ki maga számára. Nem olyanokat, akik pénzt vagy néhánynak állást hoznak, hanem a nemzeti gondolat megvalósításán munkálkodókat. Németh László egyelőre kivált ezek sorából, elvonulva Szigetére, de az író és költőt nem kell féltelnünk, megtalálja a kivezető utat is onnan, aminthogy néhány évvel ezelőtt még az odavezetőt sem ismerte. Az ifjúság azonban nem várhat, s ha egyelőre nincsenek ily vezérei, az elit szélesebb rétegének kell megtalálnia az utat, melyre lépve, megóvhatja társait tehetetlen forradalmi gesztusoktól, vagy a kiábrándulás meddőségétől.

SZEKFÜ GYULA

GYÜMÖLCSÉSZETÜNK MEGÚJHODÁSA

ARÉGI MAGYARORSZÁGNAK 1664—67-ben jelent meg kertészeti alapvető szakmunkája, Lippai János közismert Posoni kertje s teljes két század múlt el, amikor újra napvilágot láthatott Magyarországon és magyar nyelven hasonló fajsúlyú, átfogó és a hazai viszonyokat kellőképpen ismerő s méltányoló kertészeti munka, Entz Ferenc Kertészeti füzetei, amelyet bibliográfusaink tévesen mint folyóiratot tartanak számon, holott bizony e Kertészeti füzetek, amelyek 15 részben 1856—59-ben jelentek meg, a szerző egységes kézikönyvét képviselik.

A XVII. század közepétől a XIX. század közepéig terjedő két évszázad alatt a magyarnak nem volt szüksége magyar nyelven írt komoly kertészeti kézikönyvre! Ez nemcsak hangzatos felkiáltás, hanem szomorú történeti igazság. Hogy még a XVIII. században is megfelelt a magyarnak a Posoni kert, bizonyítja, hogy a század választóvonalán, 1753-ban Győrött újranyomták Lippai könyvét. Árva betűt sem változtattak a százéves szövegen, sőt a képutalásokat is benne hagyták, noha a kiadó sajnálta a képmellékletekre a költséget.

Amilyen haladásról és korszerűségről tanúskodott a Posoni kert a XVII. század közepén, olyan elmaradottságot bizonyított új kiadása száz évvel később. A viszonyok azóta gyökeresen megváltoztak. Nemcsak a külföldön, nálunk is. Nem építettek ekkor már sem renaissance, sem barokk kerteket, hanem egész Európát meghódította már a francia kertstílus. Nem értette már senki a humanistáktól felelevenített ókori klasszikus kertészeti elméleteket, sem azoknak barokk túlfejlesztéseit, hanem a tapasztalati természettudomány elvei alapján kertészkedtek s ehhez Magyarországon is megtörték az utat a nagyszombati egyetem fizikai, természetbölcseleti előadásai és kézikönyvei.

S amit főntebb elmondottunk általában az európai kertészet új irányáról, érvényes a gyümölcsészetre is. Lippai munkájának tudvalevőleg harmadik része a Gyümölcsöskert címet viseli. A XVIII. század közepén már nem állhatta meg helyét. Franciaországban a XVII. század végén és a XVIII. században olyan óriási mértékben haladt előre a gyümölcsészet mind gyakorlati, mind elméleti tekintetben, hogy száz évvel előbb írt munka kiadása éppen olyan anakronizmus volt még nálunk is, mint annak idején a XVII. században Mizaldus kertészeti munkájának magyar fordítása Erdélyben.

A francia gyümölcsészet megújódását éppen attól az évtől számítjuk, amikor nálunk Lippai munkájának gyümölcsészeti részével megalapította a magyar gyümölcsismeretet. Ekkor, tehát 1667-ben, jelent meg Párizsban Jean Merlet gyümölcsészeti munkája *L'Abrégé des Bon Fruits* címmel s rövidesen még két kiadást látott. Mennyivel gazdagabb volt már akkor is a francia kertészet fajtákban, bizonyítja, hogy Merlet 481 gyümölcsfajtát ismertetett a mi Lippaink 100 fajtájával szemben. Merlet gyümölcsészetének harmadik kiadásával egy időben, 1690-ben, látott napvilágot Fouquet, majd XIV. Lajos király vüághírű gyümölcskertészenek, Jean de la Quintinyenek kertészeti munkája *Instructions pour les Jardins Fruitiers et Potagers* címmel, amelyet éppúgy a francia gyümölcstermesztés alapvető munkájának tekintenek, mint Merlet munkáját a fajtaismeretének. A fajtaismeretant különben Duhamel emelte mai magas fokára rendkívül pontos, a levelekre és a virágokra is kiterjedő leírásaival, amelyeket színes képek kíséretében közölt *Traité des Arbres Fruitiers* című 1768-ban kiadott munkájában.

Ezek a gyümölcsészeti munkák ma is beszédes tanúi, milyen magas fokra emelkedett a XVIII. században a francia gyümölcsészet. Más tekintetben is új utakat nyitottak azonban a franciák a gyümölcsészetszétben. A régebbi évszázadokban a jó gyümölcsök és a gyümölcstermesztési ismeretek patriarchalis módon ajándékozás, levelezés útján terjedtek. Franciaországban már a XVII. század végén megalakult az első faiskola, amely üzletszerűen terjesztette a jó gyümölcsfajtákat. Jellemző és érdekes, hogy ezt a faiskolát a karthauziak párizsi rendháza alapította s 1675-től 1789-ig ez tartotta fenn. Mint sok mást, ezt is a francia forradalom semmisítette meg. Fennállása alatt sok millió nemes gyümölcsfát terjesztett el az országban, évente tízezerszámra vették e híres faiskola termékeit s volt olyan év, amikor 30.000 frankot látott az eladott csemetékből és oltványokból. A francia forradalom után természetesen magánosok kezdtek faiskolákat alapítani; valóságos gyümölcsészdzinasztia volt a Leroy-család, amelynek őse 1790-ben Angersben ültetett faiskolát, egyik utóda pedig a múlt század 60-as éveiben kiadta a francia pomológia nagy kézikönyvét, amelyből Bereczki is nagyon sokat merített.

A gyümölcsnemesítés terén legegység a belgák követték a franciákat, így Linné kortársa, Hardenpont, a XVIII. század közepén ma is élő emléket állított elő a legjobb téli vajkörtével, amelyet most is Hardenpont téli vajkörtéje néven tisztel a gyümölcsészet. Utána Van Mons tűnt fel s gyümölcsészeti elmélete szinte az egész múlt században uralkodott a gyümölcsnemesítők körében. A belgákat nyomon követték a hollandusok, erről J. H. Knoop 1758—63-ban megjelent díszes pomológiája tanúskodik.

Közép-Európában a francia gyümölcsfajták és a fejlett francia gyümölcstermesztési módok a francia parkstílussal már a XVII. század legvégén, a XVIII. század legelején kezdtek elterjedni. Miként azonban a francia park is csak a fejedelmi kastélyhoz illett, azonképpen a francia gyümölcs is eleinte csak a fejedelmi gyümölcsösökben foglalt helyet s nem kívánkozott a polgári körökbe. A német pomológia meg-

újhdásának terjeszkedését Knoop könyvének német fordítása adja hírül, amely a század 60-as éveiben Nürnbergben látott napvilágot. Ugyanekkor kezdik közzétenni a fejedelmi gyümölcsösök értékesebb fajtáinak leírását. Szélesebb körök figyelme azonban csak a 70-es, 80-as években fordul a francia gyümölcsök felé, ekkor alakulnak az első német faiskolák s csak a 90-es években írják a legkiválóbb faiskolatulajdonosok az első modern gyümölcsstermesztési munkákat és pomológiaiakat, így J. L. Christ Kronbergben Frankfurt mellett, Sickler Kleinfahnerben és Johann Kraft Weinhausban Bécs mellett.

MAGYARORSZÁGON IS minden bizonnyal a francia parkstílussal az Esterházy-, Károlyi-, Pálffy- és Grassalkovich-család kertjeiben tűnek fel az első francia gyümölcsösök, majd a század 80-as éveiben szigetszerűleg hódítanak a polgári körökben is, végül a 90-es években szakirodalmunk is megkezdí a francia gyümölcs és modern gyümölcsstermesztés ismertetését, de egyelőre még inkább csak német nyelven. Ez a körülmény erős nyomot hagyott egész gyümölcsészetünk megújhdásán.

Milyen állapotban volt gyümölcsészetünk a XVIII. század második felében s kik kezdték gyümölcsöseiket e század vége felé francia gyümölcsfajtákkal először beültetni, tanulságosan elmondja Lübeck János Károly, a Pesten megjelenő Patriotisches Wochenblatt für Ungern szerkesztője 1804-ben az ország mező- és kertgazdasági állapotáról írt cikkében:

„Kertjeinkben az ország legtöbb vidékén jó gyümölcsfákat találunk. Stájerország és Ausztria szomszédságában az ország a szlavóniai és horvát határtól kezdve fölfelé természetes gyümölcsöskert; az egész országban Sopron körül terem a legjobb gyümölcs és Horvátországban nagyon jónak ismerik a két saját almafajtát, a Mandafit és a Szercsikat. Pozsony, Nyitra, Esztergom, Komárom, Győr és Nógrád megyében, valamint sok másban elegendő mennyiségű a gyümölcs és általában az ország minden szebb és jobb részén, főként azonban az előhegyeken. Természetesen a gyümölcskultúra nálunk még nagyon kicsiny és ügylatszík, hogy a nagy síkságokon és a homokos vidékeken nem jól boldogul; a Bánátnak kivált a Maros és a Tisza mellett egyáltalán nincs gyümölcse, de hogy jó kezekben mindenütt boldogulnának a gyümölcsfák, több szép gyümölcsös mutatja. Pesten olyan kertekben nemesítenek különféle gyümölcsfákat sok sikerrel, amelyeket homokpusztában alapítottak, de az egész országban senki sem emelte olyan magas fokra a gyümölcskultúrát, senki sem vette a kezébe több sikerrel, mint a növénytan és vegyészeti híres és munkás tanára, Winterl. Mezőhegyesen néhány katonatiszt alapított pompás kertet, köztük Ising kapitány különösen a gyümölcsfákkal foglalkozik; Eperjesen nemsokára nagyon kitűnő lesz báró Palotsay kertje.“

Ez már nem a barokk kor dicsőítő nyelve, hanem a modern szakember tárgyilagos ismertetése, amelyből azt látjuk, hogy a nyugatról ideszakadt új magyarok már a 80-as években hozattak kertjeikbe nyugati gyümölcsfajtákat. Winterl Jakab ugyanis 1784-ben vásárolta Józsefvárosi kertjét, amelyet külföldi gyümölcsfákkal ültetett be. Nem szabad azonban azt hinni, hogy ezeknek a gyümölcsöskerti szigeteknek valamely hatásuk volt az ország gyümölcsészetének emelésére. Ehhez szükséges volt faiskola alapítása és a korszerű gyümölcsészet hirdetése szóval és írásban.

Nagyon világosan látta ezt már akkor is Teschedik Sámuel, aki maga is megpróbálkozott szarvasi kertjeiben nemes gyümölcsfajták telepítésével:

„Belföldi faiskolák nélkül nem fejlődhet magasra a magyarországi gyümölkultúra; eddig a jobb gyümölkfajtákat a házaló bambergiek-től drága pénzen vásároltuk, köztük gyakran nagyon rossz fajtákat is kaptunk. Most gazdag mágnásaink a jobb fajtákat Bécsből Krafttól, Ktonbergből Christtól és Kleinfahnerből Sicklertől hozatják, mintha Magyarországnak nem lenne elég üres földje, ahol éppen olyan jó faiskolát lehetne telepíteni, mint Weinhausban Bécs mellett, Kronbergben és Kleinfahnerben. De hát a külföldi mindig jobb, a külföldi ipar terméke ebben a szakmában is a legjobb, a legkívánatosabb a magyarok szemében. Egyáltalán nem akarom félreismerni Winterl tanár érdemeit Pesten, gr. Festeticsét Keszthelyen és Rákoson, az elhunyt Bujanovszky generálisét és főként br. Palotsayét Eperjesen, de ezeknek a szép példáknek a magyarországi gyümölkultúrában régóta több hatásuk lehetett volna és kellett volna is lenniük. Hiszen az is nagy érdem, ha azokat a szép és jó gyümölkfajtákat, amelyek nálunk hiányoznak, megszerez-zük a külföldről, de azután a belföldi faiskolában oltással, szemzéssel stb. el kellene őket terjeszteni, hogy végül teljesen nélkülözhes-sük a külföldi nemes gyümölkfákat.“

Teschedik eme soraiban, amelyek ugyanott jelentek meg, ahol Lübeck leírása, érdekesen tükröződik a XVIII. század végének és a XIX. század legelejének szinte gyermekes hite gazdasági megújhoda-sunk akkor nagyon könnyűnek vélt módjában. Jó Teschedik Sámuel — ügylátszik — nem is sejtette, hogy milyen nehéz munka, megismerni azokat a nemes francia gyümölkfajtákat, tájékozódni köztük s mennyi munkába fog kerülni, amíg kísérletek után tisztázni lehet, melyik való az országba, melyik nem. És nyilván arra sem gondolt, hogy az a sok munka és költség, amely a nemes gyümölkös fenntartásával jár, csak akkor fektethető be, ha van közönség, főként városi közönség, amely a nemes gyümölköt megfizeti. De hol volt ez akkor még Magyar-országban?

Lassan kellett tehát érnie a magyar gyümölkészlet megújhoda-sának is, mint minden gazdasági kérdésünknek s egyelőre meg kellett elégednie az úttörők igehirdetésével. Ezek közül elsőnek Mitterpacher Lajost kell említenem, az egyetemen 1777-től 1814-ig a mezőgazdaság tanárát, aki a gyümölkstermesztést is az új természettudomány elvei szerint igyekezett előadni s már a 80-as évek elején kiadásra került mezőgazdaságtanában is bőven foglalkozik a gyümölkészlettel és a szőlészlettel. De Mitterpacher teljesen elméleti ember volt s ha túlzás lenne is azt állítani, hogy szavai nyomtalanul hangzottak el, még nagyobb túlzás lenne a magyar gyümölkészlet megújhoda-sának elindí-tását az ő nevéhez kötni. Sokkal inkább megérdemli ezt a kitüntetést két szepességi hazánkfia és egy elzászi menekült, akik írással és tettel szolgálták a magyar gyümölkészlet megújhoda-sát, akiknek munkál-kodásával éppen ezért részletesebben kell foglalkoznunk.

A szepességi gyümölkészek munkáiban főként a német pomológia atyjának, Christnek hatása tükröződik. Christ három fontos gyümölké-szeti munkát írt, egy kisebb kézikönyvet *Der Baumgärtner auf dem Dorfe* címmel tanítók és lelkészek számára, amely 1792-ben jelent meg, egy nagyobb kézikönyvet, amelyben a gyümölkfajtákat is leírja rövi-

den s amely először 1794-ben látott napvilágot, de rövidesen még két új kiadása is elterjedt, végül 1812-ben színes képekkel díszített pomológiáját adta ki, amely először tette lehetővé középeurópai gyümölcsész számára a fajták pontosabb tanulmányozását és meghatározását.

Nálunk az első kettőnek támadt időszerű visszhangja. A falu számára írt munkájának hatását látjuk Bogsch János könyvecskéjében, amely 1793-ban Bécsben jelent meg a következő jellemző címmel: Kurze und auf Erfahrung gegründete Anleitung, nützliche Obstbäume und unentbehrliche Küchengewechse für bürgerliche Haushaltungen zu erziehen. Bogsch Poprádon született, rövidebb lőcsei tanítóskodás után Pozsonyban tanári munkát végzett s közben kertészkedett és méhészkedett. Kis munkája hasznosnak bizonyult, mert a gyakorlatilag is járatos szakember szólalt meg benne s csakhamar újabb kiadásokat is látott, 1796-ban pedig Pozsonyban és Pesten nyomott magyar fordítása is megjelent Házi kertész címmel. Azt mondhatjuk, hogy Bogsch munkája iskolát alapított nálunk, mert ettől kezdve hasonló kisebb gyümölcsészeti munkákat állandóan írtak. Ezek közül csak kettőt említünk, egyik ismeretlen szerzőtől Falusi kertész címmel 1805-ben Kassán jelent meg, a másik Heinti Ferenc munkája, amely németül és magyarul egyszerre látott napvilágot Pesten 1811-ben.

Ezeknek a kisebb munkáknak annyiban volt jelentőségük, hogy a gyümölcsstermesztés korszerű elemeit, tehát a fák nevelését, kezelését, az oltási módokat könnyen érthető nyelven foglalták össze, ámde hátrányuk volt, hogy a gyümölcsfajtákat nem ismertették. Egyedül a Falusi kertész című munkában olvasunk néhány gyümölcsfajtanévet, köztük egyesek itt bukkannak fel először, ámde komolyabb hatást néhány név említésétől és attól a beszerzési módtól, amelyet e munka szerzője ajánlott, senki sem várhatott. „Szaporításra méltók a többi közül — írja az almáról szóló fejezetben az ismeretlen szerző — M 0-sánszkai, Kormos, Varga, Zöldranet, Pogács, Bársony, Sóvári, Boczmány és a többi; mely keményebb almagyümölcs nemek, ha vizek folyási táj mellett ültetnek, sokkal jobban gyümölcsöznek és a többieknél téli való tartásra állandóbbak; melyekből, avagy más különféle jó nemű gyümölcsökből is, könnyen lehet városbéli vagy földesurassági kertekből ágacskákat egy pár jó szóért megszerezni és szaporítani.“

Bogsch szerény, de így is úttörő munkásságát folytatta és sokkal magasabb színvonalra emelte másik szepességi honfitársunk, Leibizer János, őt kell első modern tudományos gyümölcsészünknek tekintenünk a megújulásnak ebben a korában, ő volt az, aki nemcsak külsőségeiben vette át Christ tanait, hanem lényegében is. Jogosan elmondhatjuk, hogy Leibizer volt a szepességi, vagy kissé nagyobb körre vonatkoztatva, a magyarországi Christ. Maga írja gyümölcsészeti kézikönyvének előszavában: „Tervem kiviteléhez Christnek értékes, alapos és tapasztalatokon nyugvó munkáit választottam vezérfonalknak, ezekkel egyesíttem az én kevés megfigyeléseimet, ismereteimet és tapasztalataimat, hogy ezt a kézikönyvet annál általánosabban hasznosabbá tegyem.“

Leibizer Lőcsén született s egész munkássága ott folyt le, rövid munkácsi és szepesváraljai tanítóskodás után. Első munkája 1791-ben jelent meg s egy kertészeti naptár volt, a második 1797-ben követte a konyhaketről. Mikor azután 1798-ban Bécsben napvilágot látott gyümölcsészeti kézikönyve, amely a *Vollständiges Handbuch der Obstbaumzucht* címet viseli, Lőcsén telepedett le s kizárólag a kertészetnek élt. Faiskolát alapított kertjében, s bár a rendelkezésekre álló adatokból nem tudom megállapítani, hogy milyen mértékben foglalkozott üzletszerűen a gyümölcsfák terjesztésével, annyi mindenesetre kétségtelen, hogy a Szepesség gyümölcsfaállománya az ő kertjéből újult meg, sőt sokkal messzebb is elterjedtek facsémétei és oltványai, miként gyümölcsészeti kézikönyvét is ismerték és használták az egész országban.

Hogy hatása milyen széles körökben mutatkozott, nemcsak a múlt század elején megjelent második kiadás szükségessége bizonyítja, hanem az is, hogy Pesten az egyébként teljesen ismeretlen J. K. Wiesenbach *Der erfahrene Baum- Küchen- und Blumengärtner* című munkájának $\frac{3}{4}$ részét Leibizer munkáiból kivonatolta. Teljesen alkalmazkodott a gyümölcsfajták ismertetésében a kiváló szepességi gyümölcsészhez, ugyanazokra a gyümölcsfajtákra szorítkozik, leírásai szóról-szóra Leibizer munkájából kölcsönzött átvételek, csak valamivel rövidebbek. S még Wiesenbach is jól járt Leibizer kölcsönvett tudományával, mert az ő munkája is két kiadást látott, az első úgy elhasználódott, hogy ma már nem is ismerjük, csak a második kiadásból van néhány példány, amely 1816-ban jelent meg.

De Leibizer jelentősége a magyar gyümölcsészet megújulásában még ezzel sincs kimerítve. Nem volt üres dicsekvés tőle, hogy munkája előszavában szerényen a maga „kevés” megfigyelésére és tapasztalatára hivatkozott, mert valóban rendelkezett ilyenekkel, sőt később lényegesen gazdagította azokat s általuk a magyar gyümölcsfajtaismeret első szakszerű úttörője lett. Christ, Sickler és Kraft neve is azzal emelkedett ki az egyszerű faiskolatulajdonosok és a francia gyümölcsészet tanainak egyszerű másolói közül, hogy a francia kutatók, kivált Duhamel példáját követve, tanulmányozni kezdték a német, illetve osztrák régi gyümölcsfajtákat s azokat leírták, minőségüket megállapították, ha pedig a francia gyümölcs mellett méltó vetélytársnak bizonyultak, terjeszteni is igyekeztek.

Ugyanezt tette Leibizer is a magyarországi, közelebről a felvidéki gyümölcsfajtákkal. Már kézikönyvében is különös figyelmet fordít a felvidéki gyümölcsfajtákra, amelyek közül többet a német gyümölcsészek is ismertek s ebben az időben még magyar jelzővel különböztettek. Magyar jelzővel különbözteti Leibizer is a Besztercei szilvát, Nagy cukorszilvát, Kék tojásszilvát és a Sötétbarna szívcseresznyét, a Bószmánalmáról pedig ezt írja a szövegben: „Miként más országok első helyet biztosítanak valamely fajtának, így az angolok az Arany-pepinnek, a németek a Borsdorfinak, a franciák a Fehér kálvilnak, a hollandok az Ananászalmának, azonképpen Magyarországon a Boszmán a legjobb asztalalma mindazok közt, amelyeket az országban termesztenek.” A Boszmánalmát tehát Lei-

bizer már 1798-ban leírta s így jogtalan volt később Pázmánalmának „magyarosítani“ a nevét, miként már Szabó József, a fordító, írta 1824-ben.

Leibizer volt a Pesten 1804-ben megjelenő s már említett Patriotisches Wochenblatt für Ungern című gazdasági hetilap kertészeti s kivált gyümölcsészeti munkatársa is. Itt jelent meg a magyarországi kertészet állapotáról írt cikke, amelyben pontosan jellemzi az elhanyagolt magyar gyümölcsösöket s azt a szomorú helyzetet, hogy a magyar gyümölcsstermelő még mindig vándor árustól veszi a facsemetéket. Hogy ezen a helyzeten segítsen, megkezdi a lapban a legjobb hazai, vagy a hazai viszonyok közt kipróbált és bevált fajták ismertetését. Folytatásosán megjelent cikkekben összesen 13 gyümölcsfajtát írt le olyan szakszerűséggel és részletesen, hogy kétségtelenül őt kell gyümölcsfajtáink első szakszerű leírójának tekintenünk. Ezekben a leírásaiban él legszebb és legbeszédesebb emléke a táblabíróvilág kedvelt gyümölcseseinek, a Nyári borízű almának, a Piros császáralmának, a Boszmánalmának, a Császárkörtének, amely név nálunk valamikor a Kármánkörtét tüntette ki, most bécsi hatásra a Fehér vajkörte terjed ezen a néven, a Téli citromkörtének, a Muskotályos narancskörtének, a Sárga mirabellának, a datolyaszilváknak, stb. Akkor mindez drágaság, szépség, kiválóság volt, a haladást, kultúrát és az előkelő, a francia ízlést jelentette. Mindenki tudta, hogy a francia rokokó hatása él bennük és éppen ez tette őket vonzóvá.

Leibizerrel a magyarországi gyümölcsészet a kellő tudományos magaslatra szökött, de ha azt hinnők, hogy meg is maradt ezen a szinten s már csak nyelvi elmagyarosodására volt szükség, erősen tévedünk. A nyugati gyümölcsfajták tovább is kritika nélkül özönlenek be a külföldi faiskolákból, a hazai faiskolák továbbra is csak egyszerű közvetítői a francia gyümölcsfajtáknak, az urasági gyümölcsösök továbbra is értelem, szakismeret nélkül, szinte csak játékszenvedéllyel büszkélkednek a nyugati gyümölcsfajtákkal, a gyümölcsészeti irodalom egyszerű utánzása a nyugati szakmunkáknak. A lényeg tekintetében Leibizemek mindaddig nincs nálunk méltó folytatása, amíg Entz Ferenc meg nem kezdi a Kertészeti füzetek írását és kiadását.

A TÁBLABÍRÓVILÁGNAK tudományos központ és rendszer hiányát szenvedő magyar gyümölcsészetéből csak mozaikszemeket mutathatunk be. Érdekes és színes darab ezek közt Josef Teodor Colin munkája, amelyet nemrégiben sikerült kiásnom a teljes feledés porából; még a szorgalmas Szinnyi sem tudott róla. A vaskos gyümölcsészeti munka címe Gründlicher Unterricht, die besten französischen Obstbäume zu pflanzen, zu pflegen und derselben Früchte zu benutzen. Kismartonban 1802-ben jelent meg hg. Esterházy Miklós költségén és a hercegnek ajánlva. Nagyon komoly szakismeretekről tanúskodó munka, amely csak abban marad Leibizer kézikönyve mögött, hogy szerzője egyáltalában nem ismeri a hazai, még a legnyugatibb dunántúli viszonyokat sem, de, mint címe kifejezi, nem is akar más célt elérni, mint a francia gyümölcsöket ismertetni s azok termesztését meg-

könnyíteni. Leibizer 26 alma-, 49 körte-, 11 szilva-, 12 cseresznye- és meggy-, 7 kajszi- és 13 őszibarackfajtát ismertetett kézikönyvében, Colin 50 alma-, 43 körte-, 8 kajszi-, 22 őszibarack-, 13 szilva-, 14 cseresznye- és meggyfajtát. Eltekintve a magyar gyümölcsfajtáktól, a törzsállomány még nevek tekintetében is közös a két kézikönyvben, annyira uralkodott akkor a francia rokkó gyümölcs egész Európában s nálunk is.

Colinről eddig csak annyit tudunk, amennyit maga árul el könyvében. Francia származású, németül írt, magyar területen magyar herceget szolgált, de sajtósággosképpen mindhárom ország pomológija elfeledkezett róla. Monswillerben, ebben a kis elzászi városkában volt plébános és rektor 1781 óta, majd a munka megírásakor Esterházy Miklós udvari káplánja. Közben valószínűleg a francia forradalom üzte el hazájából s Bajorországban és Ausztrián át menekült Kismartonba.

Magyarosítási törekvései alapján kell kiemelnünk Orbán Péter kéziratát, amelyet Budai József fedezett fel s a Gyümölcskertész c. folyóiratban ismertette 1902-ben. A kézirat címe pontosan elmondja tartalmát, ezért ideiktatom: „Esmértető könyve méltóságos L. B. Losonci Bánffy Pál úr ő nagysága által a külső országokból is megszerzett s a nagycégi és hosszúaszói Erzsébet kertében meg is található gyümölcsfáknak. Városi Szolga Mihály, a nevezett jószág-inspektora számára írta Orbán Péter az 1812-ik esztendőben.“ Orbán Sickler pomológiai munkáját — Der teutsche Obstgärtner, 1794—1804 — kivonatolva készítette rövid gyümölcsleírásait s a kézirat szerint Bánffy Pál kertjeiben 149 alma-, 108 körte-, 41 szilva-, 32 cseresznye-, 31 meggy-, 6 őszibarack- és 20 angol egresfajta volt. A külföldi fajták közé keverednek azonban hazai fajták is, ezeket természetesen csak magyar nevékön nevezi. A felsorolt hazai fajták száma 33, köztük van a S ó v á r i a l m a , a P o j e n i c s a l m a , amely később Pónyik néven kapott helyet a hivatalos magyar gyümölcsezetben, s több régi magyar gyümölcs, amely már Lippai munkájában is megtalálható, így a P á r i s a l m a , L ő r i n c k ö r t e , Z a l a n k a k ö r t e (Zelenka) stb. A Leibizertől leírt fajták közül itt magyar nevének találjuk a N y á r i b o r i z ú a l m á t és a T ő r ö k m u s k o t á l y t , utóbbi nem más, mint a szepességi B o s z m á n a l m a .

Orbán Péter jegyzéke kéziratban maradt, Bodor Pálé talán nyomtatásban is megjelent, de csak rövid közlést ismerek róla. Azt a néhány sort, amelyet a Gyümölcsezeti és Konyhakertészeti füzetekben 1882-ben Bodor Pál egyik hasonló nevű utóda közölt a S c h ö n b r u n n i r e n e t leírásában: „Ezen almafajta Fehér renet név alatt rövid leírásával együtt a nemesebb gyümölcsfajoknak honunkban a legelsőbbek közt álló terjesztője, néhai legidősebb Bodor Pálnak 1815 és 1825-ik években kiadott és jelenleg is meglevő Oltvány lajstromaiban jelent meg először. Már ha ezen kétségbevonhatatlan adatból következtetni szabad, úgy valószínű, hogy ezen jeles almafajtát Schönbrunnból legidősebb Bodor Pál hozta be honunkba a Kolozsvárt beállított oltványiskolája gyarapítására. Ezen feltevést még valószínűbbé teszi, hogy ezen almafajta felfedezésére neki nagyon kedvező alkalom nyílt, midőn 1795-től 1798-ig Jénában, Göttingában s részint Bécsben időzött s ezen három év alatt a többek közt a schönbrunni udvari kertbe is befolyásos útítarságban gyakran eljárt.“ Valószínűnek látszik, hogy Bodor Pál Oltvány lajstromai olyanféle színvonalat képviselnek, mint Orbán Péter kézírata, de annyiban mégis figyelmet érdemelnek, hogy az első kiadott magyar faiskolai jegyzékek.

Újabb mozaikszem. Szabó József, Szabolcs és Abauj megye, valamint a Nagykúnerület főorvosa, 1824-ben Kassán kiadja „Az ön-maga tapasztalásából tanító okos és értelmes kertész“ címen egy német szakmunka magyar fordítását. A gyümölcsezeti részben az almáról szóló fejezetben ezt olvassuk: „Minekelőtte az almának jelesebb fajtáit előszámolnám, meg nem állhatom, hogy nem említsem, hogy az olvasó és kertésziséget szerető meg ne ütközzön abban, hogy mint fordító

és kivált külső országi könyv fordítója, egyenesen csak az írótól kitett almák neveihez ragaszkodom és nem említem mindegyiknek a hazánkban lévő neveit, ú. m. Szentivány, Borízű, Édes, Darázs, Pozsonyi, Perlinger, Leány, Pázmán, Boldogaszony, Muskatál, Páris, Szegletes, Jeges, Bónabruttya, Kormos, Meszinki, Szent Benedek, Pogácsa, Selyem, Bosznai, Tót piros, Baling, Cigány, Sóvári alma neveket. Akinek gyönyörűsége magának van a fák szaporításában, annak gyümölcsei vizsgálásában s egyszersmind ezen könyv olvasásában, kevés figyelemmel ki fogja találni, melyik almáját nevezi a könyvíró ezen vagy azon a néven.“ íme, ilyen fogalmi voltak akkoriban egy olyan orvosdoktornak, aki kertészeti munka magyartására vállalkozott, a gyümölcsismerettanról.

Nem szabad tehát megütköznünk, hogy az elsőséget még a múlt század 30-as és 40-es éveiben is németül író és német pomológusokkal levelező hazánkfiaiak juttatta a pomológia. Így pl. Bazalicza Mátyás, pereszlényi plébános Nyitra megyében, több új hazai gyümölcsfajta leírója német nyelven adta ki faiskolájának katalógusát, melyben azonban a gyümölcsészet legújabb haladásáról is beszámol s a kritikailag átvizsgált fajtákat bizonyos gyakorlati rendszerben ismerteti. Bazalicza munkássága éppen e korszakkal együtt ér véget, kiváló gyümölcsészünk 1848-ban, 61 éves korában halt meg, valamivel fiatalabb kortársa, Urbánek Ferenc, előbb majtényi plébános, majd pozsonyi kanonok, 90 éves kort ért s így 1880-ig volt a magyar pomológusok nesztora. Faiskolai rendszeres, szintén német nyelven kiadott katalógusa 1840-ben jelent meg, amikor Bazalicza katalógusa már második kiadást látott.

Nehéz lenne mindezekben a pomológiai munkákban Leibizerhez képest haladásról beszélni. Az ország már tele volt faiskolákkal, Teschedik kívánsága megvalósult, de a magyar gyümölcsészet még mindig emberére, megalapítójára várt. Mert a faiskolák a sok külföldi fajta által egyelőre csak új „népies“ szavakkal gazdagították nyelvünket, de tulajdonosaik ebben az egész korszakban nem jutottak el a tudományos pomológiának arra a színvonalára, amely ehhez előfeltétel volt. Ilyen külföldi gyümölcsfajtanevek mindig éltek a magyar nép ajkán, Lippai munkájában, aki a Felvidéken és a Csallóközben szedte össze a gyümölcsneveket, főként délszláv és olasz, valamint kisebb számban délnémet eredetű gyümölcsneveket találunk. Gyümölcsészetünk e megújulásának korában főként francia, kisebb mértékben angol eredetű, de délnémet alakjukban közvetített gyümölcsnevek terjedtek el a faiskolák révén. Már a XVIII. század végén Grossinger dendrológiájában olvashatjuk az Isenbart körtenevet. Ez a Szürke vajkörte franciaországi hazájának, Isambertnek elnémetesített alakja. Ma is él a vásárcsarnoki jelentésekben. Hasonló a renet, ranet, pármén, pepin, kálvil, ringló stb. gyümölcsnév eredete. Utóbbi pl. eredeti francia alakjában Reine Claude, ebből délnémet ajkon lett ringlotte, ringlót és ringló s így jutott hozzánk, ahol ma már nem is veszik észre fiatal honosságát.

A MAGYAR GYÜMÖLCSÉSZET megújulásáról rajzolt képünk nem lenne teljes, ha ki nem térnénk röviden e korszak szőlészetére is, melynek eredete a római Pannónia korába visszanyúlik, de az első magyar szőlészeti munkát mégis csak 1780-ban írta Prónay Pál. Kis munkája már a megújulás szellemében készült, de csak az országban ismert és termesztett fajták nevének felsorolására szorítkozik. Nagyobb méretű szőlészet az, amely Mitterpacher Lajos gazdasági kézikönyvében ugyan-

ekkor latinul jelent meg. Mitterpacher nemcsak a francia szőlészet megújítóinak munkáit és törekvéseit ismerteti, hanem elsőnek kísérli meg a prágai Sebastian Höbling nyomán, aki 1777-ben tette közzé Ausztria szőlőfajtáinak leírását, a magyar szőlőfajtákat a középeurópai szőlőfajták rendszerébe beiktatni. De a Furmint, Gohér és Kecsecsecsün kívül már a Burgundi szőlő nevét is olvashatta az érdeklődő e munkában s így figyelme már e tekintetben is a francia szőlők felé fordulhatott.

Később erősebben mutatkozik a magyar szőlészeti irodalomban a francia hatás. Szinte különösnek mondhatjuk, hogy a szakirodalom mennyire erőlteti a francia szőlőfajtákat, de a magyar szőlőtermelő ragaszkodik a régi magyar fajtákhoz, holott ugyanakkor a gyümölcsös-kerteket már ellepték a francia gyümölcsfajták. A francia szőlőfajták főpropagálója azonban nem volt gyakorlati szőlész. Ez a Fábíán József nem is vállalkozhatott hát másra, mint Chaptal világhírű munkáinak lefordítására. Így jelent meg 1805-ben „A boroknak termesztésekről, készítésekről és eltartásokról való értekezés” címmel Veszprémben Chaptal munkájának egy része, majd 1813-ban ugyanott két kötetben „Vizsgálódó és oktató értekezés a szőlőművelésről a bor készítésének mesterségével együtt” címmel az egész munka fordítása. Ebben természetesen külön fejezet szól a francia szőlőfajtákról, a híres burgundin kívül itt már a legkiválóbb csemege-szőlővel is találkozunk, a nálunk is nagyjövőjű Chasselasszal, amelyet a németek Gutedel néven vettek át, Fábíán pedig Szépszőlőnek magyarosította a nevét.

Miként e kor a nemes gyümölcsfajták elterjesztését a faiskolától várta, azonképpen a nemes szőlőfajták elterjesztésére szőlőiskolákat alapított. Csakhogy sajátságosképpen a szőlészet fejlesztésében mindjárt kezdettől nagy szerepet szánnak a központosításnak és a rendszerezésnek. Nyilvánvaló, hogy ebben Chaptal francia példája volt a döntő, aki szőlejében hihetetlen szorgalommal gyűjtötte össze a franciaországi szőlőfajtákat. Nálunk már az említett Heintl Ferenc felvetette egy, igaz az egész monarchia szőlőfajtáit bemutató, szőlőiskola tervét, 1817-ben ki is nyomatta a tervezetet s megküldte minden szőlővidékre. Ez a felhívás keltette fel a szabolicsmegyei származású Görög Demeter érdeklődését, aki több arisztokratának és több főhercegnek nevelésével tekintélyes nyugdíjat biztosított magának s visszavonulván Grinzingbe, ott szőlészkedéssel töltötte idejét. Görög a grinzingi szőlőben 1819-ben a magyar szőlőfajták összegyűjtésével kezdte meg a központi szőlőiskola megvalósítását, majd csakhamar a német, francia, olasz, spanyol, görög és kisázsiai szőlőket is megszerezte s így grinzingi szőlője valóban világhírű lett. Hogy azonban a magyar szőlőfajták központi törzsét tették Görög gazdag szőlőgyűjteményének, bizonyítja az a munka, amelyben megkezdte a szőlőfajták bemutatását s amely 1829-ben Bécsben „Azon sokféle szőlőfajoknak lajstroma, amelyeket egy érdemes hazánkfia Európának majd minden nevezetesebb szőlőhegyeiről s kertjeiből meghozatott és a grinzingi szőleiben, Bécshez egy órányira a Cecius (Kahlenberg) hegynek meleg oldalán 1819 s a következő esztendőben elültetett” címmel jelent volna meg, ha csonkán nem marad. A Bécsi Magyar Újság ívenként hozta, de a hatodik ívvel abba-

maradt. A csonka mű is élő bizonyossága a magyarországi szőlőfajták sokaságának s hogy ez a kor még nem tudott rendszert teremteni a fajták zűrzavarában, hanem a szőlőtermelő vidékek szerint osztotta el a fajták neveinek kaotikus tömegét.

Görög Demeter 1833-ban meghalt, de munkája követőre akadt Pesten, ahol Mayerffy Ferenc, akiről a történet csak annyit jegyzett fel, hogy pesti polgár volt s 1845-ben halt meg, több szőlőiskolát is alapított, egyet Vecsésen, itt 675 szőlőfajtát ápolt, amelyeket mind a grinzingi szőlőiskolából szerzett meg, egyet pedig a Sashegy alatt, ahol a budai szőlőfajtákat kezdte gyűjteni. Ezt a szőlőt 1834-ben a csehországi származású Schams Ferenc, előbb pécsváradai gyógyszerész vette bérbe s országos szőlőiskolává fejlesztette. A 30-as évek végén az OMGE vette át a szőlőiskolát, majd amikor 1860-ban az OMGE a budai szőlőiskola mellett vincellérképzőt szervezett, ezzel együtt Entz Ferenc igazgatása alá került. Schams különben írásban is kiváló emléket állított e korszak magyar szőlészetének, személyes tapasztalatai alapján megírván Ungarns Weinbau in seinem ganzen Umfange című munkáját, amely két kötetben 1832—33-ban jelent meg. Miként már a munka alcímei elmondják, ő sem jutott tovább a híres magyar bortermő hegyvidékek szőlészetének és borászatának leírásánál. De éppen ez a munka a bizonyossága, hogy ebben a korban a nyugati szőlőfajták, még a burgundiak és a Chasselas sem hódíthattak az országban, pedig a Chasselas számára már Görög Demeter ajánlotta a francia szőlők dicsőségét hirdető Fábíán emlékére a Fábíán-szőlő nevet.

GYÜMÖLCSÉSZETÜNK MEGÚJHODÁSÁNAK KORSZAKÁT nem valami kedvező mérleggel kell lezárnunk. A nyugatról a XVIII. század 80-as éveitől kezdve ellenőrzés nélkül beáramló gyümölcsfajták özöne ellepte az országot s félreszorította a régi magyarországi fajtákat, de a fajták nem bizonyultak alkalmasnak, hogy rendet teremtsenek az így támadt zűrzavarban, sőt maguk is csak növelték a zavart. A szőlőfajták régi sorait nem kezdte ki ugyan még a csak papíron dicsőített francia szőlő, sőt szőlőiskolákban egymás mellett díszlettek a magyarországi szőlőfajták s szakmunkák kezdték bemutatni a magyar szőlőket, de ez is zűrzavart okozott, mert a már ekkor elfeledett Leibizer kivételével, senki sem jutott el a fajták összehasonlító tanulmányozásáig. A szakirodalom színvonalát legjobban Kovács József, batorkeszi lelkész 1861-ben megjelent Kalauza szemlélteti, amelyben teljes rendtelenségében tárul az olvasó elé a megújulás korának végét jellemző zűrzavar a fajták nevezésében és leírásában.

Sürgősen rendet kellett teremteni ebben a zűrzavarban, sürgősen komoly célt kellett kijelölni a magyar gyümölcsészetnek! E feladatot Entz Ferenc oldotta meg, az ő kezében rövidesen az egész magyar gyümölcsészet és szőlészet minden szála egységes fonallá futott össze s vele és az ötvenes évekkel új fejezete kezdődik a magyar kertészetnek.

RAPAICS RAYMUND

KÖZÜZEMI PROBLÉMÁK BUDAPESTEN A SZANÁLÁS UTÁN

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS szanálása végetért és az autonómia fölé rendelt főpolgármester kivételes hatalma megszűnt. Az ország legnagyobb önkormányzati jogú testületé visszakapta cselekvési szabadságát és a főváros vezetése a régi kerékvágásban tovább fog folyni. A szanálási időszakból csak az a néhány belügyminiszteri rendelet fogja a jövőben hatását éreztetni, melyeket a szanálási terminus utolsó napjaiban bocsátottak ki és amelyek lényegében közel sem olyan jelentőségűek, hogy különösebb hatást várhatnánk tőlük. Félő ugyan, hogy súlyos nehézségek lépnek fel majd egyes esetekben, mert a kiadott rendelkezések nem mindenben azonosak az előzetes tárgyalások során lefektetett kívánnivalókkal, a kiadott rendelkezésekért maga a kormány fővárosi pártja sem vállalta a felelőséget, a polgármester is elhárította magától az esetleges számonkérést.

A szanálási törvényt kibocsátása óta élénk viták követték és számtalanszor felvetődött az a kérdés, volt-e komoly szükség a szanálás megejtésére, bele kellett-e nyúlnia a kormányhatalomnak az autonómia ügyeibe? Felelni erre természetesen igen nehéz, mert tulajdonképpen a szanálást elrendelő törvény sem tudta kellően megokolni a benne előírt rendelkezéseket. A főváros egész háztartása felett kellő ellenőrzést és befolyást tudott gyakorolni a belügyminiszter e nélkül a rendelkezés nélkül is, az üzemek felett pedig ott örködött a Közérdekeltségek Felügyelő Hatósága is. Az új törvény feladatának lényegileg egészen másnak kellett volna lenni; a főváros háztartásának egyensúlyba hozatala úgy most, mint ennek biztosítása a jövőre nézve sokkal fontosabb, ez azonban csak egészen más alapokon képzelhető el. Mert mit hozott a szanálás? megszüntette az ideiglenes hivatalnoki státust, eltörölte a tanszemélyzet kültelki pótlékát, megszüntette az elektromos áram tarifájának aránytalanságait, rendezte az üzemi tisztviselők fizetési és nyugdíjügyeit és végül felemelte a közúti vasút átszálló-jegyének árát.

Igaz ugyan, hogy ezeknek eredményeként tizenkét és fél millió pengőt remél megtakarítani a belügyminiszter, süni elég szép összeg még annak ellenére is, hogy ez csupán 3%-ával azonos a községi háztartás és üzemek költségvetési előirányzatának. De nem nyújt az egész szanálás eredménye semmi biztatót sem arra nézve, hogy akár a gazdasági élet javulásával vagy anélkül is további fokozott gazdaságosság

lesz-e elérhető a főváros és üzemeinek vitelénél. A végrehajtott szanálás ugyanis végeredményében nem volt más, mint lefaragása a legsúlyosabb hibáknak, kiküszöbölése azoknak a legfurcsább helyzeteknek, amelyekben jogosan lehetett fennakadni még annak is, aki a dolgok mélyére nem szokott nézni. A főváros és üzemek háztartását nemcsak ez a 12 és fél millió pengő fenyegette állandó veszéllyel; a mai rendszerek mellett mindig közel állunk egy hatalmas katasztrófához, mert városgazdaságunk egész alaprendszerét kellene új alapokra fektetni. Biztosít ugyan mindent, — ezt a belügyminiszter is kiemelte¹ — hogy a főváros igen értékes vagyontárgyakkal rendelkezik; de ezt a vagyont egy pillanatra sem szabad veszélynek kitennünk, hanem teljes értékének megőrzése mellett, úgy kell forgatnunk, hogy ha nem is szaporodik, de a főváros közönségének teljes mértékben hasznára legyen.

Sajnos azonban a főváros hatalmas vagyonának értéke is csökkenőiben van, mert amíg az 1930. évi vagyoneleltár sommázatának vagyonszáma 1.276,049.885.32 P-vel, teherösszege pedig 452,044.383.07 P-vel zárult, addig az 1935. évi leltár már csak 1.230,111.720.27 P vagyont és ezzel szemben 434,065.936.68 P terhet mutat ki, vagyis a tiszta vagyon összege az 1930. évi 824,005.501.35 P-ről, 1935-ben 796,045.783.59 P-re csökkent. A tiszta vagyon vesztesége 27,959.718.76 P összeget tesz ki, vagyis öt év alatt a vagyon 3.1%-át emésztette fel a háztartás. Kétségtelen, hogy éppen öt igen súlyos esztendőről volt szó és ezen öt év alatt a főváros vezetősége heroikus munkát fejtett ki.

A főváros vagyonának fokozására elsősorban az üzemek lennének hivatottak. Nem képzelhető ugyanis az, hogy a kiadások fedezésére szedett adókból szaporodjon egy közület vagyona, mert ha ugyan beruházásokat végre is hajtanak az adófizetők pénzéből ott, ahol már meglévő üzemekről van szó, a fejlesztéshez szükséges összegeket maguknak a fejlesztést végrehajtani kívánó üzemeknek kell nyújtani. Ezeknek tehát olyan gazdálkodást kell folytatniuk, hogy mindenkor megfelelő tartalékok álljanak rendelkezésükre és az üzem bővítése legfeljebb az esetben történjék harmadik személyek megterhelésével, ha az üzembővítésből azoknak vagyonában kifejezett értékelkedés várható. (Új gyorsvasúti vonalak pl. el sem képzelhetők másként, mint csak úgy, hogy az építési költség nagyobb részét az érdekelt telektulajdonosok viselik.)

A KÖZÜZEMI KÉRDÉSSSEL elérkeztünk a szanálás előtti, a szanálás utáni Budapest legkomolyabb problémájához. Soha annyit még nem támadtak talán intézményeket, mint amennyi támadásban a főváros üzemeinek része volt. A magántőke indokolatlan versenyt lát a közüzemek munkájában, a kispolgárság úgy érzi, hogy ezek visszaélve monopolisztikus helyzetükkel, kiuzsorázzák őket. A közgyűlésen helyet foglaló pártok egyike sem tudott soha teljes mértékben megelégedni az üzemek politikájával és a sok torzszalkodás teljes mértékben lehetetlenné tette azok helyes vezetésének kialakulását. Az üzemek kérdésébe a napi politika benyomulása olyan területen történt, „amelyen csakis és kizárólag a szakszerűségnek, a tárgyilagosságnak és a

¹ A belügyi tárcának a parlamentben való tárgyalása során elhangzott beszédében.

gazdaságosságnak szabadna érvényesülnie“.¹ Ez azután lehetetlenné tette és teszi még napjainkban is minden komoly célkitűzés valóraváltásának lehetőségét.

„A városi üzemek kérdése olyan sürgős és nyomasztó, melyet megoldás nélkül elhárítani nem lehet és mindenki jól tudja, hogy ennek feszítőereje már igen nagy.“² Nemcsak Budapesten, hanem minden magyar városban hovatovább a városnak mint olyannak közigazgatási funkciói alig maradnak (államosították a rendőrséget, stb. most készülnek államosítani a gyámügyet) és egyre inkább emelkednek ki a városnak gazdasági feladatai, problémái. Hogy ez mennyire így van, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az éppen fentebb említett fővárosi vagyonleltár néhány számadata is. A vagyon 1230 millió pengőt meghaladó összegének több mint 50%-a ingatlanokban fekszik, a vagyon 32.6%-a, nem kevesebb mint 401 millió pengő pedig az üzemi, vasúti üzemi tőke, nem számítva ide a házi kezelésű üzönek tőkéjét, a kórházakban, a temetőekben, a bérházakban, színházakban és vendéglőkben, vágóhidakban és egyéb létesítményekben fekvő vagyon értékét. De nemcsak Budapesten ez a helyzet, mert az 56 magyar városnak 1933-ban 2162.6 millió pengő vagyona volt és ebből az összegből 574 millió pengő fektűt az önálló vagyonkezelésű intézményeknél, vagyis az összes vagyonnak 27.5%-a³. Az üzemek tőkéje pedig seholy sem teljes, mert az üzemek használta ingatlanok tőkéje rendszerint a városi háztartás vagyonszámláján fekszik. Szigeti Gyula⁴ megállapítása szerint a városi üzemekben fekvő vagyon értéke 873,798.271 pengő, vagyis az egész vagyonnak 40.4%-a.

A nagy tőkét koncentráló városi üzemek bizonyos mértékig hatalmat jelentenek a közületek egyéni életén belül és ennek következtében súlyos sűrlődási felületek keletkeznek a közgyűlésben helyet foglaló pártok között, mert mindegyikük szívesen szöl bele ezek vezetésébe.

Az elhangzott kritikák rendszerint külföldi példákra hivatkoznak és minthogy igen kevesen ismerik a külföldi nagyvárosok üzemeinek helyzetét, ellenőrizhetetlen alapokon ítélnék. Rendszerint abból indulnak ki, hogy a külföld nagyvárosainak ellátásában a magángazdaságnak sokkal nagyobb szerepe van, mint nálunk. A helyzet azonban még Angliában, a szabad kereskedelem igazi hazájában sem olyan, mint aminőt nálunk elterjeszteni szeretnének, míg más országok nagyvárosaiban a közüzemek lényegesen jobban vannak elterjedve, mint nálunk.

A mai értelemben vett közüzemek, városi kézben tartott ellátó szervek először Angliában alakultak. A XIX. század kezdetén mind több angol városban községi vízművek és vízműtelepek létesültek és nyertek ebben a formában kiépítést. Első pillanatra igen érdekesnek hangzik, hogy éppen a liberalizmus fellegvárában alakulhattak községi vállalkozások, pedig a dolog egészen természetes. A magánvállalkozások nagyobb nyereségre való törekvése nem szolgált a termelt és szállított víz

¹ Kuncz Ödön dr.: A városi üzemek szervezeti problémái. A Székesfővárosi Statisztikai Hivatal kiadásában megjelenő Statisztikai Közlemények 71. 2. Közüzemi problémák című kötetében.

² Magyarai Zoltán dr.: A közüzemi kérdés rendezése; ugyanott.

³ A Magyar Városok Statisztikai Évkönyvéből p. 148—149. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának kiadványa 1935.

⁴ Szigeti Gyula dr.: Magyarország városi üzemei és vállalatai. Statisztikai Közlemények 71, 1. kötet p. 18.

egészségügyi követelményeinek hasznára és jobbnak látszott higiéniai szempontokból a vízszolgáltatást kommunális alapokon szervezett vállalkozások munkájára bízni. Ugyanez vezetett az 1850-es években oda, hogy Anglia több nagyvárosában a gázműveket is a községek magukévá tették. Ebben az esetben a magánvállalatoknak a közvilágítás terén tapasztalt hanyagsága volt a főok arra, hogy a gáztermelést monopolisztikusan a közsület vegye kezébe és a lakosság kívánalmainak megfelelően gondoskodjék az utcák megvilágításáról. Ugyanezen okok vezették a közsületeket az elektromos üzemek létesítésénél és a közúti vasutaknál a községi kézben való megszervezés formáihoz. Különösképpen érdekes, hogy Angliában a közüzemek létesítése igen gyakran a város vezetésében résztvevő polgárság kereskedő és iparos tagjai részéről indult ki, amivel szemben Németországban, s másutt, Európa nagyobb városaiban a közüzemeket a vezető városi tisztviselők kezébe adták.

A német városok csak néhány évtized múlva követték az angolok példáját; vízműveik csak a XIX. század harmadik tizedében községessítettek, míg a gázműveket a 80-as években vették kommunális kezelésbe.

Igen természetes, hogy az Angliában alapított városi vállalkozások egyedül azt a célt szolgálták, hogy jó, befolyástalan vezetés érvényesüljön a városi lakosságnak vízzel, gázzal, elektromos árammal való ellátása terén, de ezek minden nyereszkedési céltől teljesen mentesek voltak. Még az 1869-ben alakított glasgowi gázművek is egyedül azért létesültek, hogy a magánkézben lévő gázüzemnek rendszertelen szolgálata helyett a várost és annak polgárságát rendszeresen és jól lássák el világító anyaggal. Ezzel szemben Birmingham új polgármestere, Joseph Chamberlain községi üzemelési politikáját 1874-ben azzal a céllal kezdte meg, hogy azon keresztül finansiális eredményeket is érjen el, amellyel, hogy elsősorban a fentebb említett célokat szolgálja.

Az üzemek községi kézben való vezetése Angliában jogi szempontokból hosszú ideig igen meg volt nehezítve, ennél fogva különösképpen érdekes, hogy mégis oly mértékben terjedhettek ezek el. Igen furcsa volt pl. a közúti vasutak helyzete, miután az angol törvények szerint a községnek csak a vonalak megépítése volt megengedve, de az üzemeltetést magánkézre kellett bízni. Ez a helyzet csak a múlt század 90-es éveiben változhatott meg, de bizonyos mértékig napjainkig is kiható, mert hiszen csak 1933-ban volt mód London közúti vasutait is kommunális kézben egyesíteni.

Angliával és Németországgal szemben az Amerikai Egyesült Államokban és Franciaországban a kommunális üzemvezetés csak jóval lassabban fejlődhetett ki. Az Egyesült Államokban ennek legfőbb oka abban rejlik, hogy a demokratikus-parlamentáris rendszernek a városi igazgatásban is jelentős szerepe van. Minden választás után a közigazgatás egész tisztviselő személyzetét kicserélik, ezt az üzemeknél azonban végrehajtani nem lehetne, mert ebből horribilis károk és súlyos fennakadások keletkeznének. Az újabb időkben ennek ellenére is terjednek a városi üzemek, mert amióta a City Manager-ek száma és szerepe fokozottan nagyobb lett, mód van arra, hogy az üzemek vezetésével csak szakképzett emberek bízzanak meg és állásukat nem pártpolitikai elvek, hanem az üzem vezetésénél elért eredmények alapján ítélik meg. Franciaországban és Belgiumban az államhatalomnak az önkormányzati életbe való korlátozó és beleszólási joga különösképpen hátrányára van a községi vállalkozások kialakítási lehetőségének.

Olaszországban a közművek sorsa egészen más szempontok szerint alakult. A világháborút megelőző években a városi üzemekre igen rányomta bélyegét a marxista szellem, ami különösképpen a városok nagyüzemeiben jutott élénk kifejezésre. Ezzel szemben tradicionális alapon, de igen sokszor már modern szellemben átépítve dolgoznak a városi vágóhidak, sütődék, jéggyárak, pincészetek, gyógyszertárak és vásárok. Ausztriában, Svájcban és hazánkban a községi vállalkozások a német példák alapján alakultak.

A városok gazdasági vállalkozásainak szerepe a világháború alatt vált igen fontossá, amikor egyrészt árnyelláló szerepükkel, másrészt a közellátás megszervezése során olyan feladatokat oldottak meg, melyekre a magánvállalkozás nem is gondolhatott. A világháború alatt kifejlesztett munkásságuk alapján a községi üzemeket nagyrészt meg is kedvelték

tatkoztak, külön elosztó szervek kellett hogy alakuljanak, de ezeket a világháború végeztével hamar fel lehetett oszlatni. Az üzemek megszüntetése természetesen nem ment végbe azzal a tempóval, amint azt a magángazdaság kívánta és hamar fellépett egy közüzemellenes irányzat, mely napjainkban is megvan és igen gyakran súlyos túlzásokba is megy.

A német közüzemekben bizonyos marxista befolyás alatt igen érdekes irányzat kapott lábra, az üzemek vezetői politikai hatalmakra törekedtek, felhasználva ebben az üzem nyújtotta helyzetüket is. A nagyvárosok vezetői viszont az üzemekben túlzottan anyagias eszközöket láttak és a községek meggazdagodását iparkodtak ezek gazdálkodásán keresztül lehetővé tenni. Ennek során a magángazdaság érdekeivel találkozottak ismét szemben, mert nem elégték meg a kimondottan közellátást jelentő üzemek községi vállalkozásban való vezetését, hanem vendéglő és szállodaüzemet, jégyárakat, mosodákat, haszonkertészeteket és bérfuvarozóvállalatokat is szerveztek és hoztak életre. A nemzeti szocializmusnak a városi vállalkozások terén elfoglalt álláspontja egy pillanatig sem egyezett ezzel és gyors lebontásra készítette a városokat minden olyan esetben, amikor a városi üzem létjogosultságát elismerni nem lehet. De egyben odaiparkodik, hogy azokat a vállalkozásokat, melyek szerepe a közellátás terén feltétlenül fontos és szükséges, a városok tovább fejlesszék és nem kimondottan öncélú szellemben továbbra is kommunális vezetéssel fenntartsák. A nemzeti szocializmus elismeri a városi üzemek finánciális szerepét, de csak bizonyos határok között, vagyis olyan módon, hogy azok elsősorban is valódi céljuknak tegyenek eleget és csak azután szolgáljanak mint jövedelmet hozó vállalkozások.

A közüzemek vezetésének városi kézben való koncentrálását ma már világszerte elfogadják, sehol sem tartják lehetetlennek, sőt elismerik azt is, hogy ha a város a megengedhető keretek között tisztán közérdekből gazdasági tevékenységet fejt ki, az nem kommunizmus,¹ sőt tegyük hozzá, hogy ezek akkor sem lesznek károsak a gazdasági élet számára, ha a fenntartó városnak jelentős nyereséget hoznak, mert ez a nyereség végeredményében a köznek és a magángazdasági vállalkozásoknak közterheit van hivatva csökkenteni.

A községi közüzemeket magasabb szempontokból kell felfogni és munkájukat egészen másként kell megítélni ahhoz, hogy róluk komoly bírálatot mondhassunk. A városi üzemek, de magának az egész városi háztartásnak vezetési rendszere is, alapos átszervezésre szorulnak, mert enélkül az említett támadások sohasem fognak megszűnni és a fővárosnak most véget ért szanálása még sokszor fog számtalan más formában megismétlődni, de komoly eredményeket elérni mindig lehetetlen lesz.

A VÁROSI ÉLET még a közelmúltban is tisztára közigazgatási funkciókból állott; a város egész vezetősége, kezdve a közgyűléstől és a polgármestertől, csak ezeknek a közigazgatási feladatoknak kellett hogy eleget tegyen. Ma azonban a városigazgatás majdnem tisztára gazdasági feladat és kézenfekvő, hogy egészen más rendszerben kell vezetni egy gazdasági egységet, mint egy közigazgatási hivatalt.

Amíg a közigazgatási feladatok elvégzésének módjai felett kényelmesen elvitázhatott az autonómia minden illetékes szerve és kiélhette magát annak egész bürokratikus szelleme, addig a gazdasági kérdéseknek ez a szellem súlyos kárára lehet és volt is. Tény az, hogy a városi üzemekben fekvő hatalmas vagyon kezelése nem mehet végbe anélkül, hogy afelett az autonómia ne gyakorolna állandó és szigorú ellenőrzést,

¹ Kuncz id. munkája.

végeredményében közpénzekkel gazdálkodik az üzem vezetője és a közösség érdekeinek szolgálatában álló vállalatokról van szó. Az ellenőrzésre igen komoly szükség van, azonban ez nem mehet sohasem túlzásba és nem terjedhet ki a részletekre. Ugyan mely részvényest érdekel az, hogy ki söpri ki az iroda helyiségeket és mennyi a fizetése a kistisztviselőknek, ha azt látja, hogy minden évben jelentős osztalékot kap és a vállalat tőkéje hiánytalanul megy át évről-évre! Nem tökéletes a hasonlat, de jól rávilágít a kérdés furcsa oldalaira. Ezzel szemben az autonómia minden szerve, de a főváros minden polgára is ezernyi kívánság kielégítését várja az üzemektől és amikor a leg-lehetetlenebb feladatok megoldása után az üzem nem mutat kellő gazdaságosságot, hamar kimondja az ítéletet: az üzem vezetése rossz, az üzemet meg kell szüntetni.

A legtöbb támadás az üzemek vezetőit éri, ezek jövedelmeit teszik először is kritika tárgyává. Ha egész tárgyilagosan nézzük ezek szerepét és feladatait, bármennyire is paradoxonnak hangzik, meg kell állapítanunk, hogy ezek közel sincsenek olyan jól fizetve. A szaktudásukra bízott hatalmas vállalat vezetéséért felelősek, de minden szándékolt ténykedésüket előre bejelenteni és azokat kritika tárgyává tenni kötelesek. Az önkormányzat minden szerve, annak minden pártja részt vesz ebben a kritizálásban és mire a kivitelre kerül a sor, rendszerint egészen más lesz az, mint aminek indult. A politikai testület hozzá nem értő tagjai, akik végeredményben szintén felelősek lennének, szakszerűség helyett a kérdéseket politikai szempontokból ítélik meg és jogaikat ezek érdekében érvényesítik. A felelősség most már megoszlik az üzem vezetője és az autonómia illetékes szervei között — sőt újabban a főpolgármester is részt vesz már abban. Egy gazdasági vállalat vezetésénél a felelősségnek ennyire való megoszlása a vállalatra nézve igen súlyos következményekkel járhat. Hovatovább az üzemvezető a felmerülő kérdésekben már nem is a legjobb szaktudása alapján készít javaslatokat, hanem úgy, ahogy azt az autonómia kívánja. A közösség kívánságai azonban nem mindenkor helyesek és a városi kézben fekvő üzemeknek éppen azért kell hogy legyen egy szakértő vezetője, hogy ezeket a felmerülő óhajokat összhangba hozza a vállalat gazdaságosságával és így vigye előre a városi élet fejlődését, tökéletesedését. A magyar városi üzemek vezetésénél azonban a szakszerűség jut a legkisebb mértékben kifejezésre, akár hivatott vezetője van azoknak, akár nem. El kell ismerni, hogy a legtöbb üzem élén elsőrendű szakember áll, csak sajnos, ezernyi megkötöttség között, pártpolitikai befolyások kereszttüzeiben, nem tudja képességeit kifejteni.

A fővárosi üzemek vezetésébe beleszólási joga van az üzem igazgatóságának, melynek tagjait a közgyűlés küldi ki. Beleszólása van az illetékes ügyosztály szakbizottságának, a törvényhatósági bizottságnak, a közgyűlésnek. Nemcsak ellenőrzési, hanem irányítási joguk is van ezeknek és ezen utóbbival élnek is gyakrabban. Beleszólnak a legapróbb részletekbe, irányítják az aprólékos részmozzanatokat. Az alkalmazottak felvételénél érvényesülő befolyástól kezdve ezernyi apró kérdésben kötik meg az adminisztratív igazgató munkáját. Az ellenőrzésre nem helyeznek ilyen súlyt, mert ennek nincs olyan népszerűsítő

hatása kifelé és szerintük, ha az üzem vezetője kielégíti óhajaikat, akkor az üzem jól is van vezetve.

Az ellenőrzés egész munkája így automatikusan a kormányhatóság kezébe jutott és megállapíthatjuk, hogy a pártoknak az üzemekkel szemben folytatott önös politikájának hatása alatt kellett az illetékes miniszternek az autonómia életébe belenyúlni. Az önkormányzat keretein kívülről jövő ellenőrzés természetesen méginkább megnehezítette az üzemvezetés munkáját. De el kell ismernünk, hogy erre szükség volt, mert az önkormányzat szervei ezt sohasem gyakorolták. Így azután az üzemek életében ma már beleszólnak a szakminisztériumok is, de ezeken felül a belügy- és pénzügyminiszter is és a szanalási törvényben biztosított joguknál fogva új tarifákat is szerkesztenek, így olyan új tarifát, mely nem valószínű, hogy meghozza a kívánt eredményt és a vállalat rentabilitásának romlása esetén azért sem az üzemvezető, sem a polgármester nem lesz felelősségre vonható.

Ilyen körülmények között az üzemvezetés gazdaságossága sehol sincs biztosítva, a főváros vagyonának legnagyobb része igen súlyos kockázatnak marad továbbra is kitéve. Félő, hogy a jövőben még az a gazdaságossági fok sem lesz elérhető, ami a múltban.

Pedig az üzemek non igen jövedelmeznek.¹ A főváros által az üzemekbe fektetett tőkének csupán 3.1%-a van 1936-ra előirányozva mint háztartási hozzájárulás az elektromos műveknél, 0.9%-a a tőkének lesz a gázművek haszná, 0.3% a vízműveknél, 2.3% az élelmiszerüzemnél, 4.7% a kenyérgyárnál, 3.9% a temetkezési üzemnél és 47.% a hirdetővállalatnál. A gyógyfürdőknél és lóhúsüzemnél pedig deficittel kell számolni.

A FŐVÁROS ÜZEMEI részére teljesen új jogi és politikai szervezetet kell adni. Biztosítani kell éppen a főváros közönségének érdekében azt, hogy az üzemek vezetése minden befolyástól mentesen menjen végbe. Az új német városi törvény jelentős újítása, hogy az üzemek vezetőit mentesíti a községi parlament fennhatósága alól és minden felelősséget az üzemvezetőre koncentrá.² Az üzemek mellett a törvény csak az arra alkalmas szakértő polgárokból álló tanácsadó testületet enged meg, de ennek sem ad irányítási hatalmat. Az üzemek gazdaságos vezetése ezzel biztosítva van, minden ténykedésért az üzem vezetője felel egyedül, de intézkedéseit senki sem befolyásolhatja. Az üzem rossz vezetése azonnal kitűnik az első gazdasági év végével és kedvezőtlen eredmény esetén az üzemvezetőt felelősségre lehet vonni és szükség esetén azonnal elbocsátani. Természetesen ebben az esetben fokozottabb felülvizsgálatokra van szükség, bár ez még akkor sem terjedhet ki a részletekre.

Az üzemek felülvizsgálati joga nálunk már ma is a polgármester kezében fut elsőfokon össze. Aminthogy a városi adminisztráció is lényegesen kevésbé közigazgatási funkció, hanem inkább gazdasági, úgy a polgármesteri feladat is inkább egy gazdasági vállalkozás vezeté-

¹ „Két százalékot hoznak a főváros üzemei.“ STUD. 1935 november 12-én.

² Az új német városi törvényt a Városi Szemle 1936. évi 2. számában ismerteti részletesen Magyary Zoltán, de előzetesen foglalkoztak már vele a Városi Szemle 1935. évi évf. 130. és 164. lapjain.

sével azonos. Százezrek és milliók ellátásának feladata fut össze a polgármester kezében, akinek irányításától függ a város minden polgárának élelmezése, gázzal, vízzel, elektromosárammal, csatornákkal, utakkal, iskolákkal és kultúrintézményekkel való ellátása, települési, közlekedési, szociális, sport és nem utolsó sorban pénzügyi lehetőségei. Egy nagyváros polgármesterének lenni nem kis feladat, szerepe talán felülmúlja egy miniszterelnök szerepét is, miután az államhatalom sem közvetve, sem közvetlenül nem nyúl annyira mélyen bele az állam polgárainak egyéni életébe, mint a polgármester a városi polgárság minden életfunkciójába. Ezzel szemben a felelős kormányvezető munkáját lényegesen kisebb mértékben befolyásolják még az uralkodó pártok is, mint a polgármestert. És ha a kormányvezetők felelősséggel tartoznak is, ha munkájukat állandó kritika éri is, soha még nem nyúltak politikai érdekből az állami mechanizmus munkájába oly mélyen, mint azt a városoknál és elsősorban a fővárosnál tapasztaltuk.

Nem képzelhető el gazdaságos városvezetés a mai önkormányzati rendszer mellett. A városi életben előtérbe jutó gazdasági kérdésekkel nem fér össze a felelősségnek az a megosztása, ami a közgyűlés, a polgármester és az üzemvezetők között ma fennáll. Az üzemek vezetéséért a felelősséget egyedül az üzemvezetőnek, a város vezetéséért a polgármesternek kell viselnie, az önkormányzat szervei csak mint tanácsadó és ellenőrző szervek működhetnek. Ha a polgármester és az üzemvezetők az egyedül felelősek, akkor felelőségük tudatában választják meg munkatársaikat és az irányítás munkája teljesen szakszerű és ideális lesz. A polgármester szerteágazó, hatalmas tevékenysége különösen fontossá teszi azt, hogy megfelelő munkatársai legyenek. Az egyes osztályvezető tanácsnokok kiválóan meg is állják helyüket, azonban mégsem egészen felelnek meg a polgármester munkájának.

A fővárosnak nincs tudományos várospolitikai vagy városfejlesztési osztálya. A közelmúltban igen sok hivatalnál, vagy nagyüzemnél jöttek rá arra, hogy a felelős vezető nem képes arra, hogy az egyes osztályok vezetőinek elgondolásait teljes mértékben átvizsgálva alkosson magának a rendelkezések kiadása előtt alapos szakvéleményt. Erre nincs elegendő ideje, de viszont igen távol álló szakkérdésekről lévén szó, ezekbe nem is élheti bele magát. A véleményt adó tanácsnokok viszont nem látják át teljes egészében a városigazgatás egész mechanizmusát. Sokat segít ezen az éppen jelenlegi polgármesterünk által újra életre hívott tanácsülés rendszere, de ez önmagában még nem elég. Szükség mutatkozik arra, hogy a polgármesternek egy közvetlen alárendelt, kinevezett tisztviselőkből álló kutató csoportja legyen. Tíz-tizenkét speciális szakember, minden szempontból független, befolyásolhatatlan tisztviselő, akiknek betekintési joguk van a részletekbe is, olyan munkatársai lehetnének a polgármesternek, akik a szakértelmet és a legalaposabb szaktudást, ezek mellett pedig az egész városvezetés feletti átlátást biztosítanák.

A városigazgatásban a tudományos elgondolás, a magasabb szempontokból végzett kutató munka sem a fővárosban, de még kevésbé a többi magyar városban mindezideig nem tudott teret hódítani. Sokat politizálunk, de nem dolgozunk és főleg nem dolgozunk

elég komoly eszközökkel. Pedig erre egyre inkább szükség mutatkozik, mert a városvezetés munkája mindjobban szerteágazóbb lesz, a problémák száma szaporodik és a meglévők súlya egyre nagyobb lesz. El sem képzelhető anélkül a városigazgatás munkája abban az esetben, ha azért a felelősséget egyedül a polgármesternek kell viselnie. Ma pedig sok minden ellenére egyre jobban ehhez a felfogáshoz közeledünk, mert észre vette már minden illetékes tényező, hogy a múlt rendszerének igen súlyos hátrányai voltak és érezhetők még ma is. Sajnos azonban, a szanálás ebben az irányban semmit sem haladt előre, a kérdést erről az oldaláról nem fogták meg. Nagyon bele éltük magunkat a városigazgatás régi tradicionális szellemébe, amikor még a gazdasági kérdések nem voltak olyannyira előtérben, mint ma.

Súlyos probléma, hogy az új, egészségesebb városvezetés iránti törekvések honnan induljanak ki. Ha a kormányhatalomtól származik ez a gondolat, akkor az önkormányzat a maga ezeréves jogainak megsértését látja ebben a cselekedetben. Természetesen nehéz azt várni, hogy maga az autonómia állítsa fel azt a tételt, hogy a régi városigazgatási rendszerekkel nincs megelégedve. Azonban ez, ha nem is egyenesen, de közvetve kifejezésre jut akkor, amikor az üzemek gazdaságosságát kutatva, maga is kénytelen elismerni, hogy azok nem dolgoznak azzal az eredménnyel, amit egy kereskedelmi szellemen vezettet — és kétségtelen sok előjoggal rendelkező — vállalattól elvárhatnánk. Ekkor már csak egy lépés választ el attól, hogy rá tudjanak mutatni arra, hogy politikánk az oka elsősorban is az üzemek gazdaságtalanságának és mindenkinek közmegelegedését fogja kiváltani az, ha revíziókat vetjük alá a mai rendszert. Az önkormányzatnak és az annak szerveiben helyet foglaló férfiaknak be kell látniok, hogy ez így nem mehet tovább. Mi lesz majd akkor, ha a most kiadott szanálási rendelkezések nem mutatnak majd semmi eredményt sem fel? A kormányhatalom kénytelen lesz sokkal erősebb eszközökkel belenyúlni a városi organizáció életébe és esetleg sor kerül arra is, hogy az üzemeket értékesíteni kell a városoknak, az évtizedeken át felépített hatalmas erőfaktorok kicsúsznak a városok keséből. A városi önkormányzatnak számot kell vetnie önmagával, meg kell fontolni azt, hogy a kezeiben fekvő hatalmas tőkét, hatalmat nem lehet a régi rendszer keretein belül tovább vinni, hogy a városok élete, a városok vagyona egészen más ma már, mint a múlt század végén és annak előtte volt. A magyar szellem nem fogja tudni sohasem magáévá tenni a kormányhatalomnak a városi életbe való beleszólási jogának azt a formáját, amint ez a francia városokban van, azt sem, amit a demokratikus Egyesült Államok hoztak létre és amit a City Manager intézményével foltoztak meg, hanem mindenkor a régi önkormányzati jog alapján felépített városigazgatást kívánja, megtisztítva azoktól a rosszindulatú kinövésektől, melyek ma oly sok bajt és veszélyt jelentenek.

RUISZ REZSŐ

FIGYELŐ

A VALLÁSOS ELEM KORUNK ZENEMŰVÉSZETÉBEN

AVALLÁS MINT EREDET föllelhető minden kor zeneművészetében. Vannak korok, amikor a vallás a művészet legfőbb tárgya és ihletője. A hit napfénye sugárzik szét a lelkekben és lángbaborul ragyogásától toll, ecset, véső és zengő hang. Vannak korok, mikor a vallás ereje elhalványul. Félábrával még benne vagyunk egy letűnt korszak gondolatvilágában, mint halk kíséret nyomon követnek a régi eszmények, előítéletek és szokások, de az érzéseink közé, vélekedésünkbe belopódzott már, cselekvéseinket irányítja az új életszemlélet. A szemünk láttára süllyed el a múlt és az a látvány, mint adja át helyét egy világ, amelyben születünk, az új alakulásnak, amely velünk és bennünk növekszik, olyan hatalmas, megrázó élmény, amely látóbbá és fogékonyabbá teszi korunk emberét.

A vallás, mint téma, nem hiányzik a múltfélben levő korszaknak zenei alkotásaiból sem, de csak annyiban, mert alkalmat ad távoli, ködös merengésekre, akárcsak a régmúlt idők izgató messzesége, vagy az ismeretlen jövő fantaszitkuma. A misztikus homály megfelel ennek a közönnyel befelhőzött művészeti légkörnek s ha őszinte vágy csendül is ki e kor legkiválóbbjainak szerzeményeiből, a hit lángja meggyőzőn sehol sem lobog. Még a mi nagy Liszt Ferencünk sem szabadulhatott kora szellemétől, ámbár bensőséges vallásossága tisztítólag hatott a zeneművészetre. Franck Cézár, a századveg legmélyebb zeneköltője, is úgy írt egyházi zenét, mint egy neki legkedvesebb és legtermészetesebb napi feladatot. A parancsoló, a másokat is hatalmába kerítő hit, a vallás életfakasztó hangja nem csendül ki az ő műveiből sem. A tüzet, amelyet lelke áhítata gyújtott, a külső, kedvezőtlen légáramlat eloltotta.

A múlt század romanticizmusával szemben ma egy „újklasszikus” irány van erősödőben. Az egyéni hangtól való megmámorosodás örömét felváltja a személytelen, tárgyias hang keresése. Bach és Händel korában a zenei műveltség annyira általános volt, hogy a nemzeneértő is részesült a zenei nyelvtudásban és olyan biztosan, könnyedén kiismerte magát a partitúrákban, mint fáradtságos tanulás árán ma a szakzenész. Ilyen koradomány ma a lelki fogékonyság: a jelképek, az egyetemes eszmék iránt. Új erőforrások után kutat az egyéniség kultuszában kimerült művészi képzelet. És imitt-amott már rábukkan a közösség érzését a legmélyéről fakasztó ősforrásra: a vallásra.

Az első meggyőző erejű vallásos hang korunk zeneművészetében: a görög szépségeszmény testkultuszától megittasult Debussy zenéjében jelentkezik. Különös ellentmondás, de jellemző. Egy új világ születésének mindig a nagy zenék az előhírnökei. Megérik és megsejtik az új szellem lehellétét. Amikor Debussy kezébe vette D’Annunzio költői alkotását Szent Sebestyén vértanúságáról, hogy megzenésítse, még maga sem tudta, milyen

kinyilatkoztatásszerű csodákat fog gyümölcsözni művészete. Fellelkessedve Tiberius császár korának leghódítóbb férfialakjától, elgondolása és művészi meggyőződése szerint legpogányabb szellemű emlékét akarta állítani az antik szépség eszményének. Művének egyik-másik része valóban a hedonista életöröm tobzódása. Ez a pogány életszemlélet ott érte volna el legmagasabb fokát, amikor a nyilakkal összeszurkált és a szenyecsatomába dobott test, a történet tanúsága szerint, továbbra is megőrzi üde ifjúságát és szépségét. Első pillanatra úgyszólván Adonis himnuszának, afféle pogányos misztériumnak szánta művét Debussy. De jobban belemerülvén a drámába, a pogányvilág férfieszménye szembetalálta magát a kereszténység magvetőjével, Krisztussal, akit eleinte mint dekoratív ellenlábast kívánt misztériumában szerepeltetni. A keresztárnál elfogja hirtelen Debussyt a vallásos megvilágosodás káprázata s mint a megvakult Saul, föleszmél az isteni igazságra. Zenei költeményének azon részei, amikor a kórus és a zenekar harmónikus összecsendülésében feltisztul a Jézus-élmény, korunk zeneművészetének hitfakasztó forrása és iránymutatás a következőknek. Megérint a tiszta, hívó hang, mint a tavasz sejtelve napfényes téli reggelen. Debussy nem érte el tökéletesen a felszabadulást, Saul vaksága nem változott át benne Szent Pál tiszta látásává, hiszen egészen akaratlanul ütötte meg a hit transcendentális hangjait, de így is az őszinte ihletnek rendkívüli erejével hat reánk ez a muzsika.

Stravinszky a modern zeneművészet legjellegzetesebb nagysága. A keménykötésű izomember kifejezője. Az ősierejű föld szavának hallatója, a tárgyas, csupaszul hideg leírószemlélet mestere, aki az érzést, mint zavaró túlzást kioperálta művészetéből. Zenéjét jóidéig csaknem kizárólag a ritmus és a dinamika egyeduralmának veti alá. Sok kísérlet és stíluskeresés után Ödipus királyában felfigyel már a lélek hangjaira. Nincs a mai komponisták között egy sem, aki olyan végzetes komolysággal, kíméletlen tárgyilagossággal és felelősségérzéssel — éppen mert villámfényű zseni — keresi a mai lélek hangját, mint Stravinszky. A rohanó élet ütőerén tartja kezét és hogy minél hívebb kifejezője legyen a gépszellemtől sanyargatott, vergődve kereső léleknek, a gépet is saját valóságában érzékelteti és miközben a gép tevékenységét zeneileg kifejezi, felébreszti a test öntudatát, amely az emberi szervezetben mint gépben szunnyad. A tárgyak is élő benyomást tesznek rá és megrázó hűséggel fejezi ki az élet mindennapi mozgalmasságát. Ez a tárgyas zene azonban nem elégszik meg pusztán leírással, keresi az összefüggéseket, a nagy életkérdéseket és az emberi lélek örök titkzatosságát is.

Látzólag ez a mi korunk az ököl, az izom és az idegek élete. Durvaság és erőszak, a primitív ősi ösztönök szabad kiélése, az értelem, a szív és a lélek felhalmozott értékeinek sutbadobása. De ha mélyére nézünk a háborgó tengernek, azt látjuk, hogy az én marcangolja szét magát, azért, hogy megtalálja célját, lényegét és sorsát. Tűzreveti mindenét, hogy lángallobantsa hitét.

Stravinszky a Zsoltár szimfóniában talál rá a vallás megihlető őforrására. Ebben a műben a nagyvárosi forgatagból, az utca zűrzavaros és mosdatlan lármájából tör elő a félelmetesen groteszk esdeklés, az Istenhez menekülés gyermekien őszinte sóvárgása. Egy nyers emberi hang süvít bele a tülkölő autóktól, recsegő szekerektől, az embertömegtől, állatoktól és gépektől kavargó utca zsvájába, ősi kiáltást hallunk, olyan forró vágyakozással telítve, hogy megdöbbenünk és egyszerre azt érezzük, hogy Istent szólongatják, de ebben a kiáltásban visszhangzik az Isten szava is. Ezzel a zenével Stravinszky eltalálta azt a hangot, amellyel kortársai szívéhez és lelkiismeretéhez férközik.

Magyar földön a megújhodott vallásos hitnek zenei remeklése Dohnányi Szegedi miséje. Logikai — és stíluszépség ölelkezik ebben a műben a zengő ájtatossággal. A szóló énekhangok beleolvadnak a kórusba és helyenként valósággal tizenkétszólamú kar káprázatos polifóniájában gyönyörködhetünk. Mint testet a lélek, úgy hatja át ez a zene a liturgiái keretet, amelyet teljesen kitölt, zenei átlényegüléseként a szövegnek.

Kodály Zoltán a Psalmus Hungaricusban a nemzeti harag és fájdalom hangjaiból előbb ostort fon, hogy lesújtson vele, de azután szétbontja és az alázat szőnyegévé szöv, imazsámolyra. Gyermekkórusai bensőséges tartalmukkal, az egész magyarságot érdeklő sugalmazó erejükkel elsősorban a felnőtteknek szólnak, bár ezekben a művekben a gyermeklélek világa tárul fel, gyorsan változó kedélyhullámzásaival, az áhítatborzongásoktól a szivárványos égbolt minden pompájával ékes gyermekvidámságokig. A hang gyermeki, de a tartalom mélyen emberi és a Pünkösdőelő a gyermekkar-irodalom legszebb gyöngye, egyúttal a magyar vallásos zeneköltészetnek úttörő példája. Újabb szerzeményei hangsúlyozottan vallásos élményből fogantak. Így a „Jézus és a kufárok“ című kórusa, továbbá a Buda visszafoglalásának emlékünnepére írt Te Deum. Mindkettő jellegzetesen mutatja zeneszerzői pályájának tetőpontját a vallásos ihletettség jegyében.

Bartók Béla, korunk legeredetibb magyar zeneköltője, a századvég romantikusai által elhasznált zenei nyelv reformátora, legköltoőbb és legbensőségebb művében, a második vonósnégyesben az ősi pogány mithoszt ébresztgeti. A magyarok eredetét, ősi hangját, legigazabb, legszebb arcát álmodja meg. A nemzete sorsával vívódó költő szívében a vallásos hang elnyomott még, a hit szava tétován elakadó, nyers, nem követelön kereső, mint Ady Isten-verseiben. Az előtörő spirituális áramlat sodrában Harmath Arthur, Bárdos Lajos, Kerényi György, Deák-Bárdos György és mások, egy új fiatal magyar művésznemzedék, igaz Istenhittel, seregestől szegődött az egyetemes emberi közösséget felrázó, megújhodott lélek szolgálatába.

A láthatatlan, de hatalmas tömeglélek irányító hatásában megnyilatkozó korszellem a zeneművészetben külső változásokban is észrevehető. Az a művészet, műfaj válik legnépszerűbbé és időszerűvé, amelyik legbiztosabban szolgálja a célt. A szóló hangszer fokozatosan veszített eddig élvezett uralkodó népszerűségéből. A nagy zenekari hangversenyek, kórusok bámulatosan vonzzák a közönséget. Szaporodnak a kitünő új zenekarok, rohamosan fellendült a kórusművészet. Az újrafelfedezett kórusművészet kirobbanó erejű hatásának mélyenfekvő lélektani okai vannak. Az emberi hangok összeölelkezésében találja meg legtisztább kifejezését a hit szárnyalása, az egyéniséget háttérbeszorító nagy célok szolgálata, az Isten felé irányított közösség érzése. A kórusok mellett másodsorban a zenekarok a leghívebb tolmácsai az új hangnak, amelyet a tömeglélek vált ki a zeneművészetből. Az elmúlt korszak a zenekarban nagy, öncélú szólóhangszert, egyetlen emberi akaratnak, szándéknak, érzésnek és hatalomnak diadalmas kifejezését látta. A mai ember a zenekarból lelke megsokszorosodott visszhangját érzi kicsendülni, az emberi közösség hívó szavát hallja.

Korunk alakulóban lévő újlelkisége önzetlenséget és tárgyi hűséget kíván az előadóművészettől. A sztár túlhangos közvetítő szerepét nemcsak a mű, hanem a műélvezet is megsínyli. A sztárkultusz letörése nem járhat együtt az előadóművész értékesökkenésével, csak az alkotó művészetet akarja visszaállítani ősi jogaiba. A közönség aszerint fogja értékelni az előadóművészt, minél nagyobb emberi közösség szépségeszményét tükrözi vissza.

Nincsen meddő korszak, nincsen céltalan művészet. A művészet, mint életjelenség, mindig teljes értékű, feltéve, hogy tökéletes, hű meg-

nyilatkozása korának. Csak az olyan művészi jelenségek zavarók és hamisak, amelyek nem korszerűek. Ezek úgy hatnak, mint azok a falevelek, amelyek télen is ottfelejtkeznek a letarolt fán, sőt tavasszal, amikor rügyezni kezdenek az új élet hirdetői, ideig-óráig még tovább bántják szemünket, amíg a kertész ollója meg nem könyörül rajtuk. A modern zenestílus is bővelkedett ilyen csökevényekben. A meddő technikai kísérletezések után beállott azután a fordulópont, amikor a zeneszerzők egyrészt utánozni kezdték Bach tökéletes formáit, másrészt elmerültek az őstisztaságú népdal szerkezetének és tartalmának vizsgálatában s akaratlanul közelebbjutottak vallásos hitük felébredéséhez. Stravinszkyban azért tiszteljük a forradalmi újítót, mert ő fordított először hátat a sívár zenei tárgyilagosságnak s hazájának népdalain nevelődve, elérkezett a Zsoltár szimfóniáig, ahol teljesértékű kifejezést adott a mai ember hitsóvárgásának.

A vallásos elem térhódítása korunk zeneművészetében nem elszigetelt jelenség, hanem kihat a művészet összes ágaira. A szobrászat, festészet, templomépítészet ugyancsak ennek a megtalált, megújított vallásos hitnek a sugallatára keresi megnyilatkozási formáit. A tér, anyag és a forma csupasz elemeivel dolgozik. A dekorációktól tartózkodik és az öskeresztények naiv hitével keresi Istent. A spirituális korszellem az irodalomban megtalálta már a maga Paul Claudel-jét, Mauriac-ját, Sigrid Undset-jét s betört az „Úr katonái“val a színpadra is.

A vallásos elem térhódításával együtt jár a művészi felfogás megtisztulása és korunk zeneművészete a hit szárnyán fel fog emelkedni Bach, Mozart, Beethoven magasságai felé.

HAITS GÉZA

MAGYAR KISEBBSÉG JUGOSZLÁVIÁBAN

Párhuzamos magyar tannyelvű osztályok, magyar iskolák és tanerők hiánya — Középiskolai magyar növendékek óriási bukási aránya a jugoszláv középiskolákban — Az újvidéki tanítói kongresszus határozata — A zágrábi magyar egyetemi hallgatók otthonavató ünnepe — A János Vitéz Temerinben — Települési ünnepek a Bácskában és a Bánátban — A horvát kérdés mint a jugoszláv belpolitika ütközőpontja — A trónörökös-gyilkos Princip Gavrilo nemzeti hős lett — Az 1935/36 évi jugoszláv állami költségvetés és az egyenes adók mértéke bántásonként — Külföldi állampolgárságú egyházi funkcionáriusok ellen kiadott rendelet — A jugoszláv tudóvész-ellenes liga jelentése — A harmadszor megalakult Bánáti Magyar Köz-művelődési Egyesület működését nem engedélyezték.

A JUGOSZLÁVIÁI magyar művelődés jövőjére nem közömbös az a körülmény, hogy a múlt esztendőik szigorú tilalmaival szemben most már szabad a magyar lapokban olyan közleményeket megjeleníteni, amelyek a magyar tannyelvű iskolaköteleseknek a magyar párhuzamos osztályokba való minél nagyobb számú jelentkezése érdekében szólnak. Így az idei iskolai beiratkozások előtt a délvidéki magyar sajtóban egyre sűrűbben jelentek meg ezek a felhívások, amelyeknek jelentőségét akkor érthetjük meg valójában, ha tudjuk azt, hogy a múltban is nem egy magyar tannyelvű elemi iskolai osztályt zártak be a jelentkezett növendékek elégtelen száma miatt. Reméljük azonban, hogy a magyarajkú növendékek kellő számú jelentkezése ezúttal még pár elemi iskolai magyar osztály megnyitását fogja eredményezni. Egyébként jellemző, hogy a felhívás közzétételét csak az újvidéki Reggeli Újság, az ugyanott megjelenő A Nép és az újverbászi Középbácska című lapok vállalták, míg a legnagyobb jugoszláviai magyar napilap, a szabadkai Napló nem vállalt erkölcsi felelősséget e közlemény tartalmáért és így nem közölte. Pedig a felhívás az öntudat-ébresztésre nagyon is rászoruló délvidéki magyarság körében igen fontos, mert az egyéb nemzetiségekkel elkeverten élő magyarok számának megtartását szolgálja.

Máskülönben a magyar iskolákban és tanerőkben való nagy hiányra mutat a zentai magyarság tagjaiból alakult belgrádi küldöttségjárás a zentai és zentakörülí tanyai iskolák ügyében. E küldöttség kérte a közoktatásügyi minisztert, nevezzen ki magyar tanítókat, mivel a zentai járásban 15, Zenta városában és a tanyákon pedig 9 elemi iskolai osztály áll tanító nélkül. Ezekben a tanosztályokban, sajnos, esztendőik óta szünetel az oktatás és a zentai iskolaszék megállapítása szerint a tanulók 10%-a éppen a tanítóhiány miatt nem jár rendszeresen iskolába. Nem különb a helyzet az adai külső tanyákon sem. Az újvidéki A Nép című lap „A betű számúzottéi“ címmel június 6.-i számában cikket közöl analfabéta sorsra kárhoztatott 80 jugoszláviai magyar kis diákról. Az Ada-környéki tanyák 15—18 km-re vannak a községtől, amely távolságot megjárni iskolalátogatási szándékkal a legszívósabb tanyai gyermek sem képes. Inkább marad írástudatlan. „Iskolát kérünk tehát és tanítókat, — végződik a cikk — olyan tanítókat azonban, akik magyarul is tudnak, mert magyar anyanyelvű a 80 írástudatlan kis diák.“

A jugoszláviai magyar tanítóhiányról szóló sajtóközlemények mellett, álljon itt a jugoszláv közoktatásügyi minisztériumnak évenként, a hivatalos lapban (ezúttal a Sluzbene Novine 1936 július n-i számában) közzétett kimutatása az üresedésben lévő magyar tanítói állásokról. E kimutatásból első pillanatra látni fogjuk, hogy a kérdéses tanítói állások helyenként évek óta betöltetlenek.

Betöltetlen magyar tanítói állás

	az 1935/6	és az 1934/5		az 1935/6	és az 1934/5
<i>isk. évben, járásonként</i>					
1. Alibunári járás	2	3	11. Nagykikindai járás	1	3
2. Alsólendvai járás	—	1	12. Óbecsei járás	1	2
3. Apatini járás	1	1	13. Titeli járás	—	1
4. Bácsopolyai járás	6	4	14. Törökbecsei járás	1	2
5. Kevevári járás	2	2	15. Törökkanizsai járás	4	3
6. Kisköszegi járás	2	3	16. Ujvidék város	—	4
7. Kulai járás	—	2	17. Ujvidéki járás	—	1
8. Magyarkanizsai járás	—	2	18. Verseci járás	1	1
9. Módosi járás	1	1	19. Zentai járás (ebből Zenta 9, a multban 6)	15	6
10. Nagybecskerekai járás	5	4	20. Zombori járás	—	1
			21. Zsablyai járás	1	3
Összes betöltetlen tanítói állás				43	50

A fenti táblázat végső eredménye szerint az elmúlt iskolai évben üresedésben volt 50 tanítói állásból 7 betöltetett ugyan, a tanerő nélkül maradt 43 tanosztály minimálisnak előírt (osztályonként 30) 1290 növendéke azonban tanító hiányában nem látogatta az iskolákat. A magyar tanítóképzés elégtelen volta és a tanerők utánpótlásában szinte leküzdhetetlennek látszó akadályok miatt évről-évre több magyarajkú kis diák szorul ki az iskolákból, akiket végül is a többségi nemzet iskolapadjaiba szorít majd valamilyen rendelkezés.

Most néhány szót a jugoszláviai magyar középiskolásokról. A délvidéki középiskolai vizsgák lezajlása után megállapítható, hogy a múlt esztendő gyakorlatával szemben is feltűnően sok az osztályismétlésre utasított növendék, különösen a magyar tannyelvű párhuzamos osztályokban. Hogy jó és rossz tanuló a világ minden táján akad, az kétségtelen, de hogy Jugoszlávia egyenesen a rosszul tanuló növendékek hazája volna, (különösen ha a diák magyar) azt kétségbe kell vonnunk. A kérdéssel foglalkozókat mindenestre gondolkozóba ejtik azok a vizsgaeredmények, amelyek például a szabadkai állami fiúgimnáziumban kerültek nyilvánosságra. A gimnázium, amelyben párhuzamos szerb-magyar tanítási nyelv mellett folyik az oktatás, egyike a magyar növendékek által legjobban látogatott tanintézeteknek. Az intézet növendékeinek ez évi általános bukási aránya 47% volt. Ha azonban az elbukott növendékek nemzetiségi megoszlását figyeljük, a bukott diákok 70%-a magyar. Tehát önmagától adódik a kérdés: miért kell ugyanabban a tanintézetben a magyar tannyelvű növendékeknek magasan (70%) az általános (47%) bukási arányszám felett megbukniuk. Vájjon nem a tanítási rendszer terhére kellene itt írni bizonyos százalékot? Megadja erre a kérdésre a feleletet a dunabánsági tanítók július 10-én Ujvidéken tartott kongresszusa (e közgyűlésről az alábbiakban még bővebben szólunk), amely közgyűlésen a tanítók összessége határozatot állapította meg, hogy a középiskolai tanulók rossz előmeneteli eredményéért az elemi iskolai tanítási rendszer a felelős, amelyet sürgősen át kell szervezni.

A dunabánsági magyar-szerb párhuzamos tannyelvű középiskolák növendékeinek előmeneteli eredményét számszerűen az alábbiakban közöljük:

	vizsgázott összesen	ered- ményel	elbukott	%
a szabadkai főgimnáziumban	979	514	465	47
(ugyanitt magyar növendékek	95	31	64	70
a zentai reálgimnáziumban	összes eredmény ismeretlen			
(ugyanitt magyar növendékek)	148	73	75	50

A magyar középiskolás növendékeknek ilyen aránytalan nagyszámú bukása mellett csak példaképen említjük meg itt a nagybecskereki reálgimnáziumot, illetve e tanintézet növendékeinek előmeneteli eredményét, annak igazolására, hogy a hatalmas bukási arány csak a kisebbségi tanintézetekben alakult ki. Tehát a becskereki reálgimnáziumban vizsgázott összesen 740 növendék; ebből jó eredménnyel 567, míg elbukott 173 tanuló, illetve a növendékek 23%-a. Nem mintha ez az eredmény kivételesen jó volna, mert hiszen a növendékeknek majdnem az $\frac{1}{4}$ része bukott meg itt is, de semmiesetre sem 50%, illetve 70% mint a két kimondottan kisebbségi tanintézetben. Lenni kell tehát valaminek abban, amit a dunabánsági jugoszláv tanítók egyesülete újvidéki kongresszusán megállapított, hogy az elemi iskolai oktatás nem kielégítő és illetékes körök nem fordítanak kellő gondot arra, hogy az oktatás nívója a követelményeknek megfeleljen. Természetesen e felett az oktatási csorba felett napirendre lehet térni, mint ahogy valószínűleg ez történik a továbbképző többségi iskolákban, nem úgy azonban a kisebbségi iskolákban, ahol az elemi iskolai oktatás elégtelen volta a kisebbségi növendékeken bosszulja meg magát. Mert íme lássuk csak tovább, mi van az újvidéki tanítói közgyűlés határozatában? „A jugoszláv tanítóság követeli a közoktatásügy függetlenítését a napi politikától, mert ma az a helyzet, hogy valahányszor változik a közoktatásügyi miniszter, ugyanannyiszor változik a közoktatás rendszere és iránya. Minden egyes választás pedig valóságos katasztrófát jelent a tanítói karra, ha fel meri emelni szavát az igazságért és a nép és állam érdekei a napi politika, vagy a kormányzó politikai pártok érdekei fölé helyezi.“ Langulov Radivoj, a kongresszus egyik tanító szónoka vázolta a vajdasági szerb felekezeti iskolák szerepét a szerb nemzeti öntudat kialakításában és a délszláv népek egységesítésében. „Mégis ezeknek a felekezeti tanítóknak a szolgáltatát a jugoszláv iskolaigazgatás nem méltányolta kellően, a nyugdíj-jogosultság szempontjából. A szerb Athén (Újvidék), amelyben most összegyűltünk, — folytatta a szónok — nem mutatta meg eléggé, hogy e nemzetiségi és felekezeti iskoláival alakította ki a Vajdaság szlávjainak öntudatát. Az általunk annyira gyűlölt gróf Apponyi-féle iskolatörvény egységesítette a nyugdíjalapot és egyenlő elbánást teremtett a magyar államnak akkor annyira nem kívánatos szerb felekezeti iskolák és a magyar állami iskolák tanerői között.“ A kongresszus határozati javaslata megállapítja, hogy a tanítóegyesületeknek minden határozata és beadványa, amelyet a népiskolai oktatás színvonalának emelése végett illetékes helyen előterjesztett, teljesen eredménytelen maradt. A tanítói kar elhárítja magáról a felelősséget minden mulasztásért. Kéri a tanítók állandóságát és elmozdíthatatlanságát, a megüresedett tanítói állásoknak pedig pályázat útján való betöltését és a tanítói kar anyagi függetlenségének biztosítását. Sürgeti a határozat minden korábbi jogtalanság, így az oknélküli áthelyezések jóvátételét, mert csak a megelégedett tanítói kar alkalmas arra, hogy egészséges szellemű új nemzedéket neveljen.

A Zágrábban tanuló magyar egyetemi fiatalság május 18-án lélekemelő ünnepség keretében avatta fel új otthonát a horvát fővárosban. Az avató ünnepségen a zágrábi magyarság zsúfolásig megtöltötte az új otthon dísztermeit és örömmel állapíthatta meg, hogy a zágrábi egyetemi hallgatók

komoly, törekvő kultúrmunkával érdemessé tették magukat az otthonnak a jugoszláviai magyarság adakozásából történt létesítésére. Az otthon keretén belül diákmenza is alakult.

Temerin, a tízezer körüli színmagyar lakosú bácskai falu már többször tanújelét adta, hogy kulturális téren a legjelentékenyebb magyar községek egyike Jugoszláviában. A helyi műkedvelő egyesület ezúttal nagy felkészültséggel szabadtéri előadásban a János Vitézt mutatta be, s erre az előadásra a távolabbi környék magyarsága is nagyszámmal jelent meg. A nagyszerű előadásra a bácskai szerbség is felfigyelt és az újvidéki Dán c. napilap e szabadtéri előadással és a mostanában több helyen megtartott magyar gyöngyösbokréta ünnepségekkel kapcsolatban megállapította, hogy amíg a szerbek politikai gyűléseiken az egymásiránti izzó gyűlölködésben és az üres frázisok hangoztatásában élik ki magukat és a politikai szenvedélyek romboló hatása alatt a széttagozódás felé haladnak, addig a magyarok tervszerűen dolgoznak kultúrájuk fenntartásán és nemzeti egységük megalósításán.

A magyar szempontból igen jelentős temerini szabadtéri előadással kapcsolatban azonban nem lehet keserű szájjal nélkül elhallgatni, hogy az ilyen színmagyar darab előadása előtt lojalitásból elmondott államnyelvű bevezetőbeszéd mennyit ront a darab értékén. A János Vitézt is szerb szavaltatok előzték meg, amely szavaltatok sehogy sem illeszkedtek bele a magyar levegőjű est keretébe. Itt említjük meg, hogy a temerini Katholikus Kör igazgatója, dr. Fehér Mihály ügyvéd a saját költségén régészeti ásatásokat kezdett a község határában. Az ásatások már az első napon eredménnyel jártak és IV. Béla király korabeli csontvázak, edények, fegyverek és egyéb tárgyak kerültek felszínre. Az ásatások sikerén buzdulva a Katholikus Kör most hatósági támogatást kér a feltárás további munkálataihoz.

A bácskai és bánáti községek másfélszázados alapítási évfordulóinak során Faripás község is megünnepelte a maga jubileumát. A nagyrészt németek által lakott község ünnepségén nemcsak a németországi németek, hanem magyarhoni németjeink is képviseltették magukat dr. Léber Lajos személyében. Az alapításukat ünneplő német falvak mellett a református magyarok által lakott Feketehegy szintén most tartotta településének 150 éves fordulóját s amint a külföldi németek, így egyes magyarországi reformátusok is fel akarták keresni a jubiláló magyar falvakat. De amíg a jubiláló németek ünnepségeire csoportosan érkeztek a németországi vendégek és a német követség is képviseltette magát, addig a magyarországi anyaközségek sem a feketehegyi, sem más falvak telepeseit nem látogathatták meg. Pedig nem százascsoportú küldöttségekről volt szó, csupán a kunhegyes! református egyház, amelyből a feketehegyiek kiszakadtak, szándékozott néhány presbitert kiküldeni a régi kapcsolatok felelevenítésére. Kiküldöttek helyett azonban csak táviratot küldhették, hogy „közbejött akadályok“ miatt nem mehetnek.

A jugoszláv kormány radikális egységpártja júniusban országos kongresszust tartott, amelyen a vidéki szervezetek is véglegesen megalakítottak nyilvánították az országos pártot. A kongresszuson megállapították a párt programját és vezetőségét is megválasztották. Elnök Sztojadinovics miniszterelnök lett, alelnökök pedig Rorosec és Spaho miniszterek. A párt programját Sztojadinovics miniszterelnök az alábbiakban fejtette ki: A jugoszláv radikális egységpárt a monarchia és a Karagyorgyevics-dinasztia mellett tart ki, mivel a monarchikus államformának van csupán talaja az egyesült délszláv népek lelkében és csak a dinasztia mellett való kitartás tudja az országot hatalmas, erős állammá kiépíteni. Beismerem, — mondta programbeszédében a miniszterelnök — hogy nagy és súlyos prob-

lénia a horvát kérdés, amelyért azonban sem a párt, sem pedig a kormány nem felelős, mert ezt az átízzott problémát örökségként vette át a diktatúra rendszerétől. A kormány azonban minden lehetőleg megtesz a szerb és a horvát nép közötti kölcsönös bizalom kialakítására, mint olyan szükséges munkára, amely a két testvérnép megbékélésében a legfontosabb. Bizalom és kölcsönös engedékenység nélkül ez a kérdés sohasem lesz megoldható. A pártnak a horvátokkal való megbékélés kérdésében nagy szerepe lehet, mivel soraiban szerbek, szlovének és muzulmánok vannak, végeredményében tehát a lakosság nagyobb része foglal helyet. A párt a széleskörű önkormányzatok létesítésének híve, de a különböző tartományok autonómiáját és a föderációt legélesebben ellenzi. (Itt kétségtelenül a Vajdaság önállósulási mozgalmaira utalt.) Külpolitikai tekintetben a párt, valamint a kormány a békeszerződések sérthetlenségének alapján áll, mert a békét csak a ma fennálló helyzet biztosítja. Egyébként vér és háború nélkül nem lehet határokat megváltoztatni még Afrikában sem, nemhogy Európában.

Az utóbbi hetek során a politikai pártok érdeklődését a községi választások előkészítése foglalja le és az egyesült ellenzék belgrádi szárnya a kormánnyal és a jugoszláv fasizmussal szemben igyekszik egy táborba tömöríteni az ország demokratikus erőit. Egyelőre nem tudni, hogy a csoportosulás milyen elvi alapon jönne létre, valószínűnek látszik azonban, hogy az ellenzéki pártok együttműködése csak a választásokra alakulna meg. A demokratákon és a földműveseken kívül csatlakoznának Stanojevics radikálisai és a Topálovics-féle szociáldemokraták. Macsek horvát pártja megígérte, hogy minden olyan alakulásban, amely a népi erőket demokratikus alapon fogja össze, — részt vesz. Egyébként az első községi választások szeptember 27-én történnek meg a Morava és a Verbász bánáság területén. A dunabánási (Bácska-Bánát-i) választások valószínűen csak november elején kezdődnek meg és most már nem vitás, hogy a régi rendszer nyílt szavazásos módusa szerint. Behmen miniszter szerint ettől függetlenül mindenki szabadon és nyíltan kifejezheti véleményét a községtanácsok megválasztásánál, mert a régi választási módszer ellenére ezúttal sem a fegyver, sem pedig a bot nem juthat szerephez. No, ha valóban a miniszter szavai és ígérete szerint folynak le a választások, mint ilyenek elsők lesznek a jugoszláv politika történetében.

A délszláv lélekben e hangoztatott nyugalom és egyensúly nem látszik igazoltnak, ha a sarajevói dobrovoljac-szövetség zajos zászlószentelési ünnepségére gondolunk, amelyet a király képviselőjének jelenlétében július elején tartottak meg dobrovoljacok, csetnikiek, szokolok és más „vitézi“ szervek részvételével. Az ünnepély után ugyanis a jelen volt szervezetek tagjai tüntetve és zenekari kísérettel vonultak Princip Gavrilo sírjához, ahol gyászünnepség keretében nagy beszédek hangoztak el, közöttük Bozsics Milan próta és szkrpstinai képviselő beszéde is, aki beszédében méltatta Principnek és társainak Nagyjugoszlávia és a jugoszláv eszme kialakulásában való nagy szerepét és ezt követőleg a délszláv eszme győzelmét. A beszédek után a trónörökös-gyilkos sírját megkoszorúzták. Való igaz, hogy amint időben távolodunk a gyászos emlékü sarajevói eseményektől, abban a mértékben kezd kialakulni Jugoszláviában egy, a nyugati ember lelki beállítottságával meg sem érthető különös kultusz, a Princip Gavrilo kultusza. Hovatovább a trónörökös-gyilkos kezd nemzeti hőssé magasztosulni és éppen a napokban járta be a jugoszláv sajtót annak a híre, hogy Princip nagy életművének megörökítésére egy cseh filmvállalat Princip-filmet fog lejátsszatni, amelyben a főhőst egy nagynevű belgrádi szerb színész játssza.

Az 1935/6. évi jugoszláv állami költségvetésről kiadott pénzügyminiszteri kimutatás szerint az elmúlt költségvetési évben Jugoszlávia általános adminisztrációs kiadásai 62707 millió dinárt értek el. E költségvetési előirányzata 7051-5 millió dinár volt, így tehát az előirányzatnak mindössze 88-93 százaléka merült ki; ha azonban hozzászámítjuk a kormányzat 252-9 millió dináros kiegyenlített kötelezettségeit, úgy a költségvetési előirányzatnak 92-51 százalékat merítették ki. Személyi kiadásokra az elmúlt költségvetési évben 3790.8 milliót, míg dologi kiadásokra (a kifizetetlen számlákkal együtt) 3732-9 millió dinárt fordítottak. Az állami bevételek ezzel szemben 6812-8 millió dinárt értek el, az előirányzott 6930-3 milliónak mintegy 98-31 %-át. Az államháztartás e bevételeiben nem foglaltatnak a kincstári javak jövedelmei, mint a bellyei és a topolováci állami birtokok bevételei, úgyszintén az államvasutak által eladott háromhavi vasúti jegy árak sincsenek benne. Ha tehát a kimutatott 6812.8 millió dinár bevételt és a valóban végrehajtott 6270.7 milliónyi kiadást összevetjük, a jugoszláv állami költségvetés 542.1 millió dinár bevételi többlettel zárult az 1935/36. költségvetési évben.

Nem érdektelen éppen ezen a helyen a jugoszláv állami költségvetés bevételi összegei között a legjelentősebb tételt, az állami egyenes adó tételét vizsgálat tárgyává tenni. A jugoszláv pénzügyminisztérium által kiadott hivatalos jelentés szerint e bevételi forrás az állami egyedáru-bevételek (1600· i millió) előtt áll és összege 1860-6 millió dinárt tett ki, az 1935. év folyamán. Nézzük már most, hogy az állami bevételek e legnagyobb összegét mely országrészek adózói fizették be. Az 1860.6 millió dinár állami egyenesadó a következő országrészekből folyt be:

	<i>millió dinár</i>	<i>%</i>
Belgrád város	301·3	16·3
Drávabánság (Szlóvenföld)	261·1	14·0
Dunabánság (Bácska, Bánát, Baranya és Észak-Szerbia egy része)	460·2	24·7
Szávabánság (Horvát-Szlavonország)	430·7	23·1
Drinai bánság	110·1	5·9
Moravai bánság (Ószerbia)	88·5	4·8
Tengermelléki bánság	47·7	2·6
Zeta bánság	47·0	2·5
Vardár bánság	76·4	4·1
Verbász bánság	37·6	2·0
Összesen :	1860·6	100·0

Ezek a számok önmagukért szólnak, ha figyelembe vesszük, hogy a volt magyar területek (Bánát, Bácska és Baranya) a befolyt állami egyenesadónak majdnem az $\frac{1}{4}$ -ét, Horvát-Szlavonországgal együtt pedig majdnem a felét fizették, míg a Szerbia zömét kitevő Morava bánság ebben az adóteherben mindössze 4.8%-kal szerepel. Természetesen ez az aránytalanság az adókulcsok különbözőségéből, de nem utolsósorban abból a szellemből ered, amely minden terhet a kisebbségek anyagi erőire hárít. Kiviláglik ez a közgazgatási felfogás abból is, hogy amíg pl. a magyar és német adózókön könyörtelenül behajtják az adókat és más közterheket, addig, mint a pénzügyminiszter egy újabb rendelete intézkedett, eltörölték a dobrovoljacok, szerb telepesek és más agrárérdekeltek kolonizációs alapból felvett kölcsöneinek 80%-át Délszerbiában és 60%-át a Vajdaságban. Érdekes különben, hogy a kedvezményezettek között is különbséget tett a pénzügyminiszteri rendelet azzal, hogy a szerbiai dobrovoljac-adósok 80%-os, a vajdaságiak pedig 60%-os engedményt kaptak.

Az elbírálás, a megkülönböztetés állampolgár és állampolgár között, sőt (amint a települési jubileumok kiküldötteinnek esete mutatta) nemzetiségek és nemzetiségek között, csak a hatalom egyéni értelmezése szerint történik. Példa ezekre a kirívó megkülönböztetésekre egészen új is akad, az igazságügyminiszterek a napokban kiadott rendelete, amely alapján külföldi állampolgárságú, de végeredményképpen kisebbségi felekezeti egyházi funkcionáriusokat érint. A rendelet szerint, a „felmerült szükség” alapján a legfőbb állami igazgatásról szóló törvény értelmében elrendelték, hogy a külföldi állampolgárságú egyházi alkalmazottaknak az a joga, hogy Jugoszlávia területén egyházi funkciót végezzenek, 1937 május i-ével megszűnik. Az érdekelt egyházi hatóságok gondoskodni kötelesek arról, hogy a szóbanforgó egyházi tisztségek a határidő letelte után jugoszláv állampolgárságú személyekkel töltsenek be. A rendelet szerint e döntés nem vonatkozik a jugoszláv nemzetiségű, de külföldi állampolgárságú egyházi személyekre, sem pedig az orosz menekült papságra, vagy egyházi férfiakra. Egészen nyilvánvaló tehát, hogy a kisebbségi katolikus és protestáns egyházak személyeiről van szó, de nem tudni milyen okokból.

Egyízben már megemlékeztünk e folyóirat hasábjain a jugoszláviai tüdővészhalandóságról és arról a körülményről, hogy ez a kór olyan mértékben szedi áldozatait déli szomszédunknál, hogy éppen arányainál fogva, már-már nemzeti betegségnek mondható. Egy újabb, a jugoszláv tüdővészellenes liga statisztikájának birtokában most még alaposabban módunkban van számot adni e rettenetes betegség pusztításairól a Délen. A tüdővészhalandóság tekintetében Európában Jugoszlávia áll az első helyen. Tüdővészben évente 38—40 ezren halnak meg és ebből 7000 lélek a tizedik életéve előtt. A nyílt tuberkulotikusok száma állandóan 5—600.000 és a betegség különösen a serdületlenek között annyira elterjedt, hogy a kórházak minden harmadik ápolója tüdőveszbeteg. Az ország két legnagyobb városában, Belgrádban és Zágrábban az elemi iskolai növendékeknek 60—70%-a fertőzött. Egyébként Belgrádban a tüdőbetegek 75%-ának nincs külön szobája és az orvosi kezelés alatt állók $\frac{1}{4}$ -ed része másodmagával foglal el egy kórházi ágyat.

Ugyancsak ismételten tesszük szóvá a nagybecskereki Bánáti Magyar Közművelődési Egyesület sorsát, amely egyesületet tudvalévően 1934 áprilisában báni rendelkezésre bezártak. Az egyesület azóta egyízben újjáalakult, alapszabályait azonban a közoktatásügyi miniszter azzal a megokolással nem hagyta jóvá, hogy vezetősége és választmánya politikailag exponált embereket is felvett a soraiba. Ezáltal nincs biztosítva a kultúregyesület politikamentes munkássága és ezért elvetette a miniszter az akkori beterveztést.

Az elutasító közoktatásügyi miniszteri végzés után az egyesület most új vezetőkkel harmadszor is megalakult, olyan személyek bevonásával természetesen, akik életükben politikával nem foglalkoztak. Most azután, amit senki se várt, bekövetkezett a harmadszori elutasítás is, amely az előbbiektől csak annyiban tért el, hogy ezúttal meg sem indokolták, miért nem fejthet ki működést a Bánáti Magyar Közművelődési Egyesület!

EGYETEMI HALLGATÓK OLVASMÁNYAI

HA AZ EGYETEMI HALLGATÓK irodalmi tájékozottságát vizsgáljuk, szükségesnek látszik megemlíteni, milyen készséggel, készséggel jönnek az egyetemre. E folyóirat közelmúlt számaiban olvashattunk a középiskolások olvasmányairól¹; az itt nyert képet fölelevenítve és kiegészítve a két felső osztály olvasmányainak ismeretével, mondhatjuk: a középiskolások minden rend nélkül olvasnak, határozott igény nem vezeti őket. Eredeti, fordított, hazai és külföldi írások közt lényegesen szellemi különbséget nem látunk, jóllehet a külföldi irodalom ismerete a klasszikusokon túlra nem igen terjed. Egyetlen osztályon belül az irodalmi műveltség alakulása minden fokozatát megtaláljuk, a legprimitívebb fajtától a sznobista álorcáig. Az így megmutatkozó ellentétnek van bizonyos egészséges kiegyenlítő ereje; apró baráti és ellenséges csoportok alakulnak, melyek hovatovább egymással versenyeznek a minél szélesebb ismeretért. Eredménye ennek a versengésnek azonban — a vezetés hiánya miatt — csak felületesség és zavar. A vetélkedés pillanatnyi tárgya állandóan változó körből kerül ki, leggyakrabban mégis valami újabb (ritkán legújabb) irodalmi termék. Az iskolai „kötelező olvasmányok” ugyanis nem kötik le hosszasan érdeklődésüket, a tanulás kötelező parancsa egyenesen unttá teszi ezeket és mivel a tanítás egyoldalúsága miatt nem tudnak közelükbe eljutni: nem is lesznek soha személyes élményükké. Az eléjük tárt kész irodalmi értéktételek a régibb irodalmat csak betanult szavak alakjában rögzítik meg bennük. A modern irodalom felé viszont megnyílik a szabad tájékozás lehetősége, s ezért ez nagyobb hatással is van ízlésük és kritikájuk alakulására. Nem lehet meglepő tehát, hogy a középiskolások jelentékeny része izgalommal fordul a baloldalinak nevezett írások felé, s a minőségforradalmat megindító Szabó Dezső hatása alá kerül. A legelső folyóirat, mellyel a középiskolások megismerkednek, a Nyugat, és ez is befolyásolja irodalmi felfogásukat.

Az egyetemre ezzel a múltat nem ismerő és az előzetes kritika nélkül megismert szabadabb gondolatokat minden állásfoglalás nélkül elfogadó irodalmi beállítottsággal jönnek. Itt az eléjük táruló új világ kezdetben lecsökkenti a középiskolai olvasási kedvet és esztendőin keresztül talán egyetlen időszakban sem éri el a régi lendületet, mivel

¹ Fábrián István: Gimnazisták olvasmányai. Magyar Szemle 1936., XXVI. 2.—. L. Ujváry Lajos: A diák olvasmányai. Magyar Szemle XXVIII. 1.

egyéb terhek nehezednek rájuk. S jóllehet tanulmányaik irányításával az irodalommal való kapcsolat szervezesebb és rendszerezettebb fölvetését várhatnák, a vizsgálat alatt elének táruló helyzet közel sem nyújt kielégítő képet. Mert az egyetemi hallgatók igen nagy része előtt az irodalmi haladás a rájuk rótt társadalmi kötelezettségek és a nem kulturális szándékú ifjúsági egyesülések másirányú tervei mellett, kivált a nagytöbbség újabban igen divatos szociológiai érdeklődése miatt, csak másodlagos fontosságú. Látják, hogy a napilapoktól és az ú. n. „irodalmi“ folyóiratoktól a fehérszitalokig mindenütt az aktuális politikai és napi eseményeket teregetik ki, s ez az életszemlélet őket is meghódítja. „Gólya“-koruk ijedt tájékozatlansága hamarosan lekopik róluk; vele együtt a középiskolából magukkal hozott hagyományok is erejüket veszítik. Nem riadnak rá műveltségük hiányos és vázlatos voltára, hanem a kamaszéveket követő szertelen individualizmusukkal a meredező nagy kérdések megoldására igyekeznek felületességgel, hangoskodással és fölényes kézlegyintéssel. A még a középiskolában a jelzett baloldali irodalomból magukba szívott gondolatokkal ezen a nem irodalmi síkon fejlődnek tovább. Az egyetemi hallgatók többsége ebbe, az irodalmi szempontból vizsgálat alá nem vonható, csoportba tartozik. A többség reformer lesz, azonban reformer voltuk nem önmaguk szellemi megreformálásával kezdődik.

Az egyetemi elindulás mutat tehát már olyan mozzanatokat, melyek nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy az egyetemi hallgatók nagy rétege előtt az irodalmi, — teljesebben: a kulturális továbbfejlődés, kapcsolatban egész egyetemi tanulmányi rendünkkel, egyszerűen mellékes kérdés. Legfőképpen pedig azért, mert hiányzik az a szerv, az az egyesülés, mely mintegy a középiskolai önképzőkörök érettebb formájaként az irodalmi, művelődési szervezetet jelentené. S ez teszi érthetővé, hogy a középiskolában annyira jelentős irodalmi műveltség mindenképpen elveszíti kollektív jellegét és az olvasás az intenzívebben olvasók körében is teljesen egyéni mederben folyik tovább. Az irodalmi ismeret fejlesztésére törekvők irodalmi élménye, mivel az egyetemi hallgatók körében nincs olyan közösség, melyben ellenőrizhetnék egymást, sohasem lesz szociális tünet. Következő megállapításainkat ez ok miatt statisztikai adatok, s egynéhány szeminárium belső munkájának megfigyelése alapján mondjuk el. Ugyanezért, amikor az egyetemi hallgatók irodalomkultúrabeli állapotának ismertetéséről esik a szó, csak az általános és közös vonásokat lehet följegyezni és csak az ismertebb írók műveinek útja kísérhető végig. Az egyetemi fakultások kulturális törekvésű hallgatóit vizsgálódásunkban azonban szét kell különítenünk. Az irodalmi érdeklődés és az irodalmi ismeret állapota természetesen más és más körökben. Mert az egyes fakultások hallgatói nemcsak pályaválasztásuk szempontjaiban, de lelkiállapotukban, sőt — ez a lényeges — műveltségi készségükben is lényegesen különböznek egymástól. Először a hivatásuknál fogva „irodalmároknak“, a bölcsészhallgatóknak irodalmi képét vetítjük föl és a többi fakultás hallgatóinál tapasztalható helyzetet ehhez viszonyítjuk. Az ismertetés ilyen módja persze közel sem akarja azt a látszatot kelteni, mintha a bölcsészhallgatók irodalmi műveltsége vitán kívül a legmagasabbrendű volna. Ezt már

csak azért sem lehetne állítani ilyen általános értelemben, mert róluk szólván, szét kell választani a filológusok, historikusok csoportját (hozzájuk esetleg még a matematikusok egy része csatolható) és a többi szakon levőket, akikre nem érvényesíthetők a következő megállapítások. E második csoport jóformán semmit sem olvas és az irodalmi műveltség számukra terra incognita.

Az előbbieket a középiskolai olvasásmód megszokott modorában folytatják olvasásukat és az egyetemre hozott érdeklődésüktől erősen befolyásolva választják ki olvasmányaikat. Legnagyobb többségük kerüli a problémákat, nyugodt, tartalmas olvasmányokat keres és ezért elsősorban a már ismert írók előttük még ismeretlen munkáit olvassák. Sorban előveszik Herczeg Ferenc könyveit, egyiket a másik után. Középiskolás koruk szeretetével Gárdonyitól úgyszólván mindent elolvasnak. Érdeemes megjegyezni, hogy viszont a régebben olyannyira kedvelt Mikszáthot egyetemi hallgató alig veszi a kezébe; véleményük szerint már eléggé ismerik. Még Szabó Dezsőnek, a középiskolai két utolsó osztály legnagyobb hatású írójának könyveit sem forgatják a régi lelkesedéssel. Mint új ismerősök csatlakoznak a fenti csoporthoz: Csathó Kálmán, Erdős René, távolabbról: Surányi, Gulácsy Irén, Berend Miklósné és egy bizonyos szentimentális időszakban Komáromi János hangulatos regényei. Kevesebb állandósággal Ambrus Zoltán és Tormay Cecil írásai. Elsősorban tehát azokat a könyveket forgatják, melyekben a közelmúlt társadalmi kérdései és élete terülnek szét. Az úri társadalom problematikája fogja meg a hallgatók nagy többségét, legalább is az egyetemi évek elején, s ennek az irodalomnak a szemlélete lesz az ő irodalmi szemléletük, ami, ha mással nem is, de vésszes egyoldalúsággal akadályozza meg irodalmi ismeretük teljesebb és objektivebb kialakulását. Jelzett „baloldali“ érdeklődésük ugyan más egyéniségű írók felé is fordítja őket, de pl. Móricz Zsigmond leplezetlen vérmérséklete, mint az eddig ismeretlen másik világ jelentkezése, első megbotránkoztatójuk és Móricz minden nagy olvasott volta ellenére sem népszerű az egyetemi hallgatók körében. Míg a szerelmi részletekben hasonlóan nyílt Zilahy Lajost szeretik, mert regénytémái és alakjai közel rokonok a megszokottan zavartalanul élvezett Herczeg Ferenc-féle világgal. E megszokottságuk miatt idegen tőlük őszinte szeretetük mellett Móra Ferenc is, még inkább pl. Harásny! Kálmán, akinek Kristálynézőkje egy legkülönfélébb szakos hallgatókból álló társaság előtt csak meg nem értett fantasztikus regény maradt.

Ezek az ellentétes hangú írások alig zavarják meg őket és, ha fölvetjük a kérdést, hogy milyen irodalomtudatosító folyamat játszódik le az említett olvasók lelkében, akkor nagyon egyszerűen csak annyi mondható: alig valami. A tájékozatlanság érzése nem indítja meg bennük a rendszerbe foglalásra, a megértésre, a gondolatok és az eléjük táruló társadalmi kép kritikájára való törekvést. A középiskolai szobortisztelő irodalomszemlélet sem melegszik föl az újabb olvasmányok ismerete által. Ez teszi érthetővé, hogy értékelésüket egyfelől a közöny (az újabban megismert könyvekkel szemben), másfelől a megokolatlan lelkesedés fejezi ki. De még lelkesedésük mellett is, az

írókról nem a saját, akár elfogult véleményük szerint beszélnek, hanem csak a kézikönyvek és az elszórt ismertetések mondatait ismétlik, mivel legnagyobb részük önállóan gondolkozni nem is mer. Így érthető, hogy lelkükben nem él a többre vágyás, a világosan látás nosztalgája, az irodalmi kultúra termékeny melegágya.

Az egyetemi hallgatóság olvasó tagjai körében az irodalmi ismeret állaga a jelzett mozdulatlan könyvtömeg. Legnagyobb részüket az irodalom továbbfejlődése nem érdekli s ezért minden újabb irodalmi jelenség közönyös előttük. Van ugyan egy típus, amely a divatos, új regényeket forgatja, de ez az irodalomban csak időtöltő eszközt keres és az irodalmi igényesség legprimitívebb megnyilvánulásaként olvassa, ami elébe kerül. A problémát, az analízist, egy-egy új világkép fől-vázolását unalmasnak találja, viszont Pitigrilli, Ursula Parrot, a két-pengős regények legállandóbb olvasmányai, éppúgy, mint a hazai bereklámozott regények Harsányi Zsolt kötetivel az élen. Ez a típusú olvasó elszakad minden teljesebb igényű irodalmi látástól és gyökér-telenségével szinte egészségtelen képet mutat. Az ilyen felfogásból általános társadalmi jelenség származik, de szerencsére az egyetemi hallgatók között aránylag kevesen vannak, akik ez egészségtelen iro-dalmi felfogásukat a társadalomba is kivetítik.

Láthatjuk: az egyetemi hallgatók többsége nem él sem a jelen, sem a közelmúlt irodalmának logikus rend szerinti ismeretében. Az olvasás rapszódikus volta csak esetlegesen ébreszt gondolatokat bennük. Az irodalom egységes szemléletére nem törekszenek. Pedig megállni a társadalom egyetlen osztályával foglalkozó irodalom szemlélésénél, vagy szakítva mindezzel, a mostani napok aszfaltregényeinek és divatos könyveinek mozi igényű olvasásánál, ez elfogadhatatlan állapot. Úgyhogy ez az „élvező“ csoport feltétlen irányításra szorul, irodalmi érdeklődése csak akkor lesz kielégítő, ha a fejlődés gondolatának szemmeltartásával erősödik meg.

BIZONYOS azonban, hogy van nyoma egy kis rétegnél az egészséges irodalomszemlélet alakulásának is. Ennek első jele a rendszeres olvasás. A komolyabb irodalmi érdeklődésű hallgatók a már fölemlített regé-nyeken túljutva azokat olvassák intenzívebben, amelyeket a többiek csak futólagosan vesznek a kezükbe. Állandóbb olvasmányaik Földi, Márai, Körmenyi regényei, különösebben az erdélyi írók írásai, közöt-tük a legtöbbre értékelt Tamási Áron, Nyíró József és a tanulmányíró Makkai Sándor könyvei (Makkai regényeit nagyon ellentétesen ítélik meg). Olvasmányaikon keresztül az irodalompolitikai kérdésekhez is igyekeznek hozzá férni. Az olvasottakat megbeszélik, a kérdéseket megvitatják. Kétségtelen jele ez a magasabb irodalmi kultúrára törek-vésnek. Ők az egyetlen kollektívumot alkotók, jóllehet három-négy embernél több nem tartozik egy-egy társaságba. Beszélgetésük legfőbb anyagát Babits, a Nyugatosok (Kosztolányi, Illyés Gyula stb.) és a legutóbbi idők vezérének, Németh Lászlónak elvei és írásai szolgál-tatják. A „Nyugat“ előttük — legalább is kezdetben — a haladás szimbóluma. Még nem is régen egyetemi hallgatóink véleményének kialakítására igen nagy hatással volt. Újabban érdeklődésük mind-

inkább a modernebb folyóiratok felé fordul (Válasz, Tanú stb.). Az ezek által felvetett kérdések gondolkozásukat erősen befolyásolják. A legutóbbi idők alkotásait a múlt irodalmától radikálisan elkülönítik, s szemléletükben a most alakuló irodalom elfogultan szubjektív értékjelzést kap. Ítéleteik és kijelentéseik fölényes színűek, a múlt felé mosolyt, a jelen felé túlzott sokra-tartást tartalmaznak. A jelen egy-könyvű írói sokkal „szenzációsabbak“, mint elődeik (elsorolni nem érdemes az egyes neveket, mert csak rövid időre emlegetik őket). A legjobb kritikákat szerintük a „jólmegmondta“ kritikusok írják, míg a múltat a legmodernebb irodalomtörténész, Szerb Antal mutatja be a leghívebben. Ha ezt a harcias szellem szeretetét tovább nyomozzuk, Babits Mihály szemléletéhez jutunk vissza. Az ő pesszimizmusának téves felfogásával az egyetemi hallgatók most bemutatott csoportja hajlandó minden öröklött jelenséget sötétebb színben látni. Az Akadémia és az irodalmi társaságok működését elveikkel ellenes magatartásúnak mondják és ebből érthetően, a maguk helyzetének megítélésében is hajlamosak forradalmibb kijelentésekre. Még erősebb Németh László hatása, akinek új elméleteit vakon elfogadják. Az új humanizmus jelszavassága az ő jelszavuk is, merész elgondolású tervei az ő programjuk pontjai is. Nem egy esetben elveszítik a helyes tájékozódást belső életük és tanulmányaik kárára, s az irodalmi radikalizmus és a politikával telített irodalom szószólói lesznek. Látásuk hézagossága, megítéléseik egyoldalúsága, minden örvendetes életerejük mellett, eszmecseréjüket ellentmondásokkal és meg nem értékekkel tarkítja, vagyis a fentebb említett nyugalmi csoporttal szemben ők az ellenkező hibába esnek: túlságosan előre irányzott tekintetük miatt a jelen realizmusáról feledkeznek meg. S ezért az ő körükben sem találunk megnyugtató helyzetet.

AZ EDDIG VÁZOLT képek az újabb és legújabb magyar irodalom ismeretét mutatták be. A megállapítások a közölt formában elsősorban a bölcsészhallgatókra érvényesek. Ehhez viszonyítva, az egyetem két másik világi kara hallgatóinál található irodalmi kép részben kevesebbet, részben talán többet mutat. Az orvostanhallgatók, a középiskolások legkultúraltabb rétege, műveltségük ellenére a legkevésbé haladnak tovább. Olvasásuk, érdeklődésük egészen más irányú fejlődése miatt, igen rendszertelen formát vesz föl. Tájékozottságuk elveszíti közvetlenségét és emiatt szelekció és értékkülönbség nélkül olvasnak. A bölcsészekkel kapcsolatban jellemzett két típustól eltérően az orvostanhallgatók között úgyszólván semmiféle irodalomszemléletet nem látunk kialakulni. Az irodalom előttük csak szórakozást nyújtó eszköz és, bár sokat olvasnak az említett kategóriák mindegyikéből, az olvasáson túlra nem igen jutnak. Az irodalom számukra mint szellemi érték nem jelentős, tudatos hatást nem is tesz. Mindent elolvasnak, ami kezük ügyébe esik. Az aktivitásnak legkisebb fokát: a könyvért menést, válogatást csak elenyészően csekélyszámú medikusnál ellenőrizhetjük, mivel a könyvtárak látogatásának hozzávetőleges számszerűsége az orvostanhallgatókra kedvezőtlen, negatív adatot ad. Az Egyetemi Könyvtárt (és most nem a szakirodalomra tekintünk) bölcsész és jogász

használja túlnyomó többségben. Orvostanhallgató a szépirodalmi művek kikölcsönzői között alig található. A Fővárosi Könyvtár budapesti fiókkölcsönzőiben (évi 1 pengő tagdíj ellenében!) az egyetemi hallgatók a tagok létszámának 10%-át sem teszik ki (az egyetemi hallgatóknak mintegy tizedrésze tag), ennek felét bölcsész, a megmaradt részt $\frac{2}{3}$ — $\frac{1}{3}$, arányban jogász és medikus alkotja.¹ E pár adat szomorú biztossággal mutatja az intenzívebben olvasó hallgatók elenyészően csekély számát, de az orvostanhallgatókra még súlyosabb, mivel alapján még száz könyvtárlátogató medikust sem lehet kimutatni.

A joghallgatóknál más a helyzet. A jogász a vizsgált szempontból a kulturált orvostanhallgató és a nagy részében másodlagos tehetségű bölcsész között áll. Műveltségük széles alapú, bár fölületes, viszont a legmozgékonyabb percepció képességük nekik van. Mindazt ismerik és olvassák, amit a bölcsészekkel kapcsolatban fölemlítettünk, de érdeklődésük erőteljesebben nyilvánul meg. Nem a költészetet, az irodalmat önmagáért, keresik mint tanárjelölt kollégáik, hanem a gondolatokat, elveket közlő írásokat, amelyekből hasznuk származhatik, amelyekből megismerhetik a szociális, társadalmi stb. kérdéseket. Az ilyen szempontú könyvek ezért leginkább az ő kezükben láthatók (Kassák, Kodolányi). Ez a megfogalmazható és politikai érdeklődésükkel magyarázható szempont, ha töredéke is csak a helyes irodalmi szemléletnek és ha abszolút mértékkel mérve vitatható is, mégis méltánylandó eredmény, az orvosok szempontnélküliségével és a bölcsészek félénk tapogatózásával, vagy alaptalan harciasságával szemben.

Még egy területen illeti elsőbbség a jogászok komoly rétegét. (A joghallgatók nagyon jelentékeny mezei hadára sem a fenti, sem a következő megállapítások nem vonatkoztathatók.) A külföldi irodalom ismerete körükben a legegységesebb. Él bennük az „inkább eredetiből” kultúrigénye és pl. az Egyetemi Könyvtár idegen nyelvű regényeinek legnagyobb részét ők kölcsönzik ki. A többi fakultás hallgatóiban közel sincs meg a külföldi irodalom iránt ilyen élénk vágy. Az egyetemi hallgatók átlaga nem látja a külföldi írásoknak nagy kultúrközvetítő jelentőségét és még nyelvtudása mellett is megelégszik a fordított könyvek nyújtotta ismeret teljességgel. A hallgatók többségében nem él annak a fölismerése, hogy a fordításban elérhető regények nem közölnek mindig időszerű problémát, s jórészükben csak a hazai szóra-koztató célra nem elegendő termékek kiegészítésére szolgálnak. Nem fedezik föl, hogy a sznobista póztól mentes külföldi irodalomtisztelet a hazai irodalom igényben megnyilatkozó erősítését is szolgálja. És nem jutnak el addig, hogy az európai látókör a hazai érték emberibb megbecsülését eredményezi. Bizony még a bölcsészek is az eredeti nyelvű irodalomhoz csak szakjuk irányában jutnak el és ennek következtében: a német-szakos nem ismeri a francia irodalmat és viszont. A fordítások, hiába, nem tudnak segíteni a helyzeten.

A német irodalom behatóbb ismeretét az általánosan ismert nagy nevek határolják. Elsősorban Thomas Mann, Wassermann művei a

¹ A Fővárosi Könyvtár évkönyve. 1934.

leggyakrabban forgatónak. Míg Heinrich Mann, A. Zweig (a Grisát nem számítva), közel sem jelentőségük arányában olvasottak. Werfel és Stephan Zweig igazi megértői sincsenek sokkal többen, bár könyveiknek népszerűsége első sorba állítható. A névsort egypár divatosan föltűnt író be is fejezi, mint Fallada, Kästner stb., míg a fordítások által figyelmet nem keltett irodalom merőben ismeretlen marad.

A francia irodalom népszerűbb, mint a német. Ezt a fordítások nagyobb száma és a könyveknek, a németekkel szemben inkább művészi jellege magyarázza; a franciák általános emberi fejtegetései, különösen az utóbbi időben, nagyon kedveltek. A kiadók a közönség kívánsága szerint elég egységes rendben hoznak francia regényeket és ennek tulajdoníthatólag az egyetemi hallgatók előtt a legújabb francia irodalmat Mauriac, Gide, Maurois, Malraux elég széles körben képviseli. Természetesen, Prévost, Benoit és a „könnyűek“ sem hiányoznak. A régiebb irodalomból egyedül Anatole France és Flaubert a gyakrabban forgatott, míg pl. Zola, Balzac letűnőben van, amint a közelmúlt legnépszerűbb francia írójának, Romáin Rollandnak is egyre kevesebb híve akad. Ezenkívül azok, akiket magyarul nem lehet megismerni, vagy legalább is kevésbé (pl. Proust), már legfeljebb csak nevük szerint ismerősek.

Azonban ez a népszerű irodalom sem váltja ki teljes hatását az egyetemi hallgatók között. A könyvek lélektani és művészi értékét, még ha meg is érzik, tudatossá nem tudják tenni. Ezen a területen, a francia irodalommal szemjben mutatkozik meg legjobban irodalmi alapismereteik hiánya. Itt, ahol nem a tartalom, a mese a hangsúlyozott, hanem a rajta keresztül megnyilatkozó művészi cél, itt világlik ki, hogy az egyetemi hallgató lelkében nincs meg az a filozófiai-esztétikai-irodalmi műveltségi alap, melyet pedig rendszeres olvasással elsajátíthatott volna.

Az angol irodalmat, a fordítások legújabb termékeit leszámítva, ismeretlenség burkolja be a hallgatók előtt. A világháború utáni sajátosságán konzervatív angol irodalom főképviselei: Galsworthy, Huxley, Maugham, jobbra csak neveikkel ismertek (még inkább a szüntelen emlegetett Joyce). A Forsyte Saga sorozatba ugyan belekezdnek, de végére nem sókan jutnak. Huxley magyar fordításai nagyon pongyolán képviselik az angol eredetit, így róla mindenben megbízható kép nem is alkotható. Wells nagyszámú és olcsó fordítása ellenére sem nagyon népszerű, a többi angol író még idegenebb tőlük. Olvasnak ugyan Conradtól, Chestertontól, Benett-től, de irodalmi ismeret-tartalmuknak csak határán rögződnek ezek a könyvek. (A különtségével kitűnő Lawrence ellenben népszerűbb.) Az angol irodalom idegenszerűségét nem igen lehet enyhíteni, az angol életforma tőlünk különböző voltát nem lehet teljesen hatáskülivé tenni. Ez magyarázza pl. hogy Shaw minden lefordítottága mellett sem kedvelt. Az angol regényirodalom a vázoltnál teljesebb ismeretére azonban mégis csak szükség volna.

Érdekes viszont, hogy az amerikai irodalom közelebb áll hozzájuk. Sinclair Lewis, a néhány évvel ezelőtt nagyon sokat emlegetett Dreiserrel együtt, egy-egy átfutó név kíséretében (akik közül, különösen a

jogászok kezében állandóbb szocialista Upton Sinclair emelkedik ki), népszerűvé teszi előttük az amerikai irodalmat, s szívesen olvassák a könyveket. A többi nemzet irodalma csak egy név megrögződésében kerül eléjük. Így ismerik és általánosan olvassák Reymont, Hamsun, Lagerlöf, Pirandello, Papini, Undset, stb. könyveit, anélkül azonban, hogy azok az író személyénél többet jelentenének számukra.

A fenti névsor az elsorolt adatok alapján talán minden megjegyzés ellenére kielégítőnek lenne mondható, ha az említettek teljessége az egyes hallgatókban élne. Azonban sem e teljességet, sem pedig — ismét csak — a további ismeretek felé irányuló szándékokat nem tapasztalhatjuk az egyetemi hallgatókban. A nyelvi akadállynál sokkal súlyosabb oka van ennek. Említettük, egy pár odavetett mondatrészletben, hogy az irodalommal élő egyetemi hallgatók többsége a hazai, háború előtti légkörből táplálkozó regények társadalmának szemléleténél állapodik meg. Ez a szemlélet egykedvű, csak felületet látó szempontokat épít ki bennük, s mivel elzárja érdeklődésüket az újabb, felfogásukkal szembenálló, frissebb jelenségek elől, érthető, hogy az említettek Pató Pál attitűdjével nézik az áramló kultúréletet. A jövő tanárok, orvosok, jogászok irodalmi műveltségéről van szó, s az ő érdekükben, a jövő társadalmá elitjének érdekében lenne szükség szerves egyetemi irányításra. A szak-szemináriumok a vizsgaelőkészítésen kívül az irodalmi irányítás feladatát is elvégezhetnék, a külföldi irodalom rendszeres, kultúrát építő ismeretét intézményesen terjeszthetnék. Mert enélkül az említett nagy réteg mindenkor meg nem értéssel fogja nézni az új törekvéseket és a vázolt irodalmi levegőben élve egyéb műveltségi területek megragadására sem kap soha ösztönzést. Filozófiai és esztétikai műveltsége csak a mélyebb problémákat elemző irodalom ismerete nyomán indulhat el és erre nem mellőzhető terület a külföldi irodalom sem.

AZ EDDIGI megállapításokban a modem irodalomra vonatkozó tapasztalatokat és az egyetemi hallgatók irodalmi ismeretének pozitív oldalát tártuk föl. Azt néztük, mit olvasnak a hallgatók nagy átlagban? Most annak elsorolása következik: mit nem olvasnak? A régi irodalom ismeretének fölvetett kérdésére egészen vigasztalan feleletet kapunk. Kiviláglik: az egyetemi hallgatók súlyos többségében a fejlődés gondolatának már említett hiánya mellett a történeti érzék és a történeti beállítottság minimumát sem találhatjuk meg. Az elmúlt korok irodalma nem ébreszt érdeklődést bennük. Az ú. n. klasszikusokat nem olvassák, mivel megelégszenek a középiskolai éveik alatt szerzett anyaggal és benyomásokkal. Jósika, Jókai, Eötvös, Kemény megmerevített alakjai irodalmi szemléletüknek, s nincs az a jótékony, akár szellem-történeti erő, mely élővé varázsolhatná őket. Hozzájuk hasonlóan a külföldi írók közül is csak az újabb írók műveit olvassák és aki nem lett részese egyetemi éve előtt pl. a Klasszikus Regénytárból kiszüremlő tájékozottságnak, egyetemi hallgató korában már restelli műveltségét kiegészíteni. Általános hit közöttük (a művelt nagyközönség hite is), hogy a régi idők írója és még az elmúlt század utolsó évtizedeinek irodalma is idejét múlta s legfeljebb mint kordokumentum, irodalom-

történeti szempontból lehet érdekes. A bennük megnyilatkozó emberi vágyakat, kifejezéskereséseket, formatörekvéseket nem a modern ember analóg megnyilatkozásai elődjeinek nézik. Ezen állapot egyik magyarázóját már említettük a középiskolai irodalomtanítás hiányos módjában. Részletesebb megokolása másirányú fejtegetést kívánna; mindenestre sajnálatos körülmény, hogy a hallgatóknak ilyen fogyatékos a történeti érzékük. Ez minden irodalmi hiányosságuk fő okozója. Történeti beállítottság nélkül sem a továbbhaladás, sem a ma termékeinek fejlődési szemszögből való megértése (tehát objektív kritikája) nem lehetséges, még kevésbé a múlt irodalmának élő szeretető.

A mélyebb és történetileg megalapozott irodalmi szemlélet hiánya mellett már nem is tűnődhetünk az egyetemi hallgatókban élő verskultúra kezdetleges fokán. A vers szeretete csak egységes és mély irodalmi ismereten épülhet föl. Éppen az a két követelmény ez, melynek hiányát igen érzékenyen panaszoltuk. Még leginkább a bölcsészek kezében fordulnak meg verskötetek, de az értésnek és érzésnek csak tompa csillogása mellett. A többségben azonban itt is a legridegebb közöny nyilvánul meg a verssel szemben. Verset esetleg kényszerűségből átfutnak, de pl. még Petőfi költeményeit is csak annyiban olvassák, amennyiben a kezükben megforduló könyvek idézetei között Petőfi-strófák akadnak. Akárhány magyar szakos tanárjelölt a középiskolában könyv nélkül megtanult és még emlékezetében zsongó verssorok egyedüli ismeretével megy vizsgáira. Arany János hasonlóan a középiskolai értékítéletek és ismeretek alapján él lelkükben, fölfedezésére, a maguk verejtékes élményévé tevésére nem indulnak el. Sem Aranyéra, sem a többi, rá gondolásban tisztelt, de lelki mivoltában ismeretlen „klasszikus.”-éra. Néha-néha a mindenki számára kötelező irodalmi kollégiumok egyes óráin, vagy az újdonság ízével ható folyóiratcikkek hatása alatt el fogja őket a rajongás, csodálkozó arccal lapozgatnak az előadó professzorral, vagy a fölfedező cikkíróval a verskötetekben, de amint elhangzik a szó, vagy véget ér a betűsor, kíváncsiságuk a régi idegenségbe zuhan. Adyt csak a legfrissebben fölkerült korosztály ismeri tüzetesebben, bennük még élnek a középiskolában kipirult arccal olvasott sorok, de ez is hunyt tűz már, szemléletre indító lobogássá aligha válik. A későbbi években ők is bele hullnak majd a verssel szemben a közönybe. S ez a közöny nemcsak a klasszikusokra vonatkozik, hanem a modemekre is. Nem nagyon sokan ismerik Reményik, Áprily, Mécs verseit, semmivel sem többen Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, az egy lélekzettel régebbi nemzedék költeményes köteteit. A legújabb poéták neve elég gyakran fölhangzik (különösen a poéta-inasok beszélgetésében), de csak aszerint amint a pillanatnyi aktualitás felszínre hozza verseiket.

A verskultúra ilyen szegényes ábráját a teljesség kedvéért sorakoztattuk föl. Az irodalmi műveltség e részének lendületét csak többi területének megerősödése után várhatjuk, s ezért most nem is szükséges továbbfűzni a szavakat.

Az elmondottak összegezése a következőképpen hangzik. Az egyetemi hallgatók túlnyomó nagy része az irodalomra csak mint mellékes és esetleges szórakoztató eszközre tekint. Az állandóbban olvasók

körében sem él egységes irodalmi ismeret s nem él irodalmi kultúrájuk fejlesztésének vágya sem. Nem törekszenek az irodalom egységes, történeti és világirodalmi perspektívájú szemléletére. Rapszodikus olvasásmódjuk nem indíthatja meg irodalmi kontemplációjukat és ez a tény egészében megakadályozza az irodalmi műveltség határozott szempontokon építő alakulását. Csupa negatív mondat. £ negatívumok megváltoztatására minden módot fel kell használni, mert a jövőendő szellemi felső tízezer, a vezető elit kultúrképének alakulásáról csak akkor beszélhetünk, ha e hiányok megszűnése után az irodalmi műveltség kifejtheti építő erejét.

KENYERES IMRE

MAGYAR SZEMLE

1936 NOVEMBER

XXVIII. KÖTET 3. (111.) SZÁM

A LENGYEL-CSEHSZLOVÁK VISZONY

A CSEHSZLOVÁK-LENGYEL VISZONY az utóbbi hónapokban nem javult és nem rosszabbodott s ha a lengyel-csehszlovák diplomáciai közeledés előfeltételei Rydz-Smigly lengyel fővezér párizsi utazásával s az újabb francia-lengyel közeledéssel adva is vannak, igazi kibékülésre csak akkor kerülhet sor a két nemzet között, ha a belső okokat, az ellentét gyökereit sikerül kiküszöbölni. Ez azonban nem könnyű dolog. Az elválasztó tényezők lényegesebbek, semhogy átmeneti diplomáciai megegyezésekkel el-tüntethetők volnának. Prágában általában négy főcsoportra osztják a lengyel-csehszlovák ellentétek okait. Az első csoport a tescheni probléma komplexuma, a másik a cseh és a lengyel nép lelki, gondolkozás^ temperamentumbeli, kulturális és gazdasági különbsége, a harmadik Prága oroszbarát politikája, a negyedik az a szláv missziós tudat, ami a lengyeleket áthatja és a csehekkel gyakran szembeállítja. Míg az utóbbi két elválasztó tényezőt átmenetinek tarthatjuk, az első kettő olyan valóság, amivel évtizedekre számolni kell.

Politikailag a legsúlyosabb probléma a tescheni ellentét, az egyetlen egyébként, amely — hogy úgy mondjuk — földrajzi realitás. De mielőtt elemzésébe bocsátkoznánk, utalnunk kell a másik nagy elválasztó tényezőre, a két nemzet gondolkodásbeli különbségére, mert a tescheni probléma csak ennek keretébe illesztve válik nagy és veszélyes középeurópai kérdéssé. A csehek és a lengyelek a régi Ausztriában sem szerették egymást s néha a két irodalomban is ére-zük a feszültséget, amely a két szláv nép között megnyilvánult. A cse-hekert ingerelte és nyugtalanította a megértő viszony, amely a galíciai lengyelek és Bécs között uralkodott, mert saját nemzeti politikájuk gyengítését látták benne, a lengyeleket elidegenítette Prágától a csehek vonzalma Szentpétervár felé, mert a lengyelek főellenségüket örökké az oroszban látták és nem szerették azokat, akik a cárral tartottak. Elvitathatatlan, hogy a bécsi kormány a lengyeleket részesítette előny-ben a csehekkel szemben, s nem bánta, ha az ellentétek nőttek a két szláv testvér között. A lengyelek és a csehek személyes érintkezése sem segítette elő a megértést, mert a világ ritkán látott ellentétesebb természetet, mint a lengyel és a cseh, s az ellentétet növelte, hogy a két különböző formájú ember tulajdonképpen szláv testvér volt, akinek a helye egymás mellett lett volna. A másfajta természet minden alkalommal kirobbant, valahányszor közös szláv ügyek kerültek szóba.

A lengyel arisztokratikus velleitású nép, amely ideáljait a közelmúlt vitézi korszakából merítette. Meggyőződése szerint a szabadságot és a nemzet nagyságát csak karddal, a csatateren lehet kivívni, s a lengyel rabság történetét csupa felkelés, forradalom, hősie, gyakran meggondolatlan lendület tarkítja. A lengyel szabadság sokáig egyet jelentett a lengyel nemesség sorsával és materiális érvényesülésével, a felszabadítási törekvések élén ennélfogva a kiterjedt nemesség marsolt, ő volt a legszívósabb és a legelkeseredettebb, az elnyomók legnagyobb ellensége, nem csoda, ha a lengyelek vezérlő társadalma mindvégig e kifinomult kiváltságos osztály szokásai, gondolkozásmódja és hibái szerint fejlődött. A cseh társadalom ezzel szemben az alsóbb népi rétegekből eredt. A cseh népet kiváltságos osztályai a tizenhetedik században elhagyták s egy új cseh nemesség a barokk világban már nem fejlődhetett ki a lengyelekhez hasonló szélességben. A csehek a szabadságot sohasem karddal akarták kivívni, sohasem lázadtak fel és sohasem voltak szilajon ellenállók: ők a csendes szervezkedésben, a földi javak szaporításában, a látszólagos alkalmazkodásban, de a belső kitartásban és felkészülésben látták az utat a nemzeti kibontakozás felé, szerényen visszahúzódzkodtak a nagyvilági élettől és békésen kereskedtek. A lengyel így lett katonanép s megszokta, hogy elhitt, de realizálhatatlan eszményképek lelkesíték, a cseh viszont csaknem úgy rendezkedett be, mint a diaszpórában élő zsidóság, amely alkalmazkodása ellenére belsejében évszázadokra megőrizte eredeti formáját. A szilaj, délibábokért hevülő, harcra kész, patetikus lengyel nem juthatott el a kalmárszemlé, az erőszakról irtózó, a formákat nem igen becsülő, gyűjtő és rideg cseh lélek közelébe; a gyermekesen nyílt, közlékeny s a gyűjtés fogalmát nem ismerő lengyel ember sem a zárkózott, gyanakvó, pénzdolgokban erőszakos cseh emberhez. A cseh lefelé kereste ideáljait, a családban, a népben, a szociálisizű kollektív megszervezkedésben, a lengyel felfelé a nagyságban, a nemzeti génusz kiterjesztésében, a pátozban, az egyik élni akart népéért, de meggondolatlanul meghalni nem, a másik szívesen meghalt nemzeti ideáljaiért, de életét nem tudta beilleszteni céljai szolgálatába. Az egyik az arisztokratikus egyénieskedés híve lett, a másik a demokratikus egyformaságé. A különbség ellenére a két nép évtizedekig tulajdonképpen közös sorsban élt, ahol állandóan közös problémák foglalkoztatták: a szláv problémák az elnyomatásban; nem csoda, ha az ellentétes természet minduntalan kiütközött a közös problémák megoldási módjainak megvitatásánál és megítélésénél. A testvérek elidegenedtek egymástól.

Így találta őket 1918, a nagy év, amely meghozta a két szomszéd számára az önállóságot. Ne kutassuk, melyik elv, a vitézkedő lengyel, vagy a szervezkedő cseh jelentett többet az eredmény előkészítésénél, bizonyára mind a kettő egyformán hatott a maga módján. A két állam megszületett, itt volt egymás mellett s úgy fejlődött, ahogy az uralkodó nemzet természete itt is, ott is meghatározta. Ebben az időben robbant be az egymást nehezen értő testvérek közé a reális ellentét, az első elválasztó politikai probléma, a tescheni kérdés, amely már a béketárgyalások idején felkavarta és felnagyította a lengyelek és a csehek kölcsönös animozitását.

A TESCHENI TERÜLET a régi osztrák Szilézia része. A vitás föld körülbelül 2000 négyzetkilométer kiterjedésű s a nyugati Beszkidék és a sziléziai síkság között fekszik, de kicsinysege ellenére igen fontos, mert szénben rendkívül gazdag. A középkorban Teschen szabad hercegség volt s a lengyel Piastok uralkodtak benne, de 1348 és 1355 óta bizonyos jogi kapcsolatban állt a cseh királysággal, míg 1653-ban a Habsburg-család birtokába került. A hercegség lakossága szláv eredetű, de hogy milyen szláv, nehéz megállapítani.¹ A szlávok nemzeti ébredése után, a múlt század második felében a csehek és a lengyelek egyforma hévvel vetették magukat az őslakosok megnyerésére: a csehek kultúrában és szervezésben adtak többet, a lengyelek számbelileg győztek s a galíciai lengyel munkások beszivárgásával nyelvileg túlsúlyba kerültek a területen. A világháború végén a csehek és a lengyelek nem tudtak megegyezni abban, hogy a Teschen város körüli vidék melyik új államhoz tartozzék s ezért az államfordulatkor, 1918 november 5-én ideiglenesen elhatározták, hogy a vitás területet ketté osztják: Frydekot a csehek kapták, Bilskot és a szűkebb értelemben vett Teschent a lengyelek, míg Freistadt területét ugyancsak felosztották, azaz a két nemzeti tanács megegyezése alapján a mai csehszlovák Teschen-vidék nagy része tulajdonképpen a lengyeleké lett. A demarkációs vonal nem sokáig állt fenn: a lengyelek választásokat írtak ki egész Teschen területére, mire a cseh csapatok 1919 január végén, amikor a lengyelek másutt voltak elfoglalva, meglepetésszerűen a Visztuláig megszállották Teschen lengyel kézen levő részét, s ha a nagykövetek tanácsa nem lép közbe, a puccs nyomán lengyel-cseh háború tör ki. Ekkor keletkezett a két fiatal állam között a súlyos és orvosolhatatlan ellentét, amelyet a sorozatos látszólagos kibékülések sem tudtak eltüntetni. A tárgyalások már 1919 februárjában megindultak, de az 1919 szeptember 27-re tervezett tescheni népszámlálást egyik fél sem volt hajlandó megvalósítani. A nagykövetek tanácsa a Spa-i konferencia javaslatára végre 1920 július 28-án döntött a tescheni kérdésben, míg a többi kisebb vitás ügyben csak 1923-ban hozott ítéletet. A tanács döntése a cseheknek volt kedvező, mert az 1918-as megegyezéssel ellentétben annak a területnek nagy részét, amit a csehek 1919 elején erőszakkal megszálltak, Csehszlovákiának juttatta s magát Teschen városát is két részre osztotta az Olza folyó segítségével. Ezt a sérelmet a lengyelek sohasem felejtik el, hiszen a Csehszlovákiának adott új területen túlnyomóan lengyelek laktak. Azonkívül a terület gazdaságilag is rengeteget jelentett. Az évek során pedig növelte az ellentétet, hogy Varsó meggyőződése szerint a csehek igazságtalanul bánnak a kezükbe került lengyel kisebbséggel.⁸

A csehszlovákok szerint a tescheni földön 80.000, a lengyelek szerint 250.000 lengyel lakik. Honnan e nagy különbség a számításban? Az inkább csehszlovák párti Tapic a csehszlovák népszámlálások alapján kiszámítja, hogy Teschen vidékén körülbelül 150.000

¹ Lásd: V. Tapic: *Le Pays de Teschen*, Paris, 1936. 18.1.

² A tescheni kérdést két új külföldi mű ismerteti részletesen. A csehpárti V. Tapic említett műve (*Le Pays de Teschen*, Paris 1936) és a lengyelpárti Kurt Witt: *Die Teschener Frage*, Berlin, 1935 (Volk u. Reich Verlag).

olyan ember él, akire a lengyelek igényt tarthatnak. Az 1921-es csehszlovák népszámlálás külön nemzetiségként kezeli a nyelvileg a lengyelek és a csehek között álló tescheni szláv őslakókat, a „Slonzákokat“ („sziléziaiak“), akik előbb mindig lengyeleknek vallották magukat, mint az 1910-es, pártossággal ezen a vidéken valóban nem vádolható, osztrák népszámlálás igazolja. Az 1921-es csehszlovák népszámlálás a vidéken 75.837 lengyelt és 47.314 slonzákot tüntet föl, míg Tapic szerint 24.072 álonzák cseh nemzetiségűnek vallotta magát. Az 1931-es csehszlovák népszámlálás már valamennyi slonzákot csehszlováknak nevezi s csak 81.737 lengyelt ismer el, ami mód felett felháborította a lengyeleket és számos ellenvéleményre adott okot.¹

A kisebbségi helyzeten kívül Teschent a lengyelek számára kívánatosá teszi a terület mérhetetlen gazdagsága is. Csehszlovákia köszönkészletét a tudósok 6.489 millió tonnára becsülik, s ebből 6.143 millió tonna Teschen vidékén van.² Hatalmas gyártelepek uralkodnak Teschen körül: Witkowitz, Ostrau, a Banská a Hutni Spolecnost trineci gyára, a régi Albert Hahn művek Oderbergben, amelyek idővel német kézből csehszlovák, illetve francia kézre mentek át. A csehszlovák acéltermelés 70 százaléka, a vastermelés 60 százaléka a kis tescheni területen bonyolódik le, ami rávilágít a vidék hallatlan értékére, de csehszlovák szempontból az is nélkülözhetetlenné teszi az országrészt, hogy itt fut át a régi kassa—oderbergi fővonal, máig az egyetlen vasúti összeköttetés Prága és a köztársaság keleti része között.³

Az 1919-ben és 1920-ban keletkezett konfliktust az 1925 április 23-án Skrzynski lengyel és Benes csehszlovák külügyminiszter között kötött varsói szerződés sem tudta lényegesen enyhíteni, annak ellenére, hogy igyekezett rendezni a kisebbségi problémát és átmenetileg megnyugvást teremtett. De a két nemzet között az ellentétet állandóan ébren tartja és fűti a tescheni lengyelekkel szemben követett bánásmódról való kétféle felfogás. A lengyelek tíz év óta hangoztatják, hogy a csehek nem tartják meg az 1925—26-os szerződést. 1930-ban például sokkal kevesebb lengyel iskolaköteles volt a tescheni vidéken, mint 1916-ban, pedig akkor a lengyelség is „osztrák elnyomatásában élt. Egyáltalán a lengyel kisebbség kevesebb iskolával rendelkezik a köztársaságban, mint a régi Ausztriában, míg a csehek tiszta lengyel vidékeken egymásután állították föl 8—10—12 cseh iskolaköteles számára a cseh tannyelvű iskolákat. A viszony sohasem volt jó a csehek és a lengyelek között, de amióta Varsó 1934 elején megállapodást kötött Berlinnel, Prága pedig Moszkva felé közeledett, a helyzet elmérgesedett. A lengyelek szerint a kisebbség helyzete tűrhetetlenné vált Teschen vidékén, egész Lengyelország tüntetett az „elnyomó“ csehek ellen, Malhomme, majd később Klotz ostrai lengyel konzulok aktíven beavatkoztak a tescheni lengyelek önvédelmi harcába, ami csakhamar komoly diplomáciai bonyodalmakhoz vezetett. A tüntetések 1935

¹A csehszlovák álláspontot Joseph Chmelaf könyve védi: *La Minorité polonaise en Tchécoslovaquie*, Prága, 1935, Orbis (27 l.), a lengyelt egy 1935-ben Varsóban kiadott füzet: „Polád v Československu v svéde Statistik a faktu“ (22—230).

²Ceskoslovenská Vlastiveda I. Pfiroda, 449—450. l.

³Puchó és Morvaország között most építik az oderbergi vonalat kiegészítő új kétvágányú stratégiai vasútvonalat.

július 28-án, a nagykövetek tanácsa lengyelelles döntésének tizenötödik évfordulóján érték el tetőpontjukat: a lengyelek csaknem betörték Csehszlovákiába a kettéválasztott Teschen városban az Olza hídján át. Az országban lázas agitáció folyt a csehek ellen, mert a közvélemény szerint a csehek magatartása miatt a tescheni lengyeleket a végpusztulás fenyegette. Prága különösen a kattowitzi rádió csehellenes és a tescheni lengyeleknek szánt propagandája miatt nyugtalanzkodott. Amikor a konfliktus elfajult, a prágai kormány természetesen ellenrendszabályokkal felelt: egymásután állította bíróság elé az állítólagos lengyel irredentákat (a Delong-pör), betiltotta a lengyel lapokat, a „rota“ nevű lengyel nemzeti dal éneklését nem engedélyezte, majd amikor az incidensek egyre halmozódtak, 1935 őszén katonai készültséggel szállta meg a vidéket s csaknem ostromállapotot hirdetett.

Csehszlovák részről gyakran történt kísérlet, hogy az aránylag csekély okok miatt támadt és elmérgesedett konfliktust békésen elintézzék. A csehszlovák kormány és főleg Benes külügyminiszter, az ő állandó temperamentumához híven, iparkodott mindvégig hidegvérrel kezelni az ügyet. A cseh társadalmi szervezetek, így 1935 októberében a cseh egyetemek megkísérelték, hogy tudományos és a szláv testvériséget kihangsúlyozó eszközökkel közeledjenek Varsó felé. Ez sem használt, mert a lengyel kormány és a közvélemény mindenképp a lengyel kisebbséggel való bánásmód alapvető megváltoztatását követelte, mielőtt tárgyalásokba bocsátkozik. 1935 november 6-án Benes expozéjában javaslatot tett, hogy a kisebbség ügyének elintézését bízzák egy nemzetközi fórum és egy vegyes bizottság döntésére. Hosszú és éleshangú diplomáciai vita után, amely mintegy a feszültség kulminációját jelentette, a lengyelek ezt a tervet sem fogadták el és újra hangsúlyozták, hogy addig nincs tárgyalnivaló, amíg a Teschenvidéki csehszlovák politika meg nem változik.¹ Ebben az időben már nyilvánvaló lett a különbség, amely a világpolitikai és a diplomáciai módszerek tekintetében a két állam között van: Prága politikájának súlypontját Genfben helyezte s minden vitát nemzetközi arbitrázzsal óhajtott tisztázni, Varsó a lengyel politika centrumát Varsóban látta és csak kívülről jött ítékezés nélkül, a bilaterális megállapodások bázisán, közvetlenül volt hajlandó tárgyalni. A módszerek e különbségének hátterében így tehát megjelenik a világpolitikai perspektíva s a kétféle orientáció, amely a két nép lelki és fejlődéstörténelmi ellentétének logikus következménye; megjelenik az a más-más út, amelyre a világpolitikában a más-más lelki alkatú két szláv nép lépett. A kis tescheni ellentét csak úgy válik naggyá és veszedelmessé, ha beállítjuk e perspektívába.

Prága szerint a lengyel-csehszlovák viszony az 1934 január 26-án kötött lengyel-német szerződés után mérgesedett el. Ez a nap fordulópontot jelentett Varsó politikájában. Addig — tíz éven keresztül — a lengyelek aránylag jó viszonyban éltek a szovjettel s a németben látták a főellenséget, most hirtelen kiegyeztek a nyugati szomszédal

¹ Emil Strauss: Tschechoslowakische Aussenpolitik, Prága, 1936, Orbis, 154—155.1.

és a keletitől kezdtek rettegni. A lengyel politika az új állam megteremtése óta állandóan hadakozott a két nagy ellenféllel, a némettel és az oroszokkal s míg az ország nyugati része, a pozeniek és a pomerániaiak állandóan a németben látták a főellenséget, a kongresszusi Lengyelország az oroszokat tartotta a nagyobb veszélynek. A déli rész: az osztráklengyelek, a mérleg nyelvét jelentették ebben a harcban.¹ Pilsudski hatása alatt a galíciai lengyelség a keleti lengyelek politikáját fogadta el mértékadónak s így Lengyelországban határozott orosz-ellenes irányzat keletkezett. Az a meggyőződés lett úrrá, hogy az oroszoktól inkább kell félni, mert a német legfeljebb a korridort akarhatja vissza, de Moszkva egész Lengyelországot bolsevizálhatja. Németország a háború után az oroszokkal tartott, de amióta Hitler szakított Rathenau rapallói politikájával, Lengyelország Németország természetes szövetségésévé válhatott. A németek próbálták bizonyítani a lengyeleknek, hogy nemzeti expanziós törekvéseik sem Nyugat, sem Kelet felé nem terjeszkedhetnek, mert itt hatalmas népek acélfalába ütköznek, csak Délkelet felé szabad az út — s ezen az úton a németek támogatni fogják a lengyeleket. A déli út Csehszlovákián át vezetett s így kapott a tescheni kérdés hirtelen világpolitikai fontosságot, így illeszkedett be a lengyel-csehszlovák viszály a németek és az oroszok európai küzdelmébe.

Nem csoda, ha az irányváltást jelentő német-lengyel szerződés nyugtalanította Prágát, hiszen a köztársaság határán két hatalmas szomszéd szövetségezett, aki nemcsak a Csehszlovákiában élő német és lengyel kisebbség patrónusává csapott fel, hanem teljesen különböző politikai mentalitást is hirdetett, amely ellentétben állt a csehszlovák állam alappilléret alkotó demokratikus felfogásokkal. A lengyelek déli orientációja akkor vált nyilvánvalóvá Prága előtt, amikor közvetlenül a marseille-i merénylet után, 1934 novemberében a lengyelek feltűnően közeledni kezdtek a magyarokhoz, s míg a kisantant Genfben hadakozott ellenünk, Varsóban Gömbös Gyula magyar miniszterelnököt fejedelmi pompával ünnepelték.² Prágában belátták, hogy a csehszlovák-lengyel ellentét nincs többé Teschenre lokalizálva, hanem két rendszer és két politikai cél ellentéte, amely két európai vezérlőáramlat szolgálatába szegődve könnyen összeütközhet egymással. Úgy vélték tehát, hogy ellenrendszabályokat kell foganatosítani. A német-lengyel-magyar közeledési kísérlet egyformán nyugtalanította Franciaországot, Oroszországot és Csehszlovákiát, természetes tehát, hogy az 1935 május 2-i orosz-francia szerződés után május 16-án sor került a csehszlovák-orosz szerződés megkötésére, amely mintegy ellensúlyozta a németek és a lengyelek közeledését és a keleti nagyhatalom garanciájával akarta megakadályozni azt, amit tizenöt hónappal előbb a nyugati nagyhatalom garanciájával óhajtottak a lengyelek előmozdítani. Prága és Moszkva szövetsége nem javíthatta meg a lengyel-csehszlovák viszonyt, sőt az ellentétet 1935 őszén a sajtóhadjáratok

¹ Lásd: Vaclav Fiala érdekes könyvét: *La Pologne d'Aujourd'hui* (Paris, 1936, Paul Hartmann). A kimerítő politikai művet cseh ember, Beneshez közelálló prágai publicista írta, s így a csehszlovák álláspont leghívebb tükré, annak ellenére, hogy objektív kíván lenni. A fentiekről lásd 15—190. l.

² Fiala i. m. 234—235. l.

köréből a diplomáciai szférába emelte, de az első harag lecsillapodása után idővel mégis valami egyensúly-féle keletkezett a két állam között, a kilendült inga mintegy helyrebillent és csakhamar visszaállt a nyugalmi állapot, amit a lengyel-német szerződés megbolygatott. Alig előbb a Berlint háta mögött érző Varsó agresszív lehetett délen, most látta, hogy fölénye nem biztos és óvakodott az elhirtelenkedett lépésektől. Közben Pilsudski halála óta Lengyelországban számos belpolitikai probléma vált aktuálissá és Prága újra remélhette, hogy Lengyelországban hatalomra kerülnek azok az elemek, amelyek egyrészt németellenességet és franciabarátságot hirdetnek, másrészt demokratikus gondolkodásukkal közelebb állnak a csehszlovák formához, mint a régi rendszer és megértőbbek lesznek Prága felé. Ez változás reményében Csehszlovákia minden erejével tompította a konfliktust, hogy simán kivárhassa az enyhülést.

A legújabb fejlemények mintha igazolnák a prágai reménységet. Németország hatalmas állammá vált és Lengyelország ismét szükségesnek tartotta vele szemben való pozíciójának megerősítését, amire egyébként a gazdasági helyzet is kényszerítette. A délkeleti álmokról le kellett mondani, a csehszlovák-lengyel problémát kikapcsolni. Gamelin francia vezérkari főnök 1936 augusztusában meglátogatta Varsót, mert a tavasszal hatalomra került új francia politika elérkezettnek látta az időt Lengyelország újramegnyerésére. Rydz-Smigly 1936 augusztus végén visszaadta Gamelin látogatását, a lengyel fővezért Párizsban ünnepélyesen és lelkesen fogadták és a szeptember 6-i megállapodással sikerült közelebb hozni a két országot anélkül természetesen, hogy a csehszlovák-lengyel problémát intézményesen szabályozhatták volna. A két középeurópai állam között ma tulajdonképpen csak fegyverszünet uralkodik, de Prága mindent elkövet a javulás érdekében. Mivel tudja, hogy a lengyelek csak a csehektől érzik magukat lelkileg távol, a szlovákoktól nem, 1936 elején a szlovák Slávik Györgyöt küldte Varsóba követnek azzal a megbízatással, hogy igyekezzenek a lengyeleket megnyerni.¹ Valamennyi cseh szakértő, aki elemzi a legújabb varsói belpolitikai és gazdasági eseményeket, biztosra veszi, hogy Slávik missziója sikerrel fog végződni.

A CSEHSZLOVÁK-LENGYEL viszonynak külön fejezetét jelenti a különleges szlovák-lengyel viszony. Le kell szögezni a tényt: a lengyelek csak a cseheket érzik idegennek, a cseh forma, a cseh lelki alkat az, ami ingerli őket, ezzel szemben szeretik és becsülik a romantikus és katolikus szlovákokat, akik nyelvileg és műveltségileg közelebb állnak hozzájuk. A Prága és Varsó közötti feszültség idejében voltak pillanatok, amikor úgy látszott, hogy a szlovákok a lengyelekkel együtt Prága ellen fordultak. S voltak lengyel álmódók, akik már hirdették is, hogy a szlovákoknak a lengyelek mellett van a helyük és a szlovák-lengyel államszövetség természetesebb, mint a szlovák-cseh kapcsolat, mert jobban megfelel a szláv formának és — Lengyelország déli irányú nagyhatalmi álmainak. A szlovák néppárt néha, ha nagyon megharagudott Prágára, kacérkodott e lengyel gondolatokkal, mert segítséget

¹ Tapic i. m. 82 l.

remélt bennük a csehek centralizmusa ellen. Wolff Leo, a tescheni lengyelek prágai képviselője támaszt talált a szlovák néppártnál és Sidor Károly néppárti képviselő, Hlinka egyik legbefolyásosabb híve, gyakran úgy beszélt a prágai parlamentben, mintha Varsó megbízottja volna, ami kimondhatatlan megrökönyödést keltett a csehek között. Hlinka lapját, a „Slovákot“ sokszor elkobozták túlzott lengyel-barátságáért, a rózsahegy szlovák-lengyel barátkozásokat ugyancsak rossz szemmel figyelték Prágából.¹

Viszont a lengyel nemzet sokféleségében is vannak osztályok és tájilag meghatározott rétegek, amelyek rokonszenveznek Prágával s ha befolyásuk megnőne, háttérbe szorulnak a déli expanziós gondolatok és a tescheni kérdés lassanként elvesztené jelentőségét. A lengyel baloldal, a régi parasztpárt töredékei (a parasztpárt hajdani vezére Vitos, Csehszlovákiában keresett menedéket és innen agitált Pilsudski Lengyelországa ellen) s a németellenes szélső jobb keresi a kibékülés útját Csehszlovákia felé. A lengyel nép lelki konstrukciója sem egységes. Az osztrák lengyelek mások, mint a porosz lengyelek és soha sem értették meg egymást, de mindketten különböznek az orosz-lengyelektől.² A kemény, poroszosan rideg és szívós nyugati lengyel sokban hasonlít a csehhez és rokonszenvezik vele. Éppen az elmúlt hónapokban jelent meg a pomerániai lengyelek fővárosában, Pozenben egy Masarykról szóló mű, amely hitvallást tesz a prágai demokratikus forma mellett.³ A nyugati lengyel a csehhez hasonlóan gyűlöli a németet, ami földrajzi helyzeténél fogva érthető s ő volt kezdetől fogva az, aki támadta Pilsudski „nem európai“ rendszerét és feleslegesnek tartotta a marsall oroszellenességét, de ugyanígy kifogásolta a galíciai lengyelek „könnyelműségét“ és politikai ábrándképeit“. Prága ma azt reméli, hogy a demokratikus pomerániaiak előbb-utóbb hatalomra lendülnek Varsóban s akkor vége a cseh-lengyel feszültségnek. De addig számolni kell a másik, a romantikus és expanziót kívánó lengyelséggel s lehetetlen kizárólag a túlfűtött fantázia termékének nevezni azokat a politikai álmokat, amelyekről a közelmúltban sok könyv jelent meg Lengyelországban s amelyek annakidején mély megdöbbenést keltettek Prágában.⁴ A lengyel természetből folyik, hogy a nemzetet missziós tudat hatja át a szlávok között, ők akarnak az elsők lenni, átvenni a vezető szerepet a nagy szláv nemzetben s a központi lengyel-szláv birodalom kiépítésével megvalósítani azt, amit az oroszok elmulasztottak.

SZVATKÓ PÁL

¹ Tapic i. m. 71—73. I.

² Fiala i. m. 19 I.

³ Kazimierz Kierski: Masaryk a Polska, Pózn, 1935.

⁴ V. ö. még: W. Lupaciewicz: Stosunki polskoczeskie, Warszawa, 1936 (Polski Instytut Wspolpracy z Zagranica).

TÖRTÉNETÜNK NÉMET NÉPI SZEMLELETBEN

A NÉMET POLITIKAI GONDOLKOZÁS középpontjában ma a „nép“ fogalma áll. Mai új romantikus korszaka teljében a németiség visszafordul a XIX. század elejének romantikus ideái felé s Herder és Fichte tanait, melyek a „nép“ mindenek-fölöttiségét hirdették, megtoldja még H. St. Chamberlain és Gobineau tanításaival s a nemzeti szocialista mozgalom teoretikusainak könyveivel, melyek mind a germán faj, a német nép felsőbbségét vallják a világ többi népei fölött. A mai német érzület aztán az e művekből leszűrt tanulságokat akarja megtalálni végig az egész német történetben. Ez nem csupán egy most uralmon lévő párt és annak világnézete kedvéért történik így. A világháború vége óta a német nép úgy érzi, hogy múltja elhibázott s új utakat kell keresnie; s ez az új út: a „nép“. A német történetet benépesítő sok apró állam, a partikuláris-regionális politika ellenmondott a „nép“ értelmének, emiatt nem bírt kibontakozni az Európa vezetésére hivatott német akarat. Az állam célja a „nép“ a mostani német szemlélet szerint s csak oly államoknak van erkölcsi és politikai jogosultságuk, melyek egy népet, egy fajt, egy nyelvet beszélő közösséget foglalnak össze. Ma ezért tekint idegenséggel a német nép Ausztria felé, mert ennek múltja dinasztikus, szeparatista és poliglott népiségű jellemvonásokkal bírt s jelenében sem akart behasonulni a Birodalom által hozott egyetemes német népi közösségbe. S ugyanily okból nem lelkesedik a mai német politikai gondolkozás Bismarckért sem, mert meghosszabbította kíméletével Ausztria létét, holott 1866-ban széttörhette volna, mégsem alkotott minden németet összefoglaló népi-nemzeti államot. Bismarck „kisnémet“ megoldásának így szemére hányják, hogy elhanyagolta a külföldi németeket; politikáját az államhatárokhöz szabta s nem az Európa-szerte szétszórt német kisebbségek igényeihez.

A mai német politikai gondolkozás viszont annál éberebben figyel a határokon túlra s az új népközösségi eszmében egészen fölolvadva, szinte életprogrammul tűzte ki maga elé a szerteszét elszórt német töredékek öntudatosítását s érdekeik szolgálatát, hiszen a népközösségi eszme szerint érdekeik azonosak a Birodalom s a benne szervezett németiség életérdekeivel. Bismarck a külföldi német töredékek dolgát az illető államok belügyének tekintette; ma a németek úgy tartják, hogy a külföldi németiség a jövő egyetemes nagy német hatalmának előharcosa. A határok nem szabhatnak korlátokat —

mondják — ez elé az érzület elé. De a mai német gondolatvilág nem éri be pusztán azzal, hogy csak a jelenben fejtse ki a „nép“ értelmét és tartalmát, hanem visszanyúl a történet távoli századaiba is s mindenütt ott találja a teret, formát kereső német népiség misztériumát. S ha a határokon át tekint a népi gondolat, ott is történeti igazolást keres magának, melynek alapján még szorosabbra fűzheti majd a külföld németjeivel való kapcsolatokat. Finom ereken át szivárognak a külföld németjei felé azok a tanítások, melyekből megtudhatják, hogy voltaképp nem is annyira az az állami közösség az irányt adó magatartásukra nézve, ahol élnek (ahogy az volt Bismarck idejében), hanem sokkal inkább német öntudatuk, népi és faji hozzá tartozásuk, mely múltjukat és jelenüket egyformán meghatározza. Ezen új gondolatok szerint a németység története nem államok, de a „nép“ története, a Birodalmon belül is, kívül is nem az állami, de a népi kontinuitás ad a németységnek történeti öntudatot. „Volk ohne Raum“ — tartja a német nép ma önmagáról: nincs történeti Németország, nincs történeti német határ, a német nép tragikuma s rendeltetése a végtelen felé való terjeszkedés misztériuma s az örök formakeresés vívódása.

Magyarország ott fekszik a németység délkeleti kapujában s területén jelentős német kisebbség él: természetes, hogy szintén élénken foglalkoztatja a népiséget dogmaként valló gondolatvilágot. Tudjuk, hogy Németországot és Magyarországot örvendetes módon politikai rokonszenv fűzi egymáshoz, de emellett tudnunk kell azt is, mint vélekednek rólunk a népiség gondolatával eltelt német közvélemény egyes rétegei. A német államiság sztatikus formája mögött állandóan ott izzik, ott áramlik a népi gondolat s a belőle fakadó magas ambíciók új dinamizmussal telítik az állam hideg kereteit. Nem mai keletű ez a népi — völkisch — mozgolódás; az 1870-es évekre visszanyúlnak kezdetei, mikor közkézen forgó röpiratok sajnálkoztak afölött, hogy az Amerika felé tóduló német kivándorlást, legalább részben, nem lehetett kelet — elsősorban Magyarország — felé terelni, hogy ezek a területek annál szorosabban hozzákapcsolódjanak a Birodalomhoz s út legyenek kelet felé. Bismarck állama tárgyilagosan és szenvtelenül állt e mozgalommal szemben s elsősorban állampolitikai-imperialista célokat követett; viszont a „völkisch“ vagy „alldeutsch“ mozgalom szinte párhuzamosan haladt és nőtt az imperialista német államisággal, illetve keveselte ezt az imperializmust. Az 1880-as évektől kezdve a németységbe mélyen beették magukat a népi gondolkozás gyökerei; most aztán teljességgel kibontakoztak.

A magyar közvélemény még ma is Bismarck korának szemléletén át nézi Németországot; az új szellemmel szemben előkészületlen és tapasztalatlan. Ma is Bismarck és Andrássy barátságának képei, a világháború szövetségi hűsége szerint nézzük Németországot. Bizonyos, hogy a német közvélemény s a hivatalos körök ma is tartják a Magyarországgal való politikai barátságot. De közben a német érzületben egyre jobban a „nép“ fogalma tolult az állampolitikai szempontok elé. A népi érzelmű német tudat a magyar-német viszonyt egyre jobban úgy fogja föl, mint két „nép“ viszonyát s a magyar állam iránti hangulatát már nem higgadt állampolitikai szempontok

határozzák meg, mint inkább az, milyen is a viszony a magyar állam s a magyarországi német kisebbség között.

Egy előttünk fekvő, a magyar dolgokat alaposan ismerő német szerzőtől eredő tanulmány¹ jól megvilágítja ezt a sajátosan alakult, a népi érzelmektől befolyásolt német magatartást Magyarországgal szemben. Természetesen az ilyfajta megnyilatkozásokból nem szabad általánosító következtetéseket levonnunk; de figyelniük kell mégis rájuk, hiszen az ily szimptomák is érdekesek, jellemzőek s módfelelt tanulságosak. Ennek a tanulmánynak is az ad különös érdekességet, hogy a folyóirat, mely közreadta, az új népi ideológia egyik első és hatékony szóvivője s a benne megjelent írások bizonyára nem közömbösek a német olvasó előtt; másfelől a szerzőről tudjuk, hogy képzett történész, aki sokat foglalkozott a magyar kérdésekkel, főleg történetünkkel, jól ismer bennünket, sőt sok kapcsolata is van a magyar tudománnyal, — így tanulmánya fölött nem lehet egyszerűen napirendre térnünk.

Csak a tanulmány végén derül ki, miért választotta Helmut Klocke írása középponti problémájául a föderalizmus és centralizáció gondolatát, melyet a magyar köztudat egyáltalában nem érez aktuálisnak, nem is gondol reá. Hogy a német olvasót előre tájékoztassa, megemlíti, hogy a nemzeti szocialista kormányzat által végrehajtott centralizáció, a német partikularizmus megszüntetése korántsem analóg jelenség a francia „nation“ fogalmával; a „népre“ alapozott akarati tartalma biztosítja eredeti német jellegét s épp így nem jelenti a régi német regionalizmus teljes félretételét sem. Befelé is elég erős volt a Birodalom régi vonzása, hogy eleve sikertelenné tegye a szét húzó tendenciákat, — de ugyanilyen erős volt kifelé is: nem csupán a régi Birodalom örökösei — Ausztria, Poroszország — érezték ott lényükön e kötelező hagyományokat, hanem még azok az államok se tudtak külön utakra térni, melyek ott éltek, gyakran teljes függetlenségben is, a Birodalom kapui előtt, — ahogy Klocke magát kifejezi: „im Vorfeld des Reiches“. Ilyen volt Magyarország is, mely a XIX. században a francia „nation“ lényétől idegen gondolkörét tette magáévá s a centralizációra törekedett, de 1918 megmutatta ezen politikai „Wunschbild“ összes hibáit. Az államalapítástól kezdve folytonosan ott érvényesült a Birodalom befolyása Magyarországon, mely a XVIII. században, a török korszak végén a Birodalom segítségével épült újjá. A Birodalom történetében gyakran ismétlődik az a jelenség, hogy úgy egyes részei, mint a „Vorfeld“ némely országai, időnként úgy viselkednek, mint az egész, — azaz átveszik a maguk használatára a „birodalmi gondolatot“: így tett Ausztria is, a Hohenzollernek is, így tett Csehország s főleg így tett Magyarország. Midőn a középkor végén súlyos krízis bomlasztotta a Birodalmat, a magyar királyok egy új keleti mag kialakítására törekedtek, ami később a Habsburgoknak sikerült is. Corvin Mátyás Erdélyből nyúlt Szilézia felé. íme, — mutatja meg Helmut Klocke — itt vannak a „magyar birodalom“ gondolatának gyökerei; a magyar király igényt emelt a csá-

¹ Helmut Klocke: Föderalismus und Zentralismus in Ungarn. Volk und Reich, Heft 2, 1936. (Különlenyomatban is.)

szári koronára, s Magyarország a Birodalom kültagja lett volna; a „birodalmi gondolat“ pedig föderatív gondolat volt s még 1918-ig is ily föderatív kötelék fűzte az anyaországához Horvát-Szlavonországot, a régi magyar birodalom utolsó maradványait.

Ez a fölfogás jellemző módon érvényesíti a magyar múlttal szemben azt a német hatalmi gondolatot, mely a Birodalmat és a német népet állítja minden európai történés középpontjába. A szerző is megfejtkezik itt arról, hogy nem egyedül a németség volt az egyetlen külső hatóerő, mely a magyar történetre hatott. Nem Corvin Mátyásnak a császári koronára való igényéből eredt a magyar birodalom gondolata, hanem Szent István alapításából s Szent István is Nagy Károly keresztény-patrimoniális szervezetéig nyúlt vissza példáulért, mely azóta már rég nem volt a Birodalom szervezete s e patrimoniális királyság, melynek erős voltát úgy csodálták a hűbéri Európa fiai, különben is gyökeresen magyar jellemvonásokat mutatott. Hunyadi Mátyás előtt jóval, élt és kibontakozott a magyar birodalmi gondolat: Szent László, Kálmán, III. Béla, Nagy Lajos nagy hatalma igazán nem fakadhatott német ösztönzésekből s a Birodalom krízisének politikus kihasználásából. Helmut Klocke történetmagyarázata a mai viszonyokat viszi vissza a múltba, hogy így igazolja történetileg a kelet felé tekintető német népi gondolatokat. Így érthető, miért hangsúlyozza oly erősen, hogy Magyarországot a töröktől a Birodalom s a németség szabadította meg, majd építette újjá. Buda visszafoglalásának kétszázötvenéves fordulója különös aktualitást ad szavainak. A német olvasó előtt könnyen elsikkad így az a tény, hogy Buda fölszabadítása mennyire egyetemesen európai és keresztény ügy volt s hogy abban a németségen kívül, mely akkor korántsem volt szintén viruló állapotban, mennyire nagy részük volt másoknak is, így különösen XI. Ince pápának. Viszont azt is jól tudjuk, hogy épp a német fejedelmek részéről mily nehezen jött a segítség s I. Lipót diplomáciájának mily nehézségekkel kellett megküzdenie, hogy kielégítse a korántsem keresztényi lelkesültégű német fejedelmek anyagi igényeit, hiszen előttük a pénz fontosabb volt, mint a kereszténység vagy a Birodalom. Mindez épp az ellenkezője annak, amit Helmut Klocke ír.

De még egyoldalúbb az az állítása, mely szerint a XIX. században a magyarság a francia „nation“ által nyújtott „Wunschbild“ után szaladt volna, mely — írja Klocke — „lényétől idegen“ volt. Valóban, a XIX. században a francia ösztönzések erősen hatottak ránk is. De melyik európai nép vonhatta ki magát alóluk? Hasonló erővel hatottak a modern Anglia példái is. A baj épp az lett volna, ha a magyarság elzárkózik Európa áramai elől. Akkor talán Herder jóslatának lett volna igaza, mely gyors pusztulásunkat jósolta s ha Helmut Klocke a német szellem XIX. századi fejlődésére tekint, nem találja-e ott lépten-nyomon a francia ösztönzések folytonos nyomait? Hiszen ezek felé igazodott egész Európa! A XIX. század első felének Európa friss áramaiból táplálkozó magyar megújódása hasznos és korszerű volt. Ezek az idők örökérvényű kifejezést adtak a modern magyarság lényegének s erkölcsi tartalmának. Széchenyi, Berzsenyi, Vörösmarty, Eötvös, Kemény, Szalay László, Deák Ferenc magyar-

sága, embersége, autochton magyar s mégis európai volta s eredményeik utolérhetetlen eszményt, sőt programot jelentenek mai politikai és társadalmi helyzetünkben. Épp az ő művek mutatja meg, hogy a XIX. század elejének magyar törekvései mennyire szervesen illenek a magyar történet egészébe, sőt épp erkölcsi értelemben annak teljét, betetőzését is jelentik: Szent István és Széchenyi magyarsága közt a folytonosság félreismerhetetlen, mindketten korszerű, élet-szerű és Európához mért formát akartak adni népünk életének. Pedig Széchenyi a legkevésbé állt német hatás alatt.

A magyar XIX. századra, vélénk első pillantásra, talán azért tekint gyanakvással Helmut Klocke, mivel ez ú. n. „liberális“ korszak volt. De tanulmánya további olvasása közben arról győződünk meg, hogy a magyar múltban elsősorban is a hanyatlás, a széthúzás jelenségeit méltatja figyelmére s ezekből vonja le összes következtetéseit. Fejtegetései során különös nyomatékkal tér vissza a magyar történetben előforduló föderatív jelenségekre. Főleg sokat idézi Erdély példáját s a három erdélyi nemzet viszonyát; el nem mulasztja megemlíteni, hogy 1848-ban a románok az erdélyi tradíciók értelmében jártak el, midőn negyedik tag gyanánt akartak belépni a három nemzet úniójába; földjük, lakhelyük jogot adott erre, de sajátos viszonyaik miatt csak most értek el odáig, hogy politikailag önállóan érvényesülhessenek. Erdéllyel szemben a Dunántúl a nagybirtok lett az úr, Bécs közelsége s a katolicizmus hatottak e tájra; a Tiszántúl a parasztság lett otthonos, a kálvinizmus, a szabadság gondolat.

A magyar történet ezen ellentétes helyzetű, különféle múltú táji tényezőinek főlemlítése mintegy bevezeti az olvasót oda, hol szerző továbbfolytatja magyarázatait a magyar történet s főleg a XIX. század diszharmonikus tüneteiről. Részletesen elemzi — nyilván magyar források nyomán is — a birtoktalan közép- és kisnemesség és az állami hivatalok viszonyát, a gentry uralmának jellemvonásait: szerinte a hivatalnok-gentry jelenleg a legbiztosabb záloga egy fasiszta-centralizációs rendszernek. Ez a mai centralizáció a XIX. század öröksége. Eltűnnek sorra a jászok és kunok autonóm közösségei, Erdély autonómiája s a három nemzet úniója; mindent Budapest szív föl s Budapest túlsúlyát alig ellensúlyozza Kolozsvár; Budapest révén az ide összpontosult hivatalnok-gentry s vele együtt az ipari, kereskedelmi, kapitalista pozíciókat elfoglaló zsidóság uralkodik; így lesz a zsidó, szinte az állam segélyével, privilegizált elem s így lesz a zsidó a magyartól különböző népességű területeken a „magyarság“ egyetlen képviselője; közvetlenül a háború előtti népszámlálás tanulsága szerint minden tizedik hivatalosan megszámlált magyar — zsidó volt... S ezzel együtt nagyot halad a magyarizáció is: a gentryhez idomul a régi német középosztály s minden oly idegen népességű elem, mely fölemelkedni vágyott; a gentry hiányzott a többi magyarországi népből, így lesz a gentry a magyar nemzeti akarat kizárólagos képviselője. Az ő vállain épült föl az a centralizáció, mely teljesen lecsökkenti a vidéki, helyi, táji közösségek önálló életét; Helmut Klocke példákat hoz föl rá, hogy a keletnémet agrártársadalomnak mennyivel nagyobb a lehetősége a középosztály kiegészítésére, saját maga igaz-

gatására, mint az „úri“ rétegek (jegyző, tanító, szolgabíró) által irányított magyar parasztnak. A magyar középosztály a városban és nem a vidéken, a népben gyökerezik; s különben is a magyar kisvárosban örökös a hasadás parasztság és középosztály között. A magyar vidéket autoritativ igazgatják, nem honorálják és nem segítik a paraszt gazdasági érdekeit; a nagybirtoknak is érdeke a mai erősen centralizált-bürokratikus rendszer fönntartása. Egy új, magyar fasiszta szisztema alakul így ki, melynek a falun uralkodó rétegek: jegyző, birtokos, hivatalnok-gentry, a nagybirtokos egyformán támaszai; a táj, a nép szava meg egyre halkabb lesz és egyre erőtlenebb.

Keményen, erősen centralista az így megalapozott magyar rendszer — vallja Helmut Klocke erős realiztikus kritikával. De az erős rendszeren rést keres, mégpedig a hazai német kisebbség érdekében. Ügy véli, hogy a tájilag legkülönállóbb Dunántúlra itt érdekes szerep vár. Elképzelhetőnek tartja, hogy egy napon a mai magyar centralista fölfogás visszahajlik a régi föderációs hagyományokhoz; s ez eshetőségre készen, komolyan kell majd gondolni a magyarországi németiség problémáinak az autonómia szellemében való megoldására. íme, itt van a magyarázata, miért emlegette Helmut Klocke a régi magyar „föderatív“ formákat! Ugyanakkor, midőn helyesnek, természetesnek találja, hogy a Birodalom egyre erősebb centralizáció felé halad, kívánatosnak tartja azt is (az itt élő német kisebbség érdekében), hogy a mai megkisebbedett Magyarország egy föderatív megoldást választana jövő életformájául. Itt fölpanaszolja, hogy a folytonosan életben tartott, megerősített magyar meyerendszer ezt az átszervezést nehezzé teszi, akár a Birodalomban nemrég a régi területi beosztás. A magyarországi német autonómiára vonatkozó fölfogást, panasolja tovább Helmut Klocke, magyar oldalról ma államellenesnek bélyegzik; logikus folyománya ez a jelenlegi egyoldalú centralista-nacionalista magyar államszemléletnek. Itt tehát nagy fölszabadulást, megújhodást jelentene a föderatív történeti hagyományokhoz való visszakapcsolódás. Helmut Klocke itt könnyen feledi, hogy bármennyire is föderatív jellegű lett legyen a melléktartományoknak Magyarországhoz való tartozása (ami épp a régi magyar politikai bölcsesség tanúsága), oly kevésé volt föderatív maga az anyaország, — hiszen már a korai magyar középkortól végig Európa hűbéri rendszerével szemben az erős központi hatalom a legjellemzőbb magyar politikai tulajdonság. Helmut Klocke még Erdély példáját is fölhozza itt, mint a belső föderáció tanúságát a magyar történetben; de feledi, hogy Erdély mennyire szükség-alakulat volt s viszonyai mily sajátosak s alig általánosíthatók.

A Dunántúl mint külön táji egység tehát szerinte különösképp alkalmas a magyarországi német népi közösség új összefogására — s itt nyíltan kimondja, hogy nemcsak kultúraautonómiára gondol, hanem hangsúlyozottan területi autonómiára is, mely együvé kapcsolná a tájilag s népileg tán összefüggő, de a meyerendszer merev keretei közt mégis széttagolt német területeket, Tolnát, Baranyát s a Bakonyt. Szavait az 1920-as magyar népszámlálás adataival támasztja alá. Ekkor 322.000, azaz 12 8% német élt a Dunántúlon. Csonka-

Moson megyében 39% német él, Sopron városában 48%, Baranyában 37.4%, Tolnában 28.6%. Elsősorban is Baranya és Tolna 170.000 németje számára lenne egy ily új területi rendezés elképzelhető. S itt ismét utal Erdély példájára, hogy t. i. az ilyen belső, „népi“ föderáció korántsem ismeretlen a magyar történetben. A baranyavári járásban pl. 21.026 (74%) német él, Mohácson 21.026 (79.1%), Simontomyán 17.339 (44.4%) s a tolnai központi járásban 12.858 — ezek tehát egy zárt települési területet adnak, 133.238 német lakossal. Ily adatok nyomán állítja aztán Helmut Klocke, hogy ha Magyarország őszinte kisebbségi politikát akar csinálni, akkor nem részletmegoldásokra kell törekednie, hanem az egész szükségletei szerint kell eljárnia; nem itt-ott kell adnia, egy-egy falnak, német vagy magyar-német iskolát, hanem az ily atomisztikus-liberális gondolkozás helyett, mely az *egyesre* gondol csupán, figyelembe kell vennie a közösség érdekeit is. Meg kell értenie Magyarországnak, hogy szükség van egy egységes, autonóm német népi szervezetre, melynek Mohács vagy Bonyhád lenne a székhelye; így határozott politikai jelleget öltene a „Schwäbische Türkei“ fogalma. Itt kellene aztán fölállítani egy német gimnáziumot és gazdasági iskolát is; Klocke különösnek tartja, hogy a mohácsi gazdasági iskola tannyelve a magyar, holott — szerinte — szintén kizárólag sváb gazdafiúk látogatják. Az ily autonóm terület természetesen kapcsolatba kerülne a Bakony és a budai hegyvidék német szigetével is.

De ez a decentralizációs reformmunka, mely Magyarország föderalizálását tűzné ki céljául, szerinte is sok nehézségbe ütközik; s a magyarok is elfeledték már a jászok, kunok, Erdély „föderatív“ tradícióját. A mai magyar életnek a centralizáció az alapvető politikai formulája. S a mai Magyarország is, tán a Dunántúlt kivéve, olyan, hogy a táj nem kedvez egy külön helyi génusz kibontakozásának. Erdély s a Felvidék, ahol éltek a táj történeti hagyományai, idegen uralom alá jutott. A mai Magyarország történeti emlékeit meg a török pusztította el; a mai magyar életnek nincsenek szimbólumai; ha szimbólumokat keres, hát Kassára, Lőcsére, Gyulafehérvárra kell mennie, nagyjából oly emlékekhez, melyeket a németség itteni szórványai emeltek, falaik tövében folytatván az idegen földön otthoni életüket. Tragikus ez a helyzet a magyarság számára; de e példák is igazolják, hogy mennyire nehéz ideológiailag megindokolni a mai Magyarországot — írja Helmut Klocke. Mert a mai Magyarország végzetesen gyökértelen! Helmut Klocke ennek igazolására fölhozza, hogy a mai Magyarország alig régibb kétszáz évnél; ebből a korból ered a magyar főnemesség; ebben a korban épült újjá az ország a török kor után a németség révén, a Habsburgok centralista abszolutizmusa és racionális telepítési politikája folytán.

MILY SZEMMEL NÉZI ez a német felfogás a további magyar fejlődés lehetőségeit? Jövőnkre vonatkozó fölfogását már eleve meghatározza az a szemlélete, ahogy múltunkra tekintett. Nem is annyira az a lényeges itt, hogy igyekszik elvitatni történetünkhöz s régi területeinkhez fűződő eszmei folytonosságunkat. Bár ez is elég érdekes szimptóma

nála. A továbbiakból aztán kiderül az is, hogy mekkora fontosságot tulajdonít társadalmunk egyes félszégeinek, melyek nem titkok sem előttünk, sem előtte, hisz a külföldi tárgyilagos szemlélő elsősorban is ezeket veszi észre, jobban, mint mi, kik bennük élünk s már szinte megszoktuk bajainkat. De ő általánosítja ezeket a bajokat. Úgy itt is, mint múltunk szemléleténél meg kell szoknunk nála, hogy az a népi gondolat, mely áthatja s mely annyit hangoztatja metafizikai szemléletmódját, voltaképp erős materiális terheltségeket is hord magában; a „vér és rög“ nemcsak misztérium, hanem anyag is, s talán innen magyarázható meg erősen anyagelvű történet szemlélete, mely pl. most könnyűszerrel megtagadja a múltunkhoz fűző történeti folytonosságunkat. Különösképp hangsúlyozza (mint az egész mai német felfogás is), hogy a németség mekkora részt vállalt a török alóli fölszabadításunkban és újjáépítésünkben. De sohse szabad feledni, hogy akcióik során (lettek légyen azok még magyarellenesek is) I. Lipót s Mária Terézia mindig hangoztatták, hogy Szent István utódaiként cselekszenek. A magyarságnak az volt a tragikum a Habsburg-házzal szemben, hogy nem lehetett az európai abszolutizmus korában a magyarságot előmozdító nemzeti abszolutizmusunk, ahogy pl. Hunyadi Mátyás által a renaissance-fejedelem típusa oly ragyogó és hasznos magyar formát talált. Az uralkodóház ügye így gyakran azonosul (úgy magyar, mint német agyokban) a németség ügyével. Helmut Klocke is így jár el, midőn a dinasztikus, katolikus és nemzetekfölötti Habsburgokat egyszerűen azonosítja a németséggel (ellentétben Hitlerrel, aki a Mein Kampfban a Habsburgokat németelleneseknek ócsárolja, kivéve II. Józsefet!) — különösen ott, midőn az ország XVIII. századi újjáépítéséről, illetve a mostani magyarországi németség betelepítéséről van szó. Tudjuk, hogy mily körülmények közt történt e németség betelepülése; nemcsak az udvar hozta be őket, de magyar földesuraink is; s ha itt-ott belejátszott is idehozatalukba a magyarelles szándék, mégis elsősorban közgazdasági jelentőségű volt letelepítésük; nem német kellett, de dolgozó ember s ha a sok vérvesztés, pusztulás után lett volna elég magyar, azt is bővebben telepítettek volna, ahogy tényleg telepítettek is. De ki tagadná, hogy a föld, melyre a hazai németség letelepült s amely számára a mai német most külön területi autonómiát, föderatív különállást óhajt, elsősorban magyar föld? Ha egy csak kétszáz éves folytonosságról beszélünk, ez nem a magyarságot illeti, de a hazai németséget. Hiszen tudjuk, hogy a Déldunántúl dús földje a török előtt egyike volt az ország legmagyarabb, legműveltebb területeinek; s belőle messzire szétáradt a magyarság Szlavónia felé; ez a folytonosság pedig jóval régiebb, jóval jogosabb kétszáz évnél. S ez az így letelepült németség se volt egységes faj, törzs, külön közösség. Németország minden tájáról jöttek emberek s sváb falvainkban még ma is világosan fölismerik az értő fülek a legellentétesebb német nyelvjáráások keveredését. A svábok paraszt nép voltak s így természetes, hogy nem vihettek oly szerepet, mint a szepesi s erdélyi szászok. Ezek 1918 óta új, idegen államok polgárai. Műveltségük elfinomult s — ahogy ma mondják — „polgári“, hisz városi emberek voltak századokon át. Viszont ma az egyetemes németség társadalomszemléleté-

ben jelentős fordulat állt be. A németiség máig úgy szerepelt a köztudatban, mint „polgári“, sőt „kispolgári“ nép. A mai Németország többé nem „polgári“, hanem „népi“ állam akar lenni s vezetői oly gyakran tesznek hitet a parasztság mellett. Ez a hangulat kedvez a magyarországi svábok „népi“ fölemelkedésének. A birodalmi németiség mostani ideológusai nem mulasztják el kiemelni, hogy a német nép keleti expanziójának, akár Lengyel- és Oroszország, akár Magyarország, illetve a Balkán felé, mindig a parasztság volt az üttörője, ez tette németté lakásával, munkájával az addig idegen földet. Ma a „nép“ és a „föld“ a németiség hitvallásának a „fej“ mellett a legfontosabb tétele; természetes, hogy a magyar állam és hazai németiségünk viszonylataiban az itteni német „népiségen“ van a hangsúly. Egyre gyakrabban ütök meg fülünket oly hangok, melyek a sváblakta magyarországi területeket elsősorban is német földnek vallják s a „vér és rög“ materiális hitvallásával elmellőzik e területek százados magyar voltát: szerzőnk se titkolta el ezt a szempontot írásában.

S mert előtte a német népiség a legfontosabb valami, ezen túl már nem terjed lelkesültsége. A „nagy magyar“ ideológiáról fanyarul nyilatkozik. Úgy látja, hogy Magyarország feltétlenül oda van Németországhoz kapcsolva, elsősorban is a középosztály bőséges német vérkeveredése folytán. Hallgatagon e fölfogás azt foglalja magában, hogy a népi eszme mai térhódítása közt, a „disszimiláció“ — visszanémetesedés — korában újra fölélednek majd középosztályunk német vérsajtjei és sorsunkat a vér vonzásával is odakötik szellemileg is, biológiailag is Németországhoz. Budapest helyett igazi magyar középosztály csak az Alföld „városaiban“ él (az idézőjel Klockétól származik). Az elszakított területeken a „nép“ (azaz a románok, tótok) áttörte a magyar feudális-bürokratikus fölépítményt. Helmut Klocke úgy véli s ezzel zárja érdekes fejtegetéseit, hogy 9 milliós kis nép nem képes arra, hogy hordozzon egy birodalmi gondolatot. Talán itt segítene a szentistváni katolikus birodalom gondolata a mégújhodott politikai katolicizmus révén. De ez a koncepció is csak autonomista-föderatív módszerekkel boldogulhat s elbukik, ha a magyar szupremácia igénye társul hozzá. Délkelet-Európa népei elsősorban is népnek, törzsnek érzik magukat s államiságukat a népiség jogcímével is meg akarják indokolni, — vagyis saját népi államukban akarnak élni. Amíg a centralizált magyar nemzeti állam gondolata lesz a magyar belpolitika alapja, addig alig van kilátás rá, hogy legalább eszmeileg meg lehessen nyerni Nagy-Magyarország eszményének a környező népeket — így végzi Helmut Klocke őszinte fejtegetéseit.

EBBEN A TANULMÁNYBAN egy sajátos német hangulat érdekes kifejezőjét kell látnunk. A német népnek is megvan a maga messzianizmusa; ez a hit: a hatalom, mely a középkorban Európa többi népei fölé emelte a németeket. A németiség múltja, műveltsége, de főleg biológiai alkata révén meg van róla győződve, hogy különb a többi nemzeteknél. E hitnek vannak történeti s vannak misztikus elemei. A legjelentősebb helyet ezen elemek közt mégis — mily sajátos paradoxon! — a XIX. század természettudományos-biológiai

szemléletének öröksége foglalja el. A mai német messzianizmusban ott van a darwini „struggle for life“ gondolata is: a természetben az erős győz, a gyöngét eltíporják; innen van a német szellemben ma a korlátlan erő kultusza, a nagyság és erő fölényes tudata a kisebb fölött; mindez szervesen egészíti ki a „vér és rög“ misztériumát és anyagias szempontjait egyaránt. Ezek a tanok s a belőlük folyó gyakorlat nem is igénylik maguknak a harmónia, a humanitás, a béke és egyensúly járulékait, hiszen egyik nép fölényét a másik fölött a harc, a küzdés, nem a béke hozza meg. Midőn az 1840-es években Szemere Bertalan, a reformkor nagy magyar államférfia Németországban utazgatott, úgy találta, hogy a németiség a harmónia s főleg a béke s a humanitás nemzete; azóta a németiség már inkább önmaga sorsának erős irányítását tartja fontosnak a humanitás önzetlen szolgálata helyett. Ily gondolatkörben íródott Klocke tanulmánya is; ez a hangulat még a higgadt s tudós német lelkeket is elragadta tehát a nemzeti lelkesültség és megtalált önérzet hullámaival; nem is csoda, ha Klocke idegen hangon szól Szent István birodalmának eszményéről, melyet mi, magyarok, szeretünk úgy elgondolni, hogy az újra a dunai kis népek harmóniáján és egyensúlyán épül föl. S ezenkívül is idegen előtte a szentistváni gondolat univerzális, népek fölötti volta: a mai Németország az államot nem több nép együttélési formájának gondolja, hanem egyetlen nép, faj kiteljesedésének, formájának, eszközének.

Fontos és érdekes eleme aztán a mai német hangulatnak Nietzsche állandó hatása is. Nietzsche könyvei nem véletlenül voltak valóságos bibliái az új német nemzedékeknek; belőlük nemcsak a természet, az élet s a szépség szabadságát, jogait tanulták meg, de magukba itták az „Übermensch“ gondolatát is; aztán az „Übermensch“ fogalmát egyre határozottabb formában vitték át a német emberre, majd általános emberi kellékeiből kifejtve a német népre; a németiséget még átkozó Nietzsche így lett a mai megújodás egyik eszmei forrása. Nietzsche titanizmusa eleme lett a mai német népi pszüchének. De az erő kultuszát vallotta a német egyesülés történetírója: a porosz Treitschke is, aki megvetéssel szólt Ausztriáról s ellenséges hangon a csehekről és magyarokról. Szellemileg a német hatalom és erő kultusza nála az ú. n. kultúrnemzet fogalmában jelentkezett: az ilyen nemzetnek, melyet története, jelene naggyá s erőssé tett, joga van a kisebbek, gyöngébbek fölötti uralomra; ez a gondolkodás a XIX. század természettudományos-biológiai fölismeréseit vitte át szellemi síkra; így indokolták a németek Bismarck és II. Vilmos idején a lengyelekkel és dánokkal szembeni eljárásukat. Helmut Klocke rólunk alkotott szellemi képében mindezen elemekből igen sok foglaltatik, hasonlóképpen a mai geopolitikus Haushofer felfogásából, aki a Nietzsche-Treitschke vonalon indokolja a kisállamok lehetetlen voltát és így a nagyállam, a Birodalom uralkodó szerepét, imperializmusát.

Még érdekesebb annak megtekintése, hová is nyúlnak vissza a magyar társadalomról és történetünkről vallott nézetei. Hiszen nyilvánvaló, hogy jól ismeri történeti irodalmunkat. De mélyebbre tekintve jól látjuk azt is, hogy múltunkról és politikánkról való ítéletei szerfölött sok rokonvonást mutatnak az 1840-es évek magyarellenes publi-

cisztikájával. E sajtótermékek legnagyobbbrészt németül jelentek meg, legfőképp Lipcsében s tartalmukat jól ismerte a német közönség is; sokat merített belőlük az 1880-as évektől felfejlő „allddeutsch“-propaganda is, főleg a magyarosítást illető kritikai ellenérveket. A szerzők közt, akik irányították ezen propaganda-irodalmat, ott találjuk a szlovák Stur, Hodza, Kollar, Csaplovics, a cseh gróf Thun Leó s a horvát-illyr Gaj Lajos nevét; érdekes ennek megemlítése már azért is, mert az egész mai német népi történet szemléletben igen sok oly érv van, mely akár innen is eredhetett.

A MAGYARSÁG TÖRTÉNETE, helyzete, alkata egész más igényeket is támaszt, mint a „népiség“ gondolata. El kell fogadnunk a magyar nép érdekében, ami újat s jót hoz a népiség új gondolatköre, de minden tekintetben ki kell domborítanunk önálló, eredeti jellegünket; önmagunkhoz, múltunkhoz lennénk méltatlanok, ha idegen politikai divatokat majmolnánk. Nemcsak saját érdekünkben, de a dunai népek harmóniája érdekében is ragaszkodnunk kell a szentistváni koncepcióhoz, illetve annak korszerű alkalmazásához. Épp a magyarországi németiség múltja igazolja a legjobban e koncepció értékét és életképességét. Itt nem hivatkozunk most arra, mint keresték önként, szabadon a magyarság történeti, szellemi és emberi előrehaladásának láttán a polgári — szepességi és budapesti — németiség műveltjei az asszimiláció útját; ösztönük, de nem kényszer vitte errefelé őket. Mivel ma inkább a disszimiláció, a németiséghez való visszatérés a közkeletű ige, mellyel a külföld felé fordul a népi gondolat, az önkéntes, szabad asszimilációra e hangulattal szemben hasztalan is hivatkozánk. Inkább azt említjük csak meg, hogy Magyarország és németjei közt oly mély s őszinte volt a viszony, hogy kialakulhatott s becsültté lehetett a „Deutsch-Ungar“ fogalma; ez a magyar történet tradíciói, a magyar föld szükségletei szerint szintézisre hozta a „nép“ s a „haza“ fogalmát és érzelmi körét, melyet ma nem egyszer oly ellentétesnek tartanak. A „Deutsch-Ungar“ fogalmának elfogadásától — a fogalmat is hazai német találta ki — már nem volt messze a XIX. században az út a magyarrá asszimilálódásig; hiszen a XIX. század nagy, erős magyarsága gyakorolt oly vonzóerőt, akár pl. Párizs és a centralizmus, a francia nyelv, műveltség, közigazgatás a prove^alokra, baszkokra, bretonokra és különösképp az elszásziakra.

A mai német szemléletben úgy jelenik meg a történeti magyar államgondolat, mintha már teljesen közömbös lenne a szeparálódni, föderalizálódni akaró magyarországi németiség számára, mintha a „haza“ és a „nép“ dualizmusát szintézisre hozni már lehetlenség volna. Kívülről jön e hang s véle szemben nem is annyira a magyar politikai akaratra vagy méltányosságra kell hivatkozunk, mint inkább a hazai németiség megnyilatkozásaira. Látjuk napról-napra, hogy az ú. n. népi gondolatvilág, a német népi öntudat nem közömbös többé hazai németjeink előtt; ez a mai viszonyok közt érthető, természetes és jogos. De ha megnézzük vezetőik írásait, azt

¹ Közös alap — egységes front. Írta: Dr. Kussbach Ferenc. Pesti Napló, 1936 augusztus 12.

látjuk, hogy ma is változatlanul vallják a magyarság és németiség egyetértésének, méltányos megegyezésének, a történeti magyar államnak hitét. Midőn egyik hazai német publicistánk sok együttérzéssel és helyesléssel tárgyalja a német faji gondolatot, a népiség s fajiság öntudatosodását, a disszimilációt, a biológiai nemzetfogalmat, írása végén el nem mulasztja, hogy be ne lássa, hogy ezek a politikai formák alkalmatlanok Magyarország számára s kifejezi hitét Szent István harmonikus, népeket összefoglaló államgondolatának igazságában és jövőjében; együtt vallja velünk, hogy Magyarország ezeréves múltja és mai helyzete, jövő igényei más módszereket kívánnak.¹ Ez a megegyezésre törekvő gondolkozás a nemrég elhalt, sokat félreértett Bleyer Jakab munkásságának hagyatéka. Bleyer Jakab tradicionalista volt s épp ezért vallotta azt, hogy népiségében meg kell tartani a magyarországi németiséget s ezt a népiséget ki kell és ki lehet fejteni; de erős német népi hitvallása mellett is mindig a „Deutschungartum“ hagyományai és a „haza“ egyetemes, patrióta szempontjai szerint járt el politikai működésében; többször is leszögezte, hogy a szentistváni gondolat bő keret rá, hogy a magyarországi németiség érvényesíthesse igényeit.³

De azt is tudjuk, hogy a hazai német vezetők egyes csoportjai ma csödbejutottnak, avultnak tartják Bleyer Jakab politikáját. A német népi mozgalmak és eszmekor, úgy látszik, már teljesen elérték e rétegeket, melyek erőteljesebb tempót s a „volksdeutsch“ irány fokozott kihangsúlyozását kívánják. A népközösségi eszme egyre nagyobb súlyt vet a „népre“, mint az „államra“,³ bár állampolgári hűségét a német nép mindenütt kiemeli. Helmut Klocke írása érdekes szimptomája e ma még áttekinthetetlen forrongásnak, útkeresésnek. Belőle nem is annyira történetmagyarázatai érdekelnek, mint inkább a magyarországi német dolgokban felénk küldött programja, jogkeresései, figyelmeztetései. Tudjuk, hogy a hazai németiség hű a magyar államhoz. De érezzük, hogy napról-napra jobban hat rá az új „népi“ gondolkozás, mely megbillenti a „nép“ és „haza“ tradicionális egyensúlyát. Éberen kell figyelnünk a németországi népies ideológiák közöttük való térkeresését, hatását: meddig fejlődhetnek e dolgok? s nem utolsó sorban: illúziók nélkül, pontosan figyelemmel kell kísérnünk a német népi szemlélet evolúcióját. A magyar-német politikai barátság őszintesége éppúgy kötelez erre, hogy itt elkerüljük a félreértéseket, mint az óvatosság és politikai érzékünk önállósága.

GOGOLÁK LAJOS

¹ König Antal: Pángermanizmus és a német egységi törekvések. Budapest, 1936. (Különlenyomat a Külügyi Szemle 1936 XIII. évf. 3. számából.)

² Bleyer Jakab: A magyar és német viszony. Magyar Szemle 1929. V. k. április, 114 1. Egyébként valószínű, hogy Bleyer alakját utólag a deutschímgar-ból tiszta völksisch-sé fogják retusálni, a kísérletek erre megkezdődtek.

³ Török Árpád: A népközösségi eszme problematikája. Magyar Szemle 1936 március, XXII. k. 3. szám és ugyancsak tőle: A hazai németiség belső válsága. Magyar Szemle 1936 augusztus. XXIII. k.

A MI NEMZEDÉKÜNK

ÉRTEM ALATTA az erősen negyven felé menetelő harmincéveseket. Közöttük többen kifogásolták a fiatalságról írt legutóbbi cikkemet¹ és szememre vetették, hogy elfogult vagyok a húszévesekkel szemben, viszont túlságosan szigorúan ítélem meg a magam nemzedékét. Mindenekelőtt szeretném elkerülni azt a látszatot, mintha túlságos jelentőséget tulajdonítanék a generációs felfogásnak, mely társadalmunkat a nagy magyar feladatok szempontjából élesen megkülönböztethető nemzedékekre osztja. A jelen cikknek sem célja ezt a felfogást erősíteni, de viszont nem hunyhatunk szemet a vitathatatlan különbségeken csak azért, mert egyesek vagy akár egy egész nemzedék érzékenységét érintik. Valami okának mégis csak lenni kell az emberekben, társadalmi osztályokban, sőt merem állítani, nemzedékekben is annak, hogy nem tudjuk előbbre vinni belső politikai, gazdasági és szociális megújulásunk ügyét. Bizonyos, hogy ezért még nem lehet felelőssé tenni a harmincéveseket, de már sajnos kiábrándító szimptomákat is látunk és ezek jogosulttá teszik annak a kérdésnek felvetését, hogy ezek a kedvezőtlen jelenségek milyen mértékben jellemzőek erre a nemzedékre, melynek a végzet egy nemzet legtragikusabb éveiben heroikus szerepet szánt. A húszéves fiatalság még csak ígéret, bár sokak szemében komoly, biztató ígéret. A jó véleményre rászolgált olimpiai teljesítményével is. A mi nemzedékünk, a harmincas viszont már belekóstolt a közéletbe s a közvélemény nagy várakozása kíséri szereplését. Ezért talán nem lesz hiábavaló, ha egyiket vonással megelevenítjük azt az elmosódó képet, melyet az olvasó előző cikkünkben alkothatott magának erről a generációról, mely a nyilvánosság előtt — részben a napisajtó ellentétes és egyoldalú megítélése alapján — merőben hamis színben jelenik meg.

Visszapillantással kell kezdenünk. Az előző évtized közepe táján hallatta nemzedékünk először a hangját. Ekkor már olvadozott az a nagy dermedtség, mely a háborút és forradalmakat követő első évek alatt a társadalom minden rétegének — az ifjúságnak — a lelkét is megülte és cselekvését megbénította. Az ellenforradalom időszakát, bármilyen romantikus szint kapott is azóta, nem vehetjük komolyan, mert ami akkor történt, nem volt egyéb a felszabadultság ösztönös, de meddő kitörésénél, egy idétlen forradalom reakciójánál, melyben komoly belső programúnak s még inkább céltudatos cselekvésnek nyo-

¹ L. A húszévesek. Magyar Szemle 1936. júliusi szám.

mát sem fedezhetjük fel. Mindenki örült, hogy megszabadultunk a rémuralomtól, de mikor már túlvoltunk e keserű öröm rövid periódusán, mindenki tehetetlenül roskadt össze a tengernyi feladat súlya alatt. Az ifjúság is mintha kimerítette volna erejét Budaörsnél és Nyugatmagyarországon, a zsidókérdés felszínes kezelésén kívül alig-alig hallatott magáról. Szörnyű szociális helyzetében főleg két bűnbakot látott: a zsidót és Trianont. Mindkettővel szemben tehetetlen volt. Az egyiken még ütött néha-néha, inkább elkeseredésében, mint azt remélve, hogy segíthet vele sorsán vagy az országon. Trianont illetőleg pedig ő is várta a csodát, mely visszaadja elszakított területeinket s vele egy jobb élet lehetőségét.

Ez a várakozás, melyet táplált az a jelszó is, hogy az idő nekünk dolgozik és a konszolidáció munkáját semmivel sem szabad zavarni, évekig lekötötte az ifjúság energiáját, lelohasztotta harci szellemét és önérzetét is. Csak a húszas évek közepe táján, amikor a külföld egyes államaiban az ifjúság már egy új világ ígéretével lépett fel s követelte — néhol ki is vívta — jogait, eszméltünk fel arra, hogy a mi ifjúságunk teljesen hiányzik a fórumról és az események alakulására, de saját sorsának irányítására sincs semmi befolyása. Különösen az olasz giovinezza példája hatott s irigykedve, de egyben bámulattal szemléljük a fasizmusban magára talált olasz ifjúság nagyszerű munkáját. Miért éppen a magyar ifjúságnak kell alárendelt helyzetben lenni — mondogattuk —, amikor éppúgy kivette részét a megpróbáltatásokból és a véráldozatból, mint bármely nemzet fiatalsága vagy bárki ebben az országban. Ha jó volt a lövészárookban, ahol „letette az élet nagy vizsgáját“, miért ne lenne jó ott is, ahol az ország sorsát intézik.

Ezzel nemzedékünk kilépett hallgatag passzivitásából. Az „Új Élet“ című folyóirat,¹ mely 1926-ban indult meg, volt első komolyabb megnyilatkozása. E szerény kis lapban még alig találjuk nyomát a generációs ellentéteknek. A cél vele az volt, hogy legyen egy orgánus, melyben az új nemzedék „hangja, vágyai, törekvései nyernék megnyilatkozást“, hogy elmondhassa „véleményét a magyar élet minden problémájáról“ és megmutathassa „az evezőrudaknál lévőeknek, hogy nincs mit félniök a fiatalok előretörésétől...“ „Nincs mit tartani attól“, hogy hangja „úgy erőben, mint tónusban és tartalomban elüt a megszokott félszázados melódiáktól.“ „A fejlődés örök logikája az, hogy az atyák világát ostromolják a fiúk, csak azért, hogy egykor majd ők is defenzívába szoruljanak az utánuk következőkkel szemben.“ Nem lehet mondani, hogy ez forradalmi hang lett volna, mely mindent elsöprő fenyegetéssel egy új világ jövetelét hirdette. Inkább a keserűség szava szól a következő mondatban is: „A friss feszülő karok, messzeségre vágyó szemek hiába várják, hogy az evezőkhöz kerüljenek, hiába áhítozzák a magyarság előtt feltáruló végtelen távlatokat, a „beati possidentes“ elhalkítják e generáció hangját a magyar élet nagy muzsikájában és elvitatják tőle az élet, a jövő, az érvényesülés primitív feltevéleit.“

Elsősorban tehát az érvényesülés kérdése uralja nemzedékünk első megnyilatkozásait. Az ifjúság vezetői leginkább ezt sérelmezték,

¹ Az alábbi idézeteket lásd e folyóirat r. számában.

a külföldi példákból is kevésbé az elvi és világnézeti harc ragadta meg figyelmüket, mint az a tény, hogy amott a fiatal erők komoly szerepeket kaptak és nagy karriereket futottak meg. Az elnyomottság érzése tört inkább elő, mint az a meggyőződés, hogy a nemzet életében mélyreható változásokat kell előkészíteni. A szociális feszültség tehát erősebb volt, mint az ellentét az öregek és fiatalok felfogása között. Az „Új Élet“ is a szociális elégtelenségben látja a veszedelmet. „A magyar élet mai irányítói mintha nem ismernék fel, mily óriási veszedelem fenyegeti az országot és a társadalmat az ajtó előtt álló generációk bőjtöltetésével és mily katasztrófa szakadhat ismét a nemzet nyakába, ha azokat a mérhetetlen eszmei és erkölcsi erőket, amelyeket a háború és a forradalmak vetettek felszínre e nemzedék lelkében, gyűlni, feszülni hagyják a küszöb előtt. Ezek az energiák végzetes kázánrobbanást idézhetnek elő, ha nem gondoskodunk idejekorán a levezetésükről és hasznosításukról, de áldásos, alkotó, emelő és feszítő erőkké alakulhatnak át, ha okos előrelátással, céltudatos terv szerint vezetjük be őket a nemzet organizmusába.“ Ebből következik, hogy nem kell mást tenni, mint pozíciókat adni a fiataloknak, biztosítani számukra az érvényesülést, legott megszűnik a baj és megoldódik vele az ifjúság problémája is.

Igen, de mi lesz az országgal? Ha az ifjúság ilyen könnyen hagyja „levezetni és hasznosítani energiáit“, kitől várja a nemzet megújodását? Ehhez nem elég, hogy fiatalok kerüljenek vezetőállásokba, szükséges, hogy tudják, mit akarnak. Már pedig a mi nemzedékünk nem tudta. „Új stílus, új társadalom, új gazdaság, új politika, új ország“ mind nagyon szép, de még általánosságoknak is kevés és ilyen programm mellett alig hihette el bárki is, hogy „a magyarság sorsa csak akkor kerül biztos révbe, ha az ország vezetését a háború és forradalmak tisztító tüzeiben testileg, lelkileg és erkölcsileg újjászületett fiatal generációk veszik a kezükbe“. Különösen amikor az ifjúság mozgalmá ilyen őszinte vallomással kezdődik: „Nem tudjuk, hogy mit akarunk. Csak azt tudjuk, hogy akarunk valamit. Valami mást, ami van. Mert erről tudjuk, hogy nem jól van. Hogy miért nem jó, hol nem jó, hogy lesz jó — íme ezt keressük. Ki tudja megtaláljuk-e? Ez nem is fontos. Fontos az, hogy keressük. És higgyünk abban, hogy megtaláljuk.“

Ilyen volt a kezdet tíz esztendővel ezelőtt. Azóta némi változások történtek a mi nemzedékünk sorsában is és megvilágítanak bizonyos összefüggéseket az első tétova lépések és a későbbi fejlemények között. Az „Új Élet“ természetesen nem jelképezte az egész ifjúságot, de mint az „ébredés“ első jele és az erjedés megindítója, jelentős tényező volt a harmincévesek mozgalmában. Mindenesetre érdekes, hogy az a szellem, amely benne megnyilatkozott, hogyan érvényesült később a gyakorlatban és mennyiben volt alkalmas arra, hogy nemzedékünk törekvéseinek irányt szabjon.

VOLTAKÉPPEN ALIG LEHET mozgalomnak nevezni nemzedékünk első lépéseit. Azok az idők nem kedveztek a szervezkedésnek. Még nagyon erős volt a konszolidációs egység gondolata, melyet szigorúan

értelmeztek. A keresztény és nemzeti irány kereteit úgyszólván teljesen kitöltötte, úgyhogy aki olyan programot hirdetett, amely nem egyezett az uralkodó konzervatív politikával, könnyen gyanúba keveredhetett. Hamar ráfogták, hogy felforgató, radikális, ami akkoriban még erősen megbélyegző volt. A fiatalság nehezen talált magára. Ízig-vérig nemzeti érzésű volt, de emellett érezte azt is, hogy a nagy magyar feladatokat nem lehet folytonos halogatással megoldani. Sokáig tévelygett kétségei között, mert nem akart sem nemzetietlennek, sem radikálisnak látszani azzal, hogy szembeszáll az uralkodó felfogással. De nem is mert ilyen lépést tenni, mert egyrészt még hiányzott hozzá az önbizalma, másrészt joggal féltették tagjai azokat az apró pozíciókat, melyekből életüket tengették. Első megnyilatkozásaik ezért olyan bátortalanok, óvatosak, általánosságba veszők, gyakran semmitmondók. Lapjaikban is visszatükröződik ez a határozatlanság s inkább az ifjúság érvényesüléséért szállnak síkra, mint eszméikért. Természeti törvényszerűsége (nemzedékváltás) való hivatkozás mindenestre veszélytelenebb volt, mint pl. egy nagybirtokos színezetű államban új föld-reform hirdetése. Ha néha mégis egy-egy kényesebb kérdéstről esett szó, rendszerint teoretikus ködbe burkolva jelentkezett a cikkíró vagy előadó felfogása.

Ilyen körülmények között természetesen a szervezkedési kedv is nyomott volt. Az 1926-ban alakult Nemzetpolitikai Társaság érdemleges működését egyelőre meg sem kezdette, sőt folyóirata, a fent idézett „Új Élet“ is, mely biztató kezdettel komoly lapnak indult, alig egy esztendő elteltével megszűntette megjelenését. Egyedül az 1925-ben alakult Bartha Miklós Társaság képviselte akkor a fiatalabb nemzedéket, melyből „Bartha Miklós-szerű kemény, meg nem alkuvó, kíméletlen, de saját vérét feltűnően óvó magyarokat“ akart kiválasztani. Érdekes, hogy elutasította a generációs felfogást s helyette faji és szociális alapra helyezkedett. Sok egészséges és figyelemreméltó gondolatot vetett fel, bár gyakran nagyon romantikus elképzelésben. Igen jó, főleg Ady, Móricz és Szabó Dezső nyomán járó fiatal írógárdával rendelkezett s ebben még jóval később sem vetekedhetett vele az újabb nemzedék egyetlen más alakulata sem. Kétségtelen jelentősége, hogy a magyarság életkérdéseivel ez az egyesület foglalkozott a fiatalok körében először rendszeresen és komolyan, de inkább teoretikusan. Hatása a későbbi mozgalmakra elvitathatatlan és határozottan termékenyítőbb volt, mint a belőle sarjadt politikai párté a rokon szervezkedésekre.

Új szint hozott nemzedékünk mozgalmába a Wesselényi Reform Klub rövid szereplése. Mindnyájan éreztük, hogy az ifjúság fokozottabb aktivitására van szükség, akár tetszik ez a hatalomnak, akár nem s ha szükséges, áldozatoktól sem szabad visszariadni. „Mi nem menekülünk elméletek kényelmes fellegrárába, vallottuk, hanem sajtóban, gyűléseken, ha kell a közmegevetés és közfelháborodás felidézésével állunk őrt, ha valahol a kisemberek érdeke helyett mágnások, nagybérlők, bankok vagy üzleti vállalkozások érdekét helyezik előtérbe.“ Emlékszem még, milyen hatalmas lelkesedés fűtötte a klub minden összejövetelét. Mintha most egyszerre akart volna kirobbanni az

ifjúság évek óta lefojtott energiája, olyan túlradó lendülettel követelte a reformokat. Nem Széchenyi, nem is Kossuth volt az ideát, hanem a fékezhetetlen temperamentumú Wesselényi, „az első magyar úr, aki felszabadította jobbágyait“. A parasztság sorsa, mely egy rosszul sikerült földreform, a hanyatló konjunktúra és érdekeinek elhanyagolása következtében megint rosszabbra fordult, ragadta meg elsősorban képzeletét. A mi viszonyaink között szokatlan bátorsággal hirdette egy új, becsületesebb földreform szükségességét, pedig az ilyen gondolat abban az időben még merényletszámba ment, amiért bőven kijárt a fölforgatás vádja. Milyen megütközést keltett a sajtóban, sőt a közvélemény egyes rétegeiben is az a memorandum, amelyet 30 katolikus tagjának aláírásával a hercegprímáshoz intézett, kérve az egyházi birtokok kisbérletekbe adását! Hasonló memorandumot tervezett az OMGE-hoz, Kecskemét, Debrecen városához, Eszterházy és Festetics hercegekhez, de ezek elküldésére már nem kerülhetett sor, mert a hatóság azon a címen, hogy alapszabályai még nem hagyattak jóvá, megtiltotta a Klub működését.

Ez a rövid fél esztendő nemzedékünk mozgalmának romantikus időszaka volt. Hiányzott minden tervszerűség, program és szervezethez, hiszen maga a keret is inkább jelképes, mint tényleges egyesülésre mutatott. Tagja lehetett mindenki, aki mentnek érezte magát a „munkapárti, álghentry hatásoktól“, az „ócska jakobinus liberalizmustól“, nem különben a „forradalmi szociáldemokráciától“, aki „őre akart lenni a paraszterdekeknek“, aki kész volt az egész magyar közéletet minden berendezésével együtt „átolni egy új, bátor agrár-demokrácia vágányára“, „keresni az együttműködést a testvéremzeti-ségekkel“ és hitt „a keleteurópai kis népek összefogásában“. Ezt a kis csapatot nem a szervezethez, hanem a lelkesedés, a szó nemes értelmében reformokért hevülő idealizmus tartotta össze. Ilyen lehetett a múlt század közepének reformifjúsága. Rapszódikus kezdeményezéseit a segíteni akarás tiszta humanizmusa hatotta át. Egyszer Szeged várost figyelmeztette kisbérelőinek helyzetére, másszor a badacsonyi bányászok érdekében emelt szót. Sokkal rövidebb ideig élt, semhogy komolyabb eredményt érhetett volna el. Még leginkább a parasztság kérdésének s vele egy jobb földmegosztás gondolatának népszerűsítésére sikerült közrehatnia. Kár volt eltiporni ezt a szép és lelkes mozgalmat, melyben az ifjúság legnemesebb énjét mutatta.

A Wesselényi Reform Klub „mártíriuma“ rávilágított a mozgalom hibáira. Be kellett látni, hogy a lelkesedés és idealizmus önmagában nem elég: főleg szilárdabb keretre és szorosabb tömörülésre van szükség. A jóváhagyott alapszabályokkal rendelkező Nemzetpolitikai Társaságban alkalmas keret kínálkozott. Tényleg 1930-ban a Társaság a hontalanná vált wesselényistákkal és a működését szüneteltető Bartha Miklós Társaság tagjainak egy részével kiegészülve megkezdte tevékenységét. Alaptónusát a Társaság régi tagjai, nemzedékünk idősebb, higgadtabb elemei adták meg, dinamizmusát a wesselényisták csoportja kölcsönözte, míg Bartháék a teoretikusokat szolgáltatták. Ez a jelentékeny egyesület sem dolgozott ki munkaprogramot, noha célul tűzte ki, hogy „reformgondolatait kolostori elzárkózás helyett nyilván-

nosság elé tárva, a nemzeti közvéleménynek egyik alakító tényezője“ legyen és „szervezett aktivitással“ vívja ki a „magyar közélet és társadalmi berendezkedés elmaradhatatlan revízióját“. „Egyaránt távol érezzük magunkat — hirdette — a kapitalizmus kegyetlenségétől és a szocializmus kietlenségétől.“ „Meggzűntetni kívánjuk a közélet olyan tagozódását, amely szimpla bal- és jobboldalra csoportosítással a középen őrlődő nemzeti társadalmat megfosztja képviselőletétől.“ Ebből látható, hogy tagjai közéleti szerepre készültek, amit mutatott az is, hogy összejövetelein túlnyomókig gyakorlati politikai kérdésekkel foglalkozott. Emelkedett színvonalon mozgó vitaüléseit mindig igen nagy érdeklődés kísérte s úgy látszott, hogy a Társaságnak sikerülni fog a fiatalabb nemzedék jobb elemeit — a fővárosban és a vidéken is — összefogni és rövidesen olyan programot kidolgozni, mely törekvéseit tisztán ég világosan tárja a közvélemény elé. Erre azonban nem kerülhetett sor. A személyi ellentétek és a politika — minden jobb sorsra érdemes magyar mozgalom eme kettős veszedelme — csakhamar megbontotta a Társaság amúgyis laza egységét. A tagok egy része személyi okból kivált, a bentmaradottak érdeklődését pedig inkább az időközben változáson áment politikai helyzet kötötte le, mint a törekvés a Társaság szervezetének és tevékenységének továbbfejlesztésére.

Nemzedékünk mozgalma új állomásához érkezett 1935 elején. A fiatalság úgy érezte, hogy történelmi fordulat előtt állunk, mely nemcsak az általa hirdetett eszmék diadalát jelentheti, de vele az első döntő lépést is a régen sürgetett nemzedékváltás felé. Még egyszer lázas lelkesedés kerítette hatalmába az ifjúság széles rétegeit, melyek a „reformnemzedék“ gondolatában egyesülve bontottak zászlót ama nevezetes vigadóí nagygyűlésen. Egyszerre kiderült, hogy úgyszólván semmi különbség nincs a közben felszaporodott szervezetek között, mindnyájan egyetértenek a nagy magyar feladatok sürgősségében s eddig csupán személyi kérdések választották élőkét egymástól. A reformnemzedék tehát egyrészt a fiatalság egységét akarta dokumentálni a főbb elvi kérdésekben, másrészt erejét csillogtatta meg a hatalom birtokosai felé.

Csakhamar kiderült azonban, hogy baj van az erővel és a programmal egyaránt. Az ifjúság reményeiben túl magasra hágott, onnan lelépni nem, csak lezuhanni lehetett. Mire magához tért, már vége volt a konjunktúrának s összetört reményei között csalódottan látta, hogy túl nagy árat kellett fizetnie hiszékenységeért. A nemzedékváltás néhány szerény mandátumra zsugorodott, ereje szétforgácsolódott, programjáról pedig kitűnt, hogy ilyen tulajdonképpen nem is volt. Elhamarkodta a dolgát. Mindenképpen készületlenül találták az események, amelyeket még hozzá tévesen ítelt meg. Már csak, amikor késő volt, eszmélt rá, hol vesztette el a játszmát.

A legnagyobb csapás hitét érte. Igen komoly fordulatnak kell jönni, hogy ez a nemzedék a maga tömegében újra megmozduljon. Nem túlságos kitartásra vall nála, hogy az elmúlt tíz esztendő küzdelmei és csalódásai egészen kimerítették. Nagy része lemondott arról, hogy azok az eszmék, amelyekért lelkesedett, még az ő életében megvalósuljanak. Most már inkább saját jövőjének biztosítására törek-

szik. Nem is tagadja, hogy nincs más vágya, mint lehetőleg nyugodtan és minél kevesebb gonddal leélni hátralévő idejét. Különösen lesújtó az, hogy a fiatalabb irónemzedék, amely kezdettől fogva élesztője volt a generációs mozgalmaknak és óriási szolgálatot tett a nemzet jobb ügyének, elkedvetlenedett és néhány kiválóbb tagja máris kikapcsolódott a munkából. Ezzel függ össze az a sajnálatos tény, hogy az „írói front“ néven ismert laza, de hatékony szövetség is felbomlott éppen most, amikor legnagyobb szükség lenne rá.

A különböző szervezetekben folytatódó mozgalom is sokat veszített lendületéből. Több az egyesület, de kisebb bennük az élet. A közös munkára irányuló készség nem hiányzik ugyan, de annál inkább az energia, mely ezt megvalósíthatná. Az amúgy is túltengő egyesületi élet még tovább forgácsolódik szét apró, névtelen mozgalmakra, melyeket egy-egy nekikeseredett ember indít legtöbbször jószándékú, de ködös célzattal, a tömeg azonban érzéketlen marad. Ma már ahány nyugtalan, jövőért aggódó ember, annyi „tábor“. Emellett tanácsatlanság és tehetetlenség az egész vonalon. Csak mélységes szánnal lehet nézni nemzedékünk e kínos vergődését.

Az ELMÚLT TÍZ ESZTENDŐ kísérletezésein és küzdelmein végigtekintve, bizony kevés biztató momentumot találunk. Az eredmény pedig gyakorlatilag egyenesen siralmas. Az egyirányú, de szervezetenként szétagolt mozgalmaknak, melyekből csak a jellegzetesebbeket mutattuk be, nem akadunk egyetlen olyan tényezőjére sem, amely nemzedékünk törekvéseit rendszerbe foglalta és özei cselekvésének határozott irányt szabott volna. Ma sincs olyan szervezet, amelyiknek jelentős súlya, ereje és tekintélye lenne. A Reformnemzedék sem ilyen — hiszen dacára közelmúlt közéleti kapcsolatainak, még alapszabályainak jóváhagyását is csak most tudta kieszközölni — s alig hihető, hogy erősen megtépázott nimbuszával a csalódott tömegeket még egyszer meg tudja mozdtítani. A szervezkedéssel tehát rosszabbul állunk mint valaha, mert a sok egyesület ellenére nemzedékünk lelki atomizálódottsága mellett messzire aligha juthatunk többé.

Nem volt nagy szerencséje ennek a nemzedéknek első közéleti szereplésével sem. Nincs megelégedve a közvélemény, mely a nagy beharangozás után, ha nem is forradalmi tetteket, de mindenesetre nagyobb lendületet, több bátorságot és önállóságot várt volna. Még inkább elégedetlenek a vigadói nagygyűlésen megmozgatott tömegek, amelyek azt hitték, hogy a fiatalság előretörése új szellemet visz a közéletbe. Most már meg lehet állapítani, hogy a várakozás túlzott volt: ami történt, egyáltalán nem viseli magán a fiatalság jegyét, más szóval: a reformkorszak alkotásaihoz nem volt szükség az ifjúság közreműködésére. A „nemzedékváltás“ első lépése alig sikerült. Nem szégyen ezt bevallani, sokkal inkább hiba szépíteni, mint a Reformnemzedék teszi, amikor tagjai magatartását azzal menti, hogy azok „oly túlzottan szigorú pártfegyelem alá kerültek, mely megakadályozza, hogy eredeti elgondolásaikat hatékonyan képviselhessék“. A Reformnemzedék ezzel a kényszerű szépítgetéssel, melyet azonban a kívülállók másként ítélnék meg, nem használ saját

mozgalmának sem, mert a hibákat elkendőzéssel még sohasem sikerült korrigálni és nem is volna szabad ilyenre kísérletet tenni, különösen ha ezek a hibák olyan természetűek, hogy egy nemzedék jellemét helyezik kedvezőtlen megvilágításba. Elvégre, akik egy új Magyarország ígéretével lépnek fel, azoknak számolniuk kell a kockázattal is és nem lehet kettős játékot folytatni, ha arra kerül sor, hogy választani kell a karrier és az elbukással fenyegető harc között. Ez utóbbi mindenesetre kisebb szégyen, mint szavakban újítonak, tettekben pedig megalkuvónak lenni.

Tagadhatatlan azonban, hogy nemzedékünk már eddig is jó szolgálatot tett a magyar ügynek. Éltrevaló gondolatok felvetése és kimunkálása fűződik fellépéséhez. Egyesületi összejövetelein és lapjai hasábjain kristályosodott ki a korszerű nemzeti, szociális és gazdasági reformok tudata, mely aztán tovább hullámozott a közvéleményben és termékenyítőleg hatott a legfiatalabbak mozgalmára is. Félmunkánál azonban nem jutott tovább, mert elmulasztotta gondolatait rendszerbe foglalni és programmá emelni. Pedig ez előbbrevaló lett volna, mint az érvényesülés hangos követelése, melynek tónusa néha erősebb volt, mint a meggyőződés, mellyel reformeszméit hirdette. Különbözik: egy nemzedéknek, mely magát korszakot jelző reformokkal jegyezte el, nem hangoztatni kell, hogy érvényesülni akar, hanem kiharcolni azt. Másként azt a benyomást kelti, mintha néhány nyugtalanabb, hangadó ember ambícióinak kielégítésével a mozgalmat le lehet szerelni, amint erre nálunk — nem eredménytelenül — kísérlet is történt. Ugyanerre a sorsra jutottak a fiatalság hirdette reformgondolatok is. Ezek kisajátítása önmagában nem lett volna baj, ha azok tényleg meg is valósulnak. A Reformnemzedék így későn ébredt a valóság tudatára: programja már komoly érdeklődést nem tudott kelteni. Most tehát az a helyzet, hogy van program, de nincs tábor, amelyet meg lehetne vele mozgatni.

Az EDDIGI CSEKÉLY EREDMÉNYŰ próbálkozásokból mindenesetre okulást kell merítenünk. Ennek azonban nem szabad lemondásnak, beletörődésnek vagy féltreállásnak lenni. Bizonyos, hogy a harmincévesek már veszedelmesen közelednek ahhoz a korhoz, amikor az ember beleún a kísérletezésbe és inkább nyugalmasabb életre, mint mindig megújuló és legtöbbször reménytelennek látszó küzdelemre vágyik. Ennek a magyar nemzedéknek azonban más szerepet szánt a Gondviselés, semhogy ilyen kényelmes, megalkuvó életet választhasson. Nagy érdekek forognak itt kockán, melyek fokozott aktivitásra és további harcra kötelezik, még ha ez tagjai egyéni boldogságába kerül is.

Különösen az a fiatal írónemzedék nem engedheti meg magának az elkedvetlenedés és visszavonulás kényelmét, mely az utóbbi években már szinte közvéleményt teremtett a jobb magyar ügynek. Le kell most küzdeni az emberi gyengeségeket: a hiúságot, sértődöttséget, a megcsalás fájdalmát, bárhonnan ered is ez és új küzdelemre kell felkészülni. Óriási feladat vár erre a legfiatalabb tehet-

ségekkel kiegészülő szellemi elitre: neki kell kimunkálni és közvéleménnyé tenni a magyar sorskérdésekből desztillált új magyar ideológiát. Magyarországa úgy látszik, menthetetlenül belesodródik a világnézetek harcába, mely az európai népeket máris két, mind élesebben elkülönülő és szembenálló táborra osztja. Sokan azt tartják nálunk, hogy ebben a harcban, mely, tekintve a felek nagyon egyenlő erőviszonyait és a mérhetetlen gyűlölséget, nyílt kitérés esetén könnyen az európai civilizáció pusztulására vezethet, nekünk is határozott állást kell foglalnunk. Ez a felfogás legalább is erősen vitatható. Nem mintha a választás volna nehéz, ha úgy tesszük fel a kérdést, hogy mit akarunk inkább: a bűn vagy az erény malmát, felfordulást vagy újjászületést. Az olyan beállítás, mely a jobb- és baloldaliság végtelenségig vitt kiclezésével a fasiszta vagy bolsevik diktatúra alternatívájához jut el: örültség és kész veszedelem, különösen mikor azt látjuk, hogy az emberiség máris ellenállhatatlanul e két szélsőség felé sodródik.

Nálunk a jobboldali világnézet még nem jegecesedett politikai rendszerre, többféleképpen értelmezett, zavaros fogalom, melynek védelme alatt sok gyanús ambíció tör az érvényesülés felé és a legbolondabb elgondolások tenyésznek. A tiszta ítéletű és nem jobb-vagy baloldali, hanem magyar meggyőződésű fiatal íróknak kell itt elsősorban sorompóba lépni és a társadalmat felvilágosítani a nemzet és a nép igazi érdekeiről. Nevezék jobboldali iránynak azt a rendszert, amelyet a nemzet választ, nem ez a lényeges. Mi már átéltünk egypár „újjás mletés“-t és tudjuk, hogy a világnézeti jelszavaknak — nálunk — mi az értéke és hányféleképpen lehet azokat magyarázni. A magyar íróknak kíméletlenül támadni kell minden kísérletet, mely akár idejét múlt, akár modem, divatos igék leple alatt el akarná sikkasztani vagy mellékvágányra akarná vinni az ország demokratikus átalakulásának ügyét, mintahogy ez jóegynéhányszor megtörtént már hazánk újabb történetében. A csüggedt, csalódott nemzetben ébren kell tartani vagy megint felébreszteni a hitet és felkelteni az érdeklődést a magyarság megcsúfolt létkérdései iránt. Nekik kell megtalálni a formát, mely hatásosabbá teszi erőfeszítésüket. Ha nem bírják már leírni, keressenek egy új kifejezést a rosszcsengésű „reform“ helyett, csak ne engedjék, hogy ez a nép megint közömbössé váljon — éppen ma—saját sorsával szemben. Nemzedékünknek minden hibáját megbocsáthatja az utókor, ha szellemi elitje ezeknek a feladatoknak meg tud felelni.

KERÉK MIHÁLY

A MEZŐGAZDASÁGI MŰVELTSÉG HIÁNYAI

A MAGYAR AGRÁRPOLITIKA különleges, időszerű problémái közül egyesek a hitbizományi reformnak, a telepítésnek, mások a tagosításnak, a szakoktatás reformjának és ismét mások a mezőgazdasági hitelélet, vagy a szövetkezeti mozgalom fejlesztésének ítélik az elsőséget. Jóllehet nem lényeges és nem is tartozik ide annak a kérdésnek az eldöntése, hogy valaki milyen szemszögből nézve, melyik probléma megoldását tartja fontosabbnak, mégis úgy véljük, elsősorban azok a kérdések kelhetnek jogos érdeklődést, amelyeknél a megoldás a földművelő nép túlnyomó részének nyújt előnyöket, továbbá a keresztülvitel nem jelent elviselhetetlen terhet az államháztartás részére, de egyben a legnagyobb erkölcsi vagy anyagi hasznot biztosítja és a mezőgazdasági termelés legmélyebben rejtőző kórokozóit teszi ártalmatlanná.

Ha pedig ezen az alapon mezőgazdasági problémáinkat a gyakorlati élet nézőpontjából vizsgáljuk és a gazdák fáradságos munkájával gyakran arányban nem álló eredménytelenségek okát kutatjuk, akkor önkéntelenül felvetődik a kérdés, hogy mi a gazdaságos, okszerű termelésnek a legnagyobb rákfenéje?

A felelet röviden az: nálunk kétségkívül a széles rétegek mezőgazdasági szaktudásának hiánya! Hiszen ezek csaknem egészen nélkülözik a rendszeres szakoktatást. A legtermészetesebb segítségnyújtása tehát a tanítás, nevelés, amely valóban járható utat mutat és a cél eléréséhez az eszközöket is rendelkezésre bocsátja anélkül, hogy újabb áldozatokat kívánna a falu népétől. Ez a segítség a legszegényebb gazdát sem állítja megoldhatatlan feladatok elé.

A legegyszerűbb szakismeretek általánossá tétele az a biztos és egyedüli, de egyszersmind nélkülözhetetlen alap, amire építhetünk. Egyszerű alapismeretek nélkül hiába kerül szóba a műtrágyázás, a traktorhasználat, a fajtakiválasztás, az üzemtani kalkuláció kérdése stb., mind csak azt jelenti, hogy — erős hasonlattal élve — például építeni akarunk, de a munkát nem az alpnál, hanem a fődém szerkezetnél kezdjük.

Az ország 16,000.000 kat. holdnyi területéből kereken 6,800.000 holdon, vagyis az összterület 43%-án gazdálkodnak azok, akiket ez alkalommal, az iskolázásra való tekintettel ú. n. széles mezőgazdasági rétegeknek nevezünk. Ezek a gazdák egyenkint 5—100 kat. holdon gazdálkodva, mint fajunk legtisztább képviselői tehát az ország területének csaknem a felét tartják a kezükben.

Amilyen egyszerűnek látszik azonban, ha azt mondjuk, hogy a segítségnek elsősorban a széles rétegek mezőgazdasági irányú nevelésében és a szakoktatás kiterjesztésében kell állnia, olyan nehéz, különleges és újszerű feladatokat vet felszínre a szétszórtan élő mezőgazdasági népesség tömegoktatása. A szaktanárok elméleti és gyakorlati tudásával szemben felállított magas követelmény, az éghajlati, talaj, népesedési, értékesítési stb. viszonyoktól függő gazdálkodás sokfélesége, a tanyai és általában a vidéki étellel kapcsolatos közlekedési nehézségek, főképpen a szegényebb néprétegeknél az iskolázással járó tan- és egyéb költségek előteremtése, a gazda sajátos gondolkodásához való alkalmazkodás készsége, a gazda bizalmának megnyerése stb. nehezítik meg a hivatást teljesítő szakemberek munkáját.

Alit érhetnénk el a neveléssel, szakoktatással az Alföldön, a „magyar parlagon“, ahol ma is még sok helyen a rablógazdálkodás legprimitívebb formájával találkozunk. Ahol az állati trágyát megszáritják és ú. n. „tőzeget“ vagy másnéven „kunkox“-ot készítve belőle télen-nyáron ezzel tüzelnek. Hasonló sorsra jut a szalma egy része is. Holott tudvalevő, hogy az állati trágya és a szalma a talajerő fenntartása szempontjából egyszerűen nélkülözhetetlen.

A trágyatüzelés meghonosodásával szoros összefüggésben áll az Alföld fátlansága. Télvíz idején, amikor sok fűtőanyag kell, fa hiányában a gazda mivel fűtsön? Még jobb belátás esetén sincsen választani valója. Ameddig fátlan marad az Alföld, a trágya- és szalmatüzelést nem lehet megszüntetni!

Pedig a nagy gonddal és hozzáértéssel végzett állami, közületi fásításoktól és elszórtan egyes birtokosoknak kezdeményezésétől eltekintve, sajnos azt kell mondani, szomorú képet nyújt az Alföld fásítása. Csongrád vármegyében huzamos időn át egyelőre csak a közlegelők befásítását szorgalmaztuk, mert ott nem érhetett a vád, hogy a búzatermő területek beárnyékolásával ellenszenvet keltünk a fásítás iránt. Háromszor kellett beültetni ugyanazt a legelőt, míg maradandó nyoma maradt a fásításnak. Részben a pajkos gyerekek, suhancok csavarták ki a suhángokat ostornyélnék, részben a nyári szárazság, az ismert aszály tette tönkre azokat.

De vajjon csodálkozhatunk-e azon, hogy a tanyai paraszt nem akar fásítani? Hiszen senki sem nevelte őt a fa szeretetére, hiányzik a szakismerete az ültetéshez, a gondozáshoz! Más vidéket, mint a fátlan Alföldet talán nem is látott. Munkájánál a paraszti materializmus szabja meg a sorrendi fontosságot. Az állattenyésztés vagy növénytermelés haszna természetesen kézzelfoghatóbb, mint a fásításé.

Lehet-e azonban ott mezőgazdasági kultúráról beszélni, ahol a földet bíró parasztság — nem is számottevő kivételtől eltekintve — mindössze hat elemi iskolát végzett és a fiatalabb korosztály nevelése, szakoktatása is kezdetleges arányokat ölt. A kívánatos mezőgazdasági műveltséget az egyszerű paraszt saját erejéből alig szerezheti meg. Elszórt egyesek kedvéért szaktanfolyamok nem rendezhetők, mezőgazdasági iskola pedig a közelben ritkán található. Szerencsésebbek azok a vidékek, ahol a parasztok többen összeállva adnak hangot kéré-

süknek és a szakismereteket a tanfolyamokon legalább felnőtt korokban részben pótolják.

Kétségtelen, hogy a tanulás iránt is fel kell először kelteni az érdeklődést. Aki életében alig tanult és később majdnem teljesen elfelejtette a betűvetést, mert olvasással nem kapcsolódott bele az emberiség nagy szellemi közösségébe, az nem is vágyik utána. Itt jeget törve kell újra a tanulás hasznáról meggyőzni őket. E téren örvendetesen tapasztalható az iskolán kívüli népművelési előadások és más szaktanfolyamok áldásos hatása. Ma azt mondhatni, hogy ezen a legnehezebb munkán már körülbelül túlestünk. A tudásvágyat sikerült felkelteni a gazdáiban. Jól emlékezem, hogy mikor 1930—31 telén Szentesen az első alkalommal rendeztünk a földművelésügyi miniszter megbízásából ú. n. háromhónapos téli gazdasági tanfolyamot, hosszú rábeszélés után sikerült csak 20—22 fiatalabb gazdát megnyerni tanfolyamhallgatónak. Később pedig, miután meggyőződtek arról, hogy mit tanulhatnak a tanfolyamokon, azoknak a legjobb propagálói lettek. Akik előbb nem akartak tanfolyamról hallani, a következő évben küldöttségileg kérték a földművelésügyi minisztert, hogy rendeztesen ismételten Szentesen háromhónapos téli gazdasági tanfolyamot.

De beszélhetünk-e ott állattenyésztésről, ahol az igavonó- és tenyészállatok a téli takarmányhiány miatt csak sínylődnék az istállóban és tavasszal alig tudnak a lábukra állani! Az alföldi parasztgazdaságokban pedig az ilyen jelenségek nem tartoznak a ritkaságok közé! Láttam olyan eseteket is, hogy a tanyásgazda tehenét kocsin kellett tavasszal kivinni a legelőre, mert szegény pára, a takarmányhiány miatt előállott éhségtől leromolva, a saját lábán nem tudott volna kimenni a legelőre. Torzonborz, csontvázszerű testét ujjnyi vastagon borította a szinte páncélszerű pizokrétég, miután a gazdája egész télen nem vakarta, nem ápolta, nem gondozta!

Hasonló szomorú sors vár az időjárás viszontagságainak kitett állatokra a Hortobágyon, mikor a nyári szárazság következtében minden kiszül és a szükségtakarmány elfogy. Az állatok a koplalásban legyengülnek, az éhséget kevésbé tűrő fiatal csikók el is pusztulnak. Mindennek ellenére az Alföldön a szántóföldi szalastakarmánytermelés harmadrendű szerepet játszik. A vetésforgók egyoldalú, hagyományos összeállítására minden tapasztalati haladást félredob. A tarlókat sok helyen aratástól április közepéig legeltetik, tapostatják és csak a vetés előtt szántják fel sekélyen. A gyümölcsfák kártevői elleni védekezés nincsen elterjedve, a legelőkön a gyomirtás kivétel számba megy. A termelésben tudatos állati és növényi fajtakiválasztásról nem beszélhetünk. A szövetkezeti eszmét csak a gyakorlati élet részéről való meghazudtolásból ismerik!

Csodálkozhatunk-e ilyen körülmények között, hogy a tejjel-mézzel folyó Kánaánnak nevezett Alföldön a parasztgazdasága mai formájában nem állja meg a versenyt sem a kollektivizált Kelettel, sem a mechanizált Nyugattal, sem az alacsonyabb igényű déli szomszédokkal? Itt mind a „műtrágyázás“, mind a „belterjes gazdálkodás“ hangsúlyozása hiábavaló addig, míg hathatósabb segítőkész

nem nyújtunk a parasztnak. A szegénység és nyomor legfőbb oka a tudás hiánya, az elmaradottság. Gyakorlatilag és elméletileg kifogástalanul felkészült, jó szakembereknek kellene sokat foglalkozni a néppel. Olyan szakembereknek, akiknek a nevelése sincsen még, sajnós, intézményesen biztosítva.

A nagybirtokosoknak módjukban áll, hogy szakképzett, okleveles gazdatisztet tartsanak. Szaktudás tekintetében itt sokkal kevesebb a kívánivaló. Elvárható, hogy termelésüket a mai kor követelményeinek megfelelően folytassák. De mi történik a kisbirtokosokkal, a paraszttal? Nem kívánja-e a közérdek, hogy többet foglalkozzunk velük és segítsük őket termelési tevékenységükben?

A népnek azok az egyszerű fiai, akik pl. a tanyavilágba születtek bele, alig tanulták meg a betűvetést, vagy később az elemi iskola elvégzése után azt is elfelejtették, semmiért sem hibáztathatók. Ők igénytelen életmód mellett folytatják az egyoldalú, kezdetleges termelést mindaddig, míg jobbat, tökéletesebbet nem látnak vagy hallanak. Amennyiben arravaló szakemberek hivatásszerűen foglalkoznak velük — saját tapasztalataimra hivatkozhatom — a haladás meglepő!

Állítom, hogy könnyebb a gazdákkal felvenni a küzdelmet a haladásért, mint azokkal a „Tamásokkal“ vitatkozni, akik azt mondják, „nem érdemes a néppel foglalkozni“ vagy „nincsen foganatja“, „nem hallgatnak a szép szóra“ stb. Hivatkozom arra a számos tanfolyamra, amelyeket az utóbbi években a földművelésügyi kormányzat áldozatkészsége révén tarthattunk, azok eredményeire, arra a meleg és önzetlen barátságra, amely az eszmecserek közben a gazdák és előadók között kifejlődött, továbbá a gazdák hihetetlen fegyelmezettségére, természetes, józan eszére, tehetségére és hálájára, amely nekünk további erőt és lelkesedést ad a küzdelemre. Soha nem hittem volna, hogy milyen hálás munka a néppel való foglalkozás azok részére, akik minden mellékgondolat nélkül csak lelkiismeretük megnyugtatására és a gazdáktól kapott elégtételre törekednek.

Csonka-Magyarországon a mezőgazdaságilag megművelt földterületek lényegesen nagyobb része a kisgazdaságokra esik és a kereskedelmi forgalomba kerülő agrártermékek értékének több mint 70%-a a kisgazdaságokból származik. Nem vétek-e és tudatlanság ilyen körülmények között elveket hangoztatni, amelyek még akkor sem volnának helyénvalók, ha ebben az országban csak mezőgazdasági cselédek volnának, akiknek elsősorban engedelmességni és csak azután kell mesterségüket kitanulni! Ez az okoskodás minden bizonnyal a letűnt feudális idők maradványa, abból a korból származik, amikor a földművelő tömegekben csak jobbágyokat, uradalmi cselédeket láttak.

A háború után kicleződött gazdasági versenyben csakhamar be kellett látni, hogy a földművelő tömegek gazdasági irányú nevelése — a köz szempontjából — egyik legsürgősebben megoldásra váró feladat, mert a kiterjedt szakoktatást sürgető jogos igények a földművelő nép soraiból mind gyakrabban törtek fel. Korábban az volt a panasz, hogy nehéz a szakiskolákat a tanulókkal benépesíteni. Ma élő tanúi vagyunk annak, hogy a kisgazdák mohón szívják magukba a nekik nyújtott ismereteket. Előfordul, hogy naponta 10—12 km-ről gyal-

golnak be az előadásokra. Máskor pedig, mint pl. Békésgyulán hallhattuk, hogy az egyik értelmes, 50 holdas, hat elemít végzett kisgazda, a vármegye előkelőségei és a tanfolyamvizsgán jelen volt mintegy 150 gazdatársa előtt tolmácsolta a kívánságukat, mondván: „Ne adjanak a kisgazdáknak semmi mást, csak szaktudást!”

Az elmúlt télen. Nagyidán előfordult, hogy minden különösebb nagyarányú előkészítés nélkül 140 gazda jelentkezett a meghirdetett egyhetes legelőgazdasági tanfolyamra. Hasonlóképpen Battonyán, Tiszafüreden, Békésgyulán stb. mindenütt sokkal többen jelentkeztek a tanfolyamra, mint ahányan a megállapított létszám miatt résztvehettek volna. Ezeket a példákat csak annak megtámasztására említettem meg, hogy valóban a tanítás után az érdeklődés hatványozott formában nyilvánul meg.

Meg kell állapítani és nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a mezőgazdasági termelés gazdaságossá tétele érdekében a köz szempontjából — bármennyire újszerűen hangzik is — nem az elszórt csúcsteljesítmények a fontosak, hanem a nagy mezőgazdasági tömegek alacsony átlagtermésének az emelése.

Miért ringatjuk hát magunkat abban a tévhitben, hogy a gazdák nem akarnak tanulni? E téren az utóbbi 10—15 év nagy változást hozott. Az érdeklődés valóban megtalálható, csak az a kérdés, ki és hogyan közeledik hozzájuk, miképpen tudja megnyerni a bizalmukat.

A gazdák bizalmatlanságán nincs mit csodálkoznunk. Az idők folyamán szerzett tapasztalatok és többnyire rossz tapasztalatok szüleménye ez. Az ismételten átélt nehéz viszonyok, anyagi szükség, járatlanság stb. óvatosságra intik. Kevés iskolázottsága következtében ismeretei fogyatékosak és így természetes, hogy mikor a sötétben tapogatózódik, óvatos, kételkedő. Az emberi egoizmus által kihasznált gyengeségére féltékeny. Gondoljuk csak meg, hogy hova jutna, ha könnyen kötélnek állana a hiszékenységgel visszaélő embereknek. Még gyorsabban kerülne anyagi romlásba, mint konzervatív, bizalmatlan voltával. A bizalmatlanságot tehát nem szabad hibáztatni, hanem azt őszinteséggel és bizalommal kell legyőzni?

Az elmaradottság mennyiségi és minőségi termésvesztéséget jelent és befolyásolja a gazdasági üzem rentabilitását. Hol vagyunk a helyes istállótrágyakezeléstől, ami nem kerül pénzbe, de szaktudást igényel? Mennyi érték vész el csak e téren! Hasonlóan nem kerül pénzbe az istállózott állatok téli gondozása. Másszóval jobb istállótrágyakezeléssel, állatgondozással, célszerűbb takarmányozással, tökéletesebb növényi és állati fajtakiválasztással, helyénvaló értékesítési módozatok kiépítésével a gazdasági üzemek nagyobb részénél, a termelési költségek jelentékeny emelése nélkül is számottevő teljesítménytöbblet érhető el!

A szakismeretek elterjesztése új eddig kihasználatlan energiák bekapcsolását jelenti a mezőgazdasági termelésbe, olyan energiákét, amelyek eddig paragon heverték. Sok mezőgazdasági termelési ágazatot ismerünk, amelynek folytatásánál a szaktudás a döntő tényező, így pl. a méhészet, selyemhemyótenyésztés, gyümölcsstermelés, zöldségtermelés, kertészet, háziipar, stb. kisebb mértékben, minden

számottevő befektetés nélkül megindítható. A szaktudás hiánya és a nép ilyenirányú törekvéseinek nem megfelelő támogatása adja a magyarázatát annak, hogy ezek az elsősorban kisgazdáknak való mezőgazdasági ágazatok oly kevésbé terjednek el. Pedig mennyivel biztosabb, sokoldalúbb és az időjárás szeszélyeitől függetlenebb volna a kisgazda termése, ha minden vidéken jó szakemberek útbaigazítása mellett meghonosítanák az említett, mondhatni másodrendű mezőgazdasági termelési ágazatok közül azokat, melyek a helyi éghajlati, talaj- és értékesítési viszonyoknak a legjobban megfelelnek.

Az új célkitűzések érdekében új, hathatós eszközöket kell alkalmazni, ahol a gazdasági iskolák erőteljes kiépítése, rövid szaktanfolyamok szervezése és az oktatásnak gazdasági tanácsadással és ú. n. példagazdaságok létesítésével történő kiegészítése legyen a vezető szempont.

Szonka-Magyarországon ma mindössze 22 alsófokú mezőgazdasági iskola működik. Ezek közül 13 téli gazdasági iskola és 9 mezőgazdasági szakiskola. A téli gazdasági iskolák újabb keletűek és bár szintén két évfolyamosak, tanítási idejük csak a november—februári téli hónapokra korlátozódik. Ezek az iskolák nagyon helyesen számolnak azzal a tapasztalattal, hogy a paraszt nyáron, munkaidőben a fiát nem szívesen nélkülözi. Ezen nem is csodálkozhatunk. A felnőtt fiúgyermek a kisgazdaság természetes és olcsó munkaereje, neki segítenie kell otthon a családnak.

A korábban földművesiskoláknak nevezett mezőgazdasági szakiskolák nem számolnak ezekkel a fontos körülményekkel. Létesítésük idejében az uradalmak részére mint altisztképző iskolák jöttek számba. Ezekben két teljes éven át, tehát télen-nyáron folyik a tanítás, a beiratkozott gazdaifjakat a szülők nyáron is nélkülözni kénytelenek. Felesleges külföldi példákra hivatkoznunk. A dolog természete hozza magával, hogy a mezőgazdasági iskoláknak a gazdák életmódjához kell alkalmazkodni, ezért a téli gazdasági iskolák váltak be inkább.

Sokszor hallunk olyan általános kijelentéseket, hogy nálunk nagyon kevés az alsófokú mezőgazdasági iskola. Ritkán kapjuk azonban meg a kritizálók részéről a választ, hogy hány és milyen mezőgazdasági iskolára volna az országnak szüksége, továbbá mi volna az iskolahálózat kiépítésének a végső célja.

A végcél csak az lehet, hogy alaki képesítéshez kössük a mezőgazdálkodás folytatását. Ebben az esetben — amitől nagyon távol állunk — bizonyos mezőgazdasági ingatlanminimumhoz kellene kötni a gazdasági iskola elvégzésének a kötelezettségét. Elsősorban tehát az ország birtokmegoszlásának ismerete szükséges ahhoz, hogy a kívánatos gazdasági iskolák számát megállapíthassuk.

A mezőgazdasági ismeretterjesztés szempontjából legnagyobb szerepre hivatott alsófokú gazdasági iskolákat — tapasztalat szerint — leginkább a 10—100 kat. holdas birtoknagyságból származó gazdák fiai látogatják. A 10—100 kat. hold nagyságú gazdaságok száma 240.761, ezek összesen az ország területének 33.4%-át teszik. Nagy általánosságban elegendőnek látszik az a követelmény, hogy a jövőben lefelé egészen a 10 katasztrális holdas kisgazdáig adjuk meg a szak-

iskolázási lehetőséget. Felfelé pedig a 100 kat. holdas gazdaságnál nagyobb, de 500 holdasnál kisebb birtok tulajdonosa — iskolalátogatás szempontjából — a középfokú gazdasági iskolába való. Ezeknek a gazdaságoknak a száma csak 10.635 és az ország területének 14.1%-át alkotják. Ha már most azt kutatjuk, hogy a mai állapottal szemben mennyire kell majd emelni a téli gazdasági iskolák számát, hogy a 10—100 kat. holdas kisgazdaságok üzemvezetői tanult gazdákkal pótolhatók legyenek és a parasztgazdaságokból származó ifjúságnak teljes mértékben meg legyen a kiképzési lehetősége, akkor a következő megfontolással élünk:

Az 1930. évi gazdasági üzemstatistika szerint a 10—100 kat. hold kiterjedésű gazdaságok számát 240.761-re felvéve és egy-egy gazdaságnak ugyanazon személy által történő vezetésére átlagosan egy emberöltőt (30 év) számítva — mert ennyi idő alatt a gazda rendszerint kiöregszik, vagy tovább adja a földjét, illetőleg a fiára, más hozzátartozójára bizza a gazdálkodást — az ország gazdasági iskoláiba évenként beiratkozó tanulók száma (240.761 osztva 30-cal) 8025-re tehető. Miután a téli gazdasági iskolák kétévesek, ezt a számot kétszer kell megszorozni ($8025 \times 2 = 16.050$), hogy a mindenkori átlagos tanulólétszámot megkapjuk. Iskolánként és évfolyamonként átlag 30—40 tanulót számítva, a 16.050 tanuló befogadásához mintegy 246 téli gazdasági iskolára volna az országnak szüksége.

A 100—500 kat. holdig terjedő birtokkategóriák gazdaiifjúságának a kiképzésére — ugyancsak a fenti számítás szerint — hozzávetőlegesen 10 középfokú gazdasági iskola elegendő lenne.

Ezzel az elméleti értékű számítással csak arra kívántam rámutatni, hogy a gazdasági iskolák számának a felemelését nem az általánosan emlegetett lakosság, hanem a gazdaságok számarányához kell mérni. Szembetűnő továbbá, hogy milyen téves álláspont az, amikor ismételen a gazdasági középiskolák nagyszámú létesítése mellett kardoskodnak, holott a téli gazdasági iskolák számának szaporítása sokkal fontosabb. Ez utóbbiak egyrészt elhanyagoltabb és tehetetlenebb népréteget emelnek fel, másrészt pedig kiépítésük esetén, az ország mezőgazdasági területének kerekén egy harmadát (33%) kézbentartó parasztok részesülnének a kultúra és szakismeretek áldásaiban, a középfokú iskolák tanulóifjúsága által képviselt, mindössze 14% mezőgazdasági összterülettel szemben.

Addig is, míg a téli gazdasági iskolák száma idővel, fokozatosan felemelhető, nagyon jó szolgálatot tesznek az ú. n. háromhónapos téli gazdasági tanfolyamok, melyeket a m. kir. gazdasági felügyelők tartanak. Ezeknek a tanfolyamoknak a számát a két év előtti 20-szal szemben a múlt télen 40-re emelték fel úgy, hogy kerekén 2000 gazdaiifjú nyert azokon kiképzést. Az alsófokú gazdasági iskolákban, az előzően ismertetett számítás szerint, a számbajövő gazdaiifjúságnak az 1935—36. év telén csak 7.5%-a, a háromhónapos téli gazdasági tanfolyamokat is beleszámítva pedig 33%-a részesült kiképzésben. Az utóbbi arányszám azért látszik olyan kedvezőnek, mert a tanfolyamokat több tanuló látogatta, mint a téli gazdasági iskolákat.

Nagy tévedés volna azonban azt gondolni, hogy a gazdasági iskolahálózat kiépítésével a terméseredmények emelkedésében már néhány év alatt javulás észlelhető. Azoknak a gazdaiifjaknak ugyanis, akik az iskolát elvégezték, nincsen sok beleszólásuk otthon a szülők gazdálkodásába. Legtöbbször 10—15 évig kell várniok, míg átvehetik az apai gazdaságot. Fél emberöltő telik tehát el, míg csak szóhoz juthatnak.

Vájjon várhatunk-e ilyen sokáig gazdálkodásunk színvonalának emelésével, nem szükséges-e olyan eszközökhöz nyúlnunk, amelyek korábban, lehetőleg azonnal éreztetik hatásukat? Könnyű kiszámítani, hogy a legszebb iskolafejlesztési programul is nem kevesebb, mint 20—30 év alatt adna csak eredményt! A magyar mezőgazdaságnak tehát igen fontos érdeke, hogy az ifjúság mellett a korosabb gazdákat is — akik a termőföldnek jelenleg tényleges művelői — bekapcsoljuk az ismeretterjesztésbe.

Kint a gyakorlati életben mozgó korosabb gazdák évtizedekkel ezelőtt jártak — ha ugyan jártak — gazdasági iskolába. Ezeket nem lehet tanítás miatt újra az iskola padjaiba ültetni. Más utat kell választani a célból, hogy szakképzésben részesíthessük őket. Természetes kicserélődésükre, kiöregedésükre esetleg egy emberöltőig nem várhatunk, mert a nemzetek versenyében azé az elsőség, amelyik a kor-szellemet előbb ismeri fel és termelésében előbb alkalmazkodik hozzá. A gazdáknak iskolai tanítását és nevelését ezért az ú. n. gazdasági tanácsadással kell kiegészíteni, ami nem más, mint közvetlen befolyás gyakorlása a termelő gazdára, a saját üzemében, arra hivatott szakértő által.¹

A mezőgazdasági termelés átszervezésének időszerű kérdései között szereplő gazdasági tanácsadás nemcsak a kisgazdáknak szaktanácsokkal való ellátását, hanem mindazon eljárások alkalmazását jelenti, melyek a parasztgazdasági üzemvitelnek a mai idők követelményei szerint és a tudományos kísérleti eredmények értelmében történő átalakítását célozzák. A tanácsadás tulajdonképpen a mezőgazdasági ismeretterjesztésnek, a termelés befolyásolásának, szellemi irányításának új tényezője, melyet a különböző országok a saját viszonyaikhoz alkalmazva a gazdasági iskolázással, a szövetkezetekkel, a kísérleti intézményekkel karöltve építettek ki.

Németországban a gazdasági tanácsadó legtöbbször azonos a téli gazdasági iskola tanárával, aki ezt a tevékenységet az iskolán kívüli, egyénioktatás formájában gyakorolja. Feladata elvégzésében segítenek az állattenyésztési és növénytermelési felügyelők, a gazdasági egyesületek, szövetkezetek tisztviselői stb. Nálunk a tanácsadói munkakörhöz legközelebb a gazdasági felügyelők állanak. Régebben, amikor még mezőgazdasági iskolák alig voltak, ezt a szerepkört a vándortanítók töltötték be.

A gazdasági tanácsadás feladata tehát, hogy lehetőleg minden gyakorlati gazdának a kívánatos szakképzést pótlólag megadja. Minél rövidebb idő alatt sokat pótolni az e téren mulasztottakból! A leg-

¹ Lásd bővebben: Soproni (Schmidt) Elek dr.: A mezőgazdaság irányítása a Németbirodalomban. M. kir. Egyetemi Nyomda 1935.

sürgősebb feladatok közé tartozik a kisgazdák széles rétegeit megmozgatni tudó és kézbe tartó szervezet kiépítése, amely a mezőgazdasági sajtó, a szakiskolák, a mezőgazdasági egyesületek, a szövetkezetek, a m. kir. gazdasági felügyelőségek, a kísérleti intézmények stb. útján különösebb kényszer nélkül, de állandóan és sokoldalúan hatást gyakorol a gazdákra és befolyásolja őket termelési tevékenységükben.

Tulajdonképpen az a megfigyelés, hogy mindig és mindenütt találni néhány haladni vágyó gazdát, akiket a gazdasági tanácsadónak támogatniok kell; ez adja a gazdasági tanácsadás alap gondolatát. A gazdasági tanácsadók erre a néhány gazdára építik fel úttörő munkájukat, akik szívesen hallgatnak intő szavára és minden alkalmat megragadnak, hogy magukat képezzék, gazdálkodásuk színvonalát emeljék. Ezek természetesen támaszt keresnek, olyan egyéneket, szakembereket, akik törekvésükben segítik őket. Amennyiben segítőtársakra nem találnak, nehezebben emelkednek ki a többiek közül s igyekeznek kevés kivétellel hajótörést szenved. Az általános haladás érdekében célszerű tehát tömöríteni és összefogni, alapos szakember vezetésére bízni azokat a gazdákat, akik szívesen vezetetik magukat. A hatás előbb-utóbb a többiekre is áterjed. Az a néhány gazda, aki a tanácsadó szavára hallgat, a kovász szerepét tölti be majd társai között. Tapasztalat szerint ha más nem, a haszon iránti vágy viszi rá majd a szomszédokat az utánzásra.

A gazdasági ismeretterjesztésnél rendkívül nagy szerephez jut a példaadás. Miután a téli gazdasági iskolák nem rendelkeznek számottevő gazdasággal, a gazdái fjak megfelelő gyakorlatának biztosításacéljából kívánatos volna ú. n. parasztmintagazdaságokról, vagy másszóval röviden „példagazdaságokról“ gondoskodni. Ezek a kisgazdák kezében levő, példaképpül szolgáló gazdaságok volnának, amelyek a mezőgazdasági kamarák ellenőrzése alatt állva biztosítanák a gazdái fjak helyes gyakorlati kiképzését. A példagazdaságok előnye, hogy a parasztnak a saját birtokukon és saját eszközeikkel a helyszínen mutatják meg, hogy mit lehet a földbirtokból kihozni.

Tudjuk, hogy a gazda csak akkor hajlandó a megszokott termelési technikáján valamit változtatni, ha annak előnyéről a saját szemével is meggyőződött. Helyes volna ezért, ha minden faluban létesítenék legalább egy-két példagazdaságot, amely a környék gazdáinak irányt mutatna. Meg kell még említeni, hogy bármennyire közcélt szolgálnak is a példagazdaságok, azoknak — a nálunk inkább ismert nagy mintagazdaságtól eltérően — természetes úton, saját erejükből kell kifejlődniök különösebb pénzsegély nélkül, amely fejlődési folyamatnál a kisgazdák viszonyainak megfelelően a szorgalmas munka és szaktudás vigye a főszerepet.

A példagazdaság is egyik elengedhetetlen eszköze annak a meggyőződésre váró, gyakorlati tapasztalat által kitermelt irányelvnek, hogy a legerősebb gazdavédelem a nép széles rétegeinek a megváltozott termelési és értékesítési viszonyokhoz alkalmazkodó szaktudása és mezőgazdasági irányú nevelése.

A MODERN DÍSZÍTŐ MŰVÉSZET A MILÁNÓI VI. TRIENNALE

A MODERN MŰVÉSZET válságának kibontakozásával párhuzamosan az új díszítő művészet is megtalálta a maga egyenes útját. A helyzet megértéséhez szükséges hangsúlyozni azt az árnyalati különbséget, ami a magyar nyelvhasználatban a díszítő és az iparművészet közt fennáll. Az előbbin inkább az alkalmazott, az építészetre alkalmazott, annak külső és belső díszítésére szolgáló művészetet, az utóbbin az ipari jellegű darabok, az önálló egyes darabok művészi alakítását értjük. Esztétikailag valójában csak egyféle művészetet ismerünk, a fentiekhez hasonló megkülönböztetések csak osztályozások.

Jelentékeny változás és haladás nem annyira a szorosabban vett iparművészetben, mint inkább a díszítő művészetben ment végbe. A modern művészet általános fejlődése az egyes iparművészeti tárgyak stílusára is rányomta korszerű bélyegét éppúgy, mint az új anyagok és kivitelezési módok is éreztették hatásukat. Gyökeresen átalakult azonban s új nagy jelentőségre emelkedett a díszítő művészet, ami szorosan összefügg a mai építészet új irányaival.

A modern építészetet első idejében műszaki feladatok foglalkoztatták, amelyek az új anyagok s különösen a vasbeton alkalmazásából hárultak rá s amelyek stílusát is meghatározták. Egyszerű, gyakorlati, olcsó akart lenni, megfelelni a változott gazdasági viszonyoknak, eleget tenni a kor szociális követelményeinek. A mai életet, a mai embert akarta szolgálni. A gazdagabb kiképzéstől és díszítéstől, a festészet és a szobrászat közreműködésétől a mondott okokon kívül azért is tartózkodott, mert ezek az első alapvetést bonyolították és nehezítették volna, továbbá mert az örökölt dekoratív készlet elszáradt, banálissá, túrhetlenné vált. Vonatkozott ez különösen a XIX. századi történeti stílusok sablonná merevedett ornamentikájára és egész díszítő felfogására. A középeurópai szecesszió és nyugati párhuzama, a Liberty-stílus legalább valami újat akart, ha a réginek nyugtalan felbontásánál alig is jutott tovább. Valami századvégi neuraszténiás vonaglás mutatta csak az ébredést, de ez nem lehetett egészséges talpraállás. A XIX. századdal le kellett számolni s élőiról kezdeni. Ami nem pontosan a következő század elejével, hanem voltaképp csak a háború után kezdődött.

Az olaszoktól igen találóan racionálisnak nevezett új építészet mai, újabb fázisában, miután az alapvető műszaki feladatokat meg-

oldotta, az új anyagokból új formáit kialakította s azok stíluskövetelményeit levonta, újra keresi a díszítést, a gazdagodást, a képzőművészettel, festészettel és szobrászattal való szerves kapcsolatot.

Szolgálatába állítja a testvérművészeteket, amelyek függvényei lesznek, mint más nagy művészeti korszakok, az ókeresztény, a román, a gótika, a barokk stíluskezdésénél. Feltámad a monumentális faldíszítés, a mozaik, a freskó, sőt a plasztikai dekoráció. A talajt az új templomépítészet készítette elő, különösen Német- és Franciaországban. Nem ez az egyetlen érdem, amelyet a modern egyházművészet az egyetemes művészet új stílusának előkészítésében szerzett, méltón a múltban annyszor és oly fényesen betöltött szerepéhez.

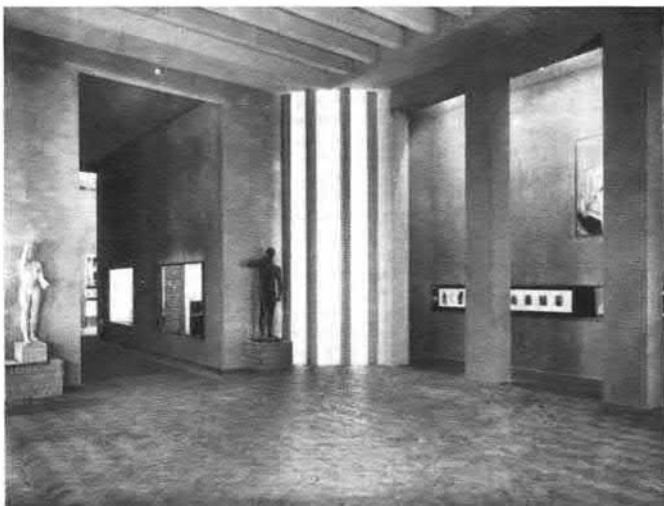
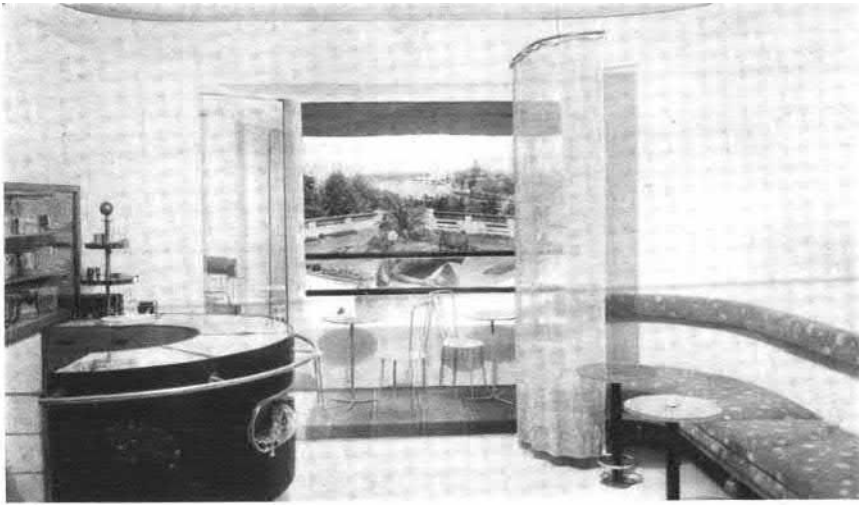
A díszítő művészet az új építészet követelményeként új jelentést és jelentőséget nyert. A játékos ornamentika helyébe a nagyszabású faldekoráció lépett, amely nem külsőleges elemekkel díszít, hanem a falat funkciójában erősíti s szemléletileg maga is alkotó része az architektúrának. A mai plasztikus, zárt, tömeges festészet és szobrászat kiválóan alkalmasnak mutatkozik erre a szerepre, ellentétben a szétfolyó, foltokra bontott impresszionista stílussal, amivel az építészet éppúgy nem tudott mit kezdeni, mint az izmusok zavaros képleteivel. Szerencsés órája a modern művészet stílusfejlődésének, hogy az új építészet akkor jutott el a művészi továbbfejlesztés fokozatára, midőn a festészet és a szobrászat statikusabb és tektonikusabb, előadásában tömörebb, szerkezetében zártabb lett. A kérdés mélyére tekintve, a két mozzanat szükségszerűen kapcsolódott egymáshoz. Az október végén zárult milánói nemzetközi iparművészeti kiállítás, a VI. Triennale olasz részének nagy sikere ennek a helyzetnek a világos felismerésében és gyakorlati megvalósításában gyökerezik. Felvetette és kitűnő példákban megoldotta azt az alapvető problémát, hogy milyen díszítő lehetőségeket nyújt az új építészet anyaga, a vasbeton és kísérő anyaga, a különböző márvány, téglák, stb. falburkolat, s miként fegyelmezi, igazítja a maga céljához és követelményeihez a vendégművészeteket, a szobrászatot, festészetet, meg a különböző ipari anyagokat, vasat, fát, agyagot, üveget, stb. A legkiválóbb modern olasz művészek állottak a nagyszabású feladat szolgálatába. Casorati és Sironi hatalmas mozaikokat, Carrá, Saliotti, Carpanetti, Santagata, Cagli pedig freskókat készített. A legérdekesebb modern olasz szobrász. Martini, a kiállítás főbejáratát díszítette a latin géniusz győzelmét a barbárság felett jelképező hatásos szoborcsoportjával.

A kiállítás magyar csoportját is elsősorban az juttatta rendkívüli elismeréshez, hogy meglátta és meg tudta oldani a mai díszítő művészet legmodernebb feladatait. A Német- és a Franciaország szomszédságában jelentékeny területet elfoglaló magyar osztály a zseniális Árkay Bertalantól emelt építészeti keretben próbálta ki fényes eredménnyel az új magyar művészet díszítő képességeit. Árkay világos, áttekinthető alaprajzú három helyiséget épített: egy átriumot, egy fülkébe torkolló folyosót és egy bazilikaszerű, kettős pillérsortól három részre osztott nagy csarnokot, amelyek stílusegységbe foglalják a kiállított egyes darabokat és interieuröket s főként magának az architektúrának a művészet különböző ágait képviselő és változatos anyagban készült

Fent balra: A győzelem terme. Palanti és Persico terve, Lucío Fontana szobrával. *Fent jobbra:* Az új olasz pavilion bejárata. Pagano építész terve, elől Arturo Martini „A latin géniusz győzelme a barbárság felett” c. szobra. *Lent balra:* Carlo Carrá falfestménye: A márvány bányászása. *Lent jobbra:* Aba Novák Vilmos falképe: A magyar művészi ipar.

Fent: Kaesz Gyula terve: Budai cukrászda. *Középen:* A magyar kiállítás előcsarnoka. Árkay Bertalan terve. Árkayné Sztehló Lili üvegfestményével és Márkus Lili kerámia domborműveivel. *Lent:* A magyar kiállítás nagyterme. Árkay B. terve. Balra Dózsa Farkas András női aktja; jobbra Pátzay Pál „Rádió” szobra.

díszítéseit. Aba-Novák Vilmosnak az ipari munka művészi szerepét szimbolizáló 5½ méteres nagy falképe, az egész kiállítás egyik legszenzációsabb darabja, erős szinkontrasztjaival, mozgalmasságával életet visz az előcsarnokba. Molnár C. Pál két szellemes kompozíciójának kontúrjait színes fényvel megvilágított gipszlemezen futtatja végig egészen újszerű technikai eljárással. Medveczky hat falbetéten az allegorikus képek elkoptatott sablonjait a modem művészet szellemét sugárzó új felfogással helyettesíti. Árkayné Sztehló Lilly a középkori technikát modem stilizálással párosítja nagy festett üvegablakán, amelynél jobbat és szebbet nem találunk az egész kiállításon. Pekáry István a magyar vidékek néprajzát egyéni dekoratív stílusban, térképszerű festett kárpiton mutatja be. Márkus Lili égetett agyag domborművekben mintázta meg az ipar és a földművelés különböző ágait. Kovács Margit színes, ötletes kerámiáival vont be a nagy csarnok vízmedencéjét. A nagyméretű díszítő szobrászatot Pátzay, Borberek és Dózsa Farkas képviseli pompás darabokkal. A Magyar Film Irodát dicsérik a nagyított hatásos fotók. E különböző anyagú és fajú dekorációk építészeti elhelyezésükben nyernek igazi értelmet. Valamennyi erre a célra készült. De minden egyes kiállított darabot, ötvösművet, porcellánt, művészileg is versenyképes textilművet úgy válogattak, hogy beleüljék ebbe a pompás együttesbe. Mint egy nagy zenekarban, minden ugyanazon motívumra van hangolva. A magyar osztály hatását és egységét még fokozza, hogy a termeket részben elrejtett, mesterséges fény vüágítja meg, amelynek elhelyezése és különböző színezése maga is része a kompozíciónak s amellet a legjobb megvüágítást adja, kiemeli a tárgyakat, plasztikájukat vagy színességüket fokozza. Sőt a nagy terem négy sarkába rejtett fényoszlopok az architektúra felépítését is segítik.

Építészeti kiképzést nyert valamilyen formában több más külföldi osztály, de egyiké sem oly következetes s nem oly egységes, mint a magyar. A francia rész építészeti megoldása Perret-től, a legkiválóbb modem építészek egyikétől származik. Egyszerű, ritmusban kellemes, finom arányú falsíkok tagozzák. Monumentális díszítésének fő hangsúlyát Maülnak és a festő Renoimnak egy-egy szobra adja. Megszokott ízléses bútor, szép, egyszerű üvegek (Lalique), fémtárgyak (Cristofle), modernizált Sevrés-porcellánok, a néger plasztika hatását teljesen még le nem vetkőzött kerámia, sok szép könyv és jó plakát töltik meg. A Velencéhez hasonlóan itt is legsikerültebbek közé tartozó belga csoportban szép liturgikus ötvösműveket, fémplasztikával díszített oltárt, kőbe anyagszerűen faragott szobrokat, kristályüvegeket találunk. A legújabb német iparművészet egyszerű, pontosan kivitelezett, praktikus, de száraz, az anyagszerűség minden más formai és művészi igényt elnyom benne. Úgy a rideg interieurökben bemutatott egyes darabok, mint az egész csoport rendezése nélkülözi a legkisebb fantáziát is, s ezt tudatos stílustörekvésnek kell elfogadnunk. A svájci csoport kiállítása még az absztraktművészet avult eszközeit alkalmazza. A géptechnikából vett formákból, elvont elemekből, lebegő síkokból, horizontális és vertikális térképletekből szerkesztett két teremben sok szürrealista darab mellett mégis csak a schaffhauseni órák a legmeg-

nyugtatóbbak, bár elismerés illeti a textil és a kerámiai anyagot, valamint a hatásos plakátokat. Az osztrák rész főtörekvése a turisztika kiszolgálása. A festői osztrák tájakat ábrázoló, nagyított fényképek síkja előtt vitrinekben sok finom idegenforgalmi tárgyat állítanak ki, bőröndöket, retikulöket, plédeket, továbbá néhány igen szép üveg (Lobmeyer) és fémtárgyat (Klimkosch). A nagyobb művészi igény kielégítésére azonban csak egy Louis XVI. stílusú karosszék és egy rikító figurális gobelin szolgál. A svédek kereskedelmi jellegű kiállításán még mindig Orrefors üvegjei a legkiválóbb és a legkeresettebb tárgyak, amelyekből ezúttal hullámos fonású és halvány színezésű újdonságokat hoztak. Jók a kerámiai, valamint az öntárgyak. Természetesen az üveg dominál a cseh osztályban is, ahol feltűnnek a nagy gépcspikék és a szép néprajzi és műemléki fényképfelvételek. A finnek csak háziipari jellegű fabútorokkal, a spanyolok pedig kissé vegyes porpourrit-val szolgálnak, amiből színes textilművek, néhány jó bútor s technikailag kitűnő lakkművek válnak ki.

Mindent felülmúl az olasz rész, amelyet nagyszabásúan gondolt ki és valósított meg a vezetőség, Barella, a lelkes elnök, Carlo Felice, a fáradhatatlan főtitkár, és Pagano, akiállítás kiváló fiatal műszaki vezetője. Az olasz iparművészet az 1923-ban Monzában rendezett első nemzetközi kiállítás óta óriási haladást tett. Olaszország ma ezen a téren is Európa élére került, a korábban vezető francia, német és svéd iparművészet mellé, sőt azokat nem egy tekintetben megelőzte. Különösen kerámiája, üveg- és textiliparművészete újult meg csodálatosan, amelyek hosszú századokon át, a legutóbbi időkgig, a renaissance idején kialakult hagyományos formákat és technikákat ismételték. A régihez csak a műhelymunka gyakorlásában tértek vissza. A vidékenként megszervezett Artigianatóknak és az iparművészeti oktatásnak sokat köszönhet ez a megújulás. Egész iparművészetüket új elvi alapokra fektették, aminek az új építészeti stílussal való szoros kapcsolatáról már megemlékeztünk. Ez a kapcsolat abban a tekintetben is érvényesül, hogy a belső berendezést, annak egyes tárgyait, nemcsak a bútorokat, hanem az apróbb dekoratív darabokat is az építészethez hangolják. A modern lakást Olaszországon kívül is nem véletlenül összeszedett vásári árúk vagy képek és szobrok gyűjteményének, hanem egységes kompozíciónak tekintik, amelyben a vezető szerepet a művészet és a higicnia követelményeinek összeegyeztetése, másfelől a lakás és a lakó összhangba hozatala játssza. A milánói kiállítás is igazolja, hogy ez ma közös törekvése az új európai iparművészetnek.

Ha az idén egybeeső két legnagyobb nemzetközi művészeti kiállításon, a velencei Biennalén és a milánói Triennalén összemérjük a nehéz anyagi viszonyok közt küzdő, inkább idealizmusból élő és friss szellemi erejétől hajtott magyar művészet és iparművészet teljesítményét a szerencsésebb helyzetben lévő többi nemzettel, akár a legnagyobbakkal is, megnyugodva vehetjük tudomásul, hogy művészeink a legerősebb versenyben is helyt állanak, az elsők között foglalnak helyet s tevékeny részesei az egyetemes művészet legjobb értelemben vett haladásának.

ERASMUS

URÓPA TÖRTÉNETÉNEK kétségkívül legérdekesebb korszaka
Ea renaissance: soha ennyi jelentős és eredeti figura nem
mozgott sem addig, sem azóta a história színpadán. E szerep-
lőknek mindegyike hálás téma a történetíró számára, hisz
vallás- és országalapítóktól, vértanúkról és hősookról, felfedezőkről és
úttörőkről írni szép és nagy feladat volt mindenkor. A sok vérbő és
markáns egyéniség között mégis akad egy halvány és problematikus
alak, akit az európai történetírás megérteni nem tudott, elejteni azon-
ban még sem akart: Rotterdami Erasmus. Columbus emlékét őrzi
Amerika, Lutherét a lutheránus egyház, Loyoláét a jezsuitarend,
Leonardo da Vincit műalkotásai, Zwingliét vagy Giordano Brúnóét
vértanúságuk; az „álnok és kétszínű“ Erasmus után nem maradt
semmi kézzelfogható, amibe a köztudat kapaszkodhassék, hogy emlé-
két történeti elevenségében megtarthassa és tovább adhassa. Művei
— talán az egy *Laus Stultitiae*-t kivéve — elvesztették művészi aktuali-
tásukat, élete pedig olyan feszélyező halmaza az emberi jó- és rossz-
tulajdonságoknak, mellyel közösséget eddigelé az érdekelt felek egyike
sem volt hajlandó vállalni: sem a katolicizmus,¹ sem általában a
protestantizmus,² sem a baptisták, sem az unitáriusok.² Az utókor
álláspontját legvilágosabban talán az a tény jelzi, hogy Erasmus művei-
nek legújabb — s egyben egyetlen — kritikai kiadása, a *Le Clerc*-féle,
1703-ból való.⁴

Kortársaink legtöbbje számára Erasmus valóban nem jelent
többet, mint az a néhány csodálatos Holbein-portré, mely Basel,
Párizs vagy New-York képtáraiban őrzi a „humanisták fejedelmének“
emlékét. Holbein művészetének természetéből következik, hogy az
általa látott Erasmus valóban az igazi, az élő, a lélektanilag reális
Erasmus, nem úgy, mint Düreré, aki — jellemző módon — nem
tudott közelférközni ehhez az értelmes, fölényes és hideg aszkéta-
archoz. Ez az arc jobban megigézte és többször megihlette Holbein

¹ J. Kerker: Erasmus und sein theologischer Standpunkt (Theol. Quartal-
schrift, 1859, 531. l.).

² Lásd: G. Ritter: Luther, Gestalt und Symbol, München, 1925, 67. és 138. l.

³ Az Erasmus-féle „tolerancia a közömbösség szörnyű mérgével akarta kiirtani
a vallásos telkékből a hitet“ (Iván László: Dávid Ferenc arca a szellemtudományi
lélektan tükrében, Cluj-Kolozsvár, 1935, 8. l.).

⁴ Opera omnia Des. Erasmi Roterodami. Ed. J. Clericus, Lugd. Batav.
1703—1706.

esetjét, mint VIII. Henriké, pedig a nagyobb anyagi hasznot nyilván az utóbbi téma jelentette. Kell valami végzetes félreértésnek lennie az utókor és a történetírás ítéletében, ha ennyire eltér a kortárs realista portréfestő háromszorosan hitelt érdemlő emberlátásától. Holbein kétségkívül olyannak látta Erasmust, amilyen volt, de ki tudja, hogy a többiek milyennek akarták látni? Mert a történetírásnak eredendő veszélye, hogy a tévedéseket éppoly jól tudja konzerválni, mint az igazságokat s a kortársak balítéleteit könnyűszerrel menti át az utókor téves köztudatába.

A „humanisták fejedelmének“ élete fejedelminek—különösen kezdetben — nem igen nevezhető. Törvénytelen származás árnyéka borul erre az életre, melynek kezdetéről ma sem tudjuk, hogy 1466-ból vagy 1469-ből ered-e.¹ Két németalföldi kisváros, Rotterdam és Gouda, voltak a milieu, ahol Erasmus gyermekkorát leélte. Szinte a sors kényszerítette rá, hogy „nevet szerezzen magának“, hisz ezt apjától nem kaphatott és el sem fogadhatott. Másokat vezethettek esztétikai szempontok abban, hogy törvényes családi nevüket Krebs-ről a jóhangzású Cusanus-ra, Gruen-ről Grynaeus-ra, vagy Juhászról Melius-ra változtassák, — Erasmusnak azonban nem volt családja. Nem volt sem ifjúkorában, sem soha később. A nagyemberek biográfiáiban oly gyakran előforduló „lelketlen és önző gyámok“ hallani sem akartak egyetemről, ami pedig Erasmusnak ezidőben legfőbb vágya volt. Körülbelül húszéves lehetett, amikor fogadalmat tett az Ágostonrendben (1488-ban). Hogy a szerzetesi pálya nem volt neki való, az egészen kétségtelen; nem mintha világi hívságok túlságosan érdekelték volna, hanem mert szellemi érdeklődése volt túl szabados és kritikai. Csakhamar módot is talál rá, hogy elhagyja a kolostor falait s a cambrai-i püspök titkára lesz. A nagyhatalmú püspök árnyékában nagy karriert futhatott volna be, ha a kolostort ezért hagyta volna el. De ilyen természetű világi ambíciói nem voltak. Ellenben rövidesen lerázza magáról a titkári teendőket, melyek a komoly munkától minden idejét elrabolták s csakhamar Párizsba kerül, hogy az akkori világnak e leghíresebb egyetemén doktori címet próbáljon szerezni. A párizsi egyetem a késői skolasztika főfészke volt, de Erasmus — aki különben sem volt nagyon filozofikus lélek — valami mást, valami újat keresett s egészen ritka hivatás-ösztönrel ment tovább folyton az új után. Abban a húzódozásban és orrfintorításban, mellyel a párizsi College Montaigu piszkos és antihigicnikus folyosóin lézeng, van valami, ami túlmutat a pusztá és önző kényelemszereteten vagy a sokat emlegetett epikureizmuson: valami akkor, sőt még sokáig azután is, egészen korszerűtlen civilizatórikus tisztaság- és rendszeretet, ami valamiképp a kulturális tisztaságvágynak a velejárója s ami csak napjainkban lett — ahol ugyan lett — szélesebb tömegek eleven szükségletévé.

Erasmus azután a fiatal Mountjoy lord tanítójaként Párizsból Angliába kerül s ezzel kezdetét veszi vándorlása, mely tart haláláig. Anglia, Franciaország, Hollandia, Belgium, Németország, Svájc és Itália az állandó állomások. Az új összeköttetések, barátok, párt-

¹ J. Huizinga: Erasmus, Basel, 1936 ír. 1.

fogók, siker és hírnév csak melléktermékek ezen az úton: az igazi cél mindig néhány régi kódex, vagy egy-egy kiváló nyomdász. A könyvnyomtatás éppoly végtelen távlatot nyitott a jövőbe, mint amilyent nyitottak a múltból az antikvitás és az Egyház klasszikusai s Erasmus ennek a két távlatnak a megszállottja volt. Ő valóban hitte, hogy „kezdetben vala az Ige“, a „logosz“ s filo-logus volt a szónak legtisztább értelmében. Számára a szó s annak értelme valóban isteni eredetűnek látszott s ez értelem tiszta megőrzése ebben a perspektívában több mint pusztán konzervativizmus vagy maradi alexandrinizmus. Ez a vérszegénynek látszó filológia az első bátor kulturális szembenézés a könyvnyomtatás forradalmi tényével. Mert az írott középkori könyv, a kódex, sokáig és kevés példányban készült s ezért csak kevesek és ritkán olvashatták; a kiválasztottak művelődése alaposabb ugyan, de könnyebb is, mert szűkebbkörű. Az újkor kódexe, a nyomtatott könyv elevenebb észjárást, gyorsabb művelődési ütemet és kétségkívül nagyobb intelligenciát és lelki kapacitást követel. S a humanistáknak, a modern könyvkultúra ez első képviselőinek javarésze nem tudott megfelelni ezeknek a súlyosabb követelményeknek: gyorsan írták ugyan ódáikat és töméntelen levelüket, de észjárásuk nem vált gyorsabbá és fogékonyságuk átfogóbbá. A középkori szerzetes szívesebben tanul meg tíz régi művet, mintsem egy újat megír; az újkori humanisták szívesebben írnak tíz újat, semhogy egy régit megtanuljanak. A humanista könyvkultúrának ez a végzettség válható hajlama a könnyen-írásra egészen napjainkig érezteti áldatlan hatását. De hogy akkor, az újkor kezdetén, nem vált végzettsé, az elsősorban Rotterdami Erasmus érdeme. Vüágtörténeti szempontból egészen huszadrangú kérdés, hogy a „középuton-j írás“ nem mindig a legmagasabb morális magatartás. Ezzel szemben kétségtelen, hogy ha nincs Erasmus, akiben a középkori és újkori magatartás, az intuitív és receptív intelligencia, az alkotó és kritikai génusz, az írói és kiadói tehetség oly csodálatosan egyesül, akkor a XX. század legmagasabb irodalmi műfaja ma a napilap lenne s a szórakoztató regény jelentené minden tudomány tetejét. Hogy az a mohóság, mellyel a humanisták a nyomdákra vetették magukat, nem ásta alá végzetesen az írott betű tekintélyét, az javarésztben „a humanisták fejedelmének“ köszönhető, aki a maga tekintélyével támogatta és óvta meg az írott szó szentségét.

Mert Erasmus tekintélye valóban páratlan volt. Szinte megható, mert ma már elképzelhetetlen az az igyekezet, mellyel minden rendű és rangú tudósok, teológusok, filozófusok, poéták, filológusok vagy uralkodók és politikusok töreksenek legalább egyszer levelet váltani vele, mert Erasmus egy levele a magasabbrendű műveltségnek a jele.¹ Ma a rajongásnak ezt a fokát és hatósugarát csak divatnak, kultúrhistóriának tudnánk elképzelni. Akkoriban azonban egészen komoly és reális alapja volt: az a felülmúlhatatlan elegancia, mellyel Erasmus latinul beszélt és írt. Már kora ifjúságában úgy inti egyik gyámja, hogy „ha még egyszer üyen elegánsan írsz, mellékelj egy komment-

¹ Thienemann T.: Mohács és Erasmus, Pécs, 1935. (Minerva-könyvtár 2.)

tárt is leveledhez“. Az intelem persze hatástalan maradt; ellenben többi leveleinek a címzettjei egyre jobban elsajátították a klasszikus latinságot, hogy kommentár nélkül megérthessék Erasmust s hogy válaszuk stílusa se legyen túlságosan esetlen. Később aztán sokan ellene fordultak „vérszegény kultúrvallásosságának“, de — előbb mindenesetre eltanulták a stílusát. Ez a stílus csak részben volt született művészi fogékonyságnak a következménye, tökéletessé a klasszikusok páratlan alaposágú tanulmányozásán csiszolódott. Ha meggondoljuk, hogy Erasmus nyughatatlan élete folyamán soha egy-két esztendőnél tovább sehol sem tartózkodott, és számításba vesszük, hogy akkoriban egy párizs—bázeli út legalább egy hónapi szekerezést jelentett, nem szólva arról, hogy mit jelentett a La Manche-on átkelni j egyszerűen megfoghatatlan, hogy Erasmus miképpen volt képes kritikai szövegkiadásainak óriási tömegét komoly filológiai gonddal sajtó alá adni. Mert fordította vagy kiadta Aesopust, Algerust, Ambrosiust, Aristotelest, Amobiust, Athanasiust, Augustinust, Ausoniust, Basiliust, Catót, Cicerót, Curtius Rufust, Cyrianust, Demostenest, Eucheriust, Euripidest, Galenust, Gazát, Gregorius Naziensust, Hieronymust, Hilariust, a Históriáé Augustae scriptorest, Horatiust, Irenaeust, Isokratest, Joannes Chrysostomust, Josephus Flaviust, Lactantiust, Libaniust, Liviust, Lucianust — egészen Xenophonig és Zasiusig.¹ Ha soha egyetlen levelet nem írt volna és semmi eredetit nem alkot ez a kiadói tevékenység, akkor is teljességgel felfoghatatlan marad. Mert ezeket a szerzőket először el kellett olvasni, aztán le kellett fordítani, a szöveget helyre kellett állítani, kritikailag egybe kellett vetni, legtöbbször le kellett másolni, aztán magyarázatokat kellett hozzá írni s végül felügyelni kellett a nyomdára. Ha mindez készen volt, következett — a második, javított kiadás. Mert Erasmus minden műve még életében legalább tíz kiadást ért meg. De a legtöbb meghaladta ezt a számot... Teljességgel fölösleges tehát arról vitázni, hogy az erasmusi életforma követésreméltó eszmény-e: úgysem tudja senki utána csinálni.

Akinek az élete a könyvekkel ennyire egybeforrott, annak előbb-utóbb el kellett érkeznie a Könyvek könyvéhez: Erasmus 1516-ban lefordította az Újszövetséget. Bibliafordítása életében 69 kiadásban jelent meg, 1536 után pedig még 225-ször. Bár e fordítást Erasmus élete főművének tartotta, meglátszik rajta, hogy nem született teológus műve: dogmatikai készültsége elmarad mind a Vulgata, mind pedig a Luther-féle fordítás mögött. Erasmus e fordítással kétségkívül olyan területre lépett, ahol tehetségét meghaladó feladatok tornyosultak eléje. Vallási küzdelmek vésszes előhangulata szállta meg már ekkor a lelkeket, s mire észrevette — mert észrevette —, hogy mit tett, már lehetetlen volt visszalépnie. A vallás fenségjogát sértette meg, ha talán akaratlanul is, a tudomány kedvéért, a teológiáét a filológiáért s ezért lakolnia kellett. Lehet, hogy pusztán irodalmi tekintélye is belesodorta volna a vallási küzdelmekbe, de teológiai vállalkozása után feltétlenül színt kellett vallania. És ez az oka annak, hogy az utókor annyi megbélyegző ítélete nem teljesen igazságtalan

¹ Bibliotheca Erasmiana. 2^a série. Gand, 1893.

vele szemben: mert Erasmus szerepe teológiai szempontból valóban nem nevezhető dicsőnek. „Nincs mindenkinek elegendő ereje a mártíromságra“ — írja 1521-ben;¹ de maga is jól tudja, hogy a „vera theologia“ hívének vállalnia kellene a martiriumot is. Amint vállalta nagy barátja, Morus Tamás vagy Zwingli és Oecolampadius is. Viselkedésében mégis van valami gondolkodásra késztető, valami meghökkentő, amit sem a kortárs, sem a későbbi kritikusok nem vettek eléggé figyelembe: hogy t. i. Erasmus nem gyávaságból vagy határozatlanságból cselekedett, mikor a küzdő felek egyikének a pártjára sem állt. — „Mindig egyedül akartam lenni és semmit nem gyűlölök jobban, mint a felesküdt pártoskodókat“ — írja egy helyet s hogy ez másvalami, mint egyszerű önzés, az abból is kitűnik, hogy saját maga számára sem akart túlzó híveket: nem szerette, ha hívei „erazmisták“-nak nevezték magukat és a „Ciceronianus“-ban szembe fordult azokkal, akik saját elveit vitték túlzásba. A „Tragoediának“ — így nevezte küzdelmeit — mindvégig szemlélője akart maradni s ezt Luthernek nyíltan meg is írta. „Jól van Erasmus, a nevedet sem fogom többé említeni“ — válaszolta Luther gúnyosan. De Erasmus ennek ellenére szerette, féltette és óvta Luthert, éppúgy mint Huttent is.

Magatartásának e talányos és sokszor félreismert pontján van Erasmus megértésének a kulcsa. Az apokalyptikus fantáziájú Albert Dürer írja naplójában:² „Oh Erasmus Roterodamus, hol maradsz? Halld meg, Krisztus lovagja, szállj síkra Krisztus Urunk mellett, véd meg az igazságot, nyerd el a mártírok koronáját...“. De Dürer nem ismerte Erasmust: nem véletlen, hogy Erasmus az Újszövetségből mindent lefordított, csak éppen — az Apokalypstist nem.³ Mert lényében minden érzés és lelkesedés a hideg értelem megfontolásaivá alakult át és csak ezeken keresztül juthatott szóhoz; a mérlegelő, okoskodó, megfontoló lelkek előtt pedig zárva marad a misztika élményterülete. De ez nem Erasmus egyéni hibája, hanem egyetemes emberi gyarlóság: aki kiváló egy téren, az szükségképpen gyarló másutt. A XVI. századi ember nem tudta még, amit a modern pszichológia már megállapított, hogy pártatlanság, szabad mérlegelés, nyugodt szemlélődés, intellektuális tisztaság, racionális rendszeret és higgadt kritika olyan lelki tulajdonságok, melyeknek foglalatja elegendő és szükséges egy tipikus emberi életforma hivatásszerű betöltéséhez: a vüág dolgainak tudományos megértéséhez. Erasmus sem több, sem kevesebb nem volt, mint az európai szellemtörténet egyik legkiválóbb tudósa. Hogy több nem volt, azért vádolhatja, aki akarja; de hogy kevesebb nem volt, azért vádolóit kell vádolnunk. Nem azt jelenti ez, hogy az igazi tudósnak hitetlennek kell lennie: Erasmus éppúgy nem volt hitetlen, ahogy Luther sem volt műveletlen és tudatlan. De tudjuk, hogy maga Luther is Erasmus bibliafordítását használta fel, hisz elképzelhetetlen, hogy halandó ember egymaga elvégezhette volna azt, amit ők ketten

¹ Allen, *Opus Epistolarum Des. Erasmi, Oxonii*, IV. tom. 541.1. To R. Pace.

² V. ö. Huizinga i. m. 179. 1.

³ Nem kevésbé jellemző rá, hogy az Egyház szentjei közül éppen a tudós Hieronymust és a manicheusok túlzásai ellen küzdő Augustinust tisztelte legjobban.

elvégeztek. Erasmus jól ismerte saját tehetségének és a tudomány illetékességének a határait és éppen az lett volna a katasztrofális, ha a tudomány racionális fegyvereivel betör a vallás szupraracionális területére és lerombol értékeket, melyeket újakkal pótolni azután nem tudott volna.

E lélektani helyzet félreismerése az oka, hogy Erasmus alakját ma sem látjuk történethű elevenségében: őt, aki tudományos hivatásának legmélyebb öntudatában tartózkodott minden pártállástól, hol önmagának, hol amannak a pártnak a perspektívájába állítják háttérnek. Kiáltó példája ennek Stefan Zweig, aki — mintha nem is telt el volna közben négyszáz esztendő — egyenesen a Luther alakjába anticipált német nemzeti szocializmus ellenlábásává avatja Erasmust s szenvedéseiben a XX. századi emigráncsors üldöztetéseit érezteti a tőle megszokott művészi elhithető erővel.¹ Nem veszi észre, hogy a humanizmus és a reformáció e két nagy képviselője nem volt, mert nem lehetett egymásnak ellenfele s hogy a tudomány történetében triumfusok éppúgy nem fordulhatnak elő, mint ahogy a tragédia is egy egészen más értékterület megjelenési formája. Éppígy téves beállítású az a felfogás, mely szerint — a reformáció és ellenreformáció küzdelmét a germán és román szellem küzdelmének fogván fel — „Erasmus Luther vállalkozását a német tudomány sikerének tartotta, amihez maga nyújtott segédkezet, hogy elsőbbséget vívhasson ki a román népek szellemi életével szemben.“³ E témáról Erasmus 1528-ban ellenkezőleg, igen egyénien nyilatkozik: „Bárhol uralkodik a lutheranizmus, ott a műveltség pusztul“.³ Népek és világnézetek korszerű és súlyos vitájában ő mindig a korszerűtlen és súlytalannak látszó szemlélődés álláspontjára helyezkedett és onnan ítélte meg a vitát, ahonnan tudós léteire egyedül megítélhette: a „bonae litterae“, a művelődés szempontjából. Nem egyetlen, nem is a legmagasabb szempont, de — többek között — ez is jogosult, ő erre született s aki mást akar látni benne, önmagát — és olvasóit — csapja be.

Erasmus művészi tulajdonságai is tudományos alaptermészetéből következnek. A „Balgaságnak dicséreté“-t, e Lukianos, Rabelais és Voltaire szellemével vetélkedő műalkotást, csak vérbeli tudós írhatta. Csak az láthatta az embernek minden életmegnyilvánulását a balgaság és hazugság jegyében, aki maga mindent észszerűen látott s az igazság fanatikusa volt. Utolérhetetlen éleselméjűséggel a balgaság isten-asszonyának szájába adja mondanivalóit s ez az oratio recta — tudós félénkséggel és rosszmájúsággal — elhárítja az író felelősségét. Ha nem volna balgaság és önámítás, a buták és rútak számára lehetetlen lenne az élet, mert nem tudnák önmagukat elviselni. Minden emberi hírnév mögött ott leskelődik a butaság egyik vagy másik formája. De mindennek teteje a háború, amely „minden dicséretes tettnek színtere és forrása“. „És mégis mi lehet nagyobb balgaság, mint olyan küzdelembe keveredni, amiből mind a két félnek több kára, mint haszna

¹ Stefan Zweig: Triumph und Tragik des Erasmus von Rotterdam, Wien, 1934.

² Kalkoff, Paul: Erasmus, Luther und Friedrich der Weise, Leipzig, 1919. 109. 1. (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte Nr. 132.)

³ Allen, Op. Ep. VII. 366. 1. To W. Pirckheimer.

lehet? Mert az elesettek nem jönnek számításba ... Aztán amikor mindkét félnek fegyveres csapatai csatarendbe állanak és elhangzik a harci kürtök rivallgása, mondjátok meg, kérlek, mit használnak akkor a tudósok, akik a sok munkától kimerülve gyenge és hideg vérük mellett alig szuszognak? Tudatlan és nyerserejű emberekre van ekkor szükség, akikben minél több a bátorság és minél kevesebb az okosság ... Demosthenes... éppoly gyáva katona volt, mint amilyen kitűnő szónok... Az élősdiek, kerítők, rablók, orgyilkosok, parasztok, hájfej űek, eladósodottak s efféle söpredék visz véghez kiváló tetteket és nem a lámpaszagú tudósok.“ Általában — úgymond balgaság isten-asszony — a tudás és bölcsesség mindig csak bajt okoz. Nem azért szeretetreméltó-e minden gyermek és a legtöbb nő, mert nincs ellátva az okosság kellemetlen adományával, mely oly sok férfit mogorvává és kiállhatatlanná tesz? „Mert ki nem futna és borzadna el az ilyen embertől, mint valami szörnyeteg kísértettől..., akiben nincs semmi szenvedély s akit akár a szeretet, akár a szánakozás éppoly kevéssé indít meg, mintha „durva kő és marpesusi márvány. volna; aki mindent észrevesz, aki semmiben sem téved, hanem mint valami Lynceus mindent szemügyre vesz; aki mindent a lehető legpontosabban megfontol és semmit el nem néz..., aki barátságra nem vágyik, mert ő sem barátja senkinek; aki magukat az isteneket sem fél kigúnyolni s végül, aki megvet és kigúnyol mindent, ami csak ezen a földön végbemegy...¹

Az Encomium e helyén mintha lehullana egy pillanatra a Stultitia álarca, mintha feltűnnék mögötte Erasmus szomorúan fölényes mosolya, képe a tudatlanok nagy tömegében magáramaradó bölcsnek, aki rezignált megadással hordozza az „okosnak születni.. szomorú terhét: az ironia rezignációvá lesz, a szatíra önvallomássá. Mennyivel könnyebb dolga volt azoknak, akik kevésbé láttak tisztán, akik a dolgoknak csak egyik oldalát látták; mennyivel lelkesebben törhettek előre és mennyivel kevesebb gond terhelte vállukat. A gondolatokért tettekkel kell megfizetni, mégpedig aránytalanul, mert a tetteknek jóval nagyobb a forgalmi értéke. Erasmus tisztánlátása kitűnik azokból a válaszokból, melyeket néha egészen komoly politikai kérdésekre adott: kivétel nélkül helyesen látta előre az események bekövetkezését s tanácsa mindig hasznos és találó. Nekünk, magyaroknak, különösen érdekes a török veszedelemmel szemben elfoglalt álláspontja. Luther — tudjuk — úgy nyilatkozott, hogy ha „a török valóban Isten csapása, akkor el kell viselnünk e reánk küldött veszedelmet... Ez az állásfoglalása pontosan egybevág a „De servo arbitrio“-ról, az akarat kötöttségéről vallott teológiai nézetével. Erasmus azonban nem hiába volt a „liberum arbitrium“ híve: mihelyt a török megjelent a Dunánál, szinte kétségbeesve — már amennyire erre egyáltalán képes volt — mozgatót meg minden követ, hogy a közelgő veszedelemre felhívja Európa nagy népeinek a figyelmét. Mert Erasmus nem volt nyugat-európai típus, ő egyszerűen európai volt, az egész corpus Christianum fájt neki, akármilyen messze keleten támadták is meg azt. Nem utolsósorban azért, mert minden barbárságnak született és esküdt

¹ Szabó András fordítása. (Erasmus: A balgaság dicsérete, Budapest, 1922.)

ellensége volt, akár a latin stílusban, akár könnyű társadalmi illem-
szokásokban, akár veszélyes fegyvercsörgetésben jelentkezett is az.

Tudnunk kell, hogy Erasmust Közép-Európa-hoz s benne Magyarország-hoz igen erős szálak fűzték, amit a nyugateurópai történétírók — még az egyébként oly alapos Huizingát sem véve ki — nem méltat-
nak kellő figyelemre. Thienemann Tivadar volt az első, aki úttörő
tanulmányában e kapcsolat lényeges elemeit módszeresen felfedte.
A XVI. század első felében élt Közép-Európában egypár ember, aki-
ket Erasmussal való kapcsolatuk szinte külön körnek tüntet fel: Fiso
Jakab, Caspar Ursinus Velius, Kassai Antoninus János, Henckel János,
Mária királyné udvari papja, Brodarics István pécsi püspök, Maxi-
milianus Transylvanus, Verancsics Antal, Thurzó János boroszlói és
Thurzó Szaniszló olmützi püspök, valamint öccsük, Thurzó Elek
királyi kincstárnok és nem utolsósorban a legnagyobb magyar huma-
nista, Oláh Miklós, a későbbi esztergomi érsek és maga Mária királyné.
Szinte külön történeti típust képvisel e csoport: az erdélyi szász Piso
Jakabtól kezdve a titokzatos „lengyel“ Johannes a Lasco-ig vagy a
még titokzatosabb kassai iskolamesterig, Wemer Györgyig, mindmeg-
annyi kiművelt és mozgékony kultúrdiplomata, akik keresztül-kasul
járják egész Európát Brüsszeltől Brassóig, Rómától Krakkóig. Ez a
kis kör, melynek tagjairól nem mindig lehet megállapítani, hogy ma-
gyarok, lengyelek vagy csehek-e, nem a legnagyobb neveket képviseli
Erasmus levelező barátai között. De — talán éppen ezért — ha nézzük
ezeket a leveleket, fel kell tűnnie annak a bizalmas, közvetlen hangnak,
melyet a nagy humanista mintha csak éppen ennek a körnek a tagjaival
szemben ütne meg; különösen élete vége felé, mikor többi barátai
„annyira megszűntek barátai lenni, hogy egyben embernek lenni is
megszűntek“. E bizalmas viszony az oka, hogy Erasmus annyira
együtt érez Magyarországgal, annyira fájlalja és oly gyakran emlegeti
II. Lajos szerencsétlen halálát és — ellentétben Huizinga állításai-
val — annyira komolyan száll síkra a „bellum Turcis inferendum“
érdekében, mintha maga is itt élne a Dunamedencében. Sőt a vallás-
háborúknak egyik legnagyobb veszedelmét is éppen abban látja, hogy
a kereszténység erejét megosztják és csak a közös ellenségnek, a török-
nek vannak hasznára.

Közép-Európa mint szellemi táj, egészen közeli, feltűnő rokon-
ságban van Erasmus lelkivilágával.¹ Éppúgy „közép“ Kelet és Nyugat,
Észak és Dél, germánság és szlávtság között, mint ahogy az erasmusi
életbölcselemény is az ellentétek kibékítésében, a túlzások elkerülésé-
ben áll. Ez az első pillantásra túl kószának látszó analógia történeti
és irodalomtörténeti adatokkal bőségesen igazolható: egyrészt mint
tolerancia és pacifizmus, másrészt mint latinitás és klasszika. Vagy
történetfilozófiai szempontból legtöbbet mondó szóval: mint huma-
nizmus. A humanizmus elsősorban tudománytörténeti műszó. De
túl ezen, mint általában lehetséges történeti életforma is, egyike leg-
lényegesebb fogalmainknak. A filológia még adós a „humanitás“

¹ Ez affinitás ma is élő tradicionális nyomait fedezi fel Cs. Szabó László kitűnő
esszejében: Kárpát kebelében, Apollo, IV. 1936. E folyóirat egyébként is gazdag
anyagot tartalmaz a humanizmus magyar és középeurópai történetét illetően.

szónak a jelentéstörténetével,¹ pedig benne nyilván az emberiség mindenkori öneszmélése tükröződnék: hogy t. i. mikor mit tartott az ember valóban „emberinek“, olyan tulajdonságnak, mely döntően elkülönbözteti őt a világ összes többi dolgaitól. Erasmus felfogását úgy lehetne legegyszerűbben jellemeznünk, hogy szerinte sokan élnek e földön, de „emberek“ aránylag igen kevesen. Nála „humánus“ nem a „menschliches-allzumenschliches“-t jelenti, nem az emberi természetet általában, hanem „olyan magatartást, mely az emberi természethez méltó“: az ember nem születik, hanem lesz; embernek lenni értékállapot. S ha Közép-Európa történetének bármely szakaszát tekintjük, látni fogjuk, hogy itt emberi életet mindig csak az erasmusi „mutua benevolentia“ alapján lehetett élni. S talán nem sovinizmus annak megállapítása, hogy e ritka és rövid periódusok között éppen a „pax hungarica“-val jellemezhetőek a legszebbek. Ez ismét szoros összefüggésben van a latinitás gondolatával, azéval a latinitáséval, amiért éppen Erasmus küzdött egész életén át. A magyar léleknek Frohászka Lajos által találóan jellemzett „finitisztikus“ hajlandósága pozitív oldalról éppen a latin mértéktartással való közeli rokonságot jelenti, még pedig sokkal szorosabb affinitást akár a germánágénál, akár a szlávágénál. S a magyarság nehéz órái mindig akkor következtek, az erasmusi tranquillitas mindig akkor szűnt meg, mikor nyugati mintára szakadás következett be a tipikusan középeurópai mérték- és egyensúlytartás helyett. Ebből következik az is, hogy a magyarság történeti hivatást csak akkor tölthetett be, ha egyúttal „középeurópai“ kultúrhivatását is teljesíteni tudta. A megnyugtató megoldás nem az egymással szembenálló Ferdinánd és Zápolya, hanem a humanista Corvinus volt.

Erasmus alakjáról a humanizmus teljes történetfilozófiai jelentősége leolvasható. Nem hiába választotta szimbólumul Terminust, a határok kétfelé néző védőjét: a humanizmus sajátos megjelenési helyei mindig a kétarcú, átmeneti korszakok. Csak egy pillantást kell vetnünk arra a szaggatott kulturális fejlődésvonalra, mely Erasmus szellemi rokonait egymással összeköti: a racionalista Sokrates, aki előre megformulázza mindazt, amit a latinok Hellásztól örökölni fognak; Cicero, Seneca, Epictetus, Marcus Aurelius, Boethius, akik átveszik az örökséget és a pogány Rómában anticipálják a kereszténység Rómáját; maga Erasmus, aki hidat ver a középkor és az újkor közé; végül Goethe és Wilhelm Humboldt, akiknek sikerül kibékíteniük egy újabb humanizmusban a klasszikát és romantikat. Átmeneti korok átmeneti emberei, akik fölött néha évszázadokra eljár az idő, hogy a kritikus pillanatokban ismét felbukkanjanak, hogy óvják a régi és mutassák az új utat. Ez a soha nem divatos, de éppen ezért soha nem divatjamúlt humanista láncolat „mérték“ abban az értelemben is, hogy a történeti folyamat magas- és mélyhullámainak közepette az egyetlen szilárd irányvonal, melyen fejlődés és dekadencia egyáltalán lemérhető: alapja a virágzó és eszménye a hanyatló koroknak. De ő maga nem virágzás és nem hanyatlás, nem „Blütezeit“ és nem alexandrinizmus, hanem állandóság és folytonosság: tradíció.

¹ Lásd: Pfeifer, Rudolf: Humanitás Erasmiana, Leipzig, 1931.

Azóta hogy Erasmus 1536-ban Bázelen meghalt, épp négyszáz esztendő telt el felette. Hogy alakja ma valóban aktuális, az annyit jelent, hogy Európát ismét korszakos váltóláz gyötri: Nyugat állítólag pusztul és Kelet emelkedik. A humanizmus sajátos lelőhelyén, magában a tudományban is antihumánus, kultúraellenes, vagy mint ő mondta volna: „barbár“ tendenciák mutatkoznak. E tendenciák, hogy meg ne ítélessenek, egyszerűen elvetik a humanizmus mértékrendszerét és minden érdeklődésükkel az extravagáns végletek felé fordulnak, ahol sok mindent találhatnak, tudományt azonban soha. Addig, míg e hullámvölgyből kilábolva az emberiség ismét meg fogja találni önmagát, a humanizmus átmenetileg elveszíti jelentőségét, szem elől tévesztetek. Hogy ma, e folyamat kezdetén ismét jelentkezik, az annyit jelent, hogy mint mindig, most is híven jelezte és közvetítette az átmenetet az „emberfelettiből“ az „emberalatti“ történeti régiókba. Minden kultúrtörékvésnek, mely a humanizmus megkerülésével vagy egyenesen annak ellenében akar újat és jelentősét elérni, emlékeznie kell Morus Tamás egyszerű és kemény szavaira: „semmi nem lesz jó és tökéletes, ha az emberek nem lesznek jók és tökéletesek.“

MÁTRAI LÁSZLÓ

DÁNOK KÖZÖTT ÚTIKÉPEK—MEGFIG YELÉSEK

HA TÖBBÉ-KEVÉSBÉBÉ IGAZ az a megállapítás, hogy az angolok leginkább hazájukon kívül szeretnek utazni és hogy Svájc az az ország, ahová külföldiek utaznak előszeretettel, — akkor Dánia bizonyára arról is nevezetes, hogy a dánok leginkább saját országukon belül utazgatnak. A dán ember csak nagyritkán lépi át a szigetország határait. A három nagy sziget: Jütland, Seeland és Fünen, valamint a kisebb szigetek (Langeland, Laaland, Falster, Møen és a távolabbi Bornholm) egymásközi idegenforgalma az év minden szakában túlnyomórészt a bennszülöttek forgalma. A német: erőhöz jut öröm által („Kraft durch Freude“), — a dán: honismeretét bővíti utazgatásai révén.

A kis birodalom (1908 óta perszonál-unió áll fenn Dánia és Izland között) lakosainak száma már hovatovább a négymilliót is eléri. A közelmúltban területben is gyarapodott. A versaillesi békeszerződés gondoskodott róla, hogy egy ú. n. népszavazás után Észak-Schleswig egyrésze (cca. 4000 km²) is növelje az anyaország területét. Ez a terület-nagyobbodás volt úgylátszik hivatva pótolni azt a gyarmati veszteséget, amelyet Dánia azáltal szenvedett, hogy még a világháború alatt Dán-Nyugatindiát 25 millió dollárért eladni kényszerült az Észak-amerikai Egyesült-Államoknak. Ez a Schleswigi dolog azonban eddig nem sok örömet okozott Dániának. A területet megszerzték, de a németek barátságát végleg elvesztették. Ezért most viszont a dánok duzzognak olyannyira, hogy ha az ember valakit Dániában németül megszólít, az akkor is, ha tud németül, „nix dajcs“ választ ad és csak az angol vagy francia kérdezősködésre hajlandó válaszolni — s az a legkedvesebb a dologban, minthogy az emberek nagy többsége nem ért angolul vagy franciául, — végül is: ékes német nyelven szól. Dániában tehát nem ajánlatos német nyelven érdeklődni a dolgok iránt.

Kopenhága és Reykjavik a két főváros, ez utóbbi gleccserektől körülveve, 20.000 lakossal és egyetemmel. Kopenhága viszont arról nevezetes, hogy 800.000 lakosából 400.000 biciklin közlekedik; korán reggeltől késő estig külön járdákon csilingelnek a modom közlekedés eme kedvencei. A vasutak és hajók egyébként kifogástalanul közlekednek; rendszeren közösen, mert a vonatokat általában minden kis sziget között rátolják a hajókra. Sokszor órákig is eltart, amíg a hajók gyomrából kikerülhetnek a vasúti szerelvények. Mindez olyan természetes és megszokott kép, mint nálunk egy autóbusz. A már angolos

külsejüknél fogva is nagy tekintélynek örvendő vámtisztviselők ezzel szemben zöld gérokkot viselnek, ők is, akárcsak a rendőrök, mind kedves, jó emberek.

A pályaudvarokon mozik vannak, hogy a vasúti csatlakozásokra váró utasok ne unatkozzanak. Két vonat között pár oereért beülhetnek megnézni a világhíradókat és a rendszeren vidám műsor rövidebb filmjeit. Ugyanilyen természetes, kézenfekvő specialitás, hogy a postaszekrényekre (minthogy az ember a postára adandó leveleit a bedobásnál nézi meg utoljára) bélyegadogató automaták vannak felszerelve. Az automaták általában igen nagy népszerűségnek örvendenek. Minden jobb kereskedő este nyolc óra után (tehát nem hat órakor, amikor mindenki kezd ráérni vásárolni), lehúzott redőnye elé automatákat állít. Gyümölcstől cigarettáig és vattától szappanig minden közszükségleti cikket éjjel is éppen úgy megkap az ember, mint napközben. Éppen csak hogy automobilt és zongorát nem lehet automatából éjjel vásárolni.

Kopenhága mellett szinte alig van más nevezetes dán város. Még leginkább Frederiksberg (110.000 lakos), továbbá Helsingör és Aarhus az ismertebbek. Az előbbi azért, mert minden külföldi elmegy oda megkeresni Hamlet „szellemét“. Maguk a dánok vannak a legjobban megdöbbenve, amikor a külföldi a leghatározottabban fejtegeti előttük a Hamlet-legenda részleteit. A kastély mindenesetre nagyon szép és Hamlet szelleme nélkül is látványosság. A másik kis városka Aarhus viszont arról nevezetes, hogy itt van a király nyaralója és itt székel Kopenhágán kívül az ország másik egyeteme. Kopenhága környékén az ismertebb kiránduló- és tengeri fürdőhelyek közül Hellerup, Charlottenlund, Klampenborg és Dragör a leglátogatottabbak.

A HÍRES LANGELINE-mólóval éppen szemben fekszik a Trekroner-sziget kirándulóhely. Egykor fontos erőd volt, de még ma is barátságtalan ágyúk néznek farkasszemet a nyílt tengerrel. A kis szigeten mindössze egy szép kávéház van, az ágyúk mellett azonban sehol sem lehet egy fia katonát sem látni. Bárki mászkálhat e mozsarak és ágyúcsövek között, sőt még le is fényképezheti őket. Középeurópai, dunamenti embernek szinte szokatlan érzés, hogy mindezt szabadon megteheti. Az ember önkéntelenül is kémleli a szuronyos katonát vagy csendőrt, aki letartóztatja. Dániában milderre azonban nem kerül sor.

Dán katonát különben is alig látni. Még a nyolcszögletes Amalienborg királyi palotái előtt is csak egy-kettő sétál. Fejükön az angol szőrmesisakhöz hasonló csákóval, kék-ezüst uniformisban. Ugyanilyen uniformist hord maga a király is, aki minden reggel a Kongens Have vadregényes útjain lovagol. Utána gyalogszerrel sétál be városi palotájához, miközben vidám iskolásgyermek és a biciklisták ezrei rajzanak körülötte. Mindenki szereti; igazi népszerű, demokrata király. Ő is, mint minden bennszülött, csaknem naponként felkeresi a királyi palotával szomszédos sétatereket, a vitorlás kikötőt, a híres kis Pavillont, amelynek tőszomszédságában ott ül egy nagy kavics, talán az egész világnak egyik legszebb és legbájosabb női szobrocs-

kája: a kis tengeri szűz, vagy ahogy a dánok mondják: „Den lille Havenfrue...”

A király: X. Keresztély, VIII. Frigyes fia. A dán királyok csak Keresztélyek vagy Frigyesek lehetnek. A mostani trónörökös, ha trónra kerül, vagy IX. Frigyes vagy XI. Keresztély lesz. Akárhogy is hívják, más nevet nem választhat. Ez ősi tradíció Dániában. Azonkívül a királynak lutheránusnak is kell lennie, mert ez a dán állammivallás.

Folketing — a képviselőház, 149 képviselővel; — Landsting — a felsőház, 76 taggal. A képviselőházban többségben a szocialista és radikális pártok ülnek. Ők az irányítói az ifjúság politikai szervezkedésének is, mint amilyen pl. a 37.000 tagot számláló „Venstres Ungdom” (baloldali ifjúság). A konzervatív ifjúságnak is megvan azért a maga szervezete, közel 25.000 beszervezett taggal.

A miniszterek túlnyomó többsége munkás vagy földműves. A miniszteri tanácsosok és titkárok ellenben nagyrészt a dán főnemesi osztály tagjai. Még a szociális ügyek minisztériumának is egy Rewentlow gróf a „Fuldmegtiger”-je, ez megfelel a „Bevollmächtigter”-nek, a teljhatalmú helyettesnek, a mi viszonyaink szerinti államtitkárnak. Az elnöki osztályfőnököt az „expeditiós titkárának” nevezik; a kultuszminisztériumot „Undervisnings Ministeriet”-nek. Alig néhány betű az eltérés a német Unterrichtsministerium nevével. Mindentűt kifogástalanul beszélnek németül és angolul. Újabban inkább angolul.

Kedves meglepetést okoz egy-egy ilyen dán minisztériumnak a mindennapi élete. A kultusz- és hadügyminisztérium pl. egyugyanazon sárga házacskában „székel”. A földszinten öt-hat szobában a hadügyi hivatal, az emeleten ennél alig több szobában a dán kultúra hivatalos központja. És egészen békésen megférnek egymás mellett, illetve alatt és felett. Mint két rokonsalád élnek ugyanazon fedél alatt. A folyosókon a gáz- és villanymelegítő készülékek engedik sejtetni, hogy a csinos titkárnők és gépírók bizonyára hűségesen gondoskodnak előljáróik meleg teával, vagy csokoládéval való állandó ellátásáról. Meghitt családias milieu. De mindez természetes és érthető, tekintve, hogy a hivatalos idő déli 12 órakor kezdődik és egyfolytában este hat óráig tart. Az emeletre kopogós falépcsők vezetnek. A külföldi szinte alig hiszi el, hogy egyszerre két kormányhatóságnak is a rezidenciája a kis házacská. Kedélyes, egyszerű, közvetlen vüág.

Csaknem minden középület előtt áll egy szép szobor. Nem hiába volt Thorwaldsen a híres szobrász dán. A dán szobrászat ma is gyönyörű alkotásokat produkál. Szobraikban van élet és merészség. Fgyik legszebb történelmi szobruk: Absolon püspök, Kopenhága város alapítója. Püspök léteére mokányul megüli a paripáját. Sehol sem szeretik a sablont és az unalmat. Még a szórakozásaik terén is teljesen eredetiek. A híres kopenhágai Tivoli-park sem nem Angol-park, sem nem Luna-park, de nem is Prater — hanem valóban a dán nép találkozóhelye. Kiállítás, néparéna és művészi produkciók elmés keveréke. Zajos és színes — és mégsem vurstli; Tivoli.

A zöld tetejű soktornyos börzeépület olyan, mintha Richter-kockákból rakták volna ki. Egyike a legszebb középületeknek. De éppen így a Thorwaldsen Múzeumnak, Christianborg, Frederiksberg és Rosenborg kastélyoknak is sok bámulója akad — kívül és belül egyaránt. Aki a történeti emlékeket, nippeket és törekeny csecsebecséket szereti, az jobb helyre nem is jöhet, mint Kopenhága. A világhírű dán királyi porcéi] ágyár a Bing és Gröndahl cég kincseket érő remekműveitől szinte káprázik az emberi szem. Amit a porcellánalkotások terén produkálnak, az már tényleg inkább művészet, mint ipar.

GAZDASÁGI TÉREN egyre gyengül a dán-német forgalom. Főleg a schleswig-i elcsatolás miatt; ugyanakkor azonban Anglia felé erősen fejlődést mutat. Éppen így Svédország felé is. Hiszen Malmö vagy pláne Helsingborg aÜg pár perc alatt megközelíthető; tényleg a szomszédságban vannak. Még mindig itt a legkisebbek a vámfalak. Világhíres vajiparuknak erőteljes konkurrensé lett újabban a sörgyártás. A 4000 munkással dolgozó Carlsberg-féle sörgyár Kopenhága egyik legfőbb idegenforgalmi attrakciója. A dolgozó társadalom tagjairól a jóléti intézmények egész sora gondoskodik. Még az elaggott vasúti hordároknak is külön menhelyük van. Pompás, kertés, modern épületben. Munkásaik oly rendezett anyagi viszonyok között élnek, hogy pl. szabad idejük kihasználása terén Dániában nincs szükség arra, hogy az állam vagy társadalom gondoskodjék ily mozgalmak szervezéséről; szórakozásaikról, utazásaikról a dán munkások önnön erejük-ből gondoskodnak.

Az „Utazó Skandinávok Egyesülete“ csakúgy mint az „Északi Szövetségi-egyesület a három, illetve Finnországgal együtt most már négy északi ország egymásközötti idegenforgalmának és e négy nép összetartásának egy-egy főszervezete. Csaknem minden egyes dán tagja az egyik vagy másik alakulatnak. Az Északi Szövetség évenként felváltva a négy ország fővárosában tartja közgyűléseit. Helsinki és Oslo után az idén Stockholmban ülészttek az utazó skandinávok, akik Közép- és Dél-Európát szinte alig ismerik. Egy hely van Európában, amelyet a dánok következetesen elkerülnek, ez: Genf. Amint azt Rosting külügyi alállamtitkár, Munch külügyminiszteren kívül a dánoknak egyik legismertebb representatív man-je (ő volt sokáig Danzig népszövetségi főbiztosa) e sorok írójának mondta: „... józan ember számára hovatovább kibírhatatlan a genfi atmoszféra, mi dánok nem tudunk lelkesedni a jelenlegi Genfért, más az eszme és más a kivitel. Az eszme szép, de a gyakorlatban Genf megbukott... “ Csak természetes, hogy ezek után a dán iskolákban nem tartanak népszerűsítő előadásokat a Nemzetek Szövetségéről. Bölcs emberek.

VALAMENNYI DÁN között azonban a legbölcsebb volt Grundtvig, a híres dán polihisztor (1783—1872). Ő a dánok Széchenyi-je. Az, hogy a dán közoktatás és közművelődés ügye világhírű, az elsősorban Grundtvig érdeme. Emlékére a dán nép olyan emléktemplomot építettett, amely külső ornamentikájával is egyike a modem építő-

művészet legkiválóbb alkotásainak. Közel 100 méter magas, háromszög formájú tornyával és égbenyúló főhomlokzata csipkézett kiképzésével hatalmas orgonát ábrázol. Grundtvig emlékéhez méltó monumentális alkotás.

Dánia közoktatásügye még ma is nagyrészt az 1814. évi iskolai törvény rendelkezésem alapszik. Az a körülmény, hogy több mint 120 éven át alig került sor a törvény egyes rendelkezéseinek módosítására, a legékesebb bizonyíték a mellett, hogy a dán kodifikátorok annakidején jó munkát végeztek. Dániában a tankötelesek iskolázásának végrehajtása nem csak állami feladat, az oktatásügy nagyrészt mint társadalmi tevékenység, — azon belül is mint egyes kiváló pedagógusok személyes tevékenysége — az államnak csupán hathatós közreműködését igényli. Az állami és magánérdekeltségnek ez a kombinációja Dániában oly nagy mértékű, hogy az másutt seholsem található. A magánvállalkozást és a személyiség jogát a hivatalos dán közoktatásügy a legmesszebbmenő mértékben respektálja és csupán anyagi támogatása (szubvenció) révén biztosít beleszólást és ellenőrzési jogot a maga számára. Az anyagi támogatásra érdemes iskolákért jóállást vállal a kormányzat. Csak az ilyen iskolák kapnak szubvenciót. A szegénységüket hitelesen igazoló tanulók havi 20 korona tanulmányi segélyben részesülnek. Évenként közel 800.000 korona kerül így kiosztásra.

A dán népművelés szinte legfontosabb szervezetei a Grundtvig által alapított „szabadiskolák“, amelyekben az élet és a tudás egymás közötti viszonya mindig az élet javára biztosítja az elsőbbséget és a tudás csak az élet nagy problémáinak megismerése után jut szerephez. A kötelező iskolázási koron túl az ú. n. „esti iskolák“ szolgálnak az ifjúság, valamint a felnőtt lakosság továbbképzésére. Ezekben az iskolákban hetenként háromszor este 5—7-ig folyik az oktatás. Az esti és továbbképző iskolák tanévének befejezésekor írásbeli vizsgákat tartanak. Ezek a vizsgálatok főleg azért bírnak nagy jelentőséggel, mert a vizsgabizottságok e vizsgaeredmények alapján döntenek el, hogy az illető iskoláért a kormányzat a következő tanév folyamán jóállást vállaljon-e, tehát, hogy állami szubvencióra érdemes-e vagy sem? Érdekes és eredeti gondolat.

A dán népfőiskolák szintén Grundtvig alkotásai. E népfőiskolák célja: az ifjúságot szabad formák között az egész életre szóló ismeretekben részesíteni, továbbá lehetővé tenni, hogy a népfőiskolák képzett növendékei elvegyülve a nép között, tanításaikkal maguk segítsenek lerombolni a tanult és tanulatlan emberek közötti válaszfalakat. Ez az alapja a dán közoktatásügy gyakorlati irányának, amely főleg — az ország agrárjellegének megfelelően — a gazdasági élet problémáinak helyszíni vizsgálataival, a gazdasági ismeretek legrészletesebb oktatásával jut kifejezésre. E népfőiskolák hallgatói legnagyobbbrészt a 18—25 éves fiatal emberek sorából kerülnek ki, akik középfokú tanulmányaik elvégzése után néhány hónapon át (elhelyezésük és teljes ellátásuk biztosításával, tehát intemátusi keretek között) kollégiumi életet élnek.

A dán testnevelésügy is külön említést érdemel. Niels Bukh ollerupi testnevelési főiskolája modem sporttelepével, pompásan

felszerelt internátusaival és az ú. n. „Primitiv Gymnastik..” oktatási rendszerével az utolsó évtizedek folyamán egész Dánia testnevelési ügyének fejlesztésére nagy hatással volt. A tanítás két csoportban folyik, még pedig: a téli öt hónapon át (novembertől márciusig) a férfi és a nyári három hónapon át (május—július) a női hallgatók részére. Ezt a mintaiskolát minden külföldinek megmutatják. Akár csak nálunk Mezőkövesdet vagy a Hortobágyot. Megérdemelten: országos sőt világviszonylatban is nevezetesség.

A „Studentersamfundet” közművelődési egyesület „Kultúra és tudomány” valamint „Szociális könyvtár” című sorozataival szintén kiemelkedő szerepet tölt be. A népszerű stílusban megírt és tetszetős külsőben megjelenő kis füzetek százai rövid összefoglalásban tárgyalják a legfontosabb társadalmi, gazdasági és irodalmi problémákat és a hazafias érzés, valamint a honismeret állandó propagálásán kívül olykor külföldi írók műveit is igen jó fordításban közvetítik a dán nagyközönség számára.

A „De Unges Idraet” (D. U. I.) szervezet is jellegzetes dán alkotás. E szervezet a 8—16 éves munkásgyermekeket gyűjti össze iskola utáni szabad idejükben, hogy torna, labdajáték, népi zene, dal, tánc, általában a régi népszokások és a honszeretet kultusza, valamint gyűlések, felvonulások, mozgóképelőadások stb. révén minél műveltebb munkásréteget neveljen a dán nemzet számára.

AMINT EZEK A KIS ÚTIMOZAIKOK is bizonyítják, Dánia ma Európában a valóban békés országok közé tartozik. Hogy békében élhet és nyugodtan fejlődhet, abban nagy része van annak a körülménynek, hogy a világháborút és az azt követő szomorú időket, az inflációt csak hírből ismeri! Ennek köszönheti, hogy Dániában szinte mindig süt a nap, még akkor is, ha az eső esik. Mindenki meglegegetten végzi a dolgát; koldust, kéregető szegény embert sehol sem látni. A szociális gondoskodás egyik mintaállama.

Andersen, a nagy dán mesemondó, nem hiába volt ennek a földnek és népnek a szülötte. A nagy mesélő bizonyára ebből a meserországból vette elbeszélése tárgyait. Felnőtt korban Dániát járva, az idegen vándor előtt mintha újra meglevenednének Andersen örök-szép, emberbarát meséi.

CZAKÓ ISTVÁN

ELŐTÉRBE A HORVÁT KÉRDÉS

Jugoszlávia belpolitikai élete 1936 március 1 — szeptember 30 között; a skupStinai merénylet; Zivkovic bukása; a kormány veresége a szenátusban; törvénszegés; a horvát zavarok; Macek és a szerb ellenzék meddő tárgyalásai; Macek követelései; a szerb mesterkedés; a szerb ellenzék nehéz helyzete; Macek szenzációs kijelentései; Zivkovic újra szervezi a diktatúrasokat; fűző Jefticcel; a párt kilátásai; a kormánypárt megalakulása; Palic öröksége; a szlovén és muzulmán barátság teherétélei; a vajdasági mozgalom; a szerb ellenzék meghasonlása; a moravai választások jelentősége; Macek népszerűsége; a horvát egység megszervezése; Macek és a kormány várható tárgyalásai; ellenmondó kormány-nyilatkozatok; Pribicevic Svetozar.

EZERKILENC SZÁZHARMINCHAT március hatodikán a skupStina dühös obstrukcióba fulladt költségvetési vitájába három revolverlövés dörrent belé. Amautovic Damján jefticiánus képviselő adta le a lövéseket Stojadinovic miniszterelnökre. A golyók célt tévesztettek és amint a nem sikerült merényletek általában, ez a merénylet is a kiszemelt áldozatnak használt. Azóta az államvédelmi bíróság letárgyalta a merényletet. Amautovicot 15, Stojadinovic Dragisa, Trbic és Milovanovic képviselőket 5,4, illetőleg 1½ évi börtönre ítélte el. Megállapítást nyert, hogy Jeftic végsőig elkeseredett hívei hetek óta véres leszámolással fenyegetőztek. Szerintük a Stojadinovic-kormány Jugoszlávia állami és nemzeti egységét, veszedelmezte, tehát bármily eszközzel is eltávolítandó. Az elítélt képviselők egész magatartásukkal tette elkövetésére biztatták a merénylőt. Céljuk az volt, hogy a premier holttestén át helyreállítsák a diktatúrát. A merényletet jól rendezték meg; Amautovic a premier külügyi expozéja alatt az egész belgrádi diplomáciai kar jelenlétében irányította revolverét Jugoszlávia miniszterelnökére.

Nem volt bizonyítható, de mindenki meg volt róla győződve, hogy a merénylet hátterében Jeftic volt miniszterelnök állott és nem lehetett tőle messze a Fehér Kéz és elnöke, Zivkovic tábornok, aki sógora Jefticnek. Zivkovic tábornok tagja volt ugyan a Stojadinovic-kormánynak, de már elég nyíltan szemben állott vele. A skupStinai ellenzék a költségvetési vita alatt meleg ovációban részesítette a tábornokot, aki úgy látszik a merénylet sikere esetén átvette volna a diktatort hatalmat. Amautovic balsikere után Pál herceg és a premier megragadták az alkalmat, hogy megbuktassák Zivkovicot.

Március 8-án délben Stojadinovic váratlanul beadta a kormány lemondását azzal az indokolással, hogy a merénylet után a kormány szükségesnek érzi a bizalmi kérdés felvetését. A két ház elnökének meghallgatása után a régenstanács újra Stojadinovicot bízta meg kormányalakítással és az új kormány este nyolc órakor már le is tette az esküt. Az új kormány nagyjában azonos volt a régivel. Távozott a horvát MiSkulin igazságügyminiszter és tárcáját átvette a szerb Cvetkovic szociálpolitikai miniszter, aki régi tárcáját is megtartotta.¹ Ellenben a testnevelési tárcát, melyet ideiglenesen Cvetkovic látott el,

¹ Aug. 17-én igazságügyminiszterré a szerb dr. Subotic Nikola volt miniszter neveztetett ki.

a horvát dr. Rogic József kormánypárti képviselő kapta meg. Mint tárcanélküli miniszter belépett a kormányba a szerb Gjorgjevic Vojislav, az ellenzékől elszakadt tíztagú Nemzeti Parasztklub képviselőiből. Ezeknek a változásoknak nem volt komolyabb jelentőségük. Jelentősége csak annak volt, hogy Zivkovic tábornok kimaradt az új kormányból. A hadügyi tárcát Maric Ljubomir tábornok vezérkari főnök vette át.

A diktatúra atyjának és másfél évtizeden át Sándor király legbizalmasabb emberének bukása az egész országban mély benyomást tett. Senki sem tudta elképzelni, hogy az 57 éves tábornok belenyugszik bukásába. Akár örült neki, akár félt tőle, mindenki biztosra vette, hogy az 1903-i királygyilkosság egyik hőse és azóta minden konspiráció feje, rövidesen meg fogja kísérlem a hatalom visszaszerzését.

Egyelőre azonban a kormány helyzete megerősödött. A skupstina a költségvetést az ellenzék távollétében megszavazta. A szenátusban, ahol Uzunovic volt miniszterelnök hívei többségben voltak, a dolog nem ment simán. Vehemens támadások hangzottak el a kormány ellen, különösen a horvátországi szerb Banjanin Jovo helyettes régens részéről. Banjanin azzal vádolta a kormányt, hogy kaotikus állapotokat teremtett. Horvátországban meggyalázzák az állami zászlót, nyíltan elszakadásra izgatnak és a kormány rendteremtés helyett maga sem tartja tiszteletben az állami és nemzeti egység elvét. Végül is a szenátus 41 szavazattal 37 ellenében a költségvetést ugyan megszavazta, de a költségvetésbe felvett politikai felhatalmazásokat részben törölte, részben megváltoztatta. A legfontosabb változtatás az volt, hogy a kormány tartozik a gyülekezési és sajtójogi reformot 1936 október i-ig, az új választójogot 1937 április 11-ig meghozni.

Az alkotmány szerint a kormánynak vagy el kellett fogadnia és a skupstinával elfogadtatnia a szenátus változtatásait, vagy azonnal kiírnia a skupstinai választásokat. A választások a kormányra nézve kedvezőtlenül végződhetek volna, tehát a skupstinával elfogadtatták a szenátus határozatait (március 31). Azután elnapolták a törvényhozást és az alkotmányban előírt őszi ülészak kezdetéig (október 20) nem hívták össze. Ezzel nyilvánvaló törvényszegést követtek el, mert a gyülekezési és sajtójogot október i-ig nem hozták meg.

A HORVÁT KÉRDÉS megoldására a parlamenti válság egész ideje alatt nem történt komoly lépés. Pedig Zágrábban a radikalizálódás tünetei mutatkoztak. 1936 február 28-án a Starcevic-ünnep véres zavargássá fajult. A likai felkelés egy részese, Jávor kereskedő, börtönében elhunyt. Zágrábi temetése nagy nemzeti tüntetéssé lett és utána megint véres rendbontás volt. Majd az egyetemi ifjúság lépett sztrájkba.

Április folyamán az ellenzékbe szorult diktatúra terrorcsapatai kezdtek garázdálkodni. Egy gyilkosságért tíz évet ült cetnik minden ok nélkül lelőtte Brkljacic volt horvát parasztpárti képviselőt. Azután Zágráb vidékén oly kihívóan léptek fel a cetnikek a parasztok ellen, hogy ez végül is a kerestineci vérengzéshez vezetett, melyben a parasztok 9 cetniket agyonverték. Ebbe a szávai bán belebukott.

A kormány a hosszú parlamenti szünet alatt valamennyire megfékezte a levitézlett diktatúra szabadcsapatait. Utasította a vidéki közegeket, hogy a horvát nacionalizmus megnyilvánulásait elnézéssel kezeljék. Macek sem helyeselte a fölösleges vérontást. Neki egységes és fegyelmezett nemzetre van szüksége. A diktatúrák fokozott háttérbe szorulása is megnyugtatólag hatott a horvát kedélyekre, így aztán a véres tavaszt csendesebb nyár követte.

A békésebb hangulat különösen alkalmas lett volna a parasztdemokrata koalíció (Macek és Pribicevic hívei) és a parlamenten kívüli szerb ellenzék (Davidovic demokratai, Jovanovic Joca földművesei, Stanojevic radikálisai) komoly egyezkedésére. A Jeftic-választások lezajlása óta (1935 május 5) tárgyalgattak is egymással Macek és a szerb ellenzék, de sehogy sem tudtak zöld ágra vergődni.

Ennek különböző okai vannak. Macek bár hajlandó a horvát kérdést Jugoszlávia keretében megoldani, a horvát nemzet önrendelkezési jogát biztosítani kívánja. Meg akarja azt is pontosan állapítani, hogy melyek Jugoszlávián belül Horvátország határai. Odáig nem jutottak el a tárgyalások, hogy pontosan megállapította volna jogi követeléseit, de minden jel szerint a király személyének és a külügyeknek közösségén kívül aligha hajlandó többet elismerni. A szerb ellenzék kevés garanciát lát, hogy egy ily szervezetű állam tartósan fennmaradjon. Hajlandók Horvátországnak bizonyos autonómiát adni, mely azonban, úgy látszik, nem érné el a magyar idők horvát autonómiáját.

A modus procedendi Macek szerint az volna, hogy a skupstina feloszlásával konstituantét választanának és ez hozná meg Jugoszlávia új alkotmányát. A Sándor király által oktrojált 1931-i alkotmányt nem ismeri el. A konstituante csak olyan alkotmányt hozhatna, melyet megszavaz mind a szerb, mind a horvát, mind a szlovén képviselők többsége. Arra a kérdésre, mi történnék, ha a konstituante nem tudna ilyen alkotmányt hozni, eddig a nyilvánosság előtt Macek nem felelt. A szerb demokraták az érvényben lévő 1931-i alkotmányban előírt módon hajlandók az alkotmányreformot meghozni. Miután ez az állami és nemzeti egység alapján áll, világos, hogy a horvát kívánások csak igen szerény mértékben volnának honorálhatók. A szerb földművesek elfogadnák az új konstituantét, ha a királyi ház és az állam határainak kérdése eleve kivétnék az alkotmányozó nemzetgyűlés kompetenciájából. A radikálisok határozottan visszautasították azt, hogy csak olyan alkotmány bírjon érvénnyel, melyet mindhárom délszláv nemzet képviselőinek többsége külön-külön megszavaz.

Miután ily módon nem sikerült az egyezkedés, a szerb ellenzék különböző indítványokkal próbálta a nehézségeket megkerülni. A szerb ellenzék tisztában volt vele, hogy ha Maceket valahogyan szállítani tudná Belgrádnak, akkor uralomra jutna. Valahogyan rá kellene Maceket venni, hogy ideiglenesen vállaljon részt a kormányzásban. Az egyik formula az volt: egy demokratikus kormány megalakulása a legjobb garanciája annak, hogy a horvát kérdés meg legyen oldva. Vagy egy másik formula: most a szociális kérdések a sürgősek. A nép igazi képviselőinek kell kezükbe venniük a közhatalmat, hogy a gazda-

sági válság megoldassék. A többi kérdésre azután kerül a sor. Vagy: nem lehet a horvát kérdést most egyszerre megoldani. Át kell venni a hatalmat, aztán fokozatosan megvalósítani a horvát követeléseket. Vagy: egyelőre ki kell küszöbölni mindazt, amiben nem tudnak megegyezni. Azon az alapon, amiben meg tudnak egyezni, vegyék át a hatalmat, a többi kérdést majd idő és alkalom szerint oldják meg.

A szerb ellenzék elég nehéz helyzetben volt. Híveikben a Macekkel való választási szövetezéssel s azután a hosszú titokzatos tárgyalásokkal azt az illúziót keltették, hogy a megegyezés küszöbön áll és csak ők képesek ezt létre hozni. Nekik azonban szerb híveik, sőt többnyire csak szerbiai híveik vannak, akiknek, ha a diktatúra által sárba tiport szabadságjogok teljes helyreállítását követelik is, nem sok érzékük van a horvát kérdés megértéséhez. A méltányosan gondolkodó szerb polgár hajlandó mindazt megadni a horvátnak, amit magának igényel, de sehogy sem érti meg, hogy a horvátnak ezenfelül nemzeti követelése is vannak. A szerb ellenzék választóira való tekintettel sem nagyon angazsálhatta magát a horvát kérdésben. De nem angazsálhatta magát azért sem, mert számolnia kellett Pál herceggel, akit esküje köt az 1931-es alkotmányhoz és esküjét nem hajlandó megszegni.

Macek előtt természetesen csak egy ideál lebeg: a horvát nemzet boldogulásának biztosítása. Miután nemzetével egy, nagyon jól tudja, mi forr a horvátok mihióinak lelkében. Jól tudja, hogy szívében minden horvát szeparatista, hogy az ustasa-mozgalom terjed. Naponta egész tekintélyét latba kell vetnie, hogy megtartsa nemzetét a reálpolitika útjain. Ezért nem taktikázhat és nem engedhet a horvát jogokból. Puritán önzetlenségét mély undorral tölti el a látvány, hogy a szerb ellenzék nagy része nem is palástolja, hogy nekik a hatalom a fontos, minden egyéb mellékes. Macek nem adja oda magát lépcsőnek a hatalomra törők számára.

Ezekben volt adva Macek és a szerb ellenzék tárgyalásainak fiaszója. Maceket kétségtelenül csalódások érték e tárgyalások folyamán. Meglepte az, mily keveset tanult Belgrad 18 év történetéből és annyi tragikus fordulatból. Csalódásának, elkeseredésének, de további elszántságának többször is kifejezést adott. Különösen egy a német sajtónak adott interjúja okozott nagy feltűnést. Macek itt kijelentette, hogy semmi kifogása az ellen, hogy a szabad Horvátország Jugoszlávia határain belül valósuljon meg, de a szerb ellenzékkel folytatott tárgyalásai után alig hisz ennek lehetőségében. A szerbekkel a múltban tett szomorú tapasztalatok után szó sem lehet arról, hogy a horvát kívánások fokozatos megvalósításának gondolatát elfogadja. Az 1931-es alkotmányt jogilag érvénytelennek tartja. A viszonyok egyre romlanak. Szerbiában és Montenegróban terjed a bolsevizmus. Horvátországban a parasztpárt ezt megakadályozza. Ha nem lesz hamarosan kibontakozás, nincs kizárva egy forradalom. A Népszövetségnek kellene revízió alá vennie a békéket és igazságot szolgáltatnia a horvátoknak. Ha háború lesz, Jugoszlávia el van veszve. A háború első napján ott állana, ahol a Monarchia állott a világháború utolsó napján. A szerbek érdeme, hogy az ifjabb horvát nemzedék Dalmáciában nem gyűlöli az olaszokat, Horvát-Szlavonországokban a magyarokat. Pál herceg

helyzete nagyon hasonlít Károly királyéhoz, aki akkor akarta a reformokat, mikor már késő volt. Addig az alkotmányra letett esküje által korlátozva érezte magát (Fränkischer Kurier, 1936 július 18).

Ez az interjú fordulópontot képez a horvát kérdés megoldása körül folyó tárgyalások történetében. Macek, ha nem is formálisan, de tényleg, szakított a szerb ellenzékkel. A szerb ellenzék ezzel elvesztette azt a reményét, hogy Stojadinovic rendszerét megbuktathassa, ami természetesen megingatta helyzetét az egész országban.

A PÁRTVISZONYOKBAN ez volta nyár folyamán a legjelentéke-nyebb változás. De voltak más számba veendő fejlemények is. Zivkovic tábornok valóban nem adta fel a játszmát. A parlament elnapo-lását követő hetekben a diktatúrák tábora egy vert hadsereg benyo-mását keltette. Kis csoportokra bomladozva vergődött és mindegyre szökdöstek át árulók a kormány táborába. A kormánynak alapos reménye volt, hogy az őszig többséget szerez a szenátusban is. Június-ban aztán megindult a diktatúrák új szervezkedése. Uzunovic a szervezkedés céljául Nisben nyíltan azt Jelölte meg, hogy késznek kell lenniök, ha a régensek hívják őket. Zivkovicék számítása az, hogy Macekkel a kormány sem fog megegyezhetni, de képtelen lesz mozgalmát letörni. Így aztán valamilyen formában ismét reájuk kerül a sor.

A július elején összeült pártkongresszus a délszláv nemzeti párt élére Zivkovic tábornokot állította. Az eddigi pártelnök, Uzunovic, dohogva vonult vissza a tiszteletbeli elnöki székbe. A párthoz 36 kép-viselő csatlakozott. A párt azonban arra törekedett, hogy a parla-ment valamennyi ellenzéki tagját megnyerje, vagy legalább blokkot alakítson velük. Személyi ellentétek és féltékenységek miatt nehezen ment a dolog, de szeptember végén sikerült a Jeftic-csoporttal (37) némi küépések árán a fúziót létrehozni. Zivkovicék remélik, hogy az őszi ülészakra már mint 70—80 tagú párt vonulhatnak fel és a szenátusban megszerzik a többséget.

A párt kilátásait növeli a Sokolban és a Narodna Odbranában jelentkező kormányellenes hangulat. A szerb egyház feje, Vamava patriarcha, nyilvánosan tiltakozott az ellen, hogy a politikai életben a kormány mellőzi és élesen kifakadt a katolikusokkal és muzulmánok-kal paktáló rendszer ellen. Zivkovicék helyzetét javítja továbbá az a nyílt titok, hogy Stankovic és Perovic régensek velük rokonszenvez-nek, hiszen a diktatúra teremtményei^

A kormányt láthatólag idegesíti Zivkovicék mozgalma. Nem-csak a fenti okok miatt és egyáltalán nem azért, mintha a választók körében a diktatúra szervezkedésnek visszhangja volna, hanem azért, mert a kormány jelenlegi parlamenti hívei elenyészően kevés kivétel-től eltekintve a diktatúra pártütőiből kerültek ki, akiket csak az érdek sodort az ő táborába. Ezeket az érdek máról holnapra visszavezetheti Zivkovicékhoz. A diktatúra egész tisztviselői kara a helyén van és vidéken a szerbek közt az 1931-es alkotmány alapján álló két párt határvonalai nagyon elmosódnak. A kormány, hogy csökkentse Ziv-kovic befolyását a hadseregben, valóságos irtóháborút folytat a Fehér

Kéz ellen. Az öt hadseregarancsnok közül hármat cseréltek ki és százakra megy az idő előtt nyugdíjazott magasabb tisztek száma.

Maga a kormánypárt, a délszláv radikális egyesülés június elején alakult meg a miniszterelnök pártvezérsége alatt. Az ellenzéki radikális párt eredeti tervétől eltérőleg nem jelent meg a pártkongresszuson, hogy felvegye a harcot Stojadinovic-csal, amivel bevallotta gyöngeségét. Az öreg Stanojevic Aca utólag mindenkit kizárt a radikális pártból, aki a kongresszuson részt vett, de ezt már senki sem fogta fel tragikusan. A diktatúra és az azóta folyó kísérletek, úgy látszik, felőrölték a radikális párt éltereit. Aligha szolgálja ez a szerb nemzet érdekeit, hiszen a radikálisok a szerb nagyság megteremtői.

Stojadinovic és elvbarátai büszkén szokták hirdetni, hogy ők megvalósították Pasic álmát, mikor a szerbeket, a szlovéneket és a muzulmánokat egy pártban egyesítették. A szlovén klerikálisok és a bosnyák muzulmánok megnyerése valóban nagy sikere az új kormányrendszerek. Ezzel a horvátokat meglehetősen izolálták. A bosnyák muzulmánok magatartása Zágrábban súlyos gondokat okoz, hiszen a muzulmánok és a szerbek szövetségének állandósulása azt jelentené, hogy Bosznia horvát jellege elvész. A muzulmánok nem mondták meg, de a szlovének igen, hogy a negáció politikája, melyet a horvátok csekély megszakítással Jugoszlávia megalakulása óta folytatnak, nem célravezető: ezért nem mehetnek együtt velük. Aki valamit el akar érni, annak Belgrádba kell mennie és ott kell kivívnia jogait. A horvátokat és a szlovéneket ezek szerint nem elvi, hanem taktikai kérdések állították egymással szembe. Éppen ezért a helyzet máról holnapra megváltozhatik.

A kormánynak a szlovén-muzulmán barátság elég sokba kerül. A drávai banátust egészen át kellett adni Korolecnek, aki az államkasszából minél többet fordított szűkebb hazájára. A banátusban szigorúan szlovén és katolikus rezsim van és a Slovenec, KoroSec lapja, nyíltan pénzügyi önállóságot is követel. A szlovének sohasem helyeztek súlyt a formákra, de facto olyan berendezést akarnak elérni, hogy a hadügy és a külügy kivételével Laibach minden ügyét maga intézze. A muzulmánok egyrészt az agrárreform címén elvett birtokaik kárpótlásáért, másrészt a muzulmán egyház autonómiájáért hódoltak be. A kárpótlás még elég gyöngye, de egyházi téren teljes sikert értek el. A diktatúra muzulmánjait a reis-ül ulemán kezdve mind eltávolították, az egyházat Sarajevóban központosították, ez alá rendelve az ország albán és török muzulmánjait is és az egyház élére mint naib (biztos) Spaho miniszter testvére, Fehim, került.

A kormány és a szerb ellenzék egy pontban találkozik egymással: abban, hogy helytelenítik a vajdasági mozgalmat. A vajdasági szerbek megúnták azt, hogy Belgrád gazdaságilag kifossa őket. BoSkovic Duda képviselő ú. n. vajdasági frontja a tartomány többi nemzetével is hajlandó együttműködni. Ez nem szeparatista, hanem autochton mozgalom. A legrégebb szerb kultúregylet, az újvidéki Szerb Matica is egészen vajdasági vizekre evezett. Megbuktatta a Jeftic-kormány idején reáknyszerített elnökét, a centralista Stajic Urost,

támogatja Boskovicot és ami talán Belgrádnak legjobban fáj, a zágrábi egyetem vajdasági menzájára is pénzt adott. Az egész vajdasági szerbséget provokálta a dunai bán (Újvidék) az az intézkedése, hogy a bánatus hivatalos színházává a kragujevacit tette és az újvidéki szintársulatot vidéki utazó társulattá fokozta le. Érdekes tünet a bunyevácok immár tökéletes horvát orientációja. Most ünnepelték meg Szabadkán betelepedésük 250-ik évfordulóját. Az ünnepre a szerb hatóságokat meg sem hívták, ellenben Macek kiküldöttét és a többi horvát vendéget viharos lelkesedéssel fogadták.

A szerb ellenzéknek a legnagyobb baja az, hogy súlyos belső ellentétei vannak. Macek ismételten felszólította őket, álljanak koalícióba és ez az új koalíció tárgyaljon a paraszt-demokrata koalícióval. Erre azonban éppen oly kevésbé voltak képesek, mint egységes álláspontra helyezkedni a horvát kérdésben. Az állandó botránykő Jovanovic Dragoljub professzor, aki egyre nyíltabb bolsevik-agitációt folytat, anélkül hogy a földművespárt megfegyvelné. Egy belgrádi véres sztrájk és a cetinjei bolsevik rendbontás jelzik áldásos működése útját. A moszkvai Pravda meg is dicsérte. Legújabbán ú. n. népfronti mozgalmat csinál s ez sok rövidlátó szerb politikusnak tetszik. A népfrontal, azt hiszik, háttérbe szorítják a horvát kérdést. A szocialisták egy része e mozgalom kapcsán csatlakozott a szerb ellenzékhez. Macek a népfronti mozgalmat elutasította és Jovanovic Dragoljubbal minden összekötést megszakított.

Ebben a zilált állapotban találta a szerb ellenzék az 1936 szeptember 27-én a Morava-bánatusi községi választás. A kormány céltatosan e legszerbebb bánatusban kezdte a választásokat. Még a diktatúra választójoga van érvényben nyílt szavazással, ami természetesen minden kormány kilátásait megnöveli. Stojadinovicék ügyes fogással közvetlen a választás előtt rendezték a parasztadósságok ügyét. A 25.000 dináron aluli adósságok felét törölték, 25%-ot a hitelezőknek az állam bonokban megtérít. Stojadinovic szerint ez a rendelet 800.000 parasztgazdaságot szanál, melyek hat milliárd dinárral tartoztak. Ehhez jön még a 25.000 dinárral nagyobb összeggel megterhelt birtokok ügye. Ezek egyéni elbánásban részesülnek. Arról ma senki sem beszél, mekkora összeggel terheli ez az államkasszát. Ellenben a nemzeti ajándék igen alkalmas eszköznek bizonyult a szerb parasztság megnyerésére. A moravai választások eredménye az, hogy 651 községben győzött a kormánypárt, 107 községben az ellenzék, 18 községben a pártonkívüli lista, három községben pótválasztás lesz. Nem kell azonban elfelejteni, hogy a moravai bánatus csak egy bánatus a kilenc közül, az egyetlen bánatus, melyben a lakosság majdnem tisztára pravoszláv vallású (94%). Az a beállítás, melyet magyar lapokban is lehetett olvasni, hogy Macek vereséget szenvedett volna, egészen téves, hiszen listája sem volt, egyetlen horvát sem lakván ott. Ellenben áll az, hogy a szerb ellenzék a kormánypárttal szemben megdöbbentően alul maradt. Stanojevic Aca listája megbukott lakhelyén Knjazevacon is. A premier sietett megállapítani, hogy ezután egyedül a kormánypárt jogosult a szerb nemzet nevében beszélni, mely állítás legalább is korai.

MACEK ÉS A KORMÁNY megegyezési kísérlete a közeli hónapok legfontosabb belpolitikai eseménye lesz. A kormány azért húzta alá, hogy egyedül ő képviseli a szerbséget, mert most az alkudozások terére akar lépni. Ebben az elhatározásban benne van annak elismerése is, hogy Macek annyira elvitathatatlanul vezére a horvát nemzetnek, hogy a horvát bánátusok választási eredményét meg sem kell várnia.

Macek hihetetlen népszerűségnek örvend a horvátok között és nemzete határtalanul bízik benne. Mikor a nyáron 57 éves lett, megújultak a tavalyi tüntetések mellette. Minden horvát lakosságú helyen hálaadó istentiszteletek voltak és Zágrábban teljes két óra hosszát vonultak el lakása előtt a hódoló küldöttségek. Pemar üdvözlő beszédében tízezrek ujjongása közben mondotta: „Mi nemzet vagyunk, szervezett nemzet, öntudatos horvát nemzet. Mi nem vagyunk részei semmiféle nemzetnek (értsd a délszlávnak) ... Határozz — és mi el fogunk veled bárhova menni! Szólj — és megtesszük azt, amit te parancsolsz! ... Te nem tagadtad meg soha nemzetedet, téged sem fog soha megtagadni a horvát nemzet.“

Macek és hívei arra törekszenek, hogy a horvát nemzetet minél szorosabb egységbe fűzzék. A katolikus klérussal sikerült nekik megteremtteni a teljes egyetértést. Bauer zágrábi érsek, Stepinac érseki koadjutor és Saric sarajevói érsek egyaránt politikai vezérüknek ismerték el Maceket. Nagy súlyt helyeznek arra, hogy a nemzeti mozgalom gazdasági megalapozottsággal is bírjon. Megalakult és az egész horvát területre kiterjesztette működését a Gospodarska Sloga (gazdasági egyetértés). Ez gondoskodik róla, hogy a paraszt terményeit megfelelő módon értékesítse és viszont, hogy a városi lakosság ne szenvedjen a drágaság miatt. Minden irányban sikereket tudtak elérni. A búza árát a földművelési miniszterrel szemben 80—90 dinárról 120—135 dinárra emelték. Zágrábban le tudták törni az árdrágító mézárásokat pusztán azzal a fenyegetéssel, hogy mézárskéket nyitnak. A munkásság jólétével foglalkozik a parasztpárton belül megszervezett Hrvatski Radnicki Savez (Horvát Munkásszövetség). Ez a munkabéreket szabályozza. Eszéken pl. beavatkozásával egyetértést hozott létre a munkaadók és munkások között. A Munkásszövetség a horvát területeken teljesen háttérbe szorította a diktatúra alatt a horvát nemzet megbontására szervezett és hivatalosan ma is támogatott szocialista szakszervezeteket, melyekhez a horvát munkások alig 2%-a tartozik. Az ínségesekről Macek Amerikai Alapja (Americki Fond Dr-a Maõeka) gondoskodik, melynek pénzforrásai az amerikai horvátok adományai-ból kerülnek ki. Nem akarok idealizálni. Ezek a szervek nem dolgoznak zökkenés nélkül és nem tudták eddig feladataikat mindenütt megoldani, de az élet realitásainak e bekapcsolása a hazafias mozgalomba, a horvátság összefogását megacélozta.

Amit Macek mond vagy tesz, azt a horvát nemzet mondja vagy teszi. Macek a német sajtónak adott nyilatkozata szerint mindenre készen áll. Erkölcsi kötelességének tartja a horvát kérdés megoldását elsősorban békés eszközökkel, a szerbekkel való megegyezéssel megtalálni. Elvileg mindig azon az állásponton volt, hogy azokkal egyez

meg, akik a szerbség igazi képviselői. Hogy pedig kik ezek az igazi képviselők, azt egy új, teljesen szabad választás titkos szavazással fogja kijelölni. A Jeftic-választásokat nem ismerheti el, de nem ismeri el a községi választásokat sem, hiszen a szavazás nyílt. Előzetes tárgyalásokba belebocsátkozik mindenkivel, aki némi joggal tekinthető a szerbség bizalma letéteményesének. Ezért tárgyalt a szerb ellenzékkel és ezért hajlandó tárgyalni a jelenlegi kormánypárttal is.

A kormány kezdettől fogva szkeptikus volt a Macek-szerb-ellenzéki tárgyalások eredményét illetően. Maga azonban nem kezdett tárgyalásokat. Egyrészt taktikai okokból meg akarta várni ezek eredménytelenségét. Másrészt jól tudta, hogy egyelőre csak Pál herceg kegyelméből és Jeftic árulóinak jóvoltából van hatalmon, meg akarta tehát várni azt, hogy a községi választások eredménye bizonyos erkölcsi bázist biztosítson számára. A moravai győzelem óta a kormány úgy látja, hogy eljött az ő tárgyalásainak az ideje. Macek sajtója kijelentette, hogy praeliminaris jellegű egyezkedésre készen áll, de ameddig a törvényhozási választások titkos szavazással meg nem ejtettek, végleges egyezkedő tárgyalásokról nem lehet szó.

Más kérdés az, mi lesz a kormányajánlat tartalma. Eddig a Macekkel való megegyezésről még a kormány tagjai is ellentétes nyilatkozatokat tettek. Jankovic erdészeti miniszter májusban azt mondta, ők nem mennek Kupinacra (Macek falusi lakhelye), aki egyezkedni akar, az jöjjön a skupstinába. Pár napra rá Rogic testnevelési miniszter minden faktor megegyezését követelte és azt mondta, hogy a királyi ház és az állam határai érinthetetlenek, de minden egyébről szó lehet. Két hét múlva Jankovic a kölesönös bizalom és testvéri szeretet helyreállítását tartotta fontosnak, mert akkor meg lesz oldható a horvát kérdés is. Június elején a kormánypárt kongresszusán Stojadinovic aláhúzta az egyenrangúságot és a törzsi érzelmek tiszteletét. Széles önkormányzatot helyezett kilátásba gazdasági, szociális és pénzügyi jelleggel. (Tehát nem politikaival és közjogival.) Mindezt az 1931-es alkotmány és a nemzeti egység keretei között. Két hét múlva Cvetkovic szociálpolitikai miniszter beismerte, hogy a belső egység még nincs eléggé összecementelve. Pár napra rá Rogic megismételte májusi kijelentéseit, de az állam egységét is érinthetetlennek mondta. Július végén Cvetkovic elméje megvilágosodott és kijelentette, hogy Jugoszlávia Európa egyetlen olyan állama, melynek nincsenek nehéz megoldatlan politikai kérdései. Szeptember közepén Kaludjercic postaügyi miniszter a skupstinába invitálta Maceket, hiszen csak ott lehet a horvát „törzs vagy nemzet” jogait kivívni és megjelenése a helyzet 180 fokban elfordulását jelentené. Ugyanakkor Jankovic megint a horvátok bizalmának megnyerését tartja fontosnak. El kell mindent távolítani, ami a horvátok érzékenységét bántja, akkor meglesz a megoldás is. Különben szerinte a horvát helyzet 1918 óta nem volt olyan kedvező mint most és ez Stojadinovic érdeme.

Szándékosan mellőzzük a nem felelős helyekről jött nyilatkozatokat. A kormánypárti képviselők és szenátorok kevesebb féket raktak a nyelvükre, mint a miniszterek. A sok össze-vissza beszédből pozitívum az, hogy a kormány egy az 1931-es alkotmány keretei közt

mozgó megoldási formulát keres és hajlandó a jelenlegi bánátusoknak bizonyos autonómiát adni. Ez olyan messze áll a horvát követelésektől, hogy szinte elképzelhetetlen a megegyezés.

PRIBIÓEVIC SVETOZAR nekrológiájával zárjuk le szemlénket. A Prága melletti Podoly-szanatóriumban élete 61-ik évében szeptember 17-én hunyt el. A pakraci, majd a karlócai szerb tanítóképző tanára 1902-ben lépett a politika porondjára mint a zágrábi szerb lap, a Srbo-bran (szerbet védő) szerkesztője. Ettől az időtől kezdve a nagyszerb gondolatnak ő volt Horvátországban a legelszántabb képviselője. 1906-ban a horvát-szerb koalíció tagjaként bekerült a horvát száborba és a magyar országgyűlésbe. A koalíció a horvát-szerb nemzeti egységet hirdette. Az egység elismerésének Pribióevic részéről mindenesetre csak taktikai jellege volt. Így lehetett a horvát intelligenciát megnyerni céljainak. Supilo félretolása után ő lett a koalíció igazi vezérévé. Politikai működéséért időnként üldöztetéseknek volt kitéve, de a horvát ügyekben mindig tájékozatlan magyar államférfiak jóvoltából hamarosan visszaszerezte befolyását. A világháború végén az ő indítványára mondta ki a szábor az elszakadást Magyarországtól és ő hajszolta keresztül a zágrábi Nemzeti Tanácsban az egyesülést Szerbiával. Belgrád nagy szerb, centralista, horvátellenes politikájának ő volt Horvátországban a legfőbb exponense. Törekvése az volt, amint maga mondotta, hogy a horvátokat a mákszemnél is kisebbekké tegye. 1925-ig ismételten belügy- és közoktatásügyi miniszter volt. Sándor király uralkodási módszerei azonban kezdettől fogva elégedetlenséggel töltötték el. A legautokratább miniszter nehezen tűrte a királyi autokráciát. Reá kellett arra is jönnie, hogy Belgrád őt ugyan felhasználja a horvátok ellen, de mint nem-szerbiait, svábának tartja, akire nem lehet rábíznai az állam sorsát. Bukása és Rádió bukása után a két régi ellenfél összefogott és a belgrádi skupátinában elkeseredett harcot kezdett a balkáni kormányzat ellen. Jött a Rádió-gyilkosság, majd a diktatúra és Sándor király bebörtönöztette Pribicevicet. Két évig volt bezárva vizsgálat és ítélet nélkül. Masaryk közbenjárása szabadította ki. Azóta emigrációban élt. Hatalmas francia könyvet írt Sándor király ellen és otthoni híveivel együtt kitartott Macek oldalán a horvát ügy mellett.

Pribióevic a magyar nemzetnek konok ellensége volt és oroszlánrésze van abban, hogy a horvát nemzet mai tragikus helyzetébe jutott. Harci eszközeiben nem válogatott; gyűlölni jobban tudott mint szeretni. De elveicrt önzetlenül harcolt. Tisztakezű ember volt. Az isteni gondviselés kifürkészhetetlen akaratából a nagyszerb eszme bajnoka a horvát ügyért halt meg száműzetésben, Jugoszlávia egyik megteremtője külföldön keresett menedéket azon államhatalom elől, mely nélküle aligha jött volna létre. Életsorsa nincs nagyság és tragikum nélkül.

BAJZA JÓZSEF

FIGYELŐ

A GÖRGEY-KÉRDÉS BESZÁMOLÓ EGY KÖNYVRŐL

AXIX. SZÁZAD ELSŐ FELÉNEK nagy német historikusa., Ranke, saját példájával mutatta meg, hogy a nemzeti történetírónak a nemzeti közvélemény iránt a pusztán öncélú tudomány területén túlmenő hivatása van. Ranke a l'art pour l'art kutatásnak, mint mondani szokás: elefántcsonttomyából kilépve megkísérelte, hogy történetpolitikai folyóiratával megtanítsa az értelmiséget történetileg iskolázott szemmel nézni az eseményeket. Arra pedig, hogy egy nemzeti történetíró milyen hatást tud gyakorolni kora közfelfogására, elég a francia Thiers, a német Treitschke s nálunk Horváth Mihály, a francia-liberális történeti szabadság gondolat magyar hirdetőjének példáit említenünk. Ranke gondolatának természetesen távolról sincs köze olyan primitív nézetekhez, hogy a történetírás az uralkodó politikai felfogás eszköze, sőt „igazolója“ legyen. Sőt, ezzel ellentétben, abból indul ki, hogy oktalan elméletek, valamely iránynak esetleg kapóra jövő történeti tévedések és faszumok ellen éppen a nemzeti történetírásnak feladata azzal védekezni, hogy kutatása eredményeit a nemzeti közvélemény számára összefoglalja s igyekszik belevinni a köztudatba. Ha a történetírás ezt az összeköttetést elhanyagolja, ezzel kiszolgáltatja a közvéleményt felelőtlen nézeteknek, melyek a tudományos vizsgálat erkölcsi alapjait teljesen nélkülözik, amint hirdetőik sem képesek komoly történeti kutatásra, hanem inkább propaganda célja vezeti őket.

Hasonló jelenségre közeli példát találunk a múlt századvégi történetírás és a közvélemény viszonyában. A szaktudomány zárt olimpusi köreiből nem igen igyekezett kilépni, nehezen áttekinthető részleteredményei nagyrészt elvesztek az értelmiségi közvélemény számára, mely a múltat s a szakemberek adatait is egy napipolitikai irány szemüvegén át nézte. Következése volt ennek történetünk ferde szemlélete s ezzel együtt az, hogy égetően fontos kérdések vizsgálata háttérbe szorult, másrészt pedig, hogy a magyar múlt történeti értékeinek egész sora feledésbe került.

Kevés problémánk van, melynek megtekintésekor ez a folyamat oly szembeszökőnek kitűnnék, mint a Görgey-kérdés érintésekor. A közvélemény évtizedek során át felkavaró vitákban egy nagy történeti értékünk sikkadt el: a magyar szabadságharc első tábornokának gránitból metszett egyénisége és vezéri geniejének alkotása, az utolsó zászlóhajtásig alatta küzdő, fegyelmezett honvédsereg. Generációk fáradoztak azon, hogy ezt az értéket eltagadják, vagy, abban a tévhitben, hogy az alkotás az alkotó romboló szándéka nyomán születik, a honvédeknek kijáró hazafias kegyeletről legalább is egyet, a legnagyobb honvédet kizárjanak. A valóságban az ember és a hadsereg a magyar történet nagy pozitívumai közé tartozik, s egész rágalom-hegyeket kell elhordanunk, hogy őket igazi jelentőségükben szemlélhessünk.

A háború után történetírásunk, melynek munkája a modern európai módszerekkel gazdagodott, a magyar múlt képét részletkutatások nyomán újjáalakítva, azaz a valósághoz közelebb térve igyekezett bemutatni. Ennek a középkori magyar birodalomtól a világháborúig terjedő, új képnek egyik részlete a szabadságharc lefolyását adja. Ennek a részletnek a revíziója csak azután mehetett végbe, hogy az addig nagyrészt elzárt levéltári anyag megnyílt a kutatók előtt, de méginkább azzal a feltétellel, hogy politikai érdek többé a történeti vizsgálatot nem zavarja. Kérdésünknel maradvá;

a történetírás saját módszerei és hivatása szerint előadja a múltat s nem befolyásoltatja magát egy elmúlt irányzat rágalmaival.

De külön vizsgálat tárgyát képezheti maga a kérdés, hogy a szabadságharc bukása után mint nőtt ki az ellentétes vélemények sora, s hogy 1848—49 történetében miként fedezhetők fel a vitának gyökerei, mely nemzedékeken át élve valóságos közéleti tényezővé fejlődött. Ha közelítünk az egykorú eseményekhez, csak az akadályozó rétegek során való átlábolással juthatunk hozzájuk, s aki ezek sokszor hamisfényű világában ki nem ismeri magát, könnyen eltér a helyes iránytól. A Görgey-kérdés maga is történeti produktummá vált, melynek megvilágítása nélkül nehéz a valósághoz közelálló meggyőződéshez jutni. Szükségessé vált ennek a sokak által homályosnak panaszolt gócnak a kifejtése. Külön kellett választani e politikai irányokkal, generációs kérdéssel bonyolódott, szinte felfogásbeli ütközővé vált kérdésből a különböző alkotó szálakat, összegyűjteni irodalmi jelenségeit. Ha mindezt számbavesszük s leszámolunk a későbbi fejleményekkel, akkor láthatunk csak, mint félrehúzott függöny mögül, a magyar szabadságharc színes és mozgalmas életébe.

Ha ezt a kutató-utat megtesszük, keresztmetszetét nyerjük az egész kérdésnek, benne a közvéleménynek s a főbb irányoknak tükröződését is. Hiszen az elfogulatlan történetkutató számára már nem az volt az eldöntetlen kérdés, hogy „áruló-e Görgey?“, mert erre nézve csak egységes képbe kellett állítania a részleteredményeket és adatokat, hanem az, hogy miként élt és bontakozott ki maga a Görgey-probléma, miért kellett „problémává“ lennie és mi akadályozta meg elfogulatlan megközelítést.

Már Péterfy Jenő megírta a nyolcvanas évek közepén, hogy Görgey és Kossuth megítélése valami Ormuzd-Arimán mitológiai hajlammal esett áldozatul. A viták két ember, egy politikus és egy katoná működésére és ellentétére vezették vissza azt a bonyolult történeti folyamatot, mely a 48-as időköt valóban nemzeti sorsfordulattá tette. Két, emberi mértéken szinte túlemelt küzdőfél állott egymással szemben. Az egyik mint egyedül fénylő hős, a szabadság és hazafiság eszméinek kifejezője, a másik mesésen ijesztő álarcban, mint földrekerült Mefisztó, a tagadás és rontás démona. De, mint valami naiv epikus csatajelenetnél, nemcsak a két ellenfél küzdött egymással, hanem híveik sora, politikai táborok, magasabb hatalmak. Ez a szembeállítás, nem kell hangsúlyoznunk, ebben a formában teljesen történetietlen volt s elhanyagolta 48 lényeges kérdéseinek sorát, így a nemzeti-ségi kérdést is. Ezen nem segített, hogy a közvélemény nagy többségével szemben a másik fél Görgey egyedülvaló igazát hirdette és Kossuthra olvasta rá a tévedések jegyzékét.

A szembeállítás történeti alapja az a ma már tisztán rekonstruálható ellentét volt, mely a szabadságharc két legnagyobb egyénisége közt fokozatosan kicлесedett, s melyet egyik vagy másik fél szempontjából megítélni, egynek „rovására írni“ éppúgy nem lehet, mint belőle vezetni le a legkülönbözőbb 48-as eseményeket. Annál inkább szükségünk van pontos ismeretére, fejlődési fázisainak rajzára, hiszen ennek alapján sokkal közelebbi módon érthetjük meg a szereplők annyit vitatott és félremagyarázott tetteit. Ilyen gondos vizsgálat nyomán bontakozhat ki szemünk előtt a szabadságharc nagy katonájának, hősi hírű, romantikus „büszke lovagjának“ igazi alakja. Az ellentét kiinduló okait keresve pedig sokan rámutattak már a küzdőfelek ellentétes lelki alkatára, mások, főként régebben, e személyes vonatkozások mellett inkább két ellentétes politikai irány összeütközését látták szembekerülésükben. Eszerint a 48-as gondolkozás (Batthyány útját folytató) Görgey elítélte Kossuth 49-es, függetlenségi irányát. Főként Steier Lajos mutatott rá (akinek az új levéltári anyag nagy

része közzétételét is köszönjük), hogy Görgey, ha tiszteletben tartotta is a tisztikar legitím érzéseit, korántsem tartozott a dinasztikus politika hívei közé. De nem is szabad viszont forradalmárnak neveznünk, mely hibába ismét sokan esnek. A kérdés kifejtése túlmenne e beszámoló keretein. A megoldáshoz azonban azon az úton jutunk, ha meggondoljuk, hogy ezt az éleslátású, fényes illúziókat iróniával lehűtő, mindig a nemzeti védelem gyakorlati megoldásán fáradozó, politikai téren tétovázó, apolitikus katonát Kossuthnak nem sikerült a maga iránya számára megnyernie. Nem tudta magával vinni saját útjára, melyen ő, mint politikai vezér, az európai szabadság eszméje iránti lelkesedéssel haladt és alkotta szárnyaló terveit, mint a magyar liberális missziótudat legnagyobb képviselője. Görgey nem volt politikus lélek, a katonai helytállással törődött. Évtizedek múltán, 1875-ben változatlan meggyőződéssel írta, hogy a sereg mentette meg a világ előtt „a nemzet becsületét, áldozatkészségét, vitézségét, katonai jelleme nagyságát“.

A küzdelem bukása után vizsgálatunk két ágban folytatódik. Az egyik nyomunk Kossuthot, amint a menekvők vezéréként indul reménytelennek tetsző törökföldi exiliumába. Itt alkotta meg, a nagy versengés emlékének közvetlen hatása alatt, a szabadságharcról alkotott multszemléletét, melyben ellenfelét árulónak nevezte. A multszemléletet nyomon követte a jövő nagy terve: a trónfosztás gondolatát folytató emigrációs politika. Ennek legfőbb célkitűzése volt az új felkelés, az új forradalom, melynek most már győzelemmel és Ausztria leverésével kell végződnie. A menekvők minden elkeseredése a „bűnbakká“ lett Görgey ellen fordult, de politikájuk is az ő elítélését kívánta, hiszen új felkelést csak azzal a megokolással lehetett előkészíteni, hogy a magyarság megbirkózott volna elleneivel, ha áruló el nem veszejt. Hogy ez a magyarázat milyen formákban jelentkezett, az már sokban az emigráció lélektanából érthető meg. Ez a „forradalmi pszichológia“ kezdte Kossuth és Görgey ellentétében a jó és gonosz szellem küzdelmét ábrázolni, évtizedes hatást gyakorolva ezzel a későbbi írókra. Mindezt a képet pedig kiegészíti a magyar küzdelemnek és az emigránsok európai publicisztikai szerepének külföldi visszhangja a németek forradalmi szolidaritásától az angolok Kossuth-tiszteletéig. A magyar kérdés e külföldi tükröképében ott szerepel Görgey is, először szabadsághős, nemsokára a szabadság ügyének „bukott angyala“, kire az egész világ romantikus borzalommal tekintett.

A másik ágon haladva: a kossuthi multszemlélet hazai ellentétét Kemény Zsigmond alkotta meg, követelve a tévedések és realitások számlálását és a tényekkel való szembenézést. S amit ő politikai vonatkozásban tett, irodalmi téren elvégezte ugyanezt, a nemzeti illúziók nagy felszámolását, Arany János, a Nagydíai Cigányok költője. Ez a felfogás nem ismer árulót, következtetéseiben nem is találkozott az emigrációs politika célkitűzéseivel. Inkább áldozatnak látta Görgeyt, aki tizennyolc esztendő teltétől száműzetése helyén, Klagenfurtban, erős lélekkel viselve a rázúduló átkokat.

A kiegyezés után a Görgey-kérdés ismét nem jutott nyugvópontra. Az európai magyar ügy helyett most a magyar belpolitika függvénye lett. A függetlenségi és a kiegyezés hívei vitáztak fölötté, az előbbieket ragaszkodva az árulási vádhoz, a hatvanhetesek pedig Görgeyben fedezve fel politikai elveik első képviselőjét. Kritikai törekvésekkel, politikai aktualitásoktól függetlenebb látással Gyulai Pál Budapesti Szemléjének lapjain találkozunk s a Gyulai vezetése alatt álló, Arany János hagyományait folytató írói kör munkásságában. Arany László és Gyulai költői műveikben nemzeti tulajdonságokra vezették vissza a vádat s annak népszerű uralmát, melyet cikkek és nyilatkozatok során figyelhetünk meg. Az ő megállapításaik talán éppen a volt 48-asok, az „öreg honvédek“ nemzedékére illenek a legjobb-

bán; melynek nagy tömege elfogadta a népszerű vádat, de vezetőinek egy csoportja állástfoglalt Görgey mellett. Mindezekon kívül nyomon kell kísérnünk Görgey egyéni útját, mely a 48-as tábornoknak a világháború idején bekövetkezett haláláig, majdnem végigéri a tettei körüli viták történetét. A század elején már lelkes hívei voltak, mint Kozma Andor, aki igazságára váró ősz pátriárkának nevezte őt.

Ma, a történetírók eredményei alapján, szokás azt írni, hogy „épeszű magyar ember nem tartja többé ámulónak Görgeyt“. Holott a kérdést ilyen optimistán nem igen lehet eldönteni, ignorálni azt, hogy van még sok, bár kétségtelenül helytelen felfogással bíró ember, vagy azokat röviden a gondolkozásra képtelenek közé sorolni. Az kétségtelen, hogy Görgeyt többé ámulónak tartani sem joggal, sem valószínűséggel nem lehet, erről mindenki meggyőződhet, ha az új történeti irodalmat áttanulmányozza. De ez még nem zárja ki azt, hogy a régi, sablonos felfogás maradványokban ne élne még sokhelyt mai nap is, némi általánosítással mondhatnánk, egy idősebb, hagyományos szemléleti módjához ragaszkodó nemzedék gondolkozásában és annak hatásában. Divatos fogalmat használva tehát, a Görgey-kérdés mai közvélemény-helyzetét egy bizonyos mértékig generációs kérdéssel kapcsolhatnánk össze, hol a nemzedékek ellentéte egyszersmind azt a különbséget is kifejezi, mely a magyar történet újjáalkotott képe és a régebbi, kopott sablonokkal készült ábrázolás közt megfigyelhető. Visszatérve a rankei gondolathoz: éppen a nemzeti történetírásnak kell rajta lennie, hogy ez a „nemzedék-probléma“, a művelt magyar közvélemény érdekében, folytatódás nélkül, végleg eldőljön. Ennek óhajására, úgy érzem, joga van a történésznek, amikor néhány szóval beszámol egy kisebb méretű, de kétségkívül jelentős történeti kérdésünket érintő kutatásáról.¹

KOSÁRY DOMOKOS

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Az európai helyzet kaosza; Szovjetország belső folyamatai és külpolitikája; Abesszínia a Népszövetségben, a spanyol benemavatkozás Genfben; az angol gondlocarno összehívására; Belgium legújabb lépésének értelme — A francia belső helyzet, a devalváció európai hulláma

NEKÜNK a korban benne élő mai krónikásoknak van-e nehezebb dolgunk, vagy a jövő történésznek lesz-e, amikor a háború utáni korszak fejlődését, de különösen az 1931 utáni időket akarja majd az utókor számára összefoglalóan érthetővé tenni? A kérdést nem tudnók eldönteni. Mindenesetre nem irigylendő feladat a ma eseményeinek zűrzavarából kihámozni a való helyzet körvonalait és megállapítani a jövő fejlődésnek akárcsak mégoly homályos irányvonalát. Hs nem irigylendő feladat lesz a XX. század historikusáé, ha a dokumentumok fátyolozott és tudatosan félrevezető adatai, a napisajtó részben tudatos, részben tudatlan ferdtései és egyes kortársak szemlélete alapján akarja összeállítani azt, mi történt a kaleidoszkópszerű változások korában az európai kontinensen. Neki mégis lesz egy nagy előnye: az eredményt, az egymással összeütköző erők eredőjét ismerni fogja. Mi alig látunk egy-két pontot, ahol megvethetnők lábunkat, az európai politikának talán nincs egyetlen szilárd eleme sem:

¹ Kosáry Domokos, A Görgey-kérdés és története. Budapest, 1936. Egyetemi Nyomda. A fiatal szerző kérésünkre ad itt könyvéről Önismertetést. *A szerk.*

minden állam, nagy és kis hatalom egyaránt, benyomásunk szerint cseppfolyós, vagy meteorológiai nyelven szólva „változékony“ állapotban van.

Hogy csak egy példával mutassunk rá: a legszilárdabb irányvonalú és következetes politikájú hatalmi faktornak Európában Szovjetország, a kommunizmus őshazája és terjesztője látszanék. Szereplése veszedelmes bomlást hozó, mert egyaránt támadja a belső társadalmi arcvonalat, a társadalmi rendet és az államok külső létét. A kérdés, amely azonban eldöntetlen marad: az magának a szovjetállamnak legbenső mivoltát illeti, amint az az augusztusi Szinovjeff-Kameneff per félhomályos tükrében felrémlett. Vájjon a szovjet állam, amelyben az uralmonlevő tényezők — nem mernék őket pártnak nevezni — hirtelen elhatározással és megfelelő színpadi előkészítéssel kivégeztették a lenini tradíció őrzőit, az „ősork“ igazi bolsevistáit, a valódi marxistákat, a nemzetközi kommunizmus hithű propagandistáit, valóban kommunista állam-e vagy pedig átalakulóban van-e nacionalista diktatúrává, államkapitalista alapépítménnyel és talán némi burzsoádemokrácia felé hajló külső színezéssel? Az bizonyos, hogy Sztálin uralomra jutása már szakítást jelentett az orthodox elvekkel; az is kétségtelen, hogy a szovjet gazdasági és társadalmi politikája, úgy ahogy azt Sztálin felépíti, majdnem tisztán és doktrinamentesen empirikus, azaz alkalmazkodik a tényleges helyzethez. Ugyanez áll külpolitikájára is: ha a szemünket behúnyjuk és Litvinov nem egészen szláv jellegű arca helyébe Isvolski fejét tesszük, akkor laterna magicánkban a szovjet külpolitikája a megtévesztésig hasonlítani fog a cári Oroszország imperialista külpolitikájához, úgy ahogy az az algecirasi vagy a londoni konferenciákon megnyilvánult 1914 előtt. Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy pl. Franciaországban az inkább doktriner szocialista párt (S. F. I. O. azaz a nemzetközi munkásság francia szocialista pártja) szolidárisnak érezte magát Trockijékkal és igen élesen tiltakozott a kivégzés ellen, holott a francia kommunista párt, természetesen moszkvai utasításra, passzív maradt,— és hogy ugyanígy a francia szocialisták, különösen augusztus folyamán élesen intervencionisták voltak a spanyol polgárháború kérdésében, míg a kommunisták inkább közömbösség felé hajoltak: a marxista pártok és elvek konfúziója és átalakulása halvány körvonalakban megjelenik előttünk. Hogy itt valami változóban és valami születőben van, az kétségtelen, de hogy a nagy sokféleségben mi van megszűnőben és mi születik meg, azt nemcsak mi nem tudnók hozzávetőleges pontossággal megállapítani, de talán maga Sztálin sem tudja még, hogy akarata milyen célok felé fogja vinni. Neki ma még a kommunista látszatot fenn kell tartania, nem építhet le semmit, sőt esetleg kötelezve lehet arra, hogy ismét nagyobb lendülettel fogjon hozzá kifelé a kommunista propagandához, mert különben saját pártjában és adminisztrációjában gyöngülhet pozíciója, ha mégoly kérlelhetetlenül mozdítja is el azokat az útból még el nem takarított embereket, akiknek jelenléte neki kényelmetlen lehet, minő pl. Jagoda, a GPU máról holnapra elmozdított eddig oly nagyhatalmú főnöke. Akár tiszta és marxista kommunizmussal, akár pedig nihilizmussal és orosz imperializmussal kevert orosz államkapitalizmussal állunk szemben, mindkettő homlokegyenest szembehelyezkedik a többi Európa keresztény civilizációjával és fasisztaszerű vagy demokratikus parlamenti felépítményével. Bármilyen szempontból nézzük is: Oroszországnak vagy a Szovjetállamnak a visszaédesgetése az európai államközösségbe s felvétele a Népszövetségbe öngyilkos cselekedet volt mindazok részéről, akik ebben tudatosan előmozdítóan részt vettek.

Hogy az orosz és az oroszokkal szövetkezett litvinoffi elme-él milyen bomlasztó és viszálykeltő hatással lehet, annak kimagasló példáját láttuk a Népszövetség őszi közgyűlésén, akár Abesszínia delegációjának elismerésé-

ről, akár Spanyolország helyzetéről, akár a népszövetségi reformról volt szó. A Népszövetségen kívül pedig az új Locarno megakadályozásában és a spanyol benemavatózási politika megbuktatásában is elsőrangú szerepet játszik ez a szellem. Szovjetország, amely 14 éven át a Népszövetséget mint burzsoa-kapitalista alkotást gúnyolta és támadta, hirtelen heves csodálatra ébredt a genfi intézmény iránt és amióta ezt a vonzalmát felfedezte, azóta igyekszik is ott vezető szerepet játszani. Nem látszik kétségesnek, hogy London és Párizs azzal az elhatározott szándékkal küldte ki delegációját Genfbe a szeptember 21-én megnyílt tizenhetedik közgyűlésre, hogy Abesszínia képviselőjét, amelynek kiküldéséhez a négus mindenáron ragaszkodott, kizárják a közgyűlés tanácskozásaiból. A jogi alap erre ugyan sovány volt, de a népszövetségi Egyezségokmányban és a tagfelvételre kidolgozott szabályzatokban meg lehetett találni. Az Egyezségokmány első pontjának második bekezdése alapján ugyanis a felvétel alkalmából azt a kérdést vetik fel, hogy a felveendő államnak van-e szilárd formája, vannak-e megállapított határai és szabadon kormányozza-e magát. Ebből visszakövetkeztetve, ha meg lehet állapítani, hogy egyáltalában nincs kormánya, tehát állítólagos kormánya nem gyakorol szuverén jogokat területén, nyilvánvaló, hogy nem tartható fenn a tagság sem. Ha politikai érdekek nyomása alatt is, ezzel a magyarázattal vissza lehetett volna utasítani a négus képviselőinek megbízólevelét. A mindennél fontosabb politikai érdek az volt, hogy Olaszországot vissza akarták hozni a genfi együttesbe s ezzel Locarno megfelelő előkészítését, talán sikerét biztosítani. A nem éppen olaszbarát angol konzervatív kormány és a fasiszta-ellenes francia népfrentkormány megegyeztek ebben. Megegyezésük alapján a népszövetségi főtitkár ellátogatott Rómába, hogy a fasiszta nagyhatalom népszövetségi szereplésének feltételeit megbeszélje. Bár fogadtatása elég hűvös volt és a Duce inkább közömbösséget mutatott, annyi mégis nyilvánvalóvá vált, hogy egy olasz közgyűlési delegáció genfi megjelenésének előfeltétele a négus képviselőinek elmaradása lenne. A hivatalos körök tehát megpróbálták Hailé Szelasszict és környezetét rábírní arra, hogy ne küldjön delegációt Genfbe. Más befolyások ellenkező irányban érvényesültek és kiderült, hogy a négus jobban volt informálva nemcsak jogilag arról, hogy a Népszövetség mit tehet és mit nem, hanem arról is, hogy a tagállamok többségének mi a hangulata. Két csoport képviselői osztottak Genfben abban a véleményben, hogy Etiópia delegátusait nem lehet kizárni az Assemblée-ból. Az egyik csoport vezetője Litvinoff volt, a másíknak pedig, amely az európai kis államokból alakult, a skandinávok és a hollandok voltak a vezetői. Ezek rámutattak arra, hogy Abesszínia delegációjának kizárása az erőszak győzelmének elismerését, az agresszió ténye előtt való behódolást, tehát a Népszövetség összes alapelveinek megsértését jelentené, amelyekért a múlt évben olyan majdnem teljes egyöntetűséggel szálltak síkra. Ezenkívül érvényesítették azt a négus által felhozott érvet, hogy Olaszország még nem birtokolja Etiópiát s hogy állítólag Goréban valamilyen a négustól függő kormány székel még. A megbízóleveleket megvizsgáló bizottság a lehető legnagyobb nehézségek között volt, mert érezte, hogy a Népszövetség tekintélyének utolsó darabkája is elvesz, ha valóban kizárják az etióp delegációt, de viszont érezte azt is, hogy valóban magasabb politikai érdekek, és pedig európai politikai érdekek sürgősen kívánják az olaszok részvételét a népszövetségi és európai politikában, míg a másik oldalon a négus delegációjának elismerése azzal a veszéllyel járhatott, hogy Itália kilép a Népszövetségből és végleg háttáfordít a nyugati hatalmaknak. Jogászok és politikusok együtt végül azt a kibúvót választották, hogy olyan jelentést terjesztettek a közgyűlés elé, amelyből logikusan az abesszin delegáció kizárásához kellett volna eljutniok, de azzal a hajszálfinom jogászi

disztinkcióval, hogy „a kétséget annak a javára kell magyarázni, aki ellen szól“, erre az alkalomra érvényesítették a megbízóleveleket, a jövőre nyitva hagyván az utat — magyarán mondva arra az esetre, ha közben Olaszország elfoglalja Abesszínia még hátralevő részét és a megszökött négus szuverenitásának utolsó nyomait is eltünteti. A Duce nagy politikai bölcsességének köszönhető, hogy ebből a kínos megoldásból semmi rossz nem háramlott az európai politikai helyzetre. Olaszország kormányfője egy ereje tudatában levő nagyhatalom megvető kézlegyintésével tért napirendre a genfi taktikai fogás felett: nem vett ugyan részt ezen a közgyűlésen, nem törődött ugyan vele, de nem lépett ki, sőt locarnói közreműködését is kilátásba helyezte. Ha ennél a kérdésnél kissé hosszasan időztünk, úgy ennek inkább csak didaktikus okai vannak. Az egyik az, hogy a napi táviratok zűrzavarában nehéz volt megérteni és még nehezebb megmagyarázni, mi és miért történik Genf ben. A másik pedig az, hogy ez az ügy érdekesen példázza: a diplomácia népszövetségi procedúrájának szövevényei hogyan változtathatnak át veszélyes konfliktussá egy ügyet, amely különben politikailag már nem is létezik.

Hasonló népszövetségi síkba vetített—bár ma még önmagában is veszélyes — kérdés a Népszövetségnek a spanyol polgárháborúba való beavatkozásának problémája. Az anarcho-szocialista madridi kormány külügyminisztere megkísérelte, hogy ezt a kérdést belevesse a genfi tanácskozásokba. Arra ugyanis, hogy a Népszövetség egy állam belső mozgalmába beavatkozzék, az Egyezségokmányban tulajdonképpen nincsen semmi alap. Legfeljebb az az általános kijelentés (3. cikk harmadik bekezdés), hogy a közgyűlés minden kérdéssel foglalkozik, amely a világ békéjét érinti. Hasonlóan ráhúzható lenne a spanyol belső viszály kiágazásaira a 11. Cikk második pontja is. Genfben sikerült ugyan a spanyol külügyminiszter próbálkozását elgáncsolni, de mögötte mindig ott volt Litvinoff mefisztói fintora. A Szovjet pedig áttette tevékenységét Londonba, ahol a benemavatkozási bizottságot szeretné azzal az indokolással, hogy mások beavatkoznak — felrobbantani. Célja ebben a kérdésben is egy és ugyanaz: nemcsak megakadályozni, hogy Spanyolországban a jobboldali kormány véglegesen magának biztosítsa az uralmat, hanem az is, hogy az európai jobboldali kormányok, vagy ahogy ők mondják, fasiszta kormányok ellen az európai nyugati demokráciákat a Szovjet szövetségesekeként vigye harcba. Ezzel kapcsolatos cél a locarnói konferencia megakadályozása. A meglepő itt csak az, hogy Locarno megakadályozásában Németország és Oroszország, legalább is ami taktikai fellépésüket illeti, véletlenül találkoznak. Más kérdés az, vajjon a Szovjet-diplomácia ezzel az ördögi, de átlátszó játékkal nem lőtt-e túl a célon s különösen Angliában nem veszített-e sokat, éppen mert az angol politikát megbuktató, de túlságosan átlátszó szándékai vannak. Az ugyanis kétségtelen, hogy a francia kormány a spanyol beavatkozás kérdésében azért tanúsított elméleti elgondolása és belpolitikai helyzete dacára jelentékeny passzivitást, mert ebből származó konfliktus esetén nem számíthatott volna Anglia támogatására.

Nem túlzás tehát, ha azt hisszük, hogy Anglia, amelynek államférfiai elég lassan ismerik fel a helyzetet és lassan vonják le a konzekvenciákat, de annál nagyobb elhatározottsággal ragaszkodnak az egyszer levont következtetésekhez, ma már kezd helyesebben megítélni Szovjetország európai és világpolitikai szereplését. Nagy-Britanniának pillanatnyilag legfőbb külpolitikai gondja a locarnói konferencia összehívása és sikerének biztosítása. Mindent el fog tehát követni, hogy egyfelől Németország részvételét biztosítsa, másfelől pedig Franciaországot azoknak a feltételeknek legalább is részbeni elfogadására bírja, amelyekből Németország részvételét függővé

teszi. Minthogy Németország attól teszi függővé megjelenését, hogy a kötendő paktum kizárólag Nyugat-Európára vonatkozzék és ne legyen egy általános európai megegyezés első láncszeme, amely megegyezés végül Oroszországra is kiterjedne, — Franciaország pedig pontosan az ellenkezőjét óhajtja, ez a diplomáciai előkészítés nem látszik könnyűnek. A nürnbergi nemzeti szocialista pártgyűlésen elhangzott beszédek, a Führer szenvedélyes kitérései Oroszország ellen mind azt a célt szolgálják — a német belpolitikai hatástól eltekintve —, hogy a Szovjet és kommunista veszélyt a nyugati demokráciák számára érzékeltethetővé tegyék. Ami az új Locarno és az öthatalmi értekezlet kilátásait illeti, Belgium nagy port felvert, de talán nem egészen helyesen interpretált lépése szintén szimptomatikus jellegű. Az első napi zűrzavar elülte után sem könnyű dolog analizálni a belga lépést és megállapítani, hogy tulajdonképpen mi történt s hogy mi volt és mi Belgium célja. III. Lipót belga király egy a minisztertanács előtt tartott s később nyilvánosságra hozott beszédben bejelentette ugyanis, hogy Belgium külpolitikájában csak saját érdekeit követheti és senki más érdekében nem foghat fegyvert, sem területét nem engedheti át hadszíntérnek. Ebből azt a következtetést vonta le az uralkodó, hogy Belgiumnak saját határai védelmére minden irányban meg kell tennie minden lehetőt, fegyverkezését fokoznia kell az általános európai fegyverkezésnek megfelelően, viszont azonban vissza kell térnie a régi semlegességi politikához. Szenzációra éhes vagy tendenciózusan túlzó sajtókommentárok ezt úgy magyarázták, hogy Belgium nem tartja be sem a locarnói paktumból, sem a francia-belga katonai szövetségből, sem a népszövetségi Egyezségokmányból folyó s az ú. n. kollektív biztonságot célzó kötelezettséget. Egyrészt ha analizáljuk ezt a szöveget s a körülményeket, amelyek közt a belga fellépés végbement, másrészt ha tekintetbe vesszük az azóta adott belga felvilágosításokat, az angol sajtóban megjelent nyugodt magyarázatokat, azt látjuk, hogy Belgium lépésének fő indítóoka — de különösen annak, hogy a király szájába adtak ilyen proklamációt, — belpolitikai volt és belső propagandisztikus célokat szolgált. A belga királyság politikájában a fiamandok növekedő befolyásra kezdenek szert tenni. Ezek pedig már évek óta azt követelik, hogy Belgium függetlenítse magát Franciaország befolyásától, illetve ne legyen a francia politikának kényre-kezdvre kiszolgáltatva. A Degrelle-féle belga fasiszta mozgalom teljes egészében magáévá tette ezt az okoskodást, részben ideológiai, részben belpolitikai taktikai okokból. Ahhoz, hogy ezeket a pártokat megnyerjék a nagyszabású katonai programnak és a dinasztia tántoríthatatlan támogatásának, szükség volt, hogy demonstratív módon ne csak a kormány, hanem az uralkodó is csatlakozzék a Belgium politikájának függetlenítését célzó elgondoláshoz. Ez az egyik része a problémának. A másik oldala külpolitikai és talán világnézeti. A belgák kevésbé félnek Németországtól, mint a franciák — bármilyen valószínűtlenül hangozzék is ez. Viszont a Szovjet befolyásának növekedése Franciaországban igen erősen elidegenítette a belgákat Párizs politikájától. Másik értelme tehát ennek a nyilatkozatnak az, hogy Belgium biztosítani akarja elhatározási és akciószabadságát arra az esetre, ha Franciaország a francia-szovjet szerződés következtében kénytelen lenne egy orosz-német konfliktusban Németországot megtámadni. Belgium kijelenti, hogy ez nélküle kell, hogy végbemenjen, amihez pedig, mint az angol lapok is elismerik, nyilván joga van. További célja az, hogy, bár nem mondta fel sem locarnói szerződését, sem a francia szerződést, — hiszen a király beszéde dacára is semmiféle diplomáciai lépés ebben az irányban nem történt — a következő diplomáciai tárgyalások eredményeként Belgium szabadulni akar a locarnói kölcsönösség kötelezettsége alól. Azaz végeredményben hajlandó elfogadni a többi locarnói állam

garanciáját, de viszont nem akar Franciaország kezeseként szerepelni és nem óhajt a francia hadsereg felvonulási területévé válni. Ami végül a népszövetségi kötelezettségeit illeti, a 16. cikk alapján fennálló kötelezettségei — az ú. n. kollektív biztonsági kötelezettség — nincsenek precízen megfogalmazva. A készülő reform éppen ezeknek a kötelezettségeknek a megfelelő interpretálását is célozza: a mai helyzetben — különösen ha tekintetbe vesszük Svájcnak minden eshetőségre igen keményen leszögezett semlegeségi politikáját — csak hírlapi cikkekben lehet Belgium népszövetségi kötelezettségének megszegéséről beszélni. Komoly diplomáciai tárgyalásban ilyen állítás már nem lehetséges. Ha tehát III. Lipót király nyilatkozatának nincs is olyan szenzációs jelentősége, mint azt a magyar sajtó első percben hitte és semmiesetre sem tekinthető Belgium fennálló szerződés-kötelezettségei megsértésének, mégis figyelmeztetésül szolgál mind Angliának, mind Franciaországnak arra, hogy európai politikájukban ne hagyják magukat nem európai elemek által befolyásoltani!

Érdekes ebből a szempontból Lengyelország politikai szereplése úgy általában, mint különösen a belga állásfoglalás kérdésében. Ha a látszat nem csal, Beck külügyminiszternek ugyanis nem kis része lehet Belgium e lépésében, amellyel a Nyugat-Európában Lengyelország keleteurópai helyzetéhez hasonló Belgiumot ugyanolyan politikai állásfoglalásra bírta, mint amilyent jelentett keleteurópai relációban, a német-francia és francia-orosz viszonyban, az 1934 január 30-i lengyel-német megegyezés: annak a hangoztatását, hogy Belgium éppoly kevésbé ide-oda tologatható paraszt a nagy francia sakkjátszmában, mint ahogy a lengyel köztársaság nem az. Ugyanakkor, amikor a lengyel külügyminiszter a lengyel generalissimus látogatásának kiegészítéseképp igyekszik szorosabbra fűzni a szálakat Párizs és Varsó között, ami valószínűleg hamarosan nagyobb szabású kölcsön formájában fog anyagi kifejezésre jutni, szinte ugyanaz nap éri a figyelmeztetés Brüsszélből a francia kormányt, hogy ha a Szovjettel továbbmegy, ismét egy barátot veszíthet el. Amilyen nyugtalanító Európa számára a különböző kis- és nagyhatalmak politikájának ez a bizonytalansága, annyira megnyugtató elemeket lehet felfedezni abban, hogy szaporodnak azok az államok, amelyek az európai szolidaritás kiépítését saját függetlenségük biztosítása mellett, a Szovjet beavatkozása nélkül szeretnék elérni.

A NAGY EURÓPAI VÁLSÁGNAK egyik legérzékenyebb pontja ma Franciaország. Gazdasági, pénzügyi, társadalmi és belpolitikai sorsa nem csekély súllyal esik latba Európa jövőjének kialakulásánál. Belpolitikai helyzete kissé megváltozott ahhoz képest, amilyennek még augusztus végén láttuk. A változást nem az hozta létre, hogy a népfronti Blum-kormány kénytelen jó arcot vágni ahhoz, hogy tulajdonképpen következetesen folytatja a Laval-féle jobboldali külpolitikát. Valamely ország külpolitikája annyira függvénye adottságainak, hogy ha csak egy kormánynak nincsenek határozott nemzeti Öngyilkossági, azaz árulási szándékai, elméleti vagy párt-politikai állásfoglalása ellenére is kénytelen azt a politikát, különösen politikai taktikát követni, amelyet ezek a politikai adottságok kérlelhetetlenül előírnak. A belpolitikai helyzet változásának vagy eltolódásának elhatározó oka az, hogy a Blum-kormány kijelentése és elvi álláspontja ellenére kénytelen volt a frankot devalválni. Ha a francia kormányokat tevékenységükben csak Franciaország egyetemes érdekei vezették volna, nem párt- vagy választási politikai szempontok, akkor ezt a lépést már régen meg kellett volna tenniük. Vincent Auriol francia pénzügyminiszternek is be kellett látnia (vagy talán már hivatalba lépésének napján tudta), hogy a francia közgazdaság érdekeinek életbevágó sérelme nélkül a frank aranyparitását nem fogja tudni fenn-

tartani. Szeptember első heteiben az aranynak Franciaországból kiözönlése különösen Amerika felé olyan arányokat öltött, hogy ennek normális banktechnikai eszközökkel való megakadályozására gondolni sem lehetett. A mostani francia kormány tagjai is tettek már júniusban olyan kijelentéseket, hogy esetleg hajlandók lennének a frankot az aranyalapról letért valuták mellé sorakoztatni—„aligner“—, ha ez egy általános nemzetközi megegyezés alapján történne. Amikor a devalváció elkerülhetetlenné vált, gyorsan megpróbáltak nyélbeütni egy megegyezést Londonnal és New-Yorkkal, amelynek célja volt, hogy fenntartsa ennek az összeegyeztetésnek legalább is a látszatát. Mert hogy van-e maradandó értéke annak a kommunikének, amely szerint a három kormány, illetve a három központi bank kölcsönösen támogatja a három valuta mai árfolyamának lehető fenntartását s ebből a célból aranyat bocsát az egyik vagy másik fél kormányának rendelkezésére, de viszont mindegyik fenntartja magának a 24 órán belül való felmondás lehetőségét, azt valóban csak az események mutathatják meg. Itt egyelőre, szigorúan véve, nemzetközi szempontból csak egy propagandisztikus elhatározással állunk szemben, amelynek sem a tartósságát, sem a következményeit nem lehet még felmérni. Franciaországban magában éles támadásokat hozott a kormány ellen. Nem mintha az ellenfelek nem lettek volna meggyőződve a lépés elkerülhetetlenségéről, hanem mert nagyon jó alkalom volt egyrészt a kormányra példátlan következetlenséget és a közvélemény megtevéstését rábizonyítani, másrészt mert egy ellenzéknek mindig jól esik olyan kormányintézkedést támadni, amely népszerűtlen, de amelyet ha ő lett volna kormányon, neki kellett volna megtenni. Az azonban kétségtelennek látszik, hogy ha népszerűtlen is ez az intézkedés a tudatlan tömegek előtt, Franciaország számára, bár valószínűleg csak átmenetileg, megkönnyebbülést hoz. Vájjon ez az átmeneti megkönnyebbülés elodázza-e a jobb- és baloldali erők megütkezését, azt még nem lehet teljes bizonyossággal megállapítani. A jobboldali csoportoknál hiányzik a vezér és az összefogó akarat. Talán még nagyot kell romlani a gazdasági, pénzügyi, társadalmi helyzetnek ahhoz, hogy egy új eszme és egy döntő akarat létrejöhessen. A de la Roque tűzkeresztjéből alakult francia szociális párt úgy látszik, bár erősödött az utóbbi időben, vagy nem érzi maga mögött a tömegek támogatását elegendőképpen, vagy megfelelő vezér hiányában nem tud fellépni. De az sincs kizárva, hogy a francia kapitalizmus vezetőiben kialakult az a nézet, hogy megfelelő befolyás alatt a mai parlament és a népfront külpolitikailag kezes kormánya nem is olyan rossz védelem — nagyobb veszélyek ellen. Mindez meghosszabbíthatja Blum és kormánya életidejét, anélkül hogy bármit is véglegesen megoldana. A spanyol helyzet alakulása, a spanyol népfront remélhető végleges összeomlása, az angol-francia viszony változásai, a locarnói konferencia esélyei mind döntő befolyással lehetnek úgy Franciaország belpolitikai alakulására, mint külpolitikájára.

A devalváció végigszántott Európa egy részén. Amit a helyzet józan megítélői 5 év óta előre láttak: nemcsak a francia frank nem tudott ellenállni a devalvált valuták vakuumszerű szívó erejének, hanem az aranyblokk többi államai: Svájc és Hollandia is kénytelenek voltak követni a gyengébb ellenállású Franciaország példáját. Rövid megfontolás után hozzájuk csatlakozott Olaszország is, 40%-kal devalválva a lírát, amelynek külső vásárló ereje ennél úgy sem volt nagyobb. Viszont úgy exportja szempontjából, mint turisztikai okokból a devalváció csak előnnyel jártat Olaszország számára. Beállott tehát Európában az a paradox helyzet, hogy már csak azoknak az államoknak a valutája van aranyalapon, amelyek egyáltalában nem rendelkeznek aranyfedezettel. Ha a felárrendszerrel a kereskedelmi politikai nyomásnak ellen tudnak állni, úgy ezeknek az államoknak

nincs is semmi okuk arra, hogy formailag is devalváljanak, hiszen valutájuk de facto már régen nincs aranyalapon. Vájjon a devalválás és a Genfben a többi államokhoz intézett angol-francia felhívás, hogy a devalváció következtében igyekezzenek a nemzetközi kereskedelmet akadályozó vám- és valutapolitikai intézkedéseiket megszüntetni, fog-e valamilyen gyakorlati következménnyel járni, erre a kérdésre pozitív választ adni igen vakmerő jóslás lenne. Mindent összevetve csak egy komoly és pozitív megállapításra juthatunk: a világpolitikában éppúgy, mint az európai politikában, beleértve a gazdasági és pénzügyi frontot is, több a bizonytalan és fel nem fogható elem, mint a leszögezhető és bármilyen számításnak alapul szolgáló tényező. Ezt a megállapítást aztán mindenki vérmérséklete szerint alakíthatja optimisztikusan vagy pesszimisztikusan. Az emberiség még mindig választút előtt imbolyog és még nem határozott: öngyilkos lesz-e vagy tovább akar-e élni.

OTTLIK GYÖRGY

MAGYAR KISEBBSÉG CSEHSZLOVÁKIÁBAN

Benes köztársasági elnök a kisebbségi kérdéstről, reichenbergi, érsekújvári és pozsonyi beszéde. — Az Egyesült Magyar Párt megkezdte őszi munkáját, Ipolysági, lévai, rimaszombati, kassai nagygyűlés. — Az Egyesült Párt kidolgozta a magyarság kulturális és nyelvi-jogi követeléseit, — Az aktivista magyarok memorandumja, Dzurányi cikke a Magyar Újságban. — Magyar iskolák helyzete Kárpátalján. — A magyar gazdák párkányi tiltakozó ülése. — A szlovenszkói kat. fiatalok vihneyi munkahete. — A kárpátaljai magyar kultúregyesület beregszászi nagygyűlése. — A Slovenská Liga „magyarbarát” akciója.

ILLETÉKES CSEHSZLOVÁK POLITIKAI tényezők ajkáról a közelmúltban számos olyan nyilatkozat hangzott el, mely arra enged következtetni, hogy lassanként, talán Prágában is belátják az eddig folytatott kisebbségi politika teljes csődjét. Nem kétséges, hogy a külpolitikai helyzet alakulása és a hazai németiség lendületes előretörése, a szudétanémet kérdés előtérbe kerülése hatékonyan elősegítették a prágai politikának a kisebbségek felé hirtelen barátságos arcot mutató színváltozását. Természetesen egyelőre szó sincs határozott kisebbségpolitikai akcióról, a kijelentések — melyekre gondolunk, csak elvi jelentőségűek, de figyelemreméltók már azért is, mert frappánsan jellemzik a cseh politika gondolatrendszerét.

Benes köztársasági elnök uralomrajutása óta nem egyszer adta tanujelét a kisebbségekkel szembeni türelmes politikai meggyőződésének. Nem fukarkodott a baráti szólammal s németek és magyarok felé is juttatott belőlük szép számmal. Magyar fordításban most megjelenő „Nemzetek Forradalma” című könyvében, melyhez előszót is írt, többek között a magyar kérdéssel is foglalkozik és megállapításai valóban nem mondhatók elfogultnak. Elismeréssel emlékezik meg a magyar nép „kulturális, politikai és szociális kvalitásairól” és úgy véli, hogy rövidesen a „közös munkának is el kell következnie”. Nagy port vert fel a köztársasági elnök augusztus hó 19-én Reichenbergben, ebben az északcsehországi német városban mondott beszéde is, ahol nyíltan elismerte, hogy a kisebbségi kérdés megoldása terén „hibák történtek” és baráti kezét nyújtott az állami gondolatot képviselő „konstruktív” németiség felé. S hogy a közelmúltban meglátogatta Szlovenszkó néhány városát, ezt az alkalmat újból felhasználta, hogy most viszont a magyar kérdésben tegyen érdekes kijelentéseket. Legutóbb,

három évvel ezelőtt még mint külügyminiszter utazta be Szlovenszko nagyobb városait s tartott sorozatos előadásokat. Van valami párhuzamos hasonlóság Benes három év előtti és mostani útja között: akkoriban a szlovák kérdésről és autonómiáról beszélt diplomata tapintattal és iparkodott lecsillapítani a felajzott „ludák“ kedélyeket. Most Ersekújvárott és Pozsonyban a magyar kérdésről nyilatkozott az ünneplésre megjelent hatóságok és küldöttségek előtt hasonló tapintattal és valószínűleg célzatossággal, akárcsak három esztendővel ezelőtt.

KEZDETTŐL FOGVA rámutattunk a szlovenszko magyar politikai egység jelentőségére. Elejétől fogva hangsúlyoztuk, hogy az egységes magyar párt etikai jelentősége szinte felbecsülhetetlen. Hisz ez nyilvánvaló; az egységes politikai szervezettség nemcsak erőteljesebb politikai állásfoglalást jelent, hanem sokkal többet ennél: a nemzeti szolidaritás elmélyülését, a társadalmi ellentétek lassú kiküszöbölését. Fontos megjegyezni, hogy a politikai egység kimondása nemcsak az őslakos magyarság köreiből, hanem az autonómiáért küzdő szlovákság soraiban is őszinte meglepetést keltett. (Az autonomista szlovák fiatal értelmiség lapja, a „Nástup“ meleg rokonszenvel emlékezett meg a magyar pártegyesülésről és rámutatott a közös pontokra, ahol a szlovák és a magyar politika találkozik.) Az Egyesült Keresztényszocialista és Magyar Nemzeti Párt még a nyár folyamán elkezdte működését. Első elnöki ülését augusztus hó 29-én Pozsonyban tartotta, ahol a Párt országos vezetői közös egyetértéssel mondták ki, hogy a jövőben is az eddigi ellenzéki politika irányát követik, ami — mint hangoztatták — nem jelent a kormányzattal szemben merev negációt, hanem csakis a magyar népkisebbség törvényes jogainak érdekében folytatott állandó harcot. Ugyanakkor részleteiben is kidolgozták a két párt eddigi szervezeteit egyesítő munkatervezetet. Az érsekújvári kongresszus ugyanis létrehozta a lelki egységet a két párt között, azonban szervezeti téren mindeztideig még kettőség uralkodott. A legsürgősebb teendő tehát nem lehetett más, mint az eddigi szervezeteknek formai egyesítése, mely nélkül központilag irányított pártmunka el nem képzelhető.

Szeptember hó második felében indult meg nagy apparátussal az erőket ténylegesen egyesítő politikai akció. Szeptember 20-án Ipolyságon, 27-én Léván és Rimaszombatban, október hó 4-én Kassán manifesztált a magyarság az egységes nemzeti gondolat mellett. Léván Jaross Andor, az Egyesült Párt országos elnöke ismertette a párt politikai állásfoglalását, rámutatott a csehszlovákiai magyar kisebbség 18 év óta nem orvosolt sebeire és az ebből következő ellenzéki magatartást körvonalazta. „Pozsonyban 20.000 magyar nem használhatja nyelvét, — mondotta többek között a magyarság nyelvi követeléseiről szólva — Kassán 15.000, az állami vasutak sehol magyarnyelvű feliratot nem alkalmaznak, a posta ugyanúgy, a magyar községeknek csehszlovák nevük van és a magyar városokban az iparosok és kereskedők kénytelenek csehszlovák cégtáblákat használni, a hivatalok mind kivétel nélkül államnyelven leveleznek a felekkel is.“ Ezek az úgynevezett „követelések“ — voltaképpen törvényesen biztosított jogok — jóakarató „tollvonással“ elintézhettek volnának. Ez a „tollvonás“ azonban a felelős kormánytényezők részéről mindeztideig késik. Nagyon fontos kijelentéseket tett beszédében Jaross a szlovenszko magyar aktivizmussal kapcsolatban. Fontos volt ez azért is, mert a köztársasági elnök reichenbergi és pozsonyi beszéde után a kormánytámogató agrárpárti és szociáldemokrata aktivista magyar körök újból hevesen kezdték támadni az ellenzéki magyar politika irányát. „A magyarság el tudja fogadni a becsületet, segíteni akaró kezét — mondotta a pártelnök de csak akkor, ha biztosítva látja a kisebbségi magyar-

ság nemzeti fejlődését és azt a természetes jogát, hogy úr lehessen a saját portáján.“ A kisebbségi magyarságnak még az érsekújvári kongresszuson lefektetett álláspontját foglalta most össze tömören Jaross, azt, hogy a magyarság hajlandó és képes az alkotó munkára, de csak akkor, ha előbb saját népi fejlődését látja biztosítva. Hasonlóképpen a magyarság felemelő ünnepe volt a lévai, rimaszombati, kassai nagygyűlés, egy-egy állomása az újjászületett, szolidaritáson felépülő nemzeti gondolatnak. Külön szimbolizálta az egységet Léván az eddig önállóan szervezkedő Magyar Nemzeti Munkás és Földműves Párt hivatalos csatlakozása a Magyar Párt-hoz. Az értekezlet szónokai itt is, mint Ipolyságon főleg a magyarság nyelvjogi és kulturális követeléseit hangoztatták, magyar párhuzamos osztályok felállítását sürgették a csehszlovák középiskolákon és külön foglalkoztak az üresedésben lévő pozsonyi egyetemi magyar tanszék problémájával.

Még az említett első pozsonyi elnöki értekezlet határozta el, hogy az Egyesült Párt rövidesen memorandumban terjeszti a kormány elé kulturális és nyelvjogi követeléseit és azokra azonnali orvoslást kér. A tervezet elkészítésével az elnöki tanács Esterházy János országos ügyvezető elnököt bízta meg, aki szeptember elsején a miniszterelnökség címére el is juttatta a kész memorandumot, a kisebbségi politika egyik legfontosabb dokumentumát. A memorandumot — fontosságára való tekintettel — részletesen ismertetjük.

Az emlékirat mindenekelőtt megállapítja, hogy a csehszlovák köztársaság kormánya a békeszerződések megkötésekor ünnepélyesen magára vállalta a kötelezettséget, hogy a köztársaság minden polgárának faji, vallási, nyelvi tekintet nélkül egyazon jogokat biztosít. Az 1920 március 6-án kihirdetett, a kisebbségi nyelvhasználatról szóló törvény úgy intézkedik, hogy a kisebbségi nyelvi jogok gyakorlását 20%-os arányszámhoz köti, ami merőben ellenkezik a St. Germain en Laye-ben kötött kisebbségi szerződés szellemével. A nyelvtörvényhez csak 1926 február 3-án adott ki a kormány végrehajtási rendeletet, a helyzet azonban az, hogy az illetékes hatóságok sem a törvényt, sem a kormányrendeletet nem hajtják végre. A memorandum ezek előrebocsátása után a bírósági joggyakorlattal foglalkozik. „A nyelvtörvény végrehajtási rendelete azokban a bírósági járásokban, ahol a magyarság több, mint kétharmadnyi többséget alkot, kötelezőleg írja elő, hogy minden hivatal, bíróság, ügyészség, stb. a felekkel akár szóban, akár írásban kizárólag magyar nyelven érintkezzen. E járásbíróságok és a följük rendelt bíróságok azonban még a magyar nyelvű beadványt is kizárólag államnyelven intézik el, vádiratot csak államnyelven adnak ki, a telekkönyvi és cégbejegyzéseket csak államnyelven végzik és adják ki, a telekkönyvi kivonatok szövege is csak államnyelvű. A bíróságokon olyan bírák, ügyészek és hivatalnokok működnek, akik az illető kisebbség nyelvét nem bírják, a bíróságokon hites tolmács nincs, az árverési hirdetményeket a községekben csak államnyelven teszik közzé és így a nyelvtörvény végrehajtási rendelete a bíróságok eljárása következtében teljesen illuzóriussá vált.“ A bírósági járásokról szólva követeli az emlékirat, hogy a magyar kisebbség nyelvhasználati jogát mindazon járásbíróságok előtt állítsák helyre, mely járásbíróságok előtt a magyarságot ez a jog 1920 február 29-én megillette. Fontos a memorandum azon része is, mely a közigazgatás terén sürgeti a magyar nyelv jogainak visszaállítását. Követeli továbbá a nyelvtörvény kiterjesztését a postára és vasútra, hogy a kisebbségi járások területén csakis magyarul tudó vasutasok és postások működhessenek. Figyelemreméltó részleteket olvasunk az iskolaügyi követelések kapcsán. „A magyar középiskolák élén mindenütt nem magyar nemzetiségű igazgatók állanak, bár elég magyar nemzetiségű és megfelelő képesítéssel bíró tanár áll rendelkezésre. Ezen állapot megszüntetését követeljük. Gyermekeink magyar iskolákban magyar tankönyvekből a hely-

ségneveket csak az államnyelven tanulják és nem tudják, hogy az illető helységet anyanyelvükön hogy hívták... Megemlékezik még az emlékirat a pozsonyi egyetemről is és a magyar nyelven történő vizsgáztatás bevezetését sürgeti.

MAJDNEM UGYANABBAN AZ IDŐBEN, hogy az Egyesült Pártok a miniszterelnök elé terjesztették nyelvjogi és kulturális követeléseiket, nyújtották át a kormánypártokba szervezett aktivista magyar képviselők a Pöstyénben időző Hodzsa miniszterelnöknek az államhű magyarság memorandumát. Nyilván ellenakcióról volt itt szó: a Csömör István, Stunda és Schulcz Ignác kezdeményezte memorandum nem akart más lenni, mint erőltetett igazolása annak, hogy a magyarság kormánytámogató képviselői is szót emelnek néhanapján a kisebbségi jogok megsértése ellen. Természetes, hogy ez az utóbbi emlékirat méltó visszhangra talált a cseh kormánysajtóban is, így például a nemzeti szocialista A-Zet szeptember hó 25-i számában még mint „hallatlan magyar követelések“ cím alatt cikkezett Esterházy emlékiratáról, az „államalkotó“ magyarok — mint írja — „értelmesebb.. kérelmét már hosszas dicséretben részesíti. A két memorandum benyújtása, a kisebbségi követelések feszegetése nyomban megmozgatta — érthetően — a kormánypénzen kitarított aktivista magyar sajtót. A Prágai Magyar Hírlap volt főszerkesztője, feltétlenül tehetséges, de hihetetlen hányatott publicisztikai múltra visszatekintő Dzurányi László a pozsonyi Magyar Újság hasábjain heves támadást kezdett az ellenzéki magyar politikai módszer és a magyar párt vezetői ellen. Fölveti a kérdést: ki a jó magyar és ki a nemzetáruló? Vájjon az, aki — mint írja — kockára dobja a kisebbségi magyarság vitális kérdéseit, vagy az, aki számol a helyzettel és a lehető iparkodik menteni. (Itt nyilván önmagára céloz Dzurányi László, saját „nemzetmentő“, kormánypénzen finanszírozott munkásságára.) Ugyancsak megmozdult a közelmúltban az aktivista politikai propaganda is. Schulcz Ignác szociáldemokrata képviselő szeptember 26-án tartott losonci beszédében a magyar aktivizmus történeti és középeurópai jelentőségét méltatta és mint „Kossuth szellemi örökségét“ hirdette a magyar szociáldemokrácia hivatását Csehszlovákiában.

A csehszlovákiai magyar iskolapolitika frontján nem láthatunk semmi biztatót. A magyar középiskolák évenként kiadott értesítői arról tudósítanak, hogy a magyar intézetek túlszűfoltak, és az intézetek számára nem áll elegendő tanterem rendelkezésre. Magyar szempontból szinte tarthatatlan továbbá, hogy egész Kárpátalján összesen csak két magyar középiskola működik: a beregszászi gimnázium és a munkácsi Kereskedelmi Akadémia. Ennél az utóbbinál viszont az a helyzet, hogy az év elején a jelentkező 128 növendék kétharmadát utasították vissza, minthogy az első osztályba csak 40 tanuló vehető fel, parallelosztályt pedig a tanügyi hatóságok nem akarnak felállítani. Legkirívóbb a helyzet Munkácson, ahol ma is majdnem 6000 hivatalosan kimutatott magyar él, az összlakosság több mint 20%-a, akiknek magyar középiskola iránti jogos kérelmét a minisztérium mindeddig elutasította. Éppen ez év januárjában adták be a munkácsi magyar szülők kérvényüket, melyben arra hivatkoztak, hogy évenként legalább 60 tanuló jelentkezniek a magyar tagozat első osztályába, a magyar gimnázium felállítása tehát teljesen jogos és indokolt. A minisztérium természetesen elutasította a munkácsi magyarság kérelmét, annak ellenére, hogy azt a városi cseh pártok is támogatták. Ugyanez a helyzet Ungváron, ahol a kormány épp ez évben küldte vissza a magyarság két beadványát avval az indokolással, hogy a kormánynak nincs pénze az építkezésre. Evvel kapcsolatban érdekes megjegyezni, hogy ugyancsak a minisztérium értesítette szeptember havában a város tanácsát, hogy az építendő cseh gimnázium tervei már elkészültek és a kiadásokra mintegy hétmillió koronát irányozott elő.

De nem más a helyzet az elemi iskoláztatás terén sem. A szépsi járásban fekvő Csécs és Makranc községekben, ahol az 1930-as népszámlálás szerint is 55.12, illetőleg 56.08% magyarság lakott, csak szlovák tannyelvű iskola működik. Az 1936—37-es tanévre Csécs községben 150 iskolaköteles gyermek közül 129, Makrancon pedig 120 közül 12 gyermeknek szülei jelentették be azt, hogy gyermekeiket magyar iskolába akarják járatni. A szülők azonban évek óta hiába fordulnak az illetékes tanügyi kormányzervekhez, hiába írják egyik beadványt a másik után: a tanügyi hatóságoknál mindig süket fülekre találhatnak. Tarthatatlan a helyzet Beregszászon is, ahol az állami magyar iskolákban a 850 fiú növendék részére, akik 16 osztályba vannak bezúfolva, összesen csak nyolc tanterem áll rendelkezésre. A tanítás így reggel nyolctól háromnegyed egyig, egy órától pedig délután fél ötig tart. Az elemi iskola különben annyira szegény, hogy még a legszükségesebb taneszközöket és taneszközöket sem tudja beszerezni, tüzelőanyaguk egyáltalán nincs és az állam éppen legutóbb tagadta meg a dologi kiadásokhoz való hozzájárulást. Ugyancsak a beregszászi polgári iskolába ez évben hétszáznál több tanuló iratkozott be, akiket 17 osztályban zsúfoltak össze, de minthogy összevéve csak hét tanteremmel rendelkezik az iskola, itt is délelőtt, délután alig negyedórái megszakítással folyik a tanítás. Ily körülmények között nő fel a beregszászi fiatal magyar nemzedék, a demokrácia tizennyolcadik esztendejében.

Hodza miniszterelnök a prágai sajtó képviselői előtt szeptember 12-én ugyan optimisztikusan nyilatkozott az általános gazdasági helyzetről — azt mondta többek között, hogy a gabonamonopólium bevezetése 35%-kal emelte a lakosság vásárlóképességét — evvel szemben azonban az a valóság, hogy a népesség gazdasági életnívója mindinkább rosszabbodik. Itt elsősorban a magyar parasztságra kell gondolni, melyet a katasztrófális ezévi termés, a gabona értékesítése körül létesített mesterkelt megkötöttségek, a gabonamonopólium visszas és igazságtalan rendelkezései, nevezetesen a Gabonatársaság részéről eszközölt levonások: nagyon súlyos gazdasági gondok közé döntött. Az Egyesült Magyar Pártok szeptember végén tiltakozó gazdaértekezletet tartottak Párkányban és Szencen, ahol azonnal pontokba szedték kívánásaikat. Követeli a javaslat többek között a gazdaadósságok rendezésével kapcsolatos első fizetésteljesítés határidejének 1938 január 1-re való halasztását. Említésre méltó a javaslat kilencedik pontja, mely a Gabonatársaság részére történő levonások megszüntetését követeli, majd tovább (10. pont) a vetésterületeket megállapító intézkedések megszüntetését. Hogy a gabona átvételénél történő levonásokból mily tetemes károsodás éri a szlovenszkói agrárnépességet, erre jellemző Turcek szlovák néppárti képviselő egyik parlamenti megjegyzése, aki szerint a Gabonatársaság levonásai csak Szlovenszkón 5,315.000 koronával károsították meg a gazdákat.

Augusztus negyediké és nyolcadika között Vihnyén tartotta szokásos évi munkahétét a katolikus magyar fiatalság átfogó reprezentáns egyesülése, a Prohászka Szövetség. Mint a munkahét lefolyásából és a későbbi beszámolókból is láthatta az ember, ez a kongresszus (immár a hatodik) lényegesen elütött programbeosztásával és munkarendszerével is az előzőktől. Az elmúlt évek alatt a katolikus főiskolások nagyjából elméleti és tudományos egész évi munkásságuk eredményét hordták össze a nyári kongresszusokon. Most változás állott be: az eddig inkább elméleti munka helyét a gyakorlati szervezés, az azonnali akcióbalépés foglalta el.

Más öröndetes kultúreseménye is volt Szlovenszkónak a közelmúltban. Október 11-én tartotta a Kárpátaljai Magyar Kultúregyesület szokásos évi közgyűlését Beregszászon. A szlovenszkói és kárpátaljai kultúrmunkások és írók találkozója volt ez a közgyűlés, amellet öröndetes tanúságtétel a

magyar kultúrmunka impozáns terjeszkedéséről. Mint Wellmann Mihály ügyvezető alelnök beszámolójából kitűnt, az utóbbi három év alatt a következő városokban sikerült kultúrszervezeteket alakítani: Ungvárott, Munkácson, Beregszászon, Nagyszőlősen, Tiszaújlakon, Huszton, Királyházán, továbbá Somban, Bátyúban, Konczházán, Homokon, Tornócon, Császlócon, Tiszakeresztúron, Macsolán, Makkosjánosiban, Csonkapapiban — míg Szernyén, Gáton, Szolyván, Técsön megalakulófélben van, úgyszintén Nagyberegen, Nagygejőcön, Kígyóson, Zápszonyban, Nagybocksón és Tiszapéterfalván. A szervezési munka mint látjuk szépen halad előre.

A SZLOVENSZKÓI MAGYARSÁGOT a nyár végén nem várt meglepetés érte. Az történt röviden, hogy a durva sovinizmusáról hírhedt Slovenská Liga egyik vezére, Granatier Antal, a Nemzeti Tanács főtítkára „Megoldatlan probléma“ címen cikket írt a „Novy Svet“ című hetilap augusztus 22-i számában, ahol valami érthetetlen barátsággal elmélkedik a magyar kérdéstről. Beszél a magyar népkisebbségről, mint „kollektívumról“, foglalkozik az ellenzéki magyarság évről-évre megújuló követeléseivel, kulturális, gazdasági, politikai, nyelvi sérelmeivel és a cikk végén kimondja a nem várt eredményt, azt, hogy mindezek „nem világrengető követelések“. „Bizonyos modalizációval — írja — és a szlovák kisebbség jogainak szemmeltartásával valamennyi teljesíthető.“ Az ember ismerve a Slovenská Liga eddigi tevékenységét és olvasva e sorokat, szinte nem akar hinni a szemének. Pedig a dolgok magyarázata nagyon egyszerű. Augusztus közepén a Központi Orosz Nemzeti Tanács és a Vološin-féle Kárpát—Orosz Nemzeti Tanács Ungváron beható tanácskozásokat folytatott, melynek eredménye egy emlékirat lett, melyben a ruszinok azt követelik, hogy a kárpátaljai kormányzó joghatósága az összes ruszinlakta járásokra terjedjen ki. Ez azt jelenti röviden, hogy a ruszin követelések értelmében Kárpátaljához kellene csatolni tizenkét vegyesajkú szlovenszkói járást, közelebbről a szobránczi, nagykaposi, királyhelmecezi, nagymihályi, tőketerebesi, varannói, homonnai, eperjesi, bártfai, szebeni, ólublói és iglói járásokat. A Slovenská Liga most nyilván barátot keres a mohó ruszin követelésekkel szemben és különösképpen a magyar kisebbségre esik választása. Figyelemreméltó és érdekes tünet Granatier „magyarbarát“ cikke. Természetesen semmi másról nincs itt szó, mint olcsó hangulatkeltésről, a magyarság megtévesztésére szánt, esetlenül sikerült politikai trükkéről. Nem, a Slovenská Liga nem győzheti már meg jóakarataról a szlovenszkói magyarságot. Tudjuk jól, hogy a Slovenská Liga állított fel Szlovenszkó magyarlakta területén 209 úgynevezett szlovák „kisebbségi iskolát“, legnagyobbbrészt színmagyar falvakban a magyar iskola elnéptelenítése végett. Csak ezévben is hét ilyen magyar községben nyitotta meg kapuit az új „kisebbségi“ iskola: Boriban, Szakáloson, Gényén, Pincén, Demőn, Nagymegyeren, Imrégen. Azt olvassuk hogy éppen most kezdik el az építkezési munkálatokat Nagyráskán, Ipolypásztón, meg a színmagyar Kürtön. Hogy Zsarnón van szlovák iskola, holott a faluban csak egy szlovák él — az útkaparó. Hogy tizennégy színmagyar falu van Szlovenszkón, ahol magyar iskola nincs, de szlovák már van.

Ez a Slovenská Liga igazi arca. Mindenképpen tanulhat belőle a szlovenszkói magyarság!

ÖLVEDI JÁNOS

A MODERN ROMÁN LÍRA

A ROMAN KÖLTÉSZET fejlődése, mint a keleteurópai népeké általában, a XIX. század folyamán a legszorosabb kapcsolatban állott a románlakta vidékek politikai történetével s a népi öntudat fokozatos megerősödésével. Nem véletlen, hogy 1821 körül tűnnek fel e költészet első próbálkozásai, abban az időben, mikor a görög szabadságmozgalmak első szele átcsap a román tartományokon is, hogy 1848-ban szinte minden író belekapcsolódik a politikai eseményekbe s hogy az első komoly kritikus, Titu Maiorescu, a hatvanas években lép föl, mikor már az önálló román fejedelemségek eszméje kialakulóban van. Az a két költő, kinek hatása a legmaradandóbbnak bizonyult, a moldvai Eminescu s az erdélyi Cosbuc, szintén határozott politikai állásfoglalást képvisel, legalább is életművének abban a részében, mely a későbbi fejlődésre legmélyebben rányomta bélyegét. Eminescu nem elégszik meg, mint előtte a délmoldvai táj dombjainak szelíd dicsérője, a csöndesen szemlélődő Alexandri, a hazai föld és nép magasztalásával, hanem a népi öntudatot idegengyűlöletté fokozva, elsőnek hirdeti költői nyelvének megragadó erejével azokat az eszméket, melyek végeredményben a mai Romániához vezettek. Cosbuc pedig, a naszódvidéki román pap fia az idillikusnak képzelte, de tulajdonképpen állandó szociális forrongásban élő nép jogai érdekében szólal föl. Az ő hagyományaikba kapcsolódik az erdélyi Goga, ki román irodalmi előzményeit szerencsésen egyesítette Petőfi forradalmi pátoszával. Ő tudta egyedül Erdélyben a politikai költészetet esztétikailag is értékesé tenni, de bármennyire igyekezett az „Elnémult harangok“ korának nemzetiségi törekvéseit, a Kárpátokon túlról fűtött s társadalmi szempontból ekkor határozottan felülről lefelé terjedő román irredentizmust az erdélyi népi tömegek legmélyéről feltörő követelés színében mutatni, bármennyire igyekezett magát a jövőbe látó s népet irányító vátesz szerepébe állítani, működése elszigetelt s a líra fejlődése szempontjából hatástalan maradt. A népies irány, melyet Goga Erdélyben képviselt, a Kárpátokon túl az 1901-ben alapított „Sămănătorul“ folyóirat körül kristályosodott ki s bár vezéregyéniségei előbb maga Cosbuc és Vlăduț, majd később Iorga, költőileg semmi jelentőséget és maradandót nem alkotott s alapítótól eltévelyedve az epigonizmusból voltaképp soha kiemelkedni nem tudott.¹

¹ V. ö. Kolozsvári G. Emil: A mai román népies irodalom. Magyar Szemle, XXIV. 366—76. 1.

Ezért került szembe e politikai jellegű s irodalmon kívüli eszmék szolgálatába állított költészettel már 1905-ben, Goga első verseskötetének megjelenésekor egy másik költői irány, melyet a román irodalomtörténészek szimbolizmus, modernizmus, impresszionizmus címén tagolnak kisebb-nagyobb, de egymással szervesen összefüggő egységekre.¹ A kiindulópont világos: 1905-ben indítja meg folyóiratát Ovid Densusianu, a bukaresti román filológus, ki Ervin álnéven maga is értékes verseket írt. Már a folyóirat dantei címe, „Vieata Nouă” (Új Elet) szembehelyezkedést jelent a népiesség röghözkötöttségével, elzárkózottságával s idegengyűlöletével. A román költészet innen indul új utakra. Jellemző, hogy a konzervatív népiesség hazája elsősorban Moldva és Erdély, a román multtisztelet két klasszikus tája, míg a modern líra termőtalaja főleg a külföldi hatások iránt fogékonyabb s idegen elemekkel népiségében is jobban átítatott Havasalföld s itt is mindenekelőtt a gyorsabban nyugatiasodó Bukarest. Az irodalmi élet fokozatos centralizációjának vagyunk tanúi.

Ha a népiességnek s a „Vieata Nouă” célkitűzéseinek ellentétét végső forrásaiban vizsgáljuk — s figyelmünket nemcsak az köti le, vajjon az itt először megszólaló szimbolizmus csakugyan megfelel-e a francia szimbolizmus amúgy is nehezen elemezhető fogalmának —, azonnal észrevesszük, hogy nem pusztán irodalmi irányok küzdelméről, hanem Kelet és Nyugat folyton megújuló antagonizmusáról van szó. Aligha adunk ferde képet a való helyzetről, ha ezt az ellentétet az Arany—Petőfi epigonok s a Nyugat-mozgalom szembefordulásához hasonlítjuk, azzal a döntő fontosságú különbséggel, hogy a román „nyugatosok” közül nem emelkedett ki egy Ady, ki a mérleget végérvényesen a modern líra javára billentette volna. Tény az, hogy a román irodalmi viszonyok között az ellentét még jobban kicleződött, mint nálunk Magyarországon. Híven őrizni a román népiesség hagyományát annyit jelentett, mint ragaszkodni e bizantinizmustól és szlávságtól átítatott s a többi neolatin nemzet fejlődésétől messzire elmaradt népközösség szellemi világához; új életet kezdeni, nyugatra tekinteni, s Dante jegyében felvenni a szellemi kapcsolatokat a többi román néppel pedig nem volt más, mint megpróbálni a lehetlent és mohó adaptációval pótolni hosszú századok mulasztását. E probléma végighúzódtott már az egész XIX. századon, de megnyugtató megoldáshoz alig jutott. A legtöbb Nyugatra néző, nyelvi s politikai okokból, a francia műveltség átvételét tartotta egyedül üdvözítőnek, holott a románság földrajzi helyzete folytán természetesebb lett volna a német kultúrkörbe kapcsolódni, az akkor sugárzóereje teljében álló monarchia közvetítésével. Legmesszebbre talán a kultúrkérdésekben is kitűnő intuícióval rendelkező Eminescu tekintett. Nem foglalt állást kizárólagosan a német orientáció mellett — amint a legtöbben tévesen gondolják —, hanem széles műveltségének megfelelően, egyensúlyra törekedett a német és francia hatások kereszttüzében.

¹ Ld. E. Lovinescu: *Istoria literaturii române contemporane*. III. Evolupa poeziei lirice. Buc. (és az itt idézett irodalmat); Mario Roques: *La poésie roumaine contemporaine*. The Taylorian Lecture 1934. Oxford. A modern román líra jó képét adja Ion. Pillát és Perpersicius antológiája (*Antológia poeplor de azi*, I—II.) s az Erdélyi Irodalmi Társaság kiadásában megjelent műfordítás-gyűjtemény (1928).

Majd a XX. század elején, párhuzamosan a politikai fejlődéssel, a mérleg ismét a francia hatás javára billen s ebben nem csekély része van annak, hogy Densusianu, a szimbolizmus egyik legfontosabb orgánusának megteremtője, Párizsban végezte tanulmányait, az Ecole des Hautes Etudes-ön, a legnagyobb francia romanista, Gaston Paris vezetése mellett. Hogy a filológia nem akadályozta meg Mallarmé s a századvég francia költőinek beható tanulmányozásában, azt számos verse igazolja, melyekben az önmagába merülő, önmagát elemző intellektus rajzolja a „lelki tájaknak“, a „paysage intérieur“-Öknek a román lírában addig ismeretlen finomságait. De különösen újszerű Densusianu ott, ahol a parasztot sem a népies költők közvetlenségével ábrázolja, hanem a pásztorélet s a primitív lélek ismerőjének költésztette finomult tudományával. Densusianu írta a legmélyebb könyvet a román pásztorokodás történeti fontosságáról, s most e könyv pszichológiai tanulságainak megfelelően írja le, amint az egyszerű hegylakó babonás hittel s bogumilisták lappangó dualizmusával magyarázza a napfogyatkozás közben érzett páni rettegést:

Egy percre megállt, az égre nézett,
 Aztán így szólt: „A napvilág
 Szent nekünk, hegyi pásztoroknak,
 Mert ellenségünk a Sötét.
 A napfényre, mint Atyánkra
 tekintünk
 S idefenn hozzá közelebb vagyunk,
 Talán azért is lettünk olyanok,
 Hogy lelkünk fölmelegszik a derék
 Szomszédtól, de a rossztól elsötétül.“
 (Alion, a csobán)

Kétségtelen, hogy Densusianu parasztja minden kiszámított-sága ellenére is sokat tükröz a román lelkiségből, s így a költői alkotás talajához ízesül. Jóval kevesebb népi vonás van azokban a költőkben, kik többé-kevésbé kapcsolatban állanak a „Viața Nouă“-val s így a „sămanatorizmus“ ellentáborába sorakoznak. Szinte mind bukarestiek, városlakók, kik alig ismerik a falut s a nép nyelvét, kik szellemi táplálékukat kizárólag francia olvasmányaikból merítik s kik voltaképp írhatnának maguk is franciául, anélkül hogy emiatt módosítaniok kellene verseik belső alkatát.

Legismertebb közöttük Ion Minulescu (1881—), a bukaresti Nemzeti Színház volt igazgatója s a kultuszminisztérium művészeti főfelügyelője, ki ma magas hivatalainak megfelelően szinte hivatalos költő számba megy (1928-ban nemzeti jutalomban részesült). Mozgékony, ironikus szellem, jobb- és baloldali folyóiratoknak egyaránt buzgó munkatársa, kinek könnyed, felszínes relativizmusában talán rejlik valami a hajdani román fejedelemségeket kormányzó görög diplomaták hajlékonyságából. Maga Minulescu hatásosan élezi ki jellemének benső ellenmondásait:

Jónak és
 rossznak
 ritmusa vagyok,
 kihívó hang,
 késő lemondás.
 Kezem ha moccan, lázad Isten ellen,
 de álmaimban bús napfény halódik.

Harmónia vagyok
 vers és próza,
 bűn és idill,
 művészet s előítélet között.
 Agyamban a Mindenség ős ura fészkel
 s versemben az utolsó
 meg-nem-értett ember akarása kiált.

(Ecce homo)

Talán ott a legeredetibb, ahol iróniája és sejtelmes romantikája
 váratlanul sötét víziókban olvad fel, ahol az élet fölszínén lebegő
 szellem egyszerre az elmúlás misztikumára döbben:

Azon az éjen tengerbe dobott, Azon az éjen hűsebb lett a hold,
 levágott fejként rémlett fel a hold, mint mikor Krisztus arca kékre válva
 mit fárosz felé hömpölygő habok álomtalan álomba hullt s a zord
 éjsötét, gyászos kórusa sodort. Kálváriának elhalt balladája.

Azon az éjen kétes, végtelen
 úr volt a hold, sírboltnak szörnyű öble,
 mit az ásott, ki úr az életen
 s ki mindenkit álomba hajt Örökre.

(Nocturne)

A román szimbolizmus — mint látjuk — Minulescunál inkább
 csak névszerint kapcsolódik a francia szimbolizmushoz. Legtöbb
 „szimbóluma“ teljesen világos, egyértelmű, inkább egyszerű metafora
 vagy allegória s csak a legritkább esetben jut érvényre a tipikusan
 szimbolista versek „polyvalentiája“, többértékűsége, vagyis az a
 sajátság, hogy a versszöveg nem „jelent“ pontosan semmit, hanem
 olvasónként más-más asszociációsort idéz föl, más értelmezést nyer,
 akárcsak egy szuggesztív erejű zenedarab. Idézzünk egy részletet a
 „Három hajó románcából“, az egyik leghíresebb Minulescu-versből:

Három hajó ma útrakélt... Mögöttük
 üresebb lett
 a kikötő, mint az alkonyba vérző Golgota,
 s mögöttük
 a nedves parton
 csak egy sebzett Albatrosz őrködik,
 mint Mária,
 ki eljött, hogy a holt felett virasszon.. .

Ki tudja, mit jelképez e messi útra induló három hajó, mögöttük
 a baudelaire-i hangulatú sebzett albatrosszal s ezekkel a folyton vissza-
 térő biblikus reminiszenciákkal? A költő megadta képzettársításaink
 kiindulópontját: a többi mindenki maga fűzi hozzá, hangulata s a
 perc ihlete szerint.

Szimbolizmus és impresszionizmus közt lebeg a moldvai G.
 Bacovia (1881—), kit I. Szemlér Ferenc Tóth Árpádhoz próbál
 hasonlítani. Legjellemzőbb verskötetének címe „Plumb“ vagyis
 „Ólom“. Lírája sajátosan egyhúrú: egyetlen témája a reménytelen
 semmibehullás. Rövid versei közt van legalább kilenc Őszi tájkép,
 sok-sok „nocturne“ és néhány megragadóan egyszerű téli leírás.
 Tavasz és nyár nem talál hangot: végzetes zártság, elhatároltság érzete
 árad e komor strófákból, hol a képek is szigorú rendben, geometrikus
 formákban következnek egymásután. Belső és külső szimmetriák
 sorozata minden költemény:

Fehér fák és fekete fák,
Meztelenek az árva parkban,
Halotti pompa az avarban,
Fehér fák és fekete fák.
És újra simák mind a fák.

Fehér toll és fekete toll,
Keserű torkú vén madár
Az árva parkban körbe száll...
Fehér toll és fekete toll.
S jönnek az Árnyak valahol.

Fehér a lomb és fekete,
Fehér az ág és fekete,
Fehér a toll és fekete,
Halotti pompa, bús való ...

S a parkra hull a hó.

(Téli díszlet)

Bacovia hatása igen nagy volt: nemcsak kortársainál, Stamatiadnál vagy Demostene Boteznél, hanem majd minden ifjú költőnél. Inkább pszichológiai tünet s nem fejlődésképes irodalmi irány ez a beteges impresszionizmus, melyet a háború utáni kor már elavultnak érez. Minulescunak s a többi szimbolistának mégis megvan stílus- és verstörténeti fontossága: felszabadították a román verset zártságából, megszüntették az Eminescutól eltanult, de az epigonok kezén teljesen megfakult ritmusok egyeduralmát. Egyszersmind új, merészebb szófüzéseket vittek a költői nyelvbe s megóvták azt Goga retorikájának túlzásaitól, melyek, bármily hangzatosak legyenek is, a verset sokszor politikai szónoklathoz tették hasonlatossá. A szimbolisták, kik jórészt nagyműveltségű, igazi „poéta doctus“-ok, francia mintákon kifinomult ízlésű számító elmék, modernebbé, differenciáltabbá tették az érzelmi élet rajzát is, holott addig a népieskedők nem riadtak vissza a legmegszokottabb közhelyek idézgetésétől sem. Densusianu s folyóirata köré csoportosult költők kétségtelenül gazdagították a román líra kifejezőkészségét s Minulescu joggal adta első kötetének „Román-cok egy későbbi kornak“ (Romante pentru mai târziu) címet. Valóban új utakat nyitott ő s az már a szimbolizmussal úgyis csak lazán összefüggő Bacovia temperamentumán múltott, hogy a hangulati líra fejlődése ismét teret adott a modoros epigonizmusnak.

Szerencse azonban, hogy a román irodalom nemcsak Kelet és Nyugat váltakozó szerencsésű küzdelmét tárja fel, hanem optimizmus és pesszimizmus állandó ellenhatását is. Már a XIX. század elején Grigore Alexandrescu ódái borongását szerencsésen ellensúlyozta a mindig derűs Vasile Alexandri, ki az előkelő bojár távoli szemszögéből mindenütt csak mosolygó falukat és boldog parasztokat fedezett föl. Később Eminescu halálvágyát és schopenhaueri pesszimizmusát szinte szabályos pontossággal váltotta fel Vlahuta életkedve és Cosbuc fiatal, parasztos agresszivitása. Most is így történt. Míg a szimbolisták relativizmusa fenntartás nélküli nihilizmusba, mindent elárasztó nirvána-hangulatba süllyedt — merőben idegen ez a csendes búsongástól, az annyiszor megénekelte „duitiei“-től, s a népiclek nosztalgijától, a „dór“-tól, melynek párja csak a román nyelvterület túlsó végén, a portugáloknál akad, — már megszólaltak a hagyományokhoz hű költők (a „tradicionalisták“, ahogy a román kritika nevezi őket), kik nemcsak a szülőföldhöz, a falusi élet egyszerű formáihoz való ragaszkodást hirdették, hanem nyelvükben is igyekeztek megőrizni

valamit régi krónikások és bibliai szövegek tisztaságából, nemzetivé, románná téve még a szimbolisták francia stílusvívmányait is. Ők a modern lírában a legszebb románsággal beszélő költők s a legtöbbet ígérő hagyomány megteremtői.

Legjelentősebb közöttük talán Ion Pillát (1891—), a gazdag bojár családból származó költő-diplomata. Műveltsége gyökereiben is francia, hiszen nemcsak egyetemi, de középiskolai tanulmányait is Párizsban végezte. Az egész tradicionálista líra fejlődésére jellemző Pillát pályafutása. Első verskötete Párizsban jelent meg, 1911-ben, tele szimbolista és pamasszien elemekkel. Alig utalt itt valami a férfi-évek érettebb lírájára. A szülőföld csak távoli nosztalgiát jelentett s a tőle való elszakadás pusztán a sors változandóságát szimbolizálta. Aztán nyugtalan keresés, utazások s bolyongás az európai irodalmakon át. Két nagy élmény: Francis Jammes és Rilke. Mesteri fordítások mindkettőből s ebből az átéltségből jön létre az első kiteljesülés: 1926-ban kész az első igazán tradicionálista verskötet, a „Hajdani templom“ (Biserica de altadata), 1927-ben követi „Az én falum“ (Satui meu) s 1928-ban egy retrospektív antológia, „Visszatekintés“ (Intoarcere) az 1908—1918. évek verseiből. Majd a végleges megtisztulás a „Derű“ (Limpezimi) kötetel.

Jellemző, hogy Pillát esetében a szülőföldre találás nem önálló lelki fejlődésnek, hanem főleg Francis Jammes ösztönzésének eredménye. A francia költőnek kellett felébresztenie a külföldi benyomások alá temetett gyermekkori emlékeket, a lélek mélyébe ázott dalokat az argemelléki szőlőkről, az ősi birtokról, a méhesről, s a krinolin nagymamáról, kinek a nagyapa fiatalkorában még Lamartinét szavalt. A nyugatról jött Pillát volt az első román költő, ki a föld szeretetéből nem kovácsolt politikai programot s demokratikus jelszavakat. Neki elég volt leírni egy szőlőhegyet oly életszerűen, hogy érezzük a muskotályszőlő illatát s az érett barackok csorduló levét (Szőlőhegyen). Pillát érdeme még, hogy ha Francis Jammes nyomán is, de felfedezi s költői témává avatja az egyszerű paraszt gyermeki hitét. Ahogy Rilke „Marientleben“ írt, úgy gyűjt most Pillát együgyű meséket az Istenanyjáról:

Lásd, a mennyország falusi ház,
Körötte csillagliget vigyáz,
Kis ház, rajta kis ablakok
S pici fecskék az angyalok.
Csupasz fiókák eresz alatt,
Fészekben fecskék szoronganak.

Néha kiszáll egy fecske itt
S tanítgatja kicsinyeit.
S ha libben már a picike szárny,
Istennek anyja örvendez ám.
Ül a pitvarban s népeket
Megmentő hálót kötöget...

(A háló)

Talán ebben az idillikus ábrázolásban is lehetne stílus játékot keresnünk, ha nem állnának mellette olyan mély versek, mint az „Elégia“, Pillát életművének testamentuma. Ez már a végleges, a legigazabb összeforrás az áldott anyafölddel:

Ha meghalok, a városoktól messze
Temessetek el otthon, ekenyomba,
Fekete földbe, hátton, meztelen
S egy maik legyen a tenyerembe nyomva.

Porhüvelyem, mely nem tudott e lélek
 Számára méltón lenni dús lakás,
 Az anyaföldnek hullámaiban
 Enyészni fog, ott nem zavarja más.

Ámde a makk, az megfogam s az évek
 Gyökeret vágnak, fúrnak le a földbe
 S belőlem színre sarjadón kihajt
 A frissgallyú fa, napsugárra törve.

Mit el nem ért ezernyi vers — ime
 Megteszi azt egy ág, mely szelíden
 Lengi nagy árnyát majd a lomha nyájra,
 Amely alatta egykor elpihen.

Parasztok misztikus vallásosságát fejezi ki a szláv származású Nichifor Crainic is (igazi nevén Ion Dobre, 1889—), kit teológiai tanulmányai vezettek talán a rilkei „Geschichten vom lieben Gott“ lefordításához. Az osztrák költő szentferenci hite ebben a műben találkozik Tolsztojjal s az orosz lélek istenkeresésével. Crainic is ortodox s ezért áll hozzá közel az európai vallásos lírából az, ami szintén az ortodoxizmust tükrözi. Nála a tájrajzi tényezőknek megfelelően a vallásos élmény szorosan a földműves életéhez, a szántóföld barázdáihoz tapad. Crainic délről jött, a Havasalföld hullámzó búza-tengeréből, honnan keletre már szabad az út az orosz steppék végételenébe. Pillát az arges vidéki lankák dicsérője, Crainic a síkságé, mint Petőfi, de a síkságban nem a szabadság szimbólumát, hanem Jézus állandó jelenlétének keretét látja. Jellemző verse „Jézus a búzamezőn“:

Érett búzamezőkön át útam ha elkanyarog
 S ha messze aranyglóriás alkonytak íve ragyog;

Úgy tetszik, Jézus, erre jársz, mint egykor Galiléa
 Földjén, ahol jámbor halásznép gyűlt köréd karéjba.

Kevés megtérés hangja oly őszinte, mint a Crainicé:

A világé voltam soká s a Tied oly kevéssé,
 Lásd, Uram, hosszú földi út tette szívem nehézzé.

Századok tűntek, várlak én és hívlak egymagamban,
 Hadd csókoljam meg lábnyomod itt, e nedves agyagban.

Crainic egész költészete benne van egyik önvallomásszerű versében (A költő), mely példásan mutatja, mily magaslatokba lehet emelni az olyan témákat is, melyeket előtte a „Sămanătorul“ epigonjai egészen elkoptattak:

Pacsirta röpte volt a mesterem,
 ő hozta szavam égő indulatját
 S a ritmust, melyre zendül hangszerem,
 A szélben ringó búzatáblák adták.

Paraszt, te írod ékeddel tavaszkor
 Az ősi rögnek termő költeményét
 S nekem nehéz, de édes nyűg e rossz kor
 Kődébe vágni a rög égi fényét.

Ez a komoly férfiaság adja meg Ciainic hitvallásának méltóságát és komolyságát. Már passzívabb, szemlélődőbb az olasz kultúrától átítatott Stefan I. Nenijescu (szül. 1897—) vallásos lírája, melynek legfőbb motívuma a misztikus odaadás teljessége. Nenifescu eidetikusan típus, ki a reális átéltség részletességével akar belekapcsolódni a biblikus történebe s mint a neolatin világ másik szélén Unamuno, fizikailag várja, áhitja az Isten közelségéből áradó kegyelmet:

Mint János ott, a titkos estebéden
szeretném szent válladra hajtani
fejem a sok harc, küszködés után;
feledjek mindent s csak Te légy közel,
hogy meghalljam a lélegzeted is.

Mint János egykor, érzem, ha kézbe
veszed a kelyhet és ha megszeged
a kenyeret, hogy körben széjjelosszad.
Simuljon rám a hajad s mint az éj
suhánása oly lágy legyen a hangod...

Mint János, úgy szerelnék Rádborolni,
kedves tanítványként, ó Jézusom,
hadd pihenjek meg átölelve Téged
s hadd álmodozzam végre hú karodban ...

(Mint János ...)

Könnyű volna a tradicionalisták, a hagyománytisztelők jelentős és meglehetősen homogén csoportjához kapcsolni még jónéhány költőt, kiket a román irodalomtörténet a „modernizmus. . bizonytalan körvonalú kategóriájába próbál foglalni. Már Nenijescut is inkább „modernistának“ szokás elkönyvelni, noha, mint láttuk, Pillát és Crainic vallásos élményének egyenes folytatója. Mit kell látnunk a „modernizmus.‘-ban? Ha Mario Roques meghatározását fogadjuk el,¹ „oeuvre moderne“, tehát „modernista“ mű az, melyben több szerep jut az intuíciónak s az ihlet pillanatnyi szeszélyeinek, mint az értelemnek, melyben nem a lelki történeés logikus újratemtéséről van szó, hanem éppen a lélek zűrzavarának, ellentmondásainak és meglepő felvillanásainak lehetőleg hű ábrázolásáról. Analitikus költészet ez, hol a lélekelemzés állandóan tudatalatti mélységekig nyúl le, anélkül azonban, hogy az innen merített elemeket egy síkra akarná hozni a tudat tényeinek világosságával. S ha az értelmi kontroll mind csekélyebb térre szorítkozik, akkor természetes, hogy a költőnek zenei természetű impressziókkal kell hangulatot keltenie, egyre közelebb jutván a Brémond-i „poésie pure“ világához. Elvi szempontból tehát a modernizmus a szimbolizmus folytatója lenne, csak úgy, mint ahogy a franciáknál a szürrealizmus a szimbolizmusból nőtt ki. De milyen arányú stílus-reformokat kívánna ez a líra épp román nyelvterületen, ahol a műköltészet első komoly kezdetei alig százévesek! A szimbolisták, mint Minulescuval kapcsolatban megjegyeztük, már megkezdték, a szabadvers bevezetésével együtt, a román mondattan meg-lazítását is, de nagy kérdés, szabad-e ott, ahol az irodalmi stílus távolról sem kristályosodott még úgy ki, mint Franciaországban, Apollinaire vagy Cocteau amúgy is utánozhatatlan merészségeivel kísérletezni?

¹ M. Roques, i. m. 27—8. 1.

A franciáknál a szabadvers, akárcsak Claudel „beszédritmusa.., jótékony reakció volt a szétburjánzó klasszikus alexandrin túltengése ellen, de volt-e a románoknál olyan versforma és olyan stílusattitűd, mely ellen a szintaxis s a versalak végső széttördelésével kellett harcolniok? A mai román nyelv legnagyobb problémája úgyis az, hogy ugrás-szerűen fejlődött és máról-holnapra zsúfolódtak össze benne az alig asszimilált idegen elemek. Szabad-e, kell-e pusztán divatból belekényszeríteni ezt a kiforratlan nyelvet a francia költők szófűzésének furcsaságaiba? Értzi a legtöbb román költő ezt a nehézséget és csak kevesen merik vállalni fenntartás nélkül a nyelvreform felelősségét. Bár vannak, kik időnként szívesen próbálkoznak tipikusan „modernista.. stílushatásokkal, a maradandóbb értékű költők belső hajlamukat követve szívesen kanyarodnak vissza más irányok s főleg a nyugati mintákon nevelkedett, finom ízlésű tradicionalizmus felé.

így a hányatott életű Tudor Arghezi (szül. 1880), ki volt kémikus egy cukorgyárban, szerzetes egy vidéki kolostorban s végül Európán keresztül bolyongó újságíró, rendszerint „modernistának“ tekintik, noha kétségtelen, hogy vallásossága és a szülőföldhöz való őszinte ragaszkodás — e rendkívül bonyolult jellem két alapvonása — Pillát és Crainic költőtársává avatják. Irodalmi műveltsége franciás, Baudelaire fordítója. Zsoltárokat ír, melyekben nemcsak az Ótestamentom, de a misztikus Baudelaire hangját is véljük hallani, akárcsak Stamatianál, Baudelaire másik román fordítójánál. Mint Nenifescu, Arghezi is fizikai bizonyosságot kíván Isten létezéséről, s harcos temperamentuma minden mozgékonyásával küzd a hit érzéketlenségéért. Nenifescu csak sóvárog Jézus után, Arghezi birkózik a meg-nem-ismert, de lázasan kívánt Istenséggel:

Most nagy mesédben végre egymagám
Maradtam, búsan így mérközni Véled,
De lásd, Terajta győzni fél a lélek;
Csak Hozzád érjek és kiáltam: „Van.“

(A 95. zsoltár).

Mint Pillatnál, itt is belép Isten az egyszerű parasztházba:

S Jézus, akarván még mélyebbre szállni,
Belép hozzánk, ruhátlan s éhesen.

Arghezi könnyebben kapcsolódhatik Pillát motívumaiba, mert ő is megnyugvást csupán az ősi rögön talál. A misztikumból erős, primitív vágyak ragadják ki: ő, a városlakó, a visszazálló darvakkal szeretne megtérni az anyaföldhöz:

A csillagok bozótján törve által
dús édenkerti tájról jönnek ők
S megtérnek koldus falvak törpe náddal
szegett tornyához, hívek és hívők.

Szívemben, melyet ódon isteneknek
s templom-romoknak beteg álma von,
vad ösztönök fakadnak, sisteregnek
és darvak szárnya mozdul vállamon.

(Megtérés a rögöz, Dsida J. ford.).

¹ Erdélyi Helikon, 1934. 28. 1.

Mint Nichifor Crainic, Arghezi is kifaragja a szántóvetőnek, a hugoi „Semeur“-nek és a d'annunzioi „Seminator“-nek pompás szobrát, melyet nagyszerű, természeti háttérbe helyez:

Tűzhelytől az ég felé viszi
barázdáját magánosan, örökre.
Ki megtorpanni látja, azt hiszi
bronzból van ő s kőből faragva ökre
A jegenyéről, mely rádól a mennyre,
úgy gomolyog az éj sötétje zordvü,
mint nagy guzsalyról és a rőtes, enyhe
síkságon át a végtelenbecsordul

(Dsidá J. ford.)¹

A Gyulafehérvár közeléből származó Lucian Blaga (szül. 1895) az egyetlen erdélyi, kinek hangja önálló szöveget képvisel a modern líra koncertjében. Szintén erős szálakkal fűződik Pillát körének gondolatvilágához, bár kultúraellenessége inkább Gogára emlékeztet:

Arkangyalok, akik a várost büntetni jöttek,
perzselt szárnyakkal tévelyegnek a bárók között,
a fehér táncosnő vérükben táncol s megállón
nevetve lábujjhegyén, mint egy felfordított üvegen.
De fenn, ezer méter magasban, kelet felé
a csillagok meséket súgnak a fenyvesek között
s az éj közepén a vadkanok orra
megnyitja a forrásokat.

(Század, I. Szemlér Ferenc ford.)²

Blaga határozottan vallja ragaszkodását a földhöz és a néphez. Pillaték a francia lírán keresztül jutottak haza, a Brassóban és Bécsben tanult Blaga a modern német költőket, Werfelt, Dehmelt és Mombertet szívta ereibe, hogy rajtuk át tekintsen a román lélekre. Lélekelemző. ki azonban legfinomabb analíziseit is képszerűen tudta kifejezni, Nála a csend is dinamikus: „oly némaság van, hogy hallani lehet az ablakon kopogtató holdsugarakat. “ S ha tradicionalizmusról szól, ezt sem elvont szavakkal, hanem képsorozattal érzékelteti:

Ülök az ősi tűzhely szent körében
S az ükapákkal titkokról beszélgetek:
Az esőverte nép ott ül a sziklák tövében —
És hallgatom csendben néha este,
Ha megszólalnak bennem halkán
A vér rég elfelejtett bús meséi:
Áldott legyen a hold és a kenyér.
Nappal együtt élnek szétszórva a viharra
És szám halott szavakkal van tele“

(Életrajz, Szirmai Józsefné ford.)³

A megtérést Blaga mélyebb értelemmel ruhazza fel, mint elődei s benne filozofikus mélységeket keres. Szomorúszemű költő, ki ha a tavaszról ír is, duzzadó rügyek és selymes bárányok közé meggémberedett, „megkövesült pillájú“ vak Pánt képzel, ki tétován tapogattja a friss hajtásokat:

Barlangok szája ásít	„A harmatcsöppek langyosak,
s az ásítás Pánra is átragad:	nőnek a zsenge szarvak,
	a fák rügyei teltek ...
	Tavasz lenne talán?“
	(Pán)

¹ U. o. 1935. 660. 1. ² U. o. 1933. 658. 1. ³ Vigilia, 1936. II. 68. 1.

Blaga is, mint a szimbolikusok, a múlandóság elégikusa. Verskötetei ilyen címet viselnek: „A nagy elmúlásban.“ (In marea trecere, 1924) vagy „Az álom dicsérete“ (Lauda somnului, 1929). De míg a Bacovia-típusú Jelki tájak költőinél a reális benyomásból csak annyi marad meg, amennyi éppen szükséges a pusztulás érzékeltetésére, (fehér-fekete ellentéte, geometrikus leegyszerűsítés), addig Blaga halál-verseiben is ott lüktet a költő vizuális alkatának megfelelően a tájélmény valósága. A román erdők legjellemzőbb fája a tölgy s Blaga is a „gorunul“ (kocsányos tölgy) alatt izleli a halál keserves-édes nosztalgiáját:

A tiszta messzeségben megdobbán egy torony

Harangszíve —

Úgy cseng ide

Szelíd hangja, hogy ereimbe

Nem vér, de csöndnek csöppje csordogál.

Ó erdőséli tölgy,

Mért száll meg annyi

Enyhe béke,

Ha fekszem itt és fõnn a légbe

Játékos lombod lengedez ...

Ó szent hely ez... Ki tudja,

Talán törzsedből lesz majd a koporsóm

S a csöndet, amely osztályrészem

Majd odalenn, előre érzem ...

Mert minden levél ezt hullatja énrám —

És némán

Nõ testedben a koporsó,

Az én koporsóm,

Minden elfutó pillanattal,

Ó erdőséli tölgy ...

(A tölgy)

Mint látjuk, a „modernistának“. tartott Blaga és Arghezi szervesen fűződik életművének legjelentősebb elemeivel a tradicionalista lírához, oly mértékben, hogy szinte különválasztásuk sem látszik indokoltnak. Ugyanerre az eredményre jutunk más „modernista“ költőkkel kapcsolatban is.

Még az irodalomtörténeti felosztásokban oly óvatos Mario Roques is a szélsőségesek („extrémistes..) közé sorolja B. F u n d o i a n u t is, a legfrissebb líra merész teoretikusát, aki szerint „a költészet nem társadalmi funkció, hanem valami homályos erő, mely megelőzi és elkíséri az embert. S az ember állat, melyet a költészet agyagba vés vagy dinamit erejével levegőbe röpít“. De hallgassuk meg Fundoianut, a költőt s lehetetlen versében mást látnunk, mint egy szép, de egyáltalában nem szokatlan impresszionista leírást a csöndnek már Blagánál jelzett dinamizmusával:

Akkora csönd van a réten,
hogy hallod, amint a tavaszban
nőnek a zsenge kalászkok
s a fejük már szinte kipattan.

Akkora csönd van a réten,
hogy felsír a föld, mint eső után
s a trágya mogorva füstje
gomolyg az égbolt arculatán.

Barna tehének, bús bikák
a hold fehér foltjába dőlnek,
egymástól megriadnak
s hosszan a holdra bógnek.

(Este)

SZIMBOLIZMUS, tradicionalizmus és modernizmus e rövid sereg-szemléje után próbáljuk lemérni a modern román líra fejlődéstörténeti jelentőségét. Sokan ezt abban látják, hogy az utolsó harminc év alatt szinte teljesen sikerült eltüntetni azt az elmaradottságot, mely a román s általában véve a keleteurópai irodalmakat a nyugati eszmeáramlatokkal szemben mindenkor jellemezte.

De nem rejlik-e belső veszély az adaptációs készségnek túlságos fürgeségében? Nem elég azt állítanunk, hogy a románoknál, bármily fiatal is költészetük, éppúgy van már szimbolizmus, impresszionizmus, sőt szürrealizmus, akár a délszlávoknál, hanem számolnunk keU a következményekkel is. A franciáság sok költőnél a szóhasználatot s a mondatfűzést is végzetesen befolyásolja s nem csoda, hogy Ilarie Voronca franciásan elgondolt versei szinte szó szerinti fordításban is pompás, modern lüktetésű francia verseket adnak, melyek bátran odaállíthatók Reverdy vagy Supervielle költészeté mellé. Európai ez a költészet, de hogy mi benne a jellegzetesen román, azt igen nehezen lehetne megmondani. Csak úgy lehet termékeny és a jövő szempontjából is hasznos a nyugati irodalmiságba való szoros kapcsolódás, ha közben a román szellem módot és alkalmat talál arra, hogy az idegen ösztönzést erős gyökerekkel fűzze a hazai talajhoz s azt minden ízben saját lelki alkatahoz idomítsa. A modern román líra legfőbb eredményének nem annyira európaisága, aktualitása tekinthető, mint

GÁLDI LÁSZLÓ

inkább a nyugati ösztönzésnek a nép szellemével való összekapcsolása, mely eddig kevés költőnek sikerült ugyan, de amely éppen ezért a jövő fejlődés legfontosabb feladata marad.

A NEMZETKÖZI EGYENSÚLYHIÁNY ÉS A DEVALVÁCIÓK

AZ ARANYBLOKK FELBOMLÁSA az aranyvaluta történelmének igen nevezetes fejezetét zárta le. Ebből a szempontból tekintve a legutóbbi hónapokban bekövetkezett devalvációk közül a legfontosabb a svájci frank és a hollandi forint aranytartalmának csökkentése volt, mert a világ összes valutái között ez a kettő tartotta meg leghosszabb idő óta régi aranyparitását. Jelenleg az egyes országok között korrelativizmushoz hasonló rendszer keletkezett, amelyben a determináló egység a font sterling és aminek egyetlen fix pontja az amerikai dollár. A valuták egymáshoz való viszonyát ugyan most is aranyalapon számítják, azonban az aranyhoz való kapcsolatuk csak közvetett, miután egyedül az Egyesült Államok tartják fenn jelenleg az aranyvaluta lényegét kitevő arany átváltását. Szemünk előtt új nemzetközi pénzrendszer van kialakulóban. Mi volt az oka a sorozatos devalvációknak? Milyenek az új rendszer kilátásai?

Ez a két kérdés felveti a közgazdasági tudományok és a gyakorlati valutapolitika legnehezebb problémáit. Ha kísérletet akarunk tenni arra, hogy választ adjunk erre a két kérdésre — helyesebben, ha magyarázatot igyekezünk fűzni az eseményekhez —, emlékeztünkbe kell idézni az Angol Bank kormányzójának, Montague Normannak 1931-ben a font devalvációja után tartott beszédét. Ebben filozófiai elmélyedéssel a következőket mondotta: „A kérdések oly súlyosak, a problémák oly nagyok, az események és az azokat mozgató erők annyira ismeretlenek, hogy a feladatok felé nemcsak alázatossággal, hanem ignoramusszal közeledem.“ Ilyen megvilágításban még erősebben bontakozik ki annak az eredménynek a jelentősége, amit Anglia a nagy válságból való kibontakozás és az új nemzetközi pénzrendszer kialakítása terén felmutat.

Vizsgálódásunk során előbb le kell szögezni a felvetett problémákkal kapcsolatos általános jellegű tételeket, hogy utána kellő megvilágításban figyelhessük a közelmúltban bekövetkezett eseményeket, amennyire mindez egy ilyen rövid tanulmány keretében lehetséges.

Az angol devalváció oka a nemzetközi egyensúly hiánya volt. A klasszikus aranyvaluta módszerei ugyanis alkalmatlannak bizonyultak arra, hogy Anglia nemzetközi kötelezettségeinek mérlegében állandó egyensúlyt tudjanak biztosítani. A gazdasági erők egymástól való függőségükben és egymásrautaltságukban minden ország részére kialakítanak egy bizonyos nemzetközi egyensúlyállapotot. Ez az

egyensúly természetesen folyvást mozog, állandó hullámzásban van. Ennek figyelembevételével stabilnak mondható, ha azok a viszonylagosan állandó faktorok, amelyeken nyugszik, kiegyenlítik egymást, tehát ha az áruk és a szolgáltatások cseréjéből és a tőkemozgalmakból származó követelések nemcsak könyvszerűen, hanem ténylegesen, esedékesség és behajthatóság szempontjából kölcsönösen egyensúlyban tartják egymást. Nyilvánvaló, hogy ennek kialakításában a legfontosabb szerepet az árszínvonal játssza, beleértve ebbe a kamatot mint a pénzben kifejezett tőke árát. Ha bármely oknál fogva valamely ország árszínvonala eltolódik és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok ritmusától eltér, az egyensúlyállapot megbomlik. Az egyensúlyhiány megszüntetésére különböző módszerek szolgálnak. A klasszikus aranyvaluta eszköze az aranyozgalmakat követő kamatpolitika. Ha egyensúlyhiány következtében — miután valamely ország árszínvonala magasabb mint egyebütt, tehát versenyképessége csökkent — a fizetési mérlegben hiány mutatkozik, azt arannyal kell kiegyenlíteni. Ezt a jegybank kamatlábemelése és hitelszűkítés követi a célból, hogy az árszínvonal újra egyensúlyba kerüljön. Fordított esetben a jegybank kamatlába csökkenhet és hitelkiterjesztés követheti az aranybeáramlást.

A háború utáni tapasztalatok azt mutatják, hogy ezek a módszerek alkalmatlanok voltak az egyensúly kialakítására és biztosítására. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy ezek a módszerek elégtelenek. Kétségtelen, hogy kellő mértékben alkalmazva bármely nemzetközi egyensúlyhiányt meg lehet szüntetni e klasszikus eszközökkel és az is bizonyos, hogy a legnagyobb jólétet biztosító nemzetközi munkamegosztás szempontjából ez a módszer a legcélravezetőbb. Mindez azonban az árucseré, a munkaerő és a tőkeozgalmak szabadságát, egyszerűen a gazdasági életnek olyan flexibilitását tételezi fel, amelyet a háború utáni időszakban már alig találunk fel az egyes országokban. Az emberek migrációja és az áruk, valamint a szolgáltatások cseréje elé igen nagy akadályok gördültek, viszont a nemzetközi tőkeozgalmak rendkívül megnövekedtek. Minthogy pedig a tőkeozgalmak végeredményben csak árukban és szolgáltatásokban bonyolódhatnak le, a háború utáni nagymértékű hitelezési folyamatnak előbb-utóbb az aranyvalutarendszer felbomlásával kellett végződnie, annál is inkább, mert a jóvátételi fizetések és a háborús adósságok terheit az egyes nemzetgazdaságok nem tudták elviselni. Tapasztalataink nyomán arra a következtetésre juthatunk, hogy a háború utáni nemzetközi egyensúlyhiány oly nagy mértékű volt, hogy annak megszüntetésére az aranyvalutarendszer nem volt képes. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy klasszikus szempontból nézve ez főképpen azért volt így, mert az egyes országok politikai és szociális aláfestésű ellenállást fejtettek ki a hozzáidomulással járó áldozatokkal szemben és nem voltak hajlandók sem lefelé sem felfelé irányuló kellő erejű kamatpolitikával az egyensúlyt helyreállítani.

A nemzetközi aranyvalutarendszer ellen felhozható relatív jellegű kifogásokat a fenti meglátásokra alapítják, mondván, hogy ha az aranystandard előfeltételei nem forognak fenn, céltalan annak fenntartása. Ezen rendszer keretében ugyanis egyes országok vagy gazda-

sági területek defláció vagy infláció veszélyébe kerülnek más országokban bekövetkezett gazdasági eltolódás kapcsán. Ezt a veszélyt az új rendszer azáltal véli elkerülhetőnek, hogy a valuták árfolyamának az aranyparitástól független, „indokolt mértékű“ fluktuációjára bízva a nemzetközi egyensúlyhiány megszüntetését. Az új rendszer ható ereje nyilvánvalóan attól függ, hogy a rendszert alkalmazó gazdasági terület milyen viszonyban van a világpiaccal. A különbségeket Anglia, Amerika és Franciaország, valamint a kisebb államok példája és a devalváció során szerzett tapasztalatai mutatják. Míg tehát az aranyvaluta automatikus és természeténél fogva nemzetközi, az új rendszer manipulált és erősen függ a politikai határoktól. Sok előnye mellett ebben rejlik legnagyobb veszélye, mert a pénzrendszereket is normatív szempontoknak, elsősorban politikai megítélésnek veti alá.

Az aranyvalutával szemben felhozható abszolút jellegű kifogások viszont abban a tételben kulminálnának, hogy a gazdasági élet fejlődését az aranytermeléstől teszi függővé. Ebben a rendszerben az árakat egyrészt a monetáris célokat szolgáló arany mennyiség, illetve az arra felépített hitelvolumen, másrészt az áruk mennyisége determinálja. Ezen felfogás szerint annak következtében, hogy az aranytermelés kisebb mértékben emelkedik, mint az áruk mennyisége, tehát viszonylagosan kevesebb az arany, mint az áru, a pénz vásárlóereje emelkedik és áresés következik be. Az aranyhiány problémájával már 1922-ben foglalkozott a génuai konferencia és annak eliminálására — főleg Keynes munkái alapján — az aranydeviza-standard alkalmazását ajánlotta. Ennek alapján nemcsak arany képezheti a bankjegyforgalom fedezetét, hanem aranyvalutára szóló váltók azaz devizák is, ezáltal egyazon aranytartalék többszörös fedezeti alapot képezhet. Az angol delegáció vezetője, Sir Worthington Evans éles előrelátással mutatott rá már Genuában, hogy az aranynek ily módon elérhető túlságosan ökonomikus használata a hitelinfláció veszélyét rejti magában. Ez valóban be is következett és egyik fontos oka volt a krízisnek. Tehát nehéz állítani, hogy aranyhiány lett volna. Ellenkezőleg, a hitelpolitika a meglévő aranyalapot széles kiterjesztette és viszonylagosan nagyobb hitelvolument épített ki, mint ahogy a gazdasági élet fejlődése megkívánta.

A Gold Exchange Standard szülőanyja az Osztrák-Magyar Bank volt, Keynes csak a keresztapja. Az Osztrák-Magyar Bank közel 30 éven keresztül alkalmazta eredményesen ezt a rendszert, amit egyébként már a háború előtt angol és holland India sikeresen követett. A háború után azonban dicstelenül szerepel és úgy látszott, hogy 1931 után „kényszerfelszámolás“ alá került. Ezzel szemben érdekes megállapítani, hogy jelenleg ismét széles körben alkalmazzák ezt a rendszert és pedig a sterling-csoport keretein belül oly módon, hogy a sterling-csoport tagjai Londonban tartott követeléseik alapján manipulálják valutáikat és aranykészletük mellett elsősorban sterlingdevizák képezik a valuták fedezetét. Ebben a háború előtti állapottal mutatkozik bizonyos hasonlóság, amennyiben a háború előtti aranyvaluta tulajdonkép sterling-standard volt. London mint a világ kereskedelmi, hitelezői és tőkeelosztó központja a háború előtti aranyvalutát úgy manipulálta,

hogy a nemzetközi egyensúlyhiányok kisebb-nagyobb zökkenéssel kiegyenlítődték. Igaz, nem is vettek fel oly nagy méreteket, mint a háború után. A vezetés 1920 óta megoszlott New-York és London között és később Párizs is szerepet követelt a nemzetközi pénzügyek irányításában. Az egységes vezetést azonban nem sikerült biztosítani.

Jelenleg a világot még sokkal nagyobb mértékben fenyegeti az aranyhitel-infláció veszélye mint 1922-ben. Mint ismeretes az aranyvaluták devalvációja következtében az arany dollárban vagy font sterlingben kifejezett ára tetemesen emelkedett. Ezt fokozott aranytermelés követte, úgyhogy jelenleg a világ aranykészlete lényegesen meghaladja a valuták fedezetére szükséges mértéket. Az új nemzetközi pénzrendszer szabályai között igen nagy fontossággal bír a fedezeti arányok megállapítása és az ú. n. felesleges arany felhasználásának szabályozása. Az Egyesült Államok új banktörvénye már tartalmaz bizonyos intézkedéseket ezen a téren, aminek alapján a Szövetségi Tartalék Bankok tanácsa a pénzügyintézeteknél elhelyezett betétek fedezeteként a tartalékbankoknál tartandó letét arányszámát átlagban 10%-ról 20%-ra emelte fel. A többi országok nemzeti bankjai ilyen felhatalmazással nem bírnak, de rendszereik különbözősége nem is teszi lehetővé ugyanazon módszerek alkalmazását, azonban kétségtelen, hogy az új nemzetközi valuta „játékszabályainak“ ezen jelenségeket kell elsősorban részletesen szabályozni.

Egyébként az új nemzetközi pénzrendszernek nem is az aranyhiánya, hanem az aranykészletek eloszlása képezi legnagyobb problémáját. Ez semmiféle monetáris vagy hitelpolitikai intézkedéssel nem oldható meg, hanem csakis a nemzetközi egyensúly helyreállításával. A háború utáni időszakban ténylegesen az volt a helyzet, hogy az adós államok úgyszólván nem tudták megszerezni aranykészleteik teljes tulajdonjogát. Az arany többé-kevésbé állandóan csak fedezeti letétként maradt meg a jegyintézeteknél. Egy teljes nemzetközi pénzrendszer aranyalapon addig nem épülhet fel, amíg a nemzetközi gazdasági egyensúly kialakulása nincs biztosítva és amíg ennek kapcsán azon országok, melyeknek aranyfedezete ma elégtelen, „tehermentesen“ nem tudnak aranykészlethez jutni. Ellenkező esetben az új aranyvaluta éppen olyan rövid életű lesz, mint a háború utáni volt. Mindig érdemes emlékeztünkbe idézni, hogy a háború utáni aranystandard teljes egészében mindössze másfél évig működött. Mint ismeretes, Franciaország csak 1928 június 25-én tért vissza az aranyalpra, viszont Argentína már 1929 novemberében elhagyta az aranystandardot. Miután Argentína a XIX. században többször feladta az aranyvalutát, intézkedésének nem lett volna különös jelentősége, ha nem követik a többi délamerikai államok és Ausztrália. Érdekes közbevetőleg megjegyezni, hogy Románia csak 1929-ben és Jugoszlávia 1931-ben stabilizálta véglegesen aranyalapon valutáját. Ezeknek az államoknak akárcsak Magyarországnak nemzetközi egyensúlyállapota nagy mértékben függ a gabonaművek kivitelétől, amiben viszont a fenti államok legerősebb konkurrensaik és amelyeknek árszínvonala annak következtében, hogy Argentína és Ausztrália devalvált, tovább süllyedt.

Ha az aranyvaluta háború utáni tartamára az angol font devalvációját tekintjük irányadónak, akkor 1931-ben felállított sírkövére ezt a feliratot véshetjük: „Elt három évet.“

A világgazdaság újjáépítésére irányuló törekvéseket a háború utáni időben a centrális szempont vezette: vissza kell állítani a nemzetközi aranystandardot a célból, hogy a nemzetközi gazdasági kapcsolatok közös nevezőre hozva biztos alapon fejlődhessenek. Ezzel elsősorban időt akartak nyerni abban a reményben, hogy a biztonság érzete visszatér a nemzetközi életbe, ennek nyomán az áruk és szolgáltatások cseréje szabadon fejlődik és az aranyvaluta mechanizmusán keresztül a fennálló nemzetközi egyensúlyhiányt fokozatosan meg tudja szüntetni. Ez azonban nem következett be, mert — amint Smith Ádám, a nemzetközi munkamegosztás gazdasági és politikai előnyeit ismertető fejezet végén lakonikusan megjegyezte — „az egyes nemzetek mindig előnyben fogják részesíteni a biztonságot a jóléttel szemben“.

Figyeljük most közelebbről a nemzetközi egyensúlyhiányokat, amiket az aranyvalutánál kellett volna kiegyenlíteni és ennek világánál a devalvációk következményeit.

Mint ismeretes, Anglia 1925-ben tért vissza hivatalosan a font háború előtti paritásán az aranyalpra. Különböző számítások szerint a font ezáltal aranyban mintegy 10%-kal „túlértékelt“ volt. Ennek következtében az angol árszínvonalat csökkenteni kellett, hogy alacsonyabb termelési költségek visszaállítsák az angol iparok versenyképességét, valamint, hogy az import viszonylagos csökkenésével megszűnjék a nemzetközi egyensúlyhiány. Az Angol Bank által e cél elérése érdekében követett fokozatos és lassú deflációs politikát különbözőképpen magyarázzák. Egyes számítások szerint 1930-ban az angol árszínvonal már egyensúlyban volt a világpiaci árakkal. Viszont ezeket a számításokat mind többen vitatják és az angol krízis okát Anglia versenyképességének csökkenésében, valamint elhibázott külföldi hitelpolitikájában jelölik meg. A deflációs politika nehézségeit az 1926. évi általános sztrájk mutatja legjobban, amelyet — ugyan sikertelenül — az angol szakszervezetek szövetsége hirdetett a munkabérek leszállítása ellen. A periódus végén pedig az a tény mutatja a nehézségeket, hogy az angol pénzügyi politika vezetői céltalannak látták 1931-ben a deflációs politika folytatását és feladták a font régi aranyparitásának védelmét. A font, anélkül hogy új aranytartalmát megállapították volna, mintegy 40%-kal állapotott meg régi aranyparitása alatt a kínálat és kereslet kölcsönhatásában. A fontot jelenleg ezen a színvonalon tartja a Kiegyenlítési Alap, melynek hivatása az angol kincstár kijelentése szerint az, hogy a viszonylagosan ideiglenes, rendkívüli faktorok—főleg spekulatív tőkemozgalmak — hatásától mentesítse a font intervalutáris árfolyamát. Az 1931. évi pozícióban Anglia hosszúlejáratú követelése jóval meghaladták rövidlejáratú tartozásait, azonban a két tételt nem lehetett kölcsönösen elszámolni és az idegen bankletétek és befektetések felmondása, amely nagymértékű aranykiáramlást idézett elő, aránytalan nyomást gyakorolt a fontra. Ez volt a közvetlen oka a font devalvációjának, de a végső oka az áruk és a szolgáltatások csereviszonyának Anglia hátrányára való eltolódása volt. Ebben az egész periódusban az angol

export folyton csökkent, míg az import erősen emelkedett. Bár nehéz kiragadott számokkal illusztrálni ezt a folyamatot, a különbséget eléggé mutatják a következő adatok: az angol külkereskedelmi mérleg hiánya az 1923—24. év átlagáról, 273 millió fontról 397 millió fontra emelkedett 1930—31-ben, viszont az ezt fedező ú. n. láthatatlan tételek, kamatbevételek, hajózási és egyéb szolgáltatások 379 millió fontról 359 millióra csökkentek; tehát a 106 milliós felesleg, amit Anglia kölcsönök formájában újra a világgazdaság rendelkezésére bocsátott, 38 millió hiánnyá változott (1931-ben a hiány 104 milliót tett ki). Ekkor következett be a devalváció és a védvámok bevezetése.

A változást a devalvációnak tulajdonítani azonban csak részben lehet és részletesen kellene foglalkozni az angol külforgalom alakulásával ahhoz, hogy a kapcsolatos problémákat kellően megvilágíthassuk. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy a font devalvációja annak következtében, hogy Anglia a legnagyobb bevételi piac a világon, a világpiaci árakat csökkentette s a hozzáidomulás nehézségeit tehát áthárította a külvilágra, mintegy kikényszerítette az egyensúlyállapotot Anglia részére. Miután a sterling-csoporttól függenek a legnagyobb mértékben a világpiaci árak, a csoport befolyása döntő. Viszont azt is megállapíthatjuk, hogy az angol gazdasági élet megszabadulván a deflációs nyomás alól, fokozatos fellendülést mutat, amiben a belföldi gazdasági fellendülés játsza a legnagyobb szerepet. Erre a fellendülésre támaszkodik tulajdonképpen az egész sterling-csoport, amely ma Kanada kivételével felöleli az egész angol birodalmat és a skandináv államokat, amelyekhez a legutóbbi devalvációk során Görög- és Törökország is csatlakozott, míg Argentína, Bolivia, Peru, Kína és egyelőre Japán is a font sterlinghez igazítják valutapolitikájukat. A London vezetése alatt folytatott új monetáris politika lényege az, hogy a Kiegyenlítési Alapok az új sterling deviza standard alapján a csoport valutáit egymás között viszonylagosan stabil árfolyamon tartják, míg a rajta kívül álló valutákkal szemben elvben szabad mozgást engednek a viszonylagosan állandó faktorok egyensúlyában bekövetkező hiányok kiküszöbölése céljából. Az ehhez való jogot az angol pénzügyminiszter legutóbb még az amerikai-angol-francia valutamegállapodás után is hangsúlyozta és ezzel aláhúzta a megállapodás ideiglenes jellegét. Az angolok annyira vigyáznak a belföldi expanzió terén elért eredményekre, hogy csak nagyon elővigyázatosan és fenntartásokkal közelednek a stabilizáció felé. A legutóbbi időben már megállapítható, hogy Angliában felismerik a belföldi expanzió határait és a mértékadó körökben is annak belátása kezd tért hódítani, hogy a jelenlegi prosperitás csak a nemzetközi kereskedelem fellendülésével biztosítható.

Mint ismeretes, a font dollárárfolyama az 1931. évi devalváció után 3-50 dollár körül mozgott, akár csak 1920—21-ben, midőn az ú. n. monetáris antant feloszlott, ami tudvalevőleg a font, dollár és frank árfolyamát az egész világháború alatt aranyparitáson tartotta. Az 1934. évi dollár-devalváció után a font árfolyama felemelkedett 5 dollár fölé és úgy látszott, hogy kereskedelempolitikai célok érdekében kezdetét veszi egy igen veszedelmes valuta devalvációs verseny. Ennek egyrészt a józan belátás vetett véget és annak felismerése, hogy

a devalvációk hatását elzárkózó rendszabályokkal hathatósan ki lehet védeni; másrészt az 1934. évi amerikai aranyfedezeti törvény, melynek alapján Rooseveltnél elnök a dollár aranytartalmát meghatározott mértékben és pedig 59.6%-ban határozta meg és lényegileg visszatért az aranyalpra. Igaz ugyan, hogy az elnöknek joga van egészen 50%-ig csökkenteni a dollár aranytartalmát, azonban ezen felhatalmazás gyakorlására jelenleg nincsen ok. Az új helyzetben a font dollárárfolyama a régi paritás, 4.86 körül mozog. Érdekes megfigyelni a pszichológiai faktorok szerepét a régi háború előtti paritásokhoz való ragaszkodásban. Ma még nem állapítható azonban meg, hogy a régi paritás fenntartása az angol Kiegyenlítő Alap működésének, avagy az amerikai vezetés alatt álló Kiegyenlítő Alap intézkedéseinek az eredménye-e. Remélhetőleg a közös megegyezés meg fogja akadályozni az erőpróbát, ami ezt a problémát felderíthetné. A fonttal ellentétben a dollárnak aranyértékét emelni és nem csökkenteni kellett volna ahhoz, hogy a nemzetközi egyensúlyhiány a dollár aranyparitásának megváltoztatásával eliminálható legyen. Az Egyesült Államok noha hitelező ország, hatalmas exportfelesleggel működő nemzetgazdaság és így az egyensúlyt vagy a vámok leszállításával, vagy a dollár aranytartalmának emelésével tudná helyreállítani. Az amerikai devalváció oka nem a nemzetközi egyensúlyhiány volt. Az amerikai kormány az aláértékeléssel a belföldi gazdasági válságot, az árak katasztrofális zuhanását akarta megakadályozni és a felgyülemlett belföldi adósságok terhét ezáltal csökkenteni. Ilyen intézkedés viszont csak akkor vezethet célhoz, ha a külkereskedelem aránylag jelentős részét alakítja a belföldi árszínvonalnak. Ez nem forog fenn Amerika esetében, hiszen a külkereskedelem mindössze 7—9%-át teszi ki a belkereskedelemnek, viszont Amerika exportja a világ kivitelének 11—13%-át képviseli. Tehát a devalváció nagyobb mértékben csökkentette a világpiaci árakat, mint emelhette volna az amerikai belföldi árszínvonalat. Az amerikai árszínvonal azonban mégis emelkedett és pedig nagyobb mértékben mint a világpiaci, vagy mint az angol árak. Ebben az áremelkedésben legnagyobb része a gigantikus méretű közületi kiadásoknak volt és aránylag kis szerepe jutott a devalvációnak. Azonban ezzel a problémával közelebbről nem foglalkozhatunk e cikk keretében. Itt meg kell elégednünk annak a leszögezésével, hogy egyrészt az amerikai dollár devalvációja a nemzetközi egyensúlyhiányt növelte és azt csak az időközben bekövetkezett áremelkedés korrigálta némileg. Másrészt öröndetes eredményeit látjuk Rooseveltnél vámcsökkenő politikájában abban, hogy az amerikai bevétel a háború után első ízben növekszik jobban, mint a kivitel.

Franciaország, akárcsak Svájc és Hollandia a font leértékelése után az aranyvaluta klasszikus módszerével, a deflációval igyekezett visszaállítani a nemzetközi egyensúlyt. A Francia Bank elvi álláspontján kívül pszichológiai és belpolitikai okok is a devalváció ellen hangolták a francia közvéleményt. Franciaország a takarékoskodó kistökések országa, ahol már egy ízben súlyos operációt hajtottak végre a frankon. A közterhek annyira felduzzadtak, hogy azoknak leszállítása mindenképp szükségesnek mutatkozott a konzervatív körök előtt. Az ország nemzet-

közi gazdasági pozíciója viszont sokkal kiegyensúlyozottabb, mint bármely más európai országé, miután Franciaország kontinensünk legnagyobb gazdasági egysége. Vámpolitikával és kontingentálási rendszerrel a külkereskedelmi egyensúlyt többé-kevésbé helyreállították. Az idegenforgalom fellendülése inkább függött a turisták, elsősorban angolok és amerikaiak jövedelmének emelkedésétől, mint a francia áráktól, de egyébként is 1935 végén a megélhetési költségek nagyjában már elérték az 1930-as relációt a külföldi árakhoz viszonyítva. A francia frank devalvációját közvetlenül tehát nem a nemzetközi egyensúly hiánya okozta. A közvetlen indító ok a devalvációra a Blum-kormány által tervbevetett kölcsön kibocsátásának sikertelensége volt. A Blum-kormány programjában kezdettől fogva éles ellentmondás volt a magasabb munkabérek, az expanzió és a frank aranyértékének megtartására vonatkozó ígéret között. Mihelyt a termelési költségek emelkedtek, megindult egy drágulási folyamat, amely az amúgy is labilis egyensúlyállapotot felborította. Ehhez járult az állami kölcsön sikertelensége és így a francia kormány kénytelen volt mandátumába foglalt ígéretével ellentétben a frankot leértékelni. A francia frank devalvációját formailag az amerikai példa szerint vitték keresztül, a kormány felhatalmazást kapott arra, hogy az új frank aranytartalmát oly módon állapíthassa meg, hogy az a réginek 34.3% — 25-2% ával kisebb legyen. Egyelőre a devalváció 30%-ot tesz ki. A francia kormány egyébként az egyetlen, amely az aranytartalmak újjáértékeléséből származó nyereségek azon részét, amely a kiegyenlítési alap felállítása után fennmaradt, költségvetési célokra felhasználja és nem fordítja a Francia Banknál fennálló adósságának csökkentésére. A francia példát ezirányban legutóbb Románia követte. Nemzetközi viszonylatban a francia frank leértékelése természetesen nem bír olyan jelentőséggel, mint a font vagy a dollár devalvációja, miután a francia külkereskedelem sokkal kisebb, mint az angol vagy az amerikai. A devalváció hatása attól függ, hogy a belföldi árszínvonal milyen mértékben emelkedik. Ebben a külkereskedelmi árakon kívül sok egyéb faktor játszódik közre, úgymint a szociális törvények hatása, az állampénzügyek fejlődése, a tőke-mozgalmak és a hitelpolitika. Az áremelkedés fékezésére a kormány egyes vámokat máris csökkentett, aminek fontossága nyilvánvaló, miután a devalváció egyenlő a vámok emelésével. Ma még nem lehet megállapítani, vajjon a francia frank valóban elérhet-e a fenti két devalvációs pont között olyan stabilitást, mint amelyet a font és a dollár felmutat. Igaz, hogy a francia frank devalvációja megnyitotta az utat az aláértékelt aranyalapon való valutarendezés felé, a nemzetközi pénzügyi helyzetben azonban újabb bizonytalanságot okozott. Csak ennek elmúltával lehet további lépéseket tenni a kijelölt úton.

Svájc formailag Franciaországot követte, míg Hollandia az angol példát és nem határozott meg a forint részére semmiféle új aranytartalmat. Mindkét ország kiegyenlítési alapot állított fel és azoknak működése biztosítja a valutaárfolyamok ideiglenes stabilitását. A holland forint leértékelése jelenleg körülbelül 20% körül mozog és hatásában felülmúlja a frankokét, miután a holland gyarmatok fontos nyereségtermelő országok. Holland-India például egészen klasszikus

módon és sikeresen hajtotta végre a deflációt és most váratlan előnyhöz jutott. Hollandia akárcsak Svájc a nemzetközi egyensúly szempontjából nem kényszerült volna a devalvációra, ha a francia frankot nem értékeli alá.

Az aranysoportnak elvben tagja volt Olaszország és Lengyelország is. Olaszország egyelőre a lírát amerikai módra a régi aranytartalom 59.06%-ára értékelte le és beviteli vámok leszállításával, valamint a fasiszta gazdasági szervezetek közreműködésével igyekszik a belföldi árszínvonalat változatlanul tartani. Tekintettel az olasz külkereskedelem megkötöttségére és az olasz gazdasági helyzet bizonytalanságára, az olasz líra devalvációja a nemzetközi egyensúly szabadabb kialakulása szempontjából egyelőre nem bír jelentőséggel. Lengyelország az összes európai országok között a legrövidebb idő alatt hajtotta végre a deflációt olyan mértékben, hogy nem kellett letérnie az aranyalapról, mert árszínvonala egyensúlyba került exportpiacainak árszínvonalával. Transfermoratóriumot sem hirdetett, noha tekintélyes összegű külföldi kölcsönt vett fel. A környező államok devizagazdálkodása azonban Lengyelországot is arra készítette, hogy a külföldi valutaforgalmat szorosabb ellenőrzés alá vegye. Mindazonáltal nem látta szükségesnek, hogy a közelmúltban bekövetkezett devalvációs hullámot kövesse.

Csehország a koronán kénytelen volt másodszor is operációt végrehajtani, 1934-ben a koronát $16\frac{2}{3}\%$ -al devalválták és jelenleg a kormány felhatalmazást kapott, hogy a cseh korona aranytartalmát újabb 10.6—15 98-ig terjedő mértékben aláértékeli. Az osztrák korona és a dinár devalvációja szintén 1934-ben történt meg és pedig 16%-kal. E két ország a legújabb átértékelések terén eddigelé nem követte szomszédait. Románia ellenben november elején kimondotta a lei 38%-os devalvációját, ami lényegileg a tényleges helyzet formális elismerése volt, miután a Román Nemzeti Bank a most megállapított leértékelésnek megfelelő felárakat már régebben felszámította külföldi valuták beváltása, illetve eladása alkalmával.

Magyarország a fennálló devizarendszeren nem változtatott. A leértékelt pénzegységeknek pengő aranyparitáson számított árfolyamát a Nemzeti Bank a devalváció mértékéig leszállította és az egységes felárrendszer keretében az azok után fizetendő felárakat a dollár és font felárainak megfelelően állapította meg. Magyarország — amint az illetékes hely mondotta — mindazokat az előnyöket, amelyeket egyéb országok pénzegységük aranyértékénél leszállításával kívántak, már biztosította az egységes felárrendszer bevezetésével. Ezért logikai szükségszerűséggel következik, hogy a rendszeren változás nem történik. A pengő aranyértékének felárakban megnyilvánuló tényleges csökkenéséhez a belföldi árszínvonal már alkalmazkodó, tehát ez oldalról semmi ok nincs áremelkedésre és azt a gazdasági erők — ha szabad érvényesülésük biztosítva van — meg is szüntetik, sőt számos esetben az indokolatlanul magas árak csökkenését idéznék elő. Magyarország devizagazdálkodását addig nem szüntetheti meg, amíg az ország külföldi adósságának kérdése végleges rendezést nem nyer és amíg az ország nemzetközi egyensúlyhelyzete szabadabban ki nem alakul.

Magyarország legfontosabb kiviteli piacai, Németország, Olaszország és a környező államok valutarendszerei erős megkötöttségben vannak és ennek következtében kölcsönös egyensúlyra törekszenek, viszont az ország nyersanyagszükségletét ezek az országok csak részben fedezik. A hiányt a Nemzeti Bank csak konvertibilis valutákkal egyenlítheti ki és ezért bír oly nagy fontossággal Anglia felé eredményesen fejlődő kivitelünk, melynek ellenértékéből nyersanyagszükségletünket jobban fedezhetjük és pénzügyi kötelezettségeinknek legalább részben eleget tehetünk.

A német birodalmi bank elnöke, Schacht a legutóbbi devalvációk alkalmával nyilatkozatot tett közzé, amelyben lényegileg elítéli a leértékelést. Göring porosz miniszterelnök, mint diktátori hatalommal rendelkező gazdasági főminiszter, egyik legutóbbi beszédében Németország nyersanyagellátása nehézségeinek okául a nyugati hatalmak gazdaságpolitikáját jelölte meg. Ez a két nyilatkozat élesen rávilágított Németország nehéz valutaproblémájára. Schacht alig kétszázalékos aranyfedezettel már negyedik éve változatlanul tartja a márka árfolyamát régi paritásán. Az kétségtelenül megállapítható, hogy a német árszínvonal a márka aranyparitását számítva, nincs egyensúlyban sem a világpiacon árral, sem azokkal az árakkal, amelyek Németország kiviteli piacain érvényben vannak. Miután azonban az egész német külkereskedelem és a tőkemozgalmak úgyszólván mechanikai pontossággal működő rendszabályozás alatt vannak és a nemzetközi fizetést forgalom lebonyolítása különböző átszámítási kulcsok és felárak mellett történik, a márkának jelenlegi nemzetközi árfolyamát, amely valamely viszonylagosan stabil egyensúlyállapotot tükrözne vissza — megállapítani nem lehet. Ilyen körülmények között a német márka valóban a „Staatliche Theorie des Geldes“ alkalmazott példáját mutatja. Németország az önellátásra és gazdasági függetlenségre való törekvéseben azért, hogy a szükséges nyersanyagokat megszerezhesse, az exportfejlesztésnek, illetve az export lehetővé tételének bonyolult rendszerét fejlesztette ki különböző kiviteli prémiumok alapján, amelyek természetesen az egész gazdasági életet terhelik. Ennek a rendszernek a keretében a német külkereskedelem elért egy bizonyos egyensúlyállapotot, amit a legújabb devalvációk ismét megzavartak. Innen magyarázható Schacht elítélő nyilatkozata. Egyébként Göring beszéde Schacht által már régen hirdetett azon hármas tételt ismételte meg, mely szerint a jóvátételi fizetési kötelezettségek okozták Németország nagyfokú külföldi eladósodását, a rövidlejáratú hitelek visszavonása pedig a forgótőke hiányát és az aranytarték csökkenését, a nyugati államok vámpolitikája és gazdasági elzárkózása viszont Németország nyersanyagellátásának nehézségeit. Ha végigtekintünk Németország nemzetközi egyensúlyállapotában a háború után végbement változásokon, akkor tisztán látható ezen három faktor döntő szerepe. Eden angol külügyminiszter november 8-i alsóházi beszédében az első és a harmadik tételt igyekezett megcáfolni, midőn kijelentette, hogy Németország egyedül Angliától legalább is annyi kölcsönt vett fel, mint amennyit jóvátétel fejében kifizetett. Ez természetesen nem jelent mást, minthogy Németország az egyik adósságot kifizette a másikkal, de a

második adósság mégis fennáll anélkül, hogy annak termékenyítő ereje a német közgazdaságot kellő ideig és teljes mértékben erősítette volna. Másrészt a rövidlejáratú kölcsönök visszavonása után Németország non kevesebb mint 2 milliárd márka aranyat utalt át külföldre és ezzel aranykészletét úgyszólván teljesen kimerítette. Eden a rövidlejáratú hitelek problémáját nem érintette, de felemlítette, hogy a német-angol clearing-megállapodás Németország részére 100:53-hoz arányban biztosít kiviteli többletet, ami Németország nyersanyagellátását és adósságainak szolgálatát megkönnyíti. Igen nagy nehézséget okoz Németországnak, akár csak a többi közép-európai országnak az a körülmény, hogy a többoldalú kereskedelem által biztosított közvetett nemzetközi elszámolási rendszer nagyon hiányosan működik. A zárolt valuták számtalan válfaja nem használható fel csak a zároló országban való fizetésre s ennek folytán a kereskedelem a legkülönbözőbb utakat kénytelen felkutatni a célból, hogy az ország szükségleteit kielégíthesse. Németország nehézségeinek megoldása előfeltétele annak, hogy bármilyen nemzetközi pénzrendszerhez csatlakozhasson. A megoldás a világkereskedelem fellendítésének irányában fekszik. Németországnak, mint a többi adós államnak nagyobb mennyiségű és értékű exportot kell elhelyezni ahhoz, hogy egyrészt nyersanyagszükségletét fedezhesse és másrészt adósságait fizethesse. A világkereskedelem fejlesztésének fontosságát ma minden országban ismét fokozottabb mértékben hangsúlyozzák. Egyrészt a vámok és a devizagazdálkodással járó külforgalmi megkötöttség védelme alatt kifejlődött érdekcsoportok természetesen akadályokat gördítenek a kereskedelem felszabadításának útjába. Másrészt minden ország igyekezete azon van, hogy amennyiben a nemzetközi forgalom emelkedik, abból minél nagyobb részt biztosítson magának. Azonban mindig könnyebb a többlet megosztani, mint a keveset felosztani s ezért a növekvő csereviszonylatok keretében a fenti nehézségek is könnyebben találhatnak megoldásra. Ezen a téren a vezetést kétségtelenül Angliának és Amerikának kell a kezébe venni. Anglia behozatala már 1933 óta ismét fokozottabban emelkedik, mint kivitele és ugyanez tapasztalható ez évben Amerika külkereskedelmi mérlegében is. Ennek a folyamatnak kell erőteljesen fejlődni oly mértékben, hogy a fennálló nemzetközi egyensúlyhiány kiegyenlítődjék. És akkor igaza lesz az amerikai külügyminiszternek: „Ha egészséges gazdasági fellendülést tudunk biztosítani nemzetközi viszonylatban is — mondotta Cordell Hull —, akkor a kormányoknak nem kell majd annyit vitatkozni háborús megoldásokról...

BUDAY KÁLMÁN

A NÉMET MŰANYAGGAZDÁLKODÁS

HITLERNEK az idei nürnbergi pártnap megnyitásán elmondott beszédében az igazi meglepetés nem a nyersanyagterv és nem a gyarmati igények bejelentése volt, hanem annak elismerése, hogy a nemzeti-szocialista gazdaságpolitika egyik lelkileg is fontos programpontját, az élelmezési önellátást nem sikerült megvalósítani s hogy erre nincs is kilátás. Ennek a tanulságnak alapján tüzte ki azután Hitler a legközelebbi négyéves célt: minthogy Németországnak kivitt iparcikkokkal kell megfizetnie a bevitt élelmiszert s minthogy a belföldön felhasznált és exportált ipari áruk előállításához szükség van importálandó nyersanyagra, a birodalomnak arra kell törekednie, hogy a külföldről függetlenné válják mindazokban a nyersanyagokban, amelyeket a német bányászat, vegyi és gyáripár elő tud teremteni. Ennek az új (mesterséges vagy pót) nyersanyagiparnak Hitler szerint az is a feladata, hogy hasznosan foglalkoztassa az embertömegeket, amelyek a fölfegyverzés befejeztével elhelyezésre fognak várni. Hitler beszédében programmatikus jelentősége volt még annak a kijelentésnek, hogy nincs munkaadó és munkavállaló, mindenki az egész nép munkamegbízottja; amihez még hozzáfűzte, hogy Németország mindentől eltekintve gyarmati igényeiről sem mond le.

Az új négyéves terv gondolatát — amelynek részleteit még nem tették közzé — érthetően minden oldalról nagy érdeklődés fogadja. Vannak, mégpedig a német politikát és közgazdaságot igen jól ismerő gondolkodók, akik azt hiszik, hogy Hitler célja inkább csak fenyegetés egyrészt a nyersanyagszállító országok felé — Németország a harmadik legnagyobb vásárló a világ nyersanyagpiacán — másfelől pedig a nyugati hatalmak irányában, amelyektől Németország gyarmati igényeinek teljesítése függ, azonban lehetségesnek kell tartani azt is, hogy Hitler nem taktikázik, hanem valóban el van szánva arra, hogy e második négyéves program megvalósításához is hozzálát. A nagyvilág pedig, amely eddig is úgy tekintett Németországra, mint egy technikai, a nemzeti-szocialista forradalom óta pedig, mint egy társadalmi laboratóriumra, egyrészt politikai érdeklődéssel, másrészt pedig a műszaki látványosságoknak szóló kíváncsisággal figyeli, sikerül-e a nagyszabású kísérlet technikailag és üzletileg?

A MŰSZAKI KÉRDÉS a szakértők szerint nagyjából már megoldottnak tekinthető, mert a Németország számára legfontosabb ipari

nyersanyagokat, a benzin, a gumi, a textilszálak vegyi megfelelőjét vagy pótlékát mesterségesen elő lehet állítani s mert a hozzá szükséges legfontosabb alapanyagok, a szén és a fa részben rendelkezésre állnak, részben pedig, bizonyos fafajták importálásával, aránylag kicsiny devizaáldozattal megszerezhetők. Nehézségek inkább csak abban a tekintetben várhatók, hogy a laboratóriumi készítményeket mennyire sikerül üzemi termelésben előállítani, ez azonban az akció lényegét nem érinti, mert az új négyéves terv amúgy is letett arról az eredeti nemzeti-szocialista törekvésről, hogy Németország teljesen függetlenítse magát minden bevittől, s mert maga Hitler is belenyugodott abba, hogy bizonyos devizamennyiséget továbbra is elő kell teremteni a külföldnek való fizetés céljából. A fontos tehát számukra csak az, hogy az eddigi nyersanyagbevétel egy részét fölöslegessé tudják tőmi, hogy azután ehelyett több élelmiszert importálhassanak.

Németország élelmiszerhiányát a következő nyilatkozatok és adatok jellemzik. Darré földművelési miniszter, az élelmiszerrend Főhrere a Völkischer Beobachter szeptember 29. számában kijelentette: „Normális termés után Németország saját maga fedezheti kenyér és liszt, burgonya, cukor- és tejszükségletét, viszont a zsírfogyasztásnak 50—55, a tojás és tejtermékek fogyasztásának 80—85, a főzelék- és húsfogyasztásnak 90—94%-át tudjuk a belföldi termelésből ellátni. Minthogy a nyersanyagbevételről nem mondhatunk le nagyobb élelmiszerbevétel kedvéért, a német nép átmenetileg kevesebb zsírt, húst és tojást kell, hogy egyék. A birodalmi kormány elvárja a háziasszonyoktól, hogy ezt a helyzetet megértően fogadják és más bőségesen rendelkezésre álló élelmiszerekkel pótolják.“

Ennek kapcsán, feltéve, hogy a német termésnek ezek a százalékos számai nem becsültettek túl, néhány kérdést lehet fölvetni:

1. Állandónak lehet-e tekinteni a jelenlegi termést?
2. Normálisnak lehet-e tekinteni a jelenlegi élelmiszerfogyasztást?
3. Megmaradnak-e a rendelkezésre álló élelmiszeri cikkek a mostani ámivón?
4. Lehet-e a hiányzó hús-, tojás- és zsírszükségletet más cikkekkel fedezni?

A helyzet az, hogy máshonnan idézett német adatok mind a négy kérdésre tagadó választ adnak. Az első kérdésre maga Hitler adta meg a felvilágosítást, amikor Bückebergben október 4-én kijelentette:

— Eggyel legyünk tisztában. Ha Németországban a termés egyszer csak 20%-kal kisebb, akkor ez katasztrófa a mi népünk számára. 20%-kal kevesebb gabona a mi német táplálkozásunkat alig elképzelhető hatásoknak tenné ki.

A második kérdésre a Berlinben Wagemann tanártól kiadott Konjunktur-Statistisches Handbuch 1936 és a Hamburgban megjelenő Wirtschaftsdienst 1936 október 2. száma felel nem-mel, mert ezeknek adataiból kiderül, hogy a német élelmiszertermelés és bevétel együttevve 1935-ben sokkal kisebb volt, mint akár 1929-ben, a konjunktúra tetőpontján kétmillió munkanélküli mellett, vagy akár 1932-ben közel hatmillió munkanélkülivel, mert az élelmiszerbevétel e hat év során 125 millió mázsáról 55 millióra csökkent, a belső mezőgazdasági termelés pedig alig emelkedett ezalatt. Erről az időről megbízható adatok ugyanis nem a termelés mennyiségére, hanem csak az értékre vonatkoznak, ez pedig önmagában nem mond sokat, mert az 1933 eleji Machtergreifung óta az agrárcikkek Darré jelentékenyen fölemeltek. A mezőgazdasági termelés értéke a nemzeti-szocialista rezsim alatt tíz százalékkal nőtt, viszont az egyes agrárcikkek ára több, mint tíz százalékkal emelkedett, úgy, hogy ennek alapján akár azt is föltételezhetnők, hogy a termelés mennyisége csökkent. Am ha a belföldi termelés megmaradt is régebbi szintjén, a csökkent élelmiszerbevétel következtében mindenképpen kevesebb tápszer áll ma az egész nép rendelkezésére, mint azelőtt. Ha pedig elfogadjuk azt a mostanában sokat hangoztatott állítást, hogy a régi rezsim alatt a munkanélküliek kevesebbet ettek s

hogy az ő megnagyobbodott fogyasztásuk okozza az áruhiányt, akkor meg egyenest azt kell megállapítani, hogy nemcsak a nép egésze eszik kevesebbet, hanem, hogy az azelőtt is és most is munkában álló emberek ételmiszer-fejtkvótája még ennél is nagyobb mértékben esett. A harmadik kérdés is lényeges ebből a szempontból, mert ha a munkabérek összege a rezsim óta nőtt is, az egyes munkás bére márkában sehoh sem emelkedett. Mivel pedig az árak azóta nőttek (ezt Hess, a Führer helyettese is elismerte Hof-ban, október 12-én), világos, hogy a német alkalmazottak, munkások bérének vásárlóereje még abban az esetben is hanyatlott, ha fizetésük számszerűleg változatlan maradt, amihez azonban hozzá kell tenni, hogy sokakét le is szállították, mert ahol a munkanélkülieknek nem tudtak új munkát szerezni, ott az egyes iparágakban ugyanazt a munkabérosszeget több munkás között osztották szét. A legfigyelemreméltóbb azonban a negyedik kérdésre adott nemleges válasz, mert ebből kitűnik, hogy a német háziasszony hiába akarja a hús-, zsír- és tojáshiányt más ételmiszserrel pótolni. Mindenekelőtt, ha ez így volna, a Führernek nem kellett volna megállapítania Nürnbergben, hogy a német nép „legnagyobb megeröltetése, területének legzsensziálisabb kihasználása s az utóbbi évek mezőgazdasági teljesítményeinek ellenére sem tudja magát a sajátjából táplálni“, ezenkívül azonban a Frankfurter Zeitung szeptember 30. száma adatokkal is bizonyítja, hogy a német termelés nem tud annyi kalóriatartalmú ételmiszsert termelni, amennyire a népnek szüksége van, s hogy ez a hiány kalóriában számítva 15—20%. Emellett kézenfekvő, hogy ezt a számot inkább enyhíteni, semmint túlozni igyekeztek, aminthogy Sombart is hasonló eredményre jut Deutscher Sozialismus című 1934-ben megjelent könyvében, sőt ő ehhez még hozzáteszi, hogy rossz termés esetén a hiány a 30%-ot is eléri. E 15—20%-os tápértéknek megfelelő ételmickek a mai világpiaci árak mellett a Frankfurter Zeitung szerint körülbelül másfél milliárd márkáért vásárolhatók meg külföldön, mivel pedig a német ételmiszser- (és ital)-bevétel 1935-ben 996 millió márká volt, könnyű kiszámítani, hogy a német ételmiszserpiacon félmilliárdos hiány van, vagyis nem bizonyos ételmiszser hiányoznak, amelyek mással pótolhatók, hanem kevesebb tápértékű ételmiszser áll rendelkezésre, mint amennyire a birodalom lakosságának — a Frankfurter Zeitung szerint is! — szüksége volna.

Így fest a statisztikai háttére Göring jelszavának: Kanonen statt Butter.

A NÜRNBERGBEN bejelentett új négyéves terv első feladata külkereskedelmi szempontból ennek a félmilliárdnak megtakarítása azáltal, hogy az 1935-ben 2550 millió márká értékű nyersanyag- és félgyártmánytételt legalább is két milliárdra csökkentse. A kérdés tehát az, hogy az importból megtakarítandó félmilliárdnyi külföldi természetes nyersanyagot lehet-e olyan üzemi termelés útján előállítani, hogy az üzletileg is értékesíthető legyen? Ez az üzleti feladat két irányban jelentkezhetik, a belső és a világpiacon.

Egyelőre, amíg csak az előbb említett félmilliárdnak a megtakarításáról lesz szó, a mesterséges nyersanyagokból előállított cikkeket elég a belföldi piacon forgalomba hozni, a német ipari exportcikkeket pedig továbbra is az olcsóbb és megbízhatóbb természetes anyagokból gyártani. Később azonban, ha a német külkereskedelmi mérleg tovább romlanék, — akár a nyersanyagoknak egy idő óta tartó és talán folytatódó világpiaci drágulása által, ami Németország deviza-kiadásait növelné, akár a többi állam ipari kivitelének olcsóbbodása, tehát az erősebb nemzetközi verseny révén, ami a birodalom deviza-bevételeit apasztaná, — a német ipar kivitelre szánt cikkeket is kénytelen volna részben mesterséges vagy póanyagokkal előállítani, ebben az esetben tehát a műanyag kereskedelmi értékesítése nemcsak a belfölddel, hanem a világpiaccal szemben is üzleti feladat elé állítaná a német termelést. Ez a lehetőség nem egészen elméleti, ha meggondoljuk, hogy a német kivitel 1929 óta 13.5. milliárdról 4.3 milliárdra, az ipari készárak exportja 9.8 milliárdról 3.4 milliárdra csökkent úgy, hogy nem sok hiányzik ahhoz, hogy az

egész kivitel megközelítse azt a másfél milliárdot, amelyre egyedül az élelmezési bevételnek, minden ipari nyersanyagigénytől eltekintve is, szüksége van. A német kivitelt most amúgyis az a veszedelem fenyegeti, hogy a valutaegyeztetés következtében egyre több országra terjed majd ki a szabadabb nemzetközi kereskedelem, amely azért volna káros Németországra, mert ezáltal meglazulhatnának a kliring-kapcsok, amelyek a birodalom és számos kisebb ország között fennállanak és amelyek lehetővé teszik Németország számára, hogy több mezőgazdasági cikket és nyersanyagot vásároljon ezekben az államokban, s több iparcikket adjon el nekik, mint amennyit ezek az országok kliring nélkül eladnának és vennének tőle. Németországnak tehát föl kell készülnie arra, hogy az esetleg szabaddá váló nemzetközi kereskedelemben új feladatok elé kerül, amelyeket csak a maga ipari export-árainak további csökkentésével ellensúlyozhat.

Hogy a német kivitel nagy része eddig is veszteséges volt, az eléggé köztudomású, ha másból nem, a kiviteli jutalmak rendszeréből és a vezető német iparvállalatok jelentéseiből, hogy pedig a termelési költség és a kiviteli ár közti különbség növekszik is, azt mutatják a következő adatok. A német nagykereskedelmi árak (1913 = 100) 1933-ról 1935-re 116-ról 121-re emelkedtek (azóta 1936 februárjáig tovább 122.3%) ugyanakkor pedig a kiviteli árak, a készáruk mázsánkénti értékét tekintve, 78-ról 67.2-re estek. A Wirtschaftsdienst június 5. száma pedig elmondta, hogy amíg a készáru-árak 1932-től 1935-ig (1913 — too) 117 9-ről 119.4-re emelkedtek, az ipari nyersanyagok és félkészáruk ára ez idő alatt 88.7-ről 91.6-ra ment fel, ugyanakkor (1928 = 100) a kivitel 70/6-ről 58.5-« ment vissza. Ehhez meg kell még jegyezni, hogy a külföldi nyersanyagokból feldolgozott exportárúknál Fried számítása szerint¹ a bevitt nyersanyag harmadát teszi ki a kivitt áruk értékének úgy, hogy az előbbi arány az üzleti kalkuláció szempontjából még kedvezőtlenebbül alakult.

Amíg azonban eddig csak a kiviteli üzletág volt sok helyütt veszteséges, addig a most beköszöntő műanyag-gazdálkodás olyan mértékben és oly hirtelen növelné meg a termelési költségeket, hogy ez az ipari árólló nemcsak kifelé, hanem befelé is hatna. A műanyaggyártáshoz ugyanis új tőkék kellenek, mert ezek az iparágak nagy gépberendezéssel dolgoznak s aránylag kevesebb emberi erővel, holott Németországban hasznosabb volna az olyan termelési reform, amely több embert és kevesebb tőkét foglalkoztatna.

A termelési költségnek e várható megnövekedésére hivatkoznak, akik az új német nyersanyagterv megghiúsulására számítanak, mégpedig azzal az egyszerű érveléssel, hogy ha az ember drágábban termel, mint ahogyan elad, akkor meg kell hogy akadjon. Mindazonáltal ez a megdönthetetlen alapigazság, a rentabilitás elve, csak bizonyos jogi és emberi előfeltételek esetében érvényes, ott ahol a magántulajdon mellett ki akarnak tartani és ott, ahol az emberek a maguk igényeit bizonyos szint alá nem akarják vagy nem tudják leszállítani. S ha ez a cikk azon az állásponton van, hogy Hitler új négyéves terve mégis sikerülhet, ezt a véleményét arra a megfigyelésre alapítja, hogy a Harmadik Birodalom már eddig is megmutatta, hogy céljai érdekében meri és tudja irányítani az áraknak és a nép igényeinek nivóját és arra is el van szánva, hogy a II. internacionálé gyakorlati politikáján túlhaladva, ne csak a tőkét szocializálja, hanem hogy az eredeti és totális kollektívizmusként megfelelően az emberek munkaerejét is állami tulajdonnak tekintse.

Bizonyítják ezt az eddigi nyersanyag-gazdálkodási rendeletek 1934 tavasza óta. Ekkor állították fel sorozatosan a különféle ipari anyagokra és cikkekre az úgynevezett ellenőrzőállomásokat, amelyek a nyersanyagok bevételét, belföldi kereskedelmét, gyártási felhasználá-

¹ Ferdinand Fried: Autarkie, 1932, Jena.

lását, keverését, a készáruk kivitelét ellenőrzik és irányítják, korlátozzák különféle általános és egyes vállalatoknak kiadott rendeletekkel, ármegeállapításokkal, s ezzel egyidejűen fejlődött ki főként a hitel-szervek útján, de a kormánynak és a pártnak közvetlen beavatkozása révén is a termelésnek az az irányítása, amely nem elégedett meg az árak maximálásával vagy minimalizálásával, a munkabér és a munkás-létszám megállapításával, ipari numerus claususszal, kényszerkar-tellekkel, hanem azt is előírta bizonyos vállalatok számára, hogy új gyárakat alapítsanak, például a műnyersanyagokkal való kísérletezésre és a laboratóriumban bevált eljárások nagyüzemi kipróbálására.

MINDEZ a hol tervszerű, hol rögtönzött állami beavatkozásnak olyan állapotát teremtette meg, amelyben háromféle rendszer folyik össze. Az egyik az állam szociális gondoskodása, a másik a gazdálkodás tervszerűbbé tételére irányuló törekvés, a harmadik pedig az üzletvitel befolyásolása. Az első kettő kívül esik e témánkon, minthogy ezen a téren a németek ha több rendszerességgel is, lényegileg ugyanazt teszik, mint amire másutt is törekednek s ha a munkanélkü-liség csökkentése érdekében kevesebb tekintettel vannak is a magán-tulajdonnal való rendelkezés jogára, mint más országokban, ez bizonyos esetekben, például akkor, amikor egyes iparágak munkabér-összegét több munkásnak igyekeznek juttatni, csak dicséretükre szolgál. Különös figyelmet érdemel azonban a harmadik, az üzlet-vitel irányítására szolgáló rendszer, mert ez azt mutatja, hogy a nemzeti-szocializmus nemcsak a munkanélküliek érdekében és nem csupán a hozadékhoz nyúl hozzá, hanem hogy egyéb politikai célok érdekében is, és a vagyon állagát érintően is kész olyan intézkedéseket hozni, amelyek a magántulajdon formai megtartása mellett a tőkével való rendelkezést fokozatosan átviszik az államra.

Mindenesetre érdekes, hogy ennek a rendszernek csirája az első nyersanyag-intézkedésekből született meg, s hogy e rendszer kezdeti állapota még összeegyeztethető volt egy olyan magánkapitalizmussal, amely magát nem szuverén lénynek, hanem a társadalom egyik szervének tekinti. Később azonban megfigyelhető, hogy ennek a rendszernek továbbfejlesztése felboríthatja a magánkapitalizmust és hogy nyílegyenest belevisz a szocializmusba, amiből kettős tanulság kínálkozik. Egyik az, hogy ma a magánkapitalizmus és a közgondolkodás egyaránt olyan irányban fejlődik, amely a tőkével való rendelkezést egyre inkább Össe-egyezteti vagy összeegyeztetni hajlandó az egész társadalom életével, a másik pedig az, hogy ha ezt a fejlődést mesterségesen siettetik, ha bizonyos ágakról, ahol ez a gondolat vagy állapot érlelődésnek indult, erőszakosan olyan ágazatokra akarjuk kiterjeszteni, amelyek erre még nem vagy egyáltalában nem alkalmasak, s hogy ha — ami a legfontosabb pont — a gazdasági életnek nem hagyjuk meg belső önkormányzatát, tehát ha nem tartjuk magunkat a valódi és helyesen felfogott korporati-vizmusnak külső állami a broncsokat, de emellett autonómiát kívánó rendszeréhez, akkor olyan útra visszük a közzgazdaságot, amely nemcsak a tőkék, a nemzet tőkéinek szétporlatozására vezethet, hanem amely egy mesterséges és kipróbálatlan, kiagyalt, szellemi laboratóriumban szintetikusán kitervelt viszonyt állít fel a társadalom és a szöveteibe bármennyire hibásan, de mégis szervesen belenőtt gazdaság között, amelyet semilyen lényeges különbség, legfeljebb fokozati eltérés választ el a marxista vagy legjobb esetben a Sztalin-féle termelési rendszertől.

Ismételjük, amikor ennek a fejlődésnek első jelei Németországban mutatkoztak, mindenki azt hihette, — s főleg Schacht remélhette — hogy pusztán a politikai érdekek és a közzgazdaság természetes koordinálásáról

van szó. Ekkor jelentek meg azok a rendeletek, amelyek előírták, hogy bizonyos cikkek gyártásánál hány százalék külföldi anyagot kell felhasználni. Ez önmagában jelentéktelen intézkedésnek látszik, de ha ennek az útnak végső következményeit szemügyre vesszük, meg kell állapítanunk, hogy ez már magában hordozta a szocializálásnak magvát. Jól mutatja ezt ezeknek az intézkedéseknek későbbi kiszélesedése. Amíg csak arról volt szó, hogy a külföldről bevitt gyapjú- vagy pamutanyaghoz néhány százaléknyi kender- vagy lenfonalat kell keverni, s amíg ennek következtében a ruhaanyag finomságában és tartósságában csak néhány százalékkal lett gyöngébb, árában viszonylag drágább, addig nem volt érdemes számba venni, hogy ez az intézkedés néhány ezrelékkel leszállította a német bérek értékét, a márka vásárlóerejét, hogy növelte bizonyos állami kártérítések folytán az adóterhet és hogy csökkentette néhány milliomoddal a textilgyárak felszerelésének, tehát az ország tőkéinek értékét is. Az ilyen kisebb arányú vagy elszigetelt intézkedések ugyanis más oldalon többet használhatnak, nemcsak a közcéloknak, hanem esetleg az illető ágazat anyagi érdekeinek is. Ebben az időben a német közgazdaság még gondolatban sem zúgolódhatott a tőkével való rendelkezési jogának ilyen érthető megszorítása miatt, később azonban ezt a jogot egyre láthatóbban és pénzügyileg érezhetőbben vetették alája az állam irányításának. Amikor ugyanis azt tapasztalták, hogy a német kivitel különféle okokból csökken, a német devizasükséglet azonban változatlan marad, sőt — a világgpiaci árak növekedése és a német fegyverkezési nyersanyagszükséglet emelkedése következtében — nő, Berlinben arra az elhatározásra jutottak, hogy régi bevált módszer szerint ráfizetéses exporttal szerezzenek devizát, s hogy a ráfizetést részben az állammal, tehát az adófizetők összességével fizetessék meg. Itt megint az volt a helyzet, hogy amíg ez a ráfizetés néhány százalék körül mozgott, addig az e révén való adónövekedés a változatlan munkabérszint mellett csak kevéssé csökkentette a pénz belső vásárlóerejét, tehát az alkalmazottak vásárlókéességét, emellett azonban a tőkehozadék sem nőtt, mert ha számszerűen emelkedett, a többlet nagy részét az adó vitte el. A legújabb társulati adóemelésnek is kifejezetten az a célja, hogy az egyes vállalatok tartalékgyűjtését, az úgynevezett önfinanszírozást megakadályozza és hogy minden vállalatot a központilag irányított hitelszervektől tegyen függővé. Minthogy pedig az állami beruházások nagy részét fegyverkezésre és egyébként sem mindig gazdasági, hanem sokszor stratégiai célokat szolgáló utak építésére fordítják, világos, hogy az így elvont összegek nem vagy legföljebb közvetve és részben válnak ismét produktív tőkévé s így bizonyos fokú tőkeelporladással állunk szemben.

Az emiatt való aggodalmakat eddig azzal hessegették el Berlinben, hogy a fölfegyverzés, a tőkéknek ez a gazdaságilag nem hasznos beruházása nemsokára véget ér és akkor az állam a tőke hozadékának kisebb részére tart majd igényt, úgy, hogy azt részben a további tőkeképződés, részben pedig a bérek eddig elmaradt emelésére lehet fordítani. Azalatt az átmeneti idő alatt, úgymond, amíg ez be nem következik, a tőkének le kell mondania a gyarapodásról (bár ugyanakkor az alkalmazottnak is a fizetések emeléséről), minthogy pedig egyelőre a belső termelési költségek csökkentéséről sem lehet szó, a kivitel egy része továbbra is veszteséges marad, ami azt jelenti, hogy ha nem a tőke állagából, akkor a munkamennyiségből kell fedezni a kiviteli deficitet. Eddig tehát az volt a helyzet, hogy — aránylag csekély különbségről lévén szó — a német nép összesége a kivitt iparcikkek formájában csak kevéssel több munkamennyiséget fizetett az ezért cserébe behozott nyersanyagokért és mezőgazdasági cikkekért. De a lényeg — és ezért kétélű minden dömping — mégis csak az, hogy a ráfizetéses kivitel vagy több nyersanyagot vagy több munkát exportál a külföldnek kisebb ellenértékért.

Németország ennek az állapotnak megszűnését vagy enyhülését is részben a fegyverkezési program befejezésétől várta, részben pedig a külkereskedelmi mérleg megjavulásától, ez utóbbit azon a révén, hogy élelmezési bevitelre — úgy amint azt Ferdinand Friedtől Darréig számos gazdaságpolitikusa hirdette — rövidesen fölöslegessé válik. Ezzel szemben, ha a fölfegyverzés közeledik is a teljes megvalósítás felé, ehhez túlságosan sok reményt fűzni nem lehet, mert a fegyverkezésben tudvalévőén gyorsan avul el a műszaki felszerelés, amely a védelmi s kivált

s így ez, a német szaksajtó szerint is, a külkereskedelmi mérlegben nem fog sokat könnyíteni, a jövőben legföljebb a belföldi nyersanyaggal folyó hadászati építkezések csökkenése várható, de semmiesetre sem lehet lényegesen leszállítani a katonai célokra szükséges nyersanyagok bevitelét. Mivel pedig Hitler Nürnbergben kijelentette, hogy Németország élelmezési bevitelét nem tudja csökkenteni, sőt láttuk, hogy jelenlegi élelmiszerimportját még növelni kellene, világos, hogy a birodalom, miután a teljes autarkiaról le kellett mondania, a külvilággal való kereskedelmi együttélését csak két módon tudja rendezni. Vagy úgy, hogy belátja, a nemzeti-szocializmus gazdasági teoretikusai tévedtek, a világgazdaság egyelőre nem bomlik fel Wirtschaftsraumokra (Németország tudvalevően Zwischeneuróppával alkotna minden más irányban gazdaságilag és politikailag elzárkózó Raumot) és bekapcsolódik a világpiacba, amely az amerikai-angol-francia pénzügyi egyezmény hatására előreláthatóan valamivel szabadabbá és egyöntetűbbé válik, legalábbis a legközelebbi világválságig — vagy pedig úgy, hogy még autarkábbá lesz. Az előbbi választás azzal járna, hogy Németország kiegyenlítően a márka belső és külső értéke közti különbséget, akár defláció, akár devalválás útján. Az utóbbi választás viszont azzal, hogy Németország belenyugszik a márka belső és külső árfolyamának különbségébe, belenyugszik, hogy a német kivitel továbbra is veszteséges legyen és hogy a viszonylagos elzárkózás növekedésével egyidejűen mind több és több német munkával fizesse meg nyersanyag- és élelmiszerbevitelét. Hitler nürnbergi beszéde mindenestre azt jelenti, hogy Németország mindezt vállalni kész. Schacht párizsi látogatása ugyan arra enged következtetni, hogy Németország a nürnbergi pártgyűlés előtt kísérletet tett az előbbi megoldásra, vagyis a világkereskedelemben való nagyobb bekapcsolódásra, s hogy csak az erre irányuló tárgyalások meghiúsulása után döntött a mai állapot fenntartása mellett. Ennek volt logikus folytatása, hogy a francia devalválás után a Führer bückebergi beszédében kifejezetten is elutasította a devalvációhoz való csatlakozást, amihez hozzá kell tenni, hogy a deflációhoz pedig még kevésbé nyúlhat a nemzeti-szocialista kormány, minthogy ez a lépés az agrárcikkék árának és a fegyverkezési költségnek leszállításával s a fejenként való munkabérek további csökkentésével járna. Devalváció, defláció s a világkereskedelemben való bekapcsolódás reménye nélkül az egyetlen, amit Németország tehetett, valóban a nyersanyag-program kitervelése volt, amely azt jelenti: a német kormány hajlandó a belső termelési költségeket tovább növelni, az élet-standardot tovább csökkenteni, a tőkével való rendelkezési jogot még jobban szocializálni, Németország bevitelét még több munkaerő exportálásával megfizetni.¹

Hogy a német nyersanyag terve ilyen hatással kell, hogy járjon, azt kézzelfoghatóan bizonyítja a következő példa. A természetes gumi legutóbbi szabad világgiazi ára 1934 elején még 2 penny volt, azóta kartell révén felemelkedett 8 pennyre, a német műgumi ára azonban még ennek a mesterségesen tartott árfolyamnak is jóval több, mint a háromszorosát teszi ki. Németországban számos gumiáru anyagához bizonyos hányad erejéig mesterséges gumit kell vegyíteni, ami, feltéve, hogy a drágább műgumi nem rosszabb az olcsóbb természetes kaucsuknál, önmagában is megnöveli a gumiártik termelési költségét, s ez a különbség akár a vállalkozót terheli, akár a fogyasztót, akár pedig a térítést adó államot, mindenképpen a tőkét vagy az életnívót vagy a márka értékét csökkenti, esetleg mind a hármát,² kivált, ha meggondoljuk, hogy a mes-

¹ Hess, a Führer helyettese nyíltan is megfenyegette már idézett beszédében a külföldet a német dömpinggel:

— A világnak érdeke, hogy nekünk nyersanyaggyarmatokat adjon, mert különben kénytelenek lennénk arra, hogy bármilyen áron exportáljunk és arra, hogy ezzel a többi exportáló országot károsítsuk.

Tanulságos ezzel a nemzeti-szocialista tendenciával összehasonlítani azt a jellemzést, amelyet Schiller dr., a moszkvai német nagykövetség mezőgazdasági attaséja írt a szovjetgazdálkodásról. „Ilyen rendszer mellett ugyanis, — úgy mond, — az egyes üzemek rossz gazdasági eredménye nem jelent csődöt és a mezőgazdaság teljességének rossz funkcionálása nem vezet még gazdasági összeomláshoz. A kiegyenlítést a fogyasztóképeség csökkenése teremti meg; ha egy kollektív gazdaságban

terséges gumi, benzin és textilanyagok olyan nagy új beruházásokat tesznek szükségessé, hogy az nem annyira emberi munkát, mint inkább tőkét fog fogyasztani. Még nagyobb lesz azonban ez az aránytalanság a termelési költség és az eladási ár között, ha a mesterséges anyaggal gyártott német iparcikk a világpiacon is megjelenik — az újabb világpiaci mozgalom semmiesetre sem törekszik arra, hogy Németország kivitelét megkönnyítse¹ — mert akkor kiderülhet, hogy ugyanannak a gumiköpnegynek a gyártásába Amerikában, ahová pedig szintén importálják a gumit, a készen kapott természetes nyersanyagot tizedannyi értékű gépi berendezéssel dolgozzák fel és feleannyi munkórával, mint Németországban, ahol előbb a szénből kell előállítani a műgumit és abból a köpnegyget.

A termelési költségkülönbség persze nem játszik szerepet, ha az állam a piaci szabályozáson túlmenően előírhatja a tőkének, hogy mikor mibe mennyit fektessen be, ez nem játszik szerepet ott, ahol nemcsak a nagyvállalatok üzletvitelét befolyásolják, ahol a nagyszámú munkáselbocsátás csak a hatóságok előzetes tudomásával történhetik meg, hanem ahol hivatalos vagy párhelyen előre értesülnek arról is, ha valaki eladja birtokát vagy házáat, vagy hogy nagyobb betétjét felmondja a bankban, amikor is rendszerint megjelenik a lakásán egy egyenruhás úr és megkérdi, hogy az illető mit óhajt a pénzével kezdeni. Ez önmagában természetesen még nem jelenti szükségszerűen a tőkék lemorzsolódását, de jelenti a szocializálódásnak lassú s idővel egyre feltartóztathatatlanabbá váló folyamatát, amely Németországban, mint látjuk, olyan célokat tűz ki maga elé, amelyeknek végrehajtása a munkaórák összegét növeli s ugyanakkor a munkaórák s a fejenkinti munkabérijövedelemnek csak úgy, mint az országos munkabérrösszegnek vásárlóerejét csökkenti — ami annak a ténynek kifejezője, hogy az ilyen módon szocializált, műanyagtermelésre áttáplított és a világpiactól relatíve elzárt termelés mind kevesebb használati jószágot tud előállítani otthon s mind kevesebbet tud vásárolni külföldön. Ilyen kísérő jelenségekkel lehet tehát megvalósítani a nürnbergi nyersanyag-tervet, feltéve azt a még be nem bizonyított ténytet, hogy az eddig laboratóriumban sikerült kísérletek nagyüzemben is megvalósíthatók s feltéve, hogy az új befektetéshez szükséges tőkék másutt nélkülözhetők és az új iparágakba áttolhatók.

Az új négyéves programnak ilyen következményeit nemcsak az előbb elmondottak mutatják, hanem a szintén központilag irányított nemzeti-szocialista közgazdasági sajtó hozzászólásai is. A Deutscher Volkswirt, Németország vezető szaklapja szeptember n-én azzal kommentálta Hitler nürnbergi bejelentését, hogy „kikerülhetetlen lesz a termelésnek és a tőkének az állam által való „Planung und Lenkung”-ja éppúgy, mint bizonyos fogyasztási korlátozások“. Hogy pedig ez az életstandard leszállítását jelenti, azt nyíltabban is kimondja a cikk egy

lyebb fogyasztás egyenlíti ki. Más a helyzet az állami Üzemekben, ahol a munkások szabott fizetésben részesülnek. Itt a kedvezőtlen üzleti eredmény nem az üzem keretén belül egyenlítődik ki, hanem az egész ország közgazdaságára hárul át... A szociális okok, bár legalább is ugyanolyan nehézségeket támasztanak, mint az előbbieket, nem veszélyesek a rendszer fenntartására, addig, amíg a kollektíva tagjait munkára tudják kényszeríteni.“ (Idézet Moskovitz István dr. „A mezőgazdaság kollektivizálása Oroszországban“ című tanulmányából, Magyar Gazdák Szemléje, Budapest, 1936 január.)

¹ A délkelet-európai német ipari kivétel miatt való angol féltékenységre jellemző a Fortnightly-ban George Glasgow tanulmánya: The Trail of Dr. Schacht,

másik passzusa: „Egészen rendkívüli mértékben kell megköszönni a Führernek, hogy ő többibben kifejezetten utalt arra, hogy az adott viszonyok mellett a német életstandard emelése még csak bizonyos irányokban lehetséges.“ Egyébként a német gazdasági irodalom legnagyobb és magát önként gleichschaltolt tekintélye, Wemer Sombart is elismeri Deutscher Sozialismus című munkájának „A javak előállításáról“ szóló fejezetében, hogy az autarkia az életmód csorbitásával jár, ami nem újság a szakirodalomban, de sokatmondó egy olyan könyvben, amelyet már a nemzeti-szocialista rezsimben adtak ki. Vagy figyeljük meg, visszatérve ismét az előbbi kommentárra, ezt a mondatot, milyen tapintatosan közli, hogy többet fogunk dolgozni és mégis kevesebbünk lesz: „... fontos Hitlernek az a megállapítása, hogy a termelés növekedése nélkül a bérek emelése öncsalás. Ebből ugyanis az új tervvel kapcsolatban az következik, hogy a nemzeti termelés növekedése egyelőre, amíg az új gyárakat be nem rendezik, a közgazdaság egészére vonatkozik, s így nem jelentheti az egyéni (tehát egy munkakeresőre eső) bér emelését.“ S amíg Hitler kimondja, hogy a munkabéreket csakúgy mint eddig, ezután sem lehet emelni, néhány nappal később a helyettese. Hess, hofi beszédében rámutat az árak növekedésére: „A nemzeti szocializmus gondoskodni fog arról, hogy az élelmiszerárak, amelyek az idők folyamán valamit emelkedtek, ne emelkedjenek tovább.“ Alig hangzott el azonban a Führer helyettesének szava, a Német Munkafront mozgalmat indított a drágulás ellen, amely a parancsszó ellenére is tovább tart. Hogy pedig a munkabér további stabilizálása, a munkabérek vásárlóerejének csökkentése s a termelés értékének a műnyersanyagipar beiktatása folytán elkövetkező stagnálása, ha ugyan nem csökkenése s ugyanakkor az állami terhek változatlan magassága együttvéve a tőke letöredezésére vezet, arra a közismert tényeken kívül a berlini Die Bank szeptember 23. megjegyzése is emlékeztette a figyelmesebb német olvasót. A nürnbergi beszédnek ez a magyarázata ugyanis azzal kapcsolatban, hogy az új négyéves terv megvalósításához óriás új tőkék szükségesek, megállapítja: „nem lehet arra számítani, hogy a legközelebbi vagy a közelebbi jövőben a német állam visszalépjen eddigi kölcsönigényeivel.“ Hogy pedig ez a rendelkezési jogon keresztül gyakorolt s nem formális, de lényegénél fogva annál inkább szocializáló termelési beavatkozási politika nemcsak kényszerűségből idézte elő a szocializálás irányzatát, hanem hogy ez tudatos célja volt a nemzeti-szocialista kormánynak, azt bizonyítja két kijelentés. Az egyiket a radikálisabb Völkischer Beobachter tette meg 1935 szeptember 24-én: „Abszurdum feltételezni, hogy a német nép gazdaságpolitikai szempontból nem a szocializmus felé halad,“ a másikat pedig a Völkischer Beobachterhez képest konzervatív Göring lapja, az essen National-Zeitung, amely a Gauführerschule külkereskedelmi tanfolyamának „A Führer gazdaságpolitikájáról“ szóló október 11. előadásából vezércikkben emelte ki, hogy szocializmus nélkül minden számítás hamis, sőt erkölcstelen. Egyébként az előbb előadottaknak további pontjait is megerősítik német források, például azt, hogy a félmilliárdmárkás élelmiszerbevitelt Németország nem reméli a kivitel megnöveléséből megfizetni, hanem a jelenlegi (részben a nyersanyag) bevitelt akarják félmilliárddal csökkenteni, azt bizonyítja egyebek mellett az is, hogy a Hitler-beszédet kommentáló Deutscher Volkswirt rámutat: „Joggal állapította meg a Führer, hogy a kivitelt nem lehet tovább emelni.“ Amiből az következik, hogy Németországnak egyelőre legalább is ezt a félmilliárd értékű nyersanyagot kell mesterségesen előállítania, hogy ehelyett ezentúl ennyivel több élelmiszert importáljon.

Az IS FELTŰNŐ, hogy e lap kommentárja elismeri: „A gyarmatok megadása kiszélesítené Németország élelmezési és tevékenységi területét“. A német szaklap tehát, Hitlertől és Hesstől eltérően, nem állítja, hogy a gyarmatok visszaadása Németországnak nyersanyag-szempontból könnyítést jelentene, közgazdasági adatok alapján ilyesmit bajosan is mondhatna, hiszen a német anyaország a régi gyarmataival akkori külkereskedelmének csupán 1/2%-át bonyolította le s köztudomású, hogy az elsőrendű nyersanyagok a gumi kivételével nem

gyarmatokból, hanem önálló országokból kerülnek a világcipiacra. A nyersanyagkérdés tehát kevésbé gyarmati, inkább külkereskedelmi probléma, s ezért mondotta Hoare akkori angol külügyminiszter 1935 szeptemberében a népszövetségi közgyűlés pódiumán, hogy Anglia a nyersanyagkérdés terén hajlandó hozzájárulni a nyersanyagok kereskedelmi elosztásának rendezéséhez, de nem hajlandó gyarmataiból területeket átadni. Erre a németek feleletét hivatalosan Schwerin gróf pénzügyminiszter adta meg 1936 májusában: Németországnak nem nyitott ajtóra van szüksége a gyarmatokban, hanem arra, hogy saját valutájával fizethessen a nyersanyagért. Angol részről a viszonzás ügy hangzott, hogy ha egy ország a maga pénzével tud nyersanyagot venni, akkor devizáért is tud vásárolni, ebben azonban az angoloknak nem volt igazuk, mert nem vettek számba két lényeges körülményt. Először azt, hogy a többi, a világcipaccal közös vérkeringésben élő, magánkapitalista termelésű országban valóban egyre megy, hogy a bevitt nyersanyagért adott külkereskedelmi vagy fizetési mérleg-fölösleget milyen valutában fejezik ki. Németország azonban nem él ilyen közösségben a világcipaccal, sőt új nyersanyagpolitikájával a belső és külső ámvivő közti különbséget még a jelenleginél is nagyobbra fogja növelni, s mint láttuk, a magánkapitalista termeléshez sem ragaszkodik. Lehetséges tehát, hogy Németország éppen azért szeretne tengerentúli területeket a maga valutáris és állami hatókörébe vonni, mert akkor ugyanúgy rendelkezhetnék az ott található tőkével és emberi munkaerővel, mint most, a birodalom határain belül.

De megfeledezett ez az angol válasz arról is, hogy Németországnak nemcsak azért kell gyarmat, hogy ilyen nem kapitalista úton jusson tengerentúli termékekhez, s nem csupán azért, hogy esetleg emberfőlségének egy részét a német birodalom külső területein helyezhesse el, hanem főleg azért, mert Németországnak mindenekelőtt és legelsősorban exportpiacra van szüksége s mert a gyarmat kétségkívül olyan országot jelent, amely bármilyen kis mennyiségben, kénytelen német árut vásárolni.

KIVITELI PIAC — voltaképpen ez a német probléma közepe, ez a német terjeszkedési vágy racionális magyarázata, túl az egyéb természetes és mesterséges misztikus okokon, amelyeket Németországban most szintén úgy gyártanak, ahogy más műanyagokat és ahogy mint azt a nürnbergi mesterséges nyersanyagterv bejelentése után a Daily Telegraph megjegyezte, Németországban nemcsak szintetikus kaucsukot, hanem szintetikus vallást is akarnak gyártani.

Ezzel az ipari exportszükséglettel Németország külkereskedelmi és politikai céljai is összefüggésben vannak. Zwischeneurópától, Délkelet-Európától nem kaphatja meg minden legszükségesebb ipari nyersanyagát, de kaphat olajat, rezet, fát és megkaphatja hiányzó mezőgazdasági cikkeit s ezzel a területtel katonailag is könnyebb biztosítani az összeköttetést, mint megvédeni a tengerentúli gyarmatokhoz vezető utat. De még ennél is fontosabb az, hogy Németország ipari exportpiacot építhet ki magának a Dunamedencében és a Balkánon, amelyet természeti gazdagsága miatt sokan Dél-Amerikához hasonlítanak és amihez hozzátehetjük, hogy más szempontból sem rossz ez a hasonlat, mert itt is hasonló belső lazaság uralkodik s mert ez a vidék is külső nagy-

hatalmak sakktablája. A német Zwischeneuropa gondolatnak természetesen erkölcsi jelszava is van: fogjunk Össze — ami azt jelenti, hogy én gyártok nektek iparcikkeket s ti szállítok nekem élelmet és nyersanyagot, s hogy én megmaradok ipari országnak az iparral járó magasabb életnívóval s ti megmaradtok mezőgazdasági országoknak, alacsonyabb életnívón. Németországnak ezt a Duna és a Balkán irányában való erőfeszítéseit és természetes gravitációját látva, az embernek az az érzése, hogy a német-orosz ellentét nem csak világnézeti forrásból ered — végre is Rapallo, a német-orosz külpolitikai együttműködés, a Reichswehr régi kedvenc gondolata s ez az egyetlen igazi rémkép, amely Nyugat-Európát valóban nyugtalaníthatja a kontinens felől. Nem lehetetlen tehát, hogy inkább amiatt éleződött ki a német-orosz ellentét, hogy Berlinben tudják, az orosz befolyásnak Európából való kirekesztése az első feltétele annak, hogy Németország kiépíthesse előbb külkereskedelmileg, azután pedig politikailag a Südostraumot s később Zwischeneuropát.

Annyi kétségtelen, hogy a német iparos nép, hogy természet-tudományra való hajlama, technikai készsége, találékonysága és (teremtő fantáziájú zsenijeitől eltekintve) tömegeinek inkább kombinatív képzelete, kereskedelmi tehetsége, szorgalma, a belső problémái elől menekülő embernél megfigyelhető mániákus alapossága arra predesztinálja a birodalom hatvanhat millió vállalkozóját, mérnökét és munkását, hogy százmillió tömegeket lásson el iparcikkokkal. Mindenesetre, ha a német nép nem érezné magát olyan végzetesen idegennek és minderwertignek a többi néppel szemben — a gögje is inkább ezt a belső bizonytalanságot leplezi — s ha a külvilág is jobban megértené a német lelket s nem látna a németiségnek még játékos, sokszor szinte gyermekes katonásdíjában is mindjárt militarizmust, akkor kialakulhatott volna s idővel, ha a kölcsönös lelki közeledés létrejön, még ki is alakulhat olyan viszony a németiség és a külvilág között, amely lehetővé teszi, hogy a német nép másoknak is dolgozzék, megfizetve magának ezt a munkáját. Annak ugyanis, hogy a külvilág tartósan német iparcikkek vásárlására rendezkedjék be, lelki vagy mondjuk így, politikai előfeltételei vannak, mert ebben az esetben a Németországtól vásárló népek nemcsak a maguk ipari fejlődését és katonai védelmük műszaki hinterlandját soványítják, hanem éppúgy kiszolgáltatják magukat a német iparon keresztül Németországnak, mint ahogy Németország érzi magát háború esetén kiszolgáltatottnak a nyersanyag-szállító országokkal szemben.

Ezt az állapotot más szóval úgy jellemezhetjük, hogy a népek közti gazdasági viszony éppúgy a munkamegosztáson és a kölcsönös függésen alapul, mint az egyének társadalmában. Ez a német külkereskedelmi és nyersanyagkérdésnek és úgy látszik az egész német problémának lényege. A német nép, amely éppúgy nem élhet lelki elszigeteltségben, mint ahogyan a város nem lazíthatja meg büntetlenül kapcsolatait a faluval, fel kell hogy ismerje, hogy ami az egyének társadalmában helytelen, a népek társadalmában is az; hogy ha az egyének társadalmának természetes egyensúlya hierarchikus s ezt a hierarchiát önkényesen és hirtelenül nem lehet súlyos zavarok nélkül megváltoztatni, ugyanúgy a nemzetek társadalmának is vannak történelmileg kialakult együttélési törvényei, amelyek helytelenek és korrigálandók, de amelyeknek megváltoztatására szintén nem célszerű forradalmi úton törekedni, még hozzá úgy, hogy egy nép egyszerre

vegye fel a harcot minden irányban térbelileg is és egyébként is, a nemzetközi élet valamennyi síkján, külpolitikai, gazdasági és világnézeti téren egyaránt.

Ugyanakkor azonban ebből a helyzetből természetesen nemcsak Berlinnek, hanem a többi népnek is le kell vonni a tanulságot. Be kell látni, hogy az európai szolidaritás hiánya nemcsak a német néplélekből, annak Nyugat-Európától és a limeszen inneni világtól való idegenségéből ered, hanem a békeszerződésből következő megalázottságából is, amit még jobban kielezett a jóvátétel végrehajtásának gazdasági képtelensége. Mindez arra vall, hogy a német kérdés megoldása csak másodsorban gazdasági, elsősorban lélektani feladat. Minthogy pedig Európának a német néppel mindenképpen együtt kell élnie, mindent el kell követni, hogy a németységnek ezt az állandó sértődöttségét, ezt a lelki sérültségét behegesszék, ha kell, gyarmatok megadásával is.

A minderwertigkeitskomplexet és az idegek túlfeszítettségét, különösen ha már ilyen nagyfokú, nem büntetni, hanem gyógyítani kell. Ezt azonban nem mozdítaná elő, ha Németország a kényszerű weimari kamatrabszolgaság helyébe, most a részben önkéntes nürnbergi exportrabszolgaságot tenné.

FREY ANDRAS

NEMZETI LÉGÜRES TÉRBEN

MÁR VOLT ALKALMAM RÁMUTATNI¹ a Magyar Szemle hasábjain, hogy milyen elhanyagolt helyzetben vannak Magyarországon a szülőföldi és honismereti kutatások és hogy a megszálló hatalmak nálunk sokszorta inkább felismervén az ilyen kutatásoknak nagy nemzetpolitikai értékét, minő erőfeszítéseket tesznek a megszállott magyar területek tudományos kisajátítására. Sajnos, magyar nemzetpolitikai szempontból azok a veszélyek, amelyek ezzel reánk nézve bekövetkeznek, nem zárulnak le azzal, hogy a külföld tudományos világa Erdélyt és a Felvidéket oláhnak és csehnek fogja megismerni és hogy az oláhok és a csehek hazatudatossága a következő nemzedékben már az erdélyi és a felvidéki magyar földből is fog táplálkozni, hanem további következményei is lesznek, amelyeket röviden úgy foglalhatunk össze, hogy a következő magyar nemzedék hazatudatából a megszállott területek tökéletesen ki fognak esni és láthatárukat egy trianoni horizont fogja lezárni, s azokon a határokon túli magyar tájak, amelyeket a ma élő magyar nemzedék még nem tud Oláhországnak vagy Csehországnak érezni, számukra magyar szempontból már egészen légüres területekké válnak. És ez a veszély szinte elháríthatatlannak látszik. Sokkal fenyegetőbb ez a nemzet jövője szempontjából, mint a megszállásnak az az oldala, hogy a külföld ezeket a magyarságtól elrabolt tájakat nem magyarnak fogja megismerni. Ez bizonyos értelemben külpolitikai veszély. De hogy a következő magyar nemzedéknek, a trianoni vonalakon kívüli és belülinek egyaránt, tudatában nem mint magyar földet fogja elhelyezni Erdélyt és a Felvidéket, ez belső, nemzetpolitikai szempontból is tragikus lehet a magyarságra.

Gondolkodó szakemberek szemét nem kerülhette el az a félreismerhetetlen jelenség, hogy valami általános nagy elszakadási folyamat megy végbe a magyar föld és a magyar nemzet között, hogy valamilyen módon a hazatudatosságnak nálunk még igazában el sem mélyült gondolata egyrészt társadalmi, másrészt történelmi jelenségek következtében szinte halálos sebet kapott. Társadalmi oldalról e „hazátlanodási“ folyamat a háború előtti liberális társadalmi fejlődés eredménye volt: a marxista gondolatot itatott munkásságnak magyarokból, a magyar földet túró elődök fiaiból „hazátlan bitangokká“ való tudatos átmázolása egyrészt, másrészt a hazai földnek magyar kezekből idegen

¹ Magyar föld és népismeret. 1934. július.

kezekbe való nagymértékű kicsúsítása és ettől függetlenül is a földteleneknek, nincsteleneknek felszaporodása. Hozzájárul még mindezekhez a gyors városiasodási folyamat, a városi középosztálynak túlnyomóig még paraszt vagy birtokos, de mindenesetre a földdel együttélő elődök immár földtelen fiaiból való kialakulása. A nemzet tagjainak mind kevesebb hányada érezett már közösséget a magyar földdel. A földtulajdon egyedül kétségtelenül nem jelenti még a tulajdonos hazatudatosságát is, de kétségtelen, hogy a magyar földtől való ilyen tömeges elválás az egész nemzet hazatudatosságának meglazítására alkalmas volt. A földjén még megmaradt háború előtti parasztosztályban megint aligha élt a földéhségen kívül még valami magasabb hazatudatosság, hiszen szűk horizontja tökéletesen lezáródott darabka földje határmesgyéjénél.

Hazatudatosságról Magyarországon a háború előtt aligha lehetett beszélni. Hazatudatosság helyett valami, még el nem homályosuk nosztalgia a magyar föld után, ott élt a magyar földről felvárosiasodott középosztály lelkében, de a második generációban ezt már többnyire csak az iskolák által beléjük nevelt, lírai, „hazafiság“ pótolta, a „harmadik nemzedéknek ez a többnyire hazug nemzetiszínű frázisokból összeszótt, ködös, homályos, tartalmatlan, többnyire csak március idusán, akkor is csak ünnepi ebédek szónoklataival felszított, és az „éljen Kossuth Lajos“-on túl nem igen érő lírai ellágyulása. És az ilyen „hazafiság“ aligha emelkedhetett fel a Széchenyi hazatudatosságáig, a Széchenyi gondolatvilágában legtisztábban szintetizálódott hazas- és nemzettudatosságig.

A hazátlanodási folyamat a háború előtt csak lassú, bár állandó folyamat volt, de Trianon eruptív erővel dobott a légüres térbe magyar milliőkat. Kivetette hazájukból a menekültek százezreit; és talán mégis a magyar társadalomnak éppen ezek a hazátlan földönfutók ma az egyedüli rétegei, amelyben nem „hazaszeretet“ lobog, hanem valóban hazatudatosság él; majdnem csak egyedül a menekültek tudják, hogy nemzeti föld, azaz haza nélkül nincsen sem életterük, sem kultúrterük.

De Trianon elvette hazájukat a rajta kívül rekedtektől s főleg a kívül rekedtek következő nemzedékétől is. Trianon elvette az egész magyar földre vonatkozó hazatudatosságot a rajta belül maradtak új nemzedékétől. És ez az utóbbi látszik a legkatasztrofálisabbnak. A kívül rekedtek és következő generációjuk legalább mint negatívumot kénytelen érezni a nemzeti terület hiányát, de a belül maradiakat követő nemzedék számára a nemzeti tér hovatovább csupán csak a trianoni vonalon belül maradt terület lesz, és hiányát sem fogja érezni a gyászos vonalon túli térnek, vagy legalább is légüres térré kell annak válnia számára előbb-utóbb.

A csonka ország harmadik generációja számára a maradék föld is a maga életjelenségeivel, mint nemzeti létter, szinte a Holdban van. Nem ismeri természeti viszonyait, nem érti meg népének életegységeit, a falut, nem látja benne a nemzet tápláló terét és nem látja azt a környezetet, amelyből a magyar művelődésnek táplálkoznia kell. Az újabb nemzedéknek, a fiatalságnak gondolatvilága mintha javulást mutatna ebben a tekintetben is. Kétségtelen pl., hogy a fiatalabb turista-

nemzedék már nem tisztán egészségi vagy romantikus célokból járja gyalog az országot, hanem magasabb célkitűzései is megszületőben vannak a magyar turisztikának, amely már nemcsak az erdőt, az ember nélküli teret keresi, hanem elmerészkedik a magyar síkságokig és a magyar faluba is. Legtöbbet haladt ezen a téren a magyar cserkészmozgalom, amely céltudatosan viszi a negyedik nemzedéket a magyar föld minden tájára, s táborozásai, de főleg az öregcserkészzet mozgó-táborozásai alkalmával valóságos honismereti tanulmányokat végeztet vele, sőt legújabbán a falusi regölés és a most meginduló szociográfiai tanulmányok keretében megismerteti tagjaival a magyar tájból kinőtt életegységeket, a falut minden vonatkozásban. Hasonló, bár inkább világnézeti célkitűzésekkel aláfestve indult a Sarlósok rövid életű mozgalma a Felvidéken, amit immár felváltott egy egészségesebb célkitűzés a felvidéki magyar főiskolások 1934 februárjában megtartott ankétjén a szociográfiai tanulmányok terén. Erdélyben ugyanaz az egészségesebb haza- és nemzetszemlélet vezeti a ref., kat. és unitárius ifjúságnak, 1930 óta pedig az „Erdélyi Fialok“ ország-megismerő és megismertető mozgalmát is.

A csonka ország ifjúságának legnagyobb, a cserkészeten kívül álló része azonban éppen olyan légüres, bár nemzetiszínűnek látott térben mozog, mint az elmúlófélben lévő harmadik generáció. Szomorúak és kétségbeejtők azok a „táborozások“, amelyek idegen mintára itt-ott, cgy-egy füstös, boros ívóhelyiségben „víg pohár“ és „szomorú pohár“ mellett tartanak, de amelyeken egy pillanatra a lámpákat kioltva „Trianonra gondolnak“, hogy azután zajos muzsika ütemeire tovább folyják a „víg pohár“. Hogy azonban mi történik azon a vonalon túl, amelyre előbb gondolniok kellett s hogy mi van azon belül a nemzet életterében, azzal édeskevesén törődnek. Ez az ifjúság az életben légüres térbe kerül és alig juthat el odáig, hogy a magyar életteret a csonka ország határain kívül és belül étellel teljesnek, valóságnak, reálisnak lássa, amelynek adottságaival számolni tud majd.

A nemzeti légüres tér pedig épül kívül és belül egyaránt. Hogy bent ki ne épüljön, azon módja van segíteni a magyar kultúrpolitikának és segítenie kell is. De hogy a trianoni határon kívüli légüres tér ki ne épüljön a következő nemzedék előtt, azon segíteni aligha lehet, csupán csak számolnia kell vele a nemzetpolitikának.

Egy nemzetnek a maga környezetét mindig a maga egészében, minden életjelenségével, vagy hogy egy most divatos kifejezéssel éljünk, a maga totalitásában kell szemlélnie. A maga egészében, értve egyrészt azt, hogy minden életfolyamatával, másrészt hogy csorbítatlan térbeliségében. Erre pedig a régi generáció sem volt képes, mert nem nevelték reá, hogy életfolyamatokat tudjon szemlélni, az új nemzedék pedig mielőbb elveszíti szemhatárából a nemzet életterének egészét, a csorbítatlan magyar földet és beleszorul a trianoni vonalon belüli térbe. Országterületet lát nemzeti terület, haza helyett.

Egy embertömeget az tesz nemzetté, hogy egy téregységen, a haza földjén, belül élő emberi közösség tagjának érzi magát túlnyomó többsége. Ezt a földet nemcsak egyéni, hanem a közösség szempontjából is értékeli, azaz a nemzet életterének és művelődési terének tekinti.

De ezt a földet nemcsak értékeli, hanem annak egy kisebb részéhez bizonyos átélések, egyéni élmények sorai is hozzáfűzik, ahhoz bizonyos érzelmi mozzanatokkal is odaköti magát. Az egyének tömegének ebből a hazaföld értékeléséből és a szülőföldhöz fűződő élményekből fakadó érzelmi mozzanatokból integrálódik az egész nemzet hazatudatossága és hazaszeretete. Az a generáció, amely még az egész magyar földről gyűjtötte egyéni élményeit és a Kárpátokon belüli egész területet tudta úgyahogy értékelni mint a nemzet életterét, még ezt a politikailag bár megcsorbított területet fogja a csorbítatlan haza területének tartani. A trianoni generáció, amely ebben a csonka élettérben született és nőtt fel, itt gyűjtötte egyéni élményeit, amelyeket nem köt a közvetlen megismerés a csonka határokon túli területekhez, ebben a csonka térben fog gondolkozni, érzelmi momentumai ehhez fűzik majd. Sőt értelmileg is beleszorul a trianoni térbe, mert hiába az iskola minden tanítása, ha az élet azt tanítja neki, hogy ebből a csonka földből is meg kell élnie a nemzetnek, ezt ismeri és lassan elismeri a nemzet életterének is, a nemzet fogalma is leegyszerűsödve előtte a csonkaország magyarságára. Sőt az élet fogalma is más tartalommal jelentkezik majd ennek a trianoni generációnak lelkében, hiszen az élet ma túlnyomórészt a pusztán létminimumon, vagy azon alól való vegetálássá süllyedt előtte. A megcsontult életfogalom majd jól belefér nála a megcsontult haza fogalmába és a nemzeti kultúra tere is összezugszorodik a trianoni határon belülre, hiszen a kultúra fogalma is leegyszerűsödik lelkében, még a kultúrából hovatovább mindinkább kieső középosztály gyermekei lelkében is.

Így lopakodik be a trianoni térben való gondolkozás az új generációba. És ez ellen alig van segítség. Hogy milyen nemzeti veszedelmeket rejt ez magában, azt nem kell vázolni. A háború előtti generáció előtt a horizontot lezárta a történelmi magyar határ. Az „extra Hungáriam non est vita“ elve közömbössé tette előtte, hogy mi történik a nemzet, a haza környezetében. Külpolitikai látókörünket kétségtelesen nemcsak az Ausztriával való közösség zárta le, hanem még inkább az a szellemi szegénység, amely nem látta meg, hogy minden nemzet élettere nemcsak önmaga belső erőiből táplálkozik, hanem szigorúan függvénye legközelebbi környezete életfolyamatainak, de egyúttal mindig ezen életter egyéni vonásainak mértéke szerint esetleg igen távoli téregységek kölcsönhatásainak is.

Ez a gondolkozás most sokkal szűkebb térben ismétlődik meg azzal a tragikus körülménnyel súlyosbítva, hogy a közvetlen környezet visszajában, az érem másik oldalán most egy-egy megnövekedett ellenséges életteret jelent számunkra, amelyekben a nemzet testének levágott csonkjai vérzenek el, hogy a nemzet hazájának kétharmadrésze esik most ki az új nemzedék közvetlen élményeiből és értékeléséből, amelyen a magyar nemzet tagjainak egyharmadrésze élt eddig. Az állam a legnagyobb életszintézis, amelyet azonban környezetének levegője vesz körül. E környezet levegője átszűrődik a politikai határokon és életfeltétele az állam életfolyamatainak is. Ennek a környezetnek levegőjét ismerni kell, tanítja a politikai földrajz, mert belőle mérgező gázokat is hozhat a vihar az állam fölé, és a ha a határokon túl

légüres teret látunk, ebbe a légüres térbe nem a környezet, hanem magunk fulladhatunk bele.

A térben való gondolkodás a nemzetek életének előfeltétele. Az angol világbirodalom fiai az egész föld terében gondolkoznak és ezt az életteret közvetlenül is ismerik. Nekünk Trianon után inkább mint valaha meg kellene növelnünk azt a teret, amelyben a nemzet gondolkodik, és ehelyett összeszorul az egy következő nemzedék számára a csonkaország határai közé.

Az a generáció, amely még látta Magyarországot csorbítatlanságában, rövidesen a múlté lesz. Kihalnak, akiket még személyes élmény fűz Erdélyhez, Felvidékhez, akiknek még ott lévő személyi, rokoni vagy gazdasági kapcsolataik miatt még mindig érdekük azokkal az összeköttetés fenntartása. Rövidesen az iskola sem tudja azt a feladatát teljesíteni, hogy a nemzeti műveltségnek ilyen elemeit, az egész magyar földdel való közvetlen kapcsolat átéléseit, átadhassa az új magyar nemzedéknek. Ez a feladat a magyar földrajzi oktatásra hárulna. Ma még nem jelentkezik ezen a téren olyan pusztító bajok, mint majd később, mert ma még élnek olyan magyar tanárok, akik a közvetlen megismerés elevenségével tudják pótolni a tanulók közvetlen szemléletének hiányait. De egy nemzedék múltán csupa olyan tanár tanít majd a magyar iskolákban, akiknek Erdély, Felvidék éppen oly ismeretlen föld, mint Kamcsatka. Kihal az a szülői generáció is, amely ma még tud szólni a fiatalabbaknak a magyar haza egészéről. Az egyéni élmények hiánya lassan egy egész nemzedék élmény-hiányává lesz, a hazatudatosság a csonka országra korlátozódik, a hazaszeretet a csonka nemzet tagjaiban nem terjed túl az új határokon. Ebben a pillanatban vész el a magyarságra a magyar föld egésze, mint haza, és a történelmi magyar haza helyét elfoglalja a csonka föld, mint trianoni haza.

De a határon túl is új generáció fog felnőni. Ennek számára a szülőtáj már nem lesz magyar táj, mert nem látatják meg benne iskola és kultúra a magyar történelmi események színhelyét, a magyar művelődés szülőföldjét, a magyar etnikum, magyar néprajzi jelenségek színterét. A cseh és oláh nemzeti nagyságok szobrai, emlékei, múzeumai, úgy mutatják be azt a földet, hogy az a cseh vagy oláh történelem, kultúra termőföldje. Hiába nem változott annak az erdélyi vagy tátrai tájnak természeti képe egy vonást sem, ha az emberi élet megváltozott rajta, az idegen emberi környezetben nevelt új nemzedék cseh vagy oláh levegőt fog szívni rajta.

Ennek a logikusan bekövetkező életfolyamatnak következményei is előre láthatók: a trianoni határokon belüli új generáció már nem a Kárpátokon belüli magyar föld életközössége tagjának fogja magát érezni s kötelességeit is csak a trianoni életközösséggel szemben állítja fel; de éppen úgy a határon kívüli, nyelvében talán még magyarnak maradt új magyar sarjadék kötelességei is lezárulnak az erdélyi, felvidéki határokon.

Máris szomorú jelenségek mutatkoznak, hogy a trianoni határokon túli terület légüres térré kezd válni a legfiatalabb magyarok előtt. Sokszor tapasztalható, hogy a földrajztanári pályára készülő ifjúság közt már csak a legkritikább esetekben akad olyan, aki látta volna a Felvidéket,

átlépte volna a trianoni határt vagy szívott volna Erdély levegőjéből. Mit várhat a nemzet ezeknek még oly lelkiismeretes tanításától is a közvetlen élmények, közvetlen szemlélet híján?

Ha ez a tragikus „hazátlanodási“ folyamat teljesen nem állítható is meg, de megfelelő eszközökkel mégis lassítható volna. És ezeket az eszközöket minél sürgősebben fel kellene ismernie nemzetpolitikáinknak. Erre kétféle eszköz állhat rendelkezésünkre: elősegíteni a közvetlen szemléletet, az egyéni átéléseket, elsősorban a jövőendő földrajztanári generációban, másrészt megtalálni a közvetett szemlélet útjait a tanulóifjúság számára.

Mai gazdasági esleetségünkben mindkét út nehezen járható. De talán mégsem egészen lehetetlen elősegíteni, hogy a tanári pályákra készülőknek figyelmét rátereljük a megszállt területekre. Ha nagyobb anyagi segítséget nem is lehetne most nekik juttatni ilyen tanulmányutakra, de legalább a határig szóló utazási kedvezményekkel és utaik megszervezésével, útiprogrammok kidolgozásával lehetővé kellene tenni számukra ilyen utakat. A helyzet már nem olyan rossz, hogy az ilyen utakat a szomszédok egészen lehetetlenné tegyék. Ilyen kulturális érintkezések ellen már mind kevesebb nehézségeket támasztanak. Tudunk már olyan csoportos diák-tanulmányutakról, amelyeket román főiskolások tettek nálunk. Nagyobb mértékben kellene kihasználni azokat a lehetőségeket is, amelyeket a cserkészletben szervezett tanulóifjúság számára az utódállamok nem tagadhattak és nem is tagadnak már meg. Magyar cserkészek újabban évente járnak erdélyi földön. Nagyon természetes, hogy ezekből a tanulmányutakból gondosan ki kell zárni minden politikai mozzanatot, nehogy tapintatlanságok és ügyetlenségek lezárják azok elől a lehetőségeket. Még cseh megszállt területeken is megfordulhattak már magyar cserkészcsapatok.

A közvetlen szemlélet útjai mégis sokkal szűkebbek, mint a közvetett utak. Tisztán anyagi kérdés, hogy a megszállt területekre vonatkozó ismereteket terjeszteni tudjuk-e. Elsősorban erre alkalmas gyűjtemények megszervezésével lehetne igen sokat tennünk. Egy magyar tájmúzeum szervezése régen kitermelt gondolata már azoknak, akik nálunk a honismeret érdekében dolgoznak. A mai magyar múzeumok egyike sem alkalmas e gondolat szolgálatára. Múzeumaink rendkívül nagy bőségben rendelkeznek a megszállt területek művészetének, történelmének, kultúrájának emlékeivel, bizonyítékaival. De ezek a gyűjtemények csupán csak egy szempontot szolgálnak, történelmi, vagy művészeti, stb. nézőpontból elégítik ki a célt. Mintegy analízisei a magyar életnek. De egyetlen olyan gyűjteményünk sincsen, amely a térbeliség szempontjából, a tájban együtt létező természeti, emberi, gazdasági, néprajzi, történelmi jelenségeket együtt csoportosítaná, mintegy szintetizálva a táj lényegét. Még leginkább megközelíti ezt a célkitűzésünket a mezőgazdasági és a néprajzi múzeum, amelyek mégis bizonyos környezetben mutatnak be jelenségeket. Magyar tájmúzeumra volna szükségünk, amely egy-egy tátrai, gömöri, székelyföldi, bácskai, stb. csoportosításban adná együtt az illető magyar táj természeti tárgyait, emberi életének néprajzi jelenségeitől egészen művészeti életéig,

gazdasági életjelenségem át egészen a népköltési gyűjteményekig és népzenei gyűjtésekig, valamint az illető tájra vonatkozó irodalmi gyűjteményekig mindazt, ami a táj lényegéhez, lelkéhez hozzátartozik és arra jellemző. Ilyen gyűjteményes kiállítás eszméje az 1933. évi gödöllői Jamboree alkalmával merült fel utoljára pozitív formában, de anyagiak híján akkor sem lehetett megvalósítani.

Egy ilyen magyar tájmúzeum nem volna újság. A német iskolákban sok helyen vannak ilyen szintetikus gyűjtemények kizárólag oktatási célokra. Egy ilyen magyar tájmúzeumnak a megszállott területek élete szemléltetése, a hazatudatosság oktatása volna mindenekfelett fontos célja. Jóllehet, még a legtökéletesebb ilyenemű gyűjtemény sem szolgáltatná azt az eredményt, amit az a helyi élményeket nyújtó közvetlen élet, hiszen a táj lelkiségének megérzését csak ember és táj huzamosabb együttélése szülheti meg, egy gyűjtemény pedig csak tárgyszemlélet, fizikai szemléletet nyújthat; mégis sokat segíthetne a rohamosan közeledő elhazátlanodás ellen.

E minden valószínűség szerint aligha megvalósuló tájmúzeum hiányában is volnának még eszközeink a célnak legalább megközelítésére. Ilyen volna az is, ha legalább középiskoláinkat és magasabb iskoláinkat kellően felszerelhetnénk a megszállt területek tájrajzára, gazdasági földrajzára vonatkozó diapozitív gyűjteményekkel. Középiskolai tanárságunk annál erősebben fogja érezni ennek hiányát, minél inkább reászorul maga is a közvetlen élmények híján a közvetett tanítási eszközökre. Az iskolai kötelező filmoktatásnak rendelkezésére kellene bocsátani megfelelő erdélyi, felvidéki, stb. felvételeket.

Egy kétségtelen: nem lehet engedni, hogy az új nemzedék a megszállt területekre csupán csak néhány lírai frázison át gondoljon; ma pedig ezen kívül csupán betanulni való ismereteket, alapjában véve még a leglelkesebb tanártól is csak holt ismereteket kap. Ha valami újabb lépés nem történik ezen a téren, úgy a honfíui frázisokkal és a trianoni búval nemzeti színre festett kárpáti medencébe születik bele a jövő nemzet, de ez csak nemzeti légtüres tér lesz számára és nem élményekből és realitásokból felépített nemzeti élettár.

FODOR FERENC

FALUMŰVELŐDÉS ÉS NÉPLÉLEKTAN

Az IDEI NYÁR két eseménye váltotta ki az alábbi sorokat. Júliusban ülésezett Londonban a harmadik nemzetközi szociális kongresszus. Tárnya: a közösségi élet és a szociális munka. A kongresszusra meghívták a magyarokat is, hogy hazájuk speciális problémáiról és szociális eredményeiről beszámoljanak. A kongresszust idehaza egyhetes országos szociális kongresszus előzte meg, melynek célja volt a Londonba vitt anyag előkészítése. A fáradtságos munkával összegyűjtött anyag komoly és impozáns volt, de mégis felvethetjük a kérdést, vajjon teljesen nyugodt lelkiismerettel odaállíthatjuk-e ezt az anyagot a világ színe elé. Attól félünk, hogy nem s ezért talán nem felesleges magunk között felvetni — ismét felvetni — a speciális magyar szociálpolitika kérdését. Kétségkívül javuló és különösen a városi (itt elsősorban a fővárosra gondolunk) intézményes szociális segítség területén sok eredményt felmutató szociálpolitikánk megbírálna korántsem a mi feladatunk. Egy szomorú, habár nem először általunk említett szempontra mégis itt is rá kell mutatni. A magyar szociális kongresszuson elhangzott, részben problémákat felvető, részben eredményekről beszámoló beszédek között alig akadt elvéve egy-egy, amelyik az agrárszociális kérdéssel foglalkozott volna. Pedig ez volna a speciálisan magyar szociális kérdés. És sajnos még csak azt sem mondhatjuk, hogy ez a kérdés a rendezőség hibájából mellőztetett, hiszen ők nem tehettek arról, hogy az erről a kérdéstről szóló néhány előadó is elsősorban csak problémákat vethetett fel, épúgy mint ahogy nem ők tehettek arról sem, hogy agrárállam létünkre az ipari munkásság biztosítása mellett még mindig hiányzik az agrárlakosság betegségi és öregkori biztosítása, hogy ma, amikor a mechanikus munkát végző és nem saját felelősségére dolgozó gyári munkások nagy részétől is szakképzettséget követelnek, a parasztság még mindig elsősorban csak „ősei tapasztalatából“ tanul. Városi szociálpolitikánkban sem beszélhetünk még végleges megoldásokról, a sok jóindulatú, de sokszor igen naiv egyéni kezdeményezésekből összetevődött szociális segítség még csak most kezd intézményes jellegűt ölni, társadalom és hatóság még csak most próbál harmonikus munkában összefogni, — agrárvonatkozásban azonban sajnos még kezdeményezésekről is alig beszélhetünk. Nem akarjuk a Stefánia, Zöld Kereszt mozgalom, agrársettlement és még egynéhány szociális intézmény szerepét elhallgatni, de éppen ezen

néhány intézmény és mozgalom résztvevői tudják legjobban, hogy milyen kevés az Ő eredményük a szükségletekhez mérten. Ami agrárszociális téren történt, a szükségletekhez képest még próbálgatásnak is nagyon kevés. A megoldás útja még csaknem töretlen. És ha a parasztkérdés speciális nehézségeire és az agrárkérdés birtokelosztási problémáinak megoldására irányuló kísérletezésekre s azok igen sokszor súlyos következményeire gondolunk, önkénytelenül felvetődik a kérdés, vajjon nem talál-e itt is a közmondás, hogy minden rosszban van valami jó? Hiszen a parasztság fontosabb nemzetépítő elem, hogyses kísérletek kockázatának tegyük ki. És hogy a kísérletekre a parasztság talán érzékenyebben reagál, mint bármely más társadalmi réteg, az kitűnik abból, hogy még a kevés megtörtént kísérlet is néha sok káros reakciót váltott ki. Hiszen a parasztság mai válságos átalakulása gazdasági válságon, tőle idegen és kívülről jövő industrializáláson és racionalizáláson kívül jelentős részben annak köszönhető, hogy a parasztság az utóbbi időben divatbajlott és sokan foglalkoztak, kísérleteztek vele, ha ezen akciók nem is szociális problémáinak megoldására irányultak. Az, hogy agrárszociális téren még kevés kísérlet történt, ez tehát még a bajban szerencsét is jelenthet akkor, ha ez az állapot egy egészséges agrárszociálpolitika számára jelent olyan területet, ahol még építeni lehet, anélkül hogy túlsók energiát kellene a meglévő intézmények purifikálására fordítani. Ezen a területen pedig alig van javítanivaló, de építeni, teremtenivaló annál több. Kérdés, hogy ez az építés rövidesen és megfelelő módon bekövetkezik-e?

Erre a kérdésre látszik örvendetes választ adni az a több oldalról hallható nézet, hogy a belügyminisztérium mostanában az agrárszociális kérdés nagyszabású átszervezéséhez kezd. Természetesen mindannyian tisztában vagyunk azzal, hogy minden szociálpolitika akkor éri el a célját, ha önmagát teszi fölöslegessé, de sajnos mi még korántsem tartunk ott, hogy ne volna szükség szociálpolitikára, s éppen agrárvonatkozásban. Ezért kell örülni annak, hogy a belügyminisztérium ezzel a kérdéssel új formában foglalkozik. Hogy a megoldás átmenetileg is — és minden szociálpolitikai megoldás csak átmeneti lehet! — sikerül, az többek közt két szemponttól függ. Az egyik szempont az, mely szerint a parasztkérdés egyetlen részletproblémáját sem lehet csak önmagában tekintve, külön megoldani. Már maga az a tény, hogy a parasztságnak sajátos, a maga törvényei szerint szervesen fejlődött kultúrája van és főként volt, megkívánja, hogy minden kívülről jövő beavatkozás is ehhez a szerves egészhez alkalmazkodjék. A szervesség pedig egy kultúránál“ azt jelenti, hogy annak különböző életjelenségei, megnyilvánulási formái egymástól nem függetlenek. Ha pl. szociális intézményeit átszervezzük, ez a tény kihat erkölcsi, szellemi, gazdasági kultúrájára stb. is. Ezeket a hatásokat tehát eleve figyelembe kell venni. A parasztkérdés ideálisan csak az összes részproblémák egységes szempontból való tisztázásával, központilag tervezett, de egyetlen részletproblémát sem mellőző terv alapján oldható meg. Nem lehet csak földreformot, vagy csak mezőgazdasági szakoktatást, csak gazdavédelmet vagy csak politikai öntudatosítást végezni, hanem mindezeket és még a többi szükséges tennivalót is,

egységes kompozícióban, de az egyes részletproblémák megoldását mindig az illető kérdés természete szerint specializálva kell végrehajtani. A részletproblémák különböző feladatokat jelentenek, de ezek a feladatok úgy viszonylanak egymáshoz, mint a különböző alkotóelemekből álló, de mégis egymás és az egész által befolyásolt részek. Minden emberi cselekedet nagy tehetetlenségi nyomatóka következtében, sajnos, nehezen képzelhető el, hogy az összes problémák egyszerre kerüljenek megoldásra, éppen azért, amikor *egyik* kérdés megoldásának az ideje effektíve elérkezett, akkor legalább ezt a megoldást olyanná kell tenni, hogy az már eleve tekintettel legyen a többi kérdésre. Ne azok helyett vagy azok kárára szülessék meg, hanem azok mellé, azok közé szervesen illeszkedjék. Nehogy ismét úgy járjunk, mint mikor Széchenyi nagyszerű elgondolásaiból egyet kiragadva, az ármentesítést csaknem *Tart pour Tart* végrehajtottuk, úgy hogy ma a folyómenti földeken nem árvíz, hanem — szárazság pusztít. Az agrárszociális kérdésnek az egész agrárkérdéshez igazodó megoldása azonban természetesen csak akkor lehetséges, ha legalább koncepcióban létezik ilyen egészmegoldás.

Es ennek az egységes kompozíciónak az elkészítésénél kell figyelembe venni azt a másik szempontot, melyre fentebb utaltunk. Ez pedig a tudományos megismerésen alapuló szakszerűségnek a szempontja. Gyorsan és felületesen ítél az, aki egy ilyen gyakorlati kérdés megoldásánál fölöslegesnek tartja a tudományos szempontot. Nem gondol arra, hogy a tudományosság ma már nem jelent okvetlenül életidegen, légvárakat építő magatartást. A múlt század óta egész sereg olyan tudományág született, melyek a tudománynak az életfelé fordulását bizonyítják s melyek egyenesen arra hivatottak, hogy a való életet megismerjék. Ilyen élethez közeli tudományok pl. a szociológia, etnológia, néplélektan, vagy más terminológiával a fizikai és szellemi antropológia, továbbá közegészségtan, statisztika, milió kutatás stb. Ezek a mindennapi életből kinőtt és a mindennapi élet anyagi áldozatai árán kifejlődött tudományágak éppúgy igényt tartanak arra, hogy eredményeiket a konkrét élet alakításánál figyelembe vegyék, mint ahogy az életnek is igényt kell tartani arra, hogy a magából áldozatok árán kitermelt tudományok ne öncélú, dekoratív felépítmények legyenek, hanem leróják adójukat vele szemben. Ez pedig nem lehetetlen, mert ahol a helyzet ismeretében kell cselekedni, a megoldás kulcsát éppen a tudomány adhatja kezünkbe, hiszen a tudomány legfőbb követelménye, hogy lényegretapintó legyen. A véres forradalmak és sikertelen próbálgatások után a valóság tisztelet jegyében születő tudományok mintegy azt látszanak bizonyítani, hogy a szükséges változás korszerű formája csakis egy tudományos „forradalom” lehet. Tudományos forradalom a szó legtisztább értelmében, ahol a tudomány szerepe az és csakis az kell legyen, hogy a való helyzetet módszeres vizsgálódással megismerve, objektíven mutassa meg a létező állapot milyenségét, erényeit és hibáit egyaránt s rámutasson azokra a pontokra, ahol a kell többet kíván, mint ami van. A korrigálás, újjáépítés már gyakorlati munka, amely azonban nem képzelhető el szakszerű elméleti irányítás nélkül.

HOGY A TUDOMÁNYOS helyzetismeretre mennyire szükség van, azt a jelen kérdéssel, az agrárszociális segítséssel kapcsolatban egy ilyen valóságkutató tudománynak, a néplélektannak néhány kiragadott problémájával példázzuk. Az agrárszociális munka esetében számolnunk kell azzal, hogy a megsegítettek csoportja két lényegesen különböző közösség képviselői közül kerül ki. Az egyik közösség a városi kultúra által teremtett közösség, melynek tagjai közé tartoznak azon egyének is, akik falun képviselik ezt a kultúrát, így pl. a falusi jegyzők, orvosok, tanítók stb.; hiszen nagyon jól tudjuk, hogy a közösséget nem kizárólagosan a földrajzi együvértartozás determinálja. Éppen így a másik közösség tagjai is földrajzilag szétszórt vidékek egyéneiből tevődnek össze — Magyarország falusi, tanyai, pásztor népeiből, akik azonban mégis egy jól meghatározható és sajátos kultúrával rendelkező közösséget alkotnak. Az egy faluban egymás mellett élő orvos és törpebirtokos közösségi szempontból távolabb áll egymástól, mint a felvidék és az alföld törpebirtokosa vagy nincsetlen földmunkása, még ha figyelembe vesszük is számos egymástól különböző tulajdonságukat. A két közösséget egymástól kultúráiknak éppen azon jegye választja el legélesebben, mely egyben a parasztkultúrát meghatározza, mégpedig a parasztnak földdel, állatokkal, növényekkel, általában a természettel való olyan közvetlen munkálkodása, a természetben való „bennelevés“, mely a városi kultúrából hiányzik, s amely éppen a parasztkultúra globális, azaz komplex, differenciálatlan mivoltát, szemléletük szituációhoz kötöttségét, mágikus voltát, életritmusuk polaritását eredményezi.¹ A különbséget olyan jegyekkel is érzékeltethetnek, mely a városi kultúra oldalán jelent pozitívumot és hiányzik a parasztkultúrából, azonban ebben az esetben célszerűbb ezt a különbséget a parasztkultúra effektív jegyeivel megrajzolni. Vagyis ismernünk kell azt az emberanyagot, melynek javára munkálkodni akarunk. Minthogy a szociális segítőmunka minden cselekedete embertől származik és emberre irányul, a segítő embernek ismernie kell a megsegítendő embert, mégpedig azért, hogy cselekedetét a másikhöz mértén célszerűen tudja végrehajtani. Vagyis cselekedetét minden esetben megfelelő módon individualizálnia kell. Ez természetesen csak a cselekedet végrehajtásának módját érinti s nem zárja ki a más szempontból viszont nagyon is fontos egységes elvi alapot.

A parasztság körében végzett szociális munka tehát az egész magyar szociális segítségnek egyik individualizált területe, mégpedig a parasztnak sajátos szemléletéhez mértén individualizált területe kell legyen. Itt is szerepelnek mindazok a gyakorlatot megnehezítő nehézségek, melyek más csoportok körében végzett munkánál felmerülnek (pl. a városi proletariátusnál) s amelyek általában a segítséget fogadó ember helyzetéből következnek. Ezenkívül azonban speciális nehézségek is adódnak, melyeket éppen a sajátos paraszti kultúra és paraszti közösség determinál. Tisztában kell lenni, alaposan meg kell ismerkedni az emberanyag speciális érzélemvilágával, temperamentumával, akarati sajátosságaival, gondolkozásmódjával, egész lelki szerkezetével, mert csak így tudunk munkánkkal olyan hatást érni el, mely nem

¹ V. ö.: A parasztság szemléletének alakulása c. munkánkat, Szeged, 1935.

idegen testként, hanem szerves építőelemként illeszkedik bele a paraszti élet rendjében.

Lássunk mármost egy-két megkülönböztető szempontot, melyek szerint az agrárszociális munkát individualizálni kell.

Ez a szó: „parasztság“ igen különböző egyéneket foglal össze, mégpedig különböző foglalkozási, különböző vagyoni helyzetű és különböző földrajzi kategóriákat, mégis valamennyit egységesen elkülöníthetjük olyan jegyek csoportjával, melyek nem egyenként, hanem összességükben jellemzőek. Ilyen átfogó jegy a paraszti empirizmusa. Bármely kategóriába tartozó paraszti egész munkája nem racionális elképzelés, nem egyéni tervszerű elgondolás szerint történik, hanem a természet által „diktált“ rend szerint. A magyar földműves, a pásztor, a halászember lényegileg még mindig a természet szolgáltatja alkalmakat aknázza ki. Eppen ezért éberrel figyeli a természeti eseményeket, az évszakokat, az időjárást, a különféle összefüggéseket ezek között, hogy munkájával a legszerencsésebben alkalmazkodhassék hozzájuk. Ismereteit tehát nemcsak hogy tapasztalatokból meríti, de kényszerül is a folytonos tapasztalásra és így gondolkozása szükségszerűen válik empirikussá. Ez az empirizmus azután kihat munkájával kapcsolatos ismeretein kívül fantáziavilágára, hiedelmeire, érzelmi és akarati életének kormányzására is. Az erre vonatkozó és idézhető számos példa közül csak egyik legutóbbi tanulmányutam egyik tapasztalatára utalok: kellemes meglepetés volt számomra az egyik felvidéki falunak, Gyöngyöspatának egy évtized óta egyenes vonalban fejlődő gazdasági élete. Egy évtizeddel ezelőtt még csak néhány gazda termelt ott szőlőt eladásra, ma pedig rendre az egész falu biztos kereseti forrásává válik a modern szőlőtermelés. Oka: a kedvező talajviszonyok eredményeképpen az itt termelt szőlő különös zamata idecsalogatott néhány nagykereskedőt, akik kimondott üzleti okokból csak jól ápolt és modernül csomagolt szőlőt vásároltak a gazdától s ezzel pár esztendő alatt minden különös szakoktatás és szándék nélkül is ránevelték a termelőket a helyes gyakorlatra. Ugyanígy, a megfelelő alkalomnak egyszeri megadásával és egy-két törekvő gazda eredményeiből nyert tapasztalással fejlődött modern földművelővé az a Tiszavid, mely 40 esztendővel ezelőtt — a Tisza-gát megépítése előtt—földműveléssel egyáltalán nem foglalkozott s a kenyeret is vadonnótt vörösszilvából szárított ú. n. „szilvézzel“ helyettesítette. Mindebből következik, hogy a korszerű gazdálkodásra nem teóriáknak a hirdetésével, hanem empirikus úton, mégpedig lehetőleg a helyi sajátosságokhoz alkalmazkodó empiriával vezethetjük el a magyar népet.

De ugyanez a szempont kell érvényesülnön az egyébirányú felvilágosító népoktatásnál és népnevelésnél is. Mert hiszen ugyanezek a törvények érvényesek a paraszti hiedelemvilágra nézve is. Hosszú idő óta próbálják már például rendszabályokkal, felvilágosító előadásokkal, szónoklatokkal kioltni a paraszti hiedelmeket, de sok vidéken mindmáig eredménytelenül. Jómagam is a csengelei tanyák között jártomban hiába vontam kétségbe „Koczoginé“ bűbájosságát, kisgyermek és meglelt emberek egyaránt nem hittek nekem

s „megtörtént“ eseteket meséltek el Koczoginé boszorkányságának bizonyítékául. A legnagyobb aggodalommal bocsátottak utamra, mikor én mégis ragaszkodtam hozzá, hogy meglátogatom azt a bűbajos asszonyt. Egy hétéves kisfiú kísért el, fiúkösbottal felfegyverkezve s azzal, hogy a kapuig jön, de beljebb már nem. Útközben is fogvacogva mesélt Koczoginé hatalmáról. Gyermekes lovagiassága mégsem hagyott cserben s bejött velem együtt az asszonyhoz s a barátságos fogadtatás s a nyugodt, természetes beszélgetés után, hazafelé — anélkül, hogy nekem kellett volna a tanulságokat szóban is levonnom—fülembé súgta, hogy most már sohasem hisz többé boszorkányokban. Gondolom itt sem kell e példa tanulságait részletesebben ecsetelnem.

Egy másik lelki sajátosság, mely szintén általánosan jellemző a parasztságra az, amit önérvényesítési váagnak, öndokumentációnak nevezhetünk. Munkájuk hétköznapijaiban a parasztlakosok kénytelenek teljesen és kizárólag a munka és a természet parancsainak alávetni magukat, énjükkel mintegy beléolvadnak a teljesítménybe, érzelmi világukkal, akaratukkal, egész gondolatvilágukkal, tehát ösztönvilágukkal teljesen a konkrét cselekvés felé fordulnak. Így szükségük van olyan reakciókra, amikor a munkaközben, a környezethez való szigorú alkalmazkodás helyett, annak visszahatásaként ők válnak alkalmazókká s ilyenkor nem szolgálják a környezetet, hanem a maguk szolgálatába állítják. A parasztlakos e polaritásának elméletét már másutt¹ kifejtetem s ez alkalommal e tulajdonságnak csak rövid illusztrálására szorítkozom. Idetartozik az, hogy pl. a parasztlakos, aki a kendert elveti, gondolja, nyúvi, szárítja, áztatja, töri, tilolja, héhelezi, szortírozza, fonja és megszövi, 12 hónapi keserves munkáját öli belé, végül is egyszerű és szegényes mindennapi ruhák mellett és ellenére hatalmas és díszesen kihimzett lepedőket készít a házivászonból, melyeket egész életében legfeljebb kétszer-háromszor s akkor is csak reprezentációs célra használ. Tehát egy esztendei kínlódásának eredményéből nem elsősorban a mindennapi szegényességén enyhít, hanem a presztizst szolgálja. Ez az egymást váltogató kettősség, ez a kontrasztnak látszó jelenség a polaritás s ennek egyik összetevőjét, a sokszor hiúsággá menő öndokumentáló hajlamot ösmernie kell a szociális munkásnak, ösmernie és alkalmazkodnia hozzá, hiszen éppen ezen az úton lehet talán a legszerencsésebben a szociális fejlődés eredményeit megkedveltetni. Valószínűnek látszik, hogy falragaszoknál és propaganda-előadásoknál is hatásosabban lehetne a higiénikus gyermekvédelem érdekében harcolni azzal, ha pl. a szociális munkás a faluban vagy a tanyacsoportban az anya közreműködésével egy vagy egypár gyermekkel szakszerűen foglalkozik, táplálását és gondozását ellenőrzi, irányítja s ezzel mintegy felébreszti a többi parasztlakos hiúságát s így utánzásra készíti őket. Ez a látszólagos „igazságtalanság“ csak első pillanatra látszik ennek, végeredményben pedig hozzájárulhat egy egészséges és természetes önérvényesítés kiépüléséhez, ami nem utolsó módszer lenne éppen a közismerten önérvényesítő s nem szívesen alázkodó parasztlakos körében is. Így legalább elérhető volna az is, hogy nemcsak a leg-

¹ A parasztlakos lelki dinamikája c. cikkem, Magy. Pszichológiai Szemle, VIII. évf. 3—4. sz.

teljesebb proletársorsban élő, legveszélyeztettebb parasztrétegek részeseülnének a szociális gondoskodás áldásaiban, hanem ez egyúttal hozzájárulna az általános színvonal emelkedéséhez is.

Harmadik és a parasztságra szintén eléggé általánosan jellemző sajátosság az ú. n. mágikus gondolkodás. Mivel a parasztok reflektálás nélkül, közvetlen kapcsolatban vannak a természettel, mégpedig olyan intenzív kapcsolatban, hogy szinte maguk is beléolvadnak — ezért annak törvényeit közvetlen tapasztalásból, az okozati viszonyok feltárása nélkül ismerik. Így az időbeni egymásután emelik oki érvényre, tehát a post hoc, propter hoc elvét gyakorolják. Ezért — a körülmények véletlen összjátéka esetén — az egyes kiragadott jelenségnek olyan erőket tulajdonítanak, melyekkel pedig az önmagában nem rendelkezik. A tapasztalás és a konkrét helyzetekhez való kötöttség következménye, hogy az egyidőben előforduló vagy egymással érintkező dolgok egy-egy nevezetes tulajdonságát az egészen szétömlőnek vélik, továbbá egy részletet az egész tulajdonságai hordozójának tartanak (a pars pro toto elve!). Ilyen elemekből tevődik össze az, amit mágikus gondolkodásnak nevezünk s ebből is láthatjuk, hogy milyen lényeges szerepet játszhatik ez a parasztság mindenféle életnyilvánulásában. Legtöbbször a betegek gyógyításánál ütközik bele a szociális munkás a mágikus gondolkodásba: a praktikák, kuruzslások és különféle népi gyógyítások során. A sok példának egy közös jellemvonását ragadjuk ki: e praktikákban különösen nagy mágikus erőt tulajdonítanak az étellel, a szervezettel, különösen az emberi szervezettel kapcsolatos anyagoknak, melyeknél valahogy úgy vélik, hogy az illető anyag az eredeti szervezet egész egészségét, erejét képviseli és hordozza, tehát átviszi arra, aki azt használja. A kuruzslásnál használt különböző varázsszereket olymódon lehet kiszorítani higiénikus orvosságokkal, ha azoknak nemcsak racionális hatásmódját hangsúlyozzuk, hanem megértetjük, hogy ezekben is olyan természeti erőket hordozó anyagok vannak összekeverve, de ezeket még „ügyesebb“ és nagyobb tudású emberek készítették.

Nemcsak a paraszt és a természet viszonyából következő és mindenki számára lehetséges következmények teremtenek a fentiekhez hasonló lelki sajátosságokat, hanem ezenfelül még a konkrét ember csoport saját konkrét múltja a maga egyszerűségével, a konkrét szociális milió, a konkrét földrajzi helyzet, gazdasági állapot stb. is létrehoz beidegzettségeket, beállítódásokat, szokásokat és azután ezekhez kapcsolódó hiedelmeket. Az így történetileg kialakult és helyenként más és más szemlélet erősen befolyásolja a jelenlegi funkciókat, így például a táplálkozást. Olyan eledelnek fogyasztását a gazdasági szükség és a történeti gyakorlás beléjük idegezte — minden racionális orvosi lebeszélés ellenére makacs elterjedtségnek örvendenek. Ilyenek pl. a kevés vitaminnal és kevés táperővel rendelkező, de a jóllakottság illúzióját keltő nehéz ételek, mint a krumplipaprikás, a tarhonya, szalonna, hagymáskenyér, erős paprika. Hogy a beidegzettség mennyire hat, az kitűnik abból a példából, amit Hollókön tapasztaltam, ahol már a csecsemőt is borral itatják, mert azt tartják, hogy az erőt ad s ha nekik évszázadokon keresztül nem ártott, akkor a kicsinek sem ártat. Persze a jelenlegi gazdasági helyzet is megnehezíti az orvosok által propagált

minőségi táplálkozás elterjedését s nem lehet pusztán felvilágosítással, racionális eszközökkel megküzdeni pl. azzal a groteszk és tragikus helyzettel, hogy éppen falun és tanyán, ahol a városok tejfogyasztásának legnagyobb része termelődik, a termelők gyermekei csak igen kis százalékban jutnak tejhez. Városi ember számára szinte hihetetlen, hogy bárha a tanyákon még a legszegényebbek is tartanak baromfit, ők maguk mégis a legritkábban fogyasztják ezt a könnyű és tápláló ételt.

A fentiekben már utaltunk arra, hogy a parasztközösség gyűjtőfogalma alatt különböző tényezők hatására egymástól bizonyos fokig eltérő kisebb parasztközösségek alakulnak ki, melyeknek külön sajátosságai, külön tulajdonságai vannak. Ilyen csoportosító tényezők: 1. a vagyoni és gazdasági helyzet, mely a nagygazda, a kisgazda, a szerződéses cseléd, napszámos, munkanélküli stb. stb. egymástól lelkileg is elkülönült kategóriákat termel ki, 2. földrajzi tényezők szintén lényeges szerepet játszanak s a szociális munkásnak ügyelnie kell, nehogy egyik vidék lakosságának ismeretében téves következtetéseket vonjon le egy másik vidéken végzendő munkának a módszerére nézve. Pl. a Felvidék vagy az Alföld katolikus parasztságának miszticizmusát jól ismerve, ne az ott indokolt és bevált módon közelítsen a békéskörnyéki erősen reális gondolkozású, materiálisabb protestáns parasztsághoz, 3. a településforma, melynek kialakításában a gazdálkodás módja is jelentős szerepet játszik s szintén módosítja a mezőváros, a falu, a tanya központ és a tanya lakosságának megközelítését. 4. A foglalkozási ágak, vagyis munkájának természete (földművelés, állattenyésztés, halászat, erdőgazdálkodás stb.) további csoportosítást tesz szükségessé. Folytathatnánk még az elkülönítő szempontok felsorolását, de ezen a helyen erre talán nincsen szükség.

Végeredményben reméljük, hogy az elmondottakból annyi nyilvánvalóvá vált, hogy a szociális munkán belül az agrárlakossággal foglalkozó agrárszociális munka nálunk külön kezelést igényel és külön munkaágként tekintendő. Ezen a helyen nem kell reámutatnunk ennek fontosságára éppen a magyarság szempontjából. De tapasztalatainkon alapuló szerény szavainkkal talán sikerült reámutatnunk arra, hogy éppen a magyar parasztság speciális helyzete következtében milyen nehézségek hárulnak a szociális munkásra, sőt az egész agrárszociális szervezésre. Az eddig ösmert és eddig megkívánt előismerteken és természetes hajlamon kívül többek közt igényelnünk kell bizonyos közösséglélektani tudást és mindenestre a közösséglélektani szempontok figyelembevételét is.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

BIZONYOS, hogy a népszerűség nem fogadható el irodalmi értékmérőül. De íróra s közönségre egyaránt jellemző, kit s miért vesz szárnyaira a hír.

Kosztolányi Dezső nem tartozott a népszerű nagy írók közé. Nem volt közéleti író, a nép sorsát figyelő s alakítani kívánó szellemi vezér. Lelke, ha zászlónak óhajtotta is, nem harcba vonuló tömegek élén lobogott, hanem úgy, ahogy ő maga érezte: „egyedül, birkózva a csönddel és a viharral“. Nem volt költő-próféta, de a közönség kegyét kereső, a tömegizlést alkalmazkodva kihasználó, szórakoztató írónagyiparos sem. Tudta, hogy e rideg korban „régen rossz“ annak, ami „örökbecsű“, de nem is fizetségben, tömegek meghódításában látta igazi pályabérét, hanem abban, hogy „életét művészete által megsokszorozhatta térben és időben“: abban, hogy megadott neki a kifejezés, az alkotás mindennél nagyobb öröme. Amint a politikát, az üzletet sem használta fel hírverésre. Közönsége sohasem volt nagyon népes, de mindvégig válogatott és hűséges maradt. Művészetének hatása, ha zajtalanabb is, sokkal egyenletesebb s nem egy területen mélyebb a népszerű nagyokénál. Az olvasók szélesebb rétegeinek komoly érdeklődését azonban nem sikerült megszereznie: az ifjúság nem vonult volna fáklyásmenetben szállása elé, még akkor sem, ha, mint régen, ma is megtisztelné még ilyesmivel nagy íróinkat. A közönség még sokkal jobban megrögzíti az első benyomást, mint az egyes ember: Kosztolányi e szélesebb rétegek szemében ma is „A szegény kisgyermek panaszaiddal s a „Modern költők“ fordításgyűjteményének szerzője. A „panaszok“ érzelmessége azonban túlságosan is légiés és ínycsekded volt ahhoz, hogy a zsirosabb étellekhez szokott olvasórétegek a „nagy költészetihez számíthassák; az igazi, művészi átültetés önmegtartó munkáját pedig Magyarországon tán Kazinczy korában értékelték utoljára érdeme szerint az olvasók.

Ez a félreismertség nem egyedülálló irodalmunkban s Kosztolányi esetében a többség szemében nem is látszott olyan kirívónak. Életművének jellegét nem arányai, hanem árnyalatai mutatják meg s a fény és árny tünékeny játéka, a könnyű színek halk változásai elmélyedő, részletekbe feledkező figyelmet kívánnak. Erre pedig még barátai közül is csak kevésnek jutott ideje s türelme. Az az írói kör, melynek munkája legjavát juttatta, máig sem kísérelte meg nagy-

ságához mért méltatását s hogy valóban ki volt s mit jelentett, az csak most kezd a maga teljességében megvilágosodni, amikor már a halál teszi időszérűvé alkotásainak s hatásának áttekintését és jellemzését.

EGY ÍRÓ ÉLETMŰVÉT nemcsak írásainak összessége jelenti, hanem a munkáiban kibomló egyéniség s a műveknek egységes értelmet adó írói pálya is. Kosztolányi életműve már az első pillantásra zárt egésznek látszik. Pályájának íve tiszta és egységes, nagyobb törések és válságok nyomait hiába keresnők rajta, ő nem járt a damaszkuszi úton s önmagának lényeges kérdésekben alig mondott ellent. Élete a polgári tisztesség, beosztás, viszonylagos jólét keretei közt folyt le. Magánélete — a híres bohémek, a „költők“, példájától eltérően — hétköznapi, eseménytelennek, művészetéhez viszonyítva érdektelennek látszott. Írói világa ápolt s rendezett kertre emlékeztet, amelyet természet és kultúra egyaránt megóvtak a viharok pusztításától s amelyben a gazda tudta s szándéka nélkül mi sem változhatok. „Költészetéből hiányzik a lírai témáknak koralltelep-szerű egymásrarétegződése. Nem dóm ez a líra, ahol egyik vers a talpazat, a másik a kupolaív, hanem visszajáró versek ízléses oszlopsora,“ írta műveinek egyik legjobb ismerője, egész munkásságára is jellemzően. S ezt az oszlopsort világosan tagolt csoportokra osztja három jellemző verskötet: „A szegény kisgyermek panaszaí“ (1910)5 „A bús férfi panaszaí“ (1924) s a „Számadás“ (1935), kijelölve nemcsak az alkotások időbeli egymásutánját, hanem alkotójuk életének a természet örök rendje szerint következő korszakait is.

Kosztolányi gyermekkorá Szabadkán folyt le. Ott született 1885-ben, ott járta elemi- és középiskoláját s ott nyerte azokat a mély benyomásokat, amelyekhez emlékezésből táplálkozó költészete ismét és ismét visszatért. De ezek inkább a családi s rokon kör emlékei, egy ma már süllyedőben levő magyar vidéki polgárság világának üzenetei voltak. A „beteg, borús, bús, lomha Bácska“, a gyermekkor körülvevő tágabb haza, a délvidéki táj és nép alig adott többet neki néhány halványrajzú képnél, egy-két novella anyagánál. Az igazi nagy élményt a főváros jelentette számára. Érettségi után a pesti egyetem bölcsészeti fakultására iratkozott be s azóta csak utazni ment el a városból: itt volt háza s lelkének otthona is. Ide fűzték első írói sikerei, a barátság szálai s, mindennél erősebben, a foglalkozás kötelékei. Újságíró lett, még mielőtt oklevelét megszerezte volna s a redakciók munkása maradt élete végéig. Mikor feltűnt, a modern, neuraszténias ember lelkivilágának kifejezőjeként köszöntötték s ehhez az ihletkörhöz soha nem vált hűtlenné.

„Dekadens hangulatlíra“, „hypermodern költőiség“, „misztikus impresszionizmus“, „doriangrayizmus“ — a jelzőket, melyek újszerű első verseinek szolgálták kritikusi címkéül, folytatni lehetne még. A századforduló az igazi nagy tárgyak s a méltó küzdőtér helyett inkább izmusokat, programotokat s kávéházakat adott költőinek. Kosztolányi első verseiben is több volt a szerep, mint az igazi élmény: egy rendkívüli nyelvi és formai készség keresett bennük magához illő tárgyat. Ez a kettő először „A szegény kisgyermek panaszaí“-ban

találkozott. A gyermekkor életrekelt kusza és gomolygó élményei lebegően könnyű, csipkeszerű törékenységükben is jelentékeny versekben tisztultak fel s nyertek sugárzóan művészi kifejezést. Élmény és képesség találkozásából modern remekmű született s meghozta az első sikert is: a költő az új polgári olvasóközönség kissé finomkodó elitjének dédelgetette lett: „a legnagyobb szimbolista.“ A siker, legalább egy időre, kötelezett is: a dekadens, szimbolista költő irodalmias szerepét igazában csak „A bús férfi panaszaidnak verseiben nőtte ki Kosztolányi. A közbeeső kötetek (őszi koncert, Kártya, Mágia, 1912, Mák, 1916, Kenyér és bor, 1920) nem hoztak jelentősen új lírai tartalmakat, de hozták a hangulat, ritmus, nyelv végtelenül bonyolult árnyalatosságát, a szín, zene, érzés tárgyaltan, mámoros játékát, a bánattal, sejtelemmel, lázzal átítatott szavak dús omlatagságát: azt a morbid szépségvallást, amely annyira jellemezte az oszlásban levő monarchia utolsó művészi termésének túléltségét:

„ő már a cél, a szín, a hervadás,
nyarak alusznak benne, cukrok íze,
remény, öröm, valóvá semmisítve,
ő már a vég, a vallomás, a nász.“

Az ifjú Kosztolányi igazi rokonai nem a franciák voltak, hanem a tágabb közös haza utolsó virágai: Georg Trakl, Hugo von Hoffmannsthal és Rainer Maria Rilke. Az átalakulást, mely ennek a halk költőnek fejlődésében sokkal rejtettebb, belsőbb és hosszabb volt, hogysen évekhez lehetne kötni, nem magyarázza csak az összeomlással járó válság. A dekadens költő szerepe az új kor véres valóságai közt elvesztette időszerűségét, de még fontosabb, hogy ki is merült: Kosztolányi kiszívta minden felélhető nedvét. Az új ihlet forrásai már a férfikor sziklásabb, tapasztalatok súlyosabb rétegeivel elfedett mélyeiből eredtek. Az új versek már egy ridegebb, ellensége-sebb világ fűlsértő hangzavarában szólaltak meg. A remény nélküli kiábrándultság, amely az ifjú bánatok idején kedves, marasztalt vendég, édes játszótárs s örökszép verstéma volt, most egyre gyöt-rőbb valósággá vált, zord kísérővé, akit elűzni nem, legfeljebb ideig-óráig elnémítani lehetett. A szép hangzás, a ritka rímek exotikus csen-gése, a szólejtés dús színei s zenéje értelmetlen díszként tűntek fel lassan; az élmények, hangulatok felhalmozott készletei, az ifjúság rajongva gyűjtött kincsei — úgy tetszett —: „romlandóbbak, mint a málna vagy a hal“. „A bús férfi panaszaidban még ott járt a régi, önfe-ledt emlékező és álmodozó, de mellette ott állt már az új költő is: hangja érdesebb, de áthatóbb, nyelve szegényesebb, de töményebb, ritmusa zenétlenebb, de keményebb is volt, rímei rekedtebbek lettek, de a szívbe is le-lecsaptak. Ez a kesernyés, éles hang azután egyre emel-tebbé vált a „Meztelenül“ nyers sikoltásain át a vadul hősies „Szá-madás“ izzó és végsőig fokozott, de páratlanul tiszta formába kény-zerített kitöréséig:

„Most már elég, ne szépítgesd, te gyáva,
nem szégyen ez, vallj — úgylis vége van —
boldog akartál lenni és hiába,
hót légy, mi vagy: végképp boldogtalan.“

De az igazi, mély sebekről csak ritkán szólhatott ez a kényes lélek. A „kozmoszt“ s az ember és a faj sorsát a „ferde vajások“-nak engedte át inkább, mert számára egyre jobban idegen és őrült lett az „egész“, de nyájias és rokon maradt a „rész“. A férfi Kosztolányi érdeklődése mindinkább átfordult a rajta Idvül álló világ felé. Már régebben sokat bíbelődött a novellával, „a hétköznapi költeményével, amely nem az életet mutatja, csak egy ragyogó részletét“ (Bolondok, 1911, Beteg lelkek, 1912, Béla a buta, Tinta, 1916), de akkor még általában verstémái prózai változatait írta csak meg így. Most a regény felé nyújtotta ki kezét. A húszas évek első felében szinte évenként elkészült eggyel. „A rossz orvos“ (1921) még nem volt több hosszúra nyúlt novellánál, „Neró, a véres költő“ (1922) azonban már a modern magyar történeti regény kialakulásának egyik fontos állomását jelentette. A „Pacsirta“ (1924) és „Az aransárcány“ (1925) kitűnő környezetrajza a magyar kisváros legjobb ábrázolásaival is méltán versenyezhetett s az „Édes Anná“-t (1926) mint a pszichoanalitikus regény klasszikus magyar képviselőjét ünnepelte a bíráló.

A regény és novella azonban nem elégítette ki egészen. Más keresett, szabadabb, változékonyabb s mégis kötöttebb, egyszerűbb, de mégis nehezebb műfajt: valamit, ami teljesen az övé, s amiben tárgy és forma az erőfeszítés minden nyoma nélkül olvadhat maradéktalan új egészé. Új feladat elé is került; a Pesti Hírlap-ban kapott egy hasábot: csevegésre. Kitűnő, vállalkozó kedvű újságíró volt, megkísérelte, hogy művészetté tegye a kötelességszerűt. Bosszantotta a sok rossz krocki s meg akarta fejteni e pillangó-műfaj titkát. Képesség és feladat e szerencsés találkozásából született meg a legjellemzőbb Kosztolányi-művek hosszú sora: az „Alakok“ (1928), a „Bölcsőtől a koporsóig“ (1931), a „Zsivajgó természet“ (1931) tündöklő rajzai, jelenetei, apróságai s ezekkel párhuzamosan nagyobb igényű testvéreik: az „Esti Kornél“ (1934) s a „Tengerszem“ (1936) remek darabjai. Ezek az írások a maga teljes tisztaságában mutatták meg azt az írói s emberi magatartást, amelynek kiformalására ez a szóltanul hősiesség, feltűnés nélkül makacs költő egész életét feltette. Velük egyidőben keletkezett tanulmányaiban, bírálataiban az értelem vüágos fogalmaival is megvilágította írói gyakorlatát, elhatárolta a maga területét s kifejtette legfontosabb művészi alapelveit. A nyelvhelyesség körül folytatott harcainak egyik legfőbb eredménye klasszikussá érett értekeznyelve volt. Elvi cikkeiben tiszta, ezüstös fényrel ragyogott szellemes okossága, értelmetlenséget dicsőítő korunk ez eléggé nagyra nem becsülhető ritkasága.

A halál távlatában úgy tűnek fel ezek a tanulmányok, mint pályája egységes ívének utolsó tartó oszlopai. Mintha, mielőtt letette volna a tollat, még egyszer számot akart volna adni bennök élete értelméről. Mert már évekkel a végső találkozás előtt a halál árnyékában járt. Mindnyájan félünk az elmúlástól, de ő rettegett tőle. Mindennél többre becsülte az életet, az alkotás édes mámorát; odaát csak a megsemmisülést sejtette. Utolsó pillanatig reménykedett; szelleme friss volt még, fiatal, munkabíró. De ösztönös gondossággal egy kötetbe gyűjtötte s 1935-ben kiadta költeményeit. Hogy torokrákjára gyó-

gyulást találjon, végigjárta Európát. Az „Útirajzok.. tünékeny és lenge párázatán mintha a „Szegény kis gyermek.. költőjének álmodozó arca rémlenék át még egyszer, de a vonások most már valóban fájdalmasak, az ajkak könnyű mosolygása eltűnt s a szemek ijedten tágulnak a végső látomásra:

„A pompa ez, részvételen, derült,
magába-forduló tökéletesség.
Jobb volna élni. Ámde túl a fák már
aranykezekkel intenek nekem.“

A TEHETSÉG, mint minden elemi természeti erő, magában vak és terméketlen, emberi művelődésünk értékévé csak minősítése teszi. Az írói képesség átható ereje megmérhető az egyes műveken is, igazi emberi jelentőségét azonban az a magatartás adja meg, amelynek szolgálatában áll. A valóban nagyok életművében nemcsak a nehéz és ellentálló anyag művészi átlényegítéséért, hanem az emberi lét értelmezéséért is folyik a küzdelem. Jelentőségük nemcsak az alkotásaikban felsugárzó szépség, hanem az azokban megvalósuló humanitás . erejétől és értékétől is függ. Az írói magatartás kiformalódásában egyenlő szerepet játszik az egyéniség s a környezet. Képesség, pályatér s magatartás azok a döntő fontosságú mozzanatok, amelyeknek ismerete nélkül mit sem mondhatunk az írói művek igazi jelentőségéről.

Közismert arcképei, melyeknek ábrázolásmódjával ő is egyetértett, fiatalos, modem bohémnek mutatják Kosztolányit. Fejtartásán, hajviseletén, gallérján, nyakkendőjén a kacérság egy árnyalata érezhető; egy cseppnyi póz, amely az ember egyéni eredetiségére utal anélkül, hogy különködössé válnék. Az arc könnyű derűjéből kiáradó nyílt közvetlenség lefegyverez. A nem túl nagy, de értelmes homlok felét eltakarja a ráhulló dús és puha haj. A szemek okos kíváncsisággal néznek ki a figyelően felhúzott szemöldökök alól. Fürkésznek anélkül, hogy tolakodók lennének: az igazi társaslény tapintatos érdeklődését sugározzák. Az eleven, telt ajkakon kicsit kiábrándult, kicsit ironikus, kicsit ijedt mosolygás lebeg. A nyugtalan vonások határozott, világos rend nélkül, szinte pillanatonként változnak; megfoghatadanok, jellemezhetetlenek, mint a hangulatok. Művelt csevegő arca ez, akinek eleme a társaság, s legfőbb törvénye a civilizált ember okos fölénye s úri tartózkodása: a jóízlés és az elegancia.

Kosztolányi írói alkata megfelelt e képnek. Rendkívül érzékeny, hajlékony kíváncsiságát, borszeszként gyöngyöző temperamentumát jóneveltség és ösztönös tapintatosság fékezte. Állandóan pezsgő, sokszor szédítően szabad szellemessége, amely szüntelen arra készítette, hogy aforizmává, ödetté élezzé ki megfigyeléseit s gondolatait, hogy játékká, tiszta illúzióvá tegye a világot, válogató mértéktartással, ritka felelősségérzéssel s megingathatatlan írói következetességgel párosult. Irodalmi pózait, a költő-dandy divatos ruháit természetes gráciával, az üde közvetlenség ellenállhatatlan varázsával tudta viselni. A megfigyelés ritka érzékenységét és fürgeségét a kifejezés soha nem lankadó gyönyörűségével s a megjelenítés biztos készségével egyesítette. A magyar nyelv ezer s ezer árnyalata élt ösztöneiben, de nincs egyetlen

modem írónk sem, aki nyelvünk, szavaink világát oly izzó érdeklődéssel kutatta volna, mint ő. Okos volt s kíváncsi, tanulékony és lelkiismeretes tanuló. Műveltségét rendszertelenül szerezte, de amire szüksége volt, azt tudta is, nemcsak sejtette. Nem tagadta, hogy a költészet tápláló talaja az ösztönök zavarosabb rétege, de becsülte a világos fogalmakat: „aki híjával van az értelemnek, sokat és feleslegesen botorkál“, írta.

Kosztolányi valóban modem nagyvárosi ember volt; remetékben gazdag irodalmunk egyik leginkább társas szelleme. Fellépésekor már bizonyos mértékig érett helyzetet talált. Az öreg Arany pesti közönsége még egész szívével a vidéken élt, az ő városiassága még inkább csak valami hiányérzésből táplálkozott: vágya, mint valami ellen-Ovidiusé, Tomiba, keletre, vidékre szállt. A fiatal Kosztolányit azonban már olyan közönség fogadta és kényeztette, amely, ha nem is lelt még végleges otthonra Budapesten, a vidéktől már elszakadt s ösztöneiben, képzeletvilágában és életformájában nagyvárosivá alakult. A fiatal költő elfogadta a „nagyváros lírikusának“ ráosztott szerepét, de mindjárt kezdetben már nagyobbra nézett. S ahogy művészeete növekedett, egyénisége férfiasabb és érettebb lett, úgy vált mind teljesebbé s határozottabbá az a létforma, amelynek hordozójául s kifejezőjéül küldetett. Midőn pedig, a békeévek langyos, hervatag vénasszonyok-nyara múltán, jegesen zordra változott körülötte a világ, ő is „bekerítette házát“: elfoglalta helyét kortársai között.

Ez a fejlődés szinte észrevétlenül folyt le: kertes lankáinak lassú virágbaborulásáról roppant természeti erők harca terelte el a figyelmet. A Nyugat-nemzedék sokrétű mozgalmából igazában csak két írói magatartás vált eddig ismeretessé mint teljességre jutott s tisztán kifejezett létforma: az élet alaktalan mélyeiből feltörő látnok-zsenic s a műveltség örök értékrendjét őrző írástudó-humanistáé. Ott Ady pusztító lobogású, barbár, hitrege és babona határain járó sors-útja, itt Babits magas igehirdető pátoszu szellemkultusza. Ott a világ megismert rendjét széttörő ős-ösztönösség isteneket kihívó merészsége s dionysosi részegsége, itt a szellemi világ rendjét őrző tiszta öntudat „severitas“-a és „gravitas“-a: szigora és méltósága. E két létforma teljességgel idegen volt Kosztolányitól. Ittassága ritkán volt több a szépség, alkotás könnyű mámoránál. A vajákos révület s a főpásztori intelem egyaránt távol állt tőle. Nem hitt a zseniben s az irodalom illetékességét egészen szűkkörűnek tartotta.

Amikor már elég súlyosnak érezte saját művét, el is határozta e két létformától a magát. Az öngazoló, önmaga lényegét kifejteni vágyó író heve ad súlyt és jelentőséget azoknak a különben egyoldalú írásoknak, amelyekben az Ady-vallással s Babits tanításaival szállt vitába. „Homo aestheticus“-nak nevezte s így jellemezte magát: „A homo aestheticus az önmagáért való tiszta szemlélődés embere, aki nem ismer jót és rosszat . . . csak szépet és rútat... aki a mindig vitatható igazság helyett az ízlést emelte polcra... aki nem áll se jobboldalon ... se baloldalon ... hanem egymagában áll, az, aki esetről esetre cselekszik, az, aki elítéli az erőszakot, mert rútat... az, aki semmiféle párthoz nem tartozhat, hogy biztosíthassa szabadságát,

függetlenségét, szeszélyét, s ember tudjon maradni, az, aki boldogtalanságában is boldog, mert megérti, hogy miért boldogtalan, az, aki néha tökéletesnek álmodja a tökéletlen világot, az, aki semmit sem vár s mindent megkap az ámulat egy pillanatában.“

Hasonlóan kemény s egyoldalú „ars poetica“-ja is. Kosztolányi hitt a költészet öncélúságában, abban, hogy a költői alkotásnak nincs más célja, mint hogy szép legyen. A költészet főértékének a tiszta illúziót tartotta, nem életértékek, erkölcsi eszmék felmutatását, nem társadalmi mozgalmak szolgálatát, nem is a vitatható gondolatok, kétséges szellemi tartalmak kifejezését, hanem a jelenségek felvillanó költői jellegének, alakjának, minőségének megragadását és művészi kifejezését. A költészet — vallotta — varázslat: a „témának“, „tárgynak“ el kell rejtőznie az alkotás művészete mögött. Az igazi művész az méri, hogy mennyire tud bánni eszközeivel: „férfiassága abban van, hogy milyen keményen munkálja meg anyagát, ha akár egy pillangóról ír is.“ A világ végtelen és korlátatlan, a művészet válogat, formát ad, ami nélkül a lényeg elvész. S e lényeg a művész számára mindig a „felszín: mélységek látszata. .; a rész, melyben bent van az egész; a mérték, amely végtelen, s nem a mértéktelenség, amely véges.

Szépességittas emberiség s játszi, tökéletes művészség — sokáig úgy látszott, e két vonás kimerítően jellemezheti Kosztolányi művészetét. Költői gyakorlata mintha valóban ez elvek szerint igazodott volna: a ragyogó felszín, „a fényes vizek varázsa“ volt legfőbb tárgya, a világon és az emberi dolgokon való önfeledt elrévedés legfőbb gyönyörűsége, a kifejezés izgató, mindig új játéka legfőbb vágya. Nem beszélt túlmélyült érzésekről s mintha az érzéklés lett volna gondolkodása: logikai összefüggések helyett villámgyorsan pattanó, könnyűrajzú képekkel közölte mondanivalóit. Műkedvelő növénygyűjtők érdeklődésével állt a jelenségek közt, még a legteljesebb odaadás pillanatában is kissé fölöttük. Realizmusát a szeszély s az ötlet ragyogása, a képmutogató kecses és könnyű mozgása tündérien csillogóvá tették. Úgy látszott, mindene a formában van, abban a virtuóz biztonságban, amellyel a semmiségeket naggyá, az elcsépelte témákat elevenné tudta tenni. Különösen akkor vált ez láthatóvá, mikor — például az Édes Annában — oly tárgyhöz nyúlt, amely fellázadt a játékos forma, a szépség látszata ellen s amely azt kívánta volna, hogy az író gyötrő és ijesztő legyen. Erre nem volt képessége.

De nem is kívánt ő a nagy, lelkünk mélyéig megrázó, démoni költők közé tartozni. Inkább talán egy új, moderm ifjú Plinius akart lenni, aki Laurentum tájai helyett a nagyváros embertenyészetét figyelő odaadó szeretettel, aki ugyanolyan éber és művészi rettentetlenséggel nézi a közelgő összeomlást, mint az a Vezúv kitörését, s aki azt akarja, hogy írásaiból mint valami személytelen művészi naplóból a sötét mélységek fölött suhanó szellem fénye vüágítson ki ott-honos sugárzással. A derűs felszínt azonban nála is áttörte a félve került s takargatott mélység kísértete: a pusztulás rémülete. Az elmúlás már a „szegény kisgyermek“ álmaiban feltűnt és sejtelve mindvégig ott kísértett művei mélyén, mint nyugtalanító, hirtelen- váratlan fel-felbukkanó elnyomott kedélyelem a könnyelműen

vagy hősiesen védekező életérzés pillanatnyi ellankadásában. A közelgő vég bizonyosságában azután letépette a halálfélelem, amely ellen már nem volt fegyvere. Ha talán reménykedett is, nem hitt a keresztény túlvilágban, de kételye modernebb, idegesebb is volt, hogysem pogányul, sztoikus keménységgel nézhetett volna a halálangyal szemébe. Csak egy útja maradt: a szédült és önfeledt megadás; zuhanás a semmibe. Halk, tartott hangú költészetén ekkor egyszerre, feltartóztathatlanul eláradt a tépett, gyötört lélek pátosza. S ekkor váratlanul mély és ragyogó értelmet nyert a tökéletes alkotásért folytatott szüntelen küzdelme. A remekművel akarta legyőzni az elmúlást.

E rejtettebb, mélyebb s hősiesebb távlat nélkül nem mérhetjük fel a Kosztolányi életművében megnyilatkozó emberi létforma igazi nagyságát és jelentőségét. Felszín és mélység, fölény és megindultság, irónia és pátosz egymást erősítő frigyben találkoznak benne. A fájdalommal s a gyötrellemmel együtt vállalja emberségét, de azt tartja: „a közügy csak a mű.” Nem akar Isten lenni, még a géniusz jogán sem, tiszteli léte határait. Szerető részvét tölti el, de emberbarátságából hiányzik a tolakodás és fitogtatás. Nem végez nyilvános gyónást, de nem azért „nem vall színt”, mert nem mer, hanem azért, mert nem tud, mert távolabb áll s mert nem hisz a tömegek, csak az egyén megválthatóságában. A lét szörnyű reménytelenségére, a test nyomorúságára, a szellem játékos fölényével felel: „hős, kit a halálarc rémétől elfed egy víg álarc.” Kosztolányi mindvégig hű maradt e kimondhatatlanul komoly s mérhetetlenül nehéz játékhoz. S ma már világos, hogy a magatartás, amely költészetének végső értelmét megadja, egyenrangú az említett másik kettővel, amelyekkel egy-egy pillanatra bár, de méltón mérte össze erejét. A „serenitas”, rideg korunk ritka ajándéka: az „okos derű” sugárzott lényéből, de okossága szomorú volt, s mosolya kissé erőltetett, mint azé a fenséges íróársé, akihez hatalmas és megrázó ódát írt: Marcus Aureliusé.

„... elhagyott e sanyarú földön,
az, aki él és az, aki fél és
látja a törvényt reszketve, de higgadt
léptel megy a sírhoz, az értelem égő
lámpája kezében,
megvetve, mi barbár
mindazt, mi hazugság.”

„HA MÁR BESZÉLÜNK irodalomról, akkor lehetőleg értelmesen beszéljünk, szakemberek módjára, akik megvitatják egymásközt mesterségük csínját-bínját, “ írta egy tanulmánya elejére, s talán hozzáillőbb is lenne csak formáiról, stílusáról, mestersége rejtettebb titkairól beszélni. E kérdések felvetésében kifogyhatatlan volt. Rokontémákat új és új oldalról megragadni, új és új ötvözetben feloldani, új és új csiszolással kidolgozni legnagyobb kedvtelésesei közé tartozott. De nincs még mód és alkalom arra, hogy összeállítsuk bonctanát parányi remekműveinek, melyeknek éppen ez a kimeríthetetlen ámyalatosság ad olyan maradandó értéket. Hisz már maga a nyelv is, Kosztolányi formáló szenvedélyének e legnagyobb alkotása, ilyen mester-

ségbeli remeklések végtelenül gazdag tárháza. Hz a nyelv csak részben volt veleszületett művészi fogékonyságának terméke; tökéletessé hosszú pallérozás és féltő mûgond tették. Szinte minden mondata külön kristály: innen stílusának csillogó fénye. A heroikus ihlet s a lomha utánzás népe vagyunk, irodalmi nyelvünkben éppen a nemes középréteg a legszegényebb: egyéni önkény s iskolás laposság közt a művelt társaság csinos, ízléses, rugékony stílusa. Kosztolányi, akinél Arany óta egy írónk sem ismerte jobban nyelvünket, ezt a stílust fejlesztette először tökéletessé.

Innen van, hogy hatása, bár mély és állandó, nehezen számbavehető. Szavaira nem ütötte rá neve bélyegét, prózája, a leg tisztább magyar prózák egyike, a nyelvben rejtetten élő lehetőségeket hívta életre. „Lefordíthatatlan“ írónk közt olyan volt, aki könnyen tolmácsolható, anélkül hogy szegényes lenne. A civilizált szellemekhez tartozott; népek és világnézetek súlyos vitáiban a korszerűtlennek és súlytalannak látszó szemlélődés és kifejezés álláspontjára helyezkedett; az eszméket nem annyira védeni vagy érvényesíteni, mint inkább tisztázni törekedett. A nemzeti s társadalmi vértanúság helyett inkább a meglévő kevés megnevesítésére szentelte erőit. Nagy s a magyar irodalomban ritka tehetség volt. S nagyobb távlatból nézve szerencsés is. Éghajlatunk nem kedvez a hozzá hasonló növényeknek. A magyar múltban csak megtört szívú vagy félbenmaradt rokonokat találhatott. Neki azonban megadatott, hogy gazdag és teljes életművet hagyhasson maga után. Talán azért, mert tudott élni az irodalomnak s nem kívánt vezéri pálcát. „Boldog vagyok, hogy írok és írhatok“, mondotta vallomásában.

Miért kellene külön hangsúlyoznunk, hogy európai volt, a kevés igaziak közül, akik kicsi, keletinek bélyegzett népünkben az alacsonyrendűség érzése nélkül léphettek a „csodatevő, nagyhomlokú, könyves, vén“ világrész legjobb szellemei elé? A világirodalom, amelynek minden ízéből elkevert valamit nyelvünk ízei közé, az európai lélek sugárzásában vált élményévé s a nyugati szellem jegyében lett ő is tagja a világirodalomnak. Virtuóznán, inkább újraköltve, mint hűen alkalmazkodva, rengeteget fordított magyarra; művei közül is minden világnyelven tolmácsoltak legalább egyet. Vallotta, hogy az írónak nem lehet kisebb becsvágya, mint hogy meghódítsa az egész emberiséget, de tudta, hogy az igazán fontos az, ami itthon történik. Soha nem írt hangos, tolakodó hazafias verseket, de ki fogalmazta meg nála szebben a magyar író hivatását: „Aki csak a mester címre tart igényt s nem arra, hogy egy nép tanítómestere legyen, annak itt nincs helye. Akiben nem szunnyad egy szikra a széchenyies építők hitéből, apostoliságából, az nem való ide. Azt a lelket és nyelvet, melyet rövid időre örökre kaptunk, új szellemmel fényezve, csorbittatlanul át kell adnunk utódainknak. Ez a küldetésünk — áldjon vagy verjen sors keze —: ez a mi küldetésünk. Kissé lehajtani a fejet. De a szívet, azt föl, föl barátaim.“

KERESZTURY DEZSŐ

AZ OTTHON ÉS AZ ÉPÍTÉSZ

AZON TÉNYEZŐK KÖZÖTT, melyek az embert emberré formálják, egyik legerősebb az ember otthona, mindennapi környezete, amelyben nevelődik, amelyben él. Ott, ahol az éghajlat nem teszi okvetlen szükségessé a védelmet adó otthont, mint a forró égöv alatt, vagy ahol erre csak nagyon gyér lehetőségek adódnak, mint a sarkvidéken, maradt legprimitívebb az ember. A magántulajdon is az otthonban bontakozott ki az ősi kollektivizmus zürzavarából. Az emberi társadalomnak nemcsak az állapótára jellemzők a lakásviszonyok, hanem befolyást is gyakorolnak rá és az ember otthonának története egyben az emberiség fejlődésének is tükörképét adja.

De nem a fejedelmi, nem a gazdag otthonok a mérvadók, hanem a népek, a nagy tömegnek a lakásai, mert ezekben fejlődik ki az éghajlat, az építőanyagok, az életmód befolyása alatt az az otthontípus, mely éppúgy jellemzi a népet, mint formálja eljövendő nemzedékeit. A sok ezer esztendő s indus, babiloni és egyiptomi vályogviskó ontotta azt az engedelmes népet, mely alázattal hordta istenei óriás templomaihoz, urai hatalmas palotáihoz a köveket, anélkül hogy valaha is megkívánta volna azok kényelmét, szépségét, formáit. Valóban e népek sárkunyhói teljesen rokotalanok e világrészek monumentális építészetével és ez is bizonyítja, hogy mindig idegen despoták uralkodtak felettük. Továbbá így nyer magyarázatot az is, hogy úgy Indiában, mint az Eufrátesz és a Nílus völgyében, hol az építészet leghatalmasabb emlékei sorakoznak, ma a monumentalitásnak a csirája is hiányzik.

Éppen ellenkezője volt ennek a görög és a római, hol a kis családi otthon felnagyítása lett a monumentális építészet alapja. Különösen a római otthon volt valóságos szentség, a római polgári önérték nagynevelője. Addig nem is került veszélybe a köztársaság, míg a polgári jólét, a tradicionális otthon, a házi istenek tűzhelye épségben volt. De mikor Róma növekedésével felgyűlt a proletárság, mely már nem ősi tűzhelyek neveltje, hanem gazdag urak emberraktárszerű bérházainak prolese és mikor kialakult a dédelgetett légiók kényelmes otthona, a római castrum, akkor összeroppant e két tényező között a cívus romanus hegemoniája, hogy helyet adjon a császárság kényuralmának. Ezután a római otthon már többé nem tartópillére az államnak; kényelme, fénye, gazdagsága, melyet a császárok megvesztegetésül juttattak neki, lassú tespedésbe vitte e társadalmat, mely az Antoninu-

sok, az úgynevezett Aranykor jólétét élvezni tudta, de megőrizni, megvédeni már nem. Ezalatt Germánia erdeiben, meg a nagy Szarmata síkságon kezdetleges otthonokban edzett népek nevelődtek, melyeket megszedített Róma gazdagságának, jólétének híre. Elég volt a népvándorlás első lökése, hogy a széttiport limeseken át berohanó élvágyó barbárok eláraszák az egész birodalmat és mohó kapzsisággal, egymásra irigykedve rabolják, pusztítják a klasszikus kultúrát, a római otthont.

Ekkor jelent meg egy időre Európában Közép-Ázsia nomádjainak ősi otthona is: a juxt, a kirgiz sátor. A hunok, az avarok és a magyarok hozták. Az a hibája volt csupán, hogy lakóit engedte, hogy a természettel tovább is szoros kapcsolatban éljenek, bár otthonként bizonyára nem volt rosszabb, mint az akkori zürzavaros Európa városi lakásai. De mint nomád életforma hordozója, csakhamar el kellett tűnnie Európából. Abban az időben a szlávok még csak lefedett gödrökben húzták meg magukat; a vandálok pedig végigszágulva a birodalmon, gyermekes rombolási dühükben addig nem nyugodtak, míg egyetlen ép ív vagy architráv került eléjük. A gótok elégedetten húzódtak meg e romok között és nem bánták, ha reájuk szakad is, de egy követ sem tettek volna a másikra. Végül a longobárdok Itáliában olyanok voltak, mint a durva kezű paraszt cseléd, akinek minden, amit megfog, törve a kezében marad és ahova lép, ott csörömpölés, kár és pusztulás van. És mindezek felett Európát előntötte a pizok, az emberiség e makacs kísérője, mely tulajdonképpen a természetben nincs, az ember teremtette és mindig csak nehezen szabadul tőle. Egy évezreddel zuhant vissza Európa a pizokba.

E szörnyű káoszról csak Nagy Károly alatt kezdett kiemelkedni ez a gyermekéveit élő társadalom. A capitularékból ismerjük, hogy az új birodalom városaiban hogyan indult meg az élet és milyen szociális rendezést kívántak az akkori települések. De ezek a városok nem a régi civilizált római városok utódjai, folytatásai, hanem félénk menekülők gyűlhelyei, kiket nem a városélet forgalma, kényelme csábított ide, hanem védelmet nyújtó falai, melyeken belül szűkén, kényelmetlenül szorongtak az emberek. Így alakult ki a középkori város, mely elsősorban védelmi, stratégiai természetű és építészete a vaskos, nehéz, ostromot álló román stílus.

Nyugodtabb idők bekövetkeztekor e városokban is emelkedni kezdett a jólét, de azért e szűk, kényelmetlen városokat, otthonokat nem építették át. A középkor szellemében volt a földi kényelemről való lemondás; azonban erejüket meghaladó áldozatokkal templomokat emeltek. Szűk tereiken alig volt hely, csak felfelé volt terjeszkedési lehetőség, tehát ilyenképpen született meg a függőleges szerkezetű gót stílus, a középkor égbetörő katedrálisa. A gótikának pár városházát, céhházát és lovagvárat kivéve alig van profen célú építménye, hiányzik ebből a stíusból az individualizmus. Inkább vallásos tömeghangulat megnyilatkozása és legszebb emlékeinek tervezőit alig ismerjük, sőt azok inkább nemzedékek, mint egyes művészek alkotásai.

Mialatt a városokban ez a stílusfejlődés ment végbe, künn a vidéken a földművelő nép között egészen más irányban kezdett kiala-

kulni a nép otthona, lakóháza és a falu, melyben egyedül a templom kerül kapcsolatba a városi stílusokkal. Ebben az otthonot alakító fejlődésben természetesen döntő tényező volt a faj, az éghajlat, a foglalkozás és a helyi építőanyagok. De bármennyire sokféle paraszt-otthon típus alakult ki Európa e második gyermekkorában, a legtávolabbiak és legkülönbözőbbek is közelebbi rokonságot mutatnak egymással, mint a városi otthonokkal. Itt csak Itália és némely spanyol vidék kivétel, hol a régi római városi civilizáció hatása és a városéval azonos építőanyag bősége folytán, a falu többnyire város-töredéknek látszik. E paraszt-otthonok elterjedésében élesen mutatkozik az orthodoxia határa, vagyis Magyarországtól keletre és délre egészen más viszonyokat találunk, mert az orthodoxia sokkal primitívebb lakást adott népeinek, illetve a bizánci papság nem törődött a nép jólétével. Ellenben a római egyház szerzetesei, főképp a bencések tanították nemcsak a földművelésre, hanem a lakóház, az otthon építésére is Európa népeit. Ezért ami az európai paraszt-otthonokban Skandináviától a Száva vonaláig és Normandiától a Keleti-Kárpátokig közös, az mind tőlük ered.

Bármily kezdetlegesek voltak az akkori paraszt-otthonok, mégis már tágasságuk miatt is egészségesebb, emberibb lakóhelyek, mint a városi tömeg otthonai. A viszonyok állandósága alkalmat adott a legcélszerűbb és egyöntetű típusok kialakulására, melyekben azután megjelent a népnek játszi, művészi kedvtelése éppúgy, mint a népköltésben, dalban, viseletben. Ezalatt a középkor városaiban egyre szaporodott a piszok. A csatornázást alig ismerték, a régi római vízvezetékek, csatornák jobbára elpusztultak. Az utcán folyt a szenny. Párizst úgy emlegették, mint finom várost, mert ott szokás volt, mielőtt az emeletről az utcára öntötték a piszkot, lekiáltani „garde à l'eau“ és nem szakadt a lent járók nyakába meglepetésszerűen, mint másutt, a mocsok. Elviselhetetlen bűz volt mindenütt. Egyik francia királyról jegyezték fel, hogy mikor párizsi palotája ablakán kihajolt, elájult, olyan förtelmes bűz csapta meg. A középkor rettenetes járványai így mindig a városokban keletkeztek és ott pusztítottak a legjobban. A járványoktól gyötört és megtizedelt városi lakosságnál sokkal erőteljesebb és egészségesebb nemzedékek nevelődtek a vidéki paraszt-otthonokban. A hatalom már ezért is a vidéki népben kereste támaszát, ebből sorozta katonáit és csak mikor a pénz kezdett nagyobb szerepet játszani és a nyers erőt felülmúlta az értékeket termelő elme, fordult a városok felé.

A renaissance és a barokk alatt nagy fejlődésen mentek át a városok, de az átlag otthonok csak lassan javultak. Az építészek nagy urak szolgái; gyönyörű paloták, kastélyok, templomok építésében látták feladatukat, de a szegény nép otthona kívül esett érdeklődési és tevékenységi körükön. Azért ezekben az időkben, Összehasonlítva a városi és vidéki szegény ember, a kispolgár és kispap otthonát, még alig mutatkozik a színvonalban eltérés a város javára. A városi civilizáció rohamos előretörése a kapitalizmus kifejlődésével esik egybe. A kapitalizmus, mely a tőkék, az erők egyesítésére és szervezésére törekszik, a városi életben is megvalósította azokat a nagy közmunkákat és közös üzemeket, melyek a városi élet kényelmének, higiénia-

jának, olcsóságának feltételei. Ekkor az építész a kapitalizmus zsoldjába került és építette a bérházakat, ami a tőke kamatoztatására biztos üzletnek bizonyult. Ez a tömeges bérházépítkezés, a nagy tömegek életszínvonalát tekintve, határozott javulást jelentett akkor, de csakhamar kialakult az a szédelő spekuláció, mely a bérházban nem a szolid vagyoneruházás lehetőségét látta, hanem a szélhámosságig menő nyereszkes üzlet lehetőségét. Ez a bérház spekuláció volt egyike a kapitalizmus ama kinövéseinek, mely széles körök előtt ásta alá e rendszer tekintélyét és sok ellenséget szerzett neki. Az építészek engedelmesen szolgálták ezt a spekulációt, bérpalotáknak csúfolt bérkaszányákat építettek, miközben megfélemlítettek azokról az embertársairól, akik oda be fognak költözni, akiknek az otthonuk lesz. Ők találták ki, hogyan kell az előírt szabályokat kijátszani, hogy lehet kiuzsorázni a telket és hitványabbnál hitványabb anyagokat használni, valamint a leggyengébb, amolyan tessék-lássék kiállítás adni a lakásoknak. Így jöttek létre azok a sivár bérlakások, szörnyű pinceoduk, sötét udvari lebujsok, melyeknek légköre nemcsak az egészséget, hanem a lelket is megtámadja. Csúnya öröksége ez a múlt század metropolisainak és ha mélyére tekintünk, a modem nagyváros civilizációja, fénye, gazdagsága önáltatásnak, hazugságnak látszik mellette.

A századfordulón a technikai találmányok vonultak be a városi otthonokba. Az építészek azt hitték, hogy a napsütést, a jó levegőt, a kedélyes tágasságot villanyal, központi fűtéssel és egyéb más találmányokkal pótolni lehet. Az emberi otthon mechanizálása különösen az Egyesült Államok metropolisaiban ment nem egyszer olyan túlzásba, mely már meglazította a családi otthon kötelekeit is. De ez a technikai előhaladás több helyen anyagi válságba sodorta az otthonokat, erőn felüli igényeket támasztva. A legtalálóbb példa erre a svájci falu válsága. A világháború nagy konjunktúrája a svájci parasztot kiemelte kiegyensúlyozott helyzetéből. Hirtelen meggazdagodásának hírére az építészek megjelentek a falun és azt modernizálták a városi civilizáció vívmányaival: csatornázás, vízvezeték, fürdőszoba követte egymást, majd a gazdaság villanyosítása került sorra. Ennek a nem éppen józan lendületnek, mely a népjólét és többtermelés jelszavaival indult meg, eredménye az lett, hogy a földművelő parasztság, igényei megnövekedtével, olyan drágán él és olyan drágán termel, hogy terményeivel lemarad a világpiacon és a svájci mezőgazdaság válságba került.

A mai, mindenképpen nehéz idők új irányokat hoztak. Az emberség anyagi és lelki tartalékai nagyrészt megsemmisültek. Az anyagiakat elsodorta a gazdasági válság, a lelkieket a mindenben való csalatkozás, a bizalomvesztés. Nem maradt más, csak az egzisztenciájáért küzdő ember, akinek az első segítség, amibe belekapaszkodhatik: az otthon. Így az ember küzdelmének, vágyának előterébe került az otthon és miután a vagyontalanok száma napról napra duzzad, természetesen a szegény ember otthona lett a legfőbb problémává. Ennek következtében az építész feladata, gondolkozása is kell hogy megváltozzék. Míg a renaisszáncében és a barokkban az építész elsősorban művész volt, a XIX. században üzletember, a század-

fordulón technikus civilizátor, addig ma a szociológus-építész lép előtérbe. Nem elég, hogy széppé formálja az otthonot, az sem elég, hogy számolni tudjon az anyagi lehetőségekkel és tisztában legyen a technikai kérdésekkel, hanem áttekintéssel kell bírnia az egész társadalom felett, józan irányba terelni annak igényeit és nem mindig azt váltani be, amit szeretnének, hanem azt, amire szükségük van.

A gazdasági élet naponkénti eseményei, a termelés világtrendjének felbomlást mutató bonyolódásai mögött szörnyű válság lappang, mely mindjobban szétmálasztja azt a talajt, hova az emberek a maguk biztonságát, boldogulását, jólétét igyekeztek begyökereztetni és egymásután sodródni tova a bizonytalanságba a gyökértelessé lett társadalmi rétegek, osztályok. Hajdan a népvándorlás keletről nyugatra áradt és az emberek, népek egymást gázolták le. A most fenyegető helyzet hasonlít a népvándorláshoz: akkor is hontalanná, gyökértelessé, otthontalanná lett tömegek keringtek és ütköztek össze, csakhogy míg az horizontális irányú volt, ma a társadalomban alulról fölfelé és fentről lefelé indult meg a népvándorlás olyan iramban, hogy könnyen az ezer év előtti kultúra enyészto káoszához vezethet. Arra kell törekedni, hogy ez a felkavart társadalom mielőbb leülledhessék, lehetőleg mindenki megtalálja a helyét, az egzisztenciáját. Azonban a pusztá takarékoság, a takaréketet, a kamatozás, a részvény, az osztalék ígéréttel már nem lehet ezeket a gyökértelessé rétegeket vészes keringésükben megállítani, sőt a mesterséges munkaalkalmak, a földosztás, a telepítés sem olyan általános hatású, mint az ember ősi szükséglete, az otthon. Az otthon, mely körülöleli az embert, mely a háborgó tömeget egyénekre bontja, ad nekik félteni, veszteni valót és ezáltal társadalmi együttműködésre képesíti őket. Nem csupán oltalmat adó földél, mely alatt meghúzhatják magukat, hanem biztos alap, melyre támaszkodva megindulhatnak a jobb jövő felé. De nem minden lakóhely otthon és a jövőben minden erkölcsi és anyagi erőt arra kell felhasználni, hogy ezután ne lakóhelyek, hanem csak otthonok épüljenek. Az ilyen otthonok létesítését természetesen nem lehet csupán a konjunktúrának meg a spekulációnak odadobni, itt az állam, a társadalom, a papok, az orvosok, majd minden foglalkozási ág szükséges, de e munkában az építésznek kell lenni a non nyugvó apostolnak, az eleven lelkiismeretnek, a régi bencés barátok utódának.

Az otthon-problémák elseje a saját otthon kérdése. A mai város, méginkább a metropolis a bérlakások rendszerében lett naggyá. Mintha a letúnt feudalizmus, a hanyatló nagybirtok-rendszer ütötte volna itt fel a fejét, olyan egészségtelen módon alakult a városi háztulajdon eloszlása. Csak Anglia, Belgium és Hollandia tudott ebben józan mértéket tartani. A mi tőkeszegény Budapestünk riasztó példa erre: tíz év előtt fővárosunkban még tizenötezer háztulajdonos húszezer házában lakott több mint egymillió ember. Kialtó ellentéte ez a városalakító patricius hagyományoknak, melyek tulajdon nélkül nem fogadtak be polgárnak senkit, vagy mint az ősi Debrecenben, hol a háztelektől elválaszthatatlan volt künn a határban levő birtok. Széchenyi mondja, hogy csak az egyéni tulajdon varázsa képes a terméketlen sivatagból viruló paradicsomot csinálni. A múlt század

kő- és téglasivatagaiból hiányzik az egyéni tulajdon varázsa és mindazon régi városok, melyeknek intim művészi szépségeit megbámulják, jobbára a régi patrícius világ alkotásai. Ez a szellem hiányzott nálunk fővárosunk nagyéépítéskor és ezért van, hogy a moderm Budapestben sincs olyan bensőséges hangulat, melyet az elmaradt budai részekben ma annyira értékelünk.

A városi ipari munkásság letelepítése és állandósítása különösen fontos kérdése a jelennek. Érdeke ez az iparnak, mert csak tanult munkásokkal lehet versenyképes, és érdeke az egész társadalomnak, mert nem elég egy osztálynak csak politikai jogokat adni, az existenciáját is biztosítani kell, különben a jogok veszélyes harci eszközökké válnak. Szorosan kapcsolódik ide a városi otthonok elavulásának kérdése. Ez a probléma a városokban örökké jelen volt és jelen lesz. Hasonlít az elavuló otthon ahhoz a ruhához, melyet míg divatos, a gazdag ember hord, azután egy kevésbé vagyonos veszi magára, majd mikor megkopik, a szegény ember viseli és végül rongyaiba a koldus takarózik. De ma túlsók a koldus és mind kevesebb, aki divatos ruhát viselhet. A városok népességének rohamos növekedése és a világháborút követő gazdasági válság útját állta az állandó megújulásnak és ma tömegével állnak a városokban olyan házak, melyeknek már régen el kellett volna tűnniök a föld színéről. Ezen a tatarozást kedvezmények nem segítenek, sőt lelkiismeretlenül halasztják és növelik e problémát és a vége mégis az lesz, hogy majd egész városrészeket kell lebontani, mert a múlt század spekulációja nem századokra építkezett és az a befektetett tőke, melyet ily módon menteni akarnak, mégis elvész. Az amerikai pénzintézetek a házat nem ismerik el ingatlannak, csupán a telekre adnak hosszúlejáratú kölcsönt, mert szerintük a ház életkora io—30 év. A ház életkorának egészségtelen kitolódása a lakosság helyes rétegződését is megakadályozza, mert a jobb otthonok túldrágák lesznek, akit megilletne, nehezen jut hozzá, viszont a belső részek romló házaiba lassan a perifériák elemei szivárognak be és ezáltal házak, utcák, városrészek vesznek el helyzeti előnyüket és értéküket. Így csak növekedni fog az ellentét, mely a nyomortanyák és moderm lakások között fennáll és ez az ellentét ott fog parázslani e különböző otthonok lakói között is. Ezért a céltudatos városfejlesztésnek nemcsak építeni kell, hanem rombolni is.

Ez a parázsló ellentét nemcsak a városokban, hanem a város és a falu között is fenyeget. Nemcsak az életkörülmények, a foglalkozási körök különböznek egymástól a falun és a városban, hanem az otthonok is. Ha a metropolisok otthonainak mechanizálása a mai szédületes iramban folytatódik és a falut hagyjuk menni a maga útján, nemcsak az otthonok lesznek teljesen különbözők, hanem a lakóik is, akik majd nem értik meg egymást. Az urbanista lakáscivilizáció józanul megválasztott vívmányaiból valamit ki kell vinni a falura, természetesen intő példa legyen a svájci falvak túlcivilizálása. A falu átépítésére különösen Alföldünkön lenne nagy szükség, hol elsősorban egészségügyi téren mutatkoznak hiányok. A mai otthon minden problémái között ez a legkényesebb. Egyszerű volna máról holnapra jó házakat építeni a falun, ez csak pénzkérdés, de nem oldaná meg a problémát,

mert mesterkéltnak lenne, életképtelen és megszűnnék, mihelyt elfogy a külső támogatás. Itt olyan reform kell, mely a faluból indul ki és amelyet megbír külső támogatás nélkül. A nép szokását kell megváltoztatni, igényeit helyes irányba terelni. Ezután majd ő maga fogja kitalálni az új otthonot és úgy, mint eddig, maga is fogja azt építeni. Az építésznek a falun nemcsak az a hivatása, hogy házakat építsen, hanem hogy barátja is legyen a népnek, tanítója, művelője. Előbb lelkileg alakítsa át a falut, hogy az külsejében is átalakulhasson. Nem is kell, hogy észrevegyék, hogy tulajdonképpen ő vezeti az új otthon-építő paraszt kezét. A falu rázkódásmentes átalakulására jó példa a felvidéki tót falu. Századunk elején az Amerikából visszatért tótok egymásután építették új otthonaikat. De nem amerikai minták után, onnan csak a magasabb lakásigényt, a higiénikus követelmények tudatát hozták magukkal, hanem az ősi telken, az ősi otthon formálták át. Így született meg a cseréptető, magasföldszintes, tágas ablakú felvidéki parasztház, mely azután általában elterjedt és elterjedését néha még tűzvédek is sietteték. Ez az otthon-típus általános divattá lett, már pedig a népnél a divatnak igen nagy ereje van. Az utolsó tíztizenöt évben mintha lanyhulna a tót falvak ilyen átalakulása, de ennek egyetlen oka az új államilakulás következtében a Felvidéken beállt állandó pénzhány. Érdekes ebben az amerikai hatás átalakító ereje. Sajnos Budapestnek nem volt ilyen hatása az Alföldre, aminek legfőbb oka, hogy a fővárosnak és a falunak nem azonos az építőanyag. Míg az emberi találékonyság majd mindent kitalált, amivel jobbá, olcsóbbá és egészségesebbé lehet tenni a városi otthonokat, a magyar falu építőanyagával, a földdel, a vályoggal nem törődött, nem kísérletezett, pedig bizonyára vannak lehetőségek arra, hogy ebből is jobban és egészségesebben lehessen építkezni.

Íme az újszerű feladatok egész sora áll korunk építésze előtt, melyek közvetlen kapcsolatban vannak társadalmunk, sőt a mai lélek legfontosabb problémáival. Gondoljunk csak a régi bencés barátokra, hogy kellő megilletődéssel tekinthessük a feladat nagyságát és komolyságát. Európa, a fehér faj bomladozó kultúrájának és civilizációjának megmentésében döntő szerep vár rájuk. Ez már nem foglalkozás, ez már hivatás. A sikerhez pedig nem elég a szaktudás, ide magasabb etika szükséges és az építészek nevelésének az építészet erkölcstanával kell kibővítenie.

JESZENSZKY SÁNDOR

VERSENGÉS A KŐOLAJÉRT

Az IPARI NYERSANYAGOKÉRT világszerte dúló harc leghevesebben a kőolajért (petróleum) folyik. Ennek oka, hogy a kőolaj nemcsak a gazdasági életben fontos, sőt mondhatjuk ma már nélkülözhetetlen, hanem a mindjobban gépesített hadseregben is. Az olasz-abesszin háborúval kapcsolatban olyan sokat emlegetett olajmegtorlás köztudatba vitte a kőolaj fontosságát a modern háborúban. Benzin nélkül a repülőgépek, tankok, gépkocsik, sőt jórészt a hadihajók is tehetetlenek lennének. Éppen ilyen a helyzet a gazdasági életben is, főleg a közlekedésben. 1910-ben a járművek 90%-a kőszénen használt és csak 2.67%-a működött petróleummal. 1928-ban azonban a kőszén használata mindössze 63 %, a kőolajé ellenben 28%. A nagyarányú emelkedést elsősorban a gépkocsik számának ugrásszerű növekedése idézte elő. (1910-ben 11 millió, 1928-ban 28 millió, 1934-ben 35 millió stb.). Nagyarányú emelkedést okozott a repülőgépek, valamint a benzinfűtésre áttért vonatok, hajók szaporodása is.

A kőolajkereslet legjobban a nagy imperialista államokban szökött fel: az Unióban, Nagy-Britanniában, Oroszországban, Franciaországban, Japánban, Itáliában és Németországban, mert a hadseregek gépesítése és a közlekedés fejlesztése itt volt legnagyobb arányú. Kisebb mértékben természetesen más államokban is megállapítható ugyanez a törekvés. Magábanvéve ez még nem okozna politikai versengést, hatalmi harcot, hiszen más fontos nyersanyagokban is idegen termelőterületekre vannak utalva ugyanezek az államok (gabona, hús, bőr, kaucsuk, gyapot, kávé stb.), de a petróleumtermelés két különös jelensége szinte magától értetődően kiáltja az éles politikai színezetű versengést.

Első ilyen körülmény, hogy a kőszénhez, vasérchez viszonyítva a kőolaj előfordulása Földünknek aránylag kis részeire szorítkozik. A nagyhatalmak közül egyedül az Uniónak és Oroszországnak vannak kiadós kőolajforrásai. A többi nagyhatalom mind idegenből kénytelen szükségletét fedezni. Különös játéka a sorsnak, hogy bár Nagy-Britannia közvetlen ura a Föld egyharmadának, kőolajban gazdag területe, gyarmata nincs. India, Borneo és Trinidad termelése eléri ugyan a 20 millió barrelt (1 barrel 1.5 hl), de mivel Nagy-Britannia fogyasztása 50 millió barrelre tehető, a szükségletét csak kis részben fedezi a saját termelés. Az USA-n és a szovjeten kívül a legbősege-

sebb kőolajforrásokat Mexikóban, Venezuelában, Perzsiában, Romániában, Mezopotámiában, Peruban, Argentínában stb. találjuk. E felsorolásból is nyilvánvaló, hogy kevés kivétellel politikai és gazdasági tekintetben gyenge államok ezek. Kész prédái az imperialista törekvéseknek. A kőolaj után törtető hatalmak politikai és gazdasági nyomása tehát könnyen érvényesülhet.

Még élesebbé teszi a kőolajversengést az a körülmény, hogy a források éppen nem kimeríthetetlenek. Ezért még a kőolajban gazdag államok is folyton újabb kőolajmezők után kutatnak, hogy a tartalékot biztosítsák. Ez magyarázza, hogy az angol, francia, olasz stb. vállalkozások azonnal szemben találják magukat az USA-val, sőt gyakran a Szovjettel is. (W. Flemmig: Lage und Aussichten der Weltpetroleumproduktion. Zeitschr. für Geopolitik, 1928. 643—650 ll.)

A kőolajkereskedelemben a legtöbb állam eddig megelégedett a fogyasztás pótlásával. Ma azonban az olasz példán okulva, különösen a kisebb fogyasztók iparkodnak bizonyos tartalékot felhalmozni, mert háború esetén egyik napról a másikra megszűnhet minden bevétel. Petróleum, azaz benzin nélkül pedig éppen a legfontosabb hadigépek elvesztik értéküket. (Az 1923. évi tokió-yokohamai földrengés alkalmával tömérdek petróleum semmisült meg: a japán tengerészet és hadsereg tartalékkészlete.)

Az imperialista hatalmak azonban nem elégesznek meg ezzel az állapottal. Nem egyszerű vásárlói akarnak lenni a kőolajnak, mint pl. a gabonának, gyapotnak, kaucsuknak, vasércnek stb., hanem tulajdonosai egyes, mégpedig lehetőleg minél kiadósabb kőolajvidéknek. Ez a törekvés teszi politikai jellegűvé a kőolajgazdálkodást. Maguk a kormányok nyíltan csak ritka esetben vallanak színt, mert a harc rendszerint a dédelgetett nagy kőolajtársaságok között zajlik le. Szükség esetén azonban éppen nem vonakodnak hatalmi szóval intézni el a vizzályt. Anglia pl. pár évvel ezelőtt hadihajóival akart nyomást gyakorolni a perzsa kormányra, amikor ez az Apoc (Anglo-Persian Oil Co.) kizsákmányoló eljárását nem volt hajlandó tovább tűrni. Közismert dolog az is, hogy az utóbbi évtizedek mexikói forradalmaiban, a paraguay-bolivian háborúban és a világháború arab felkelésében a kőolajkérdésnek döntő szerepe volt. Rabl (Das Öl und die kleinen Nationen. Geopolitik 1934, 423—29, 489—95) megdöbbenő képét festi a kőolajpolitika kíméletlen, erőszakos eljárásának. Nemcsak kizsákmányolják a kőolajtulajdonos államokat, hanem még belső politikai életükbe is beleavatkoznak.

Az IRAKI KŐOLAJVERSENGÉS. Irakban (Mezopotámia) Mendeli-Mosszul vidékén még a század elején megkezdték a kőolaj kiaknázását, de egyideig se gazdasági, se politikai jelentőségre nem emelkedett a vidék. Megváltozott a helyzet, amikor a nagy német imperialista tervezetés: a bagdadi vasút egyre valószínűbbé vált. Először az angolok eszméltek rá a mosszuli petróleum fontosságára és értékére. 1903-ban Konstantinápolyban d'Arcy, angol pénzember az angol diplomácia segítségével roppant nyomást gyakorolt a török

kormányra, hogy a kőolaj kiaknázását az angol társaságoknak biztosítsa. Mivel sikert nem ért el, 1905-ben megismételte ezt még erőteljesebben. A török kormány azonban német támogatással most is el tudta hárítani a veszedelmet. Az angol siker — mint azt a törökök megérezték — világháború nélkül is előbb-utóbb Mezopotámia elszakadását idézte volna elő.

Az angol nyomás azonban nem csökkent és végül is engedni kellett, bár nem teljesen az angol követeléseknek megfelelően. 1914-ben megalakult a Török Kőolaj Társaság német-holland-angol tőkével. Munkára azonban már nem került sor, mert hamarosan kitört a világháború. Anglia már a háború kezdetén programjába vette a mezopotámiai kérdésnek angol érdekű megoldását, de egyelőre erről hallgatott. Kellemetlenül érintette 1916-ban a francia kormány követelése, hogy a háború befejeztével a mosszuli petróleumforrásokat Franciaország kapja meg. A béke kedvéért Anglia a Sykes-Picot egyezményben (1916) elfogadta Franciaország kívánságát. Azonban hamarosan módot talált, hogy ezt az egyezményt hatálytalanítsa. Zsoldjába fogadta Elő-Ázsia arab törzseit azzal az ígérettel, hogy a háború győzelmes befejezése után függetlenek lesznek, ígéretét meg is tartotta, mert Mezopotámia Mosszul vidékével együtt Irak néven önálló arab állam lett, de angol felügyelet alatt. Franciaország kénytelen-kelletlen beleegyezett ebbe.

A kőolaj-kérdés ezzel azonban még nem oldódott meg. A görögök felett győzelmes ankarai kormány u. i. 1923-ban bejelentette, hogy Mosszul és vidékére igényt tart, mert a lakosság ott 85%-ban török és kurd. Az angolok viszont azt állították, hogy legfeljebb csak 8% lehet török. A kiküldött vegyes bizottság, amelyben gróf Teleki Pál is részt vett, Irak, illetve Anglia javára döntötte el a kérdést.

Még javában folyt a politikai vita, amikor a kőolajtársaságok is megkezdték a versengést koncesszióért egymás között. A régi török kőolajtársaság természetesen szóhoz sem jutott. Hosszas és szenvedélyes harc után megalakult az I. P. C. (Irak Petroleum Co.), mégpedig a következőképpen: Shell-Dutch 25%-os, Anglo-Persian 50%-os és francia csoport 25%-os részesedéssel. Mivel az Apocon (Anglo-Persian) kívül a Shell is angol érdekeltég, a mosszuli kőolaj 75%-a angol kézre került.

Az angol társaságok azonban nem sokáig örülhettek a könnyen szerzett zsákmánynak, mert a Standard Oil Co. képeben az USA is részt kívánt az iraki kőolajból. Itália, mint sok más alkalommal, most is elkésett, pedig mint a későbbi fejlemények megmutatták, életbevágóan fontos alkalmat hanyagolt itt el. Szenvedélyes gazdasági és politikai vita támadt az Unió és Nagy-Britannia között. Végül is Nagy-Britannia engedett és az Apoc 50%-ból 25%-ot átengedett a Standardnek. Sőt a törökök is kaptak 10%-ot 25 évre, mert az ú. n. brüsszeli határt csak így voltak hajlandók elismerni. A fontos kérdés megoldásában legjellemzőbb, hogy Irakot, a tulajdonos államot egyszerűen meg se kérdezték, még kevésbé kérték hozzájárulását. A Standard, illetve az USA eljárása tipikus példája a modern kőolajpolitikának. Új forrásokra legalább is jelenleg semmi szüksége

nincs, hiszen az amerikaiak is túltermeléssel dolgoznak. A Standardnek nem is volt szándékában új forrásokat nyitni, sőt az első években egyenesen azon dolgozott, hogy az iraki petróleumforrásokat egyelőre ne nyissák meg. Más szóval az USA Mezopotámiában is tartalékról akart elsősorban gondoskodni. A többi társaság azonban kieroszakolta a kőolajtermelés megindítását. A másik célja az USA-nak az volt, hogy Elő-Ázsiában is megvesse a lábát, részint gazdasági, részint pedig politikai értelemben. Az USA az iraki kőolajnak fontos szerepet szánt az esetleges amerikai-japán összeütközés esetén. A Fülöpszigeteket védő hajók, repülőgépek sokkal könnyebben juthatnak az iraki, mint az amerikai kőolajhoz. Imperialista célokat követ jórészt Nagy-Britannia és Franciaország is. Nagy-Britannia egyre hatalmasabb méretekben építi ki Földközi-tengeri támaszpontjait, nemcsak a legutóbb fellángolt angol-olasz viszály miatt, hanem itt őrizi a Dardanellákat, sőt részben innen védi Indiát és Kelet-Ázsia érdekeit. Az iraki és perzsi kőolaj az angol földközitengeri és ázsiai imperializmus egyik legfontosabb tényezője. Haifában már befejezéshez közelednek a hatalmas erődítések és a csöveken idevezetett iraki petróleum számára a finomítók és tartályok. A szíriai Tripoliban viszont a franciák dolgoznak hasonló építkezéseken. A németektől rettegő franciák számára a Földközi-tenger a legbiztosabb hajózási terület. Kőolajszükségletét tehát Irakból szerezheti be legkisebb veszedelemmel. Sokat számít természetesen az is mindkét államnál, hogy az iraki kőolaj saját tulajdona és nincs alávetve más államok jóakarátának és szankciós határozatának. Háború esetére tehát mindkét állam petróleumban és sok más fontos nyersanyagban biztosítani akarja a maga számára az autarkiót legalább is részben. A sokat emlegetett szankciók pedig az ilyen államokkal szemben hatástalanok. Jelenleg teljes hatástalan volna szankciókat rendelni az USA, Oroszország, Nagy-Britannia és részben Franciaország és Japán ellen. A Népszövetségnek ez a fegyvere és minden más is csak a nagy bevételre szoruló államokkal szemben hatásos. Ezért könnyű vele visszaélni.

A PERZSA KŐOLAJ. Perzsia kőolajban Földünk egyik leggazdagabb állama. Az Irakkal szomszédos részekben és a Kaspi-tenger környékén rendkívül gazdag kútjai vannak. 1895-ben a híres angol hírszolgálati iroda megalapítója: Reuter, majd az iraki kőolaj harcból már ismeretes d'Arcy nagy területekre szereztek olajkutatási engedélyt. Tízévi munka után sikerült is a legjobb kőolaj vidékekre ráakadni. Rögtön megalakult az Anglo-Persian Oil C., amelyben főrésztvevő különösképpen a brit tengernagyi hivatal lett. Hogy Perzsia ebbe beleegyezik-e vagy sem, azt nem is kérdezték. Az orosz-angol nyomás között vergődő perzsa kormány örült, hogy végre az angolok pénzt is ígérnek, mert a szerződés szerint a nyereség bizonyos hányada a perzsa államot illeti. Az Apoc azonban éppen nem volt nagylelkű, mert más oldalról kárpótolta magát bőven. Kivonta magát a jövedelemadó alól, monopóliumot szerzett Perzsia egy részének petróleummal való ellátására és minden perzsa bebeszolás

ellen biztosította magát azzal, hogy az üzleti eljárás ellenőrzését nem engedte meg. Az Apoc tehát állam lett államban. Monopóliumának pedig az lett az eredménye, hogy az egész világon Perzsiában volt legdrágább a kőolaj.

A perzsa kormánynak már kezdettől fogva nem tetszett az Apoc működése, de nem tehetett ellene semmit, még akkor se, amikor a háború folyamán még a szerződésben kikötött százalékos részesedést se kapta meg. Végül is Perzsia valószínűen a Standard és Moszkva támogatásában bízva, a szerződést felmondta. Angliában nagy felháborodás tört ki erre. De hiábavaló volt minden, mert Perzsia nem engedett, még akkor sem, amikor Anglia a földközítengeri hajóhadat mozgósította. Erre az angol kormány is rájött, ki áll Perzsia mögött. Hogy az értékes és életbevágóan fontos kőolajforrásokat ne engedje a Standard és az Asneft, azaz az USA és Moszkva részére, kedvezőbb feltételeket ajánlott Perzsiának. A pénztelen Perzsia elfogadta az ajánlatot, mert átlátta, hogy jobb lesz az Apoc működését tovább túrni, mint a Standard vagy az Asneft társaságot uralomra engedni. Az angolok legalább biztosan tovább is termelnek, míg a Standard vagy az Asneft visszafejlesztené a termelést. Ezeknek ugyanis semmi érdekük, hogy nagynehezen elhelyezhető termelésüknek versenytársát emeljék. Egyelőre tehát Perzsia kénytelen túrni, mint sok más gyenge állam, az erősebb kizsákmányolását.

A ROMÁN KŐOLAJ. A román petróleumtermelés körülbelül 40 esztendő. Először az állam kezében volt, de 1903-ban sikerült a német tőkének megvetnie a lábát. Ekkor alakult a Steaua Romana. A németeket hamarosan az angol Shell társaság is követte, amely az Astra Romana-t alapította. A háború után a németek elvesztették a román petróleumot. Új társaság alakult angol-francia, amerikai és román tőkével. Igaz, hogy az új társaság részvényeinek többsége (50.1%) román kézben volt, valójában mégis a Shell és a Standard irányította a termelést és eladást, mégpedig Románia kárára. Végre Bratianu Vintila megsokalta a visszaélést és 1924-ben önálló román kőolajpolitikát kezdett. A Shell és Standard azonban olyan gyilkos versenybe fogott, hogy a román petróleum egymásután elvesztette piacait. Bratianu kénytelen volt engedni a két petróleumhatalmasággal szemben. A helyzet ma is a régi, mert a román petróleum 83%-a angol és amerikai kézben van.

MEXIKÓ KŐOLAJA. Mexikó sorsa az utóbbi négy évtizedben egyszerűen attól függött és függ ma is, hogy milyen kőolajpolitikát folytat. A meg-megújuló belső zavargások, forradalmak csaknem kivétel nélkül a petróleumkérdéssel kapcsolatosak. Bátran mondhatjuk, hogy Mexikó áldozata kőolajgazdagságának. A gazdasági imperializmus korában ez éppen nem egyedülálló eset. India, Egyiptom, Kína, Algír, Tunisz, sok amerikai állam szenved a független állami életének megbénítását ilyen okok következtében.

Mexikóban is a század elején fűrték az első kőolajkutatókat. Erre az angol és amerikai társaságok ügynökei meghozták Mexikót. Porfirio

Diaz 1901—1911 között 56 ezer engedélyt adott ki, illetve adott el, de ezzel eladta az országot is. Először a Standard vetette meg a lábát, de az angol Mexican Eagle hamarosan erős versenytársa lett. Erre a Standard megvesztegette Madera mexikói politikust, aki lázadást szított. Washington sietett elismerni őt elnöknek. Madero azonban hamarosan éppen úgy a Standard hatalma ellen fordult, mint korábban Diaz, sőt így járt el utóda Huerta is. Az USA erre megtagadta az elismerést (1914), sőt ravasz ürüggyel megszállta Vera Cruzt. Mikor ez se használt, Carranza vezetésével újabb forradalmat szított, amely természetesen sikerült.

Most ismét a Standard uralkodott, de nem sokáig. Carranza megtudta, hogy az USA háborús segítsége fejében azt követeli, hogy az angol társaság vonuljon ki Mexikóból. Carranzának sikerült ezt a veszélyt elhárítani, sőt még tovább is ment. 1917-ben új alkotmányt adott Mexikónak. Ennek 27. pontja szerint Mexikó minden eddigi természeti kincse nemzeti tulajdon és minden eddigi koncesszió érvénytelen. Kimondotta továbbá azt is, hogy ezután minden idegen mexikói törvények alá tartozik.

Carranza ezzel a törvénnyel nemcsak az amerikaiakat, hanem az angolokat is maga ellen lázította. Meg is adta árát, mert új forradalom tört ki: Carranzát meggyilkolták. Utóda Obregon lett, de nem sokáig. Vámat vetett ki az országból kivett termékekre, főleg a kőolajra. Erre az USA visszavonta elismerését, a két idegen vállalat pedig abbahagyta a termelést és így megszűnt a kivitel. Majd megvették a legnagyobb mexikói lapot és 1923-ban újabb forradalmat szítottak, amelyből a hírhedt Calles került ki győztesen.

Calles eleinte egyszerű eszköze volt a petróleumtársaságoknak, de később Moszkva és az orosz Asneft megnyerte magának. Moszkva egyrészt a világ második petróleumtermelő államát akarta magának megnyerni és így csapást mérni a két legnagyobb kapitalista államra, másrészt a folytonos forradalmak következtében meggyengült népet iparkodott eszméinek megnyerni. Calles moszkvai segítséggel a Standard és a Mexican Eagle ellen fordult. Az egyházi javak elkobzása részben erre a harcra szolgált. Különös eredményt azonban nem ért el, sőt mivel a kapitalista olajtársaságok közben kiegyeztek az oroszokkal, abba is hagyta a küzdelmet. Az USA-kormány jórészt azért nem avatkozik bele a mexikói vallásüldözésbe, mert a jelenlegi kormány megfelel petróleumpolitikájának. Kész azonban akár fegyveresen is közbelépni, mihelyt a Standard érdekei forognak veszélyben.

Venezuelában, Peruban, Kolumbiában hasonló helyzet van, mint Mexikóban. Az államok, népek békéje, élete attól függ, hogy milyen petróleumpolitikát folytatnak. A legújabb paraguay-boliviai háború lényegében kőolajháború volt. A Gran Chacóban 1931-ben Luiz de Torres petróleumot talált. Először Paraguay kormányával tárgyalt. Erre a híre a Standard is hirtelen megjelent Asunciónban. A Shell azonban ügyesebb volt, mert Torrest még a Standard megérkezése előtt Bolíviába szöktette. A két nagy kőolajtársaság izgatására véres háború tört ki a vitás területért. Éveken át ölték egymást a két ország fiai két kőolajtársaság érdekében.

A lázas kőolajkutatásnak annyiban megvan az eredménye, hogy a termelés rohamosan növekszik mindenütt annak ellenére, hogy a források közül sok kimerült már. Mivel a mai világválság a termelést itt-ott csökkentette, tájékozódásul az 1924. és 1927. évi adatokat:

	1924-ben		1927-ben	
	714	mill. barrel	900	mill. barrel
USA	140	»	63	»
Mexikó	8·7	»	60	»
Venezuela	45	»	70	»
Oroszország	32	»	39	»
Perzsia	13	»	28	»
Románia	20	»	20	»
Holland-India	7·8	»	11	»
Peru	8	»	8	»
Brit-India	4·6	»	8	»
Argentína	0·4	»	14	»
Kokinkína	5·6	»	5·6	»
Lengyelország				

Az újabb években (1927 után) a legtöbb helyen még emelkedett a termelés, csak Mexikóban esett vissza erősen az örökös belső forrongás miatt. Az USA 1930-ban 1 milliárd barrelt termelt, de 1931-ben már csak 850 milliót. Meglepő Oroszország állandó növekedése (1927-ben 70 mill, barr., 1930-ban 119 mill., 1932-ben 156 mill, barrelt). A természetes kőolajtermelést újabban erősen fenyegeti a mesterséges kőolajgyártás. 1935-ben Németország 1 millió tonna mesterséges benzint gyártott kőszénből. Ha a mesterséges kőolajgyártás gazdaságossá válik, a kőolajpolitika jórészt elveszti élességét, de ezzel együtt több állam is elveszti mai hatalmát, mert olyan országok lépnek előtérbe, amelyeknek ma egyáltalán nincs kőolajuk (Németország, Csehország stb.).

KALMÁR GUSZTÁV

AZ Ő MAGYAR MŰVELTSÉG ÚJ KÉPE

POGÁNY KULTÚRÁNK kétségtelenül egyike a magyar múlt legérdekesebb jelenségeinek. Egyrészt azért, mert ezt a kérdéscsoportot, rendkívüli távolsága és a gyér emlékek miatt, a titokzatosság köde burkolja, másrészt azonban azért is, mert a történeti magyar sors indulása ebben a korszakban van s ezért kikerülhetetlen az, hogy aki a magyar történetiszemlélet kérdéseivel foglalkozik, újra és újra bele ne ütközzék a pogány magyar múltba, ebbe a rejtélyes kúnszoborba, mely mohos mozdulatlanságban gubbaszt az ióóó esztendő határmegyéjén túl.

Ha a kereszténykori történész vértetében közeledünk feléje, akkor aligha bírjuk szóra oldani, de ha megkísértjük elérni a nomád világ oldaláról, akkor megnyilatkozik és előbb-utóbb feltárja titokzatos szellemét.

A magyar történeti kutatásnak jóformán első ideje óta fontos volt a magyarság eredetkérdése, mígnem a legutóbbi időkben nagyterebélyű tudománnyá alakult őstörténetünk és ezen belül olyan eredményeket sikerült felmutatni — különösen a nyelvészek és régészek: boldogult Gombocz Zoltán, Németh Gyula, Alföldi András, gróf Zichy István és Fettich Nándor kutatásai alapján — amelyről a megelőző nemzedék még álmodni sem mert.

Természetes az, hogy a kutatás súlypontja, akár nyelvészeti, történeti vagy archeológiai módszerrel közelítették is meg ezt a kort, azokra az időkre esett, amelyekben a honfoglaló magyarságnak nevezett lovasnomád törzsszövetség még teljesen a steppe törvényei szerint rendezte be az életét. Csak kevesen figyelték meg, hogy a pogány magyar kultúra történetének is van önmagában zárt története, mely a népvándorlaskor zivataraiiban veszi kezdetét, virágkorául a lebediai idők tekinthetők, maga a honfoglalás ténye, mondjuk Árpád haláláig, vége pedig, helyesebben lassú elmúlása az új hazába költözéssel indul meg és körülbelül Szent László korában — Deér József szerint még későbbben — tűnik el teljesen.

Pedig ez a közel kétszáz évre kiterjedő időszak éppen a történeti magyar sors szempontjából nagyon fontos. A mai magyar számára nem lehet közönyös az, hogy hogyan viselkedett a magyarság előretolt nyugati helyzetében? Ősi magatartása müyen módon módosult a megváltozott viszonyok közt? Milyen külső és belső tényezők hatottak annak a nagyjelentőségű ténynek a létrejöttében, amikor a magyarság

elszakadt ősi kultúrájától, hátatfordított a Keletnek, ahol bölcsője ringott s a kereszténység fölvételével belépett a nyugati népek nagy társaságába?

A nagy fordulat okaival foglalkozva ugyanis azonnal fel kell ösmerünk, hogy ez a rendkívül mélyreható tény csakis rendkívül mélyen ható történeti összetevők eredőjeképpen állott elő; a gejzai kezdemény semmiképpen sem lehetett egyetlen zseniális férfiú belátása, még kevésbbé ötlete. Már pedig kétségtelen az, hogy éppen ez a gejzai kezdemény az egész magyar sors fordulópontja s így megérdemli a fáradságot, hogy magyarázatát keresve, kiterítsük a X. század — a magyar korszakváltás századának — lehetőleg teljes képét, hogy egész gazdagságukban szemléljük az erők ezen valóban végzetesnek mondható játékát, egészen addig a pontig, ahol a sorsfordulat látható formákban is megtörténik.

A HONFOGLALÓK NEMZEDÉKE egy egészen fiatal országot, egy féllóvasnomád kultúrát — ezen belül egy gazdag fémművességet — és ősi keleti gazdasági és kereskedelmi kapcsolatokat hagyott a következő nemzedékre, — de ezúttal súlyos geopolitikai helyzetet is, amelyben megvolt az a veszély, hogy a magyarság elvágatva ősi kultúrájától, nyugati előretolt országában a nagyobb agglomerációk által elnyelesek.

Először tehát azt kell megvizsgálnunk, hogy mit jelent voltaképpen a féllóvasnomád kultúra? Másodszor pedig szemügyre kell vennünk a geopolitikai helyzetet.

Féllóvasnomád már magában is átalakuló életformát jelent, vagyis azt, hogy a magyar kultúra már kialakulásában sem volt tiszta nomád kultúra, hanem része volt annak az óriási folyamatnak, amelyen belül Dél-Oroszország lovas népségei a letelepült életformák felé haladtak. Természetes azonban, hogy a féllóvasnomád formákat csak akkor fogjuk megérthetni, ha tudjuk, mit jelent a primér lovasnomád fok.

A név segít oda, ahonnan ez a világerzés megragadható. Az északázsiai ősi kultúrákban a ló nemcsak közlekedési, harcieszköz, a legfontosabb háziállat, hanem ugyanakkor szent is, amely szerepben több más állat is osztozik vele (a szarvas, a farkas, a medve), amelyek praktikus szempontból korántsem játszanak fontos szerepet. Az pedig, hogy ebben a kultúrában az állat mint kultikus személy jelenik meg, arra vall, hogy ez a világerzés a mi racionális kultúránktól nemcsak távol, hanem azzal egyenesen szemben is áll.

Alföldi András¹ megfogalmazásában ez az emberiség zoomorph fázisa (die zoomorphe Denkstufe der Menschheit), amelyben a racionális, okozati gondolkodás még nem játszik szerepet. Ebben a fázisban az ember szent állatjaitól származtatja magát, tehát az állat itt magasabb helyet foglal el az embernél, azaz az ember önmagát a természettel még egységnek érzi. Ennek a világerzésnek legkidombordóbb eleme a „dolgok változásának“ hite: az időjárás, az évszakok, a csillagok tovahaladása és periodikus visszatérése. A lovasnomád ember tehát „kozmosz kötöttségében“ él.

¹ Die theriomorphe Weltbetrachtung in den hochasiatischen Kulturen. Jahrb. d. Archeol. Inst. 1931. 394. skk.

Ha a kultúrmorphológia eredményeit alkalmazzuk erre a világ-érzésre, akkor azt fogjuk látni, hogy ez egy mágikus kultúra, amely az eurázsiai steppe mostoha viszonyai közt nagyon is kemény kötésűvé edződött, amelynek uralkodó démonai a harc és a halál — tehát egy szinte teljesen férfias kultúra, amely a matrimoniális berendezkedést már a legrégebb időkben kidobta magából. Ezért legjellemzőbb és leghatékonyabb megjelenése éppen hatalmi akarásából táplálkozik: az a forma, amely a steppe határtalanságában, az életformák egyöntetűségében már szinte adva volt: a világbirodalom.

Azonban a lovasnomád világbirodalom is teljességgel más mint a déliek. Itt az összefüggés szoros, századokra szólhat, viszont lassan alakul ki és aztán lassan is múlik el, mint a Római Birodalom. Ott a törzsek összeszövetkeznek, egy roppant átütőerejű egyéniség élre áll, a törzsszövetség más törzsszövetségeket vet uralma alá, az új hatalom csakhamar átfogja a rendelkezésére álló síkság legnagyobb részét; organizmusa hadi organizmus, letelepedési formája a harcrendet utánozza, célja a növekvés a végtelenségbe, tehát megvalósulási formája az állandó harc. A központ gyengül, a vezér meghal, vagy új és nagyobb erő támad fel ellene és a törzsszövetségek tarka rendszere széthull alkatrészeire, hasonlóul a zivatarhoz, melynek hirtelen gyűlt felhői újra eloszlanak, ha kilobbantak felgyűlt energiáik vagy ha szétkergette őket egy újabb fergeteg. A harcos, változó, színes vüág felett azonban ott komorlik változhatatlan mozdulatlanságában az üres égboltozat egész félelmetes nyugalomban, megátalkodott egyformaságában, ő a nomádok nagy öreg istene: a Numi Tarem, a Tangri Ata — a Deus Otiosus.

Ha már most a lovasnomádság megvalósulási útját szemléljük, különös jelenség köti le figyelmünket, amelyet hajlandóak vagyunk a nomádság tragikumának mondani. Ez a kultúra u. i., ha vüágtörténeti perspektívába állítjuk, az előbbre haladott, immár filozofikus etappejukat élő déli kultúrákkal szemben, különös elmaradottságot mutat, amit „ázsiai retardációdnak szokás nevezni. Azaz dacára roppant átütő erejének, a későbbi kultúrfokon élő népek falai előtt összetöri magát s még ha meg is hódítja őket, akkor is kénytelen fölvenni a legyőzött kultúráját, hitét, ruháját — tehát mindenképpen el kell veszítenie önmagát. Milyen szimbolikus Attila visszafordulása Catalaunum alól — ezt a tételt illusztrálják a két római birodalom határai előtt elpusztult hún és avar, a kínai falak előtt összeomlott hiung-nu és zuán-zuán birodalmak, míg a mongolok, kiknek végre sikerült elfoglalni Kínát, kinaivá válnak, megszűnnek lovasnomádok lenni.

Ez a nomádsors.

Mit jelent tehát a nomád magatartás módosulása, hiszen ilyennek is kell lennie, ha létrejön a féllvasnomád fázis is?

A féllvasnomád forma nézetünk szerint az a szerencsés kompromisszum, amely egyedül képesíti a nomádságot arra, hogy életét a más, idősebb kultúrákkal való érintkezés dacára is folytatni tudja. Hogy megértsük ezt a fázist, a kelet-déleuropai ú. n. közbolgár kultúra fejlődését fogjuk szemügyre venni, amelynek a magyarok elődei és része voltak.

A közbolgár kultúra az Attilafi Imák hűnbolgár birodalmából jött létre. A bolgár szó keveréket jelent. Ez a kor nevének megfelelően magába ölelte a Pontustól és Kaukázustól északra lakó népek garmadáját, mindazokat, amelyek nomád életformáik és török vérük révén alkalmasnak bizonyultak a hűn örökség átvételére.

Ezen a területen azonban a bűn maradékon kívül még egy másik hagyomány is erősen hat, amely a bolgár kultúra népeit egyenesen predesztinálta arra, hogy a déli kultúrákkal szemben ne tanúsítsanak elzárkózó magatartást. A délorosz steppén ősbibb időkben a szkita kultúra virágzott, amely a hellén és hellenisztikus kultúrával élénk kapcsolatban állott. Ez a hagyomány volt az a genius loci, amely ezt a területet sohasem engedte teljesen kiszakadni a déli magas kultúrák vonzköréből. A két déli kultúra — a görög és perzsa — rányomja bélyegét a steppe formakincsére; később pedig, amikor a perzsák helyét átveszik az arabok, a kazárokkal bővült bolgár világ örömmel fordul a mohamedánizmus felé, úgyhogy a IX. század táján a magyarok és a dunai bolgárok kivételével az egész kultúrkör csatlakozik az Izlámhoz. Életforma szempontjából a változás azt jelenti, hogy a lovasnomád bolgárság hovatovább letelepült, a harcos életét a kereskedővel cserélte fel, az állattenyésztés mellett mindinkább szerepet kapott a földművelés is, sőt a kazároknál még a kertkultúra nyomaival is találkozunk. Viszont természetes az, hogy a steppén nem igen lehetett szakítani a lovasnomád életformákkal sem; a kazárság prémekkel kereskedett, mely indokoltá tette az ősi vadászélet fenntartását, a bolgárság kovácsközpontjai tovább folytatták Ősi műgyakorlatukat s így létrejött az a sajátos magatartás, amelyet féllovasnomádnak nevezünk. Csak később, amikor a török elemek visszaszorulván, a normannok megszervezte szlávság veszi át a vezetőserepet az ősi szkita földön, szorul háttérbe a lovasnomád életmód és világérzés, de a délhez való kötöttség továbbra is érvényesül az oroszok bizánci hitre térésében.

Ennek a fejlődésnek a hétmagyarok népe korán a perifériájára kerül: ezáltal rajta érezteti legkevésbé hatását a dél, ők maradnak meg leginkább lovasnomádnak. Azonban nyilvánvaló az, hogy ez az aránylag kicsiny, a bolgár kulturális és a kazár hatalmi szférába tartozó törzsszövetség a dél kulturális nyomásának nem állhatott ellen s a mohamedános elemekkel bővült perzsa hatás elsősorban művészi hagyatékára nyomta rá elvitázhatatlan nyomát.

A közbolgár kultúra itt vázolt sajátos helyzete magyarázza, hogy a magyar művészet története a postsassanida fémművesség körein belül kezdődik. Azok a formák és azok a motívumok, amelyek ezen a déli területen kifejlődtek, jelennek meg a déloroszországi steppe művészi világában is. A tulajdonképpeni különbség nem a művészi javak milyenségében, hanem azok alkalmazási módjában rejlik. Ennek geopolitikai okai vannak. A hétmagyarok népe u. i. olyan területen lakik, amelyen csak tranzító kereskedelem létezhet, amelyen a nyílt határok miatt állandó védelmi helyzetben kell élni, oly sík területen, ahol nincs ősi kovácsközpont, ahol az alakuló nemzet céljai egy katonai-politikai szervezet kiépítésére fogóznak össze; ezért aztán készen és

készséggel veszik át a déli formakincset s csak annyiban változtatnak rajta, amennyiben azt a délitől elűtő életformájuk megkívánja.

Egy lovasnomád nép művészete minden esetben jóformán kizárólag sokágú iparművészetet jelent, amelynek mi csak nagyon kis részét ösmerhetjük, nevezetesen azt a részt, amely olyan anyagból készült, hogy ki bírta állani a hosszú évszázadokat a föld alatt.

Így zsugorodik össze a honfoglaló magyarok művészete a ló és lovas felszerelés tárgyainak ötvödszivé.

Ez az ötvösség azonban kettős rétegződést mutat.

Az egyik az a lemezes, trébelt, elég jó ezüsből készült perzsamohamedános (ú. n. postsassanida) ornamentikájú emlékcsoport, amely a déli származás nyomát első pillantásra magán viseli. Jellemző motívumuk a hellenisztikus palmetta és az inda, a növényi dísz mögötti háttér aranyozása, végre pedig az ú. n. „végtelen mustra“, amely a fenti motívumok állandó egymásmelletti ismétlődését jelenti. Ebbe a körbe tartozik a honfoglaló szépművesség előkelőbb, gazdagabb része, mindekenélőtt a tarsolylemezek nevezetes csoportja.

A másik csoport a lovasnomád életmódhoz simuló övdíszek, veretek, boglárók körét jelenti, tehát olyan tárgyakból álló emlékcsoport, amilyent a világ minden lovasnomádja hordott. Ezek a tárgyak rosszabb ezüsből készültek, öntöttek és nem tanúsítják a mohamedános végtelen mustra gondolatának hatását. Valószínű ezek belső-ázsiai származása, ami nem jelenti azt, hogy a délhez nincsen közük; csakhogy ezek a motívumok egy régebbi szétáramlás folytán jutottak a hellenisztikus délről a nomád északra, már a Kr. e. századokban és élettörténetük hosszú századai alatt idejük volt teljesen a lovasnomád szükségletekhez alkalmazkodniok. Miután ez a réteg nemcsak a honfoglalóknál, hanem a közbolgár-kazár kultúrkör többi népeinél is előfordul, világosan utal e kultúra belső-ázsiai ízű nomádosságára még e késő századokban is, másrészt azonban az a körülmény, hogy a másik csoportnál rosszabb anyagból, gondatlanabb kivitelben készült, tehát kétségtelenül mutatja az elprovinciálisodás, sőt a hanyatlás jeleit, arra vall, hogy a közbolgár kultúra népei lassanként megérnek arra, hogy a lovasnomád életformákat végkép feladva, más kultúrák részeseivé váljanak.

Ez A FÉLLOVASNOMAD magyarság a IX. század legutolsó éveiben áthaladt a Kárpátokon, elfoglalta az Avar Pusztaságot, átkelt a Dunán, birtokába vette az egykori Pannóniát és szállásbirtoka nyugati határait az Alpok nyúlványáig tolta előre. Ezáltal egyszerre olyan erők hatóvonalába jutott, amelyek tőle vagy teljesen idegenek, vagy pedig amelyek eddig csak igen kis mértékben és másképpen hatottak rá, mint az új hazában.

Európa nyugatán ebben az időben a frank alakulatokból válnak ki a középkor nagyhatalmi és kulturális egységei. Mindezek a nemzetek már a római egyházhoz tartoznak, amely pedig folytonos távolodásban van a bizánci kereszténységtől. A magyarság eléri a germán nyelvterület határait, ami ezekben az években Amulf birodalmának keleti végeit jelenti. Tőle délre a bizánci kultúrszféra kezdődik, amely fel-

öleli egykori rokonait, a dunabolgárokat, egy sereg kisebb szláv törzset, amelyek közül a legnyugatabbra fekvő horvátok ebben az időben kezdik meg államalapítási kísérleteiket és ingadozásukat nyugati és keleti kereszténység közt. Ennek a bizánci körnek amúgyis szlávossal alapangulata van, amit mutat az is, hogy a megkeresztelkedő bolgárok nem a görögség, hanem a szlávosság felé közelednek, míg nem teljesen el is szlávosodnak. A magyarság új területén is szláv államalkotó kísérletek folytak, amelyeket megjelenésével örökre tönkretett: a morva Szvatopluk és a szlovén Fribina kísérletei. A szláv elem a magyar földről ezek betelepülésével nem tűnt el, a dunántúli szlovénekre a magyarság valóságosan rátelepedett s így csakhamar számolnunk kell egy összeolvadási folyamat megindulásával, amelyet semmiképpen sem szabad kevésre becsülnünk. A Kárpátoktól nyugat és észak felé ismét két szláv alakuló állammal találkozunk: az egyik a cseh germán kultúrszférába hulló, a másik a lengyelek abból magát kiemelő, belső és külső függetlenségre törő országa. A régi hazától, Etelkőztől északkeletre pedig a varég-rosz birodalom kezd kibontakozni, túl rajtuk a nagy területű Kazárország éli egyre morbidabb életét, északra és keletre tőle már kezdődik a végeláthatatlan Izlám ... Közbolgár-kazár kultúrkör tehát már ebben az időben sincs többé, Kazária napjai megvannak számlálva. Etelközben és a Havasalföldön ugyan a keleti-török besenyők ülnek s ezek lovasnomádok, de ezek éppen a magyarok legkérelhetlenebb ellenfelei.

Az európai helyzetkép tehát arra tanít, hogy a magyarság elszakadva régi kultúrájától és hatalmi körétől, magára marad az új hazában, sőt nomádos életformájával unikummá válik a más elindulású népek között. Ezen népek közül legközelebről, amint láttuk, egyelőre a nyugatabbi szlávok érdeklik, akiknek akarva-akaratlan útjába került s ugyanakkor — amint látni fogjuk — közös útra is jutott velük.

Egyelőre azonban még nem tartunk itt. A magyarok régi Összeköttetései a déloroszországi steppével nem szűntek meg egy csapásra, sőt a X. századi magyarság hosszú ideig komolyan törekszik még arra, hogy ezzel a régi területtel s annak népével az érdekközösséget sikerüljön fenntartania.

Ennek megértéséhez rekonstruálnunk kell a IX—X. századi Kelet-Európa kereskedelmi és politikai életét.

A korszak elején még a hatalom és a kereskedelem is a Bizánc felé orientálódó kazárok kezében van. Fővárosuk Kazárfehérvár (Sarigsin vagy Itil) a mai Asztrakán vidékén az a pont, amelyen az egész keleti kereskedelem áthalad. Ugyancsak a kezükben van a Don torkolatánál fekvő Sarkéi, ez a híres határvár, amely Bizánc és Kazárfehérvár közt a legfontosabb árukirakó telep. Fennhatóságuk alá tartozik úgyszólván a lebediai magyarság túlsó partján fekvő Kiev, dneiperparti kovácsközpont és vásárhely. Ez a keleteurópai kereskedelem azonban nemcsak ebben a szűk körben mozog. Kazárország a még hozzá tartozó Lebediával együtt óriási dinamikus tér benyomását kelti, amelyen Skandinávia és az Izlám polarizációjában mozgó kulturális erők hatnak. A keleti kereskedelmi utak kiindulópontja a svéd Aldeigjuborg, a mai Leningrad tájain, egyik iránya Novgorodon

keresztül a Dnieper vizén halad a Fekete-tenger felé, érintve Kievet; végpontja maga Konstantinápoly; a másik pedig keletre fordulva Aldeigjuborgból, a Volga vizén éri el Bolgarit, a volgabolgárok fővárosát s a nagy folyammal együtt Kazárfehérvárt és a Káspi-tengert. A szemben fekvő partok Perzsia partjai. Ez tehát azt jelenti, hogy Keletdéleurlópa történetében megjelent egy új, nagyon mozgékony elem, a szervezők és harcosok népe: a normann.¹ A lovasnomád népekkel összehasonlítva föl kell ösmemi, hogy a normanság más világérzést jelent, mint ezek. A nomádokat a nagy egységekbe való összefogózás, valami nyájszerűség jellemzi, művészetük nem ösmer egyéniségeket, csak kollektív műhelyt. Ezzel szemben a normanság jellemző megjelenése a kicsiny csoport, amelyben a messzi idegenben mindenkinek meg kell állnia a helyét; tehát nagy tere van a herosfejlődésnek. Valóban sehó sem találunk ebben a korban annyi személynevet és ezek mögött mindig megfogható személyiséget, mint náluk. Olyan egyedi, kalandos életet sem, mint a X. század nagy költőjéé, Egill Skallagrimsson skaldé volt. Egyáltalában hozzá fogható nagy költőt sem mutat fel a kor. Ezt az északi kultúrát szeretrnök kalandorinak nevezni.

A nomád délen való föllépésének idejében azonban fennállanak azok a régi kereskedelmi összeköttetések is, melyek a görög világ és a nomádság között léteztek s amelyeknek éppen a kazár birodalom volt zászlóvivője. Fennáll és az izlamadta háttér által egyre nő jelentőségében az az ősi irány is, amely a turáni síkság és az Altájhegység régi török központjait a Népek Országútján át a nomád nyugattal összekötötte. Ezen az úton, amelyen valaha a húnok, avarok, türkök, később a besenyők, úzok és kúnok, végre pedig a mongolok ömlöttek Európára, nagyon régi kereskedelmi utak is vezettek, amelyeknek fővásártelepük ugyancsak Kazárfehérvár volt.

Ha azt mondtuk, hogy a lebediai magyarság saját kultúrkörének szélére került s láttuk ennek hatásait, viszont kereskedelmi szempontból annál inkább központi szerepre kapott. Ezt a szerepet tranzító kereskedelemre teremtett, nyílt és súlyponttalan országában ugyancsak passzívnak képzelhetjük, mégis ez a sokféle hatás nem múlt el nyomtalanul a hétmagyarság kultúrájában.

Ha megnézzük Európa térképét, akkor látjuk, hogy az Aldeigjuborg—Konstantinápoly, a Konstantinápoly—Sarkéi—Kazárfehérvár út csakúgy metszette a magyar területet mint az Altáj—Kozárfehérvár—Kiev vonal s emellett még az Aldeigjuborg—Bolgari—Kazárfehérvár út is érezte hatását, valamint a nyugati határon az egyre inkább felemelkedő Kiev, amely csakhamar a normann-varégek kezébe kerül.

A magyar kultúra tehát e kereskedelmi kapcsolatok révén egy erős normann és egy talán még erősebb mohamedán hatás alá került, ami a dolog természete folytán legélénkebb nyomait a tárgyi kultúrára nyomta rá.

A kievi kovácsközpontról Fettich meggyőzően mutatta ki, hogy annak legnagyobb megrendelője éppen a lebediai magyarság volt s így magyarázatát nyeri a honfoglalók ötvösségében kétségbevonhatatlanul

¹ Ame: La Suéde et L'Orient. Upsala. 1914 és Kendnek: A history of the tikiugs. London 1930.

jelenlévő normannos elem, amely elsősorban a niello technika alkalmazásában, az északi szalagomamentika stilizáló hatásában s egyes északi fegyverformák (a pallos) nagy elterjedtségében mutatkozik.¹

Ezek után természetes az, hogy a nyugatra húzó magyarság nem szakíthatta el egyszerre kapcsolatait ezzel a bonyolult világgal, amelyhez annyi szál kötötte, másrészt a keleti kereskedelemnek is érdekében állott, hogy a nagy megrendelőt továbbra is megkísérelje megtartani.

Valószínű tehát az, hogy a kereskedelmi út egyszerűen meghoszszabbodott, hogy elérje a Kárpátokon belül szállásoló ómagyarokat. Ez a kereskedelmi útvonal nyilván Verecke tájairól indult ki, átvonult a Nyírségen és nagyjában a Tisza vonalát követte. Ugylátszik ezzel az úttal van összefüggésben az a tény, hogy az ú. n. tarsolylemezeket egyetlen kivétellel ezen a területen találták. Az egyetlen nyugatmagyarországi tarsolylemez mellett viszont az aralvidéki Balfch város arab dirhemei kerültek elő, bizonyítva, hogy még ezekkel a távoli góccokkal is fenntartotta kapcsolatait az ómagyarság.

Fenntartotta, amíg fenntarhatta. Keleten ugyanis mindig nagyobb gyorsasággal haladt előre az erőviszonyok eltolódása: a feltörekvő Kiev mindig ellenségesebben állott szemben a hanyatló Kazariával és a magyarok, majd a besenyők kivonulásával eltűnt az az utolsó sáv is, amely ezt a két hatalmat egymástól elválasztotta.

Ezzel egyidőben a besenyők, kik Etelközt szállták meg, mindig bizonytalanabbá tették az izmaelita, mohamedán kereskedőkaravánok átvonulását s ugyanakkor Kiev élni kezdett árumezállító jogával is.

Magyarország azonban a X. században — mint ezt már Marczali Henrik is észrevette — Európa legnagyobb aranypiaca volt. A magyarságnak ugyanis elszigetelődő helyzetében Nyugat felé „honbiztosító harcokra”⁴ volt szüksége, amelyekben egyrészt győzhetetlensége hírét, másrészt lehetséges nyugati szövetségeket alapított meg — olasz, német (bajor): jellemző módon ezek mai napig is a lehetséges szövetségeseik, — másrészt ezen harcokban elegendő kincsre tett szert, hogy a keleti góccokat csereanyagával táplálhassa.

Egészen más megvilágításban tűnik fel e módon az ú. n. „Kalandozások”⁴⁴ kora, amely így egy egyre kilátástalanabbá váló helyzet fölismerését és a vele felvett harcot jelenti. E harcok utolsó fázisa más természetet mutat: Bulcsú horka attilai méretű hadjáratai romantikus elképzelésekből fakadtak és ebben a romantizmusban búcsúzik tőlünk látható módon a magyarság lovasnomád fázisa.

Mert ezekben az időkben, különösen a fentemlített szlovén hatás folytán, élénk átalakulás megy végbe az életformában a gyepügátakon belül. Nyugaton a latin, keleten a görög kereszténység kezd elterjedni, földművelés, letelepülés nagy léptekkel halad előre: Gejza fejedelem pillanata közeleg.

Másrészt értelmetlenné tette a régi berendezkedést az erőviszonyok gyors eltolódása nyugaton úgy, mint keleten. Megalakult a

¹ Lásd erről: Fettich Nándor: Adatok a honfoglaló magyarság archeológiájához. Arch. Ért. 1931. és A lebediai magyarság a régészet megvilágításában. Századok, 1933. Paulsen P.: A magyarországi viking-leletek az észak- és nyugateurópai kultúrtört. megvilágításában. Arch. Hung. XII. Bp. 1933.

római-német birodalom, amely vétót tudott mondani a magyar hadjáratoknak. A normann-orosz Svjatoslaw pedig pár évvel később elfoglalva Kazárfehérvárt, halálos csapást mért a haldokló kazár birodalomra. A fiatal orosz birodalomban élénken terjedt a keleti kereszténység, közel volt az idő, amikor Nagy-Wladimír megkeresztelkedve népét a bizánci kultúra körébe kapcsolja, ami azt jelentette, hogy a magyarság örökre elvágtott anyakultúrájától. A fehér bolgár és a távolabbi török államok elmerültek az Izlám tengerében s különben sem rendelkeztek azzal az erővel, hogy a messzi esett magyarsággal fönntartsák a régi viszonyt. A normann-orosz állam pedig nem örökölte a közbolgár kor kulturális örökségét, ami azt jelentette, hogy a keletdeleuropai rónaságokon a lovasnomád kultúra többezeréves korszaka véget ért.

Mikor azonban elpusztul a régi kereskedelmi út, eldugul a keleti áruk behozatali lehetősége, egyszerre egy másik iparművességre találunk az ómagyaroknál, amelynek elemeit az alakuló szláv államokban, a Dunamedencétől északra és délre is feltaláljuk. Ez tehát azt jelenti, hogy az ómagyarság a régi kapcsolatok lazulásával arányban fokozatosan egy új irány, új kereskedelem, új lehetőségek fölvetelére rendezkedett be: egy olyan tárgyi kultúrára, amelynek uralkodó jellege szláv volt.

HA KULTÚRÁNK TÁRGYI RÉSZÉT SZEMLÉLJÜK, kétségtelenné válik az, hogy a magyar kultúrába a X. század folyamán egy olyan elem fészkelődött be, amely a IX. században, ha nem is volt tőle teljesen idegen, semmiképpen sem játszott jelentős szerepet. A XI. században ez az új elem már teljességgel előnti a magyar emléanyagot és eltörli annak postsassanida-nomád jellegét. Ez új elem egy önmagában zárt, a régi magyar anyaggal nem rokon tárgyi kultúrát jelent, amely a környező szláv népek tárgyi emlékeitől egyáltalában nem különbözik. Bizonyos, a honfoglalóktól örökölt ékszerek ugyan feltűnnek még — amilyenek a pityke, a gomb, a fülbevaló és a gyűrű egyik formája s főképpen az ú. n. csuklós-csüngők —, de túlnyomóvá a hajkarikákból, csavart torquesekből, karperecekből, csörgőkből stb. álló garnitúra lesz s miután a horvát emléanyagban ezidőben a magyar királyok pénzei és importált magyaros emlékelemek is tűnnek fel — a két nép temetői közti különbség édeskevés és legfeljebb csak abban mutatkozik, hogy a magyarság még sokáig megtartja a sírok sakktáblaszerű elhelyezési módját, mely ősi keleti örökség s azt célozza, hogy a halott arccal a nap felé legyen.

Ezen szláv anyagnak eredetkérdése igen bonyolult. A hajkarikákra vonatkozólag pl. nagyon megoszlanak a vélemények. Nagy Géza annakidején ezek avar eredete mellett tört lándzsát. Akárhogyan is van, a valószínű az, hogy a magyarokhoz a garnitúra többi részével együtt a szlávoktól kerültek s ezért azt kell keresnünk, hogy melyek voltak azok az utak, amelyeken ez az anyag eleink használatába jutott s ott a fentvázolt nagy elterjedtségre tett szert.

Az, hogy a magyarság szlávokra rátelepedett, csak részben szolgálhat magyarázatul. Keletmagyarországon u. i. ez a szláv réteg hiányzik, viszont a szláv sirmelléklet éppúgy megvan s elterjedése sem következik be később mint nyugaton.

A szláv emléktárgy mindenesetre nivósüllyedést jelent a IX—X. századi magyar harcidíszhez képest. Természetesebb az lett volna, ha a keleti kereskedelem helyét, a nyugati vagy a bizánci kereskedelem vette volna át. Úgy látszik azonban, a *Deserta Avarorum* túlságosan vad terület, az ómagyarság nagyon is a kereszténység ostroma volt ebben az időben ahhoz, hogy a fenti kereskedelem Magyarországon kockáztatni merjen. Így Nyugat elmulasztva a külkereskedelmi intervallumot, a magyarországi import azon népek kezébe csúszott át, amelyek vele politikailag amúgy is hasonló célok felé törekedtek.

Tudjuk azt, hogy ebben az időben Lengyelország kereskedelmi összeköttetései egyrészt a német és skandináv országokig, másrészt Bizáncig nyúltak el. Valószínű tehát, hogy átvonultak Magyarország területén. Aligha tévedünk, ha feltesszük, hogy ez a kereskedelem is a normannok kezében volt. Szent István pénzei u. i. Lett- és Észtországban, sőt Gotlandon is előkerültek, Keletporoszországban pedig olyan emlékeket találtak, melyek az ottani anyagban ugyan teljesen idegenek, legközelebbi analógiáik azonban — Paulsen szerint — Magyarországból ösmeretesek. Gejza fejedelem egyik legsürgősebb dolga a lengyel szövetség, melyet a fejedelmi házak közti házasság pecsétel meg. Mindez arra mutat, hogy létezett egy lengyel-magyar kereskedelmi út s valószínűnek tartjuk, hogy a későbbi Kassa körül vezetett el, egyrészt mert itt legkeskenyebb a Kárpátok öve, másrészt mert Kassa később is nagy szerepet játszott a lengyel-magyar kereskedelmi és politikai életben.

Ez az útvonal magyar földön találkozott a másikkal, amely délről jött s mely valószínűleg egybeesett a magyar királyok későbbi „Hadúrjával Székesfehérvár és a dalmát partok között. Említettük az erős horvát-magyar összefüggéseket, amihez a kereszténység felvételével még az is járult, hogy ez volt az a terület, mely a magyarságot Itália földjével összekötötte. A horvát és magyar dinasztiák közt kötött házassági szerződések, majd pedig Szent László alatt a két ország egyesítése ékesenszóló példái a horvát-magyar egymásrautaltságnak.

Messze vezetne azokat a tellurikus erőket keresni, amelyek Horvátország és Magyarország egységét és az ú. n. lengyel-magyar testvériséget, a magyar-lengyel personalis uniókat létrehozták. Ez a három ország jelenti azonban mai napig a nyugati kultúra határterületét és orientálódik vallása és történeti múltja révén a latinitás, Róma felé. Másrészt Pannónia kegyes szelleme az, melynek földjéről a római hagyomány teljesen soha ki nem pusztult, amely a keletdéleuropai steppe kemény fiát egyre közelebb viszi az új kultúrához, amelynek felesküdt. A magyarság a Pax Romana jogutódává válik ezen a területen s így természetes az, hogy Pannónia megtalálja Dalmáciát is.

Így válik „Nyugat védőbástyájává. . Kelet áruháza fia, hogy elkerülje a nomádok tragikus sorsát: a szétzúzatást vagy az elnyeletést.

KRIMINALITÁS ÉS ALKOHOLIZMUS

A KRIMINALITÁSNAK irányzatát és nagyságát egyaránt különféle tényezők befolyásolják, amelyeknek felderítésével külön tudományág, a kriminalaetiológia foglalkozik; ezeknek a kutatásoknak jelentőségét abban kell keresnünk, hogy a kriminalitás elleni küzdelem csak akkor lehet eredményes, céltudatos kriminálpolitikát csak akkor folytathatunk, ha ismerjük, hogy milyen tényezők vannak befolyással a bűnözésre.

A bűnözésre hatást gyakorló tényezők sorában rendkívül fontos szerephez jut az alkoholizmus; amilyen nagy befolyást gyakorolnak a gazdasági tényezők a vagyon elleni bűncselekményekre, ugyanolyan jelentős hatást vált ki az alkoholizmus az ú. n. erőszakos bűncselekményekre.

Amennyire azonban a szakemberek megegyeznek abban, hogy az alkoholizmus rendkívül hatalmas befolyást gyakorol a kriminalitásra, annyira eltérők a vélemények a behatás méreteire nézve. Hiszen még az ennek a kérdésnek a tisztázásánál követendő módszer tekintetében is a legváltozatosabb eljárásokra akadunk, anélkül hogy bármelyik módszer döntő jelentőségű eredményekkel dicsekedhetnék.

De lássuk az e téren alkalmazott kutatási módszereket!

Meggyőzően bizonyítja az összefüggést a kriminalitás és alkoholizmus közt az a régebben alkalmazott eljárás, amelynek segítségével Angliában és Írországbán kísérelték meg ezeket az Összefüggéseket feltárni; ez a módszer párhuzamot von a fogyasztott alkohol mennyisége és az ú. n. iszákossági bűncselekmények közt, amelyeknek száma az alkoholfogyasztással természetesen erős kapcsolatban áll. Ezek az ottani viszonyodra vonatkozó kutatások tanúságot tesznek arról, hogy a fogyasztott alkohol mennyisége és az iszákossági bűncselekmények közt van összefüggés.

S hasonló kutatásokat végeztek még részben a világháború előtti években Németországban, amelyek egyrészt utaltak arra, hogy a hatóság elleni erőszak, a magánlaksértés, a dologrongálás és a súlyos testi sértés bűncselekményeinek a száma és a sörfogyasztás mennyisége közt összefüggések jelentkeznek.² És ugyanezt igazolják azok az adatok is, amelyek mutatják, hogy az 1903—1912. években a súlyos testi sérté-

¹ Lásd ezeket az adatokat: Mayr, *Moralstatistik*, 1917, 932. old.

² Roosner: *Der Einfluss von Wirtschaftlage, Alkohol etc. auf die Kriminalität*, 1931, 61. old.

sekből a legnagyobb rész Bajorországra esett, ahol büntetőjogi szempontból cselekvőképes korban levő 10.000 egyénre esett 53,8, azután következnek a Pfalz 49,9, Oppeln 45,2, Oberpfalz 45-1, Mannheim 42,2, Menetein 39,5, Gumbinnen 37,0, Oberfranken és Posen 32—32 és végül Bromberg 31,3 elítélttel.¹ Ha a most jelzett területek földrajzi fekvését vesszük szemügyre, úgy arról győződhetünk meg, hogy a testi sértések elkövetési helye főleg három tájékon összpontosul: a keletporoszországi tartományokban, Bajorország délkeleti részében és a Pfalzban, aminek nyilvánvaló magyarázata az, hogy ez a három terület a legnagyobb alkoholfogyasztásnak helye, mindenütt más-más formában: keleten leginkább a pálinka, Bajorországban a sör és a Pfalzban pedig a bornak az élvezete van nagyobb mértékben elterjedve.

A szorosabb összefüggések felderítését azonban többféle körülmény gátolja. A nagyobb szőlőtermeléssel bíró országokban, mint nálunk is, a bornak egy részét a külföldön értékesítik; esetleg annak értékesítése vagy a belföldön való fogyasztása is csak évek múlva következik be. Ezekre való tekintettel még a musttermelésre vonatkozó adatoknak és a kriminalitás adatainak a párhuzamba való állításával sem lehet pontosabb és mélyebbre ható megállapításokra jutni. De zavarja nálunk az ilyen irányú kutatásokat az is, hogy amennyiben kisebb területekre, egyes megyékre vagy városokra korlátozva kíséreljük meg azok elvégzését, úgy a statisztikai kutatásoknál fontos, ú. n. nagy számok törvénye nem tud érvényesülni és a véletlen esélyek (például választásokkal kapcsolatos nagyobb számú erőszakos bűncselekmények) könnyen megzavarhatják az eredményeket és azok megbízhatóságát.

Pedig kétségtelen az ú. n. erőszakos kriminalitásnak az alkoholfogyasztás által való hátrányos befolyása.

Az embereknek együttléte mindenkor magában rejti már az összetűközéseknél a lehetőségét. Az, hogy ez bekövetkezik-e, függ az illető egyéneknek magaviseletétől, higgadságától. Tapasztalat szerint az alkoholélvezet hatása alatt álló egyéneknek az elhatározásai hirtelenebbek, kevésbé meggondoltak, külső behatásokra jóval gyorsabban reagálnak, ami azután könnyen érthetővé teszi fokozott kriminalitásukat is. A higgadt meggondolás helyére ilyenkor a fokozott izgékony-ság lép; az, hogy az ilyen állapotban egy fenyegető mozdulat vagy meggondolatlan szó folytán hamarabb kerül sor tettlegességre, hogy gyorsabban kerül elő a kés és a revolver, ez bővebb bizonyításra nem szorul. Az alkoholfogyasztás csökkenti a kísértésekkel szemben való ellentállási képességet is. Közvetve pedig még azzal a következménnyel is jár, hogy az ilyen esetekkel együttjáró tények, a részegeskedéseket, civódásokat, verekedéseket és erőszakoskodásokat állandóan szemlélő hozzátartozók, főleg gyermekek és fiatalok, lelkiületére is káros hatást váltanak ki.

Ezek a tapasztalatok és tények azután érthetővé teszik a szaköröknek ama törekvéseit, hogy az alkoholfogyasztás és a kriminalitás közt kétségtelenül létező összefüggéseket jobban feltárják és annak megállapítására újabb módszereket keressenek.

¹ Aschaffenburg: Das Verbrechen und seine Bekämpfung, 1923, 48. old.

Indirekt az a módszer, amely a törvényáthágások elkövetésének a hét napjain való eloszlásából akar következtetést vonni azon az alapon, hogy azt bizonyítja, hogy az alkoholélvezettel kapcsolatosan elkövetett bűncselekményeknek nagy része szombatra, vasárnapra és hétfőre, vagyis arra és az azt követő napokra esik, amelyen az alkoholélvezet legnagyobb barátai, a munkásosztály tagjai munkabérüket kapják és amely napokon leginkább nyílik alkalmuk ilyen kiadásra.

Lang Otto zürichi vizsgálóbíró volt az első, aki ilyen irányú vizsgálatokat folytatott Zürich városában 1891. évben j¹ hivatali büntető periratainak alapján megállapította, hogy ebben az évben súlyos testi sértés vagy verekedésben való részvétel miatt összesen 141 egyént ítéltek el; Lang kiderítette a cselekmények elkövetési idejének heti napját és megállapította, hogy a cselekmények közül elkövettek:

szombaton.....	18
vasárnapon.....	60
hétfőn.....	22
a hét más napján, de éjszaka vagy kocsmában.....	25
a hét más napján, de nappal.....	16
összesen	141 eset.

Lang adatai szerint ezen bűncselekményeknek legnagyobb része (100) oly napokon követtetett el, amidőn fokozott alkoholfogyasztással számolni kell. Szombaton kapják a munkások, a megfigyelt esetek többségében ezeknek cselekményéről volt szó, heti munkabérkeresményüket, amelynek egy részét elkocsmázzák; vasárnap azután még többen keresik fel a kocsmát, hétfőn pedig még szintén akárhány folytatja a vasárnapi dorbézolást.

Egy másik ilyen kutatási módszernek a kiépítése Kürznek² köszönhető, aki Németországban, Heidelberg környékén elkövetett bántalmazást involváló bűncselekményekre vonatkozólag állapította meg az elkövetés helyét. Kürz megállapításai a következő tényekről számolnak be:

<i>Elkövetés helye</i>	<i>1900</i>	<i>1902</i>	<i>1903</i>	<i>1904</i>	<i>összesen</i>	<i>%</i>
Kocsmá	195	210	174	163	742	66.5
Lakóház	9	23	36	18	86	7.7
Országút	9	25	35	29	98	8.8
Munkahely	33	22	20	12	87	7.8
Ismeretlen hely	14	10	21	57	102	9.2
Összesen	260	290	286	279	1115	100.0

Ezek az adatok is igazolják, hogy a kérdéses deliktumoknak java része a kocsmá, tehát az alkoholfogyasztás helyén vagy annak a közelében játszódott le.

Az alkoholizmus a kriminalitásra gyakorolt hatásának a bemutatására a most jelzett módoknál helyesebb az lenne, amely az elítélt egyének közt gyűjtene adatokat a tekintetben, hogy vájjon a bűncselekményt ittas állapotban követték-e el, vagy pedig, hogy vájjon bűnözésük fokozottabb alkoholélvezetre és az abból keletkezett, sokszor

¹ Lang, Otto: Alkoholgenuss und Verbrechen Basel, évszám nélkül.

² Kürz: Zur Prophylaxe der Roheitsdelikte, Monatsschrift für Kriminal-

pathologikus állapotra vezethető-e vissza. Ezt az eljárást követi hazánk bűnügyi statisztikája, amelynek a legutóbbi években e téren tett megállapításait mutatják be a következő adatok j¹ a számok annak megállapítására szorítkoznak, hogy — az elítéltek bemondása alapján — ezeknek milyen hányada élvezett szeszes italt:

	<i>nagyobb mértékben</i>	<i>mértékletesen</i>
1925.	3·9%	66·4%
1926.	3·8%	65·2%
1927.	2·5%	65·9%
1928.	2·4%	67·5%
1929.	2·5%	70·9%
1930.	1·8%	67·0%
1931.	3·5%	73·9%
1932.	3·7%	68·7%
1933.	2·7%	68·6%
1934.	2·8%	68·6%
1925/34. évi átlag	3·0%	68·3%

Ennek az eljárásnak a fogyatékosága tagadhatatlanul az, hogy eredménye, az adatgyűjtés hitelessége csak az elítéltek bemondásán alapszik. Közöttük meg a tapasztalat szerint nagyon sok alkoholistának igyekezik magát feltüntetni abban a reményben, hogy ez enyhítő körülményként latba esve, kisebb büntetéssel büntetik majd őket a terhükre rótt bűncselekmény miatt.

Némelykor véletlen alkalmak is adódnak arra, hogy az alkoholfogyasztásnak a kriminalitásra gyakorolt hatása megfigyeltessék. Ilyen alkalom nyílt Sarpsborg norvég községben 1907-ben, ahol munkásoknak munkaüzemekből való kizárásával kapcsolatosan május 25-től augusztus 21-ig alkoholtilalmat statuáltak a hatóságok; a munkákizárással kapcsolatos társadalmi feszültség ellenére június és július hónapjaiban, tehát két hónapon át összesen csak 17 letartóztatás történt, holott egyébként ez évben havonta átlag 63 egyént tartóztattak le és nyomban az alkoholtilalom visszavonása után augusztus havára, amelynek folyamán 21-től fogva szűnt meg az alkoholtilalom, már 41 letartóztatás esett, valószínűleg az alkoholtilalom visszavonását követő első időre eső nagyobb alkoholfogyasztással kapcsolatban.²

A tapasztalat azután még arról számol be, hogy az alkoholfogyasztás által előidézett kriminalitás körében leginkább középsúlyú testi sértéseket, hatóságok elleni erőszakoskodásokat, ingorongásokat és magánlaksértéseket találunk.

Az alkoholfogyasztásnak a kriminalitásra való hatását tárgyazó kutatások körében a vita ma nem annak hatása körül folyik; kétséges már csak az, hogy, milyen nagy ez a hatás és különösképpel, hogyan lehetne ezt ellensúlyozni és csökkenteni.

HACKER ERVIN

¹A számok az évente közreadott Statisztikai Évkönyvekben foglalt és bűnügyi igazságszolgáltatásunkra vonatkozó adatokból vannak véve.

²Lásd ez adatokat: Aschaffenburg, id. m., 133. old.

FIGYELŐ

FABINYI RUDOLF

FOLYÓ év október 30-án szinte váratlanul, alig néhány heti szenvedés után, 57 éves korában, heveny májsorvadás következtében meghalt a magyar elmebetegügy fáradhatatlan szorgalmú, alkotó munkása dr. Fabinyi Rudolf.

Fabinyi Rudolfnak neve nem ismeretlen a Magyar Szemle olvasóközönsége előtt, hosszú éveken át szorgalmas munkatársa volt e folyóiratnak. Mint a Budapest-Lipótmezei m. kir. állami elme- és ideggyógyintézet igazgatója, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem magántanára, a budapesti kir. törvényszék elmeorvosszakértője, a Magyar Elmeorvosok Egyesületének és a Magyar Elmevédelmi Ligának elnöke, az Igazságügyi Orvosi Tanács, a Közegészségügyi Tanács és több tudományos egyesület, külföldi orvostudományi társulat választmányi és rendes tagja közismert volt mind a magyar értelmiség, mind pedig a külföldi szakkörök előtt.

Fabinyi Rudolf 1879-ben született Kolozsvárt, hol apja a Ferencz József Tudományegyetemnek nagynevű kémiatanára volt. Egyetemi tanulmányainak befejezése után előbb a kolozsvári egyetem kórbonctani tanszéke mellett gyakornokoskodott, majd Lechner Károlynak, a nagyszerű magyar pszichiáternek klinikájára került mint tanársegéd. Jeles képességeit és fáradhatatlan szorgalmát bizonyítja, hogy ebben az időben igen jelentős, a külföldi szakkörökben is elismert tudományos munkássága közben megszerezte a tisztiorvosi, iskolaorvos-egészségtanári képesítést is. Igazi elhivatottsága, úttörő munkássága tulajdonképpen dicsőszentmártoni főorvos korában bontakozik ki. A kisküküllői vármegyei közkórház főorvosi állását 1906—1911. évek között tölti be, mely idő alatt néhány hónapos külföldi tanulmányút után megszervezi az első magyar családi ápolási telepet, mely által a zárt intézetekben szinte csak vegetatív életet élő javult, már nem ön- és közveszélyes betegeket szorosabb kapcsolatba hozta az étellel és jobb elhelyezést, jobb ápolást biztosított számukra. 1911-ben a lipótmezei állami elme- és ideggyógyintézethez nevezik ki főorvosnak, hol megszervezi az Országos Elmebetegápoló Iskolát, melyet 1912—1927-ig maga vezet, ezenkívül számos újítást és számos indítványt tesz az ápolók egészségügyi és szociális viszonyainak javítása érdekében. Nagy lelkesedéssel küzd az intézeti orvosok érdekeiért is, különösen elszigeteltségük megszüntetését, kartársainak továbbképzését tűzve ki céljául. 1923-ban megszerzi a törvényszéki orvosi képesítést, 1924-ben tagja lesz az Igazságügyi Orvosi tanácsnak, ugyanez évben magántanár a pesti egyetemen, majd 1925-ben a Lipótmező igazgatója. Igazgatósága alatt a nehéz gazdasági viszonyok ellenére is az intézet fejlődése hatalmas lendületet vesz. A modern követelményeknek megfelelő könyvtárat, röntgenlaboratóriumot, agyszövet-tani laboratóriumot, sebészi műtőt létesít. A Hárshegyi Ideggyógyintézet is nagyobbbrészt neki köszönheti keletkezését. Mint a magyar elmebetegügy másik nagy alkotójának, Oláh Gusztáv helyettes

államtitkárnak utóda 1925-től kezdve felügyelője és irányítója a magyar családi ápolási telepeknek, s az ő nevéhez fűződik két újabb mintatelepnek, a gyöngyösi és a szombathelyi családi ápolási telepeknek megszervezése. Fabinyi Rudolf érdeme, hogy a magyarországi családi ápolás az egész világon vezető helyen áll, amint azt a Washingtonban 1930-ban megtartott nemzetközi elmeegészségügyi értekezlet is kiemelte. Nemcsak magyarországi, de világviszonylatban is egyik úttörő harcosa volt az elmevédelmi küzdelmeknek, a praeventiónak és prophylaxisnak. Tulajdonképpen e munkába kapcsolódott be szervesen a Hárshgyi Idegyógyintézet felépítése. Ennek a célnak érdekében vett részt mint előadó és vizsgáztató tanár a tisztiorvosok, a zöld- és vöröskeresztes védőnők, valamint az Országos Stefánia Egyesület védőnőinek kiképzésében. A Fabinyi által létesített budapesti és gödöllői Ideg- és Lélegszervezők s ezeknek tanácsadói, ha még csak zseni alkotások is, de lettek alapkövei egy nagyszabású elmevédelmi és elmeegészségügyi programúinak.

Fabinyi Rudolf jelentőségét kellően méltatni e pár sor keretében nem lehet. A felsorolt életrajzi adatokból a nagyvonalú, erős szociális érzékű, lankadatlanul dolgozó alkotó munkás alakja bontakozik ki. De Fabinyi Rudolf emlékét nemcsak élvülhetetlen alkotások hirdetik, hanem betegeinek ezrei áldják, mert egyike volt a legemelkedettebb szellemű, legjobb szívű orvosoknak. A nemes, szerény, páratlan jóságú, a gyengéket támogató, az ellenségnek is megbocsátó, különlegesen értékes kartársat és embert barátai és ismerősei soha nem felejthetik.

NYIRŐ GYULA

A HARMINCÉVESEK FELELŐSSÉGE

KERÉK MIHÁLY cikke a Magyar Szemle novemberi számában ismét a kérdés, úgylátszik, kilépett végre teljesen a kenyér, az állás, az elhelyezkedés jegyéből, s szociális kérdésből merőben történeti kérdéssé lett. Generációnk tagjai végre „elhelyezkedtek“, — ha nem is egyforma szerencsével, — vagy pedig végképpen áthullottak a rostán és még csak szociális kérdést sem jelentenek. Annál élesebben domborodik ki tehát a harmincévesek problémájának másik és bizonyos fontosságú oldala: mit jelentettek, mi újat hoztak, milyen építő teljesítménnyel vettek részt nemzetünk életében? Kerék Mihály válasza bizony nem tartozik azon számvetések sorába, melyekben a derekasan elvégzett munka önérzete zeng. Ő sem tehet egyebet, mint hogy csatlakozik Szekfű Gyulához — aki a nemzedéken kívülről —, vagy Asztalos Miklóshoz — aki belülről — évekkal ezelőtt kénytelen volt megállapítani, hogy ez a generáció semmi újat nem jelent az előbbivel szemben és élete kimerült elpuffogó készülődésekben. Ennek a megállapításnak az igazságát bizony napról napra éreznünk kell és éreznünk kell a felelősség súlyát is. S Kerék Mihály cikkének az olvasása első pillanatban inkább arra késztet, hogy még fokozzuk hangja erejét és keserűségét s szaporítsuk a szemrehányásokat önmagunkkal szemben. De amint erre készülődünk s körültekintünk történeti helyzetünkön, mégis csak szemünkbe tűnik néhány olyan mozzanat, amely magyarázatul szolgál és sok mindent megértet. S aki megért, az megbocsát...?

Mindenekelőtt nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a magyar harmincévesek nem állanak egyedül abban, hogy nem termelnek ki új eszmét, élettervet, politikai, szociális programot, hogy tehát nem hozták magukkal új korszak csiráját. Nem dicsekedhetnek ezzel sem az oroszok, sem az olaszok, sem a németek, hogy a nyugati demokráciák országairól ne is beszéljünk. Az ideológiák kialakítói és az akciók vezérei sehol sem a harmincévesek sorából kerültek ki, ők csak csatlakoztak a negyvenesekhez, illetőleg a negyvenesek közül azokhoz, akik az újat hozták. Csakúgy, mint minálunk. A harmincasok sehol sem önmagukban jelentették a megújodást, hanem azáltal, hogy hallgattak a hívó szóra és odaadták magukat seregként. Úgyhogy felvethetjük a kérdést, beszélhetünk-e egyáltalában történeti értelemben is külön generációként róluk. Mert ahhoz nem elégségesek a biológiai jegyek, ahhoz az szükséges, hogy a biológiai egység merőben új szellemi formában is jelenjék meg, amely élesen elhatárolja az előttejárótól, sőt szembeállítja vele.¹ Párját ritkító erőteljességgel megvolt ez a kritérium az előttünk járó nemzedék esetében. S ennek következménye volt példátlan generációs küzdelme is. A harmincasok esetében azonban ilyesmiről szó sincs. Minket a negyvenesek meleg szeretettel fogadtak, pártfogoltak, első lépéseinket

¹ Lásd cikkünket, A nemzedék fogalma, Válasz, 1935 január.

véd számaik alatt tettük, s ma is ott haladunk mögöttük. Mert bennünk eszméik tovább sarjadzásának örülhetnek. E sorok írójának tizenöt évvel ezelőtt a nagy újító nemzedék egyik legnagyobbja, a most eltávozott Kosztolányi Dezső ezt mondta: „Mit törődik az én véleményemmel, öregével? Amikor mi kezdtük, nem vártuk az öregek helyeslését. Sőt szégyeltük volna! Igaz, meg sem értettek bennünket. Mi megértjük magukat. Ez a különbség köztünk.“ Igen, ez a különbség. Ez a különbség azt jelenti, hogy mi tanítványok vagyunk. Talán nem szerénytelenség, ha azt is hozzátesszük, hogy nem egészen méltatlanok. A „korcs utódok“ még nem mi vagyunk. Merőben új szellemi formával, forradalmi eszmével, valódi generációs gondolattal azonban kétségtelenül nem dicsekedhetünk. Dehát bűnül róható-e fel, hogy elfogadtunk igazságokat, melyeket mások ismertek fel? Szégyen-e, hogy nem törtettünk mindenáron új után? S mindenekfelett: lehetett-e egyáltalában? Elérkezett-e az ideje az újnak? Mert az, hogy egy új nemzedék nőtt fel, még nem elegendő feltétel. Az új eszme csak a régi sírján sarjadhat. Csak akkor pattanhat ki a történeti elégedetlenség feszültségéből, mikor a régi kiclte magát. E kicltés pedig nem egyéb, mint az eszme összes következményeinek megvalósulása, mellyel egyúttal hitelét is veszti. Hol vagyunk mi még ettől az állapottól! Hol van az az idő még, mikor végső reális konzekvenciáikig jutnak az eszmék, melyek azoknak a negyveneseknek a szellemében és műveiben sarjadtak ki, akik tanítómestereink és vezéreink lettek? Valóban nekünk nem lehet az a feladatunk, hogy merőben újat hozzunk és növeljük az egymással küzdő eszmék seregét, hanem hogy buzgón szolgáljuk azokat, melyeknek igazságát felismertük és hozzájuk szegődtünk. S büszkeségünket abban leljük, hogy megvalósításukon közremunkálunk.

önvizsgálatunk azonban — melynek Kerék Mihály is hangot ad — éppen e feladat elleni bűnben marasztal el bennünket. Itt most egy kis különbséget kell tenni. A nemzedék tudósait és művészeit aligha érheti gáncs. Az ő működésük jelentékenyen gyarapította nemzeti kultúránk állományát. Másként áll a dolog a politikai felelősség tekintetében. Kerék Mihály azt írja, hogy nemzedékünknek „a végzet egy nemzet legtragikusabb éveiben heroikus szerepet szánt“. S e heroikus szerepet nem vállalta. Hogy ehelyett mit tett, hogyan fecsérelte el magát „mozgalmakban“, azt a cikk éles rajzban bemutatja. Itt még annak lehet némi elégtétele, áld nem vett részt bennük. Lelkiismerete azonban éppoly kevésbé lehet nyugodt.

Lelkiismereti megnyugtatásul az a kérdés sem szolgálhat, hogy adatott-e mód a közremunkálkodásra. Kerék Mihálynak igaza van: „egy nemzedéknek, mely magát korszakot jelző reformokkal jegyezte el, nem hangoztatni kell, hogy érvényesülni akar, hanem kiharcolni azt“. Való, hogy nem harcoltuk ki. Illedelmesen és szerényen várakozva igyekeztünk meggyőzni a halalom birtokosait, hogy „érvényesülésünkéből“ a házára nagy haszon háramlik, hogy megéri az a kenyér, ami nekünk jut. S lassacskán jutott is pozíció — kinél tehetség szerencsével párosult, vagy olykor egyébbel is, annak jelentékenyebb, másnak szerényebb — s szépen lassan szerephez jut a magyar közéletben a hajdani harmincéves nemzedék, ha nem is mint nemzedék és nem is azzal a lendületes újjáépítéssel, amelyre áhítozott. A „heroikus szerep“ alaposan megfakult az Idő rendezői plajbásza alatt. S a passzivitásra, mellyel ezt túrtuk, valóban nincsen mentség? A szemrehányás a német és olasz ifjúságot szokta odaállítani, melyek oly döntő szerepet játszottak a nemzeti újjáépítésben. De ha e példákat elfogulatlanul vesszük szemügyre, akkor éppen bennük lelünk némi megnyugtatásra. Mert hogyan jutottak a német és olasz harmincévesek nagy akciólehetőségeket biztosító pozíciókhoz? Forradalmak útján. Még pedig olyan forradalmak útján, melyeket nem ők, hanem negyvenesek terveit ki és juttattak diadalra,

kikhez ők seregként csatlakoztak. (Ezt a gondolatmenetet ne fűzzük tovább, csak annyit állapítsunk meg, hogy nálunk a negyvenévesek sem nyúltak a hatalomért. Mert most nem az ő felelősségükről van szó, hanem a harmincévesekéről. A seregek azonban minálunk is készen állottak, ezt tárgyilagosan meg kell állapítani.)

Asztalos Miklós négy éve felpanaszolta, hogy e generáció nem szült vezért. Igen, a harmincévesből valóban hiányzik a vezéri lendület, mint ahogy hiányzik a forradalom lendülete is. S különösen így van ez nálunk, a vesztes, megnyomorított Magyarországon. Biedermeyer nemzedék ez, nincs mit szépíteni, telve szkepszissel és rezignációval. Nem tudom, nem bölcs nemzedék-e ez. Vagy csak koravén és korafaradt? De tehet-e róla ő? Így nevelte az idő. Legfogékonyabb éveiben olyan viharokat élt át, eszméknek és akcióknak olyan boszorkányszombatját s annyi handabandát látott, hogy aligha lehet csodálni szkepszisét és rezignációját, ha szigorúbb erkölcsi szempontból, amely nem veszi tekintetbe a lélektani mentségeket, méltó is az ítéletre. Talán nem vagyunk elfogultak évjáratunkkal szemben, ha Kerék Mihállal mi is rámutatunk szerény érdemeinkre és hivatkozunk arra, hogy ha mód adatik rá, eszméinket szolgálni is tudjuk azzal az erkölcsi eltökéltséggel, mely a meggyőződésből fakad, ha ez a meggyőződés inkább az intellektuális belátáson alapul is s nem tud oly szenvedélyes erejűvé és aktívvá válni, mint a külföld diadalmas negyvenéveseiben vált. S talán nem tévedünk, ha a rekrimináció szándéka nélkül, annak a gyanúnknak adunk kifejezést, hogy néhány évvel ezelőtt még több lendületet kapott volna az ország a harmincévesekben, ha „elhelyezésük“ akkor történik meg. Ha mindattól megkíméldött volna, amit Kerék Mihály cikkében erről a pár évről olvashatunk. Még a teljes „nemzedékváltás“ sem kellett volna hozzá. Annál kevésbé, mert, amint látjuk, itt voltaképpen csak ugyanannak a történeti generációnak a fiatalabbjairól van szó.

S itt kapcsolhatjuk be szemlélődésünkbe a húszéveseket is. Vájjon ők már valódi, különálló, történeti nemzedék-e? A jelek ugyanazok, mint a harmincévesek indulásakor. Az ő elitjük is tanítványi bizalommal közelednek az idősebbekhez és őket is szeretet és pártfogás fogadja, mert bennük is hívekre és folytatókra ismernek ugyanazok a mesterek, akik elé már a harmincévesek is járultak. Három egybetartozó, egyazon szellemű, tehát nem történeti, csak biológiai nemzedékről van itt voltaképpen szó, akiket egyazon eszmék, törekvések, célok irányítanak s akik a jövő historikusa előtt biztonnal együtt, egyetlen történeti jelenséggé fognak megjelenni. Csak ezen az egységen belől különbözteti meg majd tagolódásukat. E tagolás kritériuma pedig csakis a gyakorlati életmagatartás lehet, az a pont, ahol valóban különbség van a negyvenéveseknek fölényes, úttörő harciassága, a harmincasok sokféle nyomás alatt keseredett tétova rezignációja és a húszévesek két nemzedék által bátorított, töretlen hite és friss lendületessége között. Ne titkoljuk, hogy legkevesebb dicsőségre a középső nemzedék számíthat, de talán nem tévedünk, ha úgy véljük, hogy ha a jövő historikusa felveti a felelősség kérdését, az nem illetheti egyedül a középső nemzedéket. Különbösen is, a közös eszmék, célok, tervek elismertetéséért közösen küzd e három nemzedék — ne felejtjük el, hogy itt az elitről van szó — se közös küzdelem folyamán, s amint a vezetés egyre teljesebben megy át a negyvenévesek kezébe, a generációs válaszfal lassan feloldódik és inkább két csoport alakul ki az egyéniség súlya és a vezetésben, irányításban való részvétel mértéke szerint s a felelősség is eszerint oszlik meg.

Cikke végén Kerék Mihály a harmincas nemzedék íróihoz fordul. Az új magyar ideológia kialakítását várja tőlük. Úgy véli, hogy már csakis ilyen tisztára szellemi formában jut számára generációs feladat. S bárha fejtege-

téseit azzal a kijelentéssel zárja, hogy ha ezt teljesíti, minden bűne alól feloldozást várhat, mégis kicseng hangjából az akciót többre tartó politikus egyéniség keserősége. Megváltjuk, mi ezt a feladatot becsüljük annyira, mint a politikai tevékenységet, annyival is inkább, mert a tudatos, tervszerű, célravezető politikai tevékenység alapja is az elmélet, a tisztázott eszmék rendszere. S különösen mai napság, amikor az egész életszemlélet, világnézet, szellemi életmagatartás az oly sokat emlegetett válság legsúlyosabb időszakát éli, semmi sem sürgősebb, mint rögzítő pontokat találni ebben a káoszban. S e pontok bizonyára annál szilárdabbak, minél mélyebben leljük fel őket. Ezért hát nem elég valahol a felszínen, az időszerű kérdések körül keresgélni, hanem a nagy, időtlen, egyetemes problémákat kell előbb megragadnunk s onnan közeledhetünk aztán az összefüggés vonalán feléjük. Be kell látnunk, hogy a magyar ideológia is csak akkor alakítható ki kellő alapossággal és szilárdsággal, ha univerzális gyökereit és összefüggéseit láttuk, tehát csakis az általános emberi világnézet alapján és körében. Így történt mindig, amikor valóban szerves és termékeny nemzeti eszmerendszer született. Így alakította ki ő is, kinek neve mai napság annyiszor emlegettetik példaképként: Széchenyi István.

Eppen ezért mi már négy évvel ezelőtt egy akkori vita alkalmából ilyen széles világnézeti formában fogtuk fel nemzedékünk feladatát, igyekezve hozzá megrajzolni a hátteret is, hogy jelentősége kitűnjék s megpróbáltuk a követendő irányt is részletesebben vázolni.¹ Mi abban láttuk a harmincéves nemzedék feladatát, hogy igyekezzék a mai zürzavarban, az egymással gyakran szembekerülő, de sokszor egyformán materialista, barbár áramlatok közepett tisztán megragadni, fenntartani, átmenteni az európai kultúra szent örökségét, az idealista humanizmust, mely a görög klasszicizmuson és a keresztyén szellemen épült fel. Ez az alapgondolat és a belőle fakadó politikai és szociális következmények nyilván megfelelnek annak a középiránynak, melyet Kerék Mihály is sürget az egymással pusztító harcban álló szélsőséges jobb- és baloldali táborok között; megfelelnek Széchenyi gondolatvilágának is, valamint a legnemesebb magyar hagyományoknak.

A cikk természetesen nem keltett visszhangot, nyilván benyomást sem. Nagyon is „elméleti“ volt, nagyon is „általánosságokban“ mozgott. A vita pedig, melyhez hozzászólt, nagyon is gyakorlati, nagyon is közvetlen kérdésekkel, gondokkal foglalatzkodott. De hogy felismerésünk nem tévesztett rá az élet fejlődésére, azt nemcsak Kerék Mihály cikke igazolja íme, hanem igazolja az a humanisztikus mozgalom, amely az utolsó években éppen a harmincéves írók és tudósok körében oly nagy lendületet vett s amely tervszerűen és rendszeresen igyekszik a humanista magyar életszemléletet kialakítani. Vagy inkább így mondjuk: továbbfejleszttem. Mert itt sem ez a generáció a kezdeményező. Az indításokat itt is negyvenévesektől kapta. Mindnyájan tudjuk, kik vetették meg az alapokat, kik voltak mestereink, kiktől nyerjük a feladatot örökbe, mi és a húszévesek is. S aligha dicstelen szerep méltó örökösöknek bizonyulni.

Joó TIBOR

¹ A „harmincévesek“ generációs problémája. Protestáns Szemle, 1933, 211. sk. lapok.

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Az európai ködben a három, csoport: a Szovjet, a fasiszták, a bizonytalanok; Anglia és Franciaország nehézségei az állásfoglalásban; az államférfiak utazásai, a német-olasz közeledés természete; a kisantant összefüggései — A Brit politika Egyiptom Palesztina-, Irakban; Amerika külön élete, Roosevelttől új megválasztása.

ANAGY EURÓPAI POLITIKAI VÁLSÁG, amely technikailag szólva, mesgyéjén vette kezdetét, a jelek szerint úgylátszik most lép legjelentősebb stádiumába. Ez nem annyit jelent, hogy a robbanás, amely a gyúlékony és robbanékony anyagok felgyülemlését kíséri, feltétlenül kell, hogy bekövetkezzék. De annyit jelent, hogy az a periódus vette kezdetét, amely valószínűleg rövidebb lesz, mint az előkészítő időszak volt és amelynek a végén vagy bekövetkezik az explózió, vagy mégis csak eljön a kibontakozás, a happy end. Európa most rendkívül nagy izgalom jeleit mutatja. A valóban komoly események és az eseményeket is túlszárnyaló alarmhírek tömkelegé zúdul a gyenge idegzetű Európára. Az egyik oldalon látjuk a céltudatos és akcióra kész államférfiakat a tehetetlenek csoportjával szemben; a másik oldalon minden hangulatváltozásra és befolyásra gyorsan reagáló szédült és ijedt tömegeket: Európa népeit. Ez a kép, ha valaki meg tudná rögzíteni, Michelangelo ecsetjéhez lenne méltó — költői elképzelésben pedig Dante zsenijére vár. Ma azonban a képben benne élő áldozat számára még szinte áthatolhatatlan ködtenger veszi körül, amely csak sejtetni engedi a kontúrokat és a következményeket.

Amennyiben ebből a ködből valami kiemelkedik és szerény eszközeinkkel le tudjuk mérni, az a benyomásunk, hogy a mai Európában még három front van s ennek a három frontnak is még csak a magja különböztethető meg világosan — a többinek a halmazállapota bizonytalan. Az egyik front, történelmileg a legrégebb — bármilyen groteszkül hangozzék is a történelmi szó ebben az alkalmazásában — a kommunista bolsevista front, amelynek magva az U. R. S. S. és hozzátartoznak a különböző államokon belül a kommunista pártok és tömegek; bizonytalan szövetségben pedig azok a szocialista és radikális baloldali pártok, amelyek egy önmaguk által meghamisított ideológia következtében a proletárdiktatúrát a liberális demokrácia egy vetületének merik tekinteni. Ezzel szemben keletkezett az ú. n. fasiszta államok frontja, amelynek kristályosodási pontjai Berlin és Róma, de amelyhez parlamentáris államok is tartoznak, vagy nem tisztán fasiszta diktatúrák. Ezek között a nagyon erőteljes és céltudatos államok között helyezkednek el a ma még bizonytalanok. Ez utóbbiakat ideológiájuk távoltartja mind a két csoporttól, viszont politiko-dinamikai elhelyezésük és érdekösszeköttetésük erősen befolyásolják elhatározásukat.

Az orosz szovjet az első 10—15 év elzárkózása után kétségtelenül nagy taktikai ügyességgel már néhány évvel ezelőtt kettős politikát inaugurált, amelynek lényege a legteljesebb opportunizmus úgy belpolitikai és gazdasági, mint külpolitikai vonalon. Ez az opportunizmus, amelyből az új, de végre nem hajtott szovjetalkotmány született áldemokratikus intézményeivel, gazdaságilag inkább államkapitalizmus felé visz, mint tiszta

marxizmus felé, a marxista hagyományok képviselőit pedig kiirtja. A Litvinoff-féle burzsoa gondolkozáshoz alkalmazkodó külpolitikával együtt, sajnos, sikerrel tévesztette meg a nyugateurópai demokráciákat. Ami néhány héttel ezelőtt még bizonytalannak látszott, most már kezd kiderülni, hogy tudniillik Sztálin politikája éppoly kevésbé hagyja el a bolsevista világforradalmi elveket, mint az ellenfélnek minősített Trockijé, s hogy Litvinoff, amikor népszövetségi politikát csinált, csak a számukra legalkalmasabb területen tologatott Potemkin-féle kulisszákat. A spanyol események leplezték a szovjetpolitika kettősségét. Nincs kizárva az sem, hogy a Kameneff-Zinovjev-féle pór és kivégzések is azt a megtévesztési politikát szolgálták, amire Sztalinéknak augusztus—szeptember folyamán még szükségük volt. Az orosz delegátus fellépése a londoni semlegességi bizottságban; támadása Portugália, Németország és Olaszország ellen és az a bejelentése, hogy a Szovjet a másik három állam fellépése következtében visszanyerte szabad kezét, leplezte Moszkva közvetlen érdekeltségét Madridban és Barcelonában. Erre az ürügyre szükségük volt, hogy a nyugati spanyol kikötők útján a spanyol anarcho-bolsevista frontnak küldött fegyverszállítmányait nyíltan Barcelonába, Alicantéba és Valenciába dirigálhassák. Diplomáciaikig fennmaradt még a semlegesség látszata, de csupán azért, hogy a nyílt háborút és pedig a Spanyolország kereteiből kinövő háborút el lehessen kerülni. Ennek a tiszta kommunista frontnak, amelyet a harmadik internacionálé vezet Moszkvából, eddig csak egy félig-meddig nyílt sisakú szövetségese van Európában s ez éppen a Madridból már féllábbal elmenekült spanyol anarcho-szindikalista-kommunista-szocialista kormány. Nagy a valószínűsége annak, hogy a legrövidebb időn belül a Katalán köztársaság területén tiszta proletárkormány fog alakulni erős anarchista befolyással. A tisztulási folyamatnak vagy a kritikussá válásnak ez lesz az egyik főállomása.

Ezeknek az eseményeknek előrevetett árnyéka a berlini és római kormányoknak az az elhatározása, hogy Franco kormányát elismerik, annak ellenére, hogy Madridot nem foglalta még el. És hogy megszakítják a diplomáciai összeköttetést az Azana-Caballero-féle népfront kormánnyal annak ellenére, hogy ennek a kormánynak fennhatósága alatt lévő területen még lényeges német és olasz érdekek és mindkét államnak alattvalói is vannak. Olaszország a kommunista veszedelemnek otthoni legyőzete után általában és elvben barátságos viszonyt tartott fenn Moszkvával. Ennek gazdasági okai voltak: az Oroszországgal való kereskedelmi viszony fenntartása. De Mussolini ezzel azt is akarta jelezni, hogy a fasizmusnak sem társadalmi, sem államrendészeti szempontból nem kell félnie a bolsevizmus bomlasztó erejétől. A Duce milánói beszéde azonban rámutatott arra, hogy a fasizmus antibolsevizmusban született és ez az iránya ma sem változott. Olaszországnak ez az állásfoglalása nemcsak elméleti, hanem életbevágó érdeke is, hogy a nyugati Földközi-tengerben bolsevista hatalom ne verjen gyökeret. Hogy Németországnak és különösen Hitlernek mi az álláspontja elméleti és hatalmi okokból Oroszországgal szemben, azt nem szükséges bővebben taglalni. A két hatalom, amelynek Közép-Európában is vannak közös érdekei és amelyet az abesszin-válság hozott egymáshoz közel, ezen a ponton a legmélyebbmenően kooperál. Az előkészületi lépések erre az együttműködésre megtörténtek. A továbbiakat a ripszrok fogják eldönteni és az államférfiak által már egyáltalában nem ellenőrizhető események folyása. E között a két határozott körvonalú csoport között helyezkednek el a bizonytalanok és a tehetetlenek, élükön a Brit Birodalommal. Nagy-Britannia a kollektív biztonsági akcióban vezető szerepet játszott és ezzel a fellépésével teljesen megbukott. Azóta egy másik egyszerű elméletet fogadott el,

amely szerint minden akciót és minden határozott állásfoglalást kihúz mindaddig, amíg fel nem fegyverkezik és helyre nem hozza 15 év mulasztásait. Ennek az egyik oka feltétlenül az, hogy nem elég erős arra, hogy kardjának — azaz tengeri és légi flottájának — latvabetésével döntően léphessen fel, döntően a béke és a birodalom érdekében. Másik oka az, hogy érzelmi és érdekpolitikájának szálai úgy összefonódtak, hogy ma még nem tud állásfoglalásáról dönteni. A Foreign Office és a konzervatív párt jelentékeny része dogmatikus csökönyösséggel kitart amellett, hogy Anglia érdekei Franciaországéival elválaszthatatlanul össze vannak kapcsolva. Ehhez járul a félelem Németországtól: az az érzés, hogy ha a Németbirodalom hatalmát szabadon fejlődni engedi, Nagy-Britannia lesz, Kelet s Franciaország után, soron a következő áldozat. Ezt a motívumot még befolyásolja az is, hogy a távolkeleti politikában Nagy-Britanniának szüksége van Oroszországra, hogy Japánt sakkban tarthassa. Elvont elméletben semmiesetre sem vonzódik a szovjetbarátsághoz, de azt hiszi, Nagy-Britannia immunis a bolsevista veszedelemmel szemben és egyáltalában ez a kérdés — a szociális veszély — csak kormányzási probléma: jól kormányzott országban elkerülhető. A spanyol válság és különösen az a körülmény, hogy kétségtelen bizonyítékok vannak a brit kormány kezében arra vonatkozólag, hogy szovjetügynökök tervezték és készítették elő a spanyolországi eseményeket, talán egy kicsit lehűtötte az angol vezetőkörök érdeklődését a francia-szovjet viszony iránt, de az említett többi motívum azért határozottan megakadályozza azt, hogy Anglia akár világnézeti, akár érdekpolitikai alapon már most csatlakozzék egy antibolsevista fronthoz. Akadályozza ebben az is, hogy az angol közvélemény és politikai világ érzelmei Olaszországgal szemben nem változtak. S ha a hivatalos körök igyekezni látszanak is megegyezést létrehozni a földközítengeri kérdésekben, ennek a megvalósulása azért ma még elég kétséges. Betetőzi mindezeknek az indokoknak a hatását az, hogy a brit külpolitika vezetése nincs erős, jelentékeny egyéniség kezében. Ennek következtében Nagy-Britannia ma még bizonytalanabban ingadozik a két csoport között, mint 1914-ben. Bizonytalansága hozzájárul a válság kielezéséhez.

Franciaország pedig bűnhődik 18 év hibáért és bűneért. A népfrent-kormány megkísérelte, hogy óvatosan vitorlázzék a spanyol kérdésben a belpolitikai nyomás alatt, amely a Franco-kormány elleni nyílt állásfoglalást követelte, de Franciaország állandó érdekeinek védelmében, amely viszont azt kívánta, hogy a semlegesség! látszatot fenntartsa. Erre a szerepre a Blum-kormány késztelenül alkalmasabb volt, mint egy jobboldali színezetű alakulat. Hogy vajjon meddig lesz képes a belpolitikai nyomásnak ellenállni, különösen ha a spanyol vizeken — Valencia és Barcelona között — válságossá válik a helyzet, vagy ha belpolitikáikig jobb- és baloldal összeütkezik, errenézve csak reményeket vagy aggodalmakat lehet kifejezni anélkül, hogy spekuláció megengedhető lenne ilyen süppedékes talajon. Belgium állásfoglalása mindenesetre igen erős figyelmeztetés volt Franciaországnak, hogy a szovjetbarátság vonalán nem igen mehet messze, mert legközelebbi barátai és érdekszövetségesei is elválnak tőle és jelzik, hogy a kommunizmus terjesztésének vonalán nem követhetik Párizst.

EZT A KÖDŐS HÁTTERET, amit semmiféle magyarázat sem tesz világosabbá, sajnos, egyáltalán nem derítik föl az Európában most egymást követő politikai vagy demonstratív jellegű látogatások. Ezek csupán jelzőtáblák vagy lámpák, amelyek bizonyos irányvonalakat sejtetnek, anélkül hogy a hajózást biztosabbá vagy veszélytelenebbé tennék. Elég felsorolni ezeket a látogatásokat, ahhoz, hogy lássuk milyen jelentőségük van, anélkül

hogy megítélhetnők következményeiket. A sorozatot Ciano külügyminiszter rég előkészített berlini és berchtesgadeni útja kezdte meg. Követte Schmidt osztrák külügyi államtitkár budapesti útja. Majdnem egyidejűleg a cseh-szlovák köztársaság megalakulásának évfordulója alkalmából a kisantant együvé tartozásának manifesztációjaként Carol román király prágai útja. Ezzel időben teljesen egybeesett a Prágában külön kiküldötttel nem képviselt, de, amint pohárköszöntőikben Benes és Carol hangoztatták, lelkiileg jelenlévő, Jugoszlávia miniszterelnökének látogatása Ankarában, a balkán szövetség egyik vezető hatalma fővárosában. Olaszország külpolitikai akcióit továbbá jelezte Ciano bécsi látogatása, ezt követőleg a római jegyzőkönyv államai külügyminisztereinek bécsi összejövedele és Ciano gróf felesége budapesti útja. Megint egyidőben ezekkel az eseményekkel a lengyel külügyminiszter látogatott el Londonba — a sok látogatási esemény között az egyetlen, amely bizonyos bár távoli és laza kapcsolatot hoz létre az antibolszevista érületű államok és a bizonytalanok és tétovázók csoportja között.

Az olasz külügyminiszter berlini látogatása természetes folyamánya a július 11-i német-osztrák megegyezésnek, amely először jelezte kifelé is a közeledést Berlin és Róma között. Mint már jeleztük, több ok játszott közre abban, hogy ez a közeledés létrejött. Két mozzanat, amellyel nem lehetett előre számolni, de amely döntően hatott közre az együttműködés kifejlesztésére, a szankciós hadjárat volt, amelytől Németország távortartotta magát (nem lévén népszövetségi tagállam, ezt könnyen tehetette, mert számára kockázattal sem járt). A közeledés menetét azután a spanyol események meggyorsították, hiszen közös állásfoglalás szüksége forgott fönn. A kapcsolat nem stratégiai összeköttetés, hanem inkább taktikai alakulatnak látszik. Azonban a benyomásunk mégis az, hogy itt a távolabbi jövő felé is történt lépés, mert a külső bekerítési politikával szemben, ha bizakodón akarunk a jövőbe tekinteni, van most egy belső politikai front, amely lehetővé teheti egy új Európa kikristályosodását — belülről kifelé. Németország és Olaszország egyelőre szegre akasztották ellentéteiket s nagyobb közös célok érdekében (persze lehet, hogy csak pillanatnyi közös céljaik vannak) együttműködnek és az együttműködésre példát mutatnak más államoknak. Az a politika, amelynek alapjait Rómában, Berlinben, Bécsben és Budapesten most rakják le, s amelynek célkitűzései egyrészt egy új európai egységyi helyzetnek helyreállítása az 1919-es békeszerződések legnagyobb és leg-súlyosabb felületi és lélektani tévedéseinek megváltoztatására, másrészt pedig a teljes társadalmi bomlást okozó szociál-kommunista elemek elleni harc, azaz egy egyesült európai front keresztény polgári civilizációnk védelmében: ez lényegében és formájában békepolitika. Építő, történelmi elgondolásokból kiinduló erőteljes békepolitika. Lehet olyan átütő ereje, hogy magához ragadhat más államokat is. A fényes külsőségek, amelyek között ezek a látogatások lezajlottak, különösen aminek magunk is szemtanúi voltunk, az a rendkívüli melegség, amivel Mussolini küldöttjét, leányát és vejét a magyar nép fogadta, mutatják, hogy ebben az összeköttetésben érdek és baráti elemek összevegyülnek. De kiderül az is, hogy itt nem blokk alakul ki agresszív éllel, hanem magasabb érdekeknek a harmóniájában kísérlet történik arra, hogy olyan európai jogos érdekek is kielégítést nyerjenek nagyobb szintézisben, amelyeknek az elhanyagolása vagy elnyomása robbanás-hoz, Európa bomlásához vezethet. Magyarország kormányzójának a leg-fényesebb külsőségek között lefolyó római útja, ahol Olaszország királya és Abesszília császára szuverén uralkodót megillető szertartással fogadja a kormányzót és feleségét, méltó megkoronázása az utóbbi hetek politikai aktivitásának.

Károly román király prágai útja a kisantant szolidaritását igyekezett hangsúlyozni azokkal az elterjedt hírekkel szemben, amelyek erős túlzással a kisantant bomlásáról beszéltek. Kétségtelen, hogy Titulescu bukása egyértelmű volt Románia politikájának egy bizonyos fokú megváltozásával. Legalább is annyit jelentett, hogy a király határozottan ellenszegült a Szovjet-országgal való szoros barátság politikájának. Ez elejét vette annak, hogy Romániának átvonulási jogot kelljen adnia a Szovjet részére, hogy ez adott esetben csapataival csehszlovák szövetségese segítségére siethessen. Az sem szenved kétséget, hogy Romániát erős gazdasági érdekszálak fűzik Németországhoz s hogy ezeket Berlin igyekszik szorosabbra fogni. Jugoszlávia szovjetellenes politikája még merevebb és meg nem alkuvóbb mint Romániáé a mai kormány alatt. Viszont a jugoszláv-német viszony is mindinkább bensőségesé alakul úgy gazdasági mint politikai érdekközösségek alapján. Mussolini milánói beszéde rámutatott arra, hogy a jugoszláv-olasz viszonyban is vannak javulási lehetőségek. A szerb államnak életbevágó érdeke, hogy kereskedelmi forgalma Olaszországgal ismét helyreálljon, hiszen alig volt állam, amely annyit szenvedett volna a szankciók politikája következtében, mint Jugoszlávia. Világos tehát, hogy a kisantantnak szüksége van arra, hogy egységét külső manifesztációkkal hangsúlyozza. Naivitás azonban és könnyelműség mindebből ennek az államszövetségnek a bomlására következtetni. Vannak kérdések, amelyekben teljesen egységesek. Változást csak úgy lehet várni, ha fokozatosan meggyőződnek arról, hogy nagyobb katasztrófától csak akkor menekülhetnek maguk is és menthetik meg Európát, ha idejében józan áldozatokat hoznak saját biztonságuk érdekében és egyenként csatlakoznak ahhoz a belső fronthoz, amely józanul és okosan kialakulóban van.

A BRIT BIRODALOM POLITIKÁJÁT nem könnyű egy nevezőre hozni. Hiszen nincs hatalom, amelynek oly sokféle szerteágazó érdekeltisége lennének, mint az öt földrészen elterülő Brit Birodalomnak. A távolkelet eseményei és politikai helyzete, láttuk, a legszorosabban befolyásolja Nagy-Britannia kontinentális orosz politikáját. Az arab világ eseményei pedig visszahatnak a Birodalom földközitengeri politikájára. Az abesszin konfliktus alatt Egyiptom bizonytalan állásfoglalása majdnem megbénította Anglia cselekvőképességét. Azóta sikerült létrehozni az angol-egyiptomi szerződést, amely biztosítja a Birodalomnak garnizontartási jogát a Suez-csatorna övében és szövetségi szerződéssel köti a fáraók országát az angol szigetekhez. Azonban még mindig nem sikerült a palesztinai arab lázadást leszerelni. Egyrészt királyi bizottság van a helyszülén és alapos vizsgálattal keresi a megoldást. Másrészt a brit kormány igyekezett igénybevenni mindazokat az erőket, amelyek arabs körökben Bagdadtól Adenig rendelkezésére állhatnak. Amikor Transjordánia emirjének, a detronizált hedzsászi dinasztiából származó Abdullahnak befolyása nem bizonyult elegendőnek, az iraki kormányt vette igénybe. Nuri pasa külügyminiszter vállalta is a közvetítést és már-már ügylátszott sikerül megegyezést létrehoznia, amikor az extremista arab vezérek a háttérből — és pedig főként Irak területéről — még élesebb ellenállásra buzdították az arab felkelőket. Volt-e ennek az állásfoglalásnak és annak, hogy Nuri pasa közvetítő céljával az iraki arabok elégedetlenek voltak, valami része az iraki palotaforradalomban, azt senki sem tudja ma még megállapítani, az mindenesetre tény, hogy az erősen Anglia befolyása alatt álló kormányt, melynek Nuri pasa is tagja volt, katonai puccs távolította el, ami szintén megnehezítette a Brit Birodalom politikáját Mezopotámiában, Palesztinában és Arábiában. Így mindaddig, amíg a királyi bizottság nem tesz jelentést palesztinai tapasztalatairól, lehetetlen megmondani, van-e kilátás arra, hogy

az arab-zsidó összeütközések megszűnjenek és a birodalom a siker jegyében beválthassa az ú. n. Balfour deklarációban vállalt kötelezettségeit. A birodalom presztízse szempontjából pedig nem lényegtelen, hogy milyen erőt s elhatározottságot tud e kérdés megoldásánál felmutatni.

Az Amerikai Egyesült Államok évtizedek óta nem voltak olyan távol Európától, mint éppen most. Szinte azt a benyomást meríthetné az ember, ha a két kontinens egymáshoz való viszonyát analizálja, hogy igazuk van azoknak az amerikaiaknak, akik azt hiszik, izolálhatják magukat Európa veszélyeitől. Európa a vigasztalan bomlás képét mutatja, csak itt-ott tűnik fel halvány reményt mutató kísérlet arra, hogy valami kikristályosodjék. Az Egyesült Államok minden várakozást felülmúló imponáló módon bizonyították be azt, hogy ez a kontinensnek ható nagy ország egységesen gondolkodik és egységes akaratot tud nyilvánítani. Természetesen ügyes választási propaganda is kivette ebből a részét, éppen úgy, mint Franklin Roosevelt magnetikus személyiségének vonzó hatása. Nem minden sikerült, amit Roosevelt akart; sok alkotását teljesen átalakította az élet, más kezdeményezése megbukott, de anélkül, hogy az Egyesült Államok közönsége az anyagi bukásról értesült volna. Ebben a Legfelsőbb Bíróság akaratlanul segítségére sietett az elnöknek, amikor közbelépett és jogilag megsemmisítette például az új ipari törvényhozást, még mielőtt annak keresztülvihetlensége bebizonyosodott volna. Kétségtelen, hogy bármi volt Roosevelt és környezete terveinek konstrukciós hibája, egy-két bátor kezdeményezés, az elkerülhetlenné vált devalváció, az ezzel kapcsolatos infláció, a bérek, tehát a vásárlóképesség emelésével, amelyet nem követett az aranyban kifejezett áruk emelkedése, mindez a termelés és üzleti élet olyan megélénkülését hozta magával, amely még ma is érezteti hatását. Ennek a ténynek elismerését jelentette az a 25 millió szavazat, amelyet Roosevelt kapott. Hozzájárult ehhez a sikerhez az is, hogy ellenfele szürke és jelentéktelen, nem gyűjtőerejű szónok, már pedig a tömeguralom mai megjelenési formáiban akár demokráciáról, akár diktatúrákról van szó, a tömegeknél hatnitudás, tehát a gyűjtő szónoki képesség, minden egyéb államférfiúi tulajdonságnál is döntőbb faktor. Ez nem megnyugtató tény, de olyan, amellyel számolni kell mindenütt. Amerika tehát ma boldog és tőlünk végtelenül messze eső kontinenst mutat, amelyet hajó- és Zeppelin-járatok, kábelek, rádió- és kereskedelmi forgalom köt össze Európával, de amely, úgy remélik odaát sokan, elvághatja ezeket a kapcsokat és prosperálhat akkor is, ha tűz pusztítja el a 6000 kilométer távolságban lévő szomszédot.

OTTLIK GYÖRGY

MAGYAR KISEBBSÉG ROMÁNIÁBAN

Iskolai sérelmek újabb sorozata, Anghelescu további működése — a nemzeti munkavédelmi törvény — magyarellenes agitáció — a határmenti telepítések — Kremier ügye és a kisebbségi szolidaritás — az EGE és a szövetségek működése — a Kölcsény Ferenc Egyesület kezdeményezése

BÁRMENNYIRE örömmel állana is valaki a román-magyar „közeledés”, vagy a két nemzet közötti „hídverés” szolgálatába, a romániai magyar kisebbség sorsának bármily csekély javulását vagy legalább is a velük szemben fensőbbes román állam kisebbségi politikájának akár árnyalati enyhülését is, semmiképpen nem lehet megállapítani — ami pedig minden közeledési készségnek természetes és elengedhetetlen előfeltétele —, hiszen néhány melldőngetően alkotmányhű és az államraison bölcsességébe bujtatott, a külföldnek szóló frázison kívül semmi biztatót, semmi hitet ébresztőt nem kapunk a túloldalról. Ezzel szemben nap nap után kénytelenek vagyunk tapasztalni a romániai magyar kisebbség sorsának egyre tragikusabb beteljesedését és a végső katasztrófát előidéző szándéknak hatóerőben és leplezetlenségben való növekedését. Mert hiába hangoztatta Iunian, a radikális párt elnöke ez év augusztusának utolsó napjaiban Segesvárt, hogy kellő önmérsékletet kell tanúsíson a 14 milliónyi románság ötmillió kisebbségével szemben, amely kisebbség éppen úgy fizet adót, visel közterhet, kiveszi a részét a nemzet munkájából és kulturális önállása csak nyereséget jelent az országra nézve, — mint ahogy Dinu Bratianu, a kormányzópárt elnöke is légüres térbe kiáltotta el oly szépen hangzó mondatát Csernoviczban, hogy pártjának kívánsága nemcsak az, hogy a kisebbségek megelégedettek, hanem hogy boldogak is legyenek. A gyakorlat — az élet, merőben más szándékok és akarások érvényesülését mutatja. A kisebbség Romániában „strain viperá” (idegen kígyó), ahogy a Tinuturi Secuziate (Elszékelyesített Vidékek) című lap írta, amelyet „kímélet nélkül el kell taposni. Börtönbe és bolondok házába velük!” — fejezi be a lap kisebbségpolitikai fejtegetéseit. A kisebbségi élet minden megnyilvánulásával szemben mindenütt ez a kímélet nélküli pusztító akarat jut érvényre.

Az ősz ismét meghozta az iskolasérelmeket, eddig alig tapasztalt mértékben, módon és mennyiségben. A legpéldátlanabb jog- és lélektiprás az, amit Anghelescu közoktatásügyi miniszter csatlósai ezen a téren elkövetnek. A magyar gyermekek százait kényszerítik elhagyni ősi vallásukat, nyelvüket, nemzetiségüket és szorítják be őket, az adóval való nyomástól kezdve az ütleleg minden eszközt igénybevéve, a román állami iskolákba. Anghelescu Gyergyóba ezen az őszön újabb román tanítót nevezett ki, úgyhogy a Székelyföldön működő román tanítók száma — akik magyarul nem tudnak — 500-ra emelkedett. Ezzel szemben a felekezeti tanítók számát sikerült 100 alá szorítani, úgyhogy a székelyföldi oktatás úgyszólván teljesen román kézben van és románul folyik. A felekezeti iskolák betiltása, a magyar gyermekek román iskolába kényszerítése, majdnem minden magyar község nyugalma feldúlta. Csikmadarason Oprea Leonte igazgatótanító negyedizigleni származási bizonyítványokat követelt és amelyik szülő azt nem tudta beszerezni, annak gyermekét minden további nélkül az állami iskolába kényszerítette. Csikszentkirályon Culcariu Simion igazgató-

tanító románnyelvű nyilatkozatot íratott alá a szülőkkel. A románul olvasni nem tudó emberekkel elhitette, hogy az iratban a felekezeti iskolába való beiratási engedélyt kéri gyermekeik számára, holott a valóságban az állami iskolába való felvételt kérték. Azon a címen, hogy az épület egészségtelen, egymásután zárták be a székelyszentmiklósi unitárius, nyikómalomfalvai katolikus és muzsnai református kisebbségi felekezeti elemi iskolákat. A nyikómalomfalvi iskolába, az iskola bezárását követő héten, betelepítették a román állami iskolát, amely számára, úgy látszik, az épület már nem volt „egészségtelen“. Marosjárán ugyanígy jártak el. Deményházán Pop Alexandru nyárádrémetei igazgatótanító csendőrökkel fenyegette a szülőket, ha a felekezeti iskolába merik írtni gyermekeiket. Simkó katolikus tanítót Pop államellenes bűncselekménnyel vádolta, mert az felszólította a szülőket, hogy a felekezeti iskolába írássák gyermekeiket. Miházán ugyanezen okból az adóbehajtás megszigorításával fenyegetőzött a román tanító. Ugyanitt a Szilveszter-, Haláky- és Janka-családokat minden további nélkül románként nyilvánította az állami tanító és kötelezte gyermekeik román iskolába adását. Somosdon csendőrök kísérték át a gyermekeket a református iskolából a román állami iskolába. Koronkán 24 református gyermeket kényszerítettek névelemzés alapján a román iskolába, köztük egy Pepela nevű vasutas három gyermekét. Pepelát egy héttel előbb a román nyelv nem kielégítő ismerete miatt dobták ki a vasúttól, ahol tizenöt éve teljesített szolgálatot. Csikszentléleken az állami iskola igazgatója követelte a tanúsítványokat, amelyek alapján a gyermekek a felekezeti iskolába iratkozhattak volna. Az iskolaév megkezdése előtt azonban eltűnt a faluból és csak a beiratási határidő leteltével jött vissza, amikor is a tanúsítvánnyal ilymódon nem rendelkező szülők gyermekeit az állami iskolába kényszerítette. Lisznyón a református kultúrházát egyszerűen kisajátították a román óvoda számára. Farkas István lelkész nem volt hajlandó, csak felsőbb utasításra, átadni az épületet, mire az óvoda vezetői álkulccsal behatoltak az épületbe és megkezdték működésüket. Amikor a lelkész ez ügyben panaszkodott Chele tanfelügyelőnél, az nevetve jelentette ki, hogy: „jól tették!“ Csobotfalván Nastalescu segédtanfelügyelő kifogásolta, hogy az iskolában két tanerő működik. Antal Pál tanító felmutatta Chele tanfelügyelő engedélyét, amely a segédtanerő felvételére szólt. Nastalescu kijelentette, hogy az iratot nem ismeri el hitelesnek és miután egy tanerő maximum ötven gyermekkel foglalkozhat, öt gyermeket azonnal átküldött az állami iskolába. Másnap újból megjelent a községben és Chele tanfelügyelő indokolás nélküli rendelete alapján azonnali hatállyal bezáratta a magyar iskolát. Gyergyószentmiklóson 47 magyar gyermek iskolai bizonyítványának kiadását tagadták meg minden indokolás nélkül. Hasonlóan jártak el Csikkarcfalván, Csobotfalván és Nagykászonyban. Csikkarcfalván 188 magyar tanuló közül 77-et kényszerítettek a román iskolába. Ugyanitt a legkülönbözőbb bírságokkal sújtották a vonakodó szülőket. Egy Bálint Ignác nevű gazdánál megjelentek a végrehajtók 420 lei iskolai bírság behajtása végett. A gazda nem tudott fizetni, mire foglalni akartak. A gazda felesége éppen aznap vett egy darab posztót, hogy abból téli ruhát készítsen gyermekei számára. A végrehajtók ezt akarták elvenni tőle. Az asszony vonakodott odaadni a gyermekei téli ruházatára való posztót, mire a végrehajtók úgy összeverték, hogy az orvosi látlet szerint sebei 15 napon túl gyógyultak. Kézdiszentkeresztben a román tanítók botbüntetés terhe mellett megtiltották a magyar gyermekeknek, hogy az iskolai szünetben egymás között magyarul beszéljenek.

Angheliescu közoktatásügyi miniszter október elején tartott rádió-előadása alkalmával bejelentette, hogy 1922 óta 11.000 új iskolát építettett

és csupán 1933 óta 15.000 román tanítót juttatott álláshoz. A székelyföldi kérdéssel foglalkozva, a román kultúra legfőbb öre kijelentette a rádió nyilvánossága előtt, hogy „túrheteren állapot az, hogy a Székelyföldön még ma is a román gyermekek ezreit idegenítsék el fajuktól!” A közoktatásügyi miniszter ezután az intelligencia túltengése ellen nyilatkozott és kijelentette, hogy kétezerrel apasztotta ezidén az egyetemekre felvett hallgatók számát. Természetes, hogy ez az apasztás úgyszólván kizáróan a különböző kisebbségek és elsősorban a magyarság kárára történt. Ha mindehhez hozzávesszük azt a gyűlölködő magatartást, amelyet más hatóságok a magyar kultúráct minden megnyilvánulásával szemben tanúsítanak, a kultúrsérelmek végtelen sorozatát követve el, amelyeket itt felsorolni alig volna lehetséges, úgy döbbenetesen bontakozik ki előttünk az akarát, amely teljesen meg akarja fojtani a magyar kultúrát, hogy azután a gazdaságilag tönkretett, nyelvétől, nemzeti műveltségétől megfosztott magyar tömegekkel a maga módján bánhasson el.

Külön fejezetet érdemelne a nemzeti munkavédelmi törvény története is, amelyet egyik kormányrendelet a másik után szigorít meg és amelynek legszigorúbb végrehajtását egymásután követelik a legkülönbözőbb foglalkozási testületek. A numerus nullus, a numerus clausus, a numerus valachicus, az aránylagossági elv érvényesítésének variációi azok a manifesztumok, amelyeket különböző testületek és egyesületek juttatnak el minduntalan a kormányhoz. Elképesztő azonban, és szinte hihetetlen a román kormány hivatalos kimutatása, amely szerint a román állam területén mindössze 8200 idegen állampolgár rendelkezik állandó tartózkodási engedéllyel, ebbe a számba beleértve a családtagokat is. Az idegenek nagy része munkaadó és vállalkozó, önálló foglalkozású egyén, míg elenyészően csekély az alkalmazott szakemberek száma. Szinte hihetetlen volna, hogy 8200 idegen a 19 milliós Romániában a román élet egyik központi problémája legyen, ha nem tudnók azt, hogy strain (idegen) alatt mindenkor a kisebbségeket is értik, akiket ki akarnak rekeszteni minden életlehetőségből.

A magyarellenes agitáció hullámai toronymagasságra csaptak. A zavaros külpolitikai helyzet, amely sivárságában két, Berlin és Moszkva felé néző részre osztotta a román közvéleményt, megnövelte a magyar kisebbség bajait is, amelyet zavarosfejű román politikusok külpolitikai izgatottságukban is ütnek, most jobban, mint valaha. Elképesztőek azok a megnyilatkozások, amelyek nagytekintélyű román politikusok ajkairól hangzottak el Mussolini milánói revíziós megnyilatkozása után. Jorga, Maniu, Vajda, Cuza, Goga még az eddiginél is nagyobb szenvedéllyel vonja kétségbe az erdélyi múltat és az erdélyi magyarságot a középkor utáni századokban erőszakkal betelepítettnek tüntetik fel. Kijelentik, hogy a mai Magyarország határai egybe esnek a magyar nép etnikai határaival. Mintha mit sem tudna a világ arról, hogy népünk egyharmada a trianoni határokon túl kisebbségi sorsban él. A szélsőségesek a magyarok egyszerű áttelepítését követelik, hallgatólagosan török mintára, ahogy a világháború alatt az ifjútörökök az örményeket „telepítették” át a szíriai sivatagba. Követelik a határmenti románokkal való betelepítést. Ez az akció különben már régóta folyik. Az agrárreform során az erdélyi hegyekből földhöz juttatott mőcokon kívül, akiknek számát nem lehet megállapítani, 1928-ig politikai célzattal telepítettek le a magyar határ mentén több mint négyezer román családot, körülbelül 25.000 lelket. Az aradmegyei határszakaszon 1026, a biharin 877, a szalontain 613, az ugoicsa-mármarosin 707, a temes-toron-tálin 1177 román családot telepítettek le. Azóta a hivatalos statisztika újabb 481 román család telepítéséről tud. Így akarják megszüntetni a magyarság etnikai összefüggését. Most már valóban csak a határmenti

magyarság „áttelepítésére“ kerülhet a sor, valahová a besszarábiai határmentére vagy a Dobrudzsába. És nem különös ismétlődése a történetnek, hogy mint annak idején a törökországi örményeket, úgy most a szilágysági magyarokat is teljesen lefegyverezték, minden még megmaradt lőfegyvert elvéve tőlük? És nem különös-e az, hogy a magyar ifjakat már évek óta nem képezik ki katonailag, hanem besorozásuk után néhány napi kaszárnyai ödöngésre fogják őket, hogy azután hazakergessék és később közmunka végzésére hívják be? Véletlenül történik mindez ilyen harmonikusan? Vagy valamilyen ördögien sötét céltudatosság lappang a különböző események mögött? Hinni szeretnők, hogy nem! De ha a szélsőségek csatakiállítását halljuk, amelyek a furkósbot, a bunkó, a kötél és a revolver eszközeit követelik a kisebbségi kérdés megoldására, akkor meginog a hitünk.

Rendkívüli izgalmat keltett a romániai kisebbségek körében az a sajtóreformtervezet is, amelyet a Curentul című bukaresti lap hozott nyilvánosságra. A tervezet a kormányzat feltétel nélküli diktatúráját biztosítja a sajtó felett, mivel azonban az igazságügyminiszter apokrifnak minősítette, vele most nem foglalkozunk.

A kisebbségi szolidaritás szép megnyilatkozását tapasztalhattuk Krenner Miklós ügyében. Mint azt a napi sajtó is bőven ismertette, a romániai magyar újságírás nesztorát és legkiválóbb reprezentánsát, a haditörvényszék még az elmúlt évben az Ellenzék-be írt „Húsvéti harangszó“ című cikke miatt egyhavi börtönre, 2000 lei pénzbüntetésre ítélte és az újságírói gyakorlatól három évre eltiltotta. A példátlan büntetés a közelmúltban emelkedett jogerőre. A büntetés legsúlyosabb része: amellyel Krenner kezéből három évre kicsavarták a tollat, amelyet mindenkor népéért, de ezen messze túlmenően embertársaicrt is forgatott és amellyel szinte prófétai hittel szolgálta az egymásra acsarkodó népek kibékülését, országszerte a legmélyebb megdöbbenést keltette. A megdöbbenés közös akcióra indította a kisebbségeket és széleskörű megmozdulást eredményezett. Az Országos Magyar Párt kolozsmegyei tagozata, a Szociáldemokrata Párt, a Zsidó Párt és a Romániai Népkisebbségi Újságírók Szervezete közös memorandummal fordult a kormányhoz Krenner amnesztiában való részesítése érdekében. A memorandum eddig nem hozott eredményt, de hozott tanúságot, hogy az igaz férfiú igaz ügyéért az ellenfelek is összefognak.

Más ilyen megnyilatkozások is azt mutatják, hogy a szörnyű nyomás alatt, a romániai magyar kisebbség egyre helyesebb és járhatóbb utakra tér át. A Bethlen László gróf vezetésével működő szövetkezeti mozgalom az Erdélyi Gazdasági Egyesület, amelynek Szász Pál az új elnöke, valamint a többi magyar gazdasági és kulturális szervezet kivétel nélkül a nép gazdasági megerősítését tette első feladatává. Pozitív eredmény eddig aránylag kevés mutatkozik, de a lényeg az elv, amely a jórészt meddő politikai küzdelmek elé a gazdasági harcot helyezi, amely kétségkívül eredményesebben és a mi a fő, időtállóbban vívható meg. Így a teljes pusztulásra ítélt Székelyföld megmentésére az EGE tervet dolgozott ki, amelynek segítségével az erdőktől megfosztott vidék lakosságát az eddigi erdőgazdaságtól, amely a székely körvasút megépítése után indult meg nagy lendülettel, ismét az állattenyésztéshez, valamint a ditroit- és márványbányászathoz, továbbá a háziiparhoz vezesse vissza. Más irányú, de hasonló értékű az aradi Kölcsény Ferenc Egyesület kezdeményezése, amely a román iskolába járó magyar ifjúságot, iskolán kívüli oktatás útján akarja megismertetni a magyar kultúrával és nem utolsó sorban a magyar nyelvvel, amelyet ma már a legfiatalabbak, különösen írásban, alig bírnak többé.

ROMANIA SEMLEGESSÉGE A VILÁGHÁBORÚBAN¹

M IKOR EZEK A SOROK december első napjaiban megjelennek, akkor húsz éve a román hadjárat erdélyi része már befejeződött: a központi hatalmak kiverték a védtelen országba özönlött román hadakat: november végén a román hatóságok, december 3-ik napján a kormány menekült Iassiba s 6-ikán Mackensen tábornok bevonult Bukarestbe. Ez volt annak a politikának az eredménye, melyet I. Carol király halála után Ferdinánd és Brátianu követett és leginkább Mária királyné befolyásolt. Egy semlegesség vége, mely soha, egy pillanatig sem volt semleges.

A világháború kitörésekor Románia a központi hatalmak szövetségese volt s az ország első Hohenzollem uralkodója, Carol király, nem bírva országát fegyverben szövetségesei mellé állítani, legalább semlegesnek próbált maradni.² De Carol király két hónappal a háború kitörése után meghalt s utóda egészen más volt mint ember s más, mint szövetségese.

1889 áprilisában jött Ferdinánd, mint trónörökös Romániába. Az első perctől fogva senki sem volt tisztában vele, nem értette őt, írja Iorga.³ Ferdinándot nem uralkodónak nevelték; „az elég tehetséges, intelligens, finom iróniával bíró, olvasni szerető ifjú a trón közelében szófukarrá és emberkerülővé vált s az emberek megszokták, hogy felhasználják és visszaéljenek tehetségeivel és hibáival.“ S mikor a trón örököse „megvető szemmel nézett arra a társaságra, melyet alantasabbnak tartott annál, mint amelyet elhagyott, és senkiben maga körül nem bízott s keveseket tisztelt, azt kezdték híresztelni róla, hogy nincs semmi jó tulajdonsága s az újságok korcsmái durvasággal gúnyolódtak a trón örökösével“. A román sajtószabadság nyújtotta „korcsmái durvaság“ később sem szűnt meg. Király volt már Ferdinánd, mikor a világháború alatt, a semlegesség idejében, kép jelent meg az egyik lapban, melyen a király vadászként ábrázolva egy nyúlra céloz, mely hátrafordulva így szól hozzá: „Nézd, a te füled hosszú, az én fülem hosszú; te gyáva vagy, én is az vagyok: testvér, miért akarsz meglőni?“

¹ Olvasóink figyelmét külön is felhívjuk e tanulmányra, mely nálunk teljességgel ismeretlen források alapján nyújt rendkívül érdekes realiztikus képet a románokkal folytatott tárgyalásokról és az azokban szereplő román, osztrák, német, magyar egyéniségekről. *A szerk.*

² Lásd a Magyar Szemle 1934 augusztus és szeptemberi számaiban „Románia és a központi hatalmak“ cím alatt közölt két cikket.

³ N. Iorga: Supt trei regi. 197.

Így látta a királyt a nagy közvélemény. Mások, akik közvetlen közelében voltak: másnak. Azt, akit Iorga professor „elég tehetségesnek“ tartott, Duca, aki sokszor volt minisztere és miniszterelnöke, eklektikus, nagyműveltségű férfiúként ismerte. Állítólag jól tudott latinul és görögül, „tökéletesen“ természetesen németül, azonkívül franciául, angolul és oroszul; gondos formában írt, beszédei „klasszikus“ kultúrát, egész revelációt árultak el, — (ami később kötetben kiadott beszédeiből nem tűnik ki); demokrata és mélyen vallásos érzésű volt — mindez Duca szerint. Ehhez még hozzáadhatjuk a háború alatti bukaresti francia követ, Saint Aulaire, jellemzését: „Nagy, erősen nagy király volt Ferdinánd: nem annyira elméjének tisztasága, hanem jellemének kiválósága, lelkének nemessége folytán; egyetlen uralkodó nem mutatta a barátságnak, bizalomnak, hűségnek olyan tanúságát, mint Ferdinánd.“

De voltak, akik más világításban látták.

Közvetlenül a román támadás előtt Czemin utasítást kapott, hogy utolsó kísérletet tegyen, hogy visszatartsa Ferdinánd királyt attól az „erkölcsi becstelenségtől“,¹ amit az a „hítségés“ jelentene, ha a király azoknak a hatalmaknak az ellenségeihez csatlakoznék, melyekhez őt szerződés köti. Ferdinánd „zavartan dadogott“ és megizente a háborút szövetségeseinek.

Mégis, csekély az a felelősség, ami Ferdinánd királyt terheli ahhoz képest, amit más két történeti személy, Mária királyné és Brátianu visel, akik a gyenge király akaratát irányították.

Kevés őszinteség benyomását tevő, érzélgős emlékirataiban, melyek most egy éve — jellemzően — Amerikában jelentek meg,² álszerűen tiltakozik Mária királyné, hogy az ő befolyása alatt lett volna a király. „Jól tudom,“ — írja — „hogy az általános vélemény az volt, hogy én irányítottam Ferdinánd király akaratát és korlátlanul nagyra-vágó lévén, szerettem uralkodni és másokat uralni.“ Pedig — teszi hozzá — lelke mélyén sohasem bírt ilyen vonásokat felfedezni. Valószínűleg: mert nem kereste elég mélyen. Annak a második kötetnek, melyből ezeket idéztem, jelmondatául a királyné két sort választott, melyek így hangzanak: „Utam egyenes, nem kerülve jár és Önerőmtől sem félek soha...“ Tényleg ő volt a román politikai életben az egyetlen erős; engesztelhetetlen ellensége a magyarságnak, aki fiának, a mostani királynak dajkáját elküldte, mert rájött, hogy magyar asszony, aki az ország megszállásakor nem vesztette el bizalmát s mikor az ellenség ágyúinak dörgése közt menekült Bukarestből Moldovába, nem hagyta el egy percre se hite, hogy eljön az idő, mikor mint „minden románok császárnéja“ tér vissza a fővárosba. Bukarest eleste után Brátianu összetörve esett kétségbe: Mária királyné volt, aki bátorságot próbált belé önteni.

MÍG CAROL KIRÁLY ÉLT, megvolt a biztosítéka, hogy Románia nem fog a központi hatalmak ellen támadni. Megkönnyítette a király

¹ Burián szavai: „the moral turpitude of the gross breach of faith“, emlékiratainak angol kiadásában.

² The Story of my Life és Ordeal, Marie, Queen of Roumania.

helyzetét, hogy a „bátor kis nép“, mint Mária királyné írta György angol királynak, egy cseppet sem harcias fajta és semmi vágya nem volt háborúra. A román államférfiak politikája azon az axiómán nyugodott, hogy „Románia a győztesek karján kell hogy bevonuljon a békekonferenciára“, de „a háborúból kockázat nélkül és a legkevesebb áldozat árán, megnagyobbodva kell hogy kikerüljön.“ „Je veillerai“ mondta Ferdinánd király, mikor trónra lépett, „a ce qu'á la fin mon pays s'en tira avec avantage,“ — gondom lesz, hogy országom haszonnal kerüljön ki a háborúból.

Romániának — mint előző cikkeimben említettem — irredenta igényei voltak mindenfelé; egy pásztomép kóbor természetével terjeszkedve a múltban, most jelenlétével formált igényt Magyarországgal és Ausztriával éppen úgy, mint Oroszországgal és Bulgáriával szemben; Romániának nemcsak Erdély és Magyarország egy része, hanem az osztrák Bukovina, orosz Besszarábia és bulgár Dobrudza is kellett. Az 1914 augusztus 4-iki koronatanácsban deklarált semlegesség és Ferdinánd király fennebbi szavai csak azt jelentették, hogy lehetetlennek látva, hogy megszerezze az összes irredenta területet, a háborúba való belépéssel várni fog addig, míg valamelyik hadviselő fél kimerül s a másik győztesnek tűnik fel, hogy a győzteshez szegődve rátehesse a vesztes területeire a kezét. Ez a cél szabta meg Románia kétszínű, kunktátor magaviseletét, de egyúttal a hadviselő feleknek is azt a politikáját, hogy mindkettő hajlandó volt, hogy a Románia nyújtotta segítség fejében tárgyaljon területi rekompenzációk nyújtása felől, persze inkább másnak, mint saját országának rovására.

A központi hatalmak nem jelentkeztek mindjárt kezdetben. De az orosz külügyminiszter már 1914 augusztus elején, a negyedik koronatanács előtt, megizente Brátianunak, hogy ha Románia az antant hatalmakhoz csatlakozik, az oroszok készek Erdély elfoglalásában támogatni s szeptember közepén, mikor az orosz hadak Bukovinában álltak, formálisan felajánlotta a román kormánynak, hogy szállja meg Erdélyt és Bukovina déli részét. „Nem látja,“ — kérdezte Poklevszki, a bukaresti orosz követ Marghilomantól — „hogy a mi győzelmünk megkönnyíti a román nemzeti ideál megvalósítását? Tehát minden jó román kell hogy óhajtsa a mi győzelmünket, ami siettetni fogja Ausztria szétesését. Anglia is garantálja ezt, mert kötelezte magát, hogy támogatni fogja a mi nemzetiségi politikánkat.“ Marghiloman óvatosan megjegyezte: „Csakhogy Anglia politikájának része Ausztria fenntartása az orosz hegemonia ellensúlyozása végett.“ „Nem,“ — válaszolta Poklevszki — „velünk szemben Románia és Magyarország fogja képezni az ellensúlyt“. Amely ostoba megjegyzésre Marghiloman magában, emlékirataiban zárjelben, kérdezte: „Magyarország? Erdéllyel, vagy Erdély nélkül?“

A feleletet nemsokára, október elején megadta Szentpétervár, ahol az orosz külügyminisztérium és a román követ között megállapodás jött létre, mely szerint Oroszország Románia jóakaró semlegessége fejében biztosítja az állam területi integritását és elismeri jogát, hogy a románlakta osztrák és magyar területeket anektálja, Bukovinát

mindenesetre csak a nemzetiségi megoszlás arányában, a ruthénlakta északi területekre maga Oroszország tartott igényt. A megállapodás annyira titkos volt, hogy látszólag a királynak sem volt szabad tudni róla. Két nappal a megállapodás után Bratianu kijelentette a bukaresti bulgár követnek, Radeffnek, hogy „amíg ó' lesz miniszterelnök, Románia nem fogja Ausztriát megtámadni“ s szállította tovább a fegyvert Törökországnak és adta el búzáját úgy Németországnak, mint Angliának.

Az antant-orosz politikát, mely Erdélyt kínálta Romániának, megkönnyítette az erdélyi románok irredentizmusa. Amit a központi hatalmak kínálhattak, Besszarábia, távolról sem képezett akkora nemzeti értéket, mint a magyar és osztrák területek és irredentizmusnak sem volt Besszarábiában nyoma. A románlakta területek Romániához való csatlakozásának kérdése ugyan a háború első ideiben nem volt kifejezve a románok különböző köreiből. Az erdélyi Popovici Aurél, aki nagyosztrák egyesült államokról álmodozott, vakmi federalizmusra gondolt; a bukovinai reichsrati képviselő, Onciul osztrák-magyar-román perszonális uniót járatta az eszít s a később oly véresszájú uszító Nikoki Filipescu, volt romániai miniszter, magának Czerninnek tett volt ajánlatot, hogy Erdélyt egyesítsék Romániával s az egész egyesült Nagyrománia lépjen a monarchiához valami olyan állam jogi kapcsolatba, mint amilyen Bajorország és a Német birodalom között állt fenn. A besszarábiai Stere, aki Romániának egyik legkiválóbb államférfia volt, az oroszok ellen való fellépést és Besszarábia meghódítását pártolta, mert a cári uralom megdöntését tartotta az első fekdának; az osztrák-magyar monarchia összeomlását egyébként biztosra vette, amikor a románlakta osztrák és magyar területek úgyis Románk ölébe hullandának.

1915 január végén Ferdinánd király sajátkezű levelet írt Vilmos császárnak, melyben magyarázni próbálta azt a súlyos helyzetet, melyben van, mikor vonzalma szerint nem csatlakozhatok a központi hatalmakhoz, hanem népével kell, hogy érezzen, mely a magyar uralom akit élő románok felszabadítását követeli. Ha döntésre kerül a sor, — írta — nem állhat szembe országa törekvéseivel, melyek — szerinte — jogosak. Németországgal szemben érzett lojalitása mellett is, első-sorban a román nép és a román állam uralkodója, melyhez esküje köti.

A román politika helyzetét részletesen és világosan, jól kitanítva magyarázta meg Márk királyné György angol királyhoz intézett levelében: „Nem tudom“, — írja — „tudomása van-e arról a megállapodásról, mely az elmúlt ősszel Oroszország és Románk között jött létre, melyben Oroszország semlegessége fejében megengedi Romániának, hogy megszállhassa bármikor nemcsak Erdélyt, hanem az osztrák-magyar monarchk összes románlakta területeit, aminthogy köztudomású, hogy például a román politikai élet központja Magyarországon Arad, de ez a város nem fekszik Erdélyben ...“ Azután a legpontosabb tudással fejtegeti, hogy Romániának kell, hogy jusson az egész osztatlan Bánát, melynek ugyan vegyes magyar, német és román lakossága van, de földrajzi egységet képez, ami — teszi hozzá zárjelben — kínaiul hangozhatik, de a térképen megtalálható és stratég-

giai és közlekedési szempontból Romániát illeti. Így magyarázza meg a királyné Bukovina helyzetét is, melyet szintén a gondviselés rendelt Romániának; de hallgat Besszarábiáról. „Minden hazám iránt érzett szeretetemre szükségem volt“, írja a királyné kommentárul e levélhez könyvében, „hogy egy ilyen hosszú levelet megírjak unokatestvéremnek, aki egy aranyos ember, de nem lehetett tőle megkívánni, hogy valami különösképpen érdeklődjék a Duna, Tisza és Dnyeszter iránt... Ami a helyzetnek komikumot kölcsönzött, az az volt, hogy gyermekkorunkban sokszor játsztunk együtt földrajzostit s jól emlékszem, hogy a földrajz nem volt erős oldala Györgynek. Nem nyomhattam el hát a mosolyt, mialatt hazafias hűségétől ihletett leveletemet fogalmaztam, látva magam előtt György összeráncolt homlokát, mialatt keresztül kínlódja magát íráson. Ezt azonban nem mondtam meg Bratianunak, mert elérkeztek a keserű idők, mikor komolyan kellett, hogy vegyem magam“.

Ilyen volt a légkör azokon a magas helyeken, ahol országok és népek sorsára készült a döntő befolyás.

ABBAN A BOSZORKÁNYÜSTBEN, melyben Erdély sorsát főzték, volt abban minden, került abba Szentpétervárról, Párizsból és Londonból, elsősorban persze Bukarestből, dobtak abba miniszterek, követek és emigránsok, politikai ágensek. Ma már sok feljegyzést, visszaemlékezést tudunk végiglapozni, hogy lássuk, micsoda diplomatizálás, aknamunka, árulás, hitványság folyt és micsoda érdekek játsztak közbe, hogy Magyarország elveszítse Erdélyt.

Az erdélyi kérdésnek — egészen az erdélyi román aspirációk mintájára — több fokozata volt: a magyar kormánytól a román kormány a magyarországi románság részére adandó politikai koncessziókat kért s ez később Erdély autonómiájáig fokozódott; a monarchiától semlegesség fejében Erdély és Bukovina katonai megszállásának megengedését; a központi hatalmaktól, mint egységes hadviselő féltől a két országrésznek a román államhoz való végleges hozzákapcsolását követelték.

Az elsőt, — amit, teljesen félreismerve a helyzetet, Czernin is támogatott —, mint politikai kompromisszumot, mint alkudozás lehetőségét a leghatározottabban visszautasította Tisza. 1915 nyarán éppen Czeminhez intézett levelében írta: „Román állampolgáraink számára adandó úgynevezett engedmények soha alkudozás tárgyát nem képezték és nem képezhetik a jövőben... A magyar kormány román állampolgáiraival szemben messzemenő előzékenységet tanúsít s velük tökéletes és állandó összhangra törekszik. Kész vagyok romániai barátainknak megbeszélések keretében felvüágosításokat nyújtani románjainkkal szemben követendő céljainkról, de kötelezettségeket e kérdésben egy idegen kormánnyal szemben soha sem fogok vállalni.“

Hogy az erdélyi románok hogyan nézték a helyzetet s mennyi értéket tulajdonítottak Tisza háta megett az engedmények iránti tárgyalásoknak, arra nézve van egy pár adatunk, melyekből látszik, hogy első és legfőbb gondja úgy a román kormánynak, mint az erdélyi

románságnak az volt, hogy magukat veszélynek ne tegyék ki s addig álnokoskodjanak, amíg a biztos döntés órája el nem jön.

Még 1914 szeptember elején, még Carol király életében Constantin Steret, aki pár évvel azelőtt tárgyalt már egyszer az erdélyi románokkal, hogy kibékítse a késhegyre menő ellenfeleket, ismét Erdélybe küldte Brátianu azzal a megbízással, hogy csillapítsa a magyarországi románok irredenta buzgalmát s biztassa, hogy csináljanak minél több lojalitást demonstrációt és intézzenek minél több hűségfeliratot a törvényhozáshoz a magyar állam iránt. A románok csinálták is az egész világháború folyamán. Nem tudom, hogy abban az időben tudta-e valaki e lojalitás! nyilatkozatok eredetét? Tisza István levelei és a béketárgyalás iratai elkönyvelték őket, mint magyar állampolgárok lojalis nyilatkozatait, éppen úgy, mint Alexander von Vajda, magyar országgyűlési képviselő „Reichspost.”-beli cikkeit, melyek — ma már tudjuk — szintén a román miniszterelnök tudtával és beleegyezésével készültek.

Ugyanabban az időben, mikor Stere Erdélyben járt, Mihali Tivadar, magyar országgyűlési képviselő és Hosszú Vazul, oláh püspök és Tisza bizalmasa, a magyar kormány beleegyezésével Bukarestben tartózkodott. Fogadta őket Carol király. Hogy vele mit beszéltek, azt nem tudjuk, de halála előtt elárulta Mihali, hogy Carol király mindig kegyesen fogadta őt, az erdélyit és egy alkalommal megajándékozta fényképével saját kezével reírva: „csak kitartó reménység!” Marghilomannal hosszú beszélgetése volt a két erdélyinek s erről feljegyzéseink vannak Marghiloman emlékirataiban. Elbeszéltek, hogy Erdély román népe megfeszítetten izgatott: várja az oroszokat, mint a megváltót. Egy öreg oláh paraszt beszélte nekik, hogy négy fia van a fronton, de adja Isten, hogy verjék meg őket. A kolozsvári magyarok viszont úgy tudják, hogy egy egész román ezredet elpusztítottak az oroszok; bár minden oláh odaveszne, — tették hozzá állítólag — hogy legyen vége az irredentizmusnak. S folytatta Mihali Marghilomannak: Ferenc Ferdinánd halála óta nincs senkink, nincs semmi reményünk. Ha nem félnénk, hogy Románia veszedelembé dönti magát, az volna mindnyájunk vágya, hogy szállja meg Erdélyt; ha pedig Románia nem jöhet, jöjjenek az oroszok. Erdélyben minden román szökik a hadseregből. Nekem van egy ügyvéd unokaöcsém, — beszélte Mihali — az minden oláh katonának azt tanácsolja, hogy szökjék az ellenséghez. Marghiloman megemlítette, hogy a román kormány jogkiterjesztést követel a magyar kormánytól a románok számára. „Azt akarja Brátianu“ — kérdezte Mihali — «hogy ismét tárgyaljunk a magyar kormánnyal? legyünk feltételes hazafiak? rettenetes lenne ez a jövőre nézve! Csak Románia ne veszélyeztesse magát; csak Romániát ne érje baj!”

Egy hónap múlva ismét Bukarestben volt Hosszú püspök és Mihali. Közben találkoztak Tiszával Budapesten s referáltak róla: ez „elutasító és rideg“ volt, annyira, hogy mikor kijöttek szobájából, a püspök így szólt Mihalinhoz: „Itt nincs mit csinálni; itt csak a kard segít!” Mihali azt állította Marghilomannak, hogy Magyarországon mindenki el van keseredve és elvesztette hitét a győzelemben, a magya-

rok zúgolódnak és Tisza a kést várja vagy a forradalmat, de senkit sem kérdez, maga határoz és csinál egyedül mindent. „Csak jönnének az oroszok, akiknek olyan a hite, mint a mienk.“

Az erdélyi kérdést nagyon megnehezítette a német álláspont. Míg Németország hallani sem akart elszázi területről való lemondásról, a terv, hogy Olaszországot isztriai és tiroli területek és Romániát Bukovina és Erdély átadásával, vagy az erdélyi románoknak adandó közjogi koncessziók árán nyerjük meg, nemcsak meleg, de nagyon magas pártfogókra talált német körökben.

1915-ben Mircescu ezredes volt a berlini román katonai attasé s magatartásával nagyon megnyerte a német körök bizalmát, úgyhogy 1915 február elején Vilmos császár meghívta a keleti fronton lévő főhadiszállásra s ott egy sajátkezű levelet adott át neki Ferdinánd király számára. Hogy a levélben mi volt, azt egyelőre nem tudjuk, de azt a császár mindenesetre a következő szavak kíséretében nyújtotta át az ezredesnek: „Jelentse királyának, amit a frontokon látott. Mondja meg neki, hogy mi biztosak vagyunk a sikerben. Feltétlenül szükséges, hogy Románia határozza el magát; mi szövetségben vagyunk egymással s reánk, németekre Romániának nem lehet panasz; panasz csak Magyarországra lehet: Erdélyt pedig úgymint megkapja... Hat divíziót kérek rendelkezésünkre Bukovinába s pár hét alatt lerázzuk nyakunkról az oroszokat.“

Hat divízió fejében Erdélyt!

A császár politikájának folytatása volt. A német diplomácia oly biztos volt az osztrák és magyar területek dolgában, hogy március kezdetén Jagow felszólította a berlini román követet, Beldimant, hogy menjen Bécsbe „az osztrákokkal való szerződés megkötése végett“, melynek alapján Ausztria átadja Romániának Bukovinát, Erdély pedig autonómiát kap. A román követ, úgy látszik, jobban ismerte az osztrák és a magyar helyzetet: — nem vállalta a bécsi utat.

A német vállalkozás ezzel sem maradt abba. Ismeretes, hogy 1915 júniusában Erzberger reichsrati képviselő jött, „von gut unterrichteteter Seite“ felszólítva, Bécsbe és Budapestre Vilmos császár ígéreténél jóval tompítottabb ajánlatokkal Románia közbelépésének megnyerése végett. Ő szerinte már — mint emlékirataiban írja — területi engedményekről alig lehetett szó, legfőleg Bukovina pár déli, románlakta kerületének átadásáról; amire rá akarta venni Tiszát és „Tisza bécsi előőrsét, Buriánt“, az a románok „jogos nemzetiségi követeléseinek“ teljesítése volt. Burián nem akart tárgyalni vele és Tiszához utasította. „De Tiszánál“, — írja Erzberger — «még kevesebb megértést találtam, mint Buriánál: a román követeléseknek még jogosságát sem akarta elismerni“. Tárgyalásuk érdekes mederben folyhatott. Tisza azt írta Buriánnak, hogy „Erzberger legalább látszólag igen jól bevette, amiket neki mondtam... Egészen igazat adott abban, hogy német részről nem szabad a románokat az erdélyi koncessziók dolgában biztatni.“ Erzberger pedig megírja, hogy ő megmondta Buriánnak, hogy ne ringassa magát abban a hitben, hogy az osztrák-magyar politika hibái miatt tovább fog folyni a német vér.

Mint tudjuk, az erdélyi románok útján puhítani meg Romániát, Bethmann-Hollweg is próbálkozott Tiszával, de Tisza vele szemben sem adta fel álláspontját: hogy azon a határon, amelyen belül a magyar királyság egységét meg tudja óvni, nem mehet és nem mehet kiváltképpen egy idegen hatalom nyomása következtében.

Mind ezek a tárgyalások sajátságos színben tűnnek fel ma, mikor tudjuk, hogy amikor folytak, Románia már régen lekötötte magát az antant hatalmakkal, különösen Oroszországgal szemben s mikor a német diplomácia éles hangon követelt a magyar kormánytól engedményeket az erdélyi románok számára, Romániának már megállapodása volt Oroszországgal Erdélynek és a románlakta magyar területeknek annexiójára.

Az 1914 OKTÓBER ELSEJI orosz-román megállapodás, mely a Romániának juttatandó osztrák és magyar területekről szólt, a „népesség etnikai többségére“ volt alapítva. Magukat a határokat nem állapította meg. A román kormány is emlegette ezt az elvet néha, mikor hasznára szolgálhatott, vagy olyan lehetetlen terv merült fel, mint Debrecennek Romániához való csatolása, amit Brătianu önérzetesen utasított vissza. De hallgatott róla, mikor alkalmazása nem illett bele számításába, például, mikor a Bánság birtokáról volt szó, ahol négy nemzetiség lakott sűrű összevisszaságban s a terület délnyugati része túlnyomóan szerb többségű volt. A román kormány azonban nem törődve nemzetiségi elvvel, a lakosság vonzalmával, az egész megosztatlan Bánságra igényt formált. Hogy igényt formált, az valamikor 1915 elején juthatott a szerb kormánykörök tudomására, melyek azonnal felemelték tiltakozásukat az ellen, hogy szerb lakosságú terület román uralom alá jusson. Marinkovics, a bukaresti szerb követ keserűen panaszkodott Marghilomannak. „Románia eljárása egészen barátságtalan Szerbiával szemben: követeli a Bánságot. Lehetetlen, hogy a szerb érdekeket teljesen feláldozzuk: Putnik bánági ember, Versec szerb város, Temesvárt 1848-ban császári rescriptum ismerte el szerb hercegségül.“

A kérdést a szerbek Londonba vitték s követelték a Bánság szerb többségű vidékeit annak a nemzetiségi elvnek az alapján, melynek alapján ígérte Romániának az antant az osztrák és magyar területeket, de követelte a Bánság megosztását Szerbia stratégiai szempontból is, a délnyugati Duna—Tisza sarkot, mint Belgrad hinterlandját.

Brătianu azonban nem akart hallani nemzetiségi elvről s afélékről. Kétségtelen, — azt beismerte — hogy a Bánság délkeleti sarkában a lakosság többsége szerb, „de lehetetlen minden területfelosztásnál a nemzetiségi elvhez ragaszkodni“. Különben is — hazudta — 200.000 szerb bekebelezéséről van szó, amit teljesen kompenzál a Timok völgyében, Szerbiában maradt 300.000 román¹; stratégiai szempontból pedig, ahogyan Románia nem kíván hinterlandot a Duna túlsó oldalán, úgy ne kívánjon Szerbia a Duna és Tisza innenső részén.

¹Tényleg az 1910-i magyar népszámlálás szerint a Bánságban körülbelül 270.000 szerb lakos volt, a Timok völgyében pedig, mint az orosz dokumentumok megjegyzik, alig volt valamivel több mint 150.000 román.

Brätianu formális ultimátumot szegezett az antanttal szembe: ha nem enged, ha Románia nem kapja meg az egész Bánságot, nem indítja meg a háborút a központi hatalmak ellen.

Az orosz külügyminisztérium egy darabig próbált a szerb követelésekhez ragaszkodni s május közepén egy tervet terjesztett a román kormány elé, mely a Bánságot ketté osztja, úgy, hogy Temesvár még a szerbeknek jutott volna.

Erre a tervre Brätianu soha sem felelt. „Egy a Tiszáig és Pruthig terjedő határ közé zárt Románia“, — mondta — „nem fog soha többé területi terjeszkedésre gondolni“, nem lesz több román irredentizmus, „Románia minden erejét a békés, kulturális fejlődés fogja igénybe venni“.

A szerbek el voltak keseredve: „A hatalmak a mi bőrünkön akarnak koncessziókat adni Romániának“, — mondta Vesnics, a párizsi szerb követ Delcassénak. De az antant tehetetlen volt, égető szüksége volt a román segítségre. Az orosz diplomaták undorodtak a román kufárkodástól: de mit tehettek! Báró Schilling, az orosz külügyminisztérium elnöki osztályának vezetője, egy hivatalos okmányt átküldve a főhadiszállásra, írta herceg Kudacsevnek: „Szomorú elgondolni, hogy oda jutottunk, hogy mikor még rövid idővel ezelőtt azokkal az útalatos románokkal más hangon beszéltünk, most így tárgyalunk. Legyen, ahogy lesz: — ne csüggedjünk. Meg vagyok győződve, hogy eljön az idő, mikor ismét Oroszországhoz méltó módon beszélhetünk azzal az országgal!“

De a szükség nagy volt és Brätianu jól tudta ezt. A végén, az antant engedett. Sasonov már júliusban megfogalmazta a koncessziót, úgy ahogy az aztán az 1916 augusztus 17-iki szerződésbe került: az antant odaígérte Romániának az egész Bánságot, azzal a szerény kikötéssel, hogy Belgráddal szemben nem emel erődítéseket s kárpótolja azokat a szerbeket, akik a birtokba vétel után két éven belül a területet elhagyják.

Brätianu egyelőre győzött, de a Bánságot azért mégsem kapta meg osztatlanul. A párizsi békekonferencia másképp döntött.

Folytatjuk.

SZÁSZ ZSOMBOR